

**KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

MİMARLIK ANABİLİM DALI

**CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE (1923–1960) MODERNİTE DÜŞÜNCESİNİN
MEKÂNSAL KURULUŞU: MERKEZ- PERİFERİ DİNAMİKLERİ
BAĞLAMINDA TRABZON ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

Yüksek Mimar Evrim DÜZENLİ

**EYLÜL 2009
TRABZON**

**KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

MİMARLIK ANABİLİM DALI

**CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE (1923–1960) MODERNİTE DÜŞÜNCESİNİN
MEKÂNSAL KURULUŞU: MERKEZ- PERİFERİ DİNAMİKLERİ
BAĞLAMINDA TRABZON ÖRNEĞİ**

Yüksek Mimar Evrim DÜZENLİ

**Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsünde
“Doktor (Mimarlık)”
Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.**

**Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 01.09.2009
Tezin Savunma Tarihi : 11.09.2009**

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Ayhan USTA
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Şengül Öymen GÜR
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Saliha AYDEMİR
Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Ö. İskender TULUK
Jüri Üyesi : Prof. Dr. A. Uğur TANYELİ

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Salih TERZİOĞLU

Trabzon 2009

ÖNSÖZ

Trabzon şehir tarihi literatürünün büyük bir kısmı Osmanlı döneminin ele alındığı çalışmalardan oluşur. Cumhuriyet döneminin ise henüz önemli oranda boş bir araştırma sahası olması ve kaynakların sistematik bir biçimde ele alınmamış olması, çalışmanın, şehrin bu dönemi üzerinde odaklanmasında etkili olmuştur. Buna ek olarak sayın hocam Doç. Dr. Bülent TANJU'nun, "*Cumhuriyet Dönemi Mimarlık Tarihi*" başlıklı dersinde ele aldığı konular ve dersin işleyiş biçimi, tezin konusunu netleştirmeme büyük yardımcı dokunmuştur. Araştırmanın yürütülmesindeki değerli katkılarından ötürü danışmanım Doç. Dr. Ayhan USTA, Prof. Dr. Şengül Öymen GÜR ve Prof. Dr. Saliha AYDEMİR'e teşekkürü bir borç bilirim. Prof. Dr. Saliha AYDEMİR'in kısıtlı zamanından haricen çaldığım günlerde yaptığımız keyifli tartışmalar ise heyecanımı ve çalışma isteğimi arttıran bir etken olmuştur. Çalışmadaki birçok yerde referanslarına başvurduğum Prof. Dr. Uğur TANYELİ'ye, kişisel kütüphanelerinden büyük oranda faydalandığım Yrd. Doç. Dr. Ömer İskender TULUK'a ve Öğr. Gör. Veysel USTA'ya, dönem kaynaklarına ulaşım ve kullanımı ile ilgili sağladıkları kolaylıktan ötürü Trabzon Belediyesi Yazı İşleri –bir önceki- Müdürü Birgül BOĞUŞLU'ya ve Trabzon İl Halk Kütüphanesi çalışanlarına teşekkür ederim. Trabzon ile ilgili bilgi ve düşüncelerini benimle paylaşan Trabzonlu mimar Bekir GERÇEK'in şehir ile ilgili yazılarından süzülüp gelen heyecanını ve onu koruma mücadelesini anlama çabasıdır bir bakıma bu tez. Şehri, tezin araçsal bir malzemesi olmaktan öte yaşayan bir "özne" olarak algılamama yardımcı olduğu için mimar Bekir GERÇEK'e teşekkür ederim.

Kitaplar ile kurduğu ilişkiyi her zaman hayranlıkla takip ettiğim eşim Halil İbrahim DÜZENLİ'ye çalışma süresince verdiği literatür desteğinden ötürü teşekkür ederim. Çalışmanın her aşamasında bana destek veren, şehir ile ilgili bilgi ve tecrübesini benimle paylaşan babam Turgay GÜNGÖR ve kardeşim Esen GÜNGÖR'e, varlıklarını hep içimde hissettiğim annem İlknur GÜNGÖR ve kardeşim Onur GÜNGÖR'e teşekkür ederim. Tezimi 7 Ağustos 2008 Perşembe günü trafik kazasında aniden kaybettiğim annem İlknur GÜNGÖR ve canım kardeşim Onur GÜNGÖR'ün güzel hatıralarına adıyorum.

Evrin DÜZENLİ
Trabzon 2009

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖNSÖZ	II
İÇİNDEKİLER	III
ÖZET	VII
SUMMARY	VIII
ŞEKİLLER DİZİNİ	IX
TABLolar DİZİNİ	XI
SEMBOLLER DİZİNİ	XIII
1.GENEL BİLGİLER	1
1.1. Giriş	1
1.2. Sorunun Belirlenmesi	2
1.3. Çalışmanın Amacı	3
1.4. Araştırmanın Alanı / Sınırları	4
1.5. Modernite Kavramı	5
1.5.1. Modernite Nedir?	5
1.5.2. Bağlamsal Bir Model Olarak Modernite Kavramı	9
1.5.3. Modernitenin Eleştirisi Üzerine Kavramsal Çeşitlemeler	11
1.5.3.1. “Oryantalizm (Doğubilim, Şarkiyatçılık)” Kavramı	11
1.5.3.2. Modernite ve “Öteki” Dünyalar	14
1.5.3.3. Kolonyalizm (Sömürgecilik) ve Post Kolonyalizm Kavramları	15
1.5.3.4. Oksidentalizm ve Aşırı Batılılaşma	17
1.5.3.5. Globalizm (Küreselleşme) <i>versus</i> Rejyonelizm (Bölgeselcilik)	18
1.6. Türkiye’de Ulus Bilinci Ve Modernite Süreci: Sorgulamalar (1923 – 1960)	19
1.6.1. Türkiye’deki Modern Siyasal Sürecin Gelişimi	23
1.6.2. Türkiye’deki Modern Ekonomik Sürecin Gelişimi	25
1.6.2.1. 1923–1945/46 Döneminde Ekonomik Faaliyet Alanları	25
1.6.2.2. 1945/46–1960 Döneminde Ekonomik Faaliyet Alanları	29
1.6.3. Türkiye’de Modern Toplumun Gelişimi	33
1.6.3.1. Halkevleri ve Odaları	33

1.6.3.2.	Köy Enstitüleri	34
1.6.4.	Türkiye’de Modern Dil ve Tarih Çalışmaları	37
1.6.4.1.	Türkiye’de Modern Dil Düşüncesi	37
1.6.4.2.	Türkiye’de Modern Tarih Düşüncesi	38
1.6.5.	Türkiye’de Modernitenin Kamusal Mekândaki Görünümleri: Mimarlık ve Planlama Faaliyetleri	39
1.6.5.1.	Mimarlık Faaliyetleri	40
1.6.5.2.	Planlama Faaliyetleri	47
1.7.	19.yy Sonu ve 20.yy Başlarında Bir Periferi Olarak Trabzon: Genel Görünüm ve Karşılaştırmalar	52
1.7.1.	Trabzon Şehrinin Kısa Tarihi	52
1.7.2.	Topografya ve Şehir Sınırları	56
1.7.3.	Nüfus ve Yerleşim	67
1.7.4.	İdari Yapı: Yerel Yönetim Geleneğinin Oluşturulması	75
1.7.4.1.	Yerel Yönetim ve Temsil	75
1.7.4.2.	Trabzon’da Yerel Yönetim Geleneğinin Oluşturulması	81
1.7.5.	Trabzon’daki Ekonomik Faaliyet Alanları	86
1.7.6.	Trabzon’da Şehir Hayatını Yönlendiren Toplumsal Birlikler	90
1.7.6.1.	Cemiyetler ve Esnaf Birlikleri	90
1.7.6.2.	Yerel Basın Kuruluşları	93
1.7.6.3.	Halkevi	94
1.7.6.4.	Tarikatlar	94
1.7.7.	Mevcut Fiziksel Yapı	95
1.7.7.1.	Kentsel Düzey	100
1.7.7.2.	Mevcut Mimari Düzey	105
2.	YAPILAN ÇALIŞMALAR	110
2.1.	Yöntem	110
2.2.	Literatür Taraması	112
2.3.	Çalışma Alanına İlişkin Temel Kavramlar: Merkez ve Periferi	113
2.3.1.	Merkez ve Periferi Kavramları	113
2.3.2.	Merkez ve Periferi Paradigmasının Sınırlılıkları Üzerine	114
2.3.3.	Cumhuriyet Döneminde Merkezin Periferi Üzerindeki Denetim Araçları	117
2.3.4.	Moderniteyi Merkezden Ya Da Periferiden İnşa Etmek	119

2.3.4.1.	Merkezde Bir Başkent “Ankara”	119
2.3.4.2.	Bir Periferi Olarak Trabzon	122
3.	BULGULAR VE İRDELEME	124
3.1.	Türkiye’de Modernleşmeyi Periferiden Okumak: Trabzon’daki Modernite Faaliyetleri (1923–1960)	124
3.1.1.	Cumhuriyet Döneminde Yerel Yönetim ve Temsil	127
3.1.1.1.	Modern –Yerel- Bir Kurum Olarak Trabzon Belediyesi	127
3.1.1.2.	Merkezin Bir Temsilcisi Olarak Trabzon Valiliği	130
3.1.1.3.	Merkezin Bir Temsilcisi Olarak Umumi Müfettişlik Kurumu	131
3.1.2.	Modern Aktörler	132
3.1.2.1.	Modern Bir Aktör: Tahsin Uzer	133
3.1.2.2.	Bekir Sükuti Kulaksızoğlu	140
3.1.2.3.	Şevket Çulha	143
3.1.2.4.	Cevdet Alap	145
3.1.2.5.	Kemal Peker	146
3.1.2.6.	Abdullah Günel	148
3.1.2.7.	Tarhan Toker	149
3.1.2.8.	Kemal Kefeli	150
3.1.2.9.	Adnan Raşit Günay	152
3.1.2.10.	Halis Nemlioğlu, Tevfik Yunusoğlu, Tahsin Dedeoğlu, Cumhuriyet Odabaşoğlu, Fatma Zehra Saral, İbrahim Okman	154
3.1.3.	Kentsel Donatı ve Mimari Bileşenler	158
3.1.3.1.	Kentsel Düzey: Trabzon’da “Şehirleşme” Çabaları, Lambert’in “Trabzon İmar Planı ve İzah Raporu” Üzerine Notlar	158
3.1.3.2.	Mimari Düzey: Kentsel Mekânı Oluşturan Öğeler	176
3.1.3.2.1.	Altyapı çalışmaları: İçme suyu (Atasu) ve Yol (Demiryolu, Liman, Transit yolu, Havaalanı)	176
3.1.3.2.2.	Meydanlar, Parklar, Mesire Yerleri	192
3.1.3.2.3.	Atatürk Anıtı	202
3.1.3.2.4.	Atatürk Müzesi (Atatürk Köşkü)	208
3.1.3.2.5.	Turan Sineması	214
3.1.3.2.6.	Halkevi Binası	221
3.1.3.2.7.	Erkek Sanat Okulu	238
3.1.3.2.8.	Trabzon Lisesi	237

3.1.3.2.9. Karadeniz Teknik Üniversitesi Binaları	244
3.1.3.2.10. Sergievi	262
3.1.3.2.11. Ziraat Bankası	266
3.1.3.2.12. Merkez Bankası	270
3.1.3.2.13. Tekel Binası	273
3.1.3.2.14. Stadyum	276
3.1.3.2.15. Numune Hastanesi, Doğumevi, Trabzon Göğüs Hastalıkları Hastanesi, Trabzon Fatih Devlet Hastanesi	280
3.1.3.2.16. Memur Evleri, Yapı Kooperatifi	290
3.1.3.2.17. İl Halk Kütüphanesi	298
4. SONUÇLAR VE ÖNERİLER	301
5. KAYNAKLAR	306
6. EKLER	335
ÖZGEÇMİŞ	

ÖZET

Osmanlı Devleti, fetih coğrafyası içinde, zamanla din, dil ve etnik açıdan çeşitli unsurları içinde barındıran “heterojen” bir yapı kazanmıştır. Bununla birlikte Batı’da ulus devlet anlayışının yükselişe geçişi ve üniter devletlerin kurulmaya başlaması, o dönemde bir çevre ülkesi olan Osmanlı Devleti’ndeki etnik çözümlerin de önünü açmıştır. Ulusçuluk düşüncesi, bir aydınlanma sorunsalı olarak ele alındığında, Osmanlı Devleti’nin heterojen yapısının o dönem için “modern olmayan bir devlet sistemi” ne işaret ettiği ifade edilebilir.

Cumhuriyet döneminde ise temel amaç, sosyal, etnik, ekonomik, vb. açılardan farklılıkların mevcut olduğu Anadolu coğrafyasında, özellikle dil ve eğitim alanında yapılan çalışmalar ile modern-ulusal bir devlet sisteminin yaratılması olmuştur. Bu, toplumsal alanda yapılan inkılâplar (harf inkılâbı, kıyafet, ölçü birimleri, vd.), modern eğitim sisteminin kabulü, mimarlık alanındaki evrensel ve ulusalcı eğilimler, daha birçok faaliyet aracılığıyla periferide de birçok alanda görünür kılınmıştır.

Modernitenin periferideki algılamaları, erken Cumhuriyet dönemindeki merkezi düşünce sistematigi içinde yapılan tarih-yazımı çalışmalarında çoğu zaman göz ardı edilen bir nokta olmuştur. Bu bağlamda çalışma, modernitenin 1923–1960 tarihleri arasında Trabzon şehrinde yaşanan süreçlerinin, merkez-periferi akışkanlığı / dinamikleri doğrultusunda ele alındığı, ideolojinin mekansal anlamda kuruluşunu anlama denemesidir. Bu anlamda “modernite bilinci” nin üretildiği yer olan Ankara, Cumhuriyet’teki modern düşüncenin “merkez” idir. Trabzon ise Ankara’nın periferisidir. Modern düşüncenin hedefine ulaşabilmesi için modernleştirici iradenin merkezde olduğu kadar periferide de etkin bir modern yapı kurgulayabilmesi, başka bir deyişle, modern düşüncenin ülke genelinde yaygınlaştırılması ile yakından ilişkilidir. Çalışmada periferinin modernliği, şehirde onu temsil eden yerel kurum ve aktörlerin algılamaları ile şehirdeki inşa faaliyetleri üzerinden değerlendirmeye alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modernite, Mimarlık, Ulusal Kimlik, Merkez ve Periferi, Trabzon

SUMMARY

The Spatial Construction Of The Modern Thought In The Republican Period (1923–1960): The Trabzon Case In The Context Of Center-Periphery

The Ottoman State gradually developed a “*heterogeneous*” structure which included many religious, language and ethnical elements in the conquest geography. However, ethnical disintegrations are introduced in the Ottoman State as a periphery country in this period due to the rise of the nation state understanding and foundation of unitary states in the west. If the thought of nationalism is considered to be a problem of the enlightenment, the heterogeneous structure of the Ottoman State can be said to refer to “*a state system which is not modern*” for that period.

The basic aim in the Republican period was to create a modern-national state system especially with the studies made in language and education fields in the Anatolian geography where differences were apparent in terms the aspects of social, ethnical, economic and so on. It was made to be manifest in many fields within the periphery by means of reforms in social area, acceptance of modern education system, universal and national trends in architecture, and many other activities.

Perceptions of modernity within periphery were usually an ignored issue in history writing studies within the central thinking systematic during the early Republican period. In this context, this study is an attempt to understand the spatial foundation of ideology by highlighting on the experienced processes of modernity in the province of Trabzon in the period from 1923 to 1960 and center-periphery mobility/dynamics.

Key Words: Modernity, Architecture, Nation, Center and Periphery, Trabzon

ŞEKİLLER DİZİNİ

	<u>Sayfa No</u>
Şekil 1. Sir Bannister Fletcher'in ünlü mimarlık tarihi kitabındaki mimarlık ağacı	13
Şekil 2. Osmanlı döneminde yabancı şirketler tarafından inşa edilen demiryolu ağı ve Cumhuriyet döneminde yaygınlaştırılan demiryolu ağı	28
Şekil 3. Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi'nin en önemli aktörlerinden olan Vedat Tek ve Mimar Kemalettin tarafından çizildiği rivayet edilen Trabzon eski hükümet konağı, 1931'de hizmete açılmıştır	41
Şekil 4. Mimar Bruno Taut tarafından modern bir anlayışla biçimlendirilen Trabzon Lisesi (1937)	42
Şekil 5. İkinci Ulusal Mimarlık Dönemi'nin aktörlerinden Sedat Hakkı Eldem'in tasarladığı Atatürk Kitaplığı, Taksim/İstanbul	42
Şekil 6. Jansen'in Ankara için hazırladığı imar planı (1932)	48
Şekil 7. Jansen planına göre şehirdeki işlevsel bölgeler	50
Şekil 8. Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik'in hazırladığı ideal Cumhuriyet köyü şeması	51
Şekil 9. Sümerbank-Ereğli amele evleri mahalleleri	51
Şekil 10. Seyfi Arkan'ın Zonguldak amele mahallesi planı	52
Şekil 11. 1934 Trabzon Ticaret ve Sanayi sergisinde transit taşımacılık haritası ve mallar	55
Şekil 12. Trabzon şehrinin uydudan görünümü	57
Şekil 13. Clavijo'nun Trabzon gravürü	58
Şekil 14. Trabzon eski şehri; Aşağıhisar, Ortahisar ve Yukarıhisar olmak üzere üç bölümden meydana gelmiştir	60
Şekil 15. Bryer'in kitabında yer alan Trabzon eski şehir planları	61
Şekil 16. Bordier'in 1609'da çizdiği Trabzon haritası	62
Şekil 17. Finlay'in Trabzon haritası (1850'ler)	63
Şekil 18. Lynch'in Trabzon haritası (1898)	64
Şekil 19. Filizis'in Trabzon haritası (1918)	66

Şekil 20. 1523–1583 tarihleri arasında komşuluk yerleşimleri	72
Şekil 21. 1900 yıllarında Osmanlı eyaletleri	81
Şekil 22. 1902 yılında Trabzon Vilayetine bağlı sancaklar	83
Şekil 23. Trabzon Vilayeti İdare Meclisi üyeleri (1902)	84
Şekil 24. Trabzon-merkez beledi dairesi, belediye meclisi	86
Şekil 25. Trabzon’da geçmişte faaliyet gösteren kazancılık, semercilik, sirkecilik, vb. meslek gruplarının toplandıkları sokaklar	87
Şekil 26. Leon Krier’in şehirdeki kamusal mekân ve özel mekân ilişkisini ifade eden şehir şeması	96
Şekil 27. Ankara’daki İstasyon Caddesi’nin görünüşü	121
Şekil 28. Doğu İllerinden Sorumlu Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer	134
Şekil 29. Atatürk’ün Trabzon’a üçüncü gelişinde Tahsin Uzer’e verdiği imzalı mektup	135
Şekil 30. Gazeteci-yazar Bekir Sûkûti Kulaksızoğlu	141
Şekil 31. Şevket Çulha	144
Şekil 32. Abdullah Günel	148
Şekil 33. Halis Nemlioğlu	155
Şekil 34. Tevfik Yunusoğlu	155
Şekil 35. Fatma Zehra Saral	157
Şekil 36. Trabzon plân sınırları	163
Şekil 37. Lambert’in Trabzon için çizdiği avan proje	165
Şekil 38. Lambert planı eskizleri	166
Şekil 39. Lambert planı eskizleri	166
Şekil 40. Trabzon’da 1970’lerde gerçekleştirilen ikinci imar planı	175
Şekil 41. İran’dan gelen deve kervanları	194
Şekil 42. “Akın” oyunundan bir fotoğraf	224
Şekil 43. Trabzon Lisesi’nin yıktırılan eski binası	238
Şekil 44. Lise temeli için harç yoğuran işçiler	240
Şekil 45. Askeri Hastane	280
Şekil 46. Prof. Lambert	338
Şekil 47. Lambert’in Trabzon için çizdiği genel şema	346
Şekil 48. Lambert’in çizdiği Trabzon’da Atatürk Alanı’nı gösteren eskizi	356

TABLolar DİZİNİ

	<u>Sayfa No</u>
Tablo 1. Türkiye Cumhuriyeti'nin satın aldığı ve yaptırdığı hatların gelişimi	31
Tablo 2. 1486-1583'de Trabzon şehrinde nüfus toplamı	68
Tablo 3. 1930'da Trabzon Vilayeti Vilayet İdare Heyetinin 09.03.1930 tarih ve 136 sayılı kararı ve Vilâyet Meclisi Umumisi'nin aynı tarihli celsesinde kabul edilen Mahalle Değişikliği Kararına göre ismi değiştirilen mahalleler	74
Tablo 4. 1902 Trabzon Vilayeti Salnamesine göre Trabzon eyaletine bağlı sancak ve kazalar	82
Tablo 5. Trabzon'da geleneksel yerleşimin biçimlenişi	102
Tablo 6. Trabzon şehir mekânında modern ve geleneksel yerleşimlerin biçimlenişindeki genel farklılıklar	104
Tablo 7. Geleneksel Türk evi plan tipolojileri	105
Tablo 8. Trabzon geleneksel konut birimlerinden örnekler	108
Tablo 9. Merkezin periferideki denetim araçları	119
Tablo 10. Erken Cumhuriyet döneminde, modernliğin "kurumlar", "modern aktörler" ve "kamusal alan" bağlamında işleyişi	126
Tablo 11. Transit yolu, liman	190
Tablo 12. Meydanlar, parklar, mesire yerleri	200
Tablo 13. Atatürk anıtı	206
Tablo 14. Atatürk Müzesi (Atatürk Köşkü)	212
Tablo 15. Turan Sineması (Sümer Sineması, Yıldız Sineması)	219
Tablo 16. Trabzon Halkevi	229
Tablo 17. Trabzon Erkek Sanat Okulu	236
Tablo 18. Trabzon Lisesi	242
Tablo 19. Karadeniz Teknik Üniversitesi Binaları	248
Tablo 20. Sergievi	264
Tablo 21. Ziraat Bankası	268
Tablo 22. Merkez Bankası	271
Tablo 23. Tekel Binası	274

Tablo 24. Stadyum	278
Tablo 25. Numune Hastanesi, Doğumevi, Trabzon Göğüs Hastalıkları Hastanesi, Trabzon Fatih Devlet Hastanesi	285
Tablo 26. Memur evleri, yapı kooperatifi	296
Tablo 27. İl halk kütüphanesi	299
Tablo 28. Cumhuriyet döneminde modernleşme çerçevesinde ortaya koyulan kentsel donatı ve mimari bileşenlerin Lambert planındaki konumu	314

SEMBOLLER DİZİNİ

TBMZ: Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi

TBMUMR: Trabzon Belediye Meclisi Umumi Mesai Raporu

Yeniyol: Yeniyol Gazetesi

Halk: Halk Gazetesi

1. GENEL BİLGİLER

1.1. Giriş

Bu çalışma, Cumhuriyet dönemi mimarlık tarihinin periferi ayağında gerçekleştirilen faaliyetler üzerinden ele alındığı tarihsel bir yeniden okuma denemesidir. Merkezsel düşünüş tarzının her yer için benzer görünümünü ortaya koyduğu bir mimarlık tarihi yazım geleneğinin homojenleştirici, ölçülebilir tüm kabullerinin yanında, bütün çelişkileri, karmaşıklıkları içinde barındıran periferideki bir başka değer sistemine –yerel olana- işaret etmektedir. Bununla birlikte özellikle erken Cumhuriyet döneminde periferide modernist eklemlenmeler çerçevesinde temsil edilen karar ve uygulamaların ne kadarının şehrin yerel potansiyelini temsil ettiği veya merkezsel bakış açısını sürdürme eğiliminde olduğu, üzerinde durulması gereken önemli bir konudur.

Bu bağlamda çalışmada yerel değer sisteminin ve merkez ile kurduğu ilişkinin niteliği, yerel kurumlar (belediye, basın, tarikatlar), merkezin temsilcileri (valilik, umumi müfettişlik), yerel aktörler (kişiler), kentsel donatı ve mimari bileşenler (yapılar) gibi şehrin dört dinamiği üzerinden sorgulanmaktadır.

Bu bağlamda periferinin niteliği, öncelikli olarak burada üretilen yazılı literatür; resmi kayıtlar, yerel gazete, dergi, vd. üzerinden değerlendirilmelidir. Şehirdeki bu yapının çözümlenmesine yardımcı olabilecek en önemli kaynaklardan bir tanesini 1931-1958 yılları arasında Trabzon Belediye Meclisi'nde tutulan kayıtlar, yani zabıtnameler oluşturur. Yenyol ve Halk Gazeteleri, Trabzon Halkevi'nin yayın organı olan İnan ve Akın dergileri Cumhuriyet dönemi ile ilgili bu çalışmada değerlendirilen kaynaklar arasındadır.

Bunlardan başka şehirde görsel literatür kayıtları ise mimarlık araştırmalarında sıkça kullanılan yazılı literatürü destekleyecek nitelikteki mekan parçaları, yapılar veya yapı grupları oluşturmaktadır.

Bununla birlikte merkezin denetim mekanizması içinde ortaya koyulan bu kaynakların özellikle erken Cumhuriyet döneminde toplumun ne kadarını temsil ettiği ayrı bir tartışma konusu olarak belirmektedir.

1.2. Sorunun Belirlenmesi

Tarihsel niteliğe sahip her söylemde olduğu gibi Cumhuriyet dönemi tarihinde de koşullu / pozisyonel duruşlara bağlı olarak farklı okumalar ve çıkarımlar yapılabilir. Bu dönemde birbirinden farklı pozisyonlar, üç tür historiyoğrafik söylemin geliştirilmesinde etkili olmuştur. Bunlardan birincisini, özellikle tek parti dönemine damgasını vuran modernist ve ulusalcı söylem oluşturur. İkincisi, 1940'lı yılların sonlarına doğru belirginleşmeye başlayan ulusalcı tarihin eleştirisidir. Tanju, bu iki yaklaşımın en temel ayrılığının Batılılaşma düşüncesine bakış açılarından kaynaklı olduğunu, buna karşın Batılılaşmayı merkeze alan tavrın yaklaşımların müşterek kökenlerine işaret ettiğini ifade etmektedir, (Tanju, 1999: 71). Türkiye'de 1990'lı yıllar ile birlikte ortaya çıkan üçüncü söylem, tarihin post-yapısalcı çözümlerine ağırlık vermektedir.

Çalışma, Cumhuriyet döneminde bir söylem olarak daha çok merkezde üretilen bu yaklaşımlara, periferi ayağından bir bakış olarak değerlendirilebilir. Merkezsel söylemin karşısına yerleştirilen ikinci bir periferi imgesi, ortaya çıkan algılamalar, Türkiye'de yakın zamanlara kadar daha çok tekil bir olgu olarak değerlendirilen modernitenin, “yerel”liklerinin, “öteki”lerinin de eklenmesi ile kuram ve uygulamada “melez”leşme yönelimini de beraberinde getirir.

Bu bağlamda “Toplumun kendi kendini devam ettirebilmek için, içinde bulunan bütün fertleri arasında yüzyıllar boyunca paylaşılan geleneksel roller, oyunun bozulması, evrensel, yeni kuralların oluşturulması ve melezleşme sürecinde ne şekilde değişmiş olabilir?”, “Hangi toplumsal pratiklerin kültürel kimliğin evreselliğini taşıdığına kim karar verecektir?”, “Bu kabuller toplumsal sürekliliği sağlama açısından ne tür bir katkı verebilir?”, “Dolayısıyla aktörlerin algılamaları ve periferideki yaşamın her alanında yapılan müdahaleler, Cumhuriyet'in merkezi idealleri ile ne derece örtüşmektedir?”, “Tüm bu süreç içinde gelenek ve modern nasıl konumlanmaktadır?” gibi sorulara cevap aranacaktır.

Bu bağlamda çalışma genel olarak iki bölümden oluşmaktadır. İlk olarak, Cumhuriyet'teki ulusalcı bilincin kavramsal çerçevesini oluşturan modernliğin anlamı ve Türkiye'de onu ortaya koyan sürecin ilerleyişi, bunun hangi kanallar üzerinden gerçekleştiği üzerinde durulacaktır. İkinci olarak merkezin periferi üzerindeki modernleştirici etkisi, periferideki dinamikler üzerinden değerlendirilecektir. Bu bağlamda modernliğin mekân üzerindeki yansımaları ve o dönemde gerçekleştirilen şehirleşme

çabaları, sadece mimari bir sonuç ürün olarak değil, sürecin işleyişini ve dinamiklerin etkisini ortaya çıkarmak açısından önemli ipuçları sağlamaktadır.

1.3. Çalışmanın Amacı

Modernite, temelde aydınlanma düşünürlerinin “nesnel bilimi, evrensel ahlak ile hukuku ve kendi ayakları üzerinde duran sanatı, kendi iç mantıkları temelinde geliştirme” (Habermas, 1990: 37) konusunda gösterdikleri yoğun düşünsel çabanın bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında çeşitli alanlarda uygulama imkânı bulmuştur. Bununla birlikte Avrupa’nın bağlamsal koşulları içinde ortaya çıkarak gelişen moderniteye karşı 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren geliştirilen eleştiriler de bu düşünsel süreç içinde ele alındığında, bir kopuştan çok moderniteyi ortaya koyan koşullar bağlamında değerlendirilmesi gereken bir olgudur.

Avrupa’da modernliğin eleştirisi ile birlikte sosyal bilimlerin de kavram, varsayım, düşünsel sorgulamaları yapılmaya başlanmıştır, (Göle, 2000: 161). Modernitenin toplumu homojen bir yapı olarak gören merkezîyetçi düşünce pratiğinin sorgulamaya başlanması ile bölgesel farklılıkları anlamaya dönük toplum-bilim çalışmaları hız kazanmıştır. Bu tavır, aynı zamanda modernliğin Batılı olmayan bölgelerdeki incelemelerini de beraberinde getirir. Modernitenin Batılı olmayan kültür ve coğrafyalardaki temsillerine karşı geliştirilen eleştiriler, yeni kavramsallaştırma denemelerinin de önünü açmaktadır. Bununla birlikte modernliğe getirilen eleştirilerin büyük bir çoğunluğu yine genellikle modernliğin çemberi içinde; rasyonel bir bakış açısına sahiptir ve Batılı kaynaklardan referansla hareket edebilmektedir.

Geleneksel düşünme biçiminden hızlı bir kopuş süreciyle beraber modernist eklemlenmeler üzerine inşa edilen Cumhuriyet’te, geleneksel kavramı ise tarihsel bir şablona indirgenmiştir. Bu bağlamda erken dönemlerde Batı merkezli düşünce biçiminin bir çevre ülkesi olarak modernleşme konusunda ortaya koyulan tavrın merkezdeki etkilerinin, 1950’lerden sonra modernliğe getirilen eleştiriler içinde de örtük bir biçimde varlığını sürdürdüğü ifade edilebilir.

Buna göre çalışmada Cumhuriyet dönemindeki modernite düşüncesi, merkez-periferi dinamikleri doğrultusunda incelenerek, merkezsel karakterin periferide ne ölçüde temsil edildiği, modernitenin periferideki işleyişi ve anlamı, merkez ve periferi arasındaki algılamalar; benzerlik ve farklılıkların ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Periferide elde

edilen sonuçlar merkezdeki söylem ile karşılaştırılacaktır. Buna göre ortaya çıkan tablo bir taraftan modernitenin merkez-periferi pratikleri arasındaki farklılaşmasını, diğer taraftan mimarlığın ve kentin görünür simgelerinin yerel bir bağlamı nasıl ürettiğini ortaya koyacaktır.

1.4. Araştırmanın Alanı / Sınırları

Çalışmada, Cumhuriyet döneminde merkezin periferiye bakışı olduğu kadar, periferinin de merkezin söylemlerini algılayış biçimi mekânsal düzlemde örneklendirilmeye çalışılacaktır. Bu anlamda modernite periferi, çoğu kez ihmal edilen girift bir kültürel ilişkiler ağını da içinde barındırır. Meeker (2005), İmparatorluk'tan Gelen Bir Ulus adlı kitabında bu tür bir ilişkiler ağını Trabzon/Of ilçesi için örneklendirmektedir. Bu bağlamda Meeker, yerel koalisyonlar tarafından desteklenen yerel elitlerin, bölgesel sosyal bir oligarşi oluşturduklarından, bu şekilde zaman zaman merkezin engelleme çabalarına rağmen bir takım faaliyetlerini gerçekleştirdiklerini, periferide gerçekleştirilen bu tür bir birliği, merkezi otorite için hem bir kaynak hem de bir sorun oluşturduğunu ifade etmektedir.

Meeker'ın Of ilçesi için yaptığı bu mikro-tarih çalışması, 20.yüzyılın ikinci yarısına doğru Avrupa'da ortaya çıkan ve merkezin yanında periferinin de bir inceleme konusu olarak ortaya çıktığı yerel tarih yazımı çalışmaları bağlamında, Trabzon için gerçekleştirilmiş önemli bir örnektir.

Sonuç olarak merkezin kültürel ilişkileri tek tip, her bölge için türdeş bir bağlama oturtmaya çabaladığı ve buna göre oluşturduğu bir modernleşme kuramı, periferinin sahip olduğu girift ve heterojen ilişkiler ağı içinde merkezden farklı sosyal ve mekânsal uygulamaların ortaya çıkmasının temel sebepleri arasında gösterilebilir.

Bu bağlamda Cumhuriyet'in "yerel" aktörleri olarak Trabzon Belediye Meclisi üyelerinin 1930–1960 yılları arasındaki Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamelerinde kayıtlı tartışma ve kararlar, dönemin yerel gazete ve dergileri, konunun köşe taşlarını belirlemek açısından önemlidir. Bunlar, merkezdeki faaliyetlerle karşılaştırılacaktır. Ortaya çıkan tablo bir taraftan modernitenin merkez-periferi pratikleri arasındaki farklılaşmasını, diğer taraftan mimarlığın ve şehrin görünür simgelerinin yerel bir bağlamı nasıl ürettiğini ortaya koyacaktır.

1.5. Modernite Kavramı

Anadolu coğrafyasında, modernite ve Batılılaşma düşüncesinin tarihsel temelleri, Tanzimat'la birlikte atılmaya başlanmıştır. Yeni kurulan Cumhuriyet dönemi ile birlikte ise bu düşünce yaygın bir uygulama alanına sahip olmuştur. Yenilenen devlet anlayışı, kurumlar, fiziksel mekânda gerçekleştirilen uygulamalar, işleyişte “modern” e bir otonomi kazandırma çabasını temsil eder. Bu bağlamda Cumhuriyet ile ilgili yapılacak bir çalışmada öncelikli olarak bu, “modernite” kavramı üzerinde durulması gerekir. Çalışmanın modernite başlığı altında modernitenin kökeni ve anlamı üzerinde durulacaktır.

1.5.1. Modernite Nedir?

Modernite, Avrupa'daki ekonomik ve teknolojik gelişim koşullarının ortaya koyduğu bağlamsal bir üründür. Özellikle sanayileşme (dolayısıyla kentlerde yaşayan nüfusun artması) ile birlikte teknolojinin gelişimi ve iletişim imkânlarının artmasıyla (dolayısıyla bilginin dolaşım hızının büyük oranda artması), her türlü coğrafi, etnik, sınıf, ulus, din ve ideoloji üzerinden yapılan değerlendirmeleri, geçmişte olduğu biçimiyle yapmayı zorlaştırmıştır. Bu bağlamda modernite, bir taraftan toplumsal gelişim ve kalkınma düşüncesine paralel olarak, toplumlara teknolojik gelişim, ekonomik kalkınma ve paradoksal bir biçimde bireysel özgürlükler ile birlikte bütün bir tek kültür olma imajını dayatır, (Berman, 2001: 27). Birliktelik ve homojenlik, geçmiş dönemlerde olduğundan farklı olarak toplu yaşama biçimlerini ortadan kaldıran bir değişim sürecini de beraberinde getirir aynı zamanda. Bu süreç, modernite geleneğinin içindeki birçok yazar tarafından, modern bireyin Marx'ın (2008) deyişiyle her şeyin anlık, geçici olduğu ve katı olan her şeyin buharlaştığı bir dünyada yaşama alışkanlıkları geliştirme çabasıyla tanımlanır, (Berman, 2001: 27). Esasen bu, geleneğin dışında konumlanan Weber'in de modernitenin bir “anlam kaybı” ve “özgürlük kaybı” gibi çıkarımları ile örtüşür, (Weber'den aktaran Atıker, 1998: 24).

Modern sözcüğü, Latince'de “tam şimdi” anlamına gelen “modo” dan türemiştir, (Appignanesi, vd., 1996: 6). Sözcük, Latince ‘modernus’ biçimiyle ilk defa 5.yüzyılda, devletin Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul ettikten sonraki dönemi, Romalı ve pagan geçmişten ayırmak için kullanıldı, (Habermas, 1990: 31). Modernite, o dönem için dinsel gelenekten kopuş ve “yeni” bir dinsel gelenek içinde yer edinme çabasını ifade etmektedir.

Bu dönemde modernite, ağırlıklı olarak, inanç, değişim ve yenilik kavramları çevresinde artan bir içerik ve öneme sahip olmuştur.

Modernite kavramının, sanayileşme ile birlikte, bu dönemden önceki ve sonrasındaki algılamaların farklılığını ifade eden bir zaman sabiti olarak kullanımları (pre-modern, post modern gibi) yaygındır. Bununla birlikte modernlik bilincinin ortaya çıktığı Avrupa'nın geleneksel Doğu toplumlarına yönelik geliştirdiği sömürgeci anlayış, modernin yüklediği anlamları arttırmış, yeni kavramların (oryantalizm, oksidentalizm, kolonyalizm, vb.) ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Moderniteden bahseden kuramcılar, modernitenin esasen belli tarihsel, anlamsal, vb. dönemler içinde ele alınması gerektiğini ifade ederler. Örneğin Marshall Berman, moderniteyi üç evreye ayırmaktadır; 16.yüzyıldan 18.yüzyıla kadar insanların modern hayatı algılamaya başladıkları ilk dönem, 1790'ların devrimci dalgasıyla başlayan ve her alanda altüst oluşlar, patlamalar yaşanan ikinci dönem ve 20.yüzyılda tüm dünyaya yayılarak sanat ve düşünce alanında göz alıcı başarıların kazanıldığı üçüncü dönem, (Berman, 2001: 29). Abel Jeanniere'in modern olanı anlamsal olarak değerlendirdiği "Modernite Nedir?" isimli çalışmasında ise moderniteyi, ilk olarak aydınlanma rasyonalitesinin bir bozulması, ikinci olarak araçsal akıldaki yeni bir başlangıç noktası, üçüncü olarak ise aydınlanma rasyonalitesinin derinleşmesi olarak ifade edilmektedir, (Jeanniere, 2000: 95). Anthony D. Smith, (1996) modernleşme tanımlarını üç biçimiyle ele alır: "Bir toplumsal değişme süreci veya kuramsal olarak yer ve zaman boyutunda evrensel olan veya bu tür süreçler toplamı" olarak modernleşme; genellikle Rönesans ve Reform'a kadar geri götürülen, "laikleşme ve kapitalizmin doğuşu ile ayırt edilen" tarihsel bir deneyim olarak modernleşme ve "gelişmekte olan ülkelerin liderleri veya elitlerince izlenen bir seri politika"yı niteleyen bir kavram olarak modernleşme, (Altun, 2005: 11).

Modernleşme, Avrupa'nın tarihsel bağlamı içinde bir kopuş değil, ortaya çıkışında birçok dinamiğin rol aldığı bir süreç olarak algılanmalıdır. Berman, dinamiklerini modern büyük keşifler, sanayileşme, demografik altüst oluşlar, hızlı ve çoğu kez sarsıntılı kentleşme, kitle iletişim sistemleri, ulus devletler, insanların kitlesel toplumsal hareketleri, kapitalist dünya pazarına geçiş süreçlerinin oluşturduğu 20.yüzyıl döneminden modern olarak bahseder, (Berman, 2001: 27). Anthony Giddens'a göre modernite, 17.yüzyılda Avrupa'da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eder, (Giddens, 2004: 11). Peter Wagner (1996), modernliğin başlangıcına on sekizinci yüzyılda gerçekleşen "demokratik ve endüstriyel

devrimleri yerleştirir, (Altun, 2005: 10). S.N. Eisenstadt'a (1996) göre modernleşme, "onyedinci yüzyıldan ondokuzuncu yüzyıla kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da gelişen, daha sonrasında diğer Avrupa devletlerine ve (nihayet) ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda da Asya, Afrika ve Güney Amerika kıtalarına yayılan, ekonomik, siyasal ve toplumsal süreçler yönünde açığa çıkan dönüşümler olarak tanımlanabilir, (Altun, 2005: 12). Modern olmak, Marx'ın (2008) deyişiyle katı olan her şeyin buharlaşıp gittiği bir evrenin parçası olmaktır, (Berman, 2001: 27). Ross Poole (1993), modernliğin Kuzey Amerika'da rastlanılan ve o zamandan bu yana Batı dışı dünyaya yayılan ve dayatılan bir toplum biçimine karşılık geldiğinden bahseder, (Altun, 2005: 10). Rustow ve Ward'a göre modernleşme kavramı, "Batı Avrupa'da Ortaçağ'ın sonunda başlayan ve günümüzde en uzak ülkeleri bile içine alan devasa dönüşüme atıfta bulunmaktadır, (Rustow ve Ward'tan aktaran Altun, 2005: 11). Wilbert E. Moore, (1997) modernleşmeyi, "geleneksel" ya da "geri kalmış" ülkelerin, ileri teknoloji düzeyine erişmiş ulusal birimlerin ekonomik ve diğer yapısal özelliklerini edinme doğrultusunda geçirdikleri çağdaş dönüşümler olarak tanımlamaktadır, (Altun, 2005: 12). David Apter (1987), modernleşmeyi gelişmenin özel bir biçimi olarak düşünür. Modernleşme, sürekli yeni olmayı başarabilen ve değişimi başlıca inanç olarak alan bir toplumsal sistemi; farklılaşmış, esnek toplumsal yapıları; teknolojik açıdan ileri bir dünyada yaşayabilmek için gerekli olan bilgi ve becerileri sağlayan bir toplumsal iskeleti bünyesinde barındırır, (Altun, 2005: 12). Baudelaire'in (1863), "Modern Hayatın Ressamı" başlıklı denemesinde şöyle diyordu: "Modernite anlık olandır, geçip gidendir, olumsal olandır, sanatın yarısıdır, öteki yarısı ise sonsuz olandır, değişmeyendir.", (Harvey, 1999: 2). David Harvey (1999), moderniteyi bugün dünyanın her tarafındaki insanların paylaştığı yaşamsal deneyimin toplamı olarak adlandırır.". Touraine'e (1994) göre modernlik, "insanın yaptığıyla bir olduğunun, dolayısıyla da bilim, teknoloji ya da yönetimin daha etkili kıldığı üretim, toplumun yasayla örgütlenmesi ve çıkarların, ama aynı zamanda da, tüm kısıtlamalardan kurtulma isteğinin harekete geçirdiği kişisel yaşam arasında bir denklik ilişkisinin olması gerektiğinin olumlanmasıdır.". Touraine (1994), modernitede, insanlığın aklın yasalarına uygun olarak hareket etmekle hem bolluğa, hem özgürlüğe hem de eşitliğe doğru erişebileceği varsayımından sonra şu temel tartışmadan bahseder: "Özgürlük, kişisel mutluluk ya da gereksinimlerin karşılanması ne anlamda akılcıdır?". Max Weber, moderniteyi bilim, ahlak ve sanat değer alanlarının birbirlerinden farklılaşarak kendilerine göre ussallıklarını doruğa çıkarma

eğilimiyle açıklar. Therborn'a (1999) göre modernlik, şimdinin sınırlandırılmasından çok ulaşılabilir ve tasarlanabilir bir zemin olarak geleceğin keşfedilmesi anlamına gelir.

17.yüzyıl, Avrupa'da "modernlik bilinci" nin oluşmaya başladığı bir dönemdir, (Hentch, 1996'dan aktaran, Altun, 2005: 10). Habermas'ın modernite projesi olarak bahsettiği şey ise, 18.yüzyılda ortaya çıkmıştır ve aydınlanma düşünürlerinin "nesnel bilimi, evrensel ahlak ile hukuku ve kendi ayakları üzerinde duran sanatı, kendi iç mantıkları temelinde geliştirme" (Habermas, 1990: 37) konusunda gösterdikleri olağanüstü bir düşünsel çabadan ibarettir. Bu dönemde modernleşme, rasyonelleşme ile seküler düşüncenin birlikteliğinden kendini tekrar var eder.

Bu bağlamda Akın (2006), modernliği, sekülerleşme ve nesnel bilginin yükselişi ile ortaya çıkan bir ayrışma olarak ifade etmektedir:

"Modernlik, özne-nesne ilişkisinin ayrışması olarak tanımlanabilir. Bu dönemde nesne, kapitalizm ve sermayenin de etkisiyle ayrışmayı talep eder ve sekülerleşme ortaya çıkar. Nesnel bilgiye olan talep artar. 18.yüzyıl düşünürlerinden olan Kant'a göre modernleşme (aydınlanma), insanın kendi suçuyla düştüğü bir ergin olmama durumundan kurtuluşu ve kendi aklını kullanmaya başlamasıdır.

19.yüzyıla gelinceye kadar özne ve nesne arasında nispeten sağlanan denge, 19.yüzyılda artık tamamen bozulur. Bu dönemde Hegel'e göre, aydınlanma özgürleşmedir. Bu bağlamda Kopernik'in güneş sistemini bulması, eski dünya düzeninin yıkılmasında önemli bir keşiftir. Nesne üzerine çalışma yapabilen bir dünya düzeninin ortaya çıkışıyla buluşlar da ard arda gelir. Aydınlanma ile dünya üzerindeki bütün bilgi nesnelleştirilmeye çalışılır.", (Akın, 2006).

Özellikle 1945 sonrası, aydınlanma, dolayısıyla moderniteye karşı getirilen eleştirilerde büyük bir artış gözlemlenmektedir:

"Adorno, bu dönemde aydınlanmanın, pozitivistliğe vardığına işaret etmektedir. Sadece olgusal olanla çalışan, kavranamayanı yok sayan pozitivistlik ise dünyayı anlamlandırmada eksikliklerin ortaya çıkmasına neden olur.", (Akın, 2006).

Habermas (1990), pozitivistliğin en önemli eleştirmenlerinden biridir. Habermas, modern bilimin gelişimine bağlı olarak 19.yy boyunca kendini bütün tarihsel bağlardan kurtaran radikal bir modernlik bilincinin doğduğundan bahseder:

"Bu en yeni modernizm, basitçe gelenek ve şimdi arasında soyut bir karşıtlık kurar; bizler de hala, ilk kez 19.yüzyılın ortalarında gelişen bu türden bir estetik modernizmin çağdaşlarıyız. O zamandan bu yana modern diye kabul edilen ürünlerin ayırt edici özelliği

‘yeni’ olmasıdır; bir sonraki stilin yeniliği ile onun da modası geçecektir..... Ama açıkça modern olan belgeler, bir klasik olma gücünü geçmiş bir dönemin otoritesinden almıyorlar; tam tersine, modern bir çalışma, bir zamanlar gerçekten modern olduğu için klasik oluyor. ‘Modern’ ve ‘klasik’ arasındaki ilişki, sabit bir tarihsel referans noktasını yitirmiştir.’, (Habermas, 1990: 32).

Habermas’a göre pozitivism düşünmeyi yadsımaktadır. Yani özne, her zamankinden daha çok kaybolmuştur.

Moderniteye karşı bir diğer önemli eleştiri Horkheimer tarafından getirilmiştir.’, (Habermas, 1990: 32). Horkheimer, “Akıl Tutulması” isimli kitabında Batı’da aydınlanmadan başlayan ve bugün “Batılı” olarak nitelendirilen düşünce yapısının ortaya çıkışında etkili olan pozitivist düşünce geleneğinin geldiği noktayı “tutulma” olarak değerlendirmektedir (Horkheimer, 1986). Akıl tutulması, yaşamsal her kurguyu rasyonel tutum ve açıklamalar çerçevesinde değerlendirme eğiliminin insanın varlıksal nedenlerinin birçoğunu inkârına sürüklediğinden bahsetmektedir.

1.5.2. Bağlamsal Bir Model Olarak Modernite Kavramı

Modernite, Avrupa’nın tarihsel bağlamı (gelişimi) içinde bir dönüm noktası olan yegâne bir düşünce pratiğini değil, öncesi ve sonrası ile akış içindeki tutarlı bir bütün yapıyı temsil etmektedir. Modernitenin yapısındaki bütünlük, yer, zaman ve bilinç kavramları ile girdiği anlamsal tutarlı ilişkinin bir sonucudur. Tutarlılık, söz konusu kavramların sürekliliği ile açıklanabilir.

Yer, zaman ve bilinç kavramları insanın dünya algısının şekillenmesinde önemli etkenlerden üç tanesini oluşturur. Modernite kavramı ise bu kavramlarının kurduğu ortaya koyduğu bağlamsal bir üründür. Bununla birlikte modernitenin temsil ettiği kültürel bağlam ile birlikte ortaya çıkışından sonra Batılı olmayan çeşitli coğrafyalara taşındığı, yaygın bir uygulama alanına sahip olduğu ve temsil edildiği görülür. Bozdoğan’a (2002) göre modernitenin bağlamsal alanının dışındaki yayılımı ve uygulanabilirliğini belirleyen koşullar bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesini “devlet iktidarının yaşanılan savaşlar ve ekonomik sıkıntılar gibi nedenlerle krize girmesi ve/veya bir devletin engellerle karşılaşmadan planlama ve proje yapma kapasitesinin büyük ölçüde arttığı koşullar, mesela iktidarın devrimle ele geçirilmesi ve sömürge yönetimleri” (Bozdoğan, 2002: 18) oluşturur.

Modernitenin ifade edilen biçimde merkez tarafından temsil edildiği, taşındığı toplumlarda, Göle'nin (2000) *Modernlik: Zaman Bilinç ve Desen* adlı kitabındaki ifadeleri, modernite algısı ile ilgili önemli bir başka soruyu da net bir biçimde ortaya koyar. "Acaba Batılı olmayan toplumların modernlik deneyimleri yeni bir iddia taşıyabilir mi?", (Göle, 2000: 159).

Cumhuriyet kurulduğunda devlet sistemi, modernite düşüncesi çerçevesinde biçimlendirilmiştir. Bununla birlikte moderniteyi ortaya koyan arka planın eksikliği, modernitenin daha çok biçimsel açıdan algılandığı, kavramsal tarafının göz ardı edildiği bir şablon olarak değerlendirilmesinde etkilidir. Uygulamalar, modernlik şablonları üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Bu noktada modernitenin, yeni kurulan Cumhuriyet'te sağlık, ekonomi, imar, eğitim, vd. birçok alanda yaşanan aksaklıklara, Batılı anlamda verilmiş bir cevap, bir çözüm önerisidir. Bu yaklaşım, en temel referanslarını yine Batılı kaynaklardan almaktadır. Öyle ki 20.yüzyıldaki eleştirel düşünce pratiğinin Avrupa'da geldiği son noktayı temsil eden modernite, o dönemde geleneksel değerlerin egemen olduğu Osmanlı sisteminin çöküşü sonrasında, Cumhuriyet'te ulaşılması arzu edilen ekonomik yükseliş, toplumun refahı, şehirlerinin imarı gibi birçok projenin çözümü için bir anahtar olarak görülmüş ve Cumhuriyet yönetimi tarafından benimsenmektedir.

Cevizci (2000), *Paradigma Felsefe Sözlüğü*'nde modern kavramını, "Düşüncedeki açıklık, otoritelerden bağımsızlık ve en yeni ve en son dile getirilmiş düşünceler üzerine bilgi anlamına gelen sıfat." (Cevizci, 2000: 656) olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda modernitenin önemi, siyasal ya da dinsel otoritelere bağımlı geleneksel dünya sisteminden sıyrılma, düşüncede aklın ve bilimin egemen olduğu çözümlenmelerin yenilikçi yapısından kaynaklanmaktadır. 19.yüzyıl, Batı dünyasında düşünceye bilimin rehberlik ettiği bir dönemdir. Mardin (1995), bilimin rehberliğinin iki anlamda gerçekleştiğinden bahsetmektedir: 1-Madde, 2-Düşünce ve Toplum.

"Bilim, 'madde' üzerinde hâkimiyet tesis ederek milleti daha güçlü bir duruma getirme anlamını taşıyabilir. Bu açıdan bakıldığında bilim, örneğin endüstrinin gelişmesini sağlar ve endüstri ve milleti diğer milletlerden daha güçlü duruma getirecek araçları yaratır. Bilim, ikinci bir anlamda, toplumsal örgütlenmenin en faydalı şeklinin ne olduğunu göstermeye yarayan bir yaklaşım olarak görülebilir. Bu ikinci vurgu, 19.yüzyıl Avrupa'sında toplumsal örgütlenmenin 'pozitivizm' adını verdiğimiz bir akımın özellikle üzerinde durduğu bir vurgudur.", (Mardin, 1995: 190).

Modern Batı dünyası bilgiyi somutlaştırarak, matematik ve fizik bilimlerinde olduğu gibi doğayı çeşitli ilkeler ve yasalar dünyası olarak algılamaya imkân verir. Cumhuriyet'in modern hedefleri de Avrupa'da ortaya koyulan ve dünyayı pozitif bilimlerin ışığında anlamlandırma gayreti içindeki bu yaklaşımların etkisinde belirlenmiştir. Sanayileşme ve her alanda bilimsel örgütlenmeye hız verilmiştir. Bilimsel temellere dayalı rasyonel bir toplum yaşantısı yaratma düşüncesi doğrultusunda çalışmalara hız verilmiştir.

1.5.3. Modernitenin Eleştirisi Üzerine Kavramsal Çeşitlemeler

Avrupa'da modernlik ve merkezîyetçi düşünce pratiğine getirilen eleştiriler ile birlikte sosyal bilimlerin kavram, varsayım çalışmaları ve düşünsel sorgulamaları yapılmaya başlanmıştır, (Göle, 2000: 161). Bu ise modern merkezin üretimi olan birçok faaliyetin yanında yanında “yerellik” in de bir inceleme konusu olarak değerlendirildiği bir süreci ortaya koyar.

Bu dönemde modernitenin Batı dışındaki uygulamaları da ayrı bir inceleme konusu olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren modernitenin Batılı olmayan bölgelerdeki “yatay ilişkilendirme ve çapraz okumaları” yapılmaya başlanmıştır, (Göle, 2000: 165). Bu ise Batı'nın üretim mekanizmaları içinde biçimlenmiş olan modernite başta olmak üzere, ona bağlı gelişen birçok kavramsal yapının çözümlenmesi, dolayısıyla bir yönüyle, modernitenin Batı-dışı toplumlara bakış açısını ele alan eleştirel okumaların yapılmasına olanak sağlar.

Moderniteye bağlı üretilen kavramların bir bölümü, Batı'nın “öteki” imgesi üzerinden ekonomik parametrelere bağlı olarak gerçekleştirdiği faaliyetlerin bir ürünü olduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir. “Öteki”, “oryantalizm”, “kolonyalizm ve postkolonyalizm”, “oksidantalizm ve aşırı batılılaşma”, “globalizm” ve “rejyonelizm” vd. bu kavramlar arasında yer almaktadır.

1.5.3.1 “Oryantalizm (Doğubilim, Şarkiyatçılık)” Kavramı

Doğu, çok eski dönemlerden itibaren Avrupa'nın ilgi alanı içinde olmuştur. Bununla birlikte oryantalizmin ortaya çıkışı ve gelişimi ağırlıklı olarak coğrafi keşifler ile birlikte gerçekleşmiştir. Esasen, oryantalizm kavramı, başlangıçta bugünkünden oldukça farklı bir

anlama sahiptir. Birçok kaynakta en basit ilk biçimiyle Batılılar'ın Doğu kültürüne bakış açısı olarak tanımlanmaktadır. Edward W. Said'in (1999) 1978'de yayımlanan *Orientalism, Western Conceptions of the Orient* isimli kitabında oryantalizm kavramını ele alış biçimi ve ona getirdiği eleştiriler ile birlikte kavramın içeriği genişler. Said'in öncüllerinden farkı ise oryantalizme getirdiği eleştirilerle derinlikli bir paradigmanın kurucusu olmasından kaynaklanmaktadır.

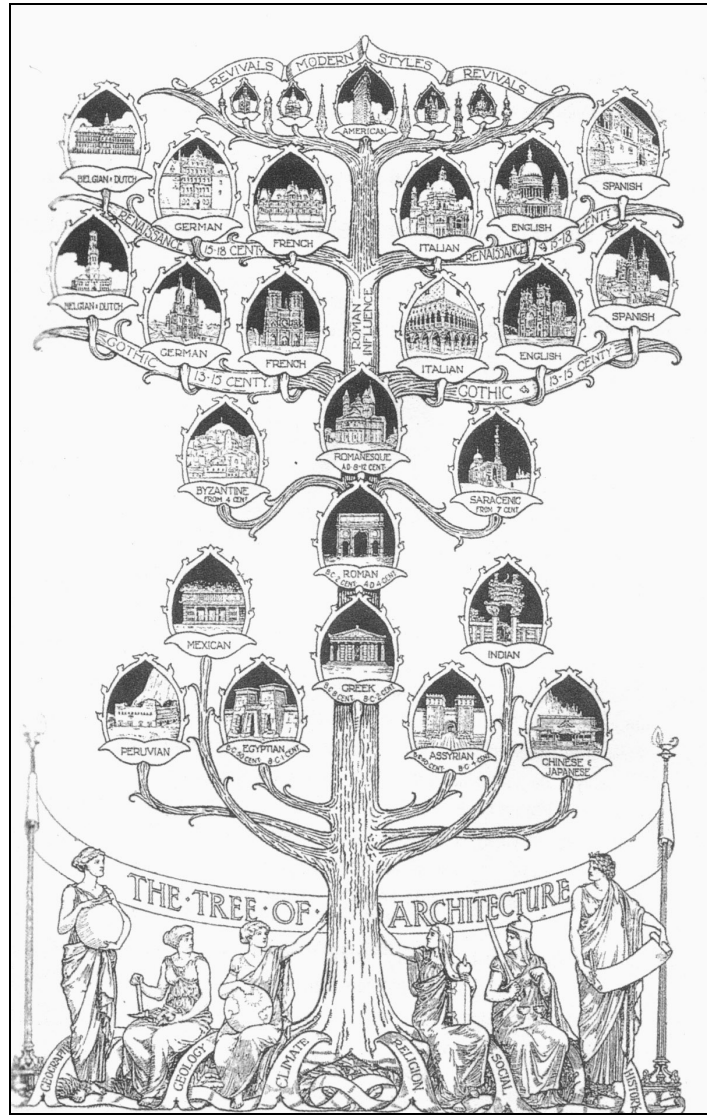
Said (1999), oryantalizmin, üç ayrı biçimde incelenebileceğinden bahsediyor. Bunlardan birincisi; oryantalizmin en basit anlamıyla Doğu hakkında bilgi edinme düşüncesine bağlı akademik bir olgu olarak ele alınmasıdır. Daha genel olan ikincisi; Doğu'nun (çoğu zaman) Batı ile arasındaki ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanan bir düşünme sistematiği olarak tanımlanmasıdır. Bu ayrım bağlamında Batı'nın Doğu'ya egemenlik sınırları içindeki bir nesne olarak bakışı üzerinden bir üçüncü okuması daha yapılabilir. Said'in yargılarını belirleyen ve burada da üzerinde durulacak olan bölüm daha çok bu üçüncü madde ile ilişkilendirilmektedir.

Bu bağlamda getirilen ilk eleştiri, kelimenin etimolojisine üzerinden yapılabilir. Latince güneşin doğduğu yer (oriens) ve battığı yer (occidens) anlamına gelen Doğu (orient) ve Batı (occident) terimlerinin –ve “Yakın Doğu”, “Orta Doğu” ve “Uzak Doğu” vb. olarak bilinen ifadeler- esasen gözlemcinin konumuna göre değişebilen olgulardır. Avrupa'nın kendini merkezde sabitlemesi ile birlikte “Avrupa'nın doğusu” ve “batısı” olarak anlaşılır kılındığı fark edilir, (Cevizci, 2000: 712). Bununla birlikte 19.yüzyıl başına kadar bir inceleme nesnesi olarak Doğu da, İngiltere ve Fransa'nın sömürge yönetimlerini kurdukları Hindistan ve Kutsal Toprakları tanımlamaktadır. Özellikle sömürge alanlarının artmasıyla Doğu'nun ifade ettiği coğrafya genişlemiş, araştırma alanı artmıştır.

Avrupa'da Osmanlı ile ilgili ilk resmi araştırmalar 16.yüzyılın ilk yarısında Fransa'da başlamıştır, (İnalçık, 2002: 26). Esasen bunun temelinde, Fransa'nın o dönemde mücadele ettiği diğer Avrupa devletlerine karşı yanında güçlü bir müttefik arayışından kaynaklanmaktadır. Keza yine bu dönemlerde gerçekleştirilen Viyana kuşatması ile Avrupa'da başlayan Osmanlı korkusu, Almanya'nın Osmanlı hakkında bilgi edinme arzusunun da temel sebebi olarak gösterilir, (İnalçık, 2002: 27). Bu bağlamda Joseph von Hammer'in (2008) 18.yüzyılın ortalarına doğru arşivler ve diğer tarih malzemeleri üzerinde yaptığı çalışma Osmanlı Devleti'ne ilişkin önemli çalışmalar arasında yer almaktadır. Devletin zayıflaması ile birlikte bu çalışmalara, ağırlıklı olarak sömürgeci bir anlayışın hakim olduğu ifade edilebilir.

Osmanlı ve Cumhuriyet toplumu ile ilgili çalışmalar yapan ünlü araştırmacılardan Bernard Lewis, (2004) aynı zamanda dönemin İngiliz dış politikasını da belirleyen aktörlerden biri olarak kaleme aldığı eserlerde bu tür bir oryantalist bakış açısı sergiler.

Mimarlık tarihi alanındaki çalışmalara gelince bu tür çalışmalarda Türk mimarisi diye bir olgu zaten bulunmamaktadır. Osmanlı ve Selçuklu mimarisi ise geniş kapsamlı incelemelerde bile yüzlerce sayfa içinde birkaç sayfaya indirgenirler. Bannister Fletcher'ın Avrupa kültürlerini ana eksen olarak belirlediği ünlü mimarlık tarihi kitabındaki mimarlık ağacında Hint, Çin ve Asur gibi doğu kültürlerine ikincil bir öneme sahipken bir Osmanlı-Türk mimarlığına ise hiç değinilmemektedir, (Şekil 1).

Şekil 1. Sir Banister Fletcher'in ünlü mimarlık tarihi kitabındaki mimarlık ağacı, (Güzer, 1996: 272).

1.5.3.2. Modernite ve “Öteki” Dünyalar

Paradigma Felsefe Sözlüğü’nde “öteki” sözcüğü, şu şekilde tarif etmektedir: “1-Konuşan, belli bir durumda bulunan kişiyle ayrı nitelikte ya da doğada olduğu düşünülen kişi; 2-Fenomenolojide, kişinin kendi görüntüsünü oluşturur, resmini çizerken söz konusu olan belirleyici etmen için kullanılan terim; 3-Erkeğin ötekisi kadın veya Batı’nın ötekisi olarak Doğu örneklerinde olduğu gibi belli bir konum ya da varlığın karşıtı olan, onun tam karşı kutbunda bulunan konum ya da varlık”. (Cevizci, 2000: 723).

Bu bağlamda “öteki” nin çoğu zaman, bir karşıtlık hali olarak ifade edilebilir. Aynı zamanda kimlik inşa etmenin bir yoludur. Bulut (2002: 24), Hegel’in Köle-Efendi diyalektiğinden yola çıkarak kişinin ya da toplumun kimlik kazanmasını ancak başkalarıyla etkileşim içinde, onların hayat ve bilincini koruyarak ancak özerkliğini yok ederek ona karşı gerçekleştirebileceğini ifade etmektedir, “Başkalık olmadan kimlik olmaz. Aidiyet ya da kimlik, başkalık ve ötekilik ile tanımlanır ve anlamlanır.”, (Bulut, 2002: 24).

Said (1999), öteki kavramını, yine söz konusu Doğu-Batı kavramsallaştırmaları üzerinden değerlendirmektedir: “Şark, Avrupa’nın sadece komşusu değildir; Avrupa’nın en büyük, en zengin, en eski sömürgelerinin mekânı, uygarlıkları ile dillerinin kaynağı, kültürel rakibi, en derin, en sık yinelenen öteki imgelerinden biridir.”, (Said, 1999: 11).

Turna (2002), önceleri coğrafi bir ayrıma bağlı olan ötekinin daha sonraları “Batı kültürünün ürünleri vasıtasıyla imgesel bir farklılığa” dönüştüğünü, Doğu’nun “Batı için farklı bir mekân, medeniyet ya da kültür değil, farklı bir ‘nesne’” (Turna, 2002: 212) olduğunu ifade etmektedir.

Göle (2000), öncü konumunu benimseyen Batılı düşünce yapısına göre ötekinin “yabancı olan değil, fazla yakına gelerek saflığı bozma tehdidini yönelten” (Göle, 2000: 17) olduğunu vurgularken kendini merkezde konumlandırın ve üstünlük iddiasındaki bir tek kutuplu Batı medeniyetine ve onun (Batı’nın) ölçütlerine göre zayıf, geri kalmış bir Doğu medeniyetine işaret etmektedir. Bu bağlamda “öteki” çoğu zaman bir üstten bakıştır. Buna göre geri kalmış ve zayıf medeniyet kabulü ise üstün güç konumlandırmasındaki en büyük etkidir ve iki kültür arasında bir sentez yapılmasına engel olmaktadır. Öyle ki; “Sentez, ancak evrensel sahnede eşit olarak temsil edilen eşit güce sahip eşit iki kültür arasında gerçekleşebilir. Güçlü ve egemen kültür, zayıf ve bağımlı başka bir kültürle birleşemez, güçlü olan zayıfı yutar”, (Serdar, 2001: 39).

Modernite, ‘Öteki Dünyalar’ı dışlamış, hor görmüş ve marjinalleştirmiştir, (Serdar, 2001: 24). Sömürgecilik fikri, temelde, böyle bir algılamının sonuç ürünü olarak modern ve sonrası dönemlerde de varlığını sürdürmüştür.

Bununla birlikte özellikle 20.yüzyılın ikinci yarısından sonra Batı, ötekisi ile ilgili yeni bir bilinç geliştirmeye başlamıştır:

“Çok uzun bir zamandır Doğu’ya elinde evirip çevireceği bir malzeme ve nesne gibi bakmaya alışmış olan Batı, onu, ilk kez, düşünen, incinmiş ve talepkar bir özne olarak karşısında bulunmaktadır. Bu durum Batı’nın sömürgeciliğinin ters tepmesinin bir sonucu olarak ‘öteki’ hakkındaki yeni bir bilinçlenmesidir.”, (Bulut, 2002: 134).

Serdar, postmodernitenin yandaşlarının bu dönemde çoğulculuk, demokratikleşme düşüncelerine bağlı olarak ortaya çıktığını savundukları “öteki”lerin özgürlüğünün aslında - özellikle de batılı olmayan kültürlerin bakış açısından ele alındığında- sömürgeciliğin ve modernitenin zirvesindeki yeni bir egemenlik dalgası olduğunu ifade etmektedir, (Serdar, 2001: 26). Yapılan, ötekinin kontrolünü sağlamak için oluşturulan ikinci bir kutuptan ibarettir, o kadar..., (Serdar, 2001: 57). Özümse ve tüket... Dolayısıyla ötekileştirme ve sömürgeleştirme faaliyetleri, postmodern dönemlerde de son bulmuş değildir. Ancak bu sefer örtük bir biçimde gerçekleştirilmektedir, (Bulut, 2002: 151).

Cumhuriyet’e gelindiğinde, Doğulu dünya görüşünün temsil edildiği Osmanlı medeniyet mirası, ulusal kimliğin “öteki” si olarak onu öncelikli olarak tarihsel bir metaya dönüştürmekte ve daha sonra ise ulusal niteliklerini pekiştirici geleneksel bir olgu olarak geri çağırılmakta gecikmez. Buna göre; “...tarihe geçmiş kurumların cemiyet yapısının en derin tabakalarına kadar işlemiş köklerini sökmek, cumhuriyet ve devrim esaslarını bütün ruhlara ve fikirlere egemen kutsal insan şartları halinde perçinlemek ödev ve yükümü karşısındayız.”, (Yeşilkaya, 1999: 73).

1.5.3.3. Kolonyalizm (Sömürgecilik) ve Post Kolonyalizm Kavramları

Loomba, Kolonyalizm-Post Kolonyalizm adlı kitabına, kolonyalizm kavramı ile ilgili Oxford English Dictionary’de yer alan şu tanımlamalar ile başlıyor: “Yeni bir ülkedeki bir yerleşke... yeni bir yöreye yerleşen, anayurtlarına tabi halde ya da onunla bağlantısını koruyarak bir topluluk oluşturan bir grup insan; yerleşimi ilk olarak gerçekleştirenlerin soyu ve ardılları tarafından bu şekilde oluşturulan topluluk anayurtla bağlantıyı koruduğu sürece bu yerleşime ‘colonia’ denir.”, (Loomba, 2000: 18, 19). Bu tanım, daha sonraları

Said'in oryantalizm ile ilgili yorumlarına paralel bir biçimde ele alınmış ve Frantz Fanon, Samir Amin gibi yazarların da etkisiyle geniş arka planı ortaya konulmuştur. Sözcüğün Oxford English Dictionary' de ihmal edilen ve Loomba'nın kitabında ağırlıklı olarak üzerinde durduğu bu ikili algılama biçimi ve bugün kolonyalizm ile ilişki yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğunun çerçevesini belirleyen bir çözümlemedir.

Serdar, kolonyalizmi en basit anlamıyla Batılı toplumların Batılı olmayan toplumların topraklarının işgali olarak ifade eder, (Serdar, 2001: 36). Sola-Morales Rubio, Latince'den gelen sömürgeleştirme (colonization) ve sömürgeci (colonial) terimlerin türeyen colonus ifadesinin bu ilk dönemde, "bir bölgenin askeri işgalinin ardından o bölgenin bir bölümü üzerinde kendisine özel olarak egemenlik kurma hakkı tanıyıp, oraya sahip olan taşralı çiftçiye denirdi. Böylece sömürgeci savaş düzeninin doğrudan bir parçası olmayıp onun hemen ardından ortaya çıkan sonuçlarından biri" (Sola-Morales Rubio, 1998: 49) olduğundan bahsediyor. Devamında ise sömürgeci bir şiddet eylemi olarak kabul edilen toprak işgalini haklı çıkarıyordu.

Marksist düşünceye göre Batı Avrupa'da kapitalizmin kuruluşuna eşlik eden bu işgal ile söz konusu ülkelerin ekonomileri yeniden yapılandırılmış ve ana yurt ile girift ilişkiler içine sokulmuş, mal, para ve insan akışı sağlanmıştır, (Loomba, 2000: 21). Ancak kâr akışı daima ana yurda doğru olmaktadır, (Loomba, 2000: 21).

Bu bağlamda Serdar, Batı kültürünün ötekini bu tür bir tahakküm altına almak için kendi beş temel içsel özelliğini kullanmaya devam ettiğini ifade eder: Temsil, ikilem, denetim, faydacılık ve sürekli bakış, (Serdar, 2001: 46, 47). Bu düşüncelerin fiziksel yansımaları ise kentler üzerinden en iyi okunabilir. Serdar'ın kolonyal kentler için verdiği örnek, Batı düşüncesinin üstünde durduğu bu eğilimini ifade etmektedir:

"Kahire'yi 1856-57 arasında ziyaret eden Herman Melville, kentin hiçbir bakış açısı olmadığından şikâyetçi olup, onun değerini anlamak için bir plan istediğini belirtir. Konstantinopol de sokakların hiçbir planı olmamasından şikâyet etmiştir. Mükemmel labirent. Dar. Yakın, birbirinin üstüne düşmüş. Eğer birisi kafasını kaldırırsa... Fakat hayır. Sokakların adı yok... Numara yok. Hiçbir şey yok. Bir plana ya da resme göre yapılmadığı için kent hiçbir şeyi temsil etmemekteydi." (Serdar, 2001: 46, 47).

Serdar, bu kolonyal şehirlerin planlanmasının sömürgecilik düşüncesiyle yakından ilişkili olduğundan bahsediyor, (Serdar, 2001: 46, 47). Nitekim diğer kolonyal kentlerde olduğu gibi Kahire'de de modern planlama çalışmaları ile açılan geniş caddeler, sokaklar, binalar ve altyapı ile şehirde geleneksel yaşamının temsil edildiği karmaşık sokaklar

nispeten ortadan kaldırılmış, bu şekilde modern olanın şehir üzerinde denetimini arttırılmıştır.

Bu tip fiziksel işgaller ve sömürü dönemi, sömürülen halkların bilinçlenmeye başladığı, dolayısıyla işgalcilerin artık sömürgelerini eski kalıplara göre yönetemedikleri 20.yüzyılın ikinci yarısından sonra şekil değiştirmeye başlamış, bu ise yeni bir bağımlılık sürecinin (post kolonyal dönem) habercisi olmuştur, (Bulut, 2002: 148). Post kolonyal dönem, söz konusu ülkelerin ekonomik alanda yeterli bağımsızlığa sahip olamamasıyla ve bölgelerini ilgilendiren uluslar arası siyasi kararlara katılmayışlarıyla belirleniyordu.

1.5.3.4. Oksidentalizm ve Aşırı Batılılaşma

Oksidentalizm kavramı, en genel anlamda, Doğulu gözlüklerle Batı'ya bakmak anlamını taşımaktadır. Kavramın, ilk bakıştaki bu genel anlamıyla, “oryantalizm” in “öteki”si olarak benzer işlevsel niteliklere sahip olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, “oksidental toplum teorisi zorunlu olarak oryantalizm üzerinden yapılacağı için sorunların derinliğine giden bir açıklama modeli kurması zordur.”, (Arlı, 2004: 72).

Oksidentalimi oryantalizmeden ayıran bir başka nokta, Batılı toplumların kendilerine ait bir incelemeleri olduğu için oryantalizme karşı geliştirilen bu tür bir eğilim de anlamsızlaştığı olgusudur, (Arlı, 2004: 72). Ortaylı'nın tespitleri bu anlamsızlığı desteklemektedir: “Siz hiç İtalya tarihi alanında ün kazanan bir Arap, ünlü bir Türk Germanist veya İranlı bir Yunan tarihçisi işittiniz mi?”, (Ortaylı, 1992'den aktaran, Arlı, 2004: 62).

Dolayısıyla oksidentalizmi, oryantalizmde olduğu gibi modernlikteki kolonyal eğilimlerin ortaya koyduğu bir düşünce pratiğidir, çoğu zaman oryantalizm üzerinden okunur, ancak oryantalizmle aynı çerçevede yorumlanması güç görünmektedir.

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin, özellikle pozitif bilimlerde büyük bir ilerleme kaydeden Avrupa'dan yoğun bir biçimde etkilendiği, (düşünce biçimleri, edebiyat, toplumsal yaşantı, vd.) her alanda Batı hayranlığının yükselişe geçtiği bir dönemdir.

Bu etkileşim, Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiştir. Öyle ki Cumhuriyet'in Batılı sokaklar, kentler, toplumsal yaşantı, vd. her alanda modern Batılı kültür ile temsil edilmesi için büyük bir çaba harcanmıştır.

Batılı kaynakları merkeze alan bu tutum, Cumhuriyet döneminde zaman zaman “ecnebiperestlik” olarak da ifade edilen eleştirilerin hedefi olmuştur. Örneğin Zeki Sayar'a

göre dönemin önemli yapılarının tasarımında yabancı mimarların görevlendirilmesini ‘ecnebi-perestlik’ olarak yorumlanan bir dönem sorundur ve halkevleri ise yabancı mimarların ellerinden kurtulmuş tek alandır, (Yeşilkaya, 1999: 113).

Sonuç olarak Osmanlı’nın son dönemlerinde ve Cumhuriyet döneminde de geliştirilen söylem ve uygulama faaliyetlerinin büyük bir çoğunluğu yine modernitenin tam da merkezinden konumlanır.

1.5.3.5. Globalizm (Küreselleşme) versus Rejyonalizm (Bölgeselcilik)

Paradigma Felsefe Sözlüğü’nde küreselleşme, “Modernizasyon sürecinin bir parçası olarak, özellikle 20.yüzyılın son çeyreğinde ve Doğu Bloğu’nun yıkılmasından sonra tek kutuplu bir dünyada zuhur eden kültürel sistemine, dünyanın somut bir biçimde tek bir biçim olarak yapılaşması sürecine verilen ad” (Cevizci, 2000: 590) olarak ifade edilmektedir. Buradaki “tek biçimlilik”, modernite sürecinde merkezin üretimi olan bir kültürel “homojen” lik veya “evrensel” lik anlayışlarından farklı biçimde, öncelikli olarak ekonomik mekanizmaların işleyişi üzerinden modernite ve egemen tek biçimli bir dünya düzeni çerçevesinde ele alındığı fark ediliyor.

Bununla birlikte Giddens’in ve Robertson’ın küreselleşmeyi birer sosyal teori olarak ele aldıkları yaklaşımları, araştırmada üzerinde durulan konuyu pekiştirebilecek açılımlara sahiptirler. Değerlendirme bu yaklaşımlar üzerinden gerçekleştirilecektir.

Giddens’a (2004) göre küreselleşme modernliğin bir sonucu olarak ele alınmalıdır. Giddens, yerel oluşumların uzaklarda olup biten olaylar tarafından şekillendirildiğinden, bu küresel yapının ise diyalektik bir özellik gösterdiğinden, çünkü yerel olayların kendilerini şekillendiren küresel süreçlerden de bağımsız hareket edebileceğinden bahsediyor, (Aslanoğlu,1998: 126). Küreselleşmenin bir parçası olan yerel dönüşüm ise zaman ve mekân içindeki bağlantılarla doğrudan ilişkilidir. Öyle ki geleneksel toplumlarda zaman, insanın yer ile olan ilişkisine bağlı olarak değerlendirilmektedir. Örneğin; tarlada işini bitirince evine döneceğini ifade eden bir fert, zamanı geleneksel olarak yer ile ilişkilendirdiğinde bu, ifadenin varlıksal değerini arttırır. Yer ile kurulan ilişki, geleneksel yaşantıyı ortaya koyan dinamiklerdendir. Oysa teknolojinin gelişimi ve mekanik saatin kullanımı ve yaygınlaşma süreci, dolayısıyla modern dönemler ile birlikte zamanın soyutlanarak içinin boşaltıldığı bunun ise mekânın varlıksal algısını büyük oranda ortadan

kaldırıldığı, farklı eylem türleri için homojen tek bir değerlendirilmenin esas alındığı tekil zaman algısını ortaya koyar.

Giddens'a (2004) göre modernite ile birlikte mekân, "yer" den ayrılmıştır. "Modern örgütler, yerel olan ile küresel olanı geleneksel toplumlarda düşünülmecek yollarla birbirine bağlamaktadırlar." (Aslanoğlu,1998: 128). Küresel bir dünyada yaşam, bireyin uzaklık ve yakınlık kavramları ile kurduğu ilişkiyi ve algılamalarını da değiştirmektedir.

Toplumsal değişimin arka planı olarak küreselleşme sürecini ve küresel-yerel arasındaki ilişkiyi inceleyen Robertson ise küreselleşmeyi farklı yaşam alanlarındaki etkileşim süreci olarak tanımlamaktadır, (Aslanoğlu,1998: 132). Kültür, bütünleştirici bir unsur olmaktan çok, kopukluklar, farklılıklar ve göreceli konumları, dolayısıyla bölgesel çeşitlilikleri belirtmeyi amaçlar, (Aslanoğlu,1998: 132). "Küreselleşmiş bir dünyada uygarlığın, toplumsallığın, etnik, bölgesel, bireysel kimliklerin, bireysel bilinç artışının etkileri vardır... Bu bağlamda küreselleşme yerine süreçlerin önemini, küreselleşmenin heterojen yönünü vurgulayan küre-yerelleşme (glocalisation) kavramını önermektedir." , (Aslanoğlu,1998: 133, 134).

1.6. Türkiye’de Ulus Bilinci ve Modernite Süreci: Sorgulamalar (1923 – 1960)

Cumhuriyet kurulduğunda ulusal varlık düşüncesini tanımlayan ifade ne ırk, ne de yasalar gereği bu sınırlar içinde yaşamayı kabul etme halidir, (Mardin, 1995: 238). Bu düşünce dönemin çeşitli kaynaklarında üstünde durulan önemli vurgulardan bir tanesini oluşturur. Ulus devlet anlayışının yükselişe geçtiği ve heterojen yapılanmaların farklı uyrukları bir arada tutmada yetersiz kaldığı bir dönemde, birey-devlet arasındaki ilişki, bu ulusal çerçevede ele alınmaktadır. Cumhuriyet’te ulusal koşulların ve müşterek değerlerin yaratılmasının merkez otorite büyük rol oynamaktadır. Atatürk’ün 1919 yılının Ekim ayında, Misak-ı Milli’nin de buna göre belirlendiğini ifade etmektedir:

"Bu hudut sırf askeri mülahazat ile çizilmiş bir hudut değildir, hudud-ı millidir. Hudud-ı milli olmak üzere tespit edilmiştir. Fakat bu hudut dâhilinde tasavvur edilmesin ki, anasır-ı İslamiye’den yalnız bir cins millet vardır. Bu hudut dâhilinde Türk vardır, Çerkes vardır ve anasır-ı saire İslamiye vardır. İşte bu hudut memzuc bir halde yaşayan, bütün maksatlarını bütün manasıyla tevhid etmiş olan kardeş milletlerin hudud-ı millisidir.", (Ahmad, 2008: 99).

Buna göre Türkçe’de ulus/millet, ulusal/milli ve ulusalcı/milliyetçi olarak kullanılan kavramların Kurtuluş Savaşı boyunca ve sonrasında, “milliyetçiden çok vatanperver, dışlayıcıdan çok bütünleştirici anlamda” (Ahmad, 2008: 99) kullanıldığını söylemek yanlış olmaz.

Bu bağlamda, Cumhuriyet döneminde ise, sosyal, etnik, ekonomik, vb. açılardan birçok farklılığın mevcut olduğu Anadolu coğrafyasında, müşterek kültür¹ üretimine kaynak olacak çalışmalar ile modern-ulusal bir devlet sisteminin yaratılması amaçlanmıştır. Cumhuriyet döneminde modern kültür, merkez tarafından toplumda bağlayıcı bir öge olarak ele alınmaktadır.

Cevizci, kültür kavramını, Taylor’ın tanımına bağlı olarak çoklu bir örgütlenme olarak ifade etmektedir:

“...İktisadi üretim ve mübadele sistemini, akrabalık ve aile örgütlenmesi dizgesini, siyasi ve dini örgütlenmeyi, günlük yaşam kurallarını, ahlak ve adalet sistemini, dili ve efsane, sanat, felsefe ve hatta bilim üretimini ihtiva eden bir şey olarak bütün tarihsel ve evrensel boyutuyla kültür tanımını, bununla birlikte kültürü uygarlıktan ayırmaya yetmeyen oldukça genel bir kültür kavrayışına tekabül eder....”, (Cevizci, 2000: 586).

Müşterek kültür ise Cumhuriyet düşüncesini Osmanlı Devleti’ndekinden ayıran en önemli kavramsal çerçevelerden birini oluşturmaktadır. Öyle ki Osmanlı genişledikçe, merkez-periferi iletişimini ve periferi üzerindeki egemenliğini sürdürme çabası doğrultusunda yeni kurumlara, yerel törelere yasallık tanıyarak ve etnik, dinsel ve bölgesel özelliklere yönelik merkezsel olmayan bir uzlaşma sistemini pekiştirmek istemişlerdir, (Mardin, 1995: 38). Buna karşın Cumhuriyet döneminde ise kültürün anonimleştirilmesi yoluyla periferinin merkeze bağlılığı sağlanmaya çalışılmıştır. Bu, başta Ankara’nın başkent olması ve bir rol model olarak inşası, modern eğitim sisteminin yaygınlaştırılması; birçok yerde açılan halkevleri, odaları ve köy enstitüleri, modern mimarlık inşa faaliyetleri vd. birçok faaliyet toplumdaki hizmetlerin eşit dağılımını esas alan, homojen tek bir modelin kurulması amaçlanmıştır. Cumhuriyet projesi, bir modern müşterek kültür oluşturma ve yaygınlaştırma çabası ile de özetlenebilir.

Esasen modernitenin Anadolu’daki ilk uygulamaları, bundan yaklaşık iki yüz yıl önce Osmanlı döneminde yaşanmaya başlamıştır. Bununla birlikte Osmanlı, modernliği daha çok biçim üzerinden deneyimlemiştir. Modernite, Cumhuriyet döneminde de merkez

¹ Müşterek kültür tanımlaması için bkznz. (Mardin ,1995:238).

tarafından geleneğin tasviyesi ile boşalan yere getirilen ve örgütsel çerçeveyi belirleyen yegâne pratik olarak ele alınmıştır.

Cumhuriyet'te yaşanan modernite süreci, araştırmacılar tarafından farklı dönemler içinde ele alınabilmektedir. Örneğin, Tekeli ve İlkin, Türkiye'nin yaşadığı modernite sürecinin 1839–1923 arasındaki bölümünü utangaç modernite, 1923–1950 arasındaki bölümünü radikal modernite, 1950–1980 arasını popülist modernite projesi ve 1980 sonrası modernite projesinin aşınması diye adlandırmaktadır, (Tekeli ve İlkin, 2004a: XII). Kortan (1997: 12), 1950'ye kadar olan dönemi yeni bir kimliğin tanımı süreci, 1950 sonrası bu yeni varlığın kendini kanıtlama süreci olarak ifade etmektedir. Cumhuriyet'i ekonomik açıdan ele alan Türel ise üç dönem belirlemiştir: Bunlardan birincisi Kuruluş (1923–46), Yapılanma (1947–79) ve Yeniden Yapılanma (1980-...) dir. Yenişehirlioğlu, Cumhuriyet'teki modernite sürecini tarih ile kurduğu ilişki bağlamında üç dönem içinde ele alır: 1923–1950 arasındaki tarihleme ve tarihlemeyi yapabilecek görsel malzemenin toplandığı ilk dönem, 1950–1980 arasındaki derlenmiş bir görsel tarih ve yapılandırılmış bir toplumsal belleğin oluşturulduğu ve yeniden yorumlanıp üretilmeye hazır bir ikinci dönem ve 1980'den günümüze kadar özgün bağlamlarından çıkarılan imgelerin tarihselcilik anlayışı doğrultusunda yorumlandığı üçüncü dönem, (Yenişehirlioğlu, 1999: 170). Son olarak Cumhuriyet'i modernite ve metropol üzerinden inceleyen çalışmasında Tanyeli, beş tarihsel aşamadan bahsediyor: Klasik Osmanlı'dan 19.yüzyıl ortalarına kadar uzanan birinci dönem, 19.yüzyıl ortalarından Cumhuriyet'in kuruluşu ve Ankara'nın başkent oluşuna kadar uzanan ikinci dönem, bin beş yüz yıllık imparatorluk metropolünü ikinci plana düşüren toplumsal travmayı yaratan 1960'lara kadarki üçüncü dönem, 1960–1990 arasında erken Cumhuriyet entelijansyasının kenti ve kentsel gerçeklikleri ulus-devlet ölçeğinde (yani soyut bir topost) düşünme alışkanlığıyla İstanbul'un kaçınılmaz metropolleşme sürecinin çelişmesinden kaynaklanan başka bir travmanın yaşandığı dördüncü dönem, son olarak da kentsel ve ülkesel homojenliğin bir düş olduğunu görüp onu kabullenmekte zorlanan bir toplumun ortaya çıktığı beşinci dönemdir, (Tanyeli, 2004: 21).

Sonuç olarak, Cumhuriyet modernliğinin, gelenekten kopuş süreci ile kültürel sürekliliğin kesintiye uğratıldığı bir sonuç ürün olarak merkez tarafından toplumun kullanımına açılmış olması, onun Batı'daki uygulamalarından ayrıldığı önemli noktalardandır. Bu, Cumhuriyet modernliği içindeki bir takım açmazları da beraberinde getirmektedir.

En genel anlamda üç tür açmazdan bahsedilebilir. Bunlar; modern düşünce, modern toplum ve modern mimarlık alanlarında yaşanmaktadır. Modern düşünce alanındaki ilk açmaz, geleneksel yaşama pratiklerinde ön görülen hızlı değişime paralel olarak geleneksel düşünce mekanizmalarında aynı oranda bir dönüşümün gerçekleşmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Batı’da modernliğin ortaya çıkışı, yaygınlaşması ile ardından ona getirilen eleştiriler esasen Batı için olağan ekonomik, toplumsal, vd. yapı içinde sürecin (akış) bir parçasıdır. Dolayısıyla Batı’da modern aynı oranda kültürel bir olgudur. Cumhuriyet’te ise eklektik niteliklerinden ötürü geleneksel ve modern ikiliği başta olmak üzere yaşanan kavram kargaşasının başlıca sebeplerindendir.

İkinci açmaz, modern düşünce ile nüfuz edilmek istenen toplumsal yapıda ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet ile ön görülen siyasal yapı ve buna bağlı oluşturulan kurumsal ve ekonomik yapı, deviren ve devrilen karşıtlığına koşut bir kurguyu barındırır. Oysa toplumsal yapı için bu tür bir sınıflandırma yapmak zor görünüyor. Öyle ki Osmanlı devrinde iktidar sahiplerine rağmen verilmiş bir Kurtuluş Savaşı, toplumu devrimci çoğunluk olarak nitelendirmemize yardımcı olurken, bu şekilde devrim, topluma ait kılınmaktadır. Öte taraftan iktidarın meşruiyetinin kaynağı olan toplumu kültürel olarak arındırma ve kimliği homojenleştirme çabası ise bir diğer mücadele alanını ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda Göle, Türk modernizmde esasında analist olması gereken entelektüeller ve sanatçıların Türkiye’de eylemciliğe, yani toplumu dönüştürmeye, eğitmeye, kurtarmaya, vs. yönelerek kolektif bir kimliği sahiplenmiş olduklarından ve ‘aydın’ ve ‘ideolog’ konumuna geldiklerinden bahseder, (Göle, 2000: 8). Toplumu dönüştürenler ile ilgili benzer bir tanımlamaya Tekeli’nin Modernite Aşılırken Kent Planlaması adlı kitabında da rastlanmaktadır. Tekeli, toplumun dönüştürülme çabasını doğrularken, Göle’nin “aydın” ve “ideolog”larını da “erken uyananlar” olarak tanımlamaktadır, (Tekeli, 2001: 35)

Üçüncü açmaz modern mimarlık alanında ortaya çıkmıştır. Avrupa’da Aydınlanma ile başlayan modern düşüncenin biçimsel uygulamaları, ulusal ve modern Türk mimarisi olarak bir dönemi mimari açıdan kimliklendirme çabası, o dönemde sınırlı sayıdaki mimarın mevcut yapı stoğu içindeki nispeten az sayıdaki faaliyetler ile temsil edilmektedir.

Yeni Cumhuriyet’te, ulus devlet anlayışının güçlü bir imge olarak ortaya çıktığı kuruluş aşamasında, siyasal, toplumsal, düşünsel, toplumsal, ekonomik, vb. her alanda yapılan çalışmalar, “modern”e güçlü referanslar ile bağlıdır. Türkiye’nin “kendi modernliğini ortaya koyabilmesi için ise bilgi ve kültür süzgecinden yeniden geçerek kimliğini ve

eylemine inceltmesi gerekmektedir, (Göle, 2000: 9). Bunun için dil, toplum, siyaset, kişilik yapılarının işleyişi üzerine yapılması gereken araştırma ise hemen hiçbir zaman tam anlamıyla gerçekleştirilebilmiş değildir.

Bu bağlamda Cumhuriyet Dönemi'nde (1923–1960) yaşanan modern siyasal, ekonomik, toplumsal uygulamalar ve süreç üzerinde durulacaktır.

1.6.1. Türkiye'deki Modern Siyasal Sürecin Gelişimi

Modernleşmenin erken dönemleri olarak da tanımlanan, 19.yüzyıl, Avrupa'da her alanda büyük dönüşümlerin yaşandığı, pozitivist düşünce geleneğinin yaygınlaştığı, dinin sistemlerden dışlandığı, siyasal sistemlerde dinin yerine kendilerini meşrulaştıracak resmi ideolojileri kurguladıkları bir dönemdir, (Alkan, 2001: 378). 19.yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde de özellikle ulusçuluk düşüncesinin yükselişe geçtiği, heterojen toplum düzeni içindeki kıpırdanmaların başladığı bir dönemi temsil etmektedir. Bu bağlamda I.Abdülhamit'in devleti, o dönemdeki bir başka ideolojik yaklaşım olan Osmanlılık çatısı altında birleştirerek geleneksel toplum düzeni üzerindeki denetimini sürdürme çabasının, ironik bir biçimde, modernliği yadsınamaz. Nitekim bu dönemde (özellikle 19.yüzyıl sonunda) devletin periferi üzerindeki artan etkisi, çözümlerin önünü kesmede yetersiz kalır. 20.yüzyılın başlangıcıyla birlikte Osmanlı Devleti yıkılacak ve yerine bir üniter yapıdaki bir Türkiye Cumhuriyeti kurulacaktır.

Devletin modernliği tecrübe etmeye başladığı bu dönemde, siyasal açıdan, genel olarak üç tür eğilim gözlemlenmektedir: 1-Devletin merkezileşmesi ve geleneksel kaynaklardaki zayıflama, 2-Siyasal kurumlardaki farklılaşma ve özgülleşme, 3- Siyasete yönelik gittikçe artan yaygın katılımdır, (Alkan, 2001: 378). Bu siyasi eğilimler çerçevesinde ortaya koyulan en büyük yenilik, “geleneksel bürokrasi” nin (padişah kökenli bürokrasi), yerini “akılcı bürokrasiye” ye bıraktığı yönetim yapısı, Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, İnkılâpçılık ve Laiklik olarak belirlenen altı temel ilke ile tanımlanması olmuştur.² Bu bağlamda kısaca bu ilkelere değinmek gerekmektedir.

Türkiye'ye II. Meşrutiyet ile birlikte giren halkçılık kavramının her siyasal iktidar tarafından benimsendiğinden, sürekli olarak anlamı değişen bir ilke olmuştur, (Tekeli, 1983: 1929). Bununla birlikte başlangıçta, halkçılık ideolojisi ile üç ayrı soruna çözüm

² “Padişah kökenli bürokrasi” ve “Akılcı bürokrasi” Mardin'in terminolojisinden seçilmiştir.

üretilmeye çalışılmıştır: Bunlardan birincisi halkın siyasal hayata ve yönetime katılımının nasıl yaygınlaştırılabileceği, ikincisi halkın özgü niteliklerin toplumsal ilerlemeye engel olmaksızın nasıl korunabileceği, üçüncüsü ise toplumsal dayanışmanın sağlandığı adil bir düzenin nasıl oluşturulabileceği ile ilgilidir, (Tekeli, 1983: 1930).

Boratav, devletçilik kavramının zaman zaman liberalizm karşıtı bir müdahale anlayışı ile eş anlamlı olarak kullanıldığını, oysa daha dikkatli incelendiğinde müdahale eyleminin belli ekonomik faaliyet alanlarındaki devlet işletmeciliği konusunda olduğundan bahsediyor, (Boratav, 1983: 412).

İlk olarak Avrupa'yı saran ulusçuluk (milliyetçilik) düşüncesi ve ulus-devlet anlayışı, çeşitli etnik grupları içinde barındıran Osmanlı Devleti'nde çözümlere yol açmış, aynı zamanda devlet içinde Türklük bilincinin ve "milliyetperver" bir yapının oluşumuna bırakmasına katkı sağlamıştır, (Akşin, 1983: 1942) Bu bağlamda Balkan Savaşı sırasında Türk Ocağı gibi kuruluşlar, eğitim kuruluşların, bu bilincin yaygınlaştırılmasında önemli rolleri vardır, (Akşin, 1983: 1942) Cumhuriyet döneminde bu tavır, yeni oluşturulan halkevi, köy enstitüsü, okul gibi eğitim kurumları yoluyla yaygınlaştırmaya çalışılmıştır.

Avrupa'da bilimsel keşiflerin artışına paralel olarak pozitivist düşünce geleneğinin egemen konuma geldiği 19.yüzyıl, Avrupa'nın siyasal ve ekonomik alanda da yükselişe geçtiği bir dönemdir. Bu yükseliş, bilimin endüstri yoluyla bir ulusu kuvvetlendireceği bilincini de beraberinde getirmiştir, (Mardin, 1995: 190). Bu tutum, 1895'lerden itibaren Osmanlı Devleti'nde öncelikli olarak bazı aydınlar arasında gözlemlenmeye başlanmıştır, (Mardin, 1995: 192). Cumhuriyet döneminde de Osmanlı'dan farklı olarak toplumsal mekanizma, dini referanslardan ayrılmaya başlamış, dinamiklerini pozitif bilim temelindeki seküler bir düzen arayışına bırakmıştır. Bu yaklaşımın siyasal alandaki en belirgin değerlendirmesi ise laiklik söylemi üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Siyasal alandaki laiklik söyleminin toplumsal yaşantı alanındaki işlerliği ise inkılâplar aracılığıyla sağlanmaktadır. Bunlar genel hatlarıyla beş sahada gerçekleştirilmiştir: Giyim-kuşam alışkanlıkları, ölçü birimlerin, zaman, eğitim işlerinde, kadın hakları (seçme-seçilme hakkının verilmesi).

Bu kurumların, geleneksel kültüre olan mesafeli duruşu ve Batı modernliğini yaygınlaştırma konusunda gösterdiği yoğun çaba, Cumhuriyet modernliğinin "bir zaman ve mekân yarılması" (Giddens, 2004) olarak ele alındığı eleştirileri de beraberinde getirmiştir. "Topos" un göz ardı edildiği, homojen bir tip olarak kabul edildiği, dolayısıyla çeşitliliğin yani yerel özelliklerin çoğunlukla ihmal edildiği standart toplum imgesinin oluşturulması

ise Foucault'nun sözünü ettiği ve bir üretim düzeneği olan iktidar tarafından formüle edilen ikinci bir eleştiri noktasını ortaya koyar: İktidar bilgiyi toplumu denetlemek için kullanır. Modern toplumlardan bu denetim, hukuk, tıp, hapishane, aile, okul, vb. birçok kurum aracılığıyla gerçekleştirilmektedir, (Foucault, 1999)

1.6.2. Türkiye'deki Modern Ekonomik Sürecin Gelişimi

Kuruç (1999: 21), 1923–1980 arasında dünya ekonomisini şekillendiren en önemli iki etkenden birincisini ulus devlet kurma zorunluluğu olarak belirtiyor. İkincisi ise bu dönemin ilk yarısında dünyada herhangi bir egemen düzenin olmaması, sonrasında egemen güçlerin siyaset sahnesine çıkmaları ile şekillenen dünya konjonktürü oluşturmaktadır. Bu koşullar altında hedeflenen ekonomik büyüme, sadece sermayeye değil, altyapı, teknoloji alanındaki eksikliklerin giderilmesine, yasal ve kurumsal düzenlemelerin yapılmasına bağlı olarak sağlanmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyet döneminde ekonominin işlerliğini sağlayacak, üretim ve dağıtım gerçekleştirecek, haberleşme ve ulaşım damarlarını kurmak, öncelikle çözümlenmesi gereken bir sorundur. Cumhuriyet'in özellikle ilk döneminde izlenen ekonomi politikalarının genel eğilimi bu şekildedir.

Kuruç, Cumhuriyet'in ekonomi politikalarını iki dönem içinde değerlendirmektedir: 1923–1945/46 ve 1946/47–1980, (Kuruç, 1999: 21).

1.6.2.1. 1923–1945/46 Döneminde Ekonomik Faaliyet Alanları

Özellikle erken Cumhuriyet döneminde, devletçilik düşüncesi kendini en çok tarım ve sanayi üretiminde ortaya koymuştur. Kuruç (1999: 21), Cumhuriyet'in bu ilk döneminde ekonominin yüksek bir büyüme hızıyla yola çıktığını, bunu sağlayan en önemli etkenlerin başında tarım faaliyetleri geldiğini ifade etmektedir. Diğer etkenler; altyapı faaliyetleri, sanayi ve dış ticarettir.

Tarım faaliyetleri

Cumhuriyet kurulduğunda, Türkiye nüfusunun önemli bir kısmı köylerde yaşamaktadır. Bu bağlamda Cumhuriyet modernliğinin hedefine ulaşabilmesi, modernliğin bu alanlara ulaştırılabilmesi ile de yakından ilişkilidir. Bu dönemde köy üzerindeki yasalarla

pekiştirilen güçlü vurgu; köy planlama çalışmaları ve eğitim faaliyetleri (köy enstitüleri, halkevi ve odaları, modern okullar), köy yaşantısını düzenleyici ve köylerin modern sistem içindeki konumunu belirlemeye dönük çalışmalardır. Köy, köycülük ve tarım faaliyetlerini geliştirip desteklemeye dönük olarak 1924'te çıkarılan "Köy Kanunu", merkezin köyü kalkındırılmasına verdiği önem ve önceliğin de bir göstergesidir. Bu bağlamda üreticiye krediler verilmiş, kooperatif birlikleri kurulmuş, üreticiyi bilinçlendirmeye yönelik eğitim ve kongre hizmetleri sunulmuştur. Cumhuriyet döneminde bu yaklaşımın ağırlıklı olarak 1945 tarihine kadar sürdürüldüğü görülüyor.³

Sanayi faaliyetleri

Cumhuriyet'in özellikle bu ilk döneminde sanayinin, yaşamsal bir araç olarak tam ekonomik bağımsızlığın sağlanması konusunda sağlayacağı imkânlar fark edilmiştir. Bu bağlamda ülkenin ekonomi politikasını belirleyen ana kararlar ve sanayi faaliyetlerini geliştirip desteklemeye dönük çeşitli önlemler henüz 1923'te, İzmir İktisat Kongresi'nde alınmıştır, (Kepenek, 1983: 1762). Bu önlemler arasında en önemlileri; 1925'te Teşvik-i Sanayi yasasının çıkarılması ve bir Sanayii ve Maadin Bankası'nın kurulması (1927) ve sanayinin biçimsel ve içerik olarak nasıl gerçekleştiği üzerinde somut çözüm önerilerinin yer aldığı I.Beş Yıllık Kalkınma Planı (1934) gösterilebilir, (Kepenek, 1983: 1762). Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluş amacı özel sektöre kredi sağlamak, onunla ortaklıklar kurmak, devlete ait olan sanayi kuruluşlarını geçici olarak işlemek ve bunları zamanla özel sektöre devretmekti, (Kepenek, 1983: 1762). Bu eğilim, özellikle yüzyılın ikinci yarısında da özel sektöre verilen teşviklerle sürdürülmüştür.

Altyapı faaliyetleri

Özellikle Erken Cumhuriyet döneminde, genel olarak; su, elektrik, kanalizasyon, telefon hizmetleri, demiryolu hizmetlerini geliştirip desteklemeye dönük çalışmalar

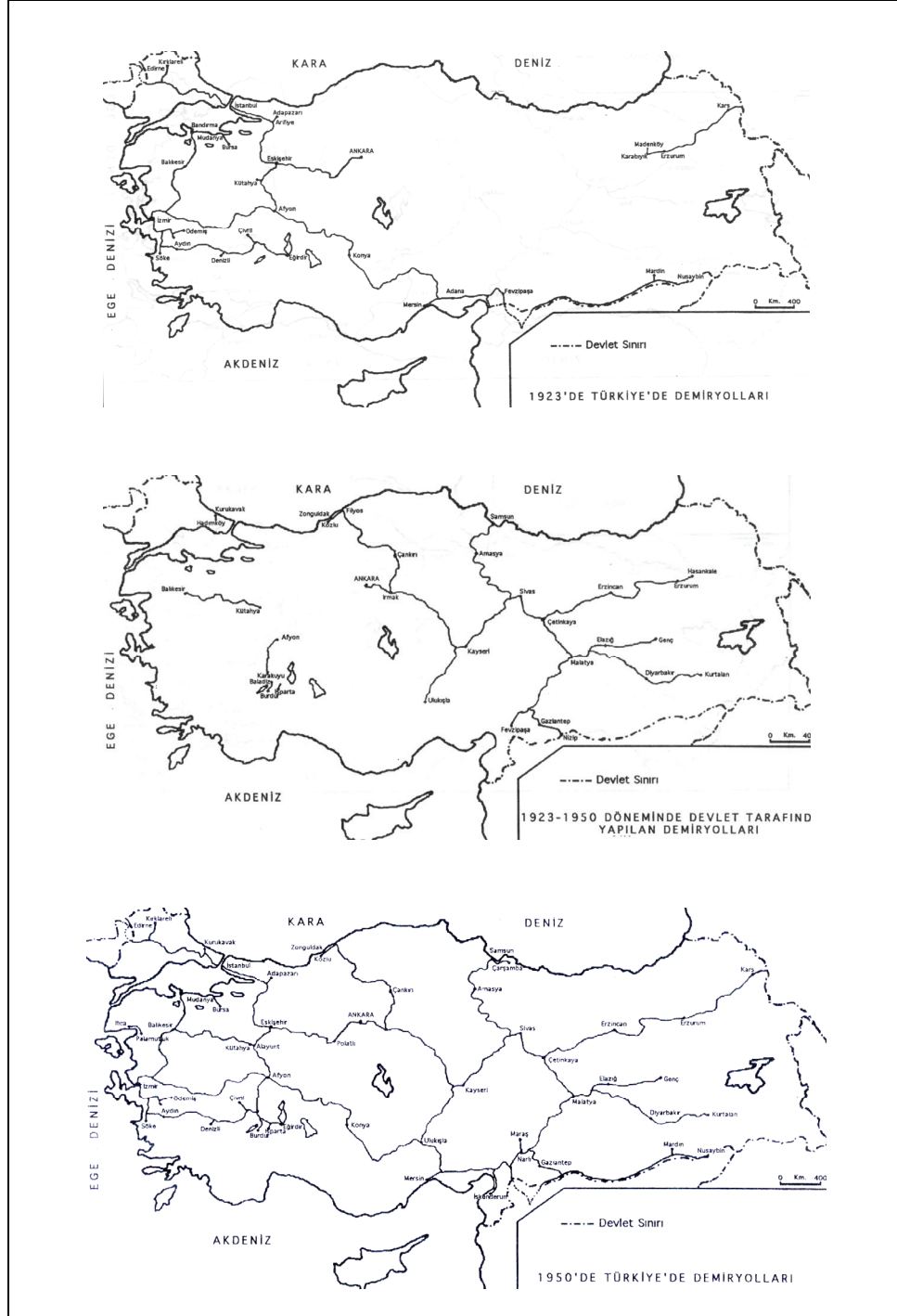
³ Fusun Üstel tarafından derlenen Cumhuriyet tarihi kronolojisi göz önünde bulundurulduğunda, bu faaliyetlerin etkisinin 1945 tarihinden itibaren zayıflamaya başladığı ifade edilebilir. 1945'e kadar köyü desteklemeye yönelik yapılan diğer çalışmalar şunlardır: "1924'te Ziraat Bankası'nın verdiği tarım kredileri yeniden düzenlendi, 442 sayılı "Köy Kanunu" kabul edilmişti. 1926'da "865 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri" kuruldu. 1927'de "Ziraat ve Veteriner enstitüleriyle yüksek mektepler kurulmasına ve ziraat öğretiminin düzeltilmesine dair kanun" TBMM'de kabul edildi. 1928'de tarımda sınaî gübrenin girdi olarak kullanımı ithalat yoluyla başladı. 1931'de Ankara'da Ziraat Kongresi açıldı. 1933'de Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü kuruldu. 1933'de Türk kadınlarına köy ihtiyar heyetleri seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı verilmesi amacıyla Köy Kanununda değişiklik yapıldı. 1935'te 2834 sayılı yasayla Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri kuruldu. 1939'da yerli gübre üretimi başladı. 1944'te Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK) kurulmuş, 1944'te Sakarya'da Ziraat Alet ve makineleri fabrikası üretime başladı. 1945'te "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" kabul edildi. 1946'da Toprak Mahsulleri Vergisi kaldırıldı." (Üstel, 1998: 176-221).

yapılmıştır. Özellikle iç pazar bütünlüğünü sağlayacak bir demiryolu projesi, ulus devlet yaratma stratejisinin de dinamikleri arasındadır, (Tekeli, 2006: 7).

Demiryolları, üretim merkezlerini tüketim merkezlerine bağlayarak bu bölgeler arasında iktisadi bir denge kurmayı sağlamanın dışında, geçtiği yerlerde sosyal hayatın geliştirilmesine de yardımcı olur, (Yıldırım, 2001: 39). Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki ulaşım ihtiyacının karşılanmasında en etkili ve güvenilir çözüm yoludur.

Cumhuriyet'in demiryolu programına ilişkin faaliyetler üç başlık altında toplanabilir: 1-Yeni demiryolu hatlarının yapımı, 2-Şirket hatlarının satın alınması, 3-İşletmenin örgütlenmesi, (Tekeli ve İlkin, 2004a: XII)

Yıldırım, Osmanlı dönemi boyunca yabancılar tarafından stratejik bölgelere ulaşan demiryolu ağının Cumhuriyet ile birlikte satın alındıktan sonra hattın ülke genelinde yaygınlaştırılma çalışmalarının başladığından bahsetmektedir, (Şekil 2).

Şekil 2. Osmanlı döneminde yabancı şirketler tarafından inşa edilen ve Cumhuriyet döneminde yaygınlaştırılan demiryolu ağı, (Yıldırım, 2001: 209-211).

1.6.2.2. 1945/46–1960 Döneminde Ekonomik Faaliyet Alanları

Türkiye’deki mevcut siyasal eğilimlerin yön değiştirmeye başladığı 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomik koşullar ve buna bağlı eğilimler de değişmeye başlamıştır.

Tarım faaliyetleri

Türkiye’de 1930’larda başlayan köy ve topraksız köylüyü topraklandırma ile ilgili düşüncelerin en önemli ürünlerinden bir tanesini 1945’te çıkarılan “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” oluşturur. Karaömerlioğlu (2006: 118), toprak reformunun içerik ve arka planının tam olarak açıklanmamış olmakla birlikte tek parti rejiminin yasallaştırdığı toprak reformunun arka planına ilişkin yapılan çeşitli açıklamalar üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda toprak reformu bir yaklaşıma göre, CHP içindeki sol ve radikal kanadın “küçük ve yoksul köylülüğün iktisadi durumunu düzeltme, bu yolla büyük toprak ağalarına karşı onları yanına alma girişimidir.” (Avcıoğlu’dan aktaran Karaömerlioğlu, 2006: 118). Bir diğer yaklaşıma göre, “Nazi Almanya’sında kırsal nüfusu toprağa bağlayarak toplumsal hareketliliğin önünü tıkayan Erbhof yasasının kopya edilmesinden ibarettir.” (Bekes’ten aktaran Karaömerlioğlu, 2006: 18). Bir diğerine göre, “yeni beliren ve içerisinde çok sayıda büyük toprak sahibinin yer aldığı muhalefeti köşeye sıkıştırmak” (Pamuk ve Keyder’den aktaran Karaömerlioğlu, 2006: 18) amacıyla alınan siyasal bir karardır. Türk çiftçisinin yeterli miktarda toprağa sahip olması, özel istimlak kanunları çıkartılarak topraksız çiftçiye toprak dağıtımının ön görüldüğü kanunun kapsamı 07.08.1946 tarihli Recep Peker Hükümeti Programı’nda şu şekilde ifade edilmektedir:

“Toprak Kanununun adaletli ve vukuflu şekilde tatbik edilmesine itina edeceğiz. Müstahsili, en elverişli fiyat ve şartlarla sağlanan tarım araçlarıyla donatmak, ihtiyacı olan istihşâl ile ilgili ilaç ve vasıtaları vaktinde, yeter miktar ve vasıfta sağlamak, aydınlatmak ve istihşâl kudretini artırmak yolundaki tertiplerin verimini kuvvetlendirecek tedbir alacağız. Halen beş ilimizde kurulu bulunan teknik zirâat teşkilâtını, teknik yardım ve bilgiyi daha iyi temin edecek şekil ve istikametlerde geliştirecek ve peyderpey diğer illerimize de yayacağız.”, (URL-1, 2007).

Bununla birlikte yasa beklenileni sağlamamış, karar daha çok köylünün toprağını elinden alan toprak ağalarına yaramış, tarım yapamayan köylünün şehirlere göçü hızlanmıştır. Toprak reformu kanununu, onu yasallaştıran iktidara karşı, 1950’lerde DP’yi iktidara taşıyan bir siyasal süreç ile ilişkilendiren kuramlar, bu kanunun etkilerine karşı

köylüdeki yaygın hoşnutsuzluğa ya da Meclis'te kanuna karşı çıkan esnafın otoriyeye baş kaldırışına dikkatleri çeker, (Mardin, 1995: 67).

Sanayi faaliyetleri

İlk dönem alınan önlemlerin de etkisiyle 1946–60 arasında özel sermaye birikimi, ekonomik ve toplumsal faaliyetlerde etkinlik kazanmıştır. Bu dönemin savaşı izleyen yıllarındaki temel tartışmaların yeni bir tür devletçilik anlayışı üzerinden yürütüldüğü görülür, (Kepenek, 1983: 1769). Uluslar arası düzlemde, tartışmaların çift kutuplu bir siyaset üzerinden yürütüldüğü koşullar bu dönemde Cumhuriyet'in sanayileşme başta olmak üzere tarım gibi birçok alandaki yönelimlerinin belirlenmesinde önemli rol oynadığı anlaşılıyor. Kepenek (1983: 1769), bu dönemde ABD yardım ve kredilerinin, Türkiye ekonomisini izleyen Dünya Bankası ve ABD yetkililerinin raporlarında yer alan; özel sektöre önem verilmesi; yönetim, güvenlik ve temel kamu hizmetleri dışındaki ekonomik faaliyetlerin iç ve dış özel sermayeye bırakılması gerekliliği, kamu sektörünün daraltılması, tarımın ve ağır sanayinin geliştirilmesi ve kimyasal gübre, selüloz ve kâğıt fabrikalarının kurulması yönündeki koşullara bağlı olarak verileceğini ifade etmektedir. Türkiye'de özel sektör üzerinde artan vurgu, özel sektörün faaliyet alanının genişlemesini sağlamış, bununla birlikte özellikle 1953 sonrasında kamu kesiminde (KİT) sermaye genişlemesi yönünde bir hareket daha etkili olmuştur, (Kepenek, 1983: 1769).

Altyapı faaliyetleri

Türkiye'de. Bu dönemde dünya konjonktürü ve bu bağlamda yapılan Amerikan yardımlarının Türkiye'de karayolları inşa edilmesini teşviki ile birlikte 1948 yılından sonra demiryolu yapım faaliyetlerine son verilmiştir Bu dönemde sulama, enerji, iletişim yatırımlarında önemli oranda bir artış olduğu fark edilir, (Kuruç, 1999: 30).

Erken Cumhuriyet döneminde desteklenen demiryolu yapım faaliyetleri, yerini ağırlıklı olarak karayolu inşaatına bırakmıştır. 1940 yılından sonra demiryolu yapım faaliyetlerinin önemli ölçüde yavaşladığı ve 1948 yılından itibaren sona erdiği görülür, (Tablo 1).

Tablo 1. Türkiye Cumhuriyeti'nin satın aldığı ve yaptırdığı hatların gelişimi, (Tekeli ve İlkini: 2004b: 288-289-290-291-292)

Hattın Adı	Hat uzunluğu Km.	Devletin yaptığı hatlar: İşletmeye başlama tarihi	Devletçe satın alınan hatlar işletme tarihi	Açıklamalar
Anadolu Hattı	1.032		23.3.1920'de 20. Kolordu emriyle el kondu	31 Aralık 1928 tarih 1375 sayılı yasayla devletçe satın alındı.
Haydarpaşa-Izmit	91			1872-1873'te inşa edildi.
Izmit-Ankara	487			1890-1892'de inşa edildi.
Eskişehir-Konya	425			1892-1896'da inşa edildi.
Arifiye-Adapazarı	9			1899'da inşa edildi.
Alayunt-Kütahya	10			1894
Bağdat Hattı	346		23.3.1920 devletçe el kondu	1904-1912'de inşa edildi.
Adana-Fevzipaşa	140		27.4.1933	1904'te inşa edildi.
Ankara-Yahşihan	86	17.4.1925		1914 yılında Osmanlı Harbiye Nezareti'nce inşasına başlandı. Müteahhit Şevki Niyazi Dağdelence tamamlandı.
Yahşihan-Yerköy	115	20.11.1925		
Samsun-Kavak	48	23.4.1926		
Yerköy-Kayseri	100	29.4.1927		
Sarıkamış-Arpaçayı	124		1.6.1927 DDY Umum Md. kurulması dolayısıyla	Bu hattın inşasına 1913 yılında Régie Generale Şirketi'nce başlanmış, savaş nedeniyle durmuştur.*** Müteahhit Nuri Demirağ. Müt. Emin Sazak (Cumhuriyet İnşaat A.Ş.) Ruslarca inşa edilerek 1913'te işletmeye açıldı.
Erzurum-Sarıkamış	232		1.6.1927	
Kavak-Havza***	38	9.9.1927		1916'da Ruslarca inşa edildi. Nuri Demirağ'ca inşa edildi.
Havza-Amasya***	47	21.11.1927		Nuri Demirağ'ca inşa edildi.
Amasya-Zile***	83	23.8.1928		Nuri Demirağ'ca inşa edildi.
Kütahya-Tavşanlı	51	2.9.1928		Julius Berger Konsorsuyumu'nca inşa edildi.
Mersin-Adana	68		31.12.1928	1882'de inşa edildi. 1375 no.lu yasayla 31.12.1928'de satın alındı.
Samsun-Gümrük	3	1929		
Fevzipaşa-Gölbaşı	143	9.9.1929		İsveç-Danimarka Grubu inşa etti.++
Kayseri-Şarkışla***	130	1.2.1930		Müteahhit Emin Sazak
Tavşanlı-Değirmisaz	40	11.3.1930		Julius Berger Kons.'ca inşa edildi.
Filyos-Balıksık	71	1.7.1930		İsveç-Danimarka Grubu inşaa etti.++
Şarkışla-Sivas***	91	30.8.1930		Müteahhit Emin Sazak
Zile-Kunduz	61	11.9.1930		Nuri Demirağ'ca inşa edildi.
Değirmisaz-Balıkesir	162	21.2.1931		Julius Berger Kons.'ca inşa edildi.
Gölbaşı-Malatya	110	15.3.1931		İsveç-Danimarka Grubu inşa etti.++
Mudanya-Bursa	41		1.6.1931	1892'de inşa edildi.
Irmak-Çankırı	104	23.9.1931		İsveç-Danimarka Grubu inşa etti.++
Malatya-Fırat	30	1.2.1932		İsveç-Danimarka Grubu inşa etti.++
Kunduz Yıldız	96	31.8.1932		Nuri Demirağ'ca inşa edildi.
Ulukışla-Niğde	60	30.11.1932		Julius Berger Kons.'ca inşa edildi.+
Samsun-Çarşamba	36		15.4.1933	1926 yılında inşaatı bitirilmiş* ve Samsun Sahil Demiryolları TAŞ'ca işletilmeye başlamıştır.
Niğde-Boğazköprü	110	2.5.1933		Julius Berger Kons.'ca inşa edildi.+
Fırat-Yolçatı	63	1.4.1934		İsveç-Danimarka Grubu inşa etti.++
İzmir-Kasaba Temdidi	703		20.5.1934	1864-1917 inşa edildi.
Balıkesir-Eskipazar	65	1.6.1934		İsveç-Danimarka Grubu inşa etti.++
Yolçatı-Elazığ	24	11.8.1934		İsveç-Danimarka Grubu inşa etti.++
Aydın Hattı	613		1.6.1935	1860-1912'de inşa edildi.
Yolçatı-Erganimaden	75	30.8.1935		İsveç-Danimarka Grubu inşa etti.++
Çankırı-Çerkeş	104	1.10.1935		İsveç-Danimarka Grubu inşa etti.++
Ergani-Diyarbakır	84	23.11.1935		İsveç-Danimarka Grubu inşa etti.++
Sivas-Tecer	43	19.12.1935		4.9.1933'te Sivas-Erzurum Hattı inşaatı başladı. Simervol Türk İnşaat Şirketi'nce inşa edildi.

Tablo 1'in devamı

Afyon-Karakuyu	113	26.3.1936		Simeryol Türk İnşaat Şirketi'nce inşa edildi.
Bozanönü-Isparta	13	26.3.1936		Nuri Demirağ'ca inşa edildi.
Malatya-Yazihan	33	15.6.1936		Nuri Demirağ'ca inşa edildi.
Baladız-Burdur	24	1.10.1936		Simeryol Türk İnşaat Şirketi'nce inşa edildi.
Yazihan Hekimhan	38	1.11.1936		Nuri Demirağ'ca inşa edildi.
Tecer-Çetinkaya	69	1.11.1936		Simeryol Türk İnşaat Şirketi'nce inşa edildi.
Çatalağzı-Filyos	15	19.11.1936		Simeryol Türk İnşaat Şirketi'nce inşa edildi.
Avrupa Hattı (Şark Demiryolları)	337		1.1.1937	1871-1917'de inşa edildi. 20 yılda ödenecek 6 milyon TL'ye satın alma mukavelesi 25.12.1936.
Toprakkale-Payas	40		1.7.1937	1913'te inşa edildi. 27.12.1932 tarihli Fransa ile yapılan protokol uyarınca devredildi.
Fevzipaşa- Meydaniekber	35		1.9.1937	1913'te inşa edildi. 27.12.1932 tarihli Fransa ile protokol uyarınca devredildi.
Çetinkaya-Hekimhan	70	16.8.1937		Sivas-Malatya İltisak Hattı. Simeryol Türk İnşaat Şirketi'nce inşa edildi.
Çatalağzı-Zonguldak	10	2.10.1937		Ata, Emin, Avni, Abdurrahman Naci.
Çetinkaya-Divrik	65	20.11.1937		Simeryol Türk İnşaat Şirketi'nce inşa edildi.
Divrik-İlaç	54	17.8.1938		Simeryol Türk İnşaat Şirketi'nce inşa edildi.
İlç-Kemah	54	1.10.1938		Simeryol Türk İnşaat Şirketi'nce inşa edildi.
Çatalağzı-Zonguldak	10	1938		Ata, Emin, Avni, Abdurrahman Naci.
Kemah-Erzincan	48	23.12.1938		Simeryol Türk İnşaat Şirketi'nce inşa edildi.
Payas-İskenderun	19		12.8.1939	1913'te inşa edildi. Hatay'ın ilhakiyla devroldu.
Erzincan-Aşkale	159	22.9.1939		Simeryol Türk İnşaat Şirketi'nce inşa edildi.
Aşkale-Erzurum	56	20.10.1939		Simeryol Türk İnşaat Şirketi'nce inşa edildi.
Seçuk-Çamlık Varyantı	2.6	20.6.1940		Aral İnş Şirketi. Ağır lokomotiflerin işleme ve max. eğimi azaltmak için.
Diyarbakır-Bismil	47	1.9.1940		
Hadımköy-Akpınar	5	23.9.1940		
Akpınar-Kurukavak	6	21.8.1941		
Ilaca-Palamutluk	28		20.10.1941	1.9.1924 işleme açıldı. Balya kurşun madenleri için.
Bismil-Sinan	28	1.1.1942		
Zonguldak-Kozlu	5	2.5.1943		30.7.1940'ta Emlâk Bank Yapı İşletme Şirketi'ne ihale edildi.
Sinan-Batman	15	1.7.1943		
Batman-Beşiri	33	15.5.1944		
Tunçbilek-Şb. Hattı	15	1.6.1944		
Beşiri-Garzan	23	14.8.1944		
Malatya Şehir Şb. Hat.	2	29.10.1944		
Garzan-Kurtulan	13	29.10.1944		
Elazığ-Palu	70	1.7.1946		4.11.1940 Haymil Şirketi'ne ihale
Palu-Genç	62	16.12.1947		**
Cenup Demiryolları			1.1.1948	1912-1922'de inşa edildi.
Fevzipaşa-Nusaybin ile	381		İmtiyaz süresi bitti.	
Derbesiye-Mardin	24			
Köprüağzı-Maraş	28	7.11.1948		
(*) 75 cm. genişliğindeki bu hattın imtiyazı 6 Kasım 1925 tarihinde Nemlize ve mahdumlarının kuracakları bir şirkete verilmiştir. 150 km.'lik imtiyazın sadece 36 km. kısmı inşa edilmiştir.				
(**) 4 Kısım inşaatı 9.8.1941'de Yol Yapı Ltd. + Arif Dinar + Arif ve Haydar Koll. Şirketi'ne, 5 Kısım inşaatı 14.8.1941 Hasan Arif Dağlar'a (bir kayda göre H. Fehmi), 6 Kısım inşaatı 14.9.1941'de Fomsim'e ihale edildi. Palu sonrasındaki 7 Kısım Cim Cemal'e ihale edildi.18				
(***) Bu hattın yapımı başlangıçta bir Belçika Konsorsiyumu olan SIT'e verilmiş de bu grubun yeterli sermayesi olmadığı için mukavele feshedilmiştir.				
(****) Bu hattın yapımı için 1924 yılında yapımına karar verilen yolun ilk 7 km.'sinin ihalesini Nuri Demirağ almıştır.				
(+) Ulukışla-Boğazköprü Hattı'nın Julius Berger'e ihale edilen kesimi dışındaki kesimleri Amerikan Fox Şirketi'ne verilmiştir.				
(++) İsveç-Danimarka Grubu İnşaatı parçalara ayırarak Türk müteahhitlere yaptırmıştır. Bunların önemli bir bölümü Nuri Demirağ'ca yapılmıştır.				

1.6.3. Türkiye’de Modern Toplumun Gelişimi

20.yüzyıldaki ulus devletlerin ortaya çıkışını sağlayan temel düşünce pratiğini, Avrupa’da 19.yüzyıl ile birlikte yükselişe geçen ulusçuluk düşüncesi oluşturur. Bununla birlikte soy, akrabalık, inanç ile ilgili ayrımlar antik çağlardan beri yapılmaktadır. İslamiyet’i kabul eden toplumlar arasında hiç birinin Osmanlı kadar kendi kurucu ulus varlığını İslami ümmet varlığı içinde eritmemiş olduğunu ifade eden Lewis (2004: 326), Osmanlı’da bu ayrımın daha çok “Müslim” ve “Gayrimüslim” şeklinde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Lewis’e göre modern Türkiye’nin oluşumuna etki eden üç temel unsur bulunmaktadır: İslami, Türk ve yerel, (Lewis, 2004: 326). Temelinde geleneksel cemaat ilişkilerinin yer aldığı Osmanlılık ise, yeni Cumhuriyet ile birlikte yerini, ulusal kimliği temsil eden modern bireylerden oluşan bir görünüme sahip olacaktır.

Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye nüfusunun önemli bir bölümü kırsal alanlarda yaşamaktadır. Bu bağlamda Cumhuriyet modernliğinin hedefine ulaşabilmesi, modernliğin bu alanlara ulaştırılabilmesi ile de yakından ilişkilidir. Ülkenin her tarafında kurulan halkevleri ve odaları, köy enstitüleri ve modern eğitim veren okullar gibi kurumlar aracılığıyla kırsal ile olan temas sağlanmaya çalışılır.

1.6.3.1. Halkevleri ve Odaları

Halkevleri 19 Şubat 1932’de CHP’ye bağlı bir örgüt olarak kapatılan Türk Ocakları’nın yerine kurulmuştur, (Çavdar, 1983: 879). Kuruluş amaçları CHP Halkevleri öğreneğinde şu şekilde ifade edilmektedir:

“Partimizin kılavuzluğu ile kurtardığı vatani siyasal, sosyal ve ekonomik derin ve sağlam temeller üzerinde yükseltmek karar ve dölenindedir.....Bütün yurdu yeni bir savaş ruhu ve ileri yürütücü bir heyecan ile kuvvetlendirmek yükümüzdeyiz.....Bu sebeple partimizin yeni programında devlet örgütleri dışında çalışabilecek bütün çalışma unsurlarını ulusal kültürün yükselmesi ergesinde toplamayı amaç bilen maddeler ve hükümler son derece önemlidir.....Partimizin programı temelleri cumhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, devletçilik, laiklik ve devrimciliktir. Programımız bu ana ve temel prensiplerin egemenliği ve sonsuz olması için bu sıfatlarda kuvvetli vatandaşlar yetiştirilmesini, ulusal ırının Türk Tarihinin esidiği derecelere çıkmasını, arın yükseltilmesini, ulusal kültürün ve ilmiğ hareket ve kınavların kuvvetlendirilmesini önemli

araçlar olarak saptar ve işaret eder. Bu esas ve araçların hepsi birden medeniyet yolunda Türklüğün kaybettiği uzun yılları yiğit, atılgan ve yorulmaz atışlarla kazanacak nesiller yetiştirmediği, medeniyet alanında Türk'ün tabiiğ meziyet ve kapasiteleriyle uygun şeref yerini tekrar almasını hedefler.

Halkevlerinin amacı, bu uğurda çalışacak ülkümlü vatandaşlar için toplayıcı ve birleştirici yurtlar olmaktır.”, (CHP Halkevi Öğreneği, 1938'den aktaran, Yeşilkaya, 1999: 62).

Dolayısıyla halkevleri, toplumsal açıdan ilerlemeye hizmet eden, devrimsel nitelikteki altı ilkenin ışığında modern hizmet ve eğitim veren, sosyal bütünleşme sağlamayı amaçlayan kurumlardır. Bunun yanında halkevlerinin iktidar partisine toplum tarafından yöneltilebilecek eleştirilerini önlemek, toplumsal dönüşümü sağlamak, muhalif siyasi kimliğe sahip kuruluşlarını Parti içinde eritmek ve Parti'nin egemen varlığını pekiştirme düşüncelerine hizmet ettiği ile ilgili görüşler de bulunmaktadır, (Çavdar, 1983: 879).

Halkevleri, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde devletin henüz örgütleyemediği kültür kurumlarının ve henüz kurumsallaşmamış pek çok kültür faaliyetlerinin yerini almış, yerel tarih, folklor, müzik ve edebiyatın gelişmesine katkıda bulunmuştur, (Yeşilkaya, 1999: 59), (Meeker, 2005: 10).

Çavdar (1983: 880), halkevlerinin faaliyetlerini dokuz kol içinde örgütlendiğinden bahseder: Dil ve Edebiyat Kolu, Güzel Sanatlar Kolu, Temsil Kolu, Spor Kolu, Sosyal Yardım Kolu, Halk Dershaneleri ve Kurslar Kolu, Kütüphane ve Yayın Kolu, Köycülük Kolu, Tarih ve Müze Kolu.

Halkevi açılabilmesi için tüzükte belirlenen bu kollardan en az üçünün kurulması şart koşulmuş, şartın yerine getirilemediği bazı küçük kasaba, nahiyelerde ve hatta köylerde nispeten faaliyet alanı sınırlı olan halk odaları kurulmuştur, (Çavdar, 1983: 882). Halkodaları, bu yerlerde daha sonra kurulabilecek halkevlerine de zemin hazırlamaktadır.

1.6.3.2. Köy Enstitüleri

Erken cumhuriyet döneminde toplumun üretici kesimini oluşturan nüfusunun büyük bir bölümü köylerde yaşamaktadır, (Karaömerlioğlu, 2006). Modernliğin yaygınlaştırılabilmesi için, merkezin köy ve köylüyle temas edebilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda köy, Cumhuriyet'in kuruluşundan başlayarak merkez için önemli bir ilgi konusu olmuştur. 1924 yılında çıkarılan “Köy Kanunu”, kurulan köy enstitüleri, 1930'larda başlayan köy ve topraksız köylüyü topraklandırma tartışmalarının ardından 1945'te

çıkarılan “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”, ideal köy planlama faaliyetleri, bu bağlamda yapılan çalışmalar arasındadır.

Köylünün modern yöntemler ile eğitimi, merkezin modern faaliyetlerine katılımı ve bağlılığının sağlanması açısından önem taşımaktadır. Bu ise köy enstitülerinde verilen eğitim ile gerçekleştirilmek istenmiştir. Köy enstitülerinde en genel amaç, köy çocuklarının, tarımsal iktisadî gelişme için teknik konularda eğitimi, enstitüleri bitiren öğrencilerin köylere öğretmen olarak atanması ve bu yolla köylüleri köyden yetişen öğretmenlerle eğitime düşüncesidir, (Karaömerlioğlu, 2006).

Cumhuriyet’te modern eğitim sistemi, felsefe, eğitim, demokrasi ilişkileri alanındaki çalışmaları ve eğitim alanında ortaya koyduğu modeli ile o dönemlerde oldukça popüler bir araştırmacı olan John Dewey’in⁴ önerileri doğrultusunda oluşturulmuştur. Atatürk, Dewey’i 1924’te eğitim yoluyla demokratik kültür oluşturmak, eğitim sistemini modernize etmek ve modernist görüşe sahip öğretmenlerin nasıl yetiştirilebileceği ile ilgili bilgi almak ve Türk toplumuna demokratik ve modern niteliklerinin kazandırılması konusunda çalışmalar yapmak üzere ülkeye davet etmiştir, (Ata, 2000: 1).

Dewey’in Türk eğitim sistemi incelemelerinin sonucunda sunduğu rapor, eğitim sisteminde reform niteliğe sahip bir dönüşümün de habercisidir aynı zamanda. Raporunda; Türk eğitim sisteminin diğer ülkelerin sistemlerini taklit etmek yerine bir sentez yapılması, öğretmenlerin yaşam koşulları iyileştirilmesi, derslerin karşılıklı etkileşim (karşılıklı konuşma, merak uyandırma, yapma becerisinin ve sanatsal ifadenin geliştirilmesi) ağırlıklı olarak işlenmesi, öğrencilerin kitapların esiri olmasını engellemek, özellikle kırsal alanlarda okulun toplumsal hayatın merkezi haline getirilmesi gerekliliğinden bahsetmektedir, (Ata, 2000: 120).

Dewey’in raporu, köy enstitülerinin kurulmasında, içerik kazandırılmasında hükümetin tavrını belirleyici bir rol oynamıştır. Bu bağlamda I. Bayar Hükümeti programında köye ilişkin değinmeler, 1940’da kurulacak olan köy enstitülerinin de habercisi olmuştur:

“Verimli, teknik modern çalışmaları ile çiftçilerimiz için en iyi numune ve rehber olacağında şüphe etmediğimiz bölge çiftliklerinde çiftçi çocuklarını yetiştirmek üzere pratik çiftçilik okulları açmak kış kursları ile köylerde kız ve erkek çiftçi çocuklarını hazırlamak ve muhtelif istasyon, fidanlık ve okul gibi müesseselerimizde muayyen işlere mahsus ihtisas kursları tertip etmek ziraat ortaokullarında ameliyat ve tatbikatı esas tutarak

⁴ John Dewey’in *Democracy and Education* kitabı 1916’da yayınlanmıştır. Fikirleri bu dönemde Amerika ve daha sonra Avrupa ülkelerinde yaygınlaşmıştır.

bu okullardan çıkacak gençlerin çiftçilere hakiki yol göstericilik yapabilmelerini temin eylemek Yüksek Ziraat okullarında ciddi ve disiplinli bir akademik tahsil şartlarını tamamlamak ve ayrıca ilmi araştırmalarla esaslı tatbikat işleriyle uğraşacak mütehassıslar yetiştirmek için yüksek ihtisas merkezleri tesis etmek pratik bilgileri yayacak neşriyat ve filmlerden istifadeye ve sergi ve teşviklere ehemmiyet vermek bu tedbirlerden olacaktır.”, (URL-2, 2007).

Dewey’in “yaparak öğrenme” modeli, öğrencilerin birçok yönden geliştirilmesini amaçlamaktadır. Model, kuramsal eğitim veren dönemin birçok okullarına göre öğrencilerinin kendine güven duygusunu da geliştirmiş, bununla birlikte enstitülerde kavramsal düşünmenin ihmal edilmiş olması kurumların en çok eleştirilen yönlerinden birisidir.

1954 yılında kapatılan köy enstitülerine iktidar ve muhalefet kanadından çeşitli eleştiriler getirilmiştir. Muhalif kanadı oluşturan muhafazakârlar, enstitülerin, sözde komünist faaliyetleri, köy enstitülerinin Sovyet eğitim sisteminden esinlenmiş olduğu iddiası, enstitülerdeki kız-erkek ilişkileri, fazla laik ve din düşmanı olarak nitelendirilmelerinden ötürü eleştirmektedir, (Karaömerlioğlu, 2006). Enstitü deneyimi, Kemalist hareketin iki kanadı (küçük burjuvazi ve büyük toprak sahipleri) arasında iktidar mücadelesine neden olması, enstitülerde gelişen halkçılığın, seçkinci yönetici sınıfın beklentilerinin çok ötesine geçmiş olması, enstitülerden yetişen öğrencilerin kendilerine fazlaca güvenen ve haksızlıklara tahammül edemeyen kişilikte insanlar olarak yetişmesi ve enstitülerdeki öğretmenlerin köylülere karşı saygılı tutumu, köylülerin özgüven kazanmasını sağlayan bir ortam yaratmıştır, (Karaömerlioğlu, 2006).

Karaömerlioğlu, enstitülerin kapatılmasına neden olan diğer sebepleri, öğrencilerinin kendi aralarında kolektif bir zihniyet geliştirmeye başlamaları, enstitülerin köylü öğrencilerin ve civar köylülerin dünyasını giderek dış dünyaya açması ve bu bağlamda öğrencilerin şehirlere göçü hızlandırmış olması, muhalefet tarafından komünist söylem ile ilişkisi olduğu iddia edilen enstitülerin, değişen dünya konjonktürüne uygun olarak diğer taraftaki konumu, dönemin tek parti rejiminin siyasal bir organı olarak görülen enstitülerin çok partili hayata geçiş ile birlikte yaşaması zor olması olarak ifade etmektedir, (Karaömerlioğlu, 2006).

1.6.4. Türkiye’de Modern Dil ve Tarih Çalışmaları

Ortak “dil” ve “tarihsel bilinç”, Türkiye’de geleneksel çok kültürlü bir cemaat toplumundan seküler, rasyonel düşünce ve evrensel aklın öncülük ettiği ulus devlet düzenine geçiş sürecinde toplumsal kimliğin bir göstergesi ve fertleri birbirine bağlayıcı öğeler olarak görülmektedir.

1.6.4.1. Türkiye’de Modern Dil Düşüncesi

“Dilimin sınırları, dünyanın sınırlarıdır”,
(Wittgenstein, 2005)

Ulusçuluk ve dil, bir toplumsal kimlik göstergesi olarak her devirde aynı önemi taşımamıştır, (Shaw, 1999: 268). Bu anlayışın gelişmesi aynı zamanda pozitif düşünce ve seküler bilincin de ortaya çıktığı “modern” dönemlerin habercisi olmuştur. Avrupa’da ulus ve ulusçuluk düşüncelerinin yükselişe geçtiği modern dönemler ile birlikte, dilin bir kimlik sembolü olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir.

Bu bağlamda 19.yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti’nde ortaya çıkan ulusçuluk dalgası ile çözümler yaşanmaya başlanmış ve bu, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin sınırlarının Misak-ı Milli ile Türk dilinin yaygın olduğu topraklar olarak belirlenmesine temel teşkil etmiştir, (Shaw, 1999: 273). Dil reformu, yeni Cumhuriyet’teki ulusal-ideolojik konjonktürünün önemli göstergelerinden birini temsil etmektedir.

Esasen dilin göstergelerden oluşan bir dizge olduğu düşüncesi ile ilgili teoriler, ilk kez Batı’da 20. yüzyıl ile birlikte orta çıkmaya başlamıştır. Dilbilim üzerine çalışmalar yapan Saussure, Peirs gibi Batılı araştırmacılar, dilin temsil ettiği anlam üzerinde durmuşlardır. Yaklaşık aynı dönemlerde Wittgenstein, Tractatus Logico-Philosophicus isimli eserinde yalnız dilin içinde düşüncelerin dile getirilişine bir sınır çizilebileceğini ve bu sınırın içinde kalanın anlaşılır olarak nitelendirilebileceğini ifade etmektedir, (Wittgenstein, 2005: 11).

Bu bağlamda “her türlü yeniliğin kendini bir dil içinde göstermek zorunda olması bir yana, herhangi bir devrimci yeniliğin gerçekleşmesi için dilin kendisinin de yenilenmesi gerekir.”, (Wittgenstein, 2005: 177).

Cumhuriyet’teki dil devrimini ortaya koyan çalışmalar, Kasım 1928’deki Yazı Devrimi ve 1 Eylül 1929’da okullarda Arapça Farsça derslerin kaldırılması ile başlamıştır, (Tekin,

1999: 255). Ardından Temmuz 1932’de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti (Türk Dil Kurumu) ve Eylül 1932’de yapılan I.Türk Dil Kongresi ile bir dil politikasının geliştirilmesinde; amaç ve yöntem ve uygulama üzerine yapılacak çalışmaları ana hatlarıyla ortaya koymuştur. Bir Macar Türkoloğu olan J. Németh’in Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru yayımlanan ve Türkçe’yi Fasih Türkçe (resmi ve edebi dil), Orta Türkçe ve Kaba Türkçe olarak sınıflandırdığı Türkische Grammatik adlı kitabı, Atatürk’ün Türk dilinin arasındaki farkların kaldırılması, ortak dilin herkesin anlayabilmesi yönünde aldığı kararın belirginleşmesine yardımcı olmuştur, (Tekin, 1999: 254).

Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin dilinin Türkçeleştirilmesi çalışmalarını üç aşamada özetlemek mümkün: Tarama, derleme ve sözcük türetme, (Tekin, 1999: 255). Bu bağlamda öncelikle eski Türkçe kaynaklar, Anadolu ve Rumeli ağızları taranmış ve İstanbul ağızında ve yazı dilinde unutulmuş Türkçe sözcüklerin derlenmesi yapılmıştır, (Tekin, 1999: 255). Üçüncü aşamada dilin Arapça ve Farsça sözcüklerden arındırılarak yerlerine Türkçe karşılıkları getirilmiştir, (Tekin, 1999: 255).

Sonuç olarak, Cumhuriyet döneminde dil, ideolojik bir araç olarak değerlendirilmiş, geleneksel kültür ile kurduğu ilişki ve barındırdığı düşünülen dinî sembolizm nedeniyle Arap alfabesi ve Osmanlıca, dil devrimi ortadan kaldırılmıştır, yerine ile Latin alfabesi ve yeni Türkçe kabul edilmiştir.

1.6.4.2. Türkiye’de Modern Tarih Düşüncesi

Cumhuriyet döneminde Türk tarihi üzerine sistemli araştırmaların, 1928 yılında Batı’da yazılan çeşitli eserlerdeki Türk toplumuna yönelik “ikincil” nitelendirmelerini çürütmek amacıyla başlatıldığı söylenebilir, (Akgün ve Şeker, 1999: 225). Sorun, Atatürk’ün önerisi üzerine 1930 yılında Türk Ocakları Altıncı Kurultayı’nda sorun gündeme getirilmiştir, (Akgün ve Şeker, 1999: 225). 1932’de I. Türk Tarih Kongresi ve 1937’de II. Türk Tarih Kongresi ile devam etmiş, TBMM’de 15 Nisan 1942’de kabul edilecek yasayla tarih araştırmaları yapacak bir Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) kurulması kararının alınmasıyla somut düzlemde ortaya konmuştur, (Yenişehirlioğlu, 1999: 228).

Cumhuriyet döneminde Türk tarihi alanındaki çalışmalar; tarihsel materyalleri toplama ve amaca uygun bir biçimde bir araya getirme, diğeri ise bir tarih yazma geleneği oluşturma düşünceleri üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Tarihsel materyalleri toplama ve bir araya getirme düşüncesi, müzecilik ve arşivcilik çalışmalarını da beraberinde getirmiştir. Yeni cumhuriyetin kuruluşu ile Osmanlı geçmişinin mimarlık alanındaki ve etnografik eserlerinin geçmiş kullanımlarından farklı bir bağlamda müzeleştirilmesi veya müzelerde sergilenmesi, Cumhuriyet ideolojisine bağlı bir yaklaşım olarak benimsenir. Bu sayede geçmiş ile şimdiki zaman arasında, en somut anlamda, müzelerdeki camekânlar ile ayrılan keskin bir sınır çizilmiştir. Yenişehirlioğlu, Topkapı Sarayı'nın müze olarak kullanıma açılmasını, Efka-ı İslamiye Müzesinin Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde dönüştürülmesini, Ankara'da Etnografya müzesinin kuruluşunu, vb. bu dönemde yapılan müzecilik çalışmaları arasında gösterir, (Yenişehirlioğlu, 1999: 171).

Bu dönemde Türkiye'de ilerlemeci temeller üzerinde inşa edilen tarih yazımının ve yakın döneme kadarki çalışmalarda egemen söylem olarak kullanılmış olduğu görülür. Özellikle 1970 ve sonrasında Avrupa'da tarihin post yapısalcı okumalarına ilişkin çalışmalar, Cumhuriyet'te de karşılık bulmuştur.

1.6.5. Türkiye'de Modernitenin Kamusal Mekândaki Görünümleri: Mimarlık ve Planlama Faaliyetleri

“Düşünce yapısını bütünüyle bilim felsefesinin temel izlekleri üstüne kurmuş, çağdaş bilimin hem etkin, hem gelişme halindeki usçuluk çizgisini elinden geldiğince netlikle izlemeye çalışmış bir filozof, o güne kadar edindiği bilgilerin tümünü unutmak, felsefi araştırma alışkanlıklarının tümünü bir yana bırakmak zorundadır. Bu yeni alanda kültürün geçmişi hesaba katılmaz; düşüncelerin yapılandırılması, aralarında bağıntı kurulması için harcanan çabalar, haftalarca, aylarca süren uzun çabalar etkisiz kalır. İnsanın o anda hazır bulunması, imgeye imgenin doğduğu anda hazır bulunması gerekir.”, (Bachelard, 1996: 7).

Şehir somut-fiziksel ve soyut-algısal öğelerin birlikteliğinden oluşur. Bu bağlamda şehri salt fiziksel açıdan, en genel anlamda, eski ve yeni yapı grupları, açık alanlar, yollar, vb. ile tanımlamak, şehri ortaya koyan önemli referanslardan birini, onu inşa eden ve onu yaşayan “insan”ı göz ardı etmek anlamına gelecektir. İnsanın bakışı, algısıdır ki ahşabı sıcak, taşı soğuk, evi yuva, şehri güzel kılan... Onun varlıksal ihtiyaçlarına dayalı algılamaları ile tanımlı bir şehir yaşanabilir bir mekân haline gelir. Bu bağlamda, mimari mekân kavramı da çevresinden kopuk parçasal bir yapı değil, varlık-mekân bütünlüğü içindeki bir kurgudur aslında, (Schulz, 1971). Kültürel algının farklılığı, toplumun mekândan

beklentisinin değişmesi anlamına gelir ki bu da aynı mekânın standart biçimlenmelerinin önüne geçer.

Batı toplumlarında mekân kavramı, şehir içindeki kullanımına bağlı olarak çeşitli tasniflerinin yapılmasını mümkün kılmaktadır. Kamusal mekân ve özel mekân tanımlamalarında olduğu gibi... Bu bağlamda, Bora, kamusal ve özel mekân ayrımını, tüm bir düşünce tarihinin üzerine oturduğu birkaç yapıtaşından biri olarak göstermektedir, (Bora, 1997: 86). Cumhuriyet dönemi ile birlikte şehir mekânı ile ilgili bu kavramsallaştırmalar, çoğu zaman varlıksal temelli olmaktan çok inşai niteliklerinden ötürü bir eleştiri konusu oluştururlar. Örneğin Tanyeli (2005: 199, 200), serveti ve mülkü özel olarak nitelemeyi olanaksız kılan sınırlamalar ve müdahale etme fırsatlarının olduğu Osmanlı toplumunun, 19. yüzyıl ortalarından başlayarak Batı toplumu ile entelektüel bir karşılaşma yaşadığından ve karşılaştığı bu kültürel dünya içinde biçimlenmiş kamusal ve özel mekân kavramlarını kullanmadan kavrayamayacağı olgularla yüz yüze geldiğinden bahsetmektedir. Kamusal ve özel mekân arasında bir sınır çizmek ise; sınır parametresinin eski mahremiyet örüntülerinden ibaret olması ve kamusal alanın hala sadece yönetim pratikleriyle tanımlanabilmesinden dolayı kolay olmaz, (Tanyeli, 2005: 206).

Bu bağlamda, Batuman (2002: 46), kamusal mekân ile ilgili şu iki değerlendirmeyi yapar: Bunlardan birincisi kamusalığın “ancak burjuva yaşam tarzını kolektif ve bireysel ölçeklerde olumlayacak yeni ve modern bir sivil toplum yaratma arzusuyla kuşatılmış bir mekânlar ağını örgütleyerek” (Batuman, 2002: 45) var olabileceğidir. İkincisi kamusalığın, “liberal söylemlerin iddia ettiklerinin aksine, farklı sosyal gruplar için bir uzlaşım alanı olarak” değil, aksine meşruiyet mücadelelerinin aracı olarak” tariflenmesi gerektiğidir.

Çalışmada, kamusal mekân ile ifade edilmek istenen ise toplumsal, ekonomik, kültürel, vb. her türlü faaliyetin gerçekleştirildiğı caddeler, sokaklar, meydanlar, parklar gibi ortak kullanım alanlarıdır. Özetle; toplumsal güç ilişkilerinin üzerinde yer aldığı, bu ilişkilerin kurulduğu ve taşındığı (Batuman, 2002: 44), Cumhuriyet idaresinin modern imajını kazandırmak istediğı şehir dış mekânıdır.

1.6.5.1. Mimarlık Faaliyetleri

Cumhuriyet dönemi mimarlık tarihi iki ayrı kavramsal çerçeve içinden söylem geliştirmiştir. Bunlardan bir tanesi, ilerlemeci tarih anlayışının bir sonucu olarak tarihi belli

başlangıç ve bitişler, sebep ve sonuç, tez ve antitez gibi dikotomiler üzerinden merkezsel bakış açısıyla okuma girişimidir. İkincisi ise süreç içindeki geçişlikler, yer değiştirmelerin, vb. de olabileceğine yönelik alternatif bir yol önerisi sunar.

İlk anlayışa göre Cumhuriyet dönemi Türkiye mimarlığının yaklaşık 1950 yılına kadarki dilimi, temel çerçevesini belirleyen üç dönem içinde değerlendirilmektedir. Bunlardan, sırasıyla, ilki; Osmanlı canlandırmacılığının etkisi altında gelişen Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi⁵ (Milli Mimari Rönesansı, Milli Mimari Üslubu, Neo-Klasik Üslup), ikincisi Batıda ortaya çıkan modern mimarlık düşüncesinin çoğunlukla Türkiye'deki yabancı mimarlar eliyle uygulandığı Evrensel Üslup Dönemi⁶ ve üçüncüsü; ulusal kaynaklara geri dönüşü sembolize eden İkinci Ulusal Mimarlık Dönemi⁷'dir, (Şekil 3, 4, 5).

Şekil 3. Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi'nin en önemli aktörlerinden olan Vedat Tek ve Mimar Kemalettin tarafından çizildiği rivayet edilen Trabzon eski hükümet konağı, 1931'de hizmete açılmıştır, (Şimşek, 1993: 180; URL-3, 2009).

⁵ Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi, İkinci Meşrutiyet (1908) sonrasında, özellikle İttihat ve Terakki Fırkası'nın başlıca düşünürlerinden Ziya Gökalp'in ekonomi, siyaset, felsefe, hukuk, din, dil alanında geliştirdiği düşüncelerin zamanla güç kazanması, yaygınlaşması, mimarlık alanında uygun bir ortam yaratılmasına bağlı olarak ortaya çıkmış ve 1930'lu yıllara kadar etkinliğini sürdürmüş olduğundan bahsedilmektedir, (Sözen, 1984: 27),

⁶ Avrupa'da gelişen siyasal koşulların etkisiyle buradan kaçan mimarlara Türkiye de kucak açmış, 1927 yılından sonra buradaki yabancı mimarların sayısı ve etkinliği de artış göstermiştir. Bunların bir kısım Osmanlı canlandırmacı üslubunda eserler verirken bir bölümünün de Cumhuriyet'in yenilikleri ile uygun, uluslararası bir mimarlık anlayışını ülkede egemen kılmaya çalışmışlardır, (Sözen, 1984: 167).

⁷ 1930 Dünya ekonomik bunalımının etkisiyle birçok yapı malzemesinin dışarıdan getirilemiyor olması, İkinci Dünya Savaşı'nın sırasında gelişen ulusalcılık dalgası ve içeride yerli mimarların iş alanını daraltan ağırlıkta çalışmalar yapan yabancı mimarlara karşı duyduğu tepki, 1940–1950 yılları arasında İkinci Ulusal Mimarlık Dönemi'ni ortaya koyan koşullar arasında gösterilmektedir, (Sözen, 1984: 244, 245).

Şekil 4. Mimar Bruno Taut tarafından modern bir anlayışla biçimlendirilen Trabzon Lisesi (1937), (Düzenli, 2009b).

Şekil 5. İkinci Ulusal Mimarlık Dönemi'nin aktörlerinden Sedat Hakkı Eldem'in tasarladığı Atatürk Kitaplığı, Taksim/İstanbul, (URL-4, 2009).

İkinci yaklaşımda, ilerlemeci bir anlayışla biçimlendirilmiş olan Cumhuriyet dönemi tarih yazımı, inşai niteliklerinden ötürü eleştirilmektedir. Eleştirilere konu olan kaynaklar daha çok iki yönüyle ele alınmaktadır. Bunlardan birinci; inşa eden aktör mimar ve ikincisi; bu aktörlerin eserleri olan yapılar.

Bu bağlamda sınırlı sayıdaki bu yapıların Cumhuriyet tarihinde bir dönemi temsil etme yetisi, biçimin yaygınlığından çok, merkezin modernlik ile ilgili ulusal, rasyonel gibi argümanlarına yakın bir noktada konumlanmış olmaları ile ilgili olarak açıklanabilir. Modernlik ve yeni mimari düşünce, dönemin çeşitli kaynaklarında destek bulmuştur. Arseven, 1931 tarihli Yeni Mimari adlı kitabında bunu ulaşılması hedeflenen en yüce ideal olarak değerlendirmektedir:

“Artık konaklara, büyük evlere lüzum yoktu. Bunlar ortadan kalkmaya mahkûmdu. Kullanışlı apartmanlar, bekâr daireleri, lokantalar, oteller inkişaf ediyordu.”, (Arseven, 1931: 18).

Ulusal mimarlık düşüncesine bakış, o dönemde kaleme alınan bir başka kaynakta şu şekilde ifade edilmektedir:

“İçtimai bünyemiz için; inkılâbımız için; tarihimiz için; bize has bize uygun, bizim olan bizim olan bir mimarlığımızın olması lazımdır.”, (Uçar, 1944’ten aktaran, Yeşilkaya, 1999: 119).

Bununla birlikte az sayıda mimarlık okulundan yetişen sınırlı sayıdaki mimarın ele aldıkları ve özellikle erken Cumhuriyet döneminde devlet eliyle yapımına ağırlık verilen büyük ölçekli idari yapılar ve eğitim yapılarını, bu merkezi idealler doğrultusunda biçimlendirme düşüncesi, ekonomik ve sosyal koşullar göz önünde bulundurulduğunda, o dönem için dikkate şayan gelişmeler olarak değerlendirilebilir. Merkezi idealler doğrultusunda modernliği inşa etme eğilimi ise modern bir birey olarak mimarın eğitiminin parçasıdır, aynı zamanda geleneksel rolünü törpüler. Bu dönemde özellikle küçük şehirlerde sivil mimari örneklerinin büyük bir bölümünü geleneksel olarak usta-çırak ilişkisi içinde yetişmiş yapı ustaları tarafından geleneksel yapı malzemeleri kullanılarak gerçekleştirildiği bilinmektedir.

Bu bağlamda Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde söz konusu mimarlar tarafından devlet eliyle inşa edilen sınırlı sayıdaki yapıların öncelikli olarak idari ve eğitim gibi işlevleri karşılamaya dönük kamu yapıları olduğu ifade edilebilir.⁸

Bununla birlikte inşa edilen yapıların tüm bir Cumhuriyet dönemi mimarlığını nasıl temsil ettiği ayrı bir sorgulama konusu oluşturmaktadır. Modern üslupta inşa edilen yapılar, Ankara’da, İzmir’de ya da Trabzon’da toplam yapı stoğunun kaçta kaçını oluşturmaktadır? Sözen’in Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı (1923–1983) isimli eserindeki Ankara, İstanbul, İzmir, Kastamonu, Konya, Bursa, Eskişehir, Edirne, Niğde, Adana, Mersin, Antalya, Adapazarı, Denizli, Ürgüp, Trabzon, Diyarbakır, İzmit şehirlerinde tespit ettiği yapılardan, Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi için toplam 91, evrensel üslupta inşa edilmiş yapılar için toplam 59, İkinci Ulusal Mimarlık Dönemi için toplam 20 adet yapı üzerinden temsil edilmektedir, (Sözen, 1984). Aslanoğlu’da ise temsil, 65 yapı üzerinden gerçekleştirilmektedir, (Aslanoğlu, 2001).

⁸ Bknz. (Aslanoğlu, 2001) ve (Sözen, 1984).

Bir başka açıdan Cumhuriyet tarihinde ortaya çıkan bu ikili yapıyı, Afife Batur ve Uğur Tanyeli'nin kaleme aldığı iki metin üzerinden değerlendirilebilir. Bunlar, “Bilanço 1923–1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış” Uluslararası Kongresi için hazırlanmış, aynı Kültür ve Ulusal Kimliğin Oluşumu alt başlığının içinde peşpeşe yer alan, ancak birbirinden farklı iddialar taşıyan iki metindir.

Cumhuriyet dönemi mimarlık tarihi yazımına Batur'un katkısı “Emin Onat ve Cumhuriyet İçin Bir Mimarlık Söylemi”, (Batur, 1999: 291-304), Tanyeli'nin ise “Türkiye’de Modernleşme ve Vernaküler Mimari Gelenek: Bir Cumhuriyet Dönemi İkilemi”, (Tanyeli, 1999: 283-290) başlıklı yazıları ile olmuştur.

Batur, Emin Onat'tan ve özellikle Anıtkabir projesinden yola çıkarak bir “söylem”i ortaya koymaktayken, Tanyeli ise mevcut söylemin “ikilemi”ne dikkatleri çeken eleştirel bir çalışma yapmıştır. Batur daha çok yapı-çevreden (Anıtkabir'den) ve onu ortaya koyan düşünceden ya da oluşturulmuş bir yazılı-çevreden (“Türk Evi” çalışmaları, Onat'ın yönelimleri, vb.) yola çıkmakta; Tanyeli ise inşai niteliklere sahip bir yazılı-çevrenin ikilemlerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Batur ve Tanyeli'nin Cumhuriyet dönemi mimarlık söylemine katkıları, bir tez ve anti-tez olarak iki şekilde değerlendirilebilir.

Kullanılan başlıklardaki “söylem” ve “ikilem” şeklindeki ifadeler, mevcut mimarlık literatürünü “birikim” gibi veya “keşif” olarak tanımlama konusunda gösterilen tavır değişikliği, yazarların pozisyonlarının belirlenmesinde de yardımcı olur. Tartışmaya kaynak olan Batur'a ait başlıca üç paragraftan ilki şöyledir:

“S.H. Eldem'in GSA'da başlayan Milli Mimari Semineri ve dönemin tek yayını olan Arkitekt'teki yazı dizisi, ZTH'deki eğitimi nedeniyle Türkiye mimarlığının geçmişi konusunda akademik bir birikimi olmayan Onat'ı etkilemiş olmalıdır.”, (Batur, 1999: 291-304).

Batur'un sözünü ettiği “Türkiye mimarlığının geçmişi” nin inşai ve seçmeci niteliklerine değinen Tanyeli bu inşayı “mimarlığın tarihselliğinin keşfi” ve “uluslaşma” ile girdiği ilişki bağlamında değerlendirmektedir:

“Modernleşme ile birlikte her yerde olduğu gibi Türkiye’de de mimarlığın tarihselliği keşfedilecektir. Ne var ki bu keşif muhtemelen tüm Batılı olmayan toplumlarda olduğu gibi burada da uluslaşmayla eşzamanlı olarak gündeme gelir. Oysa mimarlığın tarihsel evrimi paradigması, İtalya ve Fransa'daki erken başlangıçlarında henüz ulusalcı bir ideolojik kurguyla bağlantılı değildir. Ulusalcılık en iyimser ifadeyle onlardan yaklaşık bir

yüzyıl kadar sonra, özellikle Gotik'in Almanlığı'nı ileri süren Herder ve Goethe'den başlayarak Almanya'da historiyoğrafik konstrüksiyonun içine dâhil olur.”, (Tanyeli, 1999: 283).

Gerçekte Türkiye mimarlığının geçmişi o döneme kadar bir inceleme konusu çok fazla bir öneme sahip olmamıştır. Cumhuriyet dönemi ile birlikte bir mimarlık tarihinin yazımı, Türk modernleşme projesinin bir parçası olarak gerçekleştirilmek istenir. Onat, bu inşa faaliyeti içerisinde dönemin sınırlı sayıdaki mimar aktörlerinden biridir. Onat'ın aldığı modern eğitim, mimari tavrını biçimlenmesinde önemli bir rol oynar. Dolayısıyla Bu inşayı hem şekillendiren hem de onun tarafından şekillendirilmiş olan bir aktör...

İki metin arasındaki bir başka yol ayrımı, “vernaküler” mimari geleneğin anlamı çevresinde gerçekleşmektedir. Tanyeli'ye göre henüz bir mimarlık tarihi yazma geleneği geliştirmemiş Türkiye için modernitenin ihtiyaç duyduğu tarihsel köken arayışları, aslında yaşayan bir vernaküler mimari geleneğin yok olduğu izlenimini vererek tarih yazma çabasından ileri gelmektedir, (Tanyeli, 1999: 285). Yani geleneğin keşfi... Tanyeli'ye göre işin kökeninde “modernleşme öncesinde de var olan ve modernite projesi çerçevesinde yeniden biçimlenen yüksek kültür”ün “vernaküler mimari gelenek karşısında hep kararsız” kalan tavrı vardır, (Tanyeli, 1999: 283). Tanyeli'nin konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“...Sinan ve Osmanlı merkez geleneğinin ürünlerinden başlayarak Selçuklu üzerinden Orta Asya'ya uzanan bir eksen üzerinde yazılmakta olan bir tarihin içine, en eski örneği 200 yıllık bile olmayan kent ve kasaba konutuyla en eskisi 100 yaşında bile bulunmayan köy evi nasıl yerleştirilecektir? Daha da zor olanı, bu vernaküler geleneklerin Anadolu'nun pek çok yöresinde ve kırsal alanda neredeyse 1960'a hatta daha sonraki yıllara kadar yaşıyor oluşudur. Bu ve benzeri pek çok sorunu çözmek için Türk mimarlık dünyası kısmen hala sürdürülen zor bir akrobatik hüner göstermiştir.”, (Tanyeli, 1999: 284).

Batur ise Cumhuriyet döneminde mimarlık, edebiyat, müzik, dil, vb. alanlarda yapılan bu çalışmaları, daha çok, ulusal kimliğin temsili biçimde ele almaktadır. Metindeki edebiyat, müzik, dil alanlarındaki söz konusu ifadeler şu şekildedir:

“Hasan Ali Yücel'in girişimiyle klasiklerin çevirisine başlandı. ‘Garp Klasikleri’ni ‘Şark Klasikleri’ izledi. Tabii bu biraz da hep Batı'ya yönelmiş olan Cumhuriyet'in ‘Şark’a ölçülü bir açılışı idi. Kültürel köklerini Doğu ve Batı'nın değerlerini barındıran Anadolu'da aramak, resim alanında ünlü ‘Yurt Gezileri’ programı ile, müzikte B. Bartok'un öncülük ettiği ve daha sonra Ankara Radyosu'nun sürdürdüğü derleme çalışmaları ve dil alanında

Türk dil kurumunun Türkçe sözcük taraması olan Derleme Sözlüğü araştırmaları ile desteklendi.”, (Batur, 1999: 293).

Batur’un mimarlık ile ilgili ifadeleri ise şu şekildedir:

“İşte tam da bu noktada Emin Onat’ın benzer bir çalışmayı mimarlıkta da gerçekleştirmeye giriştiği görülür. Bu girişim, Emin Onat’ın Türkiye mimarlığına önemli katkılarında bir diğeridir. Onat, İTÜ’nün akademik kadrosunun genç kesiminin araştırma konularını Anadolu mimarlığının etüdüne yöneltmiştir. Bu yönlendirme Anadolu kentlerinin sivil mimari birikiminin belgelenmesine ve Anadolu’nun konut geleneğinin keşfedilmesine olduğu kadar, genç kuşağa kendine özgülük karakteristiklerini deneyebilmek yollarını açıyordu (vurgu bize ait). Bugün hemen tümü yitirilmiş olan Konya evleri, Bursa evleri, vb. arşivlerimize bu yolla kazandırılmıştır.”, (Batur, 1999: 293).

Bu bağlamda Batur’un Konya ve Bursa Evleri ile ilgili yorumunun Tanyeli’ninkinden oldukça uzak bir noktada konumlandığı fark edilmektedir. O dönemde İTÜ’nün akademik kadrosunun genç kesiminin ağırlıklı bir biçimde üzerinde çalışarak arşivlere kazandıracığı geleneksel Türk Evi, Tanyeli’nin deyişiyle aslında “yaşayanı ölü olarak sunmak biçimindeki anakronizmanın bilinçli bir yaklaşımının sonucudur”, (Tanyeli, 1999: 285).

“1941’de Leman Tomsu’nun Bursa Evleri, 1946’da Eyüp Kömürcüoğlu’nun Ankara Evleri, 1950’de Celile Berk’in Konya Evleri, 1954’te Lami Eser’in Kütahya Evleri ve geleneksel konut mimarisine ilişkin olup, erken 1950’lerde yayımlanmış neredeyse tüm İTÜ Mimarlık Fakültesi kitapları hep “ölmüş” saydıkları bir kültürel pratiği anlatırlar.”, (Tanyeli, 1999: 285).

Batur’un “kendine özgülüğü aramak” şeklinde formüle ettiği araştırmaların amacı, Tanyeli’nin konumundan bir “kararsızlık” olarak algılanmaktadır.

İki metnin ayrıldığı bir başka nokta ise genel olarak kullanılan yöntem ile ilgilidir. Tarih yazım yöntemleri... Batur’un ulusalcı merkezden, değişmez bir modern ve Batı imgesi kullanarak ortaya koyduğu yaklaşımı, Cumhuriyet’te de sık sık başvurulan ve büyümenin düz çizgi halinde ilerleyen bir hareket olduğu ile ilgili bir tavrı sürdürür niteliktedir. Tanyeli ise Cumhuriyet’in ilk dönemlerinden itibaren sergilenen bu tavrı eleştirel bir gözle okumayı dener. Mimarlık düşüncesinde, anlamadan çok anlamlandırmanın amaçlandığı ve geçmişi belirlemeye dönük keskin yargılardan sıyrılmanın gerekliliğini ifade etmektedir, (Tanyeli, 1999: 283, 284).

Sonuç olarak mimaride Celal Esat Arseven’in “Türk Evi” tanımıyla başlayan, geçmişte Sedat Hakkı Eldem, Emin Onat’ın ve bugün Afife Batur’un ve Uğur Tanyeli’nin de

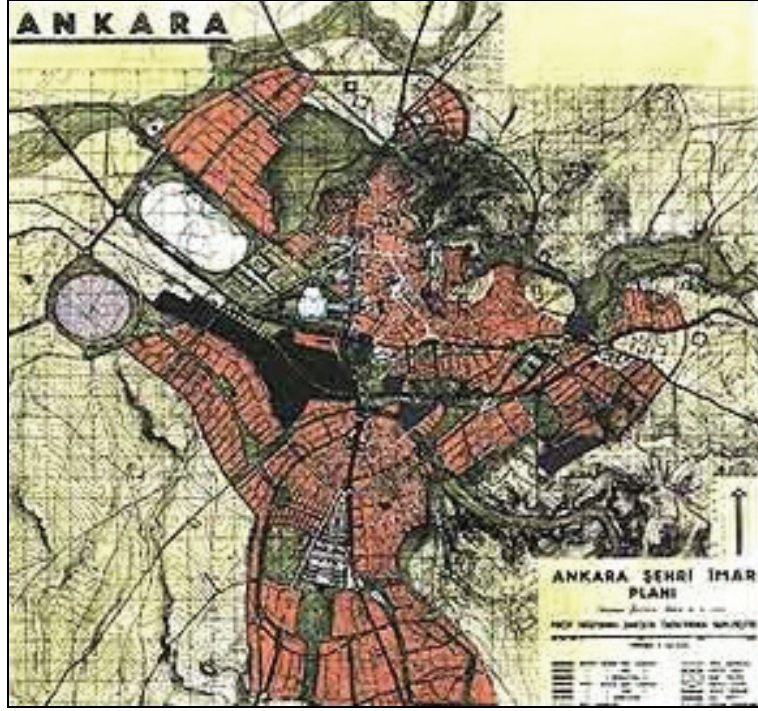
eklemlenmesiyle ortaya çıkan söylemler, geçmişte ve bugün alınan pozisyonlara bağlı olarak ortaya çıkan gerçeklik görünümledirler ve değışebilirler.

1.6.5.2. Planlama Faaliyetleri

Tekeli, Türkiye'nin kuruluşundan itibaren uygulamaya çabaladığı köktenci "çağdaşlaşma" veya "modernite" projesinin gerçekte bir kentsel gelişim projesi olduğundan ve şehir planlamasının ise tam bir modernite projesi olduğundan bahsetmektedir, (Tekeli, 1998a: 1, 3).

Planlama, şehirlerin öncelikli olarak sosyal ve ekonomik açıdan kalkındırılması ve şehre modern imajının kazandırılması açısından modernleşme projesinin önemli araçlarından bir tanesini oluşturmaktadır. Bu düşünce, özellikle 1930–1935 yılları arasında çıkarılan 1580 sayılı Belediye Kanunu (1930), 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (1930), 2290 sayılı Yapı ve Yollar Kanunu (1933), 2033 sayılı Belediye Bankası'nın kuruluş kanunu (1933), 2722 sayılı Belediye İstimlâk Kanunu (1934), 2763 sayılı Belediye İmar Heyeti'nin kuruluşuna ilişkin kanun (1935) ile de pekiştirilmiştir, (Tekeli, 1998a: 10).

Bununla bağlamda Cumhuriyet döneminde şehirlerin planlanması ile ilgili en önemli çalışmalardan bir tanesini Ankara şehrinin modern bir başkent ve bir rol model olarak planlandığı Jansen planını uygulama çalışmaları oluşturur. Esasen Ankara'nın 1923-1929 yılları arasındaki yapılaşmasını belirleyen ilk planı, Carl Christoph Lörcher tarafından 1924 yılında hazırlanmıştır., (Cengizkan, 2006: 25). Bununla birlikte 1927 tarihinde açılan yarışmayı kazanan Alman şehirci Herman Jansen'in hazırladığı plan, Cumhuriyet'in başkenti olarak şehrin imajı ile ilgili kararların biçimlendirdiği önemli bir semboldür, (Şekil 6).

Şekil 6. Jansen'in Ankara için hazırladığı imar planı (1932), (Altaban, 1998: 43)

Tankut (1993), Jansen planının temel ilkelerini şu şekilde özetlemektedir:

“

- Kentsel estetik, plancının birincil endişesidir. Ankara Kalesi, bu estetiğin kaynağı olan bir “şehir tacı”dır.
- Kentsel ekonomide Jansen’e göre ağır basan, yol yapımında sağlanacak tasarruflardır. Yolları kısa, düz, dar ve topoğrafyaya uygun geçirerek ekonomi sağlanacaktır.
- Kentsel sağlık, yeşil alan, spor alanları, çocuk bahçeleri, parklar ve boş alanlarla sağlanacaktır.

Sağlık için önerilen yönler, konut kat sayısının ve yoğunluklarının düşük tutulması, konutların güneşe göre yönlendirilmesi gibi yönlerdir. Sağlık konusunda, pis su, yağmur suyu ve kanalizasyon da çözülmelidir.

- Şehir mekânlarının gruplaştırılması başlığı altında çeşitli arazi kullanımlarının yer seçim nedenleri ve işlevleri açıklanmaktadır. Örneğin konut alanları 18 bölgeye bölünmekte, her biri için ayrı bir imar düzeni ön görülmektedir. Genelde, Jansen Ankara için en çok 3 kat ön görmekte ve konutları bitişik ve ayırık düzende tasarlamaktadır. Jansen’in konutlarının ister blok, ister tek yapı olsun, ön ve arka

bahçeleri olacaktır. Jansen'in yapılaşma biçimi açık sistemdir. Bu sistemin en belirgin örnekleri de geniş bahçe içindeki büyük villalarla, küçük parseller üzerindeki tek ya da dizi biçimindeki işçi evleridir.

- Endüstri alanlarının seçiminde iki kriter rol oynamıştır. Ulaşım kolaylığı ve egemen rüzgârların yönü kentin batısındaki istasyon civarının bu kullanıma ayrılmasını nedenlemiştir.
- Arazi kullanımı açıklamasının en cılız bilgisi ticaret alanları için verilmiştir. Her şeyden önce, Jansen'in yarışma açıklama notunda "ticaret merkezi" diye bir kavram yoktur. Jansen, şehrin merkezini Ankara Kalesi olarak görmekte, fiziksel-görsel bir merkezle yetinerek, işlevsel bir kent merkezini adeta dışlamaktadır. Hâlbuki 1928 yarışma projesinde, Bulvar, İstasyon Caddesi ve İstasyon arasındaki büyükçe bir alan ticarete ayrılmıştır. Almanca lejanttaki deyişi ile dükkânlar bölgesi diye tanımlanmıştır. Bu düzenleme, 1932 kesin imar planında değişecek, dükkânlar bölgesinin yerini Gençlik parkı alacaktır. Yarışma alanında Yenişehir'in ticari gereksinimi için yeni bir ticaret alanı belirlenmemiştir. Eski kentin eski çarşısı Yeni kente de hizmet etmek zorundadır. Ancak imar planı açıklama notunda bundan söz edilmemekte, Yeni şehir için alt ticaret merkezleri de mekânsal olarak belirlenmemektedir. Jansen'in avan projede ön gördüğü istasyon caddesi ve ticaret ikilisi, endüstrileşmiş batılı kent modeline uygundur. Bu yaklaşım tüm yarışmacılar tarafında benimsenmiştir.
- Jansen, ulaşım başlığı altında pek az ilke öngörmüştür. Ankara'nın zaten kuzey-güney ve doğu-batı bağlantıları yarışmacılara tarihsel veri olarak verilmiştir. Bunun dışında Lörcher'in açtığı ikinci derece yollar da mevcuttur. Trafik çağını henüz yeteri kadar benimsememiş olan plancının bir tek temel kuralı vardır. Motorlu taşıt yollarının sayısını en aza indirgeyip, üzerlerinde süratli ve kesintisiz trafik akımını sağlamak, diğer yolları ikinci derecede sayıp, kısa, düz ve dar tutmak ve kent içi ulaşımında yaya yollarına büyük önem vermek. Jansen ulaşım ağındaki kısıtlamalarla hem trafiği denetlemek hem de ekonomi sağlamak amacındadır. Ağaçlar arasında yeşil kuşaklar içinde geçen yaya yolları ise, hem Ankara'nın büyük ölçüde iç bağlantısını sağlayacak hem de trafiğin görüntüsünü ve sinir bozuculuğunu perdeleyecektir. Bu da kent sağlığının bir ögesidir.", (Tankut, 1993: 79, 80).

Jansen planına göre şehir, Kale'yi çevreleyen dairesel bir üst biçim olarak olarak geliştirilmek istenmekte, yeşil kuşaklarla ayrılmış mahalle düşüncesinden yola çıkılmış, yol sisteminde de eski ve yeni şehir arasında tek omurgalı (Atatürk Bulvarı) bir ulaşım

bağlantısı kurulmuş, diğer yollar ise merkezle ilgisi olmayan, dairesel biçimi destekleyen bir anlayışla tasarlanmıştır, (Günay, 2006: 71, 72). Plan, şehrin farklı işlevsel bölgelerinin birbirine eklenildiği modern bir kurguya işaret eder, (Şekil 7).

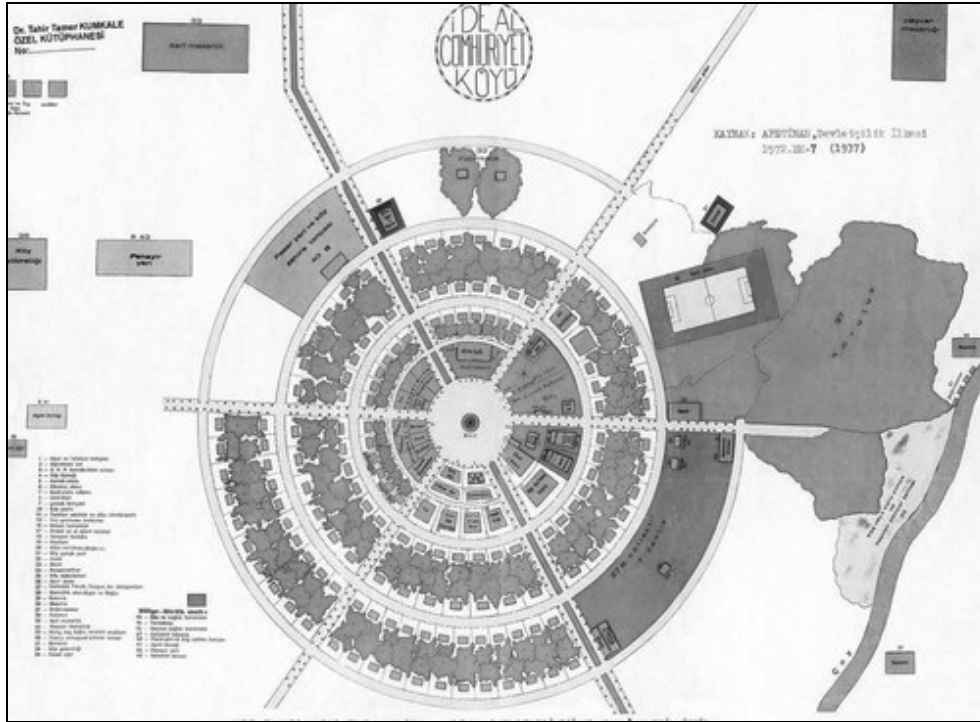

Şekil 7. Jansen planına göre şehirdeki işlevsel bölgeler, (Günay, 2006: 72).

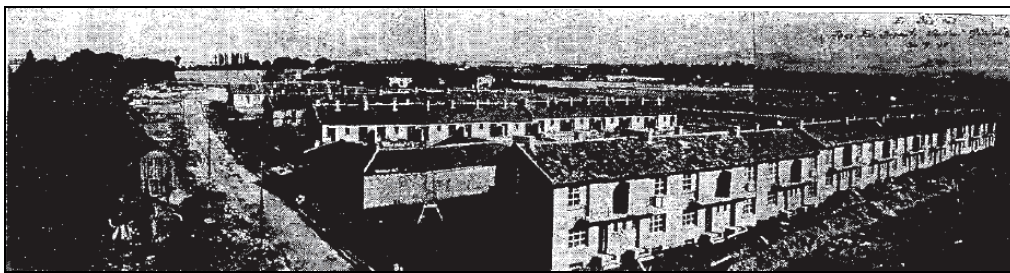
Tekeli, Türkiye’de Kent Planlamasının Tarihsel Kökenleri başlıklı yazısında, 1923–1945 tarihleri arasında, Ankara başta olmak üzere, bu tür büyük planlama çalışmalarının yapıldığı toplam 257 şehir ve kasaba tespit etmiştir, (Tekeli, 1980: 112-121). Bundan başka, Cumhuriyet döneminde, ortaya çıkan yeni ekonomik, toplumsal, siyasal, vb. ilişkilere bağlı olarak yeni modern planlama düşüncesi, büyük ve küçük ölçekli birçok proje için uygulama alanı bulmuştur. Bunlar; şehir ve kasaba ölçeğinde olduğu kadar köy enstitüsü, sanayi kompleksi⁹, üniversite kampüsü, ucuz evler kompleksi veya köy planlama

⁹ Özlüdil, 1929 yılından itibaren devletin kurduğu fabrikalarla sadece sanayiye değil, şehrin çağdaşlaşmasını da fabrika çevresinde kurulan konut, market, sinema, okul gibi kentsel ölçekteki donatılarla desteklediğinden bahsetmektedir, (Özlüdil, 2002: 48)

faaliyetleri¹⁰ ile yerleşkeler düzeyinde de sürdürülmüştür. Sey, 1930'lu yıllarda konut inşasının, devletin hedefleri içinde yer aldığını, özellikle işçi ve köylü konutlarının yapımına önem verildiğini ifade etmektedir, (Sey, 1998: 276)., (Şekil 8, 9, 10).

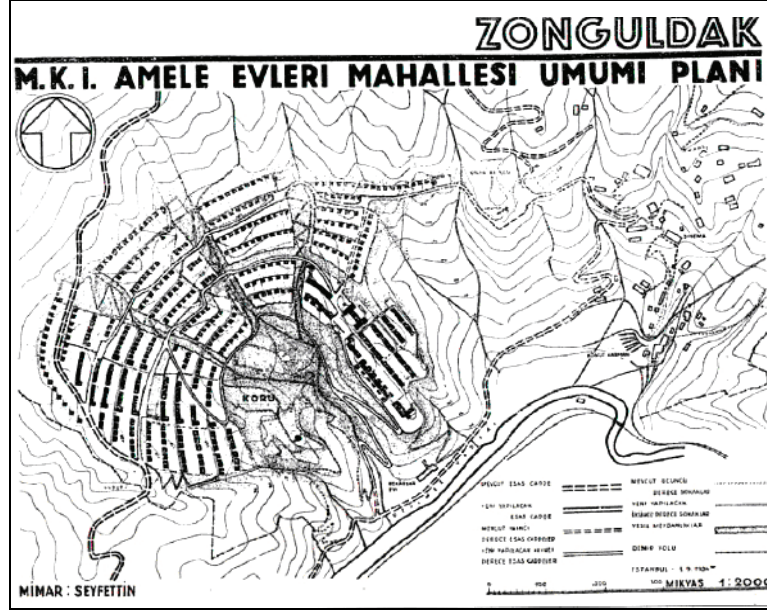

Şekil 8. Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik'in hazırladığı ideal Cumhuriyet köyü şeması, (Sey, 1998: 277).

Şekil 9. Sümerbank-Ereğli amele evleri mahalleleri, (Peri, 2002: 170).

¹⁰ Cumhuriyet döneminde Kurtuluş savaşı sırasında yanan ve yıkılan köyler, eğer etrafındaki tarım alanı zarar görmemiş ise devlet tarafından modern bir anlayışla yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır, (Cengizkan, 2004: 37). Genelde Bayındırlık Müdürlüğü mühendislerinin tasarladığı köylerin ortasında köy meydanı olarak tanımlanabilecek bir alan bulunmakta, cami, mektep, pazar yeri, dükkân, misafirhane, çeşme ya da kuyunun da bu civarda yer aldığı, meydanın çevresinde kuzey-güney ve doğu-batı eksenlerinde yerleştirilen sokaklarla parsellenen köylerde, harman yeri, mera alanı, mezarlık yerleri bulunmakta, ormana yakın olan köylerde baltalık hakkı verilmektedir, (Cengizkan, 2004: 37)

Şekil 10. Seyfi Arkan'ın Zonguldak amele mahallesi planı, (İmamoğlu, 2003: 8).

1.7. 19.yy Sonu ve 20.yy Başlarında Bir Periferi Olarak Trabzon: Genel Görünüm ve Karşılaştırmalar

“Genel Görünüm ve Karşılaştırmalar” başlığı altında, çalışma alanını değerlendirmede yardımcı olacak genel bilgiler derlenmiştir. Bunlar genel hatlarıyla; şehrin tarihi, topoğrafya ve şehir sınırları, nüfus ve yerleşim, 19.yy sonu ve 20.yy başlarında idari yapı, ekonomik ve toplumsal faaliyet alanları ve yine bu dönemde şehrin fiziksel yapısı ile ilgili başlıklardır.

1.7.1. Trabzon Şehrini Kısa Tarihi

Trabzon şehrinin kuruluşu ile ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı bölgenin tarihini, MÖ 7000 yıllarına (Paleolitik çağ) dayandırırken (Şen, 1998), bir bölümü MÖ 700’lerde Yunanlı kolonicilerin bölgeye gelişi ile başlatır, (Aksoy, 1997: 15-23). Bir diğer görüşe göre Trabzon şehri, MÖ 2000 yıllarında Orta Asya, Kafkasya ve İran platosu üzerinden bölgeye gelen Turanî kavimler tarafından kurulmuştur, (Hacıfettahoğlu, 2001), (Bilgin, 2000), (Kansız vd., 1997: 7). Bununla birlikte Trabzon’u 19. yüzyıl süresince ziyaret etmiş olan yabancı seyyahların büyük bir bölümü, eserlerinde Helen kültürüne olan ilginin de bir yansıması olarak şehir tarihini, MÖ 400’lerde Xenophon’un Anabasis adlı

eserine atıflar yaparak başlatmış ve Osmanlı hâkimiyetine kadarki dönemi açıklama yoluna gitmişlerdir, (Yılmaz, 2006). Bununla birlikte Tuluk, yaklaşık 2700 yıllık bir tarihe sahip olan Trabzon şehrinde incelemeye uygun mimari yapı kültürünün Bizans dönemine tarihlendirilen Trabzon Kalesi ile başladığını bunun ise yaklaşık 1500 yıllık bir zaman dilimi olduğunu ifade etmektedir, (Tuluk, 2009a).

“Trabzon” isminin kökeni, şehrin kuruluşu ile ilgili benimsenen görüşlere göre çeşitlilik göstermektedir. Tournafort’a göre şehir, ismini onu çevreleyen surların şeklinden almıştır:

“Şehrin surları neredeyse dört köşeli ve yüksek surlar şehrin ilk kuruluşunda inşa edilmiş olup eski şehri de içine aldığından ‘Trapezus’ adını buradan almıştır.”, (Usta, 1999: 68).

Bıjiştan, notlarında benzer görüşlerini ifade eder:

“Bir tepenin üzerinde uzunca ve dört köşe şeklinde olan Trabzon kalesi, kıydan başlayarak kuzeyden güneye doğru Boztepe dağına kadar uzanır. Eski kale, masa şeklinde olduğundan ΤΡΑΠΕΖΑ (Trapeza) veya Trapezon olarak adlandırılmıştır. Şehre Ozinis dahi denirdi.”, (Usta, 1999: 75).

Bununla birlikte eski kale, söz konusu masaya benzeyen biçimini bugün korumamaktadır. Tarih boyunca birçok defa şehre ismini verdiği öne sürülen kalenin “murabba” biçimi ile ilgili aktarımın herhangi bir somut veriye dayanmıyor olması, geriye dönük alternatif yorumların da önünü açmaktadır. Texier, kalenin eski dönemlere oranla önemli tadilatlar geçirerek, bu şeklini kaybettiğinden bahsetmektedir, (Usta, 1999: 102). Bununla birlikte Hacıfettahoğlu, Trabzon isminin kökeni ile ilgili olarak, şehre kale duvarlarının kare biçimine göre ad verildiğine dair olan rivayetlerin, Grekler’in yapmasını bildikleri bir kelime oyunundan ibaret olduğunu ifade etmektedir. Hacıfettahoğlu’na göre, Trabzon isminin kökeni, coğrafi bir tanımlamadan daha çok etnik bir içeriğe sahiptir.

“...Texier ve Pullant, Trabzon’un kuruluşu ve iskânında bu kavimler arasında batıya doğru devamlı surette göç ederek Akdeniz sahillerini kolonilerle kaplayan ve Yunanlılar’ın Pelasges adıyla andıkları kavmin önemli rol oynadığını zikrederler. Architecture Byzantine adlı eserlerinde bu müellifler, Pelasges kabilelerinin Trapezuntien yani Trabzonlu ismi ile anıldıklarını ve gittikleri yerlerde Trabzon adlı şehirler kurduklarını, dolayısıyla Trabzon adının, çeşitli kaynakların birbirinden iktibas ederek bildirdikleri gibi masa ile alakası olmadığını, bu adın etnik bir ad olduğunu vurguluyorlar ‘Karadeniz Trabzon’una, kale duvarlarının murabba şekline göre ad verildiğine dair olan rivayetler, Grekler’in yapmasını bildikleri bir kelime oyunundan ibarettir’ diyorlar.”, (Hacıfettahoğlu, 2001).

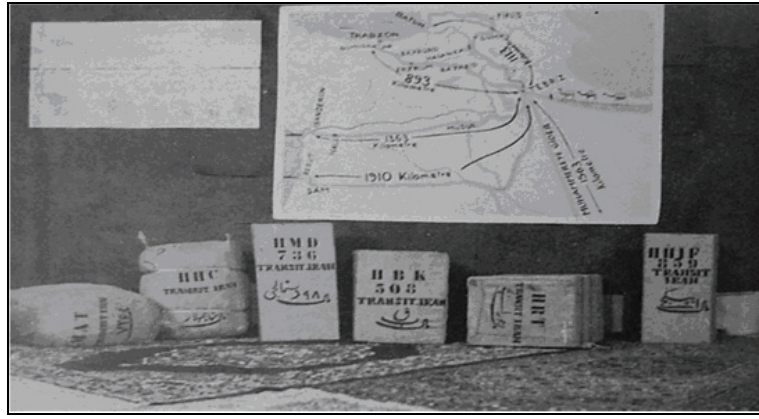
Bu bağlamda MS 5.yüzyılda Estafanos ve Yezantiyos adlı iki kişi tarafından yazılan coğrafya sözlüğünde Trabzon isminin kökenini kalenin biçiminden almadığına yönelik ifadeler mevcuttur, (Emiroğlu, 2008: 181). Sözlükte Trabzon'un Sinop hükümeti tarafından kurulduğundan ve Trabzon'un "İziniş" ismiyle de anıldığından bahsedilmektedir. Ancak buranın Yunanistan'da da var olan Trabzon şehri ile karıştırıldığından, dahası Trabzon'un Karadeniz'de bu isimle anılan tek şehir olmadığından bahsedilmektedir, (Emiroğlu, 2008: 181).

Trabzon'un tarihi ile ilgili bilgi veren yazılı kaynakların en eskisi MÖ 400'lerde Xenophon'un "Anabasis" (Onbinlerin Dönüşü) adlı eseridir, (Xenophon, 1985). Yine bu kaynaktan elde edilen bilgilere göre MÖ 400 yıllarında Kolhlar, Driller, Mossinoikler, Haikler ve Tibarenler Trabzon bölgesini yerleşim alanı olarak seçmişlerdir, , (Xenophon, 1985). Tuluk (2009a), isimleri ilk olarak bu kaynaktan telaffuz edilen bu halklardan biri veya birkaçının Trabzon'un yazılı kaynaklarda belirtilen ilk sakinleri olduğundan ve yaygın olarak ifade edilenin aksine bunların Yunan kökenli olmadığından bahsetmektedir, (İnan, 2006'dan aktaran, Tuluk, 2009a).

Günümüze gelinceye kadar bu bölgede irili ufaklı birçok devletin kurulduğu bilinmektedir. 1902 tarihli Vilayet Salnameleri'ne göre bunlar, genel olarak, dört dönem içinde ele alınabilir: Büyük İskender Sonrası Dönem (Trabzon'un Asr-ı İskenderi Takip Eden Vakâyi-i Tarihiyesi), Romalılar Dönemi (Trabzon'un Romalılar Zamanındaki İdaresi), Bizans Dönemi (Trabzon'un Bizans Zamanındaki İdaresi), Komenoslar Dönemi (Trabzon'un Komninos Ailesi Zamanındaki İdaresi), (Emiroğlu, 2008: 183-194). Bununla birlikte bölgenin 2300 yıllık tarihi içinde bölgede kısa süre egemen olan güçlerden de bahsedilmektedir. Buna göre Ciravoğlu, Persler'in bir dönem Doğu Karadeniz'i Pontus Kapadokyası da denilen büyük bir satraplık (vilayet) haline getirdiğinden bahsetmektedir, (Ciravoğlu, 1997: 9-11) Tuluk, bu süreci Büyük İskender Sonrası Dönem (MÖ 312–280), Pontus Devleti (MÖ 280-MS 63), Romalılar Dönemi (MS 63–395), Bizans Dönemi (MS 395–1204), Komenoslar Dönemi (Trabzon Rum İmparatorluğu, 1204–1461), Osmanlı Devri (1461–1923) olarak değerlendirmektedir.

Trabzon, kuruluşundan itibaren coğrafi konumunun da etkisiyle iç ve dış piyasaları besleyen ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirildiği önemli bir merkez olmuştur. Osmanlı fetihleri sonrasında Karadeniz'in bir iç denize dönüşmesinin ardından bu bölgede uluslar arası düzeyde gerçekleştirilen ticaret faaliyetleri önce Akdeniz'e, daha sonraları Atlas Okyanusu-Ümit Burnu- Hint Okyanusu güzergâhına kaymıştır, (Saydam, 2003: 100). Orta

Asya, Hindistan ve İran üzerinden gelen tarihi ipek yolunun Karadeniz’e ulaştığı güzergâh üzerinde konumlanan Trabzon ile yine aynı bölgeler arasında ticaret yapılmaya devam etmiş olmakla birlikte Karadeniz ticareti bir “iç ticaret” kimliğine bürünür, (Saydam, 2003: 100). Küçük Kaynarca Antlaşması’nın imzalanması ile ilk olarak Rus gemilerine daha sonraları diğer Avrupa gemilerine Karadeniz’de serbest dolaşım hakkının tanınması ile Trabzon ticareti tekrar canlanmaya başlamıştır, (Saydam, 2003: 100), (Şekil 11).

Şekil 11. 1934 Trabzon Ticaret ve Sanayi sergisinde transit taşımacılık haritası ve mallar, (Kazgan ve Tokdemir, 1997: 312).

Yunanlı Kolonicileri, Persler, Romalılar, Bizans ve Osmanlılar gibi pek çok milletin ilgisini çekmiş ve bu medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır, (Yılmaz, 2006: 17). Dolayısıyla Trabzon’un şehir yaşantısında olduğu kadar mekânsal yapısında da bu çok kültürlülüğün getirdiği, toplamda Trabzon için “yerel” tanımlamasını ortaya koyabildiğimiz bir tabakalanma ve iç içe geçme hali gözlemlenebilir. Şehrin fiziksel yapısındaki bu tabakalanma yatay ve dikey olarak iki kısımda değerlendirilebilir. Yatay tabakalanma, şehrin arkeolojik yapısı¹¹ ile etnik çeşitliliğe sahip yapıların şehir içindeki birlikteliği ve bunlar arasındaki biçimsel alışverişler ile açıklanabilir. Dikey olan ikincisi ise Trabzon’da tasavvur edilen “varlık” anlayışları ve yaşama kültüründeki yansımaları ve kültürel

¹¹ Şehir ile ilgili herhangi bir arkeolojik çalışmanın yapılmadığına değinen Gerçek, Bryer’in seyahatnamesinden yola çıkarak kentteki arkeolojik bir tabakalanmanın varlığından bahseder. Bryer’in Trabzon’un arkeolojik yapısı ile ilgili ifadeleri şu şekildedir: “Ortahisar kuzey duvarının batı köşesinde, Jüstinyen veya daha sonrası bir döneme ait olabilecek birbirine orantılı bir kemer kalıntısı vardır. Eğer bu kemer, Ortahisar’ın orijinal yol seviyesindeki bir kapı girişi idi ise o zaman Ortahisar şimdiki yer seviyesinin en az beş metre altında duruyordu. Fatih Camii’nin (Chrysokephalos) tabanı şimdiki cadde seviyesinin yaklaşık 1.50 metre altındadır.”(Bryer, 1985’ten aktaran Gerçek, 1990)

geçişlilikler ile ilgilidir. Trabzon ve çevresinde yerleşen medeniyetlerin tamamı, aynı zamanda, onun varlıksal çeşitliliğinin de kaynağını oluşturur.

Trabzon'un fetihten önceki tarihi ile ilgili olarak anlatılan rivayetler dışında çok fazla yazılı kayıt bulunmamaktadır. Trabzon şehrine ait bilgilerin büyük bir bölümü fetih sonrasına aittir. Lowry, Trabzon ile ilgili, Osmanlı dönemine ait önemli sayıda kayıt bulunduğundan bahsetmektedir, (Lowry, 1998: 1). Bunların bir kısmını Osmanlı devlet teşkilatı içinde yapılan resmi yazışmalar, vakıf senetleri, şeriye sicilleri¹² (kadı defterleri), tahrir defterleri¹³ oluşturmaktadır, (Lowry, 1998: 1). Bunların dışında her yıl çıkarılan vilayet salnameleri (il yıllıkları) ve genellikle yabancı seyyahlar tarafından kaleme alınan seyahatnameler ve konsolosluk raporları da Trabzon şehri ile ilgili bilgi vermektedir¹⁴ Seyyahların çoğu şehrin kuruluşundan fethine kadarki dönem ile ilgili yazılar kaleme almışlardır. Özellikle Osmanlı toplumuna yabancı seyyahlar tarafından aktarılan bu bilgiler ise o dönemde -seyyahın- ait olduğu topluma Osmanlı yaşama kültürü ile ilgili ipuçları vermektedir. Bununla birlikte seyyahların aktardıkları bilginin kişisel gözleme dayalı olması ve –seyyahların- Trabzon'da geçirdikleri nispeten kısa zamanda hazırlanmış olduğu göz önünde tutulduğunda ifadelerin bilimsel değeri tartışmaya açık görünmektedir.

1.7.2. Topografya ve Şehir Sınırları

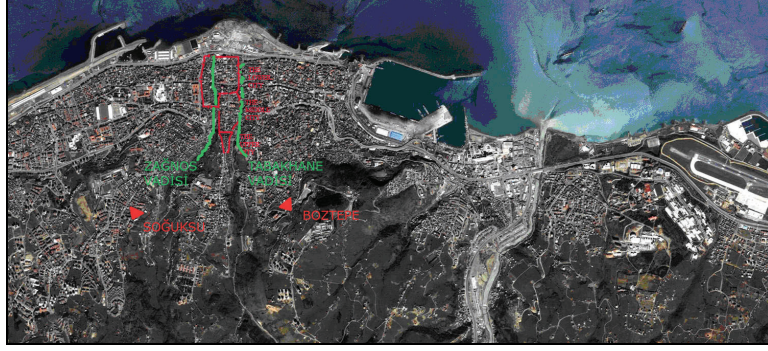
Trabzon, Karadeniz sahilinde bir liman şehridir. Deniz yoluyla İstanbul'dan doğu ve kuzey istikametine seyahat ve ticaret düşüncesiyle giden yolcuların uğrak yeri olmasının yanında, güneyden Gümüşhane ve Bayburt güzergâhıyla hem Anadolu'nun iç kısımlarına hem de Erzurum üzerinden güney Kafkasya ve İran'a giden yolun başlangıç noktasında bulunması sebebiyle diğer liman şehirlerinden daha önemli bir konuma sahip idi, (Ak, 1999: 24).

¹² Şeriye sicilleri, “Şer’i mahkemelerin tarih sırasıyla tutulan kayıtlarına verilen addır. Bunlar şöyle sıralanabilir: 1- Kadı tarafından verilen hükümler, 2- Herhangi bir hadiseyi, bir şehadeti, bir ikrarı, bir hibeyi, resmîyete raptolunması istenen bir hususu zaptedenler, 3- Devlet merkezinden gelen bütün fermanlar, emirler ve tebliğler kadı tarafından tetkik olunup doğru oldukları tespit edildikten sonra hulâsaları deftere yazılanlar”, (Pakalın, 1993a: 343).

¹³ Tahrir defteri, Osmanlı Devleti’nde ilk olarak Fatih Sultan Mehmet döneminde tutulmaya başlanmıştır. Defterde, toprağın mülkiyet ve kullanma hukuku, vergi tür ve miktarlarını saptamak için yapılan arazi ve yükümlü nüfus sayımlarını kayıt edilmektedir, (Pakalın, 1993a: 377).

¹⁴ Usta, “Anabasis’ten Atatürk’e Seyahatnamelerde Trabzon” adlı eserinde Trabzon ile ilgili bilgi veren fetih öncesinde üç (Ksenophon, Arrianos, Clavijo), fetihten sonra ise (Atatürk dâhil) on dokuz yazar ve seyyahın notlarına yer vermektedir, (Usta, 1999).

Trabzon, denize dik doğrultudaki Değirmendere, Zağnos ve Tabakhane vadilerinin birbirinden ayırdığı sırtlar üzerinde yerleşmiştir, (Şekil 12). Bu sırtlar kıyıdan itibaren denize paralel bir biçimde güneye doğru yükselerek şehrin güneydeki doğal sınırlarını oluşturur. Şehrin 3 km. güneydoğusunda Trabzon'un yaslandığı dik yamaçlı düz sırtlı Boztepe ve bunun batısında Soğuksu Tepesi yer alır, (Yılmaz, 2006: 20, 21).

Şekil 12. Trabzon şehrinin uydudan görünümü (URL-5, 2009).

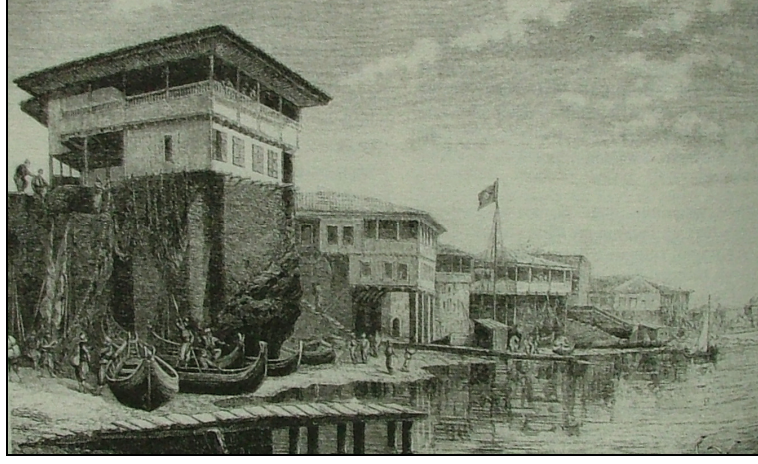
Trabzon'u ziyaret eden seyyahların birçoğu deniz yoluyla geldikleri bu şehirde onları ilk karşılayan bu liman ve deniz ile tasvir etmeye başladılar. Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde "Sekiz rüzgârdan emin, demir tutar, yataklı, güzel bir liman" (Usta, 1999: 50) olarak bahseder. Trabzonlu Âşık Mehmet, 1598 yılında kaleme aldığı Menazirü'lavalim adlı eserinde Trabzon'u Karadeniz'de Anadolu'ya açılan bir iskele olarak tanımlar, (Usta, 1999: 36). 1869 yılında Trabzon'a gelen Deyrolle'ün tanımlamaları ise şu şekildedir:

"Sahilin az derin olması, büyük vapurları açıkta demirletiyor; vapur geldiği zaman sürü ile üşüşen kayıklarla karaya çıkılıyor. Limanın biricik alameti olan taş ve kazıklarla yapılmış küçük iskelemsi bir sed, tüccar eşyası ile dolu olduğu vakit, yolcular kayıktan yarı bellerine kadar denize giren hamalların sırtına biniyor ve karaya ayak basıyor.", (Usta, 1999: 136).

1821–1829 yılları arasında Anadolu'da yaptığı incelemeler kapsamında Trabzon'a gelen V. Fontainer, şehrin kayalıkların üzerinde yerleştiğinden ve önünde güzel bir liman olduğundan bahseder:

"Kayalıkların üzerine yerleşen kentin önünde güzel bir liman yer alır. Ancak gemiler kış aylarında kentin batısındaki Platana'ya kaçmak zorunda kalır. Kimi özel evler, saldırıya uğrayan evsahibinin kolayca kaçabilmesine imkân sağlayan gizli geçitlerle birbirine

bağlıdır. Kentin çevresi ise hayal edilmesi güç güzelliklerle doludur.” (Usta, 1999: 95) , (Şekil 13).

Şekil 13. Clavijo'nun Trabzon gravürü, (İnan, 2006: 70).

Şehir, denizden hemen sonra yükselmeye başlayan dağların yamacında yerleşmiştir. Dolayısıyla dağlar -ve dağların arasındaki vadiler içinde akan dereler- seyyahların Trabzon betimlemelerinde deniz ve limandan sonra bir diğer öge olarak yerini alır. 1405 tarihinde Kommenoslar döneminde Trabzon'u ziyaret eden Clavijo da notlarına bu genel değerlendirmeler ile başlar:

“Trabzon şehri deniz üzerindedir. Şehrin duvarları, gerilerdeki dağ eteklerine kadar varıyor. Şehrin bir tarafında küçük bir nehir akıyor, nehrin suları derin bir uçurumdan geçiyor ve bu suretle Trabzon, bu taraftan son derece müstahkem bir mahiyet alıyor. Diğer taraflar hep ova olmakla beraber, şehrin suyu gayetle kuvvetlidir. Şehrin etrafında bağlar ve bahçeler mebzuldur. Deniz sahili boyunca uzanan bir cadde şehrin havalisinden birine varıyor. Burası hakikaten görülmeye değer bir yerdir.” (Usta, 1999: 31).

Fallmerayer'in 1840 tarihli eserinde şehir ile ilgili ilk izlenimleri şu şekildedir:

“10 Ağustos sabahı alacasında “Stambul”adlı gemimizin muhteşem güvertesinde bir ses duyuldu, ‘Trabisonda!’ Kamaramdan fırlayıp çıkıyorum ve özlemle beklediğim, Kommenosların başşehri Trabzon, tüm cazibesi ve adının çağrıştırdığı melodiyle önümde uzanıyor. Hiçbir plana dayanmadan gelişigüzel yapılan ev yığını, oradan buradan yükselen gri dağlar ve sabah pusu belirgin bir şey görmeyi engelliyordu. İlk anda Trabzon'un uyandırdığı izlenim, sabah mahmurluğunu üzerinden atamamış yarı hayalî yarı melankolik bir şehir olduğuydu. Geçmekte olduğumuz kayalık çıkıntı yüzünden şehir tekrar

kayboluyor; İmparatorluk ve Cenevizliler zamanında kullanılan, fakat bugün artık liman denemeyecek halde bulunan limana sabah dörtte demir atıyoruz. Saat henüz çok erken olduğu için Ermeni ve Acem yolcuların telaşlı inişlerini seyrederek saat sekize kadar güvertede kaldım....Kayıkların yanaştığı iskeleye adım attıktan hemen sonra dik bir yokuş çıkılarak, her yerinde ot çıkmış, çevresi virane evler, depolar, çeşmeler ve bahçe duvarlarıyla çevrili, Kommenoslar zamanında da Farsça ‘Meydan’ adını taşıyan dikdörtgen büyük bir alana geliniyor.bu meydan bugün İran’a mal gönderen Avrupalı tüccarların mallarını ve doğuda her türlü yük hayvanıyla uğraşan insanların toplanma yeri ve de İran’ın yeni atanan konsolosunun ikametgahı olarak kullanılmaktadır. Bu meydandan, taş döşeli dar sokaklardan ve bahçeler içindeki dışşehirden geçilerek her yöne gidilebilmektedir. Soldaki yokuş çıkılırsa; evlerin ekin tarlalarının ve bahçelerin bulunduğu teras şeklindeki yere, Rum mahallesinin yanındaki yamaçtan aşağı doğru denize inilip de bahçe duvarları, kayalık, çarşı ve evler geçildiğindeyse eski Trabzon’a gelinmektedir. Bu ikinci yönde, meydandan yaklaşık yüz adım uzaklıkta Marimoğlu’nun evi yer almaktadır. Ev, Trabzon’da gelenek olduğu üzere, sokak boyunca ilerleyen bir duvarın içindedir. Bununla ev yaşamının yoldan gelip geçenlerin görüş alanından uzak tutulması amaçlanmaktadır. Buradaki sokaklar, Avrupa’da alışık olduğumuz gibi evlerin cepheleri tarafından oluşmamakta; çarşı hariç olmak üzere sokakları bahçe duvarları meydana getirmekte; duvarlarla evler arası yeşillendirilmekte veya taş döşenmektedir. Ev bahçede yer alan zincirli kuyu ve ağaçların arkasında kalmaktadır.”, (Usta, 1999:107, 108, 109).

1902 Vilayet Salnamesi’nde Trabzon’un coğrafyası şu şekilde değerlendirilmektedir:

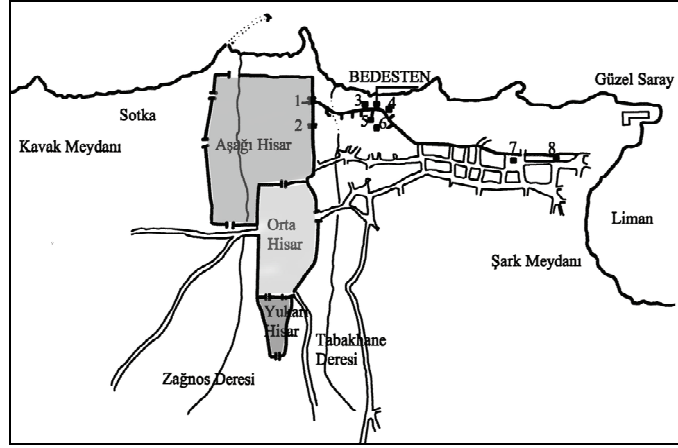
“Bu vilâyet arazisi birbirini ardınca mitevâri olan selâsil-i cibâlden, sarp kayalıklardan teşekkül etmiş olduğundan Anadolu’nun adeta İsviçresi hükmündedir. Samsun, Bafra, Çarşamba, Fatsa tarafları istisna edildiği halde bütün vilayet dâhilinde ova tabirine layık bir düz yer görülemez.”, (Emiroğlu, 2008: 129).

Eski şehir, üç bölümden meydana gelmektedir, (Şekil 14). Bunların kuzey tarafında kalan birine Aşağı Hisar, diğerine Orta Hisar, kaleye de Yukarı Hisar ya da Kule denilmektedir. Trabzonlu seyyah Âşık Mehmet, Kaleiçi’ni şöyle tasvir eder:

“Kule denilen yer müstahkem bir kaledir. İçinde Cuma namazı kılınabilen bir cami vardır. Kale bekçi ve muhafızlar tarafından korunmaktadır. Kuzey duvarında Orta Hisar’a açılan bir kapı bulunmaktadır. Bu kalenin Trabzon şehrinin dışına açılan kapısı yoktur. Güney tarafında küçük bir kapısı varsa da bu kapı kilitlidir, ancak ihtiyaç duyulduğunda açılır. Orta Hisar denilen yer uzunlamasına bir surdur.... Aşağı Hisar denilen yer kare

şeklinde bir sur olup kuzey duvarının bazı yerleri denize bitişiktir....Trabzon'un sur dışında , kuzey tarafında olan denizden başka doğu, batı ve güneydeki üç tarafında büyük yerleşim yerleri vardır. Şehrin bağları, bahçeleri ve bostanları üç tarafında olan bu kısmındadır”, (Usta, 1999: 39, 40, 41, 42).

Surların doğu ve batısında, yerleşimin sur içine görece az olduğu varoşlar bulunmaktadır.

Şekil 14. Trabzon eski şehri; Aşağıhisar, Ortahisar ve Yukarıhisar olmak üzere üç bölümden meydana gelmiştir

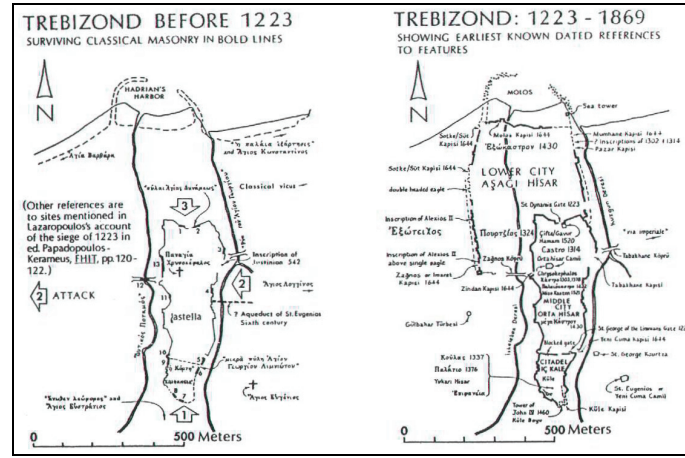
Feruhan Bey, 1868 tarihli Bağdat Seyehatmanesi adlı eserinde, Yukarı Hisar'ın kalenin güney ucunda ve diğer iki hisardan daha yüksek olup güneyde çok kalın bir sur ve iki katlı kulelerle tahkim edildiğinden, Batı ve doğu taraflarındaki derin hendekler ve yüksek kayaların, Yukarı Hisar'ı yavaşılmaz bir hale getirmiş olduğundan bahseder, (Usta, 1999: 128). Orta Hisar, İç Kale'den daha yüksekte konumlanmıştır, düz vaziyette ve dörtgen şeklindedir, (Usta, 1999: 128). Kıyıdan başlayan ve Çifte hamamların yanında İç Kale ile birleşen Aşağı Hisar, Yukarı ve Orta Hisar'dan daha büyük bir alanda yerleşmiştir, (Usta, 1999: 128).

Şehirdeki yerleşim ile ilgili ilk bilgiler Trabzon'u ziyaret eden bu seyyahların notlarından elde edilmektedir. Bununla birlikte daha önce ifade edildiği üzere bunlar, seyyahın nicel araştırmalarının değil, kişisel gözlemlerine dayalı olarak elde ettikleri verilerdir.

Seyyahlara ait bu notlar, diğer mevcut kayıtlar ve şehrin fiziksel dokusu üzerinde yapılan çalışmaların ışığında şehir sınırlarını ve yerleşimi gösteren ilkel haritalar da oluşturulmaya başlanmıştır.

Şehir, Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethine kadar Rum, Ermeni ve Latin Katolikler'in ağırlıklı nüfusa sahip olduğu bir Hıristiyan şehridir. Bununla birlikte Trabzon'un Osmanlı Devleti tarafından fethinden 150 yıl kadar önce Komnenoslar Dönemi'nde Müslümanların da bölgede bulunduğu bilinmektedir.

Bryer'in kitabında, şehrin 1223'ten önceki dönemlerini ve 1223–1869 tarihleri arasındaki biçimini gösteren iki haritada bulunmaktadır. Eski liman ve ilk yerleşim bölgesini çevreleyen surları, sur kapıları ve mevcut olduğu bilinen Hıristiyanlık dönemi yapıları gösterilmektedir. 1223–1869 tarihleri arasında gösteren ikinci haritada ise büyüyen şehir sınırlarını; İç Kale (Yukarı Hisar), Orta Hisar ve Aşağı Hisar bölgeleri ile birlikte sur kapılarını ve Hıristiyanlık dönemine ek olarak fetih sonrası inşa edilen eserlere de yer verilmiştir, (Şekil 15).

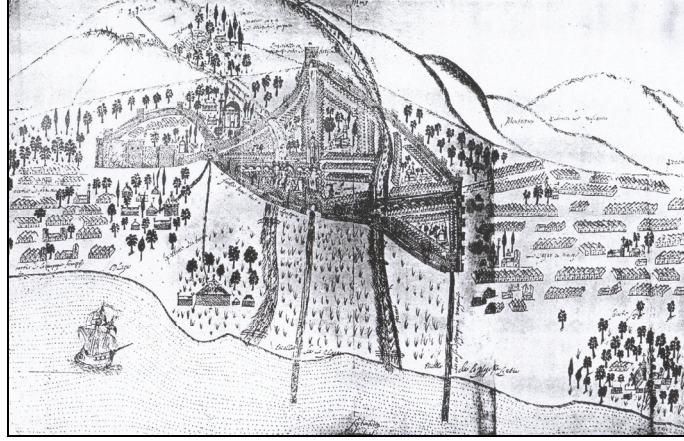
Şekil 15. Bryer'in kitabında yer alan Trabzon'un şehir sınırlarının fiziki gelişimi, (Bryer, 1985: 194, 195).

Topoğrafik açıdan daha uygun görünen sahil şeridi yerine, doğu ve batı istikametindeki iki derin vadi arasındaki surlar içinde kurulan şehirde, bu dönemlerde yerleşimi belirleyen en önemli etki korunma düşüncesi olabilir. Toplumsal yaşantıyı belirleyen en önemli varlıksal unsurlardan biri ise dindir. Bu bağlamda, bir Hıristiyan şehri olan Trabzon, kilise, şapel, manastır gibi yapılar ile temsil edilen fiziksel bir karaktere sahiptir. Fetihden hemen sonra, Panagia Christaphalos Kilisesi'nin (şimdiki Ortahisa Fatih Camii) kilisesinin Cami-i

Atik (Eski Cami) adıyla camiye dönüştürülmüş olması ile de bir ölçüde açıklanabilir. Bu, Osmanlı ve Müslüman varlığının, eski şehrin merkezinde yer alan en önemli görünür sembollerinden biri olarak yükselecektir.

Trabzon'un 1461 tarihinde Osmanlılar tarafından fethi ile birlikte Osmanlı iskân politikasının gereği olarak iç ve dışa yönelik gerçekleştirilen göç hareketleri ile Trabzon'da Müslüman nüfusu artış göstermiştir. Fetih sonrası şehre yerleştirilen nüfusun ihtiyaçlarını karşılayamaya yönelik sivil ve dinsel yapıların inşa edildiği ve bazı kiliselerin ise camiye dönüştürüldüğü görülür, (Tuluk, vd., 2005).

Bordier'in 1609 tarihli haritasına göre bu tarihte şehirdeki yerleşimin yine ağırlıklı olarak sur içinde gerçekleştiği, şehirdeki çıkışların belli noktalardan sağlandığı, şehir dışında da yerleşimlerin ve tarım alanlarının mevcut olduğu fark ediliyor, (Şekil 16).

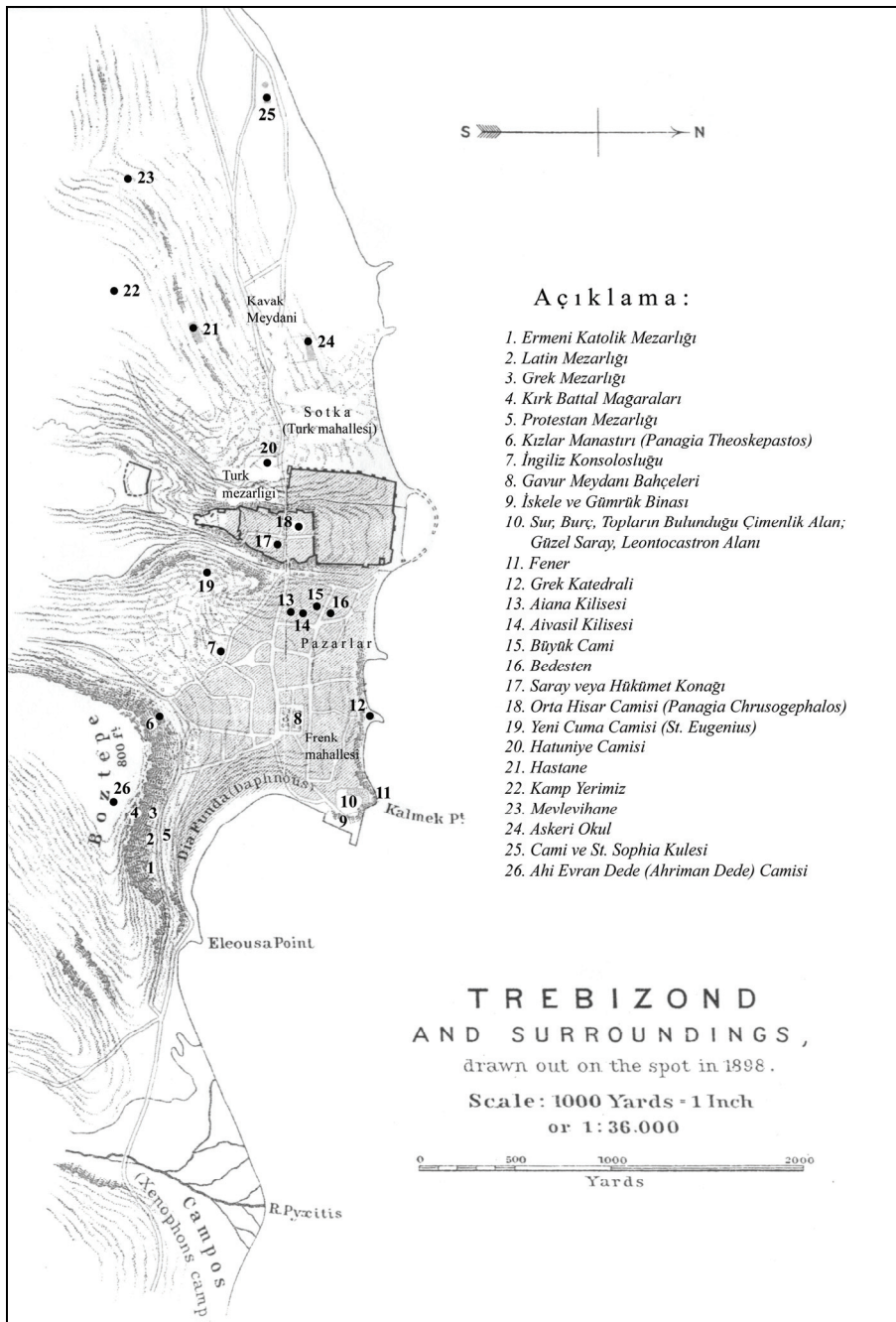

Şekil 16. Bordier'in 1609'da çizdiği Trabzon haritası, (Bostan, 1997: 112).

1850'li yıllarda Finlay tarafından çizilen şehir ile ilgili şematik haritada Ayasofya Kilisesi'nden Değirmendere deresine kadar olan nispeten geniş bir alan yer almaktadır, (Şekil 17). Harita, mimari açıdan başlıca iki nokta üzerinden incelenebilir. Bunlardan ilki, şehrin genel hatları ile hangi alanlardan meydana geldiğini göstermektedir. Buna göre yerleşim, surlarla çevrili olan eski şehir ve merkezinde Gâvur Meydanı'nın (Haritada Meidan olarak gösterilmektedir) yer aldığı yeni şehir olmak üzere iki bölgede yoğunlaşmaktadır. Kavakmeydanı (Kapak Meidan), Boztepe, Erzurum yolu, eski liman ve Güzelhisar'daki yeni iskele ve Değirmendere köprüsü işaretlenmiştir. İkinci olarak, şehirdeki başlıca dini yapıların referans verildiği fark edilir. Bunlar, batıdan doğuya doğru,

ağaçları ve çiçeklerle dolu büyük bahçelerinin ihtişamı ile iftihar edebilir.”, (Usta, 1999: 129, 130).

19.yüzyılın sonlarında Lynch’in şehir haritası, öncüllerine göre sınırlar geniş tutulmuş ve şehrin dini karakterini temsil eden unsurlar çoğaltılmıştır. Buna ek olarak Lynch’in haritasındaki en büyük yenilik, şehirdeki adalar ve ana yolların gösterilmiş olmasıdır, (Şekil 18).

Şekil 18. Lynch’in Trabzon haritası (1898), (Topaktaş, 2007: 595).

Koch, “Bütün şarkta Trabzon’dan başka böyle hoş bir görüntü sunan başka bir şehir görmedim. Mağrur padişah saray evlerinin ve birbiri üzerine karmakarışık yığılmış taş yığınların ortasından bakıldığında, insan burada ilk kez samimi ve düzenli bir şekilde muhafaza edilmiş bir şehir görüyor. Şehirde yalnız sekiz Türk Mahallesi olup kale hala sahiplerinin nişanlarını taşıyor. Hisar yatay duvarlarla birbirinden ayrılmış üç bölümden oluşmaktadır. Bunlardan üstteki Kommenlerin kovulmasından beri hiç nazarı dikkate alınmayan ve yıldan yıla giderek yıkılmakta olan iç kaleyi oluşturmaktadır. Gerçi şimdiye kadar zamana ve fırtınalara karşı duvar ve kuleleriyle dayanmış olmakla birlikte bazı taşlar yerinden çıkmaya başlamış ve bir kere çözüme başlamışsa onun hemen sonu gelir. Konstantinapol’den kovulan Kommenlerin Trabzonlu Kayserlerinin yüzyıllar boyu hâkim olduğu bu mağrur hisar ıssız ve boştur. Kısmen yıkılmış olan duvarlarında bolca sarmaşık ve diken büyümüştür.” (Usta, 1999: 118).

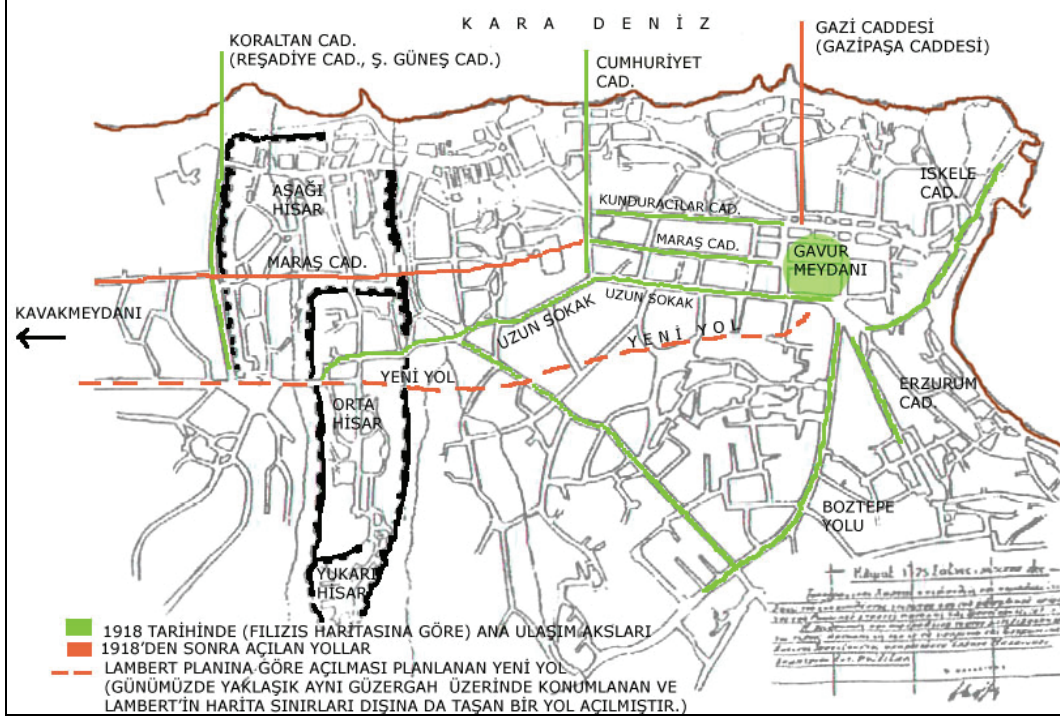
Şehrin varlıksal olarak temsil edildiği morfolojisi üzerinde, Osmanlılar tarafından fethinden sonra, yaşanan ikinci büyük değişiklik, Rus işgali ile gerçekleşmiştir. Bu dönemde şehirde en dikkate değer uygulamalardan bir tanesini Maraş Caddesi’nin açılması çalışması oluşturmaktadır. Tarakçıoğlu, Rus işgali döneminde şehirde açılan ve şehrin en geniş caddesi olan Maraş Caddesi ile ilgili şu düşünceleri dile getirmektedir:

“Meydan Parkı’nın yanından Ayasofya Mahallesi’ne doğru birkaç mahalleyi yıkarak geniş bir cadde açmışlardır. Biz bu caddeye ‘Maraş Caddesi’ adını verdik. Bu caddenin silip süpürmüş olduğu mahallelerin hiç birinde tek Hıristiyan evi yoktu; hepsi Türklerin idi. Eğer doğudan batıya açılmış olan bu cadde deniz kıyısından açılmış olsa idi Kemer kaya, Tuzluçeşme ve Sotka Mahallelerini yıkarak geçecek idi. Sözü geçen mahalleler ise Rum mahalleleri idiler. Ruslar, Maraş Caddesini açmak suretiyle hem birkaç Türk mahallesini ortadan kaldırmış ve hem de Harşit vadisindeki savaş cephelerine kolaylıkla asker, savaş araçları taşımak kolaylığını elde etmiş oldular.” (Çapa ve Çiçek, 2004: 16).

Filizis’in 1918 tarihli, yapı adaları ve yolların detaylı olarak gösterildiği şehir haritası, Lambert planından (1938) sonra, şehrin bugünkü morfolojisine en yakın örnektir.¹⁵ Bu haritaya göre Gâvur Meydanı (Meydan-i Şarkî) olarak adlandırılan meydan yeni şehrin merkezinde yer almaktadır. Bu meydanın çevresinden toplam dört doğrultuda uzanan altı ana hat ayrılmaktadır. Batı istikametine giden üçü; Kunduracılar Caddesi, Maraş Caddesi

¹⁵ Filizis’ten sonra 1926 tarihinde, Trabzon şehrinin hâlihazır planının, Trabzon Belediyesi tarafından hazırlanmış olduğu ile ilgili haberler bulunmaktadır. Bu harita günümüzde mevcut değildir.

ve Uzun Sokak olarak adlandırılır. Güneyde Boztepe mevkiine giden, doğuda Güzelhisar iskelesine ve güneybatıda Erzurum'a giden üç başka yol daha vardır, (Şekil 19).

Şekil 19. Filizis'in Trabzon haritası (1918), (Gerçek, 2009).

Özetle, Trabzon'un yerleşim alanının olduğu kadar şehir sınırlarının belirlenmesinde de coğrafi yapının önemi büyüktür. Dönemin siyasal, ekonomik, toplumsal koşullarına bağlı olarak topografyanın elverişli olduğu bölgeler kadar ulaşılması güç bölgelerinin de yerleşim alanı olarak tercih edilebildiği görülür. Buna göre, şehir, istikrarsız siyasal koşulların hâkim olduğu eski dönemlerde, topoğrafik açıdan yerleşmeye müsait olan sahil şeridi yerine denize dik uzanan sırtlardan biri üzerinde inşa edilen kale içinde kurulmuştur. Yerleşim, daha sonraları sahilde doğu-batı istikameti boyunca uzanan düzlükler üzerinde yayılma eğilimi göstermiştir. Nitekim kuzeyde Karadeniz ve hemen güneyde denize paralel uzanan dağ sıraları arasında bulunan şehrin topoğrafik açıdan kuzey-güney doğrultusunda yayılma potansiyeli düşüktür. Şehir, topoğrafik açıdan değerlendirildiğinde, doğu-batı doğrultusundaki sahil şeridi boyunca bir yayılım potansiyeline sahiptir. Bununla birlikte özellikle 1940 sonrasında kalabalıklaşma ve izlenen yanlış kentsel politikaların da etkisiyle bu yayılımın plansız bir biçimde doğu-batı ve hatta kuzey-güney istikametinde devam ettiği görülür.

Varlıksal yapı ve güç ilişkileri, şehir morfolojisini belirleyen unsurlardandır. Pagan dönemden, Hıristiyanlık'a, İslamiyet'in yaygınlaşması, Rus işgali'ne ve Cumhuriyet'e kadar şehir, çeşitli unsurların birkaç tabakada temsil edildiği bir çeşitliliğe sahiptir.

1.7.3. Nüfus ve Yerleşim

Trabzon'un fetihten önceki tarihi ile ilgili olarak anlatılan rivayetler dışında çok fazla yazılı kayıt bulunmamaktadır. Trabzon şehrine ait bilgilerin büyük bir bölümü fetih sonrasına aittir. Trabzon'un 1461 yılında fethinden XVI. yüzyılın sonuna kadar şehirde nüfus ile ilgili dört tahrir (nüfus kayıt) defteri tutulmuştur. Bunlar, 1486, 1523, 1553 ve 1583 tarihlerine ait derlemelerdir, (Lowry, 1998: 174), (Tablo 2).¹⁶

¹⁶ Özön'ün Osmanlıca-Türkçe sözlüğüne göre Tablo 2'de geçen "Bive" sözcüğü; "Dul", "Mücerred" sözcüğü "Bekar", "Hane" sözcüğü; "Ev", "Mukim" sözcüğü; "İkamet eden", "Nefer" sözcüğü; "Er, asker" anlamına gelmektedir, (Özön, 1965: 93, 512, 256, 495, 580).

Tablo 2. 1486-1583'de Trabzon şehrinde nüfus toplamı, (Lowry, 1998: 174).

SENE VE SINIF	MÜSL .	TOPL. YÜZD.	RUM	TOPL. YÜZD.	ERMENİ	TOPL. YÜZD.	LAT. KATO.	TOPL. YÜZD.	HIRİST.	TOPL. YÜZD.	YEKÜN
1486											
BİVE	--		157		47		10		214		
MUCERRED	--		50		10		5		65		
HANE	258		749		130		34		913		
MUKİM YEKÛNU	1290	% 19.22	4373	% 65.16	838	% 12.49	210	% 3.13	5421	% 80.78	6711
1523											
BİVE	--		98		38		12		148		
MUCERRED	--		4		8		9		21		
NEFER	22		--		--		--		--		
HANE	179		853		151		40		1084		
MUKİM YEKÛNU	1005	% 14.32	4857	% 69.22	907	% 12.93	248	% 3.53	6012	% 85.68	7017
1553											
NEFER	713		723		156		49		928		
MUCERRED	143		214		47		17		278		
HANE	570		509		109		32		650		
MUKİM YEKÛNU	2850	% 46.72	2545	% 41.72	545	% 8.94	160	% 2.62	3250	% 53.28	6100
1583											
HANE	1134		811		123		47		981		
MUKİM YEKÛNU	5670	% 53.62	4055	% 38.34	615	% 5.82	235	% 2.22	4905	% 46.38	10575

Fetih sonrasında Trabzon'un nüfus yapısı ile ilgili en detaylı araştırma Heath Lowry tarafından gerçekleştirilmiştir. Lowry, Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461–1583 adlı kitabında şehirdeki yerleşme biçimlerini ve demografik yapıyı Trabzon'un demografik yapısı hakkında bilgi veren 1486, 1523, 1553 ve 1583 Tahrir Defterleri

üzerinden değerlendirmektedir. Lowry'e göre fetih sonrasındaki 100 yıl içinde, gerek iç veya dışa doğru olan iskân hareketleri gerekse ihtida olaylarına bağlı olarak, Trabzon'da Hıristiyan nüfusun doğu ve batı varoşlarına itildiği, Müslüman nüfusun tüm bölgelere yayıldığı bir dönüşüm gerçekleşmiştir, (Lowry, 1998: 21). Bostan, bu süre içinde önemli ölçüde kendiliğinden yerleşmenin de gerçekleşmiş olduğundan bahsetmektedir, (Bostan, 1997: 113).

Bu bağlamda Trabzon'un fethinden sonra şehirde artan Müslüman nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bazı kilise / şapellerin cami / mescide dönüştürülmüş olduğundan bahsedilebilir. Trabzon'da dinsel mekânın dönüşümü ile ilgili faaliyetler, nüfus artışına bağlı olarak kademeli bir biçimde gerçekleştirilmiştir.

1461–1486 tarihleri arasında Trabzon'da nüfus ve yerleşme:

Fetih sonrasında Trabzon'da Müslüman nüfusunda bir artış gerçekleşmiş ve kentin sosyal dokusunda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bostan, Trabzon şehrinden sürülen gayr-i müslimlere karşılık Trabzon'a sürülen Müslüman Türkler'in de gayr-i müslimler'in boşalttıkları yerlere yerleştirildiği iki yönlü bir iskân hareketinden bahsetmektedir, (Bostan, 1997: 113). Trabzon'a zorunlu olarak yerleştirilmiş Müslüman ve Hıristiyan ailelerin yanında buraya kendi istekleriyle gelen Müslüman cemaat de bulunmaktaydı, (Lowry, 1998: 21). Bu bağlamda Lowry, 1486 Tahrir Defteri'ne dayanarak Trabzon'da zorunlu iskana tabi olan Müslüman cemaatleri; Niksar, Sanusa, Ladik, Amasya, Bafra, Osmancık, İskilip, Çorumlu, Gümüş, Merzifon, Tokat, Samsun, Samsun'un nahiyesi, Torhal (Turhal), Zile, Göl Canik (Gölköy), Satılmış Canik, Kağala ve Kadı Gadı olarak sıralar, (Lowry, 1998: 27). Lowry, bu cemaatlerin sur içinde, Müslüman ibadethanelerine yakın oturduklarından bahsetmektedir, (Lowry, 1998: 27). Buna göre şehirdeki ilk Müslüman mahallesinin de fetih sonrası şehre ilk gelenlerin camiye dönüştürdükleri sur içindeki Cami-i Atik (dönüştürülmeden önceki ismiyle Chrysokephalos Kilisesi, günümüzdeki ismiyle Ortahisar Fatih Camii) çevresinde kurulmuş olduğu söylenebilir, (Tuluk vd., 2005). Yukarı Hisar mevkiinde fetihten 9 yıl sonra 1470 tarihinde bir başka mescid daha (Mescid-i Valide-i Merhum Sultan Abdullah, bugünkü ismiyle İçkale Camii) inşa edilmiştir, (Tuluk vd., 2005). Bu dönemde Müslüman halkın tamamı şehir surları içinde yaşamaktadır, (Lowry, 1998: 49). Ermeni ve Latin Katolikler doğu varoşlarında, şehirde en çok nüfusa sahip olan Rum Ortodokslar doğu ve batı varoşlarında ve sur içinde bir mahalle olan Mahalle-i Meso Kastro 'da bulunmaktadır,

(Lowry, 1998: 49). Çiçek, bu dönemde, Hıristiyan ve Müslümanların hala büyük ölçüde ayrı mahallelerde yaşadıklarını anlatır, (Çiçek, 1999: 235-243).

1486–1523 tarihleri arasında Trabzon’da nüfus ve yerleşme:

1523 tahrir defterine göre daha önce ismi geçen 19 ayrı topluluktan Amasya cemaati hariç diğerleri ortadan kaybolmuş, kaybolanların yerini dokuz yeni Müslüman mahallesi almıştır, (Lowry, 1998: 57, 58). Bu mahallelere ek olarak şehrin doğu varoşlarında Cemaat-ı Mescid-i Hacı Kasım Der Nezd- Bezzazistan ismiyle yeni bir mahalle ortaya çıkmıştır, (Tuluk, vd. 2005). Bununla birlikte listede yazılı hane sayısı bulunmamaktadır. (Tuluk, vd., 2005).

1486 Tahrir Defteri’nde yer alan 16 Hıristiyan topluluktan 14’ü 1523 Defteri’nde aynen geçmektedir, ancak 1486’larda Efrenciyan-ı Venedik ve Manorun Mahalleleri ortadan kalkmıştır, (Lowry, 1998: 64).

Sürgün cemaatlerin her biri 1523’lerde her biri kendi ibadethanesine kavuşmuştur. Yine bu dönemlerde Chrysokephalos Kilisesi’nden sonra bir ikinci kilise yapısı olan St. Eugenios Kilisesi camiye dönüştürülmüş ve Yeni Cuma Camii (Cami-i Cedid) ismini almıştır, (Tuluk, vd., 2005). Bu bağlamda Yeni Cuma Mahallesi (Mahalle-i Cami-i Cedid Der Birun-i Şehir) ve Hacı Kasım Mevkii (Cemaat-ı Mescid-i Hacı Kasım Der Nezd-i Bezzazistan) sur dışındaki iki Müslüman yerleşim yeri olarak ortaya çıkar, (Tuluk, vd., 2005).

Bu dönemde sur içinde yaşayan Hıristiyanların sayısı da oldukça azalmıştır.

1523–1553 tarihleri arasında Trabzon’da nüfus ve yerleşme:

1523 Tahrir Defteri’nde ismi geçen 24 mahalle ve 1 cemaate 1553 Defteri’nde 21 yeni mahallenin adı eklenmiştir. Buna göre 1553 Tahrir Defteri’ne göre Trabzon toplam 45 mahalle ve 1 cemaatten meydana gelmektedir, (Lowry, 1998: 79).

Bu dönemde sur içinde yaşayan Müslümanlar’ın nüfusu genel olarak değişmemiş, burada bulunan Rum Meso Kastro Mahallesi ortadan tamamıyla kalkmıştır, (Tuluk, vd., 2005). Doğu varoşlarındaki Latin Katolik, Ermeni ve özellikle bu bölgede nüfusun büyük bir bölümünü oluşturan Rum Ortodokslar’ın nüfusu azalmış ve burada 5 yeni Müslüman mahallesi ortaya çıkmıştır, (Tuluk, vd., 2005). Burada bulunan Sarmaşıklı Mescid kiliseden dönüştürülmüş, Mahalle-i Mescid-i Sarmaşık adıyla bir Müslüman mahallesini tanımlar olmuş, Mahalle-i Tabakhane, Mahalle-i Pikşit (Değirmendere) Müslüman mahallelerine dönüştürülmüştür, şehrin iki önemli Osmanlı eserinden biri olan İskenderpaşa Camii doğu varoşlarında inşa edilmiştir. Batı varoşlarında, daha önce

Hıristiyan yerleşim bölgeleri olan yerlerdeki Müslüman nüfusu artmış; önceleri Rum Ortodoks halkın yaşadığı Mahalle-i Ayi Sofya (Ohunç) da Müslüman yerleşimine açılmıştır, şehirdeki en önemli Osmanlı eserlerinden ikincisi olan Hatuniye Külliyesi (İmaret) batı varoşlarında inşa edilmiştir. Güney varoşlarında ise ilk defa bir yerleşim yeri ortaya çıkmıştır. Güneyde Mahalle-i Kindinar Müslüman mahallesine dönüştürülmüştür.

Çiçek, bu bağlamda Osmanlı idaresinde geçen bir asır sonrasında kentin sosyal yapısında değişikliklerin meydana geldiği, toplumlar arası sosyal ilişkilerin arttığı ve mahallelerdeki demografik yapının değişerek dini ve etnik açıdan daha karma bir nitelik kazandığından bahsetmektedir, (Çiçek, 1998: 235-243). Daha sonraları ise özellikle karşılıklı mülk alışverişi ve geliştirilen iyi komşuluk ilişkilerine bağlı olarak mahalleleri dinî bakımdan ayırmak hemen hemen imkânsız hale gelmiştir, (Çiçek, 1998: 235-243).

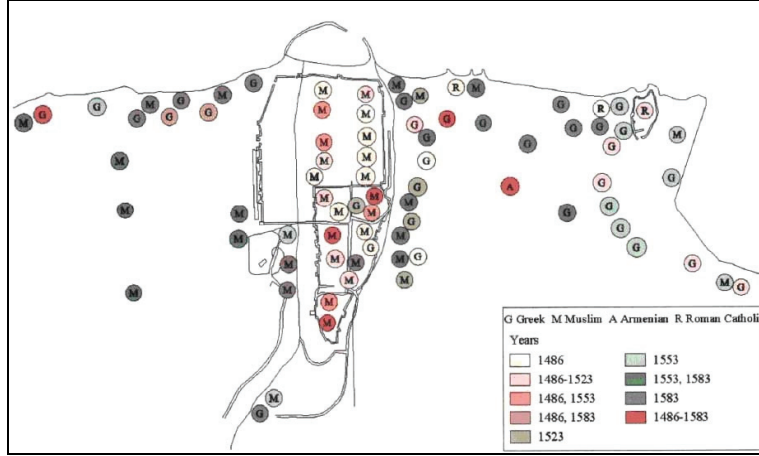
Denel, Osmanlı döneminde İstanbul'daki yerleşim ile ilgili yaptığı çalışmasında, sınıfsal farklılaşmadan çok etnik ve dini farklılaşmaya göre biçimlenen geleneksel yerleşme yerlerinin devletin denetimi altında olduğundan ve genişlemeye izin verilmediğinden, bina inşa etmeye dair katı kuralların olduğundan bahsetmektedir, (Denel, 1982: 42-43). Bunun en önemli sebeplerinden biri ise karma yapıya sahip yerleşim bölgelerinde belli bir etnik gruba ait kontrolsüz yayılıma eyleminin önüne geçmektir. Osmanlı Devleti'nin sergilediği, genel olarak yayılma eğilimine karşı olan bu tavır, Çiçek'in bahsettiği türden, farklı etnik grupları bir araya getiren mahallelerin ortaya çıkışının nedenlerinden biri olarak farz edilebilir.

1553–1583 tarihleri arasında Trabzon'da nüfus ve yerleşme:

1583 Tahrir Defteri'nde ismi geçen 54 mahalleden 21 tanesi yeni ortaya çıkmıştır, (Lowry, 1998: 118). Bu dönemde şehir nüfusu büyük oranda Müslümanlardan oluşmaktadır, (Lowry, 1998: 118). 1553 Defterlerinde kayıtlı 24 Müslüman mahallesine ek olarak 4 yeni Müslüman mahallesi daha ortaya çıkmıştır, (Lowry, 1998: 135). Buna ek olarak aralarında Mahalle-i Ayasofya'nın da bulunduğu bazı Hıristiyan mahalleleri Müslüman mahallelerine dönüştürülmüş, Ayasofya Kilisesi camiye çevrilmiş, bazı eski mahallelere ise mescitler yapılmıştır.

Lowry, Trabzon'daki mahalleleri daha çok nüfus, etnisite ve yerleşim bilgileri ışığında şehrin İslamlaşma sürecini değerlendirirken aynı zamanda bu mahallelerin konumları ile ilgili ilgiler vererek Trabzon ile ilgili mimarlık tarihi çalışmalarının da önemli referans kaynakları arasına girmiştir. Trabzon'da 1486, 1523, 1553 ve 1583 dönemlerine ait dört tahrir defterinden yola çıkarak dört yerleşim haritası oluşturmuştur. Savacı'nın bu bilgileri

derleyerek oluşturduğu haritası, Trabzon'daki etnik yerleşim bölgelerini topluca değerlendirmeye imkân tanır, (Şekil 20).

Şekil 20. 1523–1583 tarihleri arasında komşuluk yerleşimleri, (Savacı, 2002: 63).

Trabzon'da söz konusu mahalle isimlerinde gerçekleştirilen değişiklikler, bunların konumunu belirlemeyi güçleştirmektedir. Buna göre 1486'dan 1583'e gelinceye kadar Trabzon'da mahalleler, defterlerde çeşitli isimlerle anılmaktadırlar.

Esasen yer isimlerini değiştirmeye yönelik çalışmalar, Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile birlikte yapılmaya başlanmıştır. Bunun en önemli sebebi ise çeşitli etnik grupları içinde barındıran Osmanlı Devleti'nin, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ortaya çıkabilecek tehdit ve taleplere karşı Osmanlı ülkesinin bir Müslüman-Türk devleti olduğunu hatırlatabilecek imgeler oluşturma düşüncesidir, (Yüksel, 1999: 201-222). Yüksel, Trabzon'da 1913'ten itibaren mahalle ve köy isimlerini değiştirmeye (Türkçeleştirilmesine) yönelik çalışmaların yapıldığından bahsetmektedir, (Yüksel, 1999: 201-222). 1916 yılında toplanan vilayet encümeni, Trabzon merkezinde otuz sekiz mahalle isminden sekiz tanesinin değiştirilmesine karar vermiştir, (Çiçek, 1998). Çiçek, Rus işgalinin başlamasıyla bunun gerçekleştirilemediğini, işgalden sonra ise tamamen unutulduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte işgal sırasında Ruslar'ın, şehirde mahalle ve sokak isimlerini ve tabelaları Rusça'ya dönüştürdüğü de bilinmektedir.

Cumhuriyet döneminde Kazazzade Hüseyin Efendi'nin Trabzon'da Belediye Başkanlığı yaptığı dönem içindeki 1925–1926 yılları arasında öncelikli olarak işgal döneminden kalma isimler tekrar Türkçeleştirilmiştir, (Yazıcı, 1997: 49). Buna ek olarak Belediye

Meclisi'nin 09.04.1936 tarihli on yedinci oturumunda mahallelerde “mevcut sokak isimlerinin daha esaslı bir surette Türkçeleştirilmesi için Bayan Sakibe, Belediye Reisi Kadri Evren ve üyeden Dr. Rafet, Osman Özatalay'dan ibaret olmak üzere” bir heyet teşkil edilmesine karar verilmiştir, (Trabzon Belediye Meclisi Zabıtnamesi, 1936a).

Yer isimlerinde yapılan değişiklik, aynı zamanda yerel dillere referans veren yer isimlerinin de Türkçeleştirilme ya da bunlar için bir köken icadı çabası sürdürülmüştür (Örneğin, Zağanos Meydanı'nın Atapark, Faroz Mahallesi'nin Yalı ve Kurtuluş Mahalleleri olarak anılmaya başlanmasında olduğu gibi...) Genel olarak, Cumhuriyet'in kurucu niteliklerini belirleyen ya da uygulayan aktörlerin isimleri, eski ya da yeni oluşturulan yol, sokak, cadde, park, meydan gibi alanlara verilerek bu temsiliyet sürdürülmek istenmiştir. Örneğin “Kavak Meydanı”nın unvanı, İnönü Meydanı'na (sonrasında Cumhuriyet Meydanı olur) çevrilir. Üçüncü Umumî Müfettişlikten gelen 04.04.1939 tarih ve 347 sayılı tezkere ile "Reşadiye Caddesi", Vali Refik Koraltan'ın Trabzon'a tayin edilmesinden itibaren şehirde sürdürdüğü çalışmalarından dolayı, “Koraltan Caddesi”ne (Bugünkü Şenol Güneş Caddesi) çevrilmiştir, (Trabzon Belediye Meclisi Zabıtnamesi, 1939a). Belediye Meclisi'nin 13.04.1939 tarihli on beşinci oturumunda alınan kararla bu yolun sonunda deniz kıyısında oluşturulacak parka ise Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in ismi verilir.

İmar planına göre yeni açılan yollar, meydanlar, vb. kamusal alanlara, merkezsiz ideolojiyi temsil eden kavram ve kişiliklerin isimleri verilmektedir. Bu bağlamda mevcut bazı mekânların isimleri ise yine bu tür yenileriyle değiştirilir.

Trabzon Vilayet Salnamelerine göre 1877 yılında Trabzon'da 38 adet mahalle bulunmaktadır. Bu tarihten sonra günümüze kadar mahalleler, kısmen bölünerek ya da birleşerek sınırları ve tanımladıkları alanlar değişmiş, büyük bir bölümü yeni isimler ile anılmaya başlanmıştır.

1931 tarihli Trabzon Belediye Meclisi Umumi Mesai Raporunda Temizlik İşlerinin yapıldığı 39 mahalle ve bölgeden bahsedilmektedir. 1932'de Trabzon'daki mahalleler; Faroz (Yalı) Mahallesi, Hızırbey Mahallesi, Kavakmeydanı Mahallesi, Mumhaneönü Mahallesi, Çömlekçi Mahallesi, İsmetpaşa Mahallesi, Sülüklü (Mevkii), Ayasofya (Yolu), İskenerpaşa Mahallesi, Demirciler Mahallesi, Kemer kaya Mahallesi, Tuzluçeşme Mahallesi, Frenkhisar Mahallesi, Semerciler? Mahallesi, Güzelhisar? Mahallesi, İskele? Mahallesi, Ayafilibo? Mahallesi, Sipahipazarı Mahallesi, Soğanpazarı?, Pazarkapı Mahallesi, Saçlıhoca Mahallesi, Hocahalil Mahallesi, Zağnos Mahallesi, Ayvasıl

Mahallesi, Sotha Mahallesi, İncirlik Mahallesi, Dabakhane Mahallesi, Zeytinlik Mahallesi, Kasımağa Mahallesi, Hacıkasım Mahallesi, Yeni Cumaizir Mahallesi, Boztepe Mahallesi, Yenicuma Bala Mahallesi, Ortahisar Mahallesi, Şirinhatun Mahallesi, Amasya Mahallesi, İçkale Mahallesi, İmaret Mahallesi, Tekfurçayırı Mahallesi, (TBMUMR , 1931).

Bununla birlikte 1930'da Trabzon Vilayet İdare Heyetinin 09.03.1930 tarih ve 136 sayılı kararı ve Vilâyet Meclisi Umumisi'nin aynı tarihli celsesinde kabul edilen Mahalle Değişikliği Kararına göre şehirdeki mahalle sayısı 16'ya düşmüştür, (Düzenli, 2009a), (Tablo 3).

Tablo 3. 1930'da Trabzon Vilayeti Vilayet İdare Heyetinin 09.03.1930 tarih ve 136 sayılı kararı ve Vilâyet Meclisi Umumisi'nin aynı tarihli celsesinde kabul edilen Mahalle Değişikliği Kararına göre ismi değiştirilen mahalleler, (Düzenli, 2009a).

NO	ADI	HANGİ MEVKİLERİ İÇİNE ALDIĞI
1	Bahçecik Mahallesi	Kindinar.
2	Boztepe Mahallesi	Boztepei Zir/Boztepei Bala'nın 2/3 kısmı.
3	Çömlekçi Mahallesi	Yeni Mahalle'nin tamamı, İskender Paşa'nın ¼, Ayafilbo Mahallesi'nin tamamı, Boztepei Zir'in 1/3'ünü almak suretiyle teşekkül ediyor.
4	Çarşı Mahallesi	Çarşı Mahallesi'nin tamamı, Ayvasil Mahallesi'nin tamamı ve Kemer kaya Mahallesi'nin 1/6'sını alıyor.
5	Cumhuriyet Mahallesi	Dabahane Mahallesi'nin tamamı, Muhittin Mahallesi'nin 1/8 ve Boztepeizir Mahallesi'nin 2/5 kısmından oluşuyor.
6	Erdoğan Mahallesi	Tekfur Çayırı ve İmaret Mahallelerinin tamamı.
7	Gazi Paşa Mahallesi	Tekke Mahallesi'nin tamamı, İskender Paşa Mahallesi'nin ¼ ve Muhittin Mahallesi'nin 6/8'ini, Boztepeizir'in 1/3.
8	Hızır Bey Mahallesi	Eksotha Mahallesi'nin tamamı, Hoca Halil Mahallesi'nin tamamı ve Faros Mahallesi ile Mağara Mahallesi'nin 1/5'ini.
9	İskender Paşa Mahallesi	Frenk Hisar Mahallesi'nin tamamı, Tuzlu Çeşme ve İskender Paşa Mahallelerinin yarısını ihtiva ediyor.
10	İsmet Paşa Mahallesi	Kavak Meydan'ın bir kısmı, Mağara, Amasya, İmaret Mahalleleri.
11	Kavak Meydan Mahallesi	Kavak Meydan ve Ayasofya Mahallesi kısmen.
12	Kemer kaya Mahallesi	Kasım Ağa Mahallesi'nin tamamı, Tuzlu Çeşme Mahallesi'nin yarısı, Kemer kaya'nın 5/6'sı, İskender Paşa'nın 1/8 ve Muhittin Mahallesi'nin 1/8 kısımlarını ihtiva ediyor.
13	Orta Hisar Mahallesi	Sarayı Atık, Camii Kebir, Musa Paşa, Saçlı Hoca Mahallesi'nin yarısından teşekkül ediyor.
14	Pazar Kapı Mahallesi	Pazar Kapı, Hasan Ağa Mescidi, Molla Siyah ve Saçlı Hoca Mahallelerinin tamamı.
15	Yalı Mahallesi	Faros Mahallesi'nin tamamı ve Ayasofya Mahallesi'nin bir kısmından müteşekkil.
16	Yeni Cuma Mahallesi	Yeni Cuma bala Mahallesi'nin tamamı ve Yeni Cumaizir Mahallesi'nin 2/3'ünden müteşekkil.

1.7.4. İdari Yapı: Yerel Yönetim Geleneğinin Oluşturulması

1.7.4.1. Yerel Yönetim ve Temsil

Geniş bir coğrafyaya egemen olan Osmanlı idaresindeki topraklarda idarî ve malî görevlerin yerine getirilebilmesi, kontrolün kurulabilmesi için taşra halkı, verginin saptanması ve toplanması gibi sorunlarda merkezi hükümet temsilcilerine yardım etmekteydiler, (Ortaylı, 2000: 11).

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile birlikte idari alanda gerçekleştirilen reformların hedefi, zayıflamaya başlayan devlet otoritesini periferide, merkezi uygulamalar yoluyla geri kazanmak ve mali sistemi düzeltmek olmuştur, (Ortaylı, 2000: 24). Bu bağlamda idari alanda yapılan en önemli reformlardan bir tanesi yerel yönetim örgütlerinin kurulmasıdır. Başlangıçta periferideki eski otoritelerini kaybetmekten korkan eşraf reformlara karşı direniş gösterse de daha sonraları yeni idari örgütlenmedeki idare meclisleri, belediyeler vb. organlara üye olup nüfuzlarını sürdürmeye devam etmişlerdir, (Ortaylı, 2000: 30).

Osmanlı Devleti'nde (klasik yapıda) en küçük mülkî birimi köyler oluşturur. Köyler bir araya gelerek nahiyeyi, nahiyeler kazaları, kazalar sancağı (liva), sancaklar ise eyaleti oluştururlar, (Demircioğlu, 1996: 8). İlk dönemlerde kazalarda idareci olarak kadı, alaybeyi ve subaşılar görev yapmaktaydı, (Demircioğlu, 1996: 8). Kadılar, sadece kazalarda değil, civarındaki köy ve nahiyelerinin de mülkî amiri ve yargıcıydı, (Ortaylı, 2000: 12). Kentsel alanlarda mahalleleri kadının mahalle düzeyinde temsilcisi olan imamlar (Gayr-i Müslim köy ve mahallelerinde papaz ve kocabaşı yönetimi) yönetmektedir, (Çitçi, 1989: 49). Muhtarlık kurumu II. Mahmut döneminde ortaya çıkmakla birlikte imamlar mahalle yönetiminde söz sahibi olmayı sürdürürler, (Çitçi, 1989: 49). Sancaklarda idareci sancakbeyi, eyaletlerde idareci ise beylerbeyi veya mir-i miranlardır, (Demircioğlu, 1996: 8). Beylerbeyi ünvanı daha sonraları vali olarak da kullanılmış, II. Mahmut 1836 yılında 'vali' ünvanını 'müşir' olarak değiştirmiştir, (Demircioğlu, 1996: 8).

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile idarî alanda da yeni bir teşkilatlanma içine girilmiş, valilerin yetkileri azaltılarak mali işlere doğrudan karışmaları engellenmiş

(eyaletlerin maliye işleri muhassıllara verilmiş), taşrada yerel yönetim meclislerinin kurulmasına karar verilmiştir, (Çadırcı, TARİHSİZ: 214; Demircioğlu, 1996: 7).¹⁷

Tanzimat fermmanı ile birlikte Osmanlı Devleti'ndeki maliyeyi düzenlemek amacıyla merkezin sancak merkezlerinde görevlendirdiği vali yetkisinde ve validen bağımsız yüksek rütbeli bir devlet memur (muhassıl) görevlendirilmiş ve muhassıl meclisleri (memleket meclisi, müzakere meclisi) kurulmuştur, (Ortaylı, 2000: 33; Çitçi, 1989: 51). Muhassıl meclisi, tayinle gelen memurlar (muhassıl, mal –para- kâtibi, nüfus kâtibi, emlak kâtibi) ve seçilmiş üyelerden (hâkim, müftü, asker zabiti, şehrin ileri gelenlerinden dört kişi ve gayr-i Müslim ahali bulunan yerlerde metropolid veya hahambaşı gibi dinsel önderler) oluşan bir muhassıl meclisi bulunmaktadır, (Ortaylı, 2000: 34; Çitçi, 1989: 51).

Muhassıl meclisi, memleketin durumuna göre verginin tespit, tevzi ve peşin tahsilini yapacak, gerekli masraflar (ödemeler, maaşlar) bu bütçeden yapılacak, artanı hazineye gönderilecekti, (Ortaylı, 2000: 33).

Muhassıl meclisleri, amacına ulaşamadığı için yaklaşık iki yıl sonra 1841'de kaldırılmış ve yetkileri valiye devredilmiştir. Ancak uygulamada varlıklarını sürdürdüklerinden 1849'da Padişah Abdülmecid'in onayıyla çıkan Nizamname ile meclisin merkezi ağırlığını arttırılmış ve statüsünü yenden düzenlemiş ve eyalet merkezlerinde Büyük Meclis adıyla oluşturulan kurul, çalışmalarını 1849 yılına kadar muhassıl meclisleri yönetmeliğine göre sürdürmüşler, sonuçta muhassıl meclislerinin devamı niteliğindeki Vilayet İdare Meclisleri gündeme gelmiştir, (Çitçi, 1989: 53; Çadırcı, TARİHSİZ, 214, 215).

Bu bağlamda Tanzimat'taki reform düşüncesinin devamı olarak genel olarak meclislerin yönetmeliklerindeki belirsizlikleri ve uygulamalardaki başarısızlıkları ortadan kaldırmayı amaçlayan 1864 Vilayet Nizamnamesi ortaya konulmuştur. Nizamnameye göre devlet; vilayet, sancak, kaza ve köy idari birimlerinden oluşmaktadır. Bu dönemde “eyalet” adı “vilayet” olarak değiştirilmiş, sancak yönetiminde kaymakam yerine mutasarrıf, kazalarda ise kaza müdürlüğü yerine kaymakam atanıyor, vilayet yönetiminde vali ile birlikte defterdar, mektupçu, hariciye ve nafia memurları görev yapıyor, ziraat ve ticaretin geliştirilmesi için de ayrıca görevlendirilmeler yapılıyordu, (Çadırcı, TARİHSİZ, 216). Bu dönemde eyalet meclisi yerine Vilayet İdare Meclisi ve ayrıca Vilayet Umum Meclisi adı ile yeni bir kurul oluşturuluyordu, (Çadırcı, TARİHSİZ, 216). Yönetim mekanizmalarının oluşturulmasında 1864 Nizamnamesi önemli bir adımdır.

¹⁷ Demircioğlu, hükümlerin ancak merkeze yakın ve otoritenin sağlandığı yerlerde uygulanabildiğinden bahsetmektedir. Trabzon'da yöre halkının muhalefeti dolayısıyla 1847'ye kadar herhangi bir değişiklik yapılamamıştır, (Demircioğlu, 1996: 7).

Bu bağlamda Tanzimat sonrasında seçim usulü ile çalışan köylerde muhtar ve ihtiyar heyetleri, kaza ve sancaklarda idare meclisleri ve belediyeler, vilayetlerde ise idare meclisleri, umumi meclisler ve belediyeler faaliyet göstermeye başlamıştır.

Tanzimat dönemiyle başlayan ve idari alanda da sürdürülen modernleşme faaliyetlerine Cumhuriyet döneminde ile birlikte hız verilmiştir. Bu bağlamda idari taksimat, yasa ve yönetmelikler yeniden düzenlenmiştir.

Cumhuriyet dönemiyle idari taksimat yeniden düzenlenmiştir. Buna göre köylerin bir araya gelmesinden kazalar, kazalar bir araya gelerek vilayeti oluşturur. Köylerde muhtar ve kazalarda kaymakam ve şehirlerde vali yönetimde söz sahibidir. 1924 Anayasası'nın 127. maddesine göre il, belediye ve köy mahallî idare kuruluşları olarak sayılmış ve bunların genel karar organlarının halk tarafından seçileceği belirtilmiştir, (Tortop, 1984: 85).

Köy ve mahalle yönetimi

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın son çeyreğine kadar (en küçük idari birimi oluşturan) mahalle ve köylerde temsile dayalı bir yönetimin uygulandığı görülmez, (Çitçi, 1989: 49). Bunun yerine kentsel alanlarda mahalleleri kadının mahalle düzeyinde temsilcisi olan imamlar temsil etmektedir, (Çitçi, 1989: 49). II. Mahmut döneminde muhtarlık kurumu ortaya çıkmış olmakla birlikte imamlar mahalle yönetiminde söz sahibi olmayı sürdürmüşlerdir, (Çitçi, 1989: 49). Periferide muhtarlık uygulaması geç başlamış olmakla birlikte gayr-i müslim köy ve mahallelerinde papaz ve kocabaşı yönetimi 1864'e kadar sürdürülmüştür, (Çitçi, 1989: 49). Köylerde 1864 tarihine kadar bir yerel meclis uygulanmasına rastlanmamış, köy ihtiyar meclisleri ile ilgili kurallar ilk kez 1864 Vilayet Nizamnamesi'nde yer almıştır, (Çitçi, 1989: 49).

Cumhuriyet döneminde 18 Mart 1924 tarihinde çıkarılan 442 sayılı Köy Kanunu, köye tüzel kişilik tanımış ve köy derneği olarak adlandırılan bir organı ön görmüştür, (Çitçi, 1989: 61). Köy derneği; imamı tayin etme, muhtarın ücretini belirleme, isteğe bağlı işleri zorunlu işler arasına alma, ihtilaf halinde köyü temsil edecek kişiyi seçme, muhtarı ve ihtiyar meclisini seçme hakkı olan köylülerin toplanmasından oluşmaktadır, (Tortop, 1984: 69).

1933 yılında 2329 sayılı yasa ile 20. maddede yapılan değişiklik sonucu kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmış, buna göre köy derneğinin seçme hakkı olan kadın ve erkeklerden oluşacağı, muhtar ve ihtiyar meclisi üyelerini bu derneği oluşturan kadın ve erkekler arasından seçileceği karara bağlanmıştır, (Çitçi, 1989: 61).

1963 yılına kadar köy yerel yönetimindeki seçim ve temsil konusunda bir değişiklik yapılmamıştır, (Çitçi, 1989: 62). 18 Temmuz 1963 tarihinde 286 sayılı yasa ile köy muhtarlığı ve ihtiyar meclisi seçimleri tek dereceli, genel, eşit ve gizli oyla dört yılda bir yapılacağı ve adaylık konulamayacağı kurala bağlanmıştır, (Çitçi, 1989: 62).

1984 yılında 2972 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun çıkarılmış, buna göre ihtiyar meclisi seçimlerinin çoğunluk yöntemine göre yapılacağı karara bağlanmıştır, (Çitçi, 1989: 62).

Vilayet idare meclisi (İdare-i Umumiye-i Vilayet)

İl yönetimindeki düzenlemeler ve 1856 Islahat Fermanı ile azınlıklara ilişkin alınan kararlar, yerel yönetim düzeyinde de merkezi otoriteyi korumaya dönük farklı uygulamaların ortaya çıkmasına neden olmuştur, (Çitçi, 1989: 53). Bu bağlamda 1864'te Vilayet Nizamnamesi hazırlanmış ve sistem 22 Ocak 1871'de İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ile yeniden düzenlenmiştir, (Çitçi, 1989: 54). Buna göre özellikle 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin uygulanmasından sonra kurulan vilayet, sancak (liva), kaza, idare meclislerinin merkezce daha sıkı bir denetim altında tutulabilen ve yönetime yardımcı meclislerin oluşturulması beklenmiş, bunun için tayinle gelen üye (vali, defterdar, umur-u ecnebiye müdürü, mektupçu) sayısı arttırılarak seçilmiş üyelerin (ikisi Müslüman, ikisi diğer dinlerden toplam dört kişi) rolü azaltılmak istenmiştir, (Çitçi, 1989: 54). Özellikle 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin uygulanmasından sonra kurulan vilayet, sancak, kaza, idare meclisleri, bütçe giderleri ve okul, hastane, vb. kuruluşlar için yapılacak harcamaları tartışırken, merkezi yönetimin beklentisi, bunların daha çok toprak anlaşmazlıklarını çözmeleri idi, (Çitçi, 1989: 56). Bununla birlikte toprak anlaşmazlıklarını her zaman adaletli bir biçimde çözememişler, miri toprakların belirli gruplar tarafından yağmalanıp tapulanması bu kurullar ile başlamıştır, (Çitçi, 1989: 56).

Vilayet Genel Meclisi (Meclis-i Umumiye-yi Vilayet)

Yalnızca yerel temsilcilerden oluşan ve halkın istek ve sorunlarını vilayet yöneticilerine bildiren bir kurul olan Vilayet Umumi Meclisi, yılda bir kez vilayet merkezinde toplanırdı, (Çitçi, 1989: 56). Buna göre her kazadan Müslümanları ve gayrimüslimleri temsil eden toplam iki kişi seçilir, bunlar sancak merkezinde toplanır, burada aralarından üç kişiyi açık oyla seçerler, kazalardan gelen diğer temsilciler, sorun ve istekleri bu üç kişiye dilekçeyle bildirirler, bu kişiler, sancak merkezinde yapılacak toplantıya katılırlardı, (Çitçi, 1989: 57).

Bu bağlamda Çitçi, 1913 İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu Muvakkatının, temsile dayanan meclislerin oluşturulması açısından önemli bir aşama olduğundan bahseder,

(Çitçi, 1989: 57). Bu yasaya göre her vilayet merkezinde vali ya da vali yardımcısının başkanlığında defterdar, mektupçu, maarif müdürü, bayındırlık başmühendisi, ziraat müdür, müftü, ve diğer dinsel toplulukların önderleri ile seçilmiş üyelerden kurulmuş olan bir Meclis-i İdare oluşturulmalıdır, (Çitçi, 1989: 57).

Cumhuriyet döneminde il özel yönetimi ve il genel meclislerini düzenleyen bir yasa çıkartılmamış, 1913 yasının il özel yönetimini düzenleyen kuralları yürürlükte kalmış, yine bu dönemde il genel meclisinde temsile ilişkin kurallar belediye meclislerine ilişkin düzenlemelerine bağlı olarak değiştirilmiştir, (Çitçi, 1989: 62). 1930 yılında ise ilk kez tek dereceli seçim sistemi ile seçme ve seçilme koşullarına sahip kadın ve erkeklerin oy kullanabildiği ve adaylık koyabildiği bir uygulamaya geçilmiştir, (Çitçi, 1989: 62).

19 Temmuz 1963 tarihinde çıkarılan 306 sayılı İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanununda Değişiklikler Yapılmasına Dair... Kanun'a göre il özel yönetiminin temsili ile ilgili ikinci düzenlemeden yaklaşık 20 yıl sonra, 18 Ocak 1984 tarihinde 2972 sayılı yasa ile başka bir değişiklik yapılmıştır, (Çitçi, 1989: 63).

16 Mayıs 1987 tarihinde 3360 sayılı yasa ile İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu, İl Özel İdaresi Kanunu olarak değiştirilmiştir.

Belediyeler

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı sonrasında yeni oluşturulan yerel temsil mekanizmalarının bir başka şekli belediye örgütleridir. Buna göre yerel hizmetlerin seçime dayalı organlar aracılığıyla gerçekleştirildiği bir belediyeçilik anlayışının gerçek temelleri, Birinci Meşrutiyet döneminde (1876-1878) atılmıştır.

1855'te İstanbul'da İstanbul Şehremaneti adıyla ilk belediye örgütü kurulmuş, ancak uzun bir süre seçilmiş bir meclis oluşturulmamıştır, (Tekeli, 1998b: 3).

1857 tarihinde yayınlanan tebliğe göre kurulma kararı alınan Beyoğlu'nda Altıncı Daire-i Belediye ile tüm ülkede kent yönetiminde belediye örgütüne geçilmiş, yasal çerçeve ise daha sonraları 1864 Vilayet Nizamnamesi ile belirlenmiştir, (Tekeli, 1980: 112-121; Çitçi, 1989: 59). Nizamnameye göre sancak ve kaza merkezlerinde seçilmiş üyelerden oluşan belediye meclislerinin oluşturulacaktır, (Çitçi, 1989: 59).

Birinci Meşrutiyet'in ilanını takiben 1877'de yasalaşan Dersaadet Belediye Kanunu ve Vilayet Belediye Kanunları'na göre belediye başkanı ve meclisinden oluşan yeni yönetim biçimi memlekette yaygınlaştırılmıştır, (Tekeli, 1998b: 3; Çitçi, 1989: 59).

Uygulamada İstanbul belediye başkanları ve 1877'den sonra da meclis üyeleri atama yoluyla göreve gelmiş, İkinci Meşrutiyet dönemi (1908-1922) ile birlikte İstanbul'da ilk

belediye seçimleri yapılarak ilk özerk belediye örgütü oluşturulmak istenmişse de bu düşünceden kısa bir süre sonra vazgeçilmiştir, (Çitçi, 1989: 59, 60). 1910'da değiştirilen Dersaadet Belediye Kanunu'na göre İstanbul belediyesinin dokuz parçaya bölünerek her birinin başına maaşlı bir müdür atanması uygulamasına geçilmiş, bununla birlikte 1877 Vilayet Belediye Kanunu 1930'a kadar yürürlükte kalmıştır, (Çitçi, 1989: 60).

Cumhuriyet döneminde 16 Şubat 1924 tarihinde 417 sayılı Ankara Şehremaneti Kanunu ile Ankara'da İstanbul'dakine benzer bir şehremanetin oluşturulması, belediyeçilik adına yapılan ilk çalışmalardan biridir, (Tekeli, 2009: 42; Çitçi, 1989: 64).

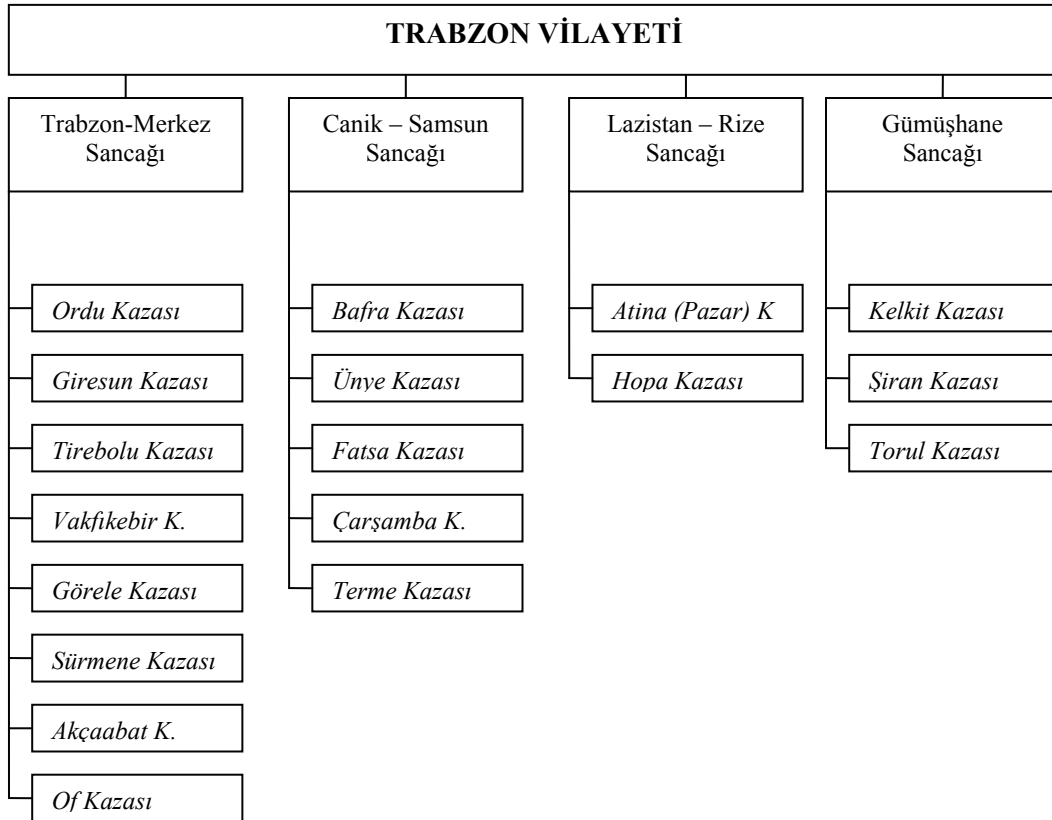
1924 tarihinde belediyelerin kısıtlı olan bütçelerini arttırmak için Belediye Vergi ve Resimleri Kanunu çıkarılmış, savaşta yanan Batı Anadolu şehirlerinin sorunlarını çözmek için ve belediyelerin hangi yerleşimlerde kurulacağına açıklık kazandırılması amacıyla yasal düzenlemeler yapılmıştır, (Tekeli, 2009: 37, 39, 40, 41). 1925 tarihinde çıkarılan yasa ile esnaf cemiyetleri üzerinde şehremanetine verilmiş olan yetkiler ticaret ve sanayi odalarına devredilmiştir, (Tekeli, 2009: 37, 39, 40, 41). 1926 tarihinde Sular Kanunu, şehir sağlığını korumak amacıyla Sıtma Savaş Kanunu ve Hayvan Sağlık Zabıtası Kanunu çıkarılmış, medeni kanunun çıkarılması ile vakıfların gücü daha da azalmış ve belediyelere nikâh kıyma yetkisi verilmiş, vilayet belediye sınırlarının nereden geçeceği, 1926'da beledi nitelikli suçlar kanunlaştırılmıştır, (Tekeli, 2009: 37).

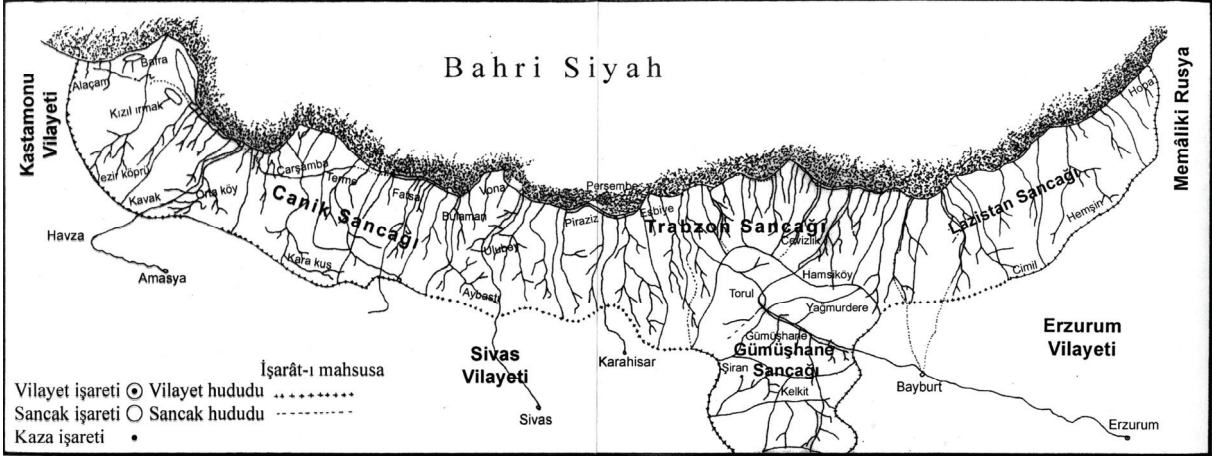
1930 tarihinden 1935 yılına kadar peş peşe çıkarılan yasalar ile belediyeçilik süreci gelişim çizgisini sürdürmüştür. Tekeli, 1930'da çıkan 1580 sayılı Belediye Kanunu, 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu, 1933 tarihli Belediyeler Bankası Kuruluş Kanunu, Okturuva Vergisinin Kaldırılarak Gümrük Resimlerine Yüzde On Eklenmesine İlişkin Kanun, Belediyeler Yapı ve Yollar Kanunu, Belediyeler İstimlak Kanunu, Belediyeler İmar Heyeti Kuruluş Kanunu'nun toplamda 1930'lu yıllardaki belediyeçiliğin çerçevesini belirlediğini ifade etmektedir, (Tekeli, 2009: 50).

Türkiye'de çok partili düzene geçiş ile birlikte belediyelerin demokratikleşmesi yönünde girişimlerin ilki 17 Temmuz 1945'te Türk Belediyeçilik Derneği'nin kurulmasıdır, (Çitçi, 1989: 66). Bu girişimlerin ikincisi 29 Nisan 1946 tarih ve 4878 sayılı yasa ile belediye seçim yönteminin değiştirilmesiyle gerçekleştirilmiştir, (Çitçi, 1989: 67). Bundan sonra 4 Şubat 1948 tarih ve 5168 sayılı yasa ile Ankara belediye başkanının Dâhiliye Vekilinin seçim ve sunuşu, cumhurbaşkanının onayıyla atanması uygulamasına son verilmiş, buna karşın belediye başkanları meclis tarafından seçilecek ve İçişleri Bakanlığı ve valilik tarafından onanması ve gerekli görüldüğünde belediye başkanlarının

Demircioğlu, 1846–47 Osmanlı idari taksimatında eyalet merkezi olan Trabzon’a bağlı toplam beş (Trabzon-Merkez, Karahisar-i şarki (şebinkarahisar), Gonye, Canik (Samsun) ve Batum sancakları), 1850 yılında Trabzon eyaletine bağlı altı (Trabzon-Merkez, Karahisar-i şarki (şebinkarahisar), Gonye, Canik (Samsun), Ordu ve Gümüşhane sancakları) sancak olduğundan bahsetmektedir, (Demircioğlu, 1996: 8). Ortaylı (2000: 29), değişen üretim yapısı, bölgesel üretim merkezleri arasındaki kaymalar ve nüfus hareketleriyle başlayan sürecin yerleşim birimleri arasındaki hiyerarşiyi, dolayısıyla eyalet ve sancak sınırlarının da sürekli biçimlendirilmesi gerektiğinden bahseder. 1902 Trabzon Vilayeti Salnamesine göre Trabzon eyaletine bağlı dört sancağın ismi geçmektedir. Bunlar; Trabzon-Merkez, Canik - Samsun, Lazistan - Rize ve Gümüşhane sancaklarıdır, (Emiroğlu, 2008: 701). 1902 tarihli Trabzon Vilayet Salnamesi’ne göre Trabzon merkez sancağına bağlı toplam sekiz kaza bulunmaktadır. Bunlar; Ordu, Giresun, Tirebolu, Görele, Vakfikebir, Sürmene, Akçaabat, Of kazalarıdır, (Emiroğlu, 2008: 701), (Tablo 4), (şekil 22).

Tablo 4. 1902 Trabzon Vilayeti Salnamesine göre Trabzon eyaletine bağlı sancak ve kazalar

Şekil 22. 1902 yılında Trabzon Vilayetine bağlı sancaklar, (Emiroğlu, 2008).

Demircioğlu, 1869 tarihinde Trabzon Merkez Sancağı'nda mutasarrıf, nâib¹⁸ ve muhasebecinin görevli olduğundan, 1874'lere doğru ise vilayet teşkilatına Divan-ı Temyiz Reisi ve Evkaf Muhasebecisinin katılmış olduğundan bahsetmektedir, (Demircioğlu, 1996: 11).

Vilayet yönetimlerinde ise 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren dikkati çeken iki unsur vardır: Bunlardan birincisi vilayet erkânı adı verilen ve merkezden tayin edilen görevliler, ikinci grup ise tabii ve seçimle gelen üyelerdir, (Demircioğlu, 1996: 11).

Buna göre 1902 tarihinde vilayet erkânını oluşturan görevliler; vali, baş nâib, vali yardımcısı, defterdar, mektubîdir. Trabzon Vilayeti İdare Meclisi'ni ise dokuzu tabii (atanan) dördü seçilmiş toplam dokuz üye temsil etmektedir, (Emiroğlu, 2008: 247), (Şekil 23).

¹⁸ Osmanlıca-Türkçe sözlükte “naib” in anlamı şöyle ifade ediliyor: “1. Vekil, birinin yerine geçen, 2. Kadı vekili. 3. Kadı, şeriat yargıç, 4. Nöbetle gelen”, (Osmanlıca-Türkçe Sözlük, 1977:357).

Rütbe		Osmani		Mecidi		Liyakat Madalyası		
Bâlâ		Murassa*		Birinci		Altun		
ERKÂN-I VİLÂYET								
Esmi	Rütbe	Osmani	Mecidi	Madalya				
Merkez Nâibi Mir Mustafa Adil Efendi	Haremeyn	4	3					
Vâlî muavini Valeri Efendi	Ülâ evveli		2					
Defterdar Mahmud Hayri Bey	Ülâ sınısı		2	Yunan Madalyası				
Mektûbî Âsum Bey								
MECLİS-İ İDARE-İ VİLÂYET								
Reis: Vali Beyefendi Hazretleri								
Aza-yı tabiiyye	Rütbe	O	M	Madalya	Aza-yı müntehabe	Rütbe	O	M
Nâibi Mir Mustafa Adil Efendi	Haremeyn	4	3		Subaşızâde Pertev Paşa Hacı Hamdi Efendizâde Hacı Tevfik Efendi Karagözyan Mıgırdîcî Efendi Konaklıdî Perakî Efendi			
Vâlî muavini Valeri Efendi	Ülâ evveli		2					
Defterdar Mahmud Hayri Bey	Ülâ sınısı		2	Yunan Madalyası				
Mektûbî Âsum Bey	Ülâ sınısı		4					
Müftü Es-seyyid Mahmud İmadeddîn Efendi	Plye-i mücterred	3	4					
Rum Metropolitidi			2					
Kostantıyos Efendi								
Ermeni Murahhasası Vekîlî Ernak Efendi								
Ermeni Katolik Murahhasası Münhal								

Şekil 23. Trabzon Vilayeti İdare Meclisi üyeleri (1902), (Emiroğlu, 2008: 246, 247).

Tabii üyeler; vali, vilayet nâibi (nâibî mîr)¹⁹, vali yardımcısı, defterdar, mektûbî²⁰, müftü, Rum Metropolitidi, Ermeni Murahhasası, Ermeni Katolik Murahhasasıdır. Seçimle gelen dört üyeden ikisi Müslümanları, ikisi gayr-i müslimleri temsil etmektedir.

1902 tarihinde Trabzon vilayetindeki yönetim birimleri Nafia Komisyonu (Bayındırlık Komisyonu), Tahsilât Komisyonu, Meclisi-İ İdare-İ Vilayet Heyet-İ İttihâmiyyesi (İtham Heyeti), Meclisi-İ İdare-İ Vilayet Müdde-İ Umûmiliği (Savcılık), Meclisi-İ İdare-İ Vilayet Müstantikliği (Sorgu Yargıçlığı), Muhâcirin Komisyonu (Göçmenler Komisyonu), Sicill-İ Ahvâl-İ Memurin Komisyonu, Meclisi-İ İdare-İ Vilayet Kalemî, Memur, Mektûbî Kalemî, Evrak Kalemî, Tercüme Kalemî, Nüfus Nezareti, Matbaa-İ Vilayet (Vilayet Matbaası), Muhasebe Kalemî, Maa Tahrir Vergi Kalemî (Kayıtlı Vergi Kalemî), Vergi Heyet-İ Tahminiyyesi, Merkez-İ Vilayet Fetvahanesi, Mahkeme-İ Şeriyye Kalemî, Vilayet Adliye Dairesi, Adliye Müfettişliği, Adliye Encümeni, Mahkeme-İ İstinaf-İ Vilayet (Temyiz

¹⁹ Demircioğlu, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra merkezden tayin edilen kadı, mevalid, kuzat olarak adlandırılan görevlilerin eyalet yönetiminde görev yapmaya başlamış olduklarını, 1855 tarihli salnamede itibaren ise bunların eyalet baş naibi veya sancak naibi olarak adlandırıldıklarını ifade etmektedir, (Demircioğlu, 1996: 10).

²⁰ Mektubi, "Mektupçu yerine kullanılır bir tabirdir. Bulunduğu nezarete göre "Mektûbî-i Nezaret-i Hariciye", "Mektûbî-i Nezaret-i Maliye" de denilirdi. Vazifesi nezarete ait yazıların yazılmasını temin etmekte.", (Pakalın, 1993b: 465).

Mahkemesi, Üst Mahkeme), Bidayet Mahkemesi (Davaların İlk Görüldüğü Mahkeme), Ticaret Mahkemesi, Vilayet Evkâf Dairesi (Vilayet Vakıflar Dairesi), Maarif Dairesi (Eğitim Dairesi), Nafia Dairesi, Orman Dairesi, Maden Mühendisliği, Ziraat Müfettişliği, Merkez Defter-i Hâkânî Dairesi²¹, Ferâğ Komisyonu, Ziraat Bankası Meclisi, Ticaret Ve Sanayi Odası, Ziraat Odası, Merkez Polis Dairesi Ve Meclisi, Telgraf Ve Posta Dairesi, Trabzon Rüsûmat Nezâreti, Trabzon Transit Müdüriyeti, Düyûni Umûmiye Nezareti, Liman Dairesi, Karantina Dairesi, İskele Komisyonu, Reji Nezareti'nden oluşmaktadır.

Belediye İdaresi

1864 Vilayet Nizamnamesine göre başta liman şehirleri olmak üzere il ve ilçe merkezlerinde belediye örgütlerini kurulması ön görüldüğü tüzük uyarınca Trabzon Belediyesi kurulmuştur, (Şimşek, 1993: 64). Kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte Şimşek, bunun 1868 olabileceğini öne sürmüştür, (Şimşek, 1993: 64). Buna göre Şimşek, Trabzon belediyesinin Osmanlı idaresi içindeki tarihini toplam üç dönem içinde ele alır: 1869–1874 Dönemi, 1875–1878 Dönemi, 1879–1904 Dönemi, (Şimşek, 1993: 81). 1869–1874 Döneminde yeni kurulan belediye yönetiminde; başkan, Belediye Meclisi, Belediye Yazı İşleri, Belediye Sağlık İşleri, Karantina Müdürlüğü, Sandık Eminliği, 1875–1878 Döneminde; Beytülmal Memurluğu, Tulumbacılık Örgütü, Kontrato Kâtibi, Hükümet Tercümanı, Teftiş Memurluğu, Su İşleri, 1879–1904 Döneminde; zabıta işleri, odacılık işleri, baytarlık işleri, temizlik işleri, fen işleri, aydınlatma işleri, tahsil memurluğu, tulumbacılık örgütü (geliştirilmiş), Gureba Hastanesi, Su İşleri, Etüv (Tebhir) makinesi birimleri bulunmaktadır, (Şimşek, 1993: 84-87).

1902 tarihli Trabzon Vilayet Salnamesine göre Belediye idaresi, Meclis-i Beledî (Belediye Meclisi), Memurîn-i Belediye (Belediye Memurları) ve Memurin-i Sıhhiye (Sağlık Memurları olmak üzere toplam üç birimden meydana gelmektedir, (Emiroğlu, 2008: 267). Belediye başkanının başkanlık ettiği Belediye Meclisi'nin toplam dokuz üyesi bulunmaktadır. Belediye başkanının başkanlık ettiği ve dokuz üyesi olan belediye meclisidir. İkinci birim içinde başkâtip, mühendis, tanzifat müdürü (temizlik işleri), ikinci kâtip, müfettiş ve sandık emininin bulunduğu altı belediye memuru görev yapmaktadır. Sıhhiye memurları olarak geçen üçüncü birim içinde vilayet sıhhiye müfettişi, belediye doktoru, sıhhiye-i hayvaniye memuru, hayvan muayene memuru, aşı memuru ve ebenin görev yapmaktadır, (Şekil 24).

²¹ Defter-i Hâkânî, şahsî tasarrufların, tımar, zeamet ve hasların, mülk ve vakıfların ve bunların vukubulan tahavvül ve tebeddüllerin kaydiyle mükellef olan ve senetlerini veren dairenin adıdır. (Pakalın, 1993b: 419).

1322		(132)	
(مرکز بلدی دایرئسی)		MERKEZ BELEDİ DAİRESİ	
(مجلس بلدی)		MECLİS-İ BELEDİ	
اسمى	رتبه	Esami	Rütbe
رئیس حایى قاضى زاده حایى مصطفاى اقدى	شمار	Reis Hacı Kadızade Hacı Mustafa Efendi	Mütamayız
اعضا حایى قاضى زاده حایى احمد اقدى	تابه	Aza Baruçuzade Ahmed Efendi	Sâniye
اعضا بارونجى زاده احمد اقدى	تابه	Aza Hacı Hamdi Efendizade Hacı Hami Efendi	Sâlise
حایى حیدرى اقدى زاده حایى حایى اقدى	تابه	Aza Hacı Poladzade Hacı Şakir Efendi	3
حایى پولادزاده حایى شاکر اقدى	تابه	Aza Hacı Hüseyinzade Hacı Hafız Şakir Efendi	
حایى حسین زاده حایى حافظ شاکر اقدى	تابه		
(مأمورین بلدی)		MEMURİN-İ BELEDİYE	
اسمى	رتبه	Rütbe	O
باش کاتب محمد امین اقدى	تابه	Rütbe	3
یکدیجى کاتب احمد اقدى	تابه	Sâlise	
مفتش نظیف اقدى	تابه	Râbia	
مستوق امین ابراهیم اقدى	تابه		
(مأمورین صحبه)		MEMURİN-İ SİHHİYE	
اسمى	رتبه	Ülâ	O
ولایت صحبه مفتى عبدالکریم اقدى اولون بئیس اقدى	تابه	stâisi	4
بلدی طیبى ذکى بلک	تابه	Sâniye	
صحبه حیوانیه مأمورى حیل اقدى رابعه	تابه	Râbia	
قله حوا خاتم	تابه	Memuru Cemil Efendi	
(طرز و خدمت بولان اجزاخانه لره موقعى)		TRABZON'DA BULUNAN ECZAHANELERLE MEVKİLERİ	
جیرانیان فریبت اقدى اوگون زاقنده	تابه	Çırakyan Efendi Uzun Sokakta	Nehabetyan Minas Efendi Meydân-ı şarkide
زان یادوبونوس اقدى	تابه	Jan Papadopoulos Efendi Uzun Sokakta	Timote Marango Efendi Meydân-ı şarkide
نیولای اووشولوف اقدى	تابه	Nikolaki Foskulo Efendi Uzun Sokakta	Bogos Efendi Taksim Karşısında
سورمیلیان فریبت اقدى	تابه	Sürmeliyan Karabet Efendi Uzun Sokakta	Sürmeliyan İstapan Efendi Ermeni Murahhasanesi Civarında
(تجارت و صنایع اوطه سی)		TİCARET VE SANAYİ ODASI	
اسمى	رتبه	Esami	Rütbe
رئیس اول حایى حیدرى اقدى زاده حایى حایى اقدى	تابه	Reis-i evvel Hacı Hamdi Efendizade Hacı Hami Efendi	Sâlise
تابه	تابه	Reis-i sani Kuzinzade Fehmi Efendi	Sâlise
تابه	تابه	Müşavir-i evvel Fostropulo Yorgaki Efendi	Sâlise
تابه	تابه	Müşavir-i sani Marmıyan Bogos Efendi	Sâlise
تابه	تابه	Aza Çulhazade Hacı Kadri Efendi	Sâlise
تابه	تابه	Aza Kırzade Hacı İsmail Efendi	Sâlise
اعضا سردار زاده حایى صالح اقدى	تابه	Aza Serdarzade Hacı Salih Efendi	Sâlise
مناقشه خرسو اقدى	تابه	Aza Medakası Hristo Efendi	Sâlise
باصمه حیدرى باشو اقدى	تابه	Aza Barmacadi Yanko Efendi	Sâlise
ابنعلشایزادقلی پورداکی اقدى	تابه	Aza İncey Oğlu Yordanki Efendi	Sâlise
آسلايان حاجیک اقدى	تابه	Aza Arslıyan Haçik Efendi	Sâlise
ماخو حیان اوخانس اقدى	تابه	Aza Mahulyan Ohannes Efendi	Sâlise

Şekil 24. Trabzon merkez belediye dairesi, belediye meclisi, (Emiroğlu, 2008: 267).

İkinci Meşrutiyet Dönemi, Balkan Savaşı (1912–1913) ve Birinci Dünya Savaşı (1914–1918) Savaşı ve Mütareke (1918–1920) ve Kurtuluş Savaşı'nın (1920–1922) yaşandığı dönem aralığında yerel yönetimler, direnişe verilen destek dışında önemli bir varlık sergileyememiştir, (Şimşek, 1993: 99). Rus işgalinin de yaşandığı Trabzon'da bu dönemlerdeki yerel yönetim ilgili çok fazla bilgi bulunmamaktadır, (Şimşek, 1993: 99). Goloğlu, işgal döneminde Rum Metropolidi Hrisantos'un Rus komutanının da onayıyla çoğunluğunu Rumlar'ın oluşturduğu yeni bir meclis kurduğundan bahsetmektedir, (Goloğlu, 1975: 259; Şimşek, 1993: 104).

1.7.5. Trabzon'daki Ekonomik Faaliyet Alanları

Şehirde işlenmiş mal üretimine ve ticaretine ilişkin eylem türleri ticaret, sanayi ve tarım olmak üzere üç başlık altında ele alınmaktadır. Çalışmada, öncelikli olarak şehir içinde etkinlik gösteren ticaret ve sanayi faaliyetleri üzerinde durulacaktır.

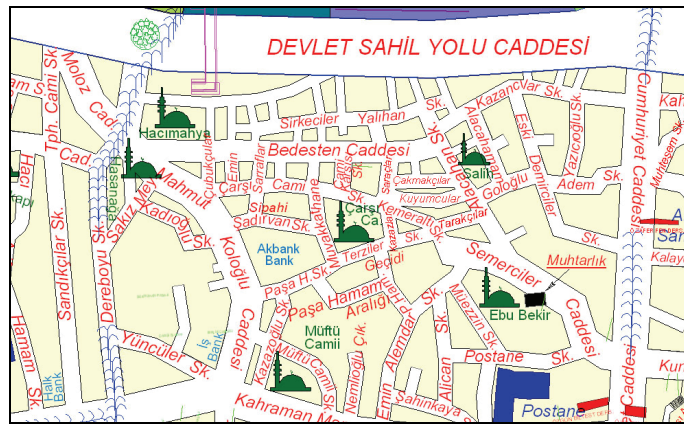
Ticaret ve Sanayi Faaliyetleri

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında Trabzon şehrinde faaliyet gösteren meslek gruplarının yer aldığı kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle Ticaret ve Sanayi

Faaliyetleri başlığı altında, öncelikli olarak şehirde, 18. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirilen faaliyetlere değinilecektir. Bu, 20. yüzyılda da sürdürülen faaliyetlerle karşılaştırılacaktır.

Saydam (2003: 97), 18. yüzyılda çarşıda toplam 81 ayrı meslek kolunun faaliyet gösterdiğinden bahsetmektedir. Bunlar; abacı, aşçı, atar (itriyat, ev ilaçları ve boya maddelerini satan esnaf) babuşçu, bakkal, balıkçı, berber, bezzaz (manifaturacı), bıçakçı, bostancı, boyacı, börekçi, camcı, cenger, çakmakçı, çamaşırıcı, çanakçı, çıkırıkçı, çilingir, çizmeci, çoban, çuvalcı, çörekçi, çubukçu, debbağ, dellal, demirci, duhancı (tütüncü), dülgere, esirci, eskici, etmekçi/habbaz, fırıncı, hallaç, hamamcı, hamal, hancı, hasırcı, iplikçi, kahveci, kalaycı, kalpakçı, kalyoncu, kantarcı, kasap, kavukçu, kayıkçı, kazancı, kazzaz/gazzaz (ipekçi), keresteci, kettan, kundakçı, kuyumcu, kürekçi, kürkçü, lülecı, mataracı, mihçı, mumcu, mücellid, neccar (marangoz), paçacı, reis, saatçi, sandalcı, sandıkçı, sarraç, semerci, sıvacı, şerbetçi, tabancacı, tarakçı, taşçı, terzi, tokmakçı, tuzcu, tüfenkçi, varilci, yemenici yorgancı'dır, (Saydam, 2003: 97). Öksüz, çalışmasında bunlara, bakırcı, bazarcı (pazarcı), dellak, helvacı, ibrikçi, külahçı, mekari, nalbantı da eklemiştir, (Öksüz, 2006: 145, 146).

Trabzon'da Sirkeçiler Sokak, Çubukçular Sokak, Sarraflar Sokak, Saraçlar Sokak, Çakmakçılar Sokak, Kuyumcular Sokak, Demirciler Sokak, Tarakçılar Sokak, Kazazlar Sokak, Terziler Sokak, Yüncüler Sokak, Sandıkçılar Sokak, Kalaycılar Sokak, Sipahipazarı Sokak, Kunduracılar Caddesi, Semerciler Caddesi gibi sokak, cadde, mahalle isimleri ise bir zamanlar şehirde gerçekleştirilen ekonomik faaliyet alanları ve şehirde konumlandıkları olası alanlar ile ilgili bilgi vermektedir, (Şekil 25).

Şekil 25. Trabzon'da geçmişte faaliyet gösteren kazancılık, semercilik, sirkeçilik, vb. meslek gruplarının toplandıkları sokaklar

Şehirde ekonomik faaliyet alanlarının ortaya çıkarılmasında, bir ikinci yöntem olarak aile isimlerinden faydalanılmaktadır. Gazzazzade Hüseyin, Nalbantzade Mehmet ya da Ekmekçizade Nuri'de olduğu gibi isimler, geçmişte sürdürülen bir iş koluna referans vermektedir.

Öksüz, 18. yüzyılda bu esnaf ve zanaatkârlar topluluğu içinde gayr-i Müslimlerin de olduğunu, ancak mesleklerin, toplumda kesin dini bir ayırım yapmaya imkân tanımadığını ifade etmektedir, (Öksüz, 2006: 147).

Bu dönemde Müslüman ve Hıristiyan nüfusun iç içe yaşadığı şehirde, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarındaki demografik alt üst oluşlar, (savaşlar ve Cumhuriyet'in kurulması ile gerçekleştirilen mübadele hareketleri sonucunda şehir nüfusundaki azalma, vb.) şehirde bazı faaliyetleri gerçekleştiren meslek ustalarına olan talebi arttırmıştır. Cumhuriyet döneminde bu talebi karşılamaya yönelik alınan tedbirler, sonraki bölümlerde ele alınacaktır.

Erken Cumhuriyet döneminde henüz bir yasal düzenlemenin yapılmadığı şehirde, ticari faaliyet, Osmanlı'dan kalma belediyeçilik anlayışı çerçevesinde devam ettirilmektedir. Odabaşoğlu, Belediye Riyaseti'nin yaptığı ilanla sabahleyin çarşı ve sokaklar süpürüldükten sonra zebil dökülmemesi, sokaklara tecavüz edilmemesi, ham meyve ve yiyeceklerin satılmamasını, yiyecek, içeceklerin açıkta satılmaması gerektiği ile ilgili bir duyuru yaptığından bahsetmektedir, (Odabaşoğlu, TARİHSİZ: 105). Nitekim meslekî sorumluluk ve dayanışma, oluşturulan esnaf örgütleri aracılığıyla da pekiştirilmek istenmiştir. Örneğin, Odabaşoğlu, 27 Mayıs 1923 Salı günü sanatkârların kendi aralarında yaptıkları toplantı sonunda tesviyeciler, tornacılar, motorcular/makinistler, çilingir, değirmenciler, mühendisler, mermerciler, şekerciler, tenekeçiler, marangozlardan oluşan 10 kişilik bir temsilci heyeti²² belirlemiş olduklarını, diğer sınıf ustaların seçiminin 2 Haziran 1923 Cuma günü yapılacağını ifade etmektedir, (Odabaşoğlu, TARİHSİZ: 106). Bununla birlikte kitapta, bu ikinci seçim ile ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Esasen marangozluk, Trabzon'da Sanayi Mektebi'nin desteğiyle gelişmiştir, (Çapa ve Çiçek, 2004: 164). Trabzon demircileri ise Ruslar'ın Trabzon'u terk ederken bıraktıkları malzemelerden nal ve mih yaparak Anadolu'ya sevk ediyor olmalarıyla birlikte Trabzon'da Milli Mücadele ile birlikte büyük oranda bir sanatkâr sıkıntısı çekilmiştir, (Çapa ve Çiçek, 2004: 169). Odabaşoğlu'nun Anadolu Ajansı'ndan tarafından bildirilen ve

²² Çapa ve Çiçek, 1923 Mayıs'ında Trabzon'da bir sanatkârlar cemiyetinin oluşturulduğunu ve Odabaşoğlu'nun yukarıda ifade ettiği temsil grubuna ek olarak bir *dökmeci ve mimarın* da temsil edildiğinden bahsetmektedir, (Çapa ve Çiçek, 2004: 103).

Tanin Gazetesi'nin 23 Haziran 1924 tarihli nüshasından aktardığı bir başka bilgi, Trabzon'da o dönemde geçerli meslek grupları hakkında bilgi vermektedir. Buna göre vilayet encümeni, tüm masraflarını üstlendiği dört öğrenciyi ziraat, dericilik, tesviyecilik, demircilik meslekleri hakkında eğitim görmek üzere Avrupa'ya gönderecektir, (Odabaşoğlu, TARİHSİZ: 109). Şehrin Dabakhane (Dibağhane) Mahallesi'ne ismini veren dericilik mesleği ise artık kaybolmaya yüz tutmuştur, (Trabzon Belediye Meclisi Zabıtnamesi, 1934a). 24 Şubat 1934 tarihli Belediye Zabıtlarında şehirde çirkin görüntü oluşturan Dibağhane'nin ve mezbahanın Değirmendere'ye taşınması ile ilgili bir karar alınmıştır, (Trabzon Belediye Meclisi Zabıtnamesi, 1934a). Buna rağmen dericilik, şehir içinden kalkmamış, evlerde, orada burada varlığını sürdürmektedir, (Trabzon Belediye Meclisi Zabıtnamesi, 1934a).

Odabaşoğlu, Dâhiliye Vekâleti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğünün 1933 tarihli Belediyeler adlı kitabına göre, bu sanatlara ek olarak dokumacılık, dericilik, marangozluk, konservecilik, balıkçılık, balık yağcılık, makine-motor tamirciliği, demircilik, kasacılık, bakır kazancılık, kuyumculuk gibi yerli işlerin yapıldığından da bahsetmektedir, (Odabaşoğlu, TARİHSİZ).

Trabzon'da keten ve ipek dokumacılığı da yapılmaktaydı, (Çapa ve Çiçek, 2004: 170), (Odabaşoğlu, TARİHSİZ). 1885 tarihinde Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi'nin yayımladığı habere göre Trabzon Sancağı'ndan ipekli ve pamuklu mamullerin çıkışı ile ilgili bilgiler mevcuttur, (Odabaşoğlu, TARİHSİZ: 53). Bu bağlamda gerek el tezgâhlarında gerek yeni açılan fabrikalarda ve dokuma imalathanelerinde çeşitli ürünler vardır, , (Çapa ve Çiçek, 2004: 170).

1730–1933 yılları arasında şehrin ticari hayatında kayıtlı 119 kişi ve 37 adet faaliyet kolu saptanmıştır, (Odabaşoğlu, TARİHSİZ). 1730 yıllarından 1874 tarihine kadar kayıtlı 42 kişinin gemicilik (2 kişi) ve ticaret (40 kişi) ile uğraştıkları görülür. 1874'ten itibaren bu faaliyetler kolları çeşitlenerek artmıştır. Bu tarihten sonra ticaret başlığı yerine daha etraflı bir açıklamanın da yer aldığı fark edilir. Buna göre 1874 ve sonrasında şehrin ticari hayatında kayıtlı toplam 77 kişi 35 faaliyet kolu ile meşguldür, (Odabaşoğlu, TARİHSİZ). Bunlar; maden suyu işi, ihracat işi, manifatura, pirinç vs., transit, fındık, bankacılık, kasap, kantariye, gemi acenteliği, hancı, kasap, kerestecilik, iç yağı işi, dericilik, zahirecilik, matbaa-gazete, deve simsarlığı, ekmekçilik, manav, şapka işi, ithalat.-ihracat, otel işletmeciliği, koyunculuk, müskirat, hırdavat, liman hizmetleri, vapur acenteciliği.,

mensucat, bankacılık, elektrik, tütün, gemi acenteciliği., balık yağı işi, transit işidir, (Odabaşoğlu, TARİHSİZ: 166).

Bununla birlikte Cumhuriyet dönemi ile birlikte gelişen koşullar ve şehrin ihtiyaçları göz önünde bulundurulduğunda 18. yüzyılda mevcut birçok meslek kolunun bu dönemde de varlığını sürdürdüğünden, bazılarının ise ortadan kalktığından bahsedilebilir.

Tarım, Hayvancılık ve Balıkçılık Faaliyetleri

Trabzon'da sebzeçilik ancak şehrin ihtiyacını karşılayacak miktarda üretilmektedir, (Trabzon İlinin Genel Durumunu Gösteren Rapor, 1930'dan aktaran, Usta, 2009: 14). En önemli tarım ürünleri; başta fındık olmak üzere, mısır, fasülye ve tütündür, (Trabzon İlinin Genel Durumunu Gösteren Rapor, 1930'dan aktaran, Usta, 2009: 14). Ayrıca meyvacılık yapılmakta ve zeytin ağaçları bulunmaktadır, (Trabzon İlinin Genel Durumunu Gösteren Rapor, 1930'dan aktaran, Usta, 2009: 14).

Her yıl çok miktarda avlanan hamsi, halkın değerli bir yiyeceği olduğu kadar tarlalar için de iyi bir gübredir, (Trabzon İlinin Genel Durumunu Gösteren Rapor, 1930'dan aktaran, Usta, 2009: 24). Hayvancılık faaliyetleri ise gelişmiş olmamakla birlikte her köylü kendi evinin yağ ve süt ihtiyacını karşılamak amacıyla bir ya da iki inek beslemektedir, (Trabzon İlinin Genel Durumunu Gösteren Rapor, 1930'dan aktaran, Usta, 2009: 13).

1.7.6. Trabzon'da Şehir Hayatını Yönlendiren Toplumsal Birlikler

Şehirdeki ticaret, siyaset, spor ve mesleki alanlardaki yardımlaşma ve dayanışma örgütleri, aynı ortak faaliyetleri yürüten fertlerin bir araya gelerek, toplumsal düzeyde ilişkilerin kurulduğu ve şehir hayatına katılımı sağlayan araçlardır.

1.7.6.1. Cemiyetler ve Esnaf Birlikleri

Milli Mücadele döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Trabzon'da birçok cemiyet kurulmuştur. Çapa ve Çiçek, bunları, Eczacılar Cemiyeti (1920), İhtiyat Zabıtları Cemiyeti (30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi sonrası), Trabzon Müslüman Cemiyet-i Hayriyyesi (1921), Türk Ocağı (Kuruluş tarihi tam olarak bilinmemektedir), Trabzon Himaye-i Etfal Cemiyeti (1922), Sanatkârlar Cemiyeti (1923), Perukâr (Kuaförler) Cemiyeti (1924), Çiftçiler Birliği (1924), Trabzon Muallimin (Öğretmenler) Cemiyeti (1920), Trabzon

Muallimler Birliği (1925), Trabzon Müdafaa-i Hukuk (Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye) Cemiyeti (1919), Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1918) olarak ifade eder, (Çapa ve Çiçek, 2004: 99-136).

Odabaşıoğlu'nun eserinde bu cemiyetlere ek olarak; Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası (1874), Veremle Mücadele Cemiyeti, Gençler Birliği Kulübü (1923), İdman Ocağı (1900ler), Necmiati Spor Kulübü (1923), Trabzon Yalı Kulübü, Şehir Kulübü'nün adı geçmektedir, (Odabaşıoğlu, TARİHSİZ). Ayrıca, 30 Kasım 1946 tarihinde Bekir Sükuti Kulaksızıoğlu, Şevket Çulha, Kemal Kefeli ve Ali Kalkan Trabzon Gazeteciler Cemiyeti'ni kurmuştur, (Halk Gazetesi, 1946a).

Bunlardan başka 22.05.1933 tarihli Trabzon Belediye Meclis zabıtlarında Belediye'nin Darülaceze'ye 1500 lira yardım yapacağı ile kayıt bulunmakta (Trabzon Belediye Meclisi Zabıtnamesi, 1933a), ayrıca Trabzon Lisesi'nden Yetişenler Cemiyeti'nin, 1951-1952'li yıllarda Şoförler Derneği'nin, 1956 yıllarında Avcılar Klübü'nün adı geçmektedir, (Trabzon Belediye Meclisi Zabıtnamesi, 1933a).

Özelleşmiş bu birlikler, şehir modernliğini geçmişte olduğundan farklı toplumsal ilişki biçimlerinin deneyimlendiği kültürel bir zemine taşımaktadır. Emiroğlu (2000: 187-222), eskinin küçük şehirlerinde yüz yüze ilişkinin ve sözelliğin etkili olduğunu ve bunun ise geleneksel toplumsal ilişkilere referans verdiğini, modernliğin ise, insanların boş vakitlerini değerlendirme amacına yönelik olarak özelleşen dernek, kahvehane, kitabevi, lokanta gibi toplumsal birimlerin ortaya çıkışı ile doğru orantılı bir yaygınlığa sahip olduğunu ifade etmektedir.

Bu bağlamda Cumhuriyet döneminde, toplumsallaşmanın gerçekleştirildiği bir başka ayrıcalıklı mekân kahvehanelerdir. Osmanlı'ya kahvenin girişi ile ortaya çıktığı rivayet edilen, modern bir mekân olarak kahvehane, Osmanlı'da ve erken Cumhuriyet döneminde de çoğu zaman geleneksel toplumsal ilişkilerin kurulduğu mekânlardandır. Geleneksellik iki açıdan değerlendirilebilir. Bunlardan birincisi; mekânın modernlik açısından rasyonel kullanım biçimlerinin ve tekil işlevine karşın, kahvehanelerde ihtiyaca bağlı, çok amaçlı işlevsel bir yapının kurgulanmış olmasıdır. İşlevsel açıdan keskin bir belirleme yoktur. Toker, birçok kahvehanenin, aynı zamanda, berber, bakkal, tekel bayiliği de yaptığı, hatta birkaç yataklık han gibi de kullanıldığından bahsetmektedir, (Halk Gazetesi, 1949). Geleneksellik ile ilgili ikinci bir değerlendirme ise bireyselleşmeden uzak, paylaşım üzerine kurulu toplumsal ortam ve ilişkiler zemininde gerçekleştirilebilir. Halk gazetesinin

30 Kasım 1947 Pazar günü sayısında çıkan “Mahalle Kahveleri” başlıklı yazı, kahvehanelerde kurulan bu geleneksel yapıyı örneklendiriyor:

“Soğuk ve yağmurlu kış gecelerinde sinemalardan arda kalanlar, mahalle kahvelerinde birikirler. Mahalle kahvesi diyipte geçmeyelim. Buralara alışkın olanlar, buğulu camın arkasında sokağı seyretmeyi tavla oynayanların yazar bozar tahtasında hesap tutmayı Pazar akşamlarının diğer eğlencelerinden daha zevkli bulurlar. Mahalle kahvelerinin hemen hepsi dekor itibarile birbirlerinin aynındırlar. Köşede bir ocak, rafta fincanlar, bardaklar, bir su küpü, beş on hasır sandalye, birkaç alçacık masa ve çivinin birinde asılı bir bağlama...

Bütün kahveleri birer küçük dükkândan ibaret oldukları halde hepsinde müşterilerin, müdavimleri yeri ayrı ayrıdır. Kahvede küçük bir radyo varsa ihtiyarların yeri bu radyonun başıdır. Orada İngiltere'nin dış siyasetinden, Amerika'nın yardım meselesinden, Türkiye'nin parti işlerinden bahis açar, uzun münakaşalara girerler. Gençlerin yeri kapıya daha yakın olan kısımdır. Onlar da burada fazla patırtı, gürültü etmeden tavla, domino, aznif gibi oyunlar oynarlar. Her kahvenin bir mukallidi, bir hazır cevapçısı, fazla titiz insanı vardır. Kahveci hem kahve ve çay yetiştirmeye hem de bu tiplerden birine takılmak suretiyle etrafı neşelendirmeye çalışır.

Bilhassa karlı ve yağmurlu kış gecelerinde soba başı sohbetlerine doyum olmaz. Yaşlıların geçmişe ait hatıralarını onların ağzından dinlemek gençler için romandan da, sinemadan da daha zevkli ve daha heyecanlıdır. Neler anlatmaz bu ihtiyarlar. Kar fazla yağdığı zaman kahvenin müdavimleri masrafı kendi aralarında paylaşmak suretile helva çeker, beyit okur, bağlama çalar eğlenirler. Mahalle kahvesi hayatında ihtiyarlar gençleri azarlamakta tenkit etmede ve hatta kahveden kovmada tam bir salahiyet, haizdirler. Bir genç bir ihtiyara biraz sert bir dille cevap verecek olsa kahve halkı tarafından ayıplanır ve şiddetle susturulur. Çünkü orada daima büyükler söyler küçükler dinler...” (Halk Gazetesi, 1947a).

Cumhuriyet döneminde, toplumsal bir mekân olarak kahvehanelerin de modern bir araç olarak ele alınması gecikmeyecektir. Toker, “Köy Kahvehaneleri” başlıklı yazısında, köy kahvelerinin bir tembelhane (vakit öldürülen, kumar oynanan, dedikodu yapılan bir yer) olmaması, köylünün aydınlatıldığı (radyo dinlenen, gazete, dergi, kitapların da bulunduğu) eğlenme, dinlenme ve hasbihal etme yeri olması gerektiğini ifade etmektedir, (Toker, 1949).

1.7.6.2. Yerel Basın Kuruluşları

Cumhuriyet'in ilk dönemi ile birlikte şehirdeki yerel basın organları, ağırlıklı olarak modernlik uygulamalarını destekler bir imaj sergilemişlerdir. Bu, iki olguya bağlı olarak değerlendirilmektedir. Bunlardan birincisi; gazeteci ve özellikle başyazarların yazıları, yapılan haberler, hatta “Halk”, “Yeniyol” gibi gazetelerin veya “Genç Fikirler”, “Yeni Terbiye” gibi dergilerin isimleri yoluyla verdikleri mesajlar ile modernlik ve yenileşme düşüncesine ivme kazandırılmak istenmektedir. İkincisi ise gazete yazarlarının toplumsal statüsü ile ilişkilidir. Öyle ki yazarların, gazetecilik mesleği dışında merkez ve onun şehirdeki temsilcileri ile kurdu ilişki, birçoğunun Belediye Meclisi, İl İdare Meclisi, halkevi gibi çeşitli resmi veya sivil toplum kuruluşlarında başkanlık sıfatını almış ya da bunlara üye olmaları, şehirdeki bu fertlerin modernlik ile girdiği ilişkiyi göz önüne serer. Çoğunluğu merkezi temsil eden sınırlı sayıda aktör tarafından kaleme alınan bu kaynakların, aynı zamanda bilginin seçkin bir tarafından bakmak anlamına da gelebilir. Öyle ki bu şehir, modernlik bilinci konularında yazmak kadar, yazılanları algılayabilmek değil belki ama gazeteleri takip etmek ve okuma alışkanlığı da modern bir faaliyet olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla şehirdeki modernlik faaliyetlerini haberleştiren ya da yorumlayan gazeteler, bunu şehir halkından daha çok belki kendi gibi olan ve yerelde merkezi temsil eden diğer bireyler, aktörler için önemli kılmış olabilir. Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in ilanından sonra Trabzon'da toplam 35 adet gazete ve dergi çıkmaya başlamıştır, (Albayrak, 1994). Albayrak (1994), bunları, Selâmet Gazetesi (15 Kasım 1918), İstikbâl Gazetesi (10 Aralık 1918), Kaygû Mecnûası (6 Aralık 1918), İğne Mecnûası (1919), Hürri Mecnûası (1919), Nûr Mecnûası (1919), Eş Gazetesi (1920), Fecir Gazetesi (Haziran 1921), Genç Anadolu Mecnûası (30 Aralık 1921), Güzel Trabzon Gazetesi (1 Nisan 1922), Hak Gazetesi (12 Nisan 1922), Kahkahâ Gazetesi (18 Mayıs 1922), Düşünceler Mecnûası (1 Eylül 1922), Yeni Mektep Mecnûası (8 Ekim 1922), Zafer Gazetesi (Kasım 1922), Halk Gazetesi (24 Nisan 1923), Gençlik Mecnûası (18 Mayıs 1923), Tilki Mecnûası (Mayıs 1923), Yeniyol Gazetesi (16 Eylül 1924), Zühâl Gazetesi (4 Ekim 1924), Genç Fikirler Mecnûası (20 Ekim 1924), Mihrâk Gazetesi (18 Nisan 1925), Tekâmül Gazetesi (10 Eylül 1925), Sivri Sinek Gazetesi (1925), Diken Mecnûası (1925), Yeni Terbiye Mecnûası (1925), Deve Kuşu Gazetesi (1925), Trabzon Muallimler Birliği Mecnûası (Nisan 1926), Çalığışu Gazetesi (Mayıs 1926), Piyasa Gazetesi (1926), Trabzon Ticaret Gazetesi (26 Mart 1927), Özdilek Mecnûası (1927),

Necm-i Âti Mecmûası (1 Ocak 1928), İktisâd Gazetesi (1928), Güzel Pulathane Gazetesi (1928) olarak ifade etmektedir.

1.7.6.3. Halkevi

Halkevleri, Cumhuriyet döneminde halka modern yaşama alışkanlıkları ve bilinç kazandırılması amacıyla oluşturulan kurumsal yapılardan bir tanesidir. Bu, halkevlerinin bünyesinde halkın katılımıyla oluşturulan şubeler ve bu şubelerin faaliyetleri yoluyla gerçekleştirilmek istenmiştir. Bu bağlamda Trabzon Halkevi bünyesinde faaliyet gösteren dokuz şube oluşturulmuştur. Bunlar; dil ve edebiyat şubesi, güzel sanatlar şubesi, spor şubesi, sosyal yardım şubesi, kütüphane ve yayın şubesi, köycülük şubesi, tarih ve müze şubesi, halk dersaneleri ve kurslar şubesi, temsil şubesidir, (Azcan, 2003). Bu bağlamda Halkevi, Trabzon’da modernleşme ve şehir kültürünün yaygınlaşması açısından da önemli bir kurum olarak karşımıza çıkar.

Kutsalın yer değiştirdiği, inancın yerini seküler olanın aldığı Cumhuriyet döneminde halkevi, şehirde adeta modernliğin mabedini temsil etmektedir. Her türlü modern faaliyet, Halkevi’nde uygulama imkânı bulmaktadır. Halkevi ile ilgili Tarakçoğlu’nun (1944) İnan dergisinde çıkan ait “Halkevi” başlıklı şiiri, şehirde halkevinin oynadığı rolü ortaya koyması açısından ilginçtir.

“Bir çatıda olmaya yanarken için için
Esaslı bir örs kurduk Halktan halk yapmak için
Kötülüğü çiğneyip, doğruya tapmak için
Mabet yaptık bu günün gencine Halkevini”, (Tarakçoğlu, 1944: 29).

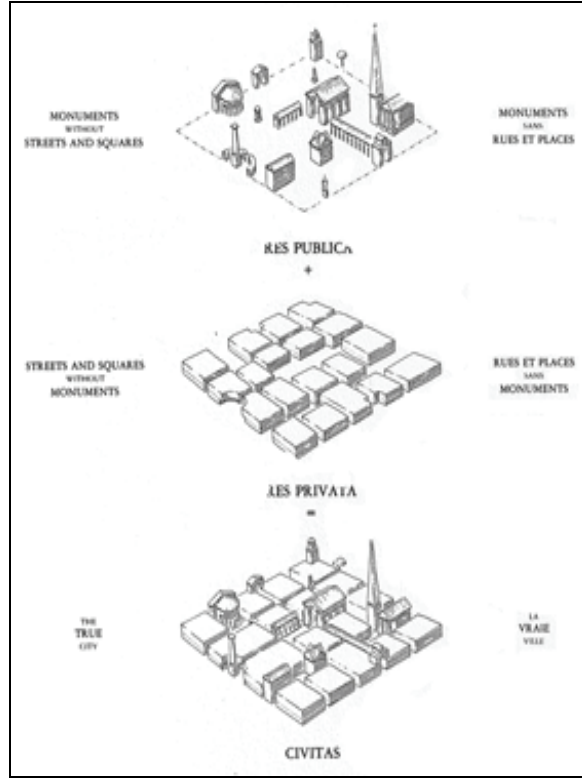
1.7.6.4. Tarikatlar

Tarikatlar, geleneksel toplum içindeki yeri, bireyi ve toplumu modern olmayan bir metodla ele alan dini karakteri, toplum üzerindeki gücü, yönlendirme etkisine binaen modernleşme hareketi dışında bırakılmış, çoğu zaman Cumhuriyet’in merkezi-üniter devlet anlayışı ve seküler yapısı karşısındaki bir tehdit olarak algılanmışlardır. Nitekim Cumhuriyet’in kurulması ile birlikte devletin tanımlı yapısından da kaynaklanan birçok

isyan girişiminin olduğu bilinmektedir. Bunlardan en önemlisi 13 Şubat 1925'te Piran'da başlayan ve 15 Nisan 1925'te elebaşının yakalanmasıyla sona eren Şeyh Sait Ayaklanması'dır, (Öksüz, 2002: 756). Bu bağlamda teokratik nitelikli imparatorluk geleneğinin yarattığı cemaat düzeninden ve doğu ve güney doğu Anadolu'da süren feodal sistem, aşiret ve şeyh tahakkümünden kaynaklı olduğunu düşünülen isyanlara son vermek amacıyla bir takım tedbirler alınmıştır, (Öksüz, 2002). Bunlardan bir tanesi 1925 yılı içinde ülke genelindeki aşiret ve şeyhlerin durumunu öğrenmek amacıyla sosyolojik döküm niteliğindeki bir ankettir. Dâhiliye Vekâleti İskân Müdürlüğü tarafından yapılan ankete göre Trabzon merkez ilçe ve Akçaabat, Vakfıkebir, Sürmene, Of ve Maçka'da toplam sekiz adet şeyhin ismi geçmekte, bunlardan dört tanesi merkez ilçe içinde bulunmaktadır, (Öksüz, 2002). Bununla birlikte Öksüz, bu sayının varsayılanın üstünde olduğu, kazalarında aşiret, kabile, tahtacı ve tarikat şeyhlerinin bulunmadığını beyan eden Of ve Maçka yerel yöneticilerin şeyhleri, rejim karşıtı bir tehdit olarak algılanmadıkları dolayısıyla görmemezlikten gelmiş olabileceği ile ilgili bir yorum getirmektedir, (Öksüz, 2002).

1.7.7. Mevcut Fiziksel Yapı

Şehir ve mimarlık ile ilgili çalışmalar yapan araştırmacılar, şehir belleği ve insanın şehir ile kurduğu ilişkiyi şehri oluşturan çeşitli elemanlar düzeyinde değerlendirmektedirler. Lynch (1960), "The Image of the City" adlı kitabında bu elemanlar; yollar, sınırlar, bölgeler, düğüm noktaları ve nirengi noktaları olarak tanımlar. Jencks'in (1987: 7), "Democracy: The Ideology and The Ideal of the West" adlı makalesinde kullandığı Krier'in oluşturduğu şemada ise şehrin oluşumu ile ilgili bir başka saptamaya yer verir. Krier, şehri ilk olarak, yollar ve mahallelerin olmadığı, sadece kamusal mekânlardaki anıtların oluşturduğu bir katman olarak değerlendirmiştir, (Şekil 26). Daha sonra yollar ve mahallelerden oluşan, ancak anıtsal yapılardan arınmış bir başka katman daha oluşturur. Şehir ise bu iki katmanın birlikteliğinden ortaya çıkmaktadır, (Jencks, 1987: 7).

Şekil 26. Leon Krier'in şehirdeki kamusal mekân ve özel mekân ilişkisini ifade eden şehir şeması, (Jencks, 1987: 7).

Sonuç olarak, yollar, caddeler, anıtlar, binalar gibi şehirdeki fiziksel mekânı oluşturan elemanlar, aynı zamanda, insanın zihninde, şehir ile ilgili algılamalarını da yönlendirmesine ve bir şehir belleğinin oluşturulmasına yardımcı olur.

Bu bağlamda Trabzon şehrinin 20.yüzyıl başlarında yaşadığı başlıca iki olay şehir belleğini yeniden inşa etmeye dönük bir çabayı temsil etmektedir. Bunlardan biri 1916-1918 Rus işgali sonrasında, diğerinin ise Cumhuriyet dönemi ile birlikte ortaya konmuştur.

Rus işgali döneminde şehrin bayındırlığı ile ilgili olan çeşitli çalışmalar yapılmıştır, (Tarakçıoğlu, 1986: 105). Fiziksel çevreyi düzenlemeye dönük çalışmalar, aynı zamanda, zihinsel açıdan yeni bir geleneğin de inşasıdır. Tarakçıoğlu (1986: 20-22), şehirde Ruslar tarafından yapılan bu çalışmaları şu şekilde özetlemektedir:

- “1- Değirmendere’de (Soğukhava deposu ve balıkyağı fabrikasının yakınında) 1903 tarihinde yapılmaya başlanan ve bitirilemeyen dalgakıran, rıhtım olarak inşa edilmiştir.
- 2- Meydan Parkı’ndan Ayasofya Mahallesi’ne doğru birkaç mahalleyi yıkarak bugünkü Maraş Caddesi’ni açmışlardır.
- 3- Boztepe dağına doğru bir yol yapmışlardır.

4- Yenicuma Camii'nin yanındaki ilkokul binasının önünden geçen mahalle yolundan bir kol açarak okulun arka tarafında bugün tarla halinde bulunan arsanın orta yerinden Kuzgunderesi'ne bir dirsekle inip derenin üzerindeki eski su kemerini putrellerle genişlettiler ve oradan iki virajla Bahçecik Mahallesi'nin Kuleboyu Caddesi'ne çıktılar; Kuleboyu'ndan İmaret Deresi'ne doğru inip Köseoğlu'na çıktılar; Soğuksu Caddesi'ne bağlantı yaptılar. (Yol ilgisizlik yüzünden ortadan kalkmıştır.)

5- Zafanos, Karlık ve Suva köylerinin dağ ve tepelerine yollar (top yolları) yapılmıştır.

6- Eski Taksim Mezarlığı'nın bulunduğu yerde ve Uzun Sokak'ta eski İnci Sineması'nın arkasındaki arsada 10 biner kişilikten çok adam alan birer tane ahşap sinema inşa etmişlerdir.

7- Değirmendere Caddesi'nin deniz tarafında 10 tane büyük tahta ambar yapılmıştır.

8- Rus sınırından Trabzon limanına ve limandan Maçka ilçesine kadar tren yolu inşa edilmiştir.”²³

Şimşek, bu çalışmalara ek olarak Ruslar'ın Ortahisar'da ve Zağnos'ta geniş çaplı bir düzenleme yaptıklarından bahsetmektedir:

“Ortahisar'da ‘cami ile eski hükümet konağı arasındaki adada mevcut binalar kâmilten (bütünüyle) yıkılarak yerleri tasfiye edilmiş (temizlenmiş) ve bu meydanda ‘Hoşoğlan Türbesi’yle ‘Kulaklıçeşme’ denilen tarihi eserler ortadan kaldırılmıştı. Burası tahrip edilmekten ziyade tanzim edilmişti(düzenlenmişti) denebilir. Ana caddeden İçkule mahallesine giden yol üzerindeki ve mahallât (mahalleler) içindeki binalardan çoğu ezcümle (bunlar arasında) Trabzon Rum İmparatorluğu devrinden metruk (bırakılmış) ve hicrete (Trabzon'a göçünceye) kadar kullanılan hamam ve daha yukarısındaki Askeri Rüştiye mektebi yıkılıp ortadan kaldırılmıştı... Zağnos Köprüsü'nün aşındaki dükkânların çoğu kaldırılarak burada (Zağnos Burcu ile köprü arasında) geniş bir meydan açılmıştır.”, (Şimşek, 1993: 105, 106).

Ruslar'ın işgalinin sona ermesinden sonra yapılan değişiklikler sonrasında şehrin aldığı görünüm şu şekilde tasvir edilmektedir:

“Kurtuluşu takip eden ilk günlerde harabe haline gelen bu şehirde ancak derin ve ölü bir sükûnet hâkimdi. Birçok yerleri taş molozu halinde, her taraf tasavvura güç sığar bir pislik içindeydi. Elde kâfi amele ve vasita bulunmadığı için temizlik işleri masruf mesaiye (harcanan çabaya) rağmen pek ağır devam ediyordu. Veba ve diğer hastalıkların tehdidi

²³ Şehirde Tarakçıoğlu'nun 6. maddede ifade ettiği “10 biner kişilikten çok adam alan sinema “ ve 8. maddede ifade ettiği “tren yolu”nun inşa edildiğine ilişkin izler günümüzde bulunmamaktadır.

endişe vermektten hâli kalmıyordu. Üç katlı evlerin en üst katlarında bile telef olmuş eygür lâşelerine (beygir ölülerine) tesadüf ediliyordu. Tekfurçayır'daki bir evin ahırında şahit olduğum bir manzaranın dehşeti bugün bile gözlerimden silinmiş değildir. Ruslar bu evin ahırına herhalde bir müddet için atlarını çekmiş ve bilâhere terk etmişlerdi. Fareler bu ağırdaki gübreler içinde yavrulamış ve o kadar çoğalmışlardı ki ahırın kapısı açılınca istif halinde sayısız denecek kadar fare yavrularının kaynaştıkları nefret ve istikrah (tikinti) verecek bir dehşetle göze çarpıyordu. Mübalâğasız (abartmasız) binlerce fare yavrusu. Bütün bunlar işgal faciasından artakalan iğrenç levhalar. Rus askerlerinin temizlik kaidelerine (kurallarına) ne derece yabancı olduklarını gösteren delillerdi”, (Şimşek, 1993: 109).

Rus işgali ile şehirden ayrılmak zorunda kalan muhacirlerin, işgalin sona ermesiyle şehre dönüşler de başlamıştır. Bu dönemde şehre ait izlenimler şöyledir:

“Galata (‘Ganita’ olmalı?) altından şehre girdik. Burada da her karaya ayak basan sevinç yaşı dökerek eğilip bastığı toprakları, taşları öpüyor. Galata altındaki mağazaların, antreponun kepenkleri, kapıları kırılmış, içleri boş ve bir kısmı da tamamen tahrip edilmiş. Yollar tasviri güç bir pislik içinde. Buradan bugünkü Meydan Parkı’na, Şems Otel’ne kadar olan cadde üzerinde yalnız dört bakkal dükkânı alışverişe açılmış, diğerleri metrûk (terkedilmiş) ve kapalı. Açık olan bu dört dükkândan da yalnız bir miktar kıyılmış tütün ve sigara kâğıdıyla birkaç çuval fındık, pek az miktarda Rus sabunu, miktarı birkaç kiloyu geçmemek üzere tuz ve birkaç paket kibritle bunların yalnız birinde lüks bir madde halinde birkaç kıyye (okka) tereyağı, bir külek süzme yoğurdu ve bir miktar Rus konservesi var. Bunların haricinde Trabzo’un en işlek semtindeki bu dükkânlarda başka bir şey bulmak imkânı yok. Hicretten dönenlere bir defaya mahsus olmak üzere ekmek tevzi edilen iki fırından maada yine bu civarda fırın, lokanta, otel ve emsali henüz açılmamış. Yollarda askerlerden başka siviller pek az. Dar aralıklarda ve görünürde kimseler yok. Evler hemen hemen boş. Yıkılmadan kurtulmuş olan evlerin kapı ve pencereleri yerlerinde değil. Cihan Otel, Nokta Kumandanlık daire ve karşısındaki eski postane, askeri tevkifhane ittihaz edilmiş (yapılmış). Şimdiye kadar (Gâvur Meydanı- Meydan-ı Şarki- Hürriyet Meydanı) diye muhtelif adlarla anılan Park, gübre deposu halinde idi. Cadde ve yol üzerinde yığınak halinde Rus beygir arabalarıyla, bunlara karışık otomobil enkazıyla dolu idi.

Uzun Sokak’ta ilerledikçe tahribat kendisini daha fazlasıyla gösteriyordu. Tabakhane’de manzara büsbütün değişti. Hüsamoğlu yokuşu denilen yokuş ve cadde üzerindeki binalar kâmilten yıkılmıştı ... Akşam ezanını müteakip hükümet konağıyla cami arasındaki

caddede birkaç kişinin ellerindeki değneklerle fareleri itlâfa (öldürmeye) çalıştıklarını hayretle gördüm. Sokaklarda sürü halinde iri fareler dolaşüyor, insandan pek de kaçmıyorlardı. Sordum: Veba ârazı (belirtileri) görüldüğünden sıhhat müdüriyeti farelerin itlâfını tavsiye ve her bir fare için getirene 25 kuruş verileceğini ilan suretiyle memleketin bu fare istilasından, veba tehdidinden kurtulması için tedbir almış, bu adamlar da bu maksatla fare avına çıkmışlar. Fareler yalnız geceleri değil, gündüzleri de sürü halinde ve korkusuzca geziyorlardır. Caddelerde bu hasarattan maada gebermiş beygir lâşeleri (beygir ölüleri) de nazarlara iğrenç manzaralar veriyordu ... Bir müddet sonra Kavakmeydan Caddesi'ni takiben yoluma devam ettim. Bu yol üzerinde ve bilhassa yolun sağ ve solundaki aralıklarda ve mahalle içlerinde hasarat daha fazlasıyla göze çarpıyordu. Tekfurçayır, Kindinar, Eksotha, Ayasofya Mahallelerindeki tahribat (yıkım) daha korkunçtu. Birçok evlerin yerleri bile belirsiz bir hale gelmişti. Ayasofya yolu üzerindeki düzlükte Ruslar ahşap ve üstleri çinko örtülü yedi adet askeri pavyon inşa etmişlerdi. Buralardaki kışlalarda diğer askeri mevakii (mevkileri) ve eski lise mektebini kullandıkları için fazla tahrip etmeyerek muhafaza etmişlerdi. Ortahisar'dan Ayasofya'ya kadar gidiş ve dönüşte yalnız üç kişiye tesadüf etmiştim. Şehrin bu semtinde yalnız iki küçük bakkal dükkanı alışverişe açılmıştı. Harabe halini alan bu semtler daha hazin manzara taşıyordu. Tamamen ıssız ve vira bir halde. Üçüncü günü Boztepe'ye çıktım. Rumlar'ın bulunduğu iki mahallede bir gûna (hiçbir) tahribat eseri görülmüyordu. Rumların ekserisi ihanetlerinden ürkererek Rus askerleriyle birlikte memleketi terk eylediklerinden, bu iki mahallede de pek az insan kalmıştı. Boztepe yolu üzerinde ve Boztepe sırtında Ruslar'dan metrük uzun menzilli bir takım toplar toprak üstünde yatıyordu. (Bu topları mütareke senelerinde İngilizler sahile çıkardıkları bir müfreze vasıtasıyla ve dinamitle parçalamışlardı.)

Boztepe-i Zîr ve Bâlâ (Aşağı ve Yukarı Boztepe) mahalleleri de mühim bir hasarata (yıkımlara) sahne olmuşlardı. Dönüşte Değirmendere'ye uğradım. Ruslar'ın ve bunlara karışarak Rumlar'ın memleketi terkeyledikleri günlerde bir Ermeni tarafından buradaki cephanelik berhava edilmiş (havaya uçurulmuş) ve infilak tesirile birçok binalar kamilen yıkılmış, buraları taş molozu haline gelmişti. Büyük silolardan yalnız bir ikisi az ve (veya) çok tahribat ile kurulmuşlardı.

Değirmendere bu günlerde bir cephane ve malzeme ve bilhassa dekovil raylarıyla dolu bir haldeydi. Gebermiş atların lâşeleri (atların ölüleri), araba ve otomobil enkazı (döküntü, kalıntı) silindir makineleri burada mühim miktarda yer almıştı. Bir kısım Rus esir askerleri

de burada muhafaza altına alınmıştı. Rusların burada kullandıkları beygir adedini sekiz binden fazla olduğu tahmin ediliyordu ki sahil cephesindeki askerlerimizin mevcudundan fazla bir yekûn. Tahliye sırasında bu hayvanları nakle zaman ve vasıta bulamadıklarından, bir kısmı başıboş bırakılmış ve bir kısmı da şehir haricine götürülerek itlaf edilmişti (öldürülmüştü).”, (Şimşek, 1993: 109, 110, 111).

Rus işgalinden sonra fiziksel çevredeki düzenlemeler üzerinden ikinci bir inşaa denemesinin, Cumhuriyet döneminde gerçekleştirildiği ifade edilebilir. Bu ise modernleşme düşüncesinin öncülüğünde ve özellikle Lambert planı ile ortaya koyulmuştur. Şehirde Lambert planına bağlı gerçekleştirilen imar faaliyetlerine daha sonraki bölümlerde değinilecektir.

Öncelikli olarak şehirde Lambert planını uygulamaya dönük yeni yapı, yol yapma, genişletme düşüncesiyle yapılan istimlâkler, şehirdeki birçok eserin yıkılıp, geleneksel konut bölgelerinin büyük oranda ortadan kalkmasına neden olmuştur. Bu, şehir belleği için de bir kırılma noktasıdır.

1.7.7.1.Kentsel Düzey

Cumhuriyet dönemindeki şehircilik ve mimarlık düşüncesinin merkez tarafından belirlenen biçim, dil ve anlam içeriği, çıkarılan kanunlar ile yasal bir zemine oturtulmuştur.

Bu bağlamda Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi şehirlerini birbirinden ayıran en önemli olgulardan bir tanesini, özel mülkiyet anlayışı oluşturur. Tekeli ve İlkin, Osmanlı'daki mülkiyet anlayışını sultanın egemen olduğu topraklardaki verginin arttırılması ile ilişkili olarak açıklamaktadır.

“...Ülke sultanın mülküdür. Bu ülkenin imarı, bu mülkün imarı ve sultan ile askeri sınıfın denetlediği artı ürünün ya da verginin arttırılması demektir. Bu imar kavramında halkın refahına ilişkin doğrudan bir referans yoktur.”, (Tekeli ve İlkin, 2004b: 4).

Bu, her türlü yapım faaliyetini, bireysel yorumlama zemini büyük oranda ortadan kaldırmış, zorunluluklar üzerinden işleyen bir imar anlayışının ortaya çıkışını sağlar. Bu bağlamda taşra şehirlerinde, yeniden yapım için bir neden olmadıkça, 19.yüzyıl içinde konut dokusu geleneksel niteliğini korumuştur, (Denel, 1982: 56). Ancak 1877 Vilayet Belediye Kanunu uyarınca örgütlenmiş yerel yönetimler işlerlik kazandıktan sonra yapılan uygulamalarla yenileşme farklı bir nitelik sergileyebilmiştir, (Denel, 1982: 56).

Denel, Osmanlı döneminde, sınıfsal farklılaşmadan çok etnik ve dini farklılaşmaya göre biçimlenen geleneksel yerleşme yerlerinde, azınlık cemaatlerin doğal nüfus çoğalmasından dolayı konut alanlarının genişlemesi ve mevcut binalara ek yapılmasının yönetim tarafından istenmediğinden konut alanlarının sınırlı kaldığından arsa fiyatlarının arttığından ve mevcut yapıların kısıtlı arsa içine dış alanlardan yer alarak büyüdüğünden bahsetmektedir, (Denel, 1982: 43).

Cumhuriyet dönemi ile birlikte değişen idari anlayış, şehirde belki mübadele hareketinin de etkisiyle, yerleşim ile ilgili geleneksel kararların yerini yenilerine bırakmıştır. Ancak dinamik bir nüfusa sahip olan toplumdaki yerleşimin kontrol ve düzenine ilişkin düşünceler varlığını sürdürmüştür.

Cumhuriyet'teki şehirlerde, modernleşme çalışmalarının en önemli durak noktalarından bir tanesini şehir planı yapma düşüncesi oluşturur. Bu bağlamda, yukarıda bahsedildiği gibi 1930 yılında çıkarılan Belediye Yasasına göre belediyelere şehir plânı yapma zorunluluğu getirilmiştir. Çiçek, Trabzon Belediyesi'nin 1924 tarihinde bir şehir haritası yaptırmak için bir ihale açtığından bahseder, (Çiçek, 1998: 70). Bu, aynı zamanda İstikbal gazetesinin 30 Temmuz 1924 tarihli baskısında da şu şekilde duyurulmaktadır: "Trabzon şehrinin muntazam haritası yapılacağından talip olacak olanların ne gibi şartları kabul edeceklerini nihayet iki aya kati olarak bildirmeleri ilan olunur.", (Çiçek, 1998: 70). İstanbul'da faaliyet gösteren bir şirkete ihale edilen şehir haritası, ancak 1926'da bitirilebilir. Trabzon'un bu ilk şehir haritasına göre belediye sınırları:

"Merbut krokide gösterildiği üzere Trabzon kasabasında Şark cihetinden Değirmendere, Garp cihetinden Galcia mea Mogala ve Polita karyesi hududu, cenup cihetinden Soğuksu ve Kanlıka ve Mesarya karyeleri hudutları, şimal cihetinden Karadeniz sahili ile mahudud olduğu ve kasabanın karyeler ile itilafi olmadığı" (Trabzon Vilayet Yazışmaları'ndan aktaran Çiçek, 1998: 30) şeklinde belirtilmektedir.

Söz konusu harita bugün elimizde bulunmamaktadır. O dönemlerdeki yapı yerleşimleri ile ilgili bilgi genel olarak bugün geriye az sayıdaki yapı stoğu, fotoğraf ve rivayetler üzerinden değerlendirilmektedir. Buna göre yüzyıl başına ait yerleşime referans olabilecek tarihi doku en çok surlarla çevrili eski şehir içinde yer almaktadır.

Bu bölgede mevcut geleneksel doku, odaların birleşerek evi oluşturduğu, evlerin mahalle ve mahallelerin tüm bir şehrin oluşumunu sağladığı kompakt bir yapıya sahiptir. Bu tip geleneksel şehirleri modern dönemlerden ayıran en önemli özellik ise ihtiyaca göre şekil alıp büyümeleridir, (Tablo 5).

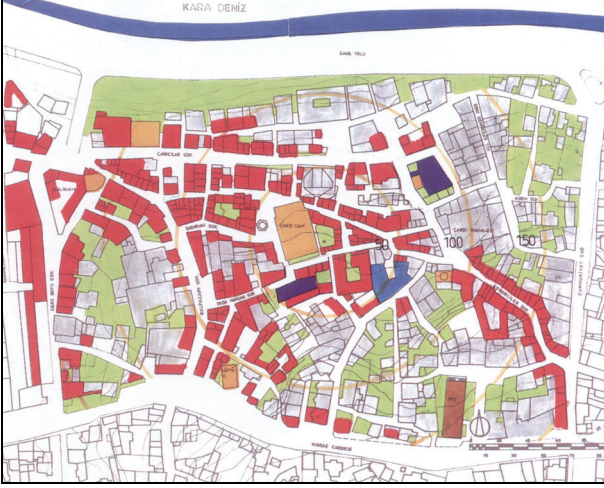
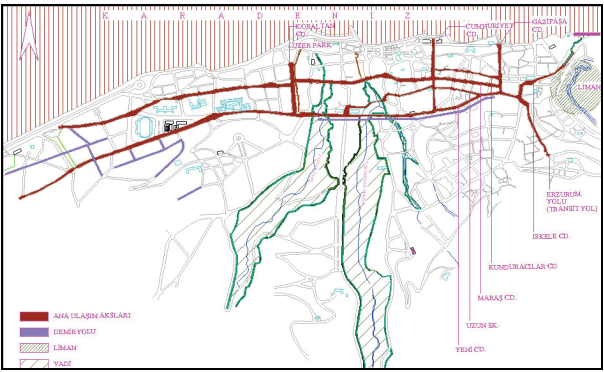
Modern şehrin biçimlenmesinde en önemli aktörlerden bir tanesi, Trabzon imar planını hazırlayan J. H. Lambert olmuştur. Esasen Lambert'in şehir için ortaya koyduğu ilk modern faaliyet, geleneksel olarak şekillenmiş olan şehri ve fiziksel dokuyu modern bir anlayışla yorumlamak ve sonrasında yeniden biçimlendirmek olmuştur. Bunun en belirgin göstergelerinden biri, şehri, dönemin modern planlama anlayışı ile de ilişkili olarak işlevsel açıdan bölgelendiren çalışmasıdır. Bu çalışmalardan sonraki bölümlerde bahsedilecektir.

Cumhuriyet döneminde Trabzon şehir mekânında gözlemlenen değişiklikler, genel olarak dört ana başlık altında ele alınabilir. Bunlardan birincisi; şehirdeki yol, sokak ağının düzene (doğrultu, genişlik, vd.) sokulmasıdır. Lambert planı ile şehir içi ulaşımı, ilk defa işlevsel bölgeler arasında bir sistem dâhilinde ele alınmıştır. Buna göre Lambert, şehir içindeki yolları dört sınıfa ayırmıştır. Birincisi; uzunluğuna olan yollar, ikincisi; denize açılan yollar, üçüncüsü; ulusal ve uluslararası öneme sahip yollar ve dördüncüsü ise mahallî ince yollar. İkincisi; Osmanlı mimari geleneğinde olmayan sergievi, müze, halkevi gibi yapılar, anıt gibi elemanların, şehirde gerek işlevsel açıdan gerekse mimari biçimleri ile ortaya çıkışı olarak açıklanabilir. Cumhuriyet dönemi ile birlikte yeniden ele alınan şehirde inşa edilen yapıların fiziksel ve işlevsel nitelikleri de gözle görülür biçimde değişime uğramıştır. Bunlar; modernleştirici iradenin şehirlerdeki önemli görünür sembolleri arasında yer almaktadır. Bu tavır diğer kamu yapılarında ve sivil mimari örneklerinde de sürdürülmektedir. Bu yapıların içinde şehrin çehresini değiştiren bir üçüncü fiziksel etki; golf sahası, tenis sahası, vd. modern aktivite mekânlarıdır. Dördüncü etki malzeme seçimi, kullanımı ile ilgilidir. Cumhuriyet dönemi ile birlikte, şehirde yaygın olarak kullanılan ahşabın kullanımına sınırlamalar getirilmiş, özellikle yangından korunma düşüncesinin de etkisiyle, ev, fırın mekânların ahşaptan yapımı yasaklanmıştır.

Bu şekilde gerek fiziksel mekânlar gerekse bu mekânlarda gerçekleştirilmesi planlanan modern faaliyetler ile şehirlere modern bir ifade kazandırılmaya çalışılmıştır. Burada en önemli nokta, bu değişimin merkezi iradenin güdümündeki kurumlar, çıkarılan kanunlar ile desteklenerek çok hızlı bir biçimde gerçekleştirilmiş olmasıdır.

Modern ve geleneksel Trabzon şehrinin biçimlenişindeki genel farklılıklar aşağıda yer almaktadır, (Tablo 6).

Tablo 6. Trabzon şehir mekânında modern ve geleneksel yerleşimlerin biçimlenişindeki genel farklılıklar

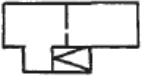

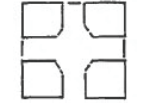
Geleneksel Trabzon Şehrini Biçimlenişi	
 <p>(1)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • İhtiyaca göre biçimlendirilen geometriden uzak sokak dokusunun örgütlemeye dayalı organik biçimleri gözlemlenmektedir. • Mahallenin çekirdeğini oluşturan cami ve küçük bir meydan bulunmaktadır. Zağanos Meydanı, Belediye Meydanı, Sakız Meydanı'nda olduğu gibi... • Geleneksel konut, bahçe içinde konumlanır. Sokağa değil, bahçeye yani kendi içine dönüktür. Dolayısıyla zemin katın sokağa bakan cephesi sağır bırakılmıştır, (Gedikli, 1993: 7). • Bahçe duvarları komşu evin bahçe duvarı ile bitişik nizam bir yerleşim düzenine sahiptir. • İki tarafta bahçe duvarlarının çevrelediği dar sokakların kıvrımları boyunca yerleşen kapılar aracılığıyla evin bahçesine ulaşım sağlanır.
 <p>(2)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Lambert planı hem işlevsel hem de fiziksel açıdan rasyonel bir anlayışa sahiptir. • Lambert planına göre Trabzon şehrinde, birbirini ızgara biçiminde kesen yollar ve yolların birleştiği yerlerde meydanlar oluşturulmuştur. • Şehir işlevsel açıdan; sanayi bölgesi, ticaret bölgesi, ikamet bölgesi gibi çeşitli bölgelere ayrılmıştır. • Şehir içinde golf sahası, tenis sahası, çocuk oyun alanı gibi mekânlar, özellikle kadının şehri konut dışında kullanımını hedefleyen mekânlardır.
<p>(1), (Aru, 1998).</p>	

1.7.7.2. Mevcut Mimari Düzey

Cumhuriyet dönemi ile kurulan modern devlet anlayışının devamı olarak ulusal tarih yazımı ve araştırmalarına önem verilmiştir. Bu kapsamda S.H. Eldem'in GSA'da başlayan Milli Mimari Semineri ve dönemin tek yayını olan Arkitekt'teki yazı dizisi, Emin Onat'ın İTÜ Mimarlık Fakültesi'nin genç akademik kuşağını bu çalışmalara yönlendirmesiyle, Türk Evi kavramı arşivlenmeye çalışılmıştır.

Bu bağlamda oluşturulan Türk evi plan tipolojileri, çoğu kez, oda, sofa ve bazen bunlara ek olarak eyvan elemanlarının birbiriyle olan ilişkisine bağlı olarak tanımlanmaktadır, (Durukan, 1994: 5, 6), (Tablo 7).

Tablo 7. Geleneksel türk evi plan tipolojileri, (Eldem, 1954).

	SOFASIZ PLAN TİPİ
	DIŞ SOFALI PLAN <ul style="list-style-type: none"> • Yan Sofalı • L Sofalı • U Sofalı
	İÇ SOFALI PLAN TİPİ
	ORTA SOFALI PLAN TİPİ

Bununla birlikte geleneksel konut tipolojisi kavramının, geleneksel dünyayı, geçmişteki yaşamın gereksinimleri ve algılamalarına göre değil modernliğin araçsal unsurları olarak değerlendirmeleri, onun inşai niteliklerinin de bir göstergesidir. Öyle ki, bu tipolojileri ortaya koyan iklim, ışık, ailedeki fert sayısı ve statüsü, yapı ustasının müdahaleleri, vb. gibi etkiler, aynı zamanda bu genel tipolonin dışında özel örnekleri de ortaya koymuş olabilir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Trabzon'da şehrin ihtiyaçlarına cevap verecek ölçekte irili ufaklı birçok yapı türüne rastlanır. Odabaşıoğlu, 1933 tarihinde şehir ile ilgili yaptığı derleme eserinde, Trabzon'da 1 Erkek Lisesi, 1 Kız Ortaokulu (şimdiki Kurtuluş İlkokulu),

1 Erkek Öğretmen Okulu, (Şimdiki Kanunî Anadolu Lisesi binası), 1 Ticaret Lisesi, 12 ilkokul, 2 hastane (Askeri Hastane ve Memleket Hastanesi), 2 hamam, 2 plaj, 1 dispanser, 3 eczahane, 1 kütüphane, 2264 mağaza ve dükkân, 30 lokanta, 102 kahvehane ve gazino, 1 tiyatro ve sinema, 52 han ve ahır, 34 otel, 12 fabrika, 39 fırın, 38 cami, 10 kilise, 5 kışla olduğundan bahsediyor. Bununla birlikte şehirdeki binaların sayısı ve türü bunlarla sınırlı tutulmamalıdır. Örneğin 18.06.1932 tarihli Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamesi'ne göre bu dönemlerde Mumhaneönü'nde bir balıkhane, İş Bankası (1935), Halkevi, Posta Telgraf Başmüdürlüğü binası, matbaa, polis dairesi, umumhane, mezbaha, itfaiye gibi farklı işlevleri barındıran mekânlar bulunmaktadır. Bunlar arasında en yaygın rastalanabilecek yapı türü ise konutlardır.

Şehirdeki yapı stoğunun büyük bir bölümünü oluşturan geleneksel konut ve mahalle birimlerinin biçimlenişi, geleneksel yaşama tavrını ortaya koyar. Bu tür yerleşimlerin Cumhuriyet'in ilk dönemlerindeki görünümü şu şekildedir:

“Evler, umumiyetle etrafi yüksek duvarlarla çevrili, bahçe ortasında veya kenarında inşa edilmiş tek veya iki katlı binalardı, ev sahibinin zevkine göre çiçeklerle donatılmış bahçe ve sokak duvarlarından sarkan çeşitli çiçekler ev sahibinin zevkini dış âleme aksettirmekte.

Ev geniş bir sofa etrafında sırlanmış odalar ve mutbak, veya iki katlı ise üst katlar yatak odası olarak kullanılmak üzere, alt katlar ise yemek oturma kiler gibi ihtiyaçlar için yapılmış kat.

Gusulhane denilen banyolarumumiyetle yatak odalarının içinde yapılmıştır, mutbaklar ise günlük hayatın geçtiği, mahalleli arasında görüş alışverişinin yapıldığı yerdir.

Zengin evleri ise Haremlik ve Selamlık olmak üzere iki kısımdan ibaret olup Selamlık'ları meşhur olan, Boztepe'de Nemlizedeler, Pazarkapı'da Kundupoğlu Nimbiyıklar ve Çarşı mahallesinde Eyüpoğlu, Ali ve Hacıkadıoğlu Selamlıklarıdır.

Burada mahallenin ileri gelenler topları, günlük hadiseleri görüşür, bayram öncesi ihtiyaç sahiplerine yapılacak yardımlar tespit ile, sessizce sahiplerine ulaştırılır.

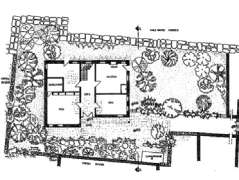
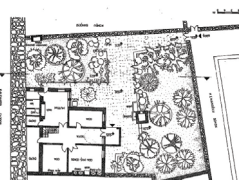
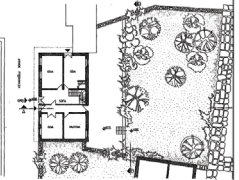
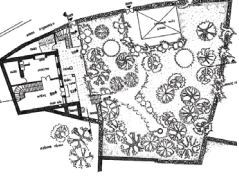
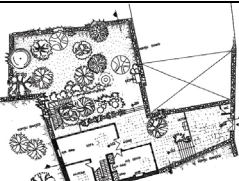
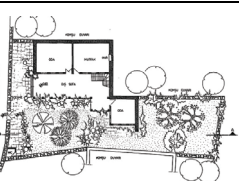
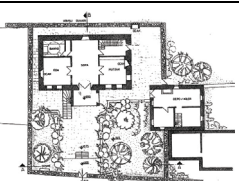
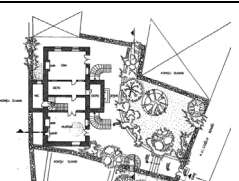
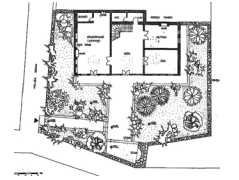
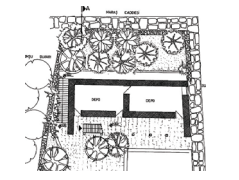
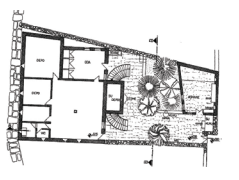
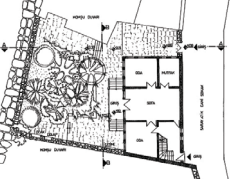
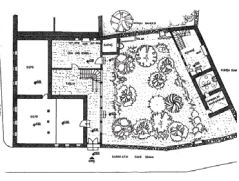
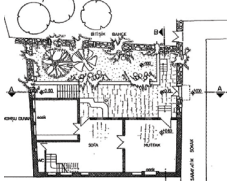
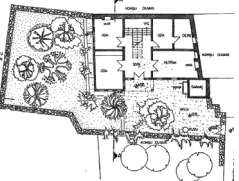
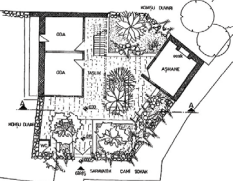
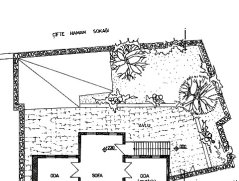
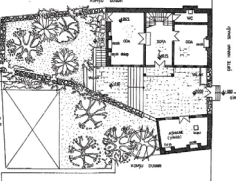
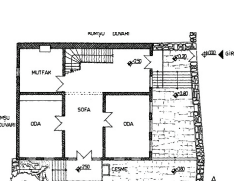
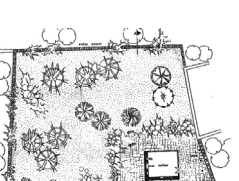
Umumiyetle gelin eve alınır, kız dışarıya verilir, pek ender olarak İç Güveyi eve alınır.

Orta tabaka halkın geceleri veya gündüzleri gerektiğinde toplandıkları yer Mahalle Kahveleridir, onlar da buralarda hem toplanırlar ve hem de kendi çaplarında günlük hadiseleri değerlendirir, kahveye çıkmayan komşu veya ahabın durumu sorulur, araştırılır,

gerekli yardım kendisine yapılır, tabii burada önemli mevki mahallenin İmamı'nda ve diğerlerine nispeten zengin olan kimsedir.”, (Odabaşıoğlu, TARİHSİZ, 145, 146).

Gedikli'nin, surlarla çevrili eski şehir içindeki geleneksel dokuyu incelediği tezi, sadece alınan rölöveler ve çizimleri değerlendirildiğinde bile bu konuda yapılmış önemli çalışmalarından biri olarak kabul edilebilir. Gedikli, sur içinde hala mevcut olan toplam 20 adet geleneksel konutu incelemiştir, (Gedikli, 1993), (Tablo 8).

Tablo 8. Trabzon geleneksel konut birimlerinden örnekler

Trabzon geleneksel konut birimlerinden örnekler			
 (1) 1 Nolu Konut	 (2) 2 Nolu Konut	 (3) 3 Nolu Konut	 (4) 4 Nolu Konut
 (5) 5 Nolu Konut	 (6) 6 Nolu Konut	 (7) 7 Nolu Konut	 (8) 8 Nolu Konut
 (9) 9 Nolu Konut	 (10) 10 Nolu Konut	 (11) 11 Nolu Konut	 (12) 12 Nolu Konut
 (13) 13 Nolu Konut	 (14) 14 Nolu Konut	 (15) 15 Nolu Konut	 (16) 16 Nolu Konut
 (17) 17 Nolu Konut	 (18) 18 Nolu Konut	 (19) 19 Nolu Konut	 (20) 20 Nolu Konut
* (1), (2), (3), (4), (5), (6), (7), (8), ..., (20) nolu konut planları Reyhan Gedikli'nin yüksek lisans tezinden alıntılanmıştır, (Gedikli, 1993).			

Cumhuriyet dönemi ile birlikte konutun planlı ve modern bir anlayışla ele alındığı bölgelerin oluşturulması yönünde çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bununla ilgili ilk teşebbüs Lambert planında ortaya konmuştur. Bu bağlamda plan, toplumdaki modern işlevsel farklılığı plana taşımıştır. Şehrin batısında, öncelikli olarak memurların ikametine yönelik olarak “Memurin İkamet Mıntıkası (M.İ.M.)” oluşturulmuş, doğu tarafta ise işçi evlerinin yerleştirilmesi düşünülmüştür.

2. YAPILAN ÇALIŞMALAR

2.1. Yöntem

Cumhuriyet dönemi mimarlık tarihi yazımı, genel olarak bir dönemi merkezsel düşünce bağlamında anlamlandırma çabasının egemen olduğu ve çevresel düşünüşün büyük oranda ihmal edildiği inşai niteliklere sahiptir.¹ Özellikle Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde oldukça popüler olan bu yöntem, Avrupa'da pozitivist düşünce geleneğine bağlı olarak ortaya çıkan sistem yaklaşımlarının beşeri bilimler alanında kullanma çabasının bir sonucu olarak yaygınlık kazanmıştır. Bu, mimarlık alanında iki unsur üzerinden gerçekleştirilmiştir: Bunlardan birincisi “mevcut fiziksel çevre” içindeki “modern” yapılar, ikincisi ise bu yapıları tasarlayan sınırlı sayıdaki mimarlar.²

Bu bağlamda Cumhuriyet kurulduğunda kırsal bir kasaba görünümünde olan Ankara'nın başkent ilan edilmesi ve imarı çalışmaları, modern kent imgesinin yaratılmasında önemli bir rolü vardır. Ankara ve “Yeni Şehir” yani şehrin Cumhuriyet'le birlikte imara açılan bölümü, periferi için genel yaşama biçimleri, dolayısıyla mimarlık ve kent planı için bir model önerisidir. Bununla birlikte Ankara'da “Eski Şehir”, Cumhuriyet'in bu ilk döneminde yayımlanan eserlerde çoğu kez bir ilgi konusu oluşturmamaktadır. Bu tavır, sonrasında Cumhuriyet'in ilk dönemini Birinci Ulusal ve İkinci Ulusal Mimarlık dönemi türünden tanımlamalar ile de Anadolu'yu topyekûn içine dâhil eder. Mimarın modern bir özne olarak Cumhuriyet dönemindeki yükselişi de bu şekilde başlamış olur. Bu dönemde devlet için yapı tasarımı yapan sayılı mimarların omuzlarına Cumhuriyet dönemi Türk mimarlığını temsil sorumluluğu yüklenmiştir. Düşüncenin mimari imgeler aracılığıyla görünür kılması, bir anlamda Cumhuriyet ideolojisinin başarısının bir ölçüsü olarak kabul edilmektedir.

Çalışma, mimarlık alanında yapılmış olmakla birlikte, gerek tarihe bakış açısı gerekse kullandığı malzemeler açısından tarihsel bir niteliğe sahiptir. Tarihsel niteliğe sahip her söylemin koşullu/pozisyonel bir duruşa sahip olabileceğinden daha önce bahsedilmiştir.

¹ Tanyeli, bu yöntemi “mimarlık tarihini ve genelde fiziksel çevrenin değişimini belirli biçimde fiziksel çevrenin kırılma noktalarını röper alarak yazma güzargahı” olan bildik bir yaklaşım olarak tanımlıyor: Tanyeli, 2004: 38).

² Bknz. Tanyeli'nin mimarın seçkin bir tavır ile “özne” olarak ele alınmasını eleştirdiği kitabı, (Tanyeli, 2007).

Nitekim değerlendirmede bu pozisyonların ve kendi pozisyonunun da farkında olabilmek, eleştirel açıdan önem taşımaktadır.

Çalışmada dönemin mimarlık ve planlama düşünceleri, bunlara yön veren siyasal, ekonomik, toplumsal koşullar bağlamında değerlendirilmektedir. Kaynak eserlerin değerlendirilmesinde ağırlıklı olarak nitel bir araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem beş aşamalı olarak uygulanmaktadır. İlk aşamada literatür taraması ile konu ile ilgili yayımlara ulaşılmıştır. Burada öncelikli amaç birincil kaynakların saptanması ve onlara ulaşım koşullarının belirlenmesidir. Bununla birlikte Türkiye’de bireysel ya da kurumsal anlamda arşivcilik bilinci gelişmemiş, hele hele periferide, belki, çevresel düşünüşün de bir yansıması olarak, henüz hak ettiği değere sahip olmuş değildir.

Kaynaklardan edinilen genel bilgiler ışığında ikinci aşamaya geçilmiştir. Dönem ile ilgili karşılaştırmalı okumalar, dönemin genel yapısı; başat ideoloji, karşıtlıklar hakkında bilgi verir. Bu, aynı zamanda, kaynakların alt okumalarının yapıldığı bir süreç ve çalışmanın ulaşabileceği sınırlarını tahmin etmekte yardımcı olur. (İkinci aşama) Çalışmada periferideki modern mekân uygulamalarının yerin ve zamanın ruhu ile anlamsal ilişkisi araştırılacaktır. Bu bağlamda Trabzon şehri, çalışmanın periferideki örnek alanı olarak belirlenmiştir. Trabzon denklemin değişken olan bölümünü temsil etmektedir. Yerel aktörlerin (yerel idareci, gazeteci, entelektüeller, vd.) buradaki faaliyetlerine bağlı olarak mimarlık, planlama uygulamaları (mekân kuruluşu) biçimlendirilmektedir. Merkez ve modernite ise denklemdeki anlam sabitlerini ifade etmektedir.

Söz konusu tematik metinlerin dışında konunun kuramsal çerçevesinin kurulmasında da katkı sağlayan interdisipliner kaynaklar, şehirdeki mimarlık ve planlamaya ilişkin uygulamaların nedenlerini anlama ve kavrama aşamasında faydalı olmuşlardır. (Üçüncü aşama)

Ayrıca birincil ve ikincil kaynaklarda bir gösterge olarak linguistik kurgunun temsil ettiği anlam üzerinde durulmuştur.¹ Bu, özellikle birincil kaynaklarda zaman zaman metonimleri ortaya çıkarmaya dönük bir çabaya dönüşmektedir. İkincil kaynaklarda öncelikli olarak yazarın pozisyonunu ortaya çıkarmak yönelik olarak bir yola başvurulmuştur. Bu şekilde, birincil kaynaklardaki “yer” ve “zaman”sal sorun ve beklentilere, ikincil kaynaklarda yazarın vermek istediği cevap değerlendirilmektedir.

¹ Birincil kaynaklar ile “yaşanan geçmişi yazan, anlatan” ve ikincil kaynaklar ile “rivayet edilen geçmişi yazan, anlatan” eserler ifade edilmektedir.

Dördüncü aşamada toplanan bilgi ve yapılan incelemeler bir araya getirilecektir. Son aşamada ise yorumlanmak üzere tekrar gözden geçirilecektir.

2.2. Literatür Taraması

Çalışmada, Cumhuriyet döneminde merkez tarafından geliştirilen söylem ve bunun periferideki yansımalarının takip edilebileceği yazılı ve görsel literatür kayıtlarından faydalanılmıştır. Çeşitli dergi, kitap, makale, tez, bildiri ve resmi raporlardan oluşan bu kayıtlar, aynı zamanda, bir “Yazılı Çevre” olarak nitelendirilmektedir. Görsel literatür kayıtlarını ise mimarlık araştırmalarında sıkça kullanılan yazılı çevreyi destekleyecek nitelikteki mekan parçaları, yapılar veya yapı grupları oluşturmaktadır. Çalışmada nispeten “Yazılı Çevre” ye göre daha somut, fiziksel olan bu görsel literatür, bir “Yapılı Çevre” olarak değerlendirilmektedir.

Cumhuriyet dönemi ile ilgili yapılan bu incelemede, konu ile ilgili literatür öncelikli olarak iki kategori halinde ele alınmaktadır: Birincil ve ikincil kaynaklar.

Birincil kaynaklar ile dönemin yazılı dokümanları; resmi kayıtları, yerel gazete, ulusal ve yerel dergi, makale, kitap, vs. yayınları ifade edilmek istenmektedir.

Resmi kayıtlar: 1923–1960 dönemine ait Hükümet Programları, 1931–1958 dönemine kadarki Trabzon Belediye Meclis Zabıtnameleri’nden oluşmaktadır. Kullanılması düşünülen Trabzon İl Özel İdare Arşivi’ne ise ulaşılamamıştır.

Yerel gazeteler: Trabzon’da 1909–1923 yılları arasında İkbâl Gazetesi, Yeşil Yurd Gazetesi, İstikbal Gazetesi, Kahkaha Gazetesi, Halk Gazetesi, 1923–1928 tarihleri arasında Yenyol, Zühal, Mihrak, Tekâmül, Yeni Terbiye, Devekuşu, Trabzon Muallimler Birliği, Çalikuşu, Piyasa, Trabzon Ticaret, İktisad Gazeteleri çıkarılmıştır. 1928–1945 yılları arasında Halk, Reklâm, Ticaret çıkarılmıştır. 1945–1960 yılları arasında Trabzon, Doğru Yazar, Demokrat Çaykara, Yeni Of, Pulathane, Doğu, Hâkimiyet, Hizmet, Vakfıkebir, Ses, Büyük Liman, 1960–1970 tarihleri arasında Sabah Postası, Son Haber, Yenigün, İleri, Bayraktar, Çocuk Sesi, Sömürgeciliğe Karşı Savaş, Vahdet, Toplum Kalkınması, Trabzon Turizm, Trabzon Yol-İş, Devrim Ocağı dergileri çıkarılmıştır, (Albayrak, 1994: V, VI).

Ulusal ve yerel dergiler: Arkitekt, Ulus, Karınca, Mimarlık Dergileri gibi dağıtımı ulusal ölçekte olan dergiler ile birlikte ve 1918–1923 tarihleri arasında çıkarılan Kaygu

Mecmuası, Genç Anadolu Mecmuası, Düşünceler Mecmuası, Yeni Mektep Mecmuası, 1923–1928 tarihleri arasında Özdilek, Necm-i Atı, Güzel Pulathane, 1928–1945 tarihleri arasında Akın, Trabzon Lisesi, Trabzo Kliniği, İnan, Boztepe, 1945–1960 tarihleri arasında Bütün, Hamsi, Hedef, Değirmen, Çocuk Güneşi, Anıt, Horon, 1960–1970 tarihleri arasında K1y1, Çakıl, Yalı, Nümune Hastanesi Mecmuası, Önder dergileridir.

Çalışmanın ilk aşamasında bu kaynakların tamamının kullanılması düşünülüyor olsa da arşivlerin yetersizliği, arşivlere ulaşım konusunda yaşanan zorluklar, ulaşılan bazı kaynaklarda ise eski dil ile ilgili çözümlenmelerin yapılamaması dolayısıyla mümkün olmamıştır. Ayrıca her bir yayının, bir tez yazımına imkân verecek miktarda malzeme ile dolu olduğu fark edilmiştir. Bu bağlamda, çalışmada 1942-1956 tarihleri arasında çıkan Halk gazeteleri, 1934- 1945 tarihleri arasında çıkan Yeniyol gazeteleri, İnan ve Akın dergileri incelenmiştir.

İkincil kaynaklar dönemi bugünkü bakış açılarıyla rivayet edilen geçmişi hakkında yazılan kayıtlardan oluşmaktadır. Bunlar da genel olarak kitaplar, makaleler, sempozyum-kongre bildirileri ve tezler olmak üzere dört başlık altında ele alınabilir.

2.3. Çalışma Alanına İlişkin Temel Kavramlar: Merkez ve Periferi

2.3.1. Merkez ve Periferi Kavramları

Cumhuriyet döneminde merkez ve periferi ilişkilerini inceleyen en derinlikli paradigma, Şerif Mardin tarafından ortaya konulmuştur, (Mardin, 1995: 34-76). Mardin, Shils'in her toplumun bir merkezi olduğu önermesinden yola çıkarak Türk siyasi işleyişini açıklamaktadır.

Shils'e göre toplumu yöneten değerler, inançlar ve semboller, sistemin bir tür ağırlık merkezidirler, (Açıkel, 2006: 37), (Gönenç, 2006: 130). Toplumun kutsal saydığı değerler arasında kurulan yakın ilişki ve toplumu yönetenlerin bu değerlere sahip çıkmasından ötürü bu değer sistemi merkezi bir role sahiptir, (Gönenç, 2006: 130). Bu sistem, aynı zamanda, merkezi kurumsal yapıya da meşruiyet kazandırır.

Çalışmadaki sorun alanı, modernite düşüncesinin bu merkez-periferi kavramları ile ilişkili algılamaları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Esasen merkez ve periferi, modern döneme ait kavramsallaştırmalardır. Modernitenin, “merkez” tarafından üretilen “nesnel” ve “evrensel” karakteri, onun, Cumhuriyet’te, aynı zamanda, yaptırım gücüne de bağlı olarak

birçok uygulama alanına sahip bir söylem olarak değerlendirilmesinde etkilidir. Bununla birlikte Mardin, varlığı idealize edilen moderniteyi siyasal işleyiş içindeki ikincil (secondar) ilişkiler üzerinden ve resmi olan ile yerel, devletle halk, mekânsal olarak devletin merkezi ile Anadolu arasındaki bir kopukluk olarak incelemektedir, (Ahıska, 2006: 15). Buradaki merkez kavramıyla ifade edilmek istenen “kültürel anlamda toplumu yöneten semboller, değerler ve inançlar düzeninin merkezi², modernite söyleminin geliştirildiği yer”dir. Söylemin hayata geçirilebilmesi ise periferinin moderniteyi içselleştirmesi ile yakından ilişkilidir. Periferi, “modernite düşüncesi ile nüfuz edilmesi hedeflenen geleneksel toplum ve bu yapıyı temsil eden şehir” i ifade etmektedir. Bununla birlikte merkez ve periferi imgelerinin Cumhuriyet döneminde ve çalışma bağlamında ifade ettiği bu anlam, modernlik dışında başka bir tarihsel ya da yerel düzlemde, örneğin Osmanlı Devleti ya da şehrin tarih öncesi dönemleri içinde ele alındığında farklı biçimde temsil edilebilir.

Çalışmada Cumhuriyet modernliği, merkez-periferi dinamikleri doğrultusunda incelenerek, merkezsiz karakterin periferideki temsil biçimi, periferinin algılamalarının merkez ile benzeştiği veya ondan farklılaştığı tarafların ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Buna göre ortaya çıkan tablo bir taraftan modernitenin merkez-periferi pratikleri arasındaki farklılaşmasını, diğer taraftan mimarlığın ve kentin görünür simgelerinin yerel bir bağlamı nasıl ürettiğini ortaya koyacaktır.

2.3.2. Merkez ve Periferi Paradigmasının Sınırlılıkları Üzerine

Geleneksel değer sisteminin, modern ve seküler olan merkezi değer sistemi ile yer değiştirmesine dönük faaliyetlerin yürütüldüğü Cumhuriyet dönemi ile birlikte merkezin, kültürel değer sisteminin temelini oluşturan İslam’ın rolünü tanımayarak, ondan faydalanmamış olduğu görülmektedir, (Gönenç, 2006: 133), (Çınar, 2006: 157). Bu bağlamda Cumhuriyet idaresi, yüzyıllar içinde ortaya çıkan ve Anadolu’nun en küçük yerleşimlerinde bile kolektifleşmiş kabul ve kutsal merkezi değerlerin karşısında yeni ve tanıdık olmayan alternatif değerler sistemini ortaya koymuştur. Merkezi otorite tarafından kutsanarak idealize edilen ‘modern’ in toplumsal alanda da yaygınlaştırılması için çalışmalar yapılmıştır. Bu noktada orta çıkan ilk soru işareti, “farklı kültürel karakterlere

² Merkez kavramının kültürel ve kurumsal boyutu için bkz. (Gönenç, 2006, 130).

sahip bölgelerin geleneksel kutsal anlayışının yerinden boşalan alana koyacağı ‘modern’ değerinin her bölge için taşıdığı mesajın, geleneksel kutsal anlayışının yerini doldurabilecek bir çeşitlilik ve derinliğe sahip olup olamayacağı”dır. Nitekim Trabzon kırsalının Trabzon merkezi ile, İstanbul ile veya Avrupa’nın herhangi bir köşesindeki bölge ile ihtiyaç ve beklentilerinin tektipleştirilemeyeşi, modernitenin homojen kabullerinden ortaya çıkan muhtemel sorun alanlarından bir tanesini oluşturur. Dolayısıyla “Hangi merkez?” ve “Hangi periferi?”, erken Cumhuriyet modernliğinin sorulmamış soruları arasında yerlerini almışlardır.

Modernitenin ortaya çıktığı coğrafyadaki yayılımı eşzamanlı olmamıştır, (Tekeli, 2001: 36). İlk olarak Avrupa’nın kuzeybatısında ortaya çıkan aydınlanma hareketinin etkileri, modernleşme, uluslaşma gibi toplumsal alt-açılımları ile diğer coğrafyalara yayılmıştır. Osmanlı’nın son dönemlerinde etkileri hissedilmeye başlanan modernitenin ilk uygulamaları İstanbul’da, Cumhuriyet döneminde ise Ankara’da gerçekleştirilmiştir. Modernitenin yayıldığı çevrelerdeki uygulama biçimleri, daha sonraları, “öteki modernizmler” başlığı altında bir başka değerlendirme konusunu daha ortaya koymuştur. Cumhuriyet modernliğinde olduğu gibi...

Tanyeli, merkezi, uluslararası odaklarla bağlantılı, büyük iletişim ve ulaşım eksenleri üzerinde bir düğüm noktası olan bir metropol ve Simmel’in de ifadelerinden yararlanarak kapitalist para ekonomisinin egemen olduğu yer olarak tanımlıyor, (Tanyeli, 2000: 16). Dolayısıyla merkez kavramını, burjuva ekonomisinin egemen olduğu ekonomik bir çerçeveden de değerlendirmek mümkün görünmektedir. Bu, aynı zamanda esnek ve yer değiştirebilir bir merkez kavramını, ekonomik işleyişin mekânsal olarak yer değiştirmesine bağlı olarak merkez ve periferinin de pozisyon değiştirdiği bir çerçeveden bakmayı da mümkün kılmaktadır. Bu da merkezin periferiye kayması veya periferinin merkezleşmesi türünden olguları görünür kılmaktadır.

Bu bağlamda 1923’lerin başında siyasal iktidar tarafından geleneksel başkent olan İstanbul’un yerine alternatif modern bir odak oluşturma çabasıyla Ankara’nın başkent ilan edilmesi, modernlik, gelenek ve merkez kavramı üzerinden yürüyen dikotomilerin üretilmesinin temel sebeplerinden biridir, (Usta, vd. 2004: 191-215). Öyle ki Cumhuriyet’in ilk on yılında Ankara’da oluşan burjuvazi ve şehrin mekânsal kimliği Ankara’yı bu anlamda her zaman soyut bir şehir ya da ütopya olmaya itmiştir. Oysa İstanbul, özellikle 1970 ve sonrasında, giderek daha kimlikli bir burjuvazi ile dünya kültür,

spor, sanat teknoloji ve burjuvazi ile iletişim içinde olan ve iletişimi yapısal mekânlara dönüştüren bir kenttir.

- Ankara, Cumhuriyet'in başkentidir. Ancak dünya olimpiyatları için tesisler İstanbul'da yapılmaktadır.
- Dünyanın en çok izlenen spor faaliyetlerinden biri olan Formula 1 pisti İstanbul'da inşa edilmektedir.
- Dünya fuar ve kongre merkezleri İstanbul'da yapılmaktadır.
- Uluslar arası film, caz, kültür-sanat festivallerinin hepsi İstanbul'da yapılmaktadır.
- Dünya barışı ile ilgili kongreler İstanbul'da yapılmaktadır.
- Dünya finans merkezleri ile ilişkiler, borsa ve bu arada Cumhuriyet'in ve Atatürk'ün Bankası olan İş Bankası, genel merkezini İstanbul'a taşımıştır.
- Buna karşın Ankara yalnızca yerel siyasetle ve Cumhuriyet'in ilkeleri ile çatışan bir şehir mekânına dönüşmüştür.

Dolayısıyla Cumhuriyet döneminde mekânsal merkez kavramının anlamı, koşullara bağlı bir gelişim seyrederek. Bununla birlikte merkez-çevre paradigmasına ilişkin tanımlamaları sadece iç dinamikler ile açıklamak da yeterli değildir. Küresel kapitalizm ve sermaye akışları, yeni merkezi mekânların ortaya çıkmasında etkin rol oynamakta, “bağlantıdakiler” ve “kopmuşlar” arasındaki uçurumu arttırmaktadır, (Ahıska, 2006: 18).

Merkez ve periferi sınırının başlangıç ve bitişi, sınır ve bölge kavramlarının geçmişteki ve bugünkü anlamı ile ilişkili olarak sosyal, fiziksel, felsefi, ideolojik, vb. açılardan farklı şekillerde ele alınabilir. Bugün fiziksel sınırlar ortadan kalkmasa da sınır kavramının, geçmişten farklı olarak anlamsal bir genişleme yaşadığını söylemek mümkündür. Fiziksel sınır yerini beşeri karakter üzerinden değerlendirilen bir sınır ölçüsüne, bölge kavramı ise yerini networkler halinde gelişen alanlara bırakmıştır, (Özgen, 2007). Gönenç (2006: 132, 133), Cumhuriyet'in ilk dönemleri için merkeze yakın ve uzak olma durumunu ideolojik açıdan Kemalizme bağlılık derecesine ve çevre aktörünün merkezdeki aktörlerle uzlaşabilmesi göre “yakın çevre” ve “uzak çevre” tanımlamalarını kullanarak açıklamaktadır. Bu bağlamda ulus devletin ortaya çıkışı ile kentsel özerkliklerin³ de ortadan kalkmaya başladığı bir dönemde Trabzon, modernite ideallerini sürdürdüğü ölçüde merkeze yakın bir konuma sahip olacaktır. Bu ise kısa vadede biçimsel semboller

³ Keyder, Birinci Dünya Savaşı ve ardından dünya pazarının parçalanması ve güçsüz imparatorlukların yerini güçlü ulus devletlerin alması sürecinin kentsel özerkliğin de sonunu getirdiğini söyler, (Keyder, 2000: 14).

üzerinden yürütülen çalışmaların ağırlık kazandığı, uzun vadede ise modernitenin içeriğinin boşaltıldığı bir sürecin ortaya çıkışına yol açmıştır.

Sonuç olarak uzlaşmaz iki farklı toplumsal deneyimin mücadelesi, kültürel bir düalizm gibi aktarılan merkez-periferi tartışmalarında, aradaki geçişlilikler ve çakışmalar ve bu yer değiştirmeler de çoğu zaman ihmal edilmektedir, (Açıkel, 2006: 34, 49).

Açıkel'e göre merkez-periferi paradigmasının Cumhuriyet'teki kırılmaları temel olarak inanç bağlamında gerçekleşmiştir, (Açıkel, 2006: 53, 55, 56). Bunlardan bir tanesi, kırsal kökenli İslami muhafazakâr kesimin, çoğu zaman merkeze yakın koordinatlardan türediğinin ihmal ediliyor olmasıdır. İkincisi; monolitik bir yapıda olduğu düşünülen bu kesimin sınıfsal ayırım ile toplumun geri kalanından farklılaşmaya başlaması, üçüncüsü; kentleşmenin bir sonucu olarak İslami dayanışma yardımlaşma ağları ve kurumlarının ortaya çıkışı, dördüncüsü; Modernliğin İslamileşmesi, beşincisi ise devlet bürokrasisinin çevresel etkilerle belirlenmeye başlamasıdır.

2.3.3. Cumhuriyet Döneminde Merkezin Periferi Üzerindeki Denetim Araçları

Modernleşme ve Avrupa'da yükselen değerlerin geleneksel Osmanlı toplumunu etkilemesini takiben Osmanlı Devleti'nde modernliğin etkilerine karşı alınan tedbirler de o oranda –ironik biçimde- modern nitelikte olmuştur.

Osmanlı Devleti, zayıfladıkça periferide kaybetmeye başladığı otoritesini yeniden kazanmak amacıyla özellikle 19.yüzyıl sonunda periferi üzerindeki etkisini arttırmaya başlar. Toprak reformu, periferideki çiftçilere verilecek kredileri düzenleme amacıyla kurulan Menafi Sandıkları (Ziraat Bankası), Tanzimat Fermanı, herkes için eşit hukuksal sistemin getirildiği Gülhane Hattı Hümayun, vd çıkarılan yasalar, kişisel özgürlükleri artırma yoluyla periferideki merkezi denetimi arttırmayı amaçlamaktadır, (Ahmad, 2007: 39, 41, 56).

Cumhuriyet, Avrupa'da ortaya çıkan modernleşme düşüncesinin de etkisiyle Osmanlı'nın merkezi idaresinde ve toplumsal kademelerinde ortaya konan tavrın bir sonucudur. Dolayısıyla Cumhuriyet'te, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaratılmak istenen merkeze bağlılık ve aidiyet düşüncesini pekiştirmeye dönük olarak çeşitli ulusal kimlik sembelleri oluşturulmaya çalışılmıştır, (Arlı, 2004). Bu kimlik, geleneği sıfırlayan ve öncelikli olarak genişletilmiş bir Türklük ve modernlik kavramları üzerinde şekillenmektedir.

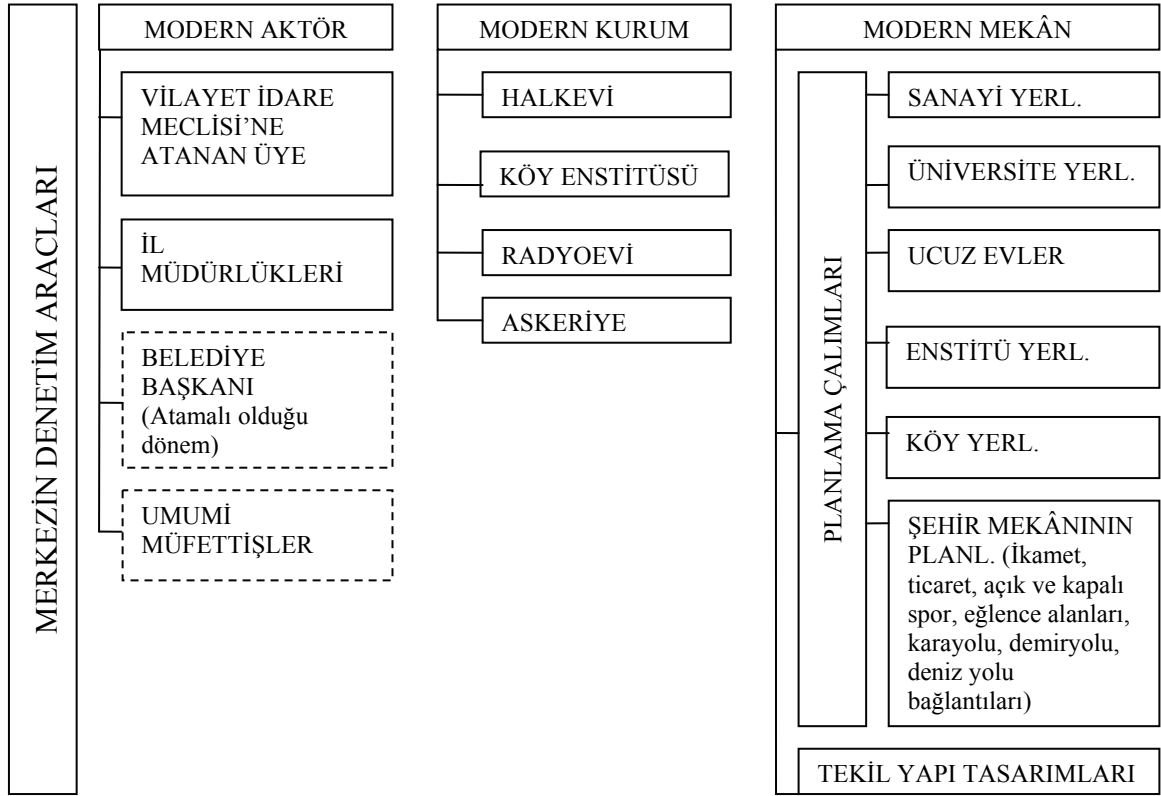
Bu etkinin sürekliliği, toplumun çeşitli kademelerinde kurgulanmış denetim mekanizmaları yoluyla sağlanmaya çalışılmıştır. Bunlar üç başlık altında toplanabilir: Modern aktör, modern kurum ve modern mekân.

Modern aktörler, modernitenin periferideki uygulamalarını yönlendirici nitelikteki mekanizmalardan ilkidir. Resmi kurumsal çatı altında toplanan bu aktörler, merkezden atanırlar. Bunlar, vilayete bağlı olarak çalışan vilayet idare meclisinin atamalı üyeleri, il müdürleri, umumi müfettişler ve merkezden atandığı dönemde belediye başkanlarıdır.

Kurumsal yapılanmalar, modernliğin periferide yaygınlaştırılması ve periferinin denetlenmesi için oluşturulan ikinci bir mekanizma modern kurumlardır. Halkevleri, köy enstitüleri, radyoevi, askeriye örgütü gibi..., (Tablo 9).

Ve mekân... Yapılan toplumsal düzenlemelerin uygulama sahası olarak ve toplumsallaştırıcı etkisi de göz önünde bulundurularak, mekâna modern bir görünüm kazandırılması amacıyla çalışmalar yapılmıştır. Bunlar, planlama çalışmaları ve tekil yapı tasarımları olmak üzere ikiye ayrılabilir. Planlama çalışmaları, büyük ölçekli projeler; şehir ve kasaba planlama çalışmaları ve yerleşkeler düzeyindeki nispeten küçük çalışmalardır. Bir fabrika etrafında kurulmuş bir sanayi yerleşkesi, üniversite yerleşkesi, şehir halkının kolayca ev sağlayabilmesi ile inşa edilen ucuz evler, köy enstitüsü gibi bir eğitim kompleksi ya da toplamda bir köyün planlanması olabilir.

Tablo 9. Merkezin periferideki denetim araçları

2.3.4. Moderniteyi Merkezden ya da Periferiden İnşa Etmek

Esasen “Moderniteyi merkezden ya da periferiden inşa etmek” gibi bir başlık, genel olarak bakıldığında modernite inşasının merkez-periferi paradigmasını, eşit niteliklere sahip iki bölge arasındaki bir egemenlik mücadelesi olarak da okumak mümkündür. Bununla birlikte burada değinilmesi düşünülen nokta merkezin üretim mekanizmaları içinde periferinin duruşu ve egemenlik alanının sınırlarıdır. Düşüncenin inşa edilebilir bir olup olmadığı sorgulamaları ise bir başka noktayı temsil etmektedir.

2.3.4.1. Merkezde Bir Başkent “Ankara”

Türkiye, Cumhuriyet dönemi ile birlikte bilinçli bir modernleşme hareketi içindeki yerini alır. Tamamı bir modern müşterek kültür üretimine dönük olarak siyaset, düşünce, toplum ve mimarlık alanlarında çeşitli çalışmalar yapılır. Modern düşüncenin hedefine ulaşabilmesi için modernleştirici iradenin merkezde olduğu kadar periferide de etkin bir

modern yapı kurgulayabilmesi, başka bir deyişle, modern düşüncenin yaygınlaştırılması ile yakından ilişkilidir.

Buna göre Osmanlı döneminde kırsal bir kasaba görünümünde olan Ankara'nın Cumhuriyet dönemi ile birlikte modern düşüncenin merkezi, bir başkent olarak yeniden inşasına karar verilmiştir. Ankara'nın başkent yapılması ile ilgili verilen kanun teklifi, TBMM Genel Kurulu'nun 13 Ekim 1923 tarihli toplantısında oy çokluğu ile kabul edilmiştir, (Sarioğlu, 2001: 25). Bununla birlikte başkent taşınması düşüncesi, Cumhuriyet döneminden çok daha öncelere, 1830'larda Osmanlı ordusunda askeri danışmanlık yapan Alman subayı H. Von Moltke'nin stratejik sebepler dolayısıyla dile getirdiği bir öneridir, (Sarioğlu, 2001: 21). Milli Mücadele dönemi ile birlikte bu, Atatürk'ün ağırlıklı olarak üzerinde durduğu konulardan sadece bir tanesidir. Merkezin İstanbul'dan başka bir yere taşınması iki açıdan önem taşımaktadır. Bunlardan bir tanesi; sömürgeci-emperyalist etkilerin yoğunlaştığı, kozmopolit, başkent olarak Anadolu için daha geleneksel bir sembolik değeri temsil eden İstanbul'un yerine Milli Mücadele'nin yönetim merkezlerinden biri olan ve Cumhuriyet'in idealleri ile bağdaşan modern bir şehir ve yaşama modeli önerisi getirme planları oluşturmaktadır. İkincisi, başkenti stratejik açıdan daha güvenli bir alana taşıma kaygısından ileri gelmektedir, (Tankut, 1993: 46), (Sarioğlu, 2001: 26).

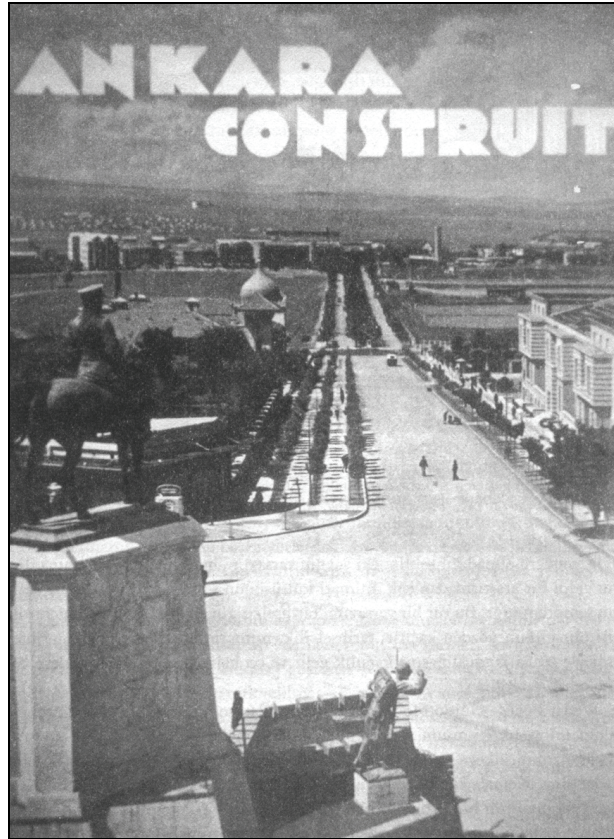
Ankara'da üretilen (ya da Ankara'ya başka merkezlerden akan) tartışmalar, periferi için bir kent/yerleşim ve yaşama biçimi kısaca bir modern müşterek kültür önerisidir. Modern müşterek kültürün bir Batı kentinde fiziksel olarak temsil edildiği kamusal alanlar aracılığı ile ortaya konması, modern düşüncenin hayata geçirilmesinde ve benimsenebilirliğini sağlama yolundaki en önemli itici güçlerden birini oluşturur. Örneğin Ankara'daki Ulus Meydanı, Kızılay'daki Güven Anıtı, Ankara Sergi Evi gibi bina ve kamusal mekânların sembolik ve işlevsel anlamları modern bir kurguya işaret etmektedir. O dönemde Ankara'da yapılan birçok tasarımın ve kent planlama faaliyetlerinin, bir taraftan merkezde modern bir mimari kimliği temsil etme, Cumhuriyet ideallerini benimsetme gibi bir "amacı" varken, diğer taraftan bunun periferiye de bir yol göstericilik yapma çabasını da içinde barındırdığı söylenebilir. Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası* adlı kitabındaki ifadeleri Ankara'daki bu yoğun mimari çabayı anlatır niteliktedir:

"Bugün Ankara'nın fiziksel dokusu, önemli kamu binalarının mimari üslubundaki bu değişimin izlerini taşır. 1920'lerin Milli Mimari Rönesansı binaları şehrin kuzeydeki eski kısımlarındayken, 1930'ların resmi Alman ve orta Avrupa modernizmi, şehrin münasip bir

şekilde ‘Yeni Şehir’ adı verilen güney uzantısına damgasını vurur. Şehrin bu iki kesimini birbirine, kuzey-güney doğrultusundaki ana prestij eksenini Atatürk Bulvarı bağlar.” (Bozdoğan, 2002: 61).

Bununla birlikte Bozdoğan, her iki mimari üslubun da aynı kaynaktan besleniyor olduğunu iddia etmektedir, (Şekil 27):

“İster geçmişteki klasik bir dönemi bugün için en uygun mimari paradigma olarak sabitleme (yani Osmanlı canlandırmacılığı) formuna, ister Alan Colquhoun’un deyiimiyle ‘geleceğe kaçış’ (yani Cumhuriyet modernizmi) formuna bürünsün, iki yaklaşımda felsefi öncülleri bakımından aynı ölçüde ‘tarihselci’ydi. İkisi de ilerlemeci bir tarih modelini benimseyip bunun içinde Türk mimarlığına bir yer ve kimlik bulmaya çalışıyorlardı.” (Bozdoğan, 2002: 64).

Şekil 27. Ankara’daki İstasyon Caddesi’nin görünüşü, (Bozdoğan, 2002: 65).

Çalışmada, Cumhuriyet döneminde merkezin periferiye bakışı olduğu kadar, periferinin de merkezin söylemlerini algılayış biçimi mekânsal düzlemde örneklendirilmeye çalışılacaktır. Bunun için Trabzon kenti, periferi için söz konusu incelemelerin yapılacağı

bir örnek alan olarak tespit edilmiştir. Merkez ile ifade edilen yer ise Ankara ve orada geliştirilen söylem ve uygulamalardır. 1923–1960 tarihleri arasında merkez ve periferi arasındaki etkileşim üzerinde durulacaktır.

2.3.4.2. Bir Periferi Olarak Trabzon

Cumhuriyet döneminde merkezin periferiye bakışı olduğu kadar, periferinin de merkezin söylemlerini algılayış biçimi modernite düşüncesinin hedefine ulaşabilmesi açısından önem taşır. Bununla birlikte modernitenin bir çevre ülkesi olarak Türkiye’de merkezi idarenin her alanda belirleyici söylemini gerçekleştirildiği yer Ankara’dır. Modernite söyleminin yaygınlaştırılması ön görülen her yer periferidir. Modernleştirici iradenin idealize ettiği bu homojen periferi imgesi ve her bölgeyi (periferi) aynı tür ilişkiler üzerinden değerlendirme eğilimi, erken Cumhuriyet döneminin de en büyük yanılgularından biri olarak tanımlanabilir. Bu anlamda periferinin göz ardı edilen coşkun yapısı, esasen her bölge için çeşitlenebilen girift bir kültürel ilişkiler bütünü de içinde barındır.

Çalışma, bir örnek alan üzerinden sürdürülecektir. Bu alan Trabzon şehridir. Bu ölçek, mekâna bağlı spesifik uygulamaları belirlemeye de yardımcı olabilir.

Trabzon, kuruluşundan itibaren coğrafi konumu ile ve iç ve dış piyasaları besleyen ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirildiği önemli bir liman şehri olarak her dönem siyasi iktidarların gündeminde olmuştur. Trabzon limanının, Asya ve Avrupa arasında İran transit yolu vasıtası ile gerçekleştirilen ticaretin güzergâhında yer alması, Nemlioğulları gibi şehirde sözü geçen, ticaret zengini bir tüccar sınıfının ortaya çıkışında da etkilidir. Bununla birlikte, Meeker’ın (2005), devlet sisteminden ayrı bir sınıfa dahil ettiği ve geniş aile gruplarının ağaların güdümünde örgütlü bir davranış modelini sergiledikleri bir sosyal sistemden daha bahsedilebilir. Bu koalisyonlar tarafından desteklenen yerel elitler, bölgesel sosyal bir oligarşi oluşturmakta, bu şekilde zaman zaman merkezin engelleme çabalarına rağmen bir takım faaliyetlerini gerçekleştirmeye devam etmektedirler, (Meeker, 2005: XXVIII). Periferide gerçekleştirilen bu tür bir birlik, devlet sistemi için hem bir kaynak hem de bir sorun oluşturmaktaydı, (Meeker, 2005: XXIX).

Bu bağlamda Trabzon şehri, Osmanlı döneminde vilayet merkezi ve şehzade şehridir. Bu bağlamda fethinden önce çeşitli dönemlerde başkent olarak elde ettiği merkezi statüyü kısmen elinde tutmaya devam eder.

“Trabzon fethinden sonra (1461) bir eyalet teşkilatına bağlanmayarak müstakil idareci ve kumandanlar tarafından yönetilmiştir. ... Kalelerde dizdarlar, şehir ve kasabalarda kadı, zaim ve ümera vasıtasıyla idare edilmiştir. Devlet merkezinden zaman zaman bazı vezirlerin ve ehemmiyetli şahsiyetlerin gösterilmesine rağmen, idari, askeri ve mali bakımdan önem kazanması II. Bayezid devrinde önce Şehzade Abdullah’ın, sonra Selim’in buraya sancak beyi olarak gönderilmesiyle başlamıştır.”, (Pural, 1995: 14).

Osmanlı dönemi ve önceki dönemlerde şehrin merkezi karakteri çevresinde biçimlenmiş olan vurgu, Cumhuriyet dönemi ile birlikte büyük oranda ortadan kalkmıştır. Mimarlık, şehircilik, toplum yapısı, ekonomi, vb. birçok alanda modern anlamda “eksik” bir nesne, tamamlanmamış bir proje olarak ele alındığı ifade edilebilir. Tabii bu eksikliklerin giderilmesi için yerel kurumlar ve aktörlere büyük görev düşmektedir.

3. BULGULAR VE İRDELEME

3.1. Türkiye’de Modernleşmeyi Periferiden Okumak: Trabzon’daki Modernite Faaliyetleri (1923–1960)

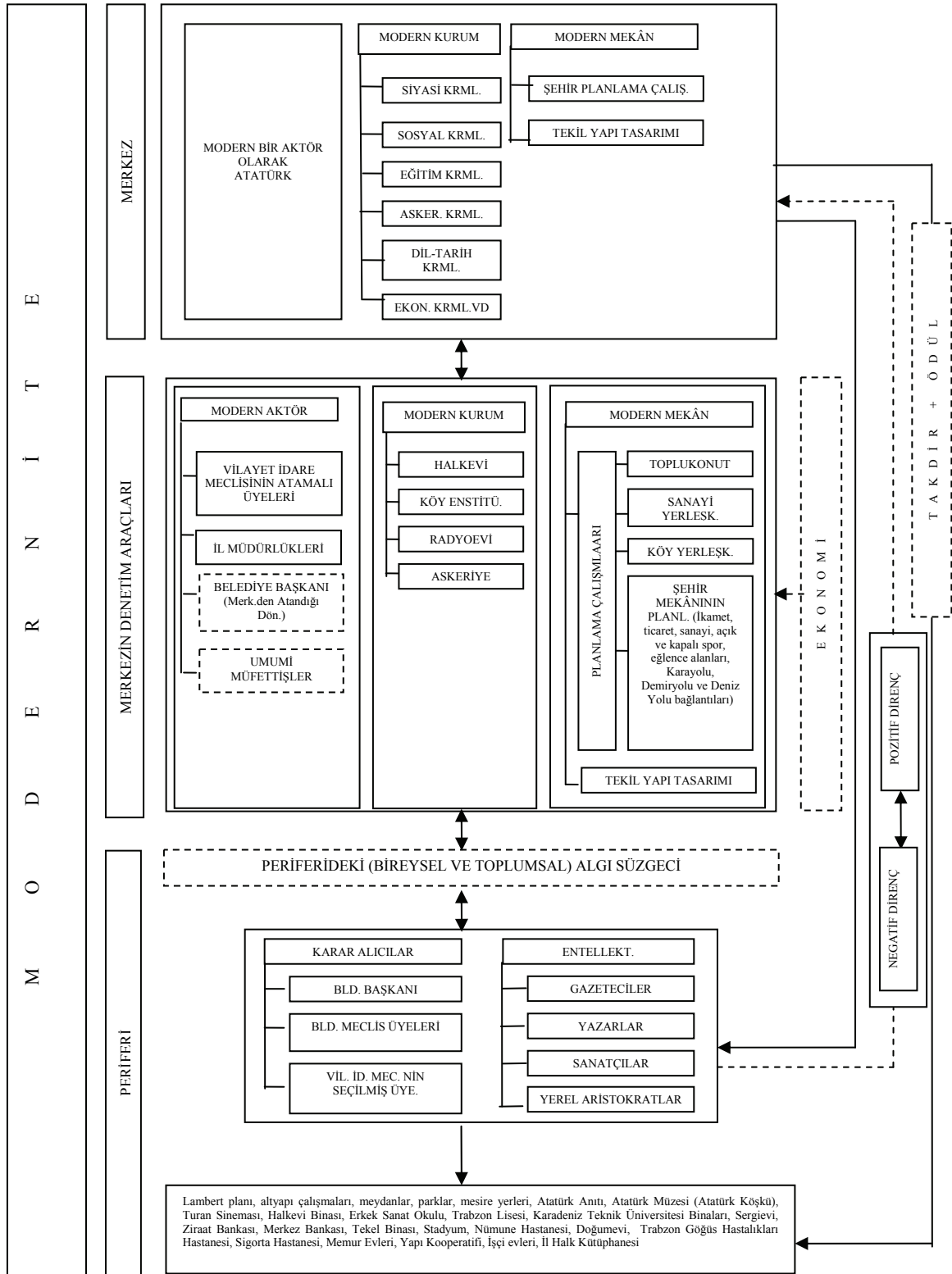
1923’te ulus devlet anlayışının egemen olduğu yeni Cumhuriyet’in kuruluşu ile birlikte Türkiye’de toplumsal, ekonomik, her alanda merkez tarafından üretilen modern yaşama biçimlerinin yaygınlaştırılması için türlü faaliyetlerde bulunulmuştur. Bu iki aşamalı bir sürece bağlı olarak gerçekleştirilir. Birincisi; resmi kanallar ya da gayri resmi toplumsal araçları kullanmak suretiyle modernite düşüncesinin topluma işaret edildiği bir *tanımlama ve betimleme* aşamasıdır. Mimari anlamda yabancı mimarların faaliyetleri ve Ankara’nın imarı ile başlayan yapılanma bu süreci temsil eder. İkincisi ise *denetim ve değerlendirmedir*. Bu bağlamda kurumsallaşma, devlet denetimindeki otonom işleyişinin de temelini oluşturur, (Kepenek, 1999: 14). Bu, yeni Cumhuriyet’in ekonomik gelişme sürecini periferide kişiye bağlı (secondar) ilişkiler düzeyinden ve keyfi uygulamalardan kurtararak, merkezin denetimine tabi bir yapının ortaya çıkarılması açısından son derece önemlidir. Siyasi, ekonomik, toplumsal, vb. her alanda ön görülen rasyonel yaşama biçimlerinin periferide de yaygınlaştırılması, merkezin bu yaptırım gücü ile doğrudan ilişkilidir. Toplumsal yaşama biçimlerinin gerçekleştiği kentsel ya da *kamusal mekân* ise, modernite düşüncesinin temsil edildiği, yaşantıyı yönlendirici niteliğinden ötürü her dönem siyasi iktidarların gündeminde kalmıştır.

Nitekim kentsel alanda modern toplumsal önermelerin öncelikli olarak belediye, valilik gibi resmi kurumlar, halkevleri ve köy enstitüleri gibi eğitim ve kültür kurumları, Kızılay, Sosyal Hizmetler gibi yardım kuruluşları, çeşitli dernekler, kooperatifler gibi birlikler aracılığı ile uygulama alanı bulduğunu söylemek mümkündür. Erken Cumhuriyet döneminde bu tür kurumların meşruiyeti merkezi otorite tarafından sağlanmaktadır. Denetim ve değerlendirme ise, söz konusu kurum ve modern aktörler eliyle gerçekleştirilmektedir. Özetle, modern düşüncenin hedefine ulaşabilmesi, onun merkezde olduğu kadar periferideki toplum tarafından benimsenebilmesi ile yakından ilişkilidir. Bu, periferide çeşitli uygulama alanlarına sahiptir. Uygulamalar, yukarıda da bahsi geçen

“kurumsallaşma” düşüncesi, “kurumlar” ve “modern aktörler” in “kamusal alan”daki faaliyetleri aracılığıyla gerçekleştirilmek istenmiştir, (Tablo 10).

Çalışmada Trabzon şehrindeki modernleşme faaliyetleri bu üç yapı (kurum, aktör, kamusal alan) üzerinden değerlendirilecektir. Bu bağlamda Trabzon Belediyesi ve Trabzon Valiliği periferide modernite faaliyetlerinin uygulanmasında doğrudan etkisi olan modern kurumları temsil etmektedir. Merkezin periferideki bu faaliyetlerinden sorumlu; idareci, yazar, gibi seçkinler, modern aktörler olarak ele alınmaktadır. Şehrin fiziksel çehresi üzerinde büyük değişiklikler ön gören kentsel ve mimari faaliyetler ise modernitenin kamusal alandaki en büyük görünür sembolleri olduğundan kamusal alan başlığı altında değerlendirilecektir. Nitekim bireyin modern mekânı kullanışı ve kimlik değerleri kurum ve aktörler ile olduğu kadar kamusal alanda yapılan çalışmalar ile de belirlenmektedir.

Tablo 10. Erken Cumhuriyet döneminde, modernliğin “kurumlar”, “modern aktörler” ve “kamusal alan” bağlamında işleyişi¹

¹ Tablo'daki kesik çizgiler, bağladıkları kutucuklar arasındaki dolaylı ilişkiyi ifade etmektedir.

3.1.1. Cumhuriyet Döneminde Yerel Yönetim ve Temsil

Kurumsallaşma, devletin otonom işleyişinin de temelini oluşturur, (Kepenek, 1999: 14). Cumhuriyet döneminde kurumsallaşma düşüncesi ve oluşturulan yeni kurumlar aracılığıyla, siyaset, ekonomi, toplumsal yaşantı, vb. alanlarda yaşanan gelişim sürecinin kişiye bağlı ilişkiler düzeyinden ve keyfi uygulamalardan kurtarılması, hizmetlerin standart ve eşit dağılımının sağlanması, merkezsel düşüncenin temsili, yaygınlaştırılması ve denetimi amaçlanmıştır.

Merkezde örgütlenen kurumların periferide de kolları bulunmaktadır. Meeker, bunların çoğunun Cumhuriyet'in ilk yıllarında ilk olarak büyük şehirlerde siyasal, kültürel ve yardımlaşmaya yönelik faaliyetlerle kütleli katılımı kolaylaştırmak, aynı zamanda da bu faaliyetleri yönlendirmek için kurulmuş olduğunu ifade etmektedir, (Meeker, 2005: 10).

Bu kurumlar, merkez ile kurduğu ilişkinin niteliğine bağlı olarak, yerel kurumlar (belediye, basın, tarikatlar), merkezin temsilcileri (valilik, umumi müfettişlik) olarak da sınıflanabilir. Çalışmanın bu bölümünde söz konusu kurumlar arasında şehirdeki faaliyetleri ağırlıklı olarak yönlendiren Trabzon Belediyesi, Trabzon Valiliği ve Umumi Müfettişlik Kurumu üzerinde durulmuş, bununla birlikte şehirde modernliğe değinmeler yapan yerel aktörler (kişiler), şehirdeki sonuç-ürün; kentsel donatı ve mimari bileşenler (yapılar) üzerinde durulacaktır.

3.1.1.1. Modern –Yerel- Bir Kurum Olarak Trabzon Belediyesi

Erken Cumhuriyet döneminde Trabzon şehrinde gerek imar hareketleri gerekse (özellikle) belediye sınırları içinde getirilen davranış ve yaşama kuralları ile modern bir toplum üretimine dönük yoğun çalışmalar yapılmıştır. Bununla birlikte modernlik çalışmalarının, bağlamsal kökenlerinden ayrılmış olması nedeniyle, uygulamaların, periferide daha çok bireysel deneyimlere bağlı olarak yorumlandığı ve fiziksel görünüşe çeki düzen verme kaygısından öteye geçemediği görülür. Oysa modern kurumlar aracılığı ile daha rasyonel bir yapının oluşturulması hedeflenmiştir.

Trabzon Belediyesi'nin 18.11.1939 tarihine ait meclis zabıtlarında Hayrettin Atakol'un medeni ve sosyal ihtiyaçları gerekçe göstererek yaptığı teklif bu bireysel tavrı örneklemektedir. Atakol, Bakü'de esir düştüğü dönemde edindiği deneyimine bağlı olarak erkeklerin kahvehanelerde baş açık oturmaması gerektiğini savunmaktadır:

“Evvelce fes kullanıyorduk. Şimdi ise şapka kullanıyoruz. Hiç şüphesiz ki bunu yapmakla medeniyete bir adım daha yaklaşmış bulunuyoruz. Nasıl ki makamata ve devaire girdiğimiz zaman başımızı açıyoruz, kahvehanelerde de bu usulün tatbiki lazımdır.”, (TBMZ, 1939b).

Esasen Atakol, Bakü’de esir tutulduğu dönemde başında papakla kahvede otururken diğer müşterilerin kahvede bu şekilde oturulamayacağına ilişkin kahveciye şikâyetle bulunduğu bahsediyor. Kahveci ise Atakol’un etnik/kültürel farklılığını dile getirerek müsaade edilebileceğini söyler. Atakol, kültürel farklılığının bu şekilde vurgulanmasından oldukça etkilenmiştir. Esaretle gelen bu modernleş-me/ememe kaygısı ise papaklı olmak ya da olmamak gibi biçimsel bir tavır ile özdeşleştirilirken bu daha derinlikli değerlendirmelerin yapılmasının da önünü keser. (Bununla birlikte Atakol’un Belediye Meclisi’nde yaptığı teklif kabul edilmez.)

Bu bağlamda modernitenin Ankara’daki ele alınışının Trabzon’da olduğundan pek de farklı olmadığı söylenebilir. Batuman, Ankara’da Tek Parti döneminde Yenişehir olarak tanımlanan bölgede kravat takmayanların dolaşmasına izin verilmediğini, burasının izole edilmiş bir çevre olduğunu ifade etmektedir, (Batuman, 2002: 48).

Belediye, şehir sınırları içinde kadınların giyim kuşamını belirleyen kararlar da almaktadır. Buna göre Belediye Meclisi’nin verdiği 04.02.1936 tarihli karar ile medeni ve içtimai (toplumsal) gerekçelere bağlı olarak şehir sınırları içinde kadınların çarşaf ve peçe ile dolaşması yasaklanmıştır, (TBMZ, 1936b). Kılık-kıyafet yönetmeliğinin hayata geçirilebilmesi için üç aylık bir hazırlık dönemi tanınmış, bu süre içinde kadınların yeni giyim-kuşam ile ilgili ihtiyaçlarını karşılaması beklenmiştir.

Dönemin yerel gazetelerinden Yeni Yol’da bu kararın Trabzon’a özgü olmayıp Gümüşhane, Artvin gibi bazı bölge şehirlerinde de benzer uygulamaların yapıldığına dair haberler bulunmaktadır. Esasen, merkez, giyim-kuşam ile ilgili alınan bu kararın uygulamasını belediyelerin inisiyatifine bırakmış olması ile birlikte merkezin modernleşme konusunda sergilediği müspet tavır, belediyeler tarafından da büyük bir kararlılıkla sürdürülmek istenmiştir.

Belediye Meclisi’nde Nimbıyıkzade M. Muammer ve Dr. Kazım Beyler ile diğer Meclis üyeleri arasında geçen ve lokantalardan sırlı toprak çömleklerin yasaklanması hakkındaki tartışma, modernliğin biçimsel açıdan sorgulandığı bir başka örnektir.

“M. Muammer ve Dr. Kazım Beyler-Sırlı toprak çömleklerin kaldırılması lüzumunu beyan ettiler.

Bekir Sükuti Bey-Bakır kapların kullanılmasını ve çömlüklerin kaldırılması yolundaki mütalaata iştirak ettiğini söyledi.

Reis-Sırlı çömlükleri kaldırmak doğru olmaz, sırlı çömlüğü kabul etmeliyiz. Belediye doktorunun da teklifi budur.

M. Muammer ve Dr. Kazım Beyler-Hiçbir memlekette olmayan bu fena âdetin ortadan yok edilmesinde ısrar ettiler.”, (TBMZ, 1934b).

Yukarıda moderniteye ilişkin “Hiçbir memlekette olmayan...” kıyaslama ifadelerindeki söz konusu modernlik dinamiklerinin (Trabzon yereline ilişkin ya da Ankara merkezli) daha çok Batılı imgeler üzerinden aktarıldığı düşünülmektedir. Bu aynı zamanda evrensel kültürü yaygınlaştırma çabası içindeki merkezin (Ankara) de modernlik ideallerine paralel bir merkezi çerçeveyi ortaya koyar. Yerel koşullar ise çoğu kez ihmal edilmektedir.

Modernleşme ve medeniyet algısının fiziksel doku üzerindeki etkilerinin ele alındığı bir başka tartışma, şehirdeki saçakların kaldırılması ile ilgilidir. 14.04.1937 tarihli Trabzon Belediye Meclis toplantısı kayıtlarında yer alan bu tartışma, tam da merkezi iradenin modernleşme konusunda gösterdiği tavrın periferideki yansımalarını örneklemesi açısından dikkat çekicidir. Saçakların kaldırılması hakkında Encümen kararı:

“Reis-.....Hakikaten şehrimizin dar olan sokaklarına hava girmesine mani olan ve birçok mağaza ve binaların güzelliklerini bozan bu saçakların her tarafta kaldırıldığı gibi esasen medeni şehirlere yakışmayacak olan ve şehrin güzelliğine hanel getiren bu saçakların memleketimizde de kaldırılması muvafık olacağını beyan etti.

Kâmil Dedeoğlu-Saçakların kaldırılmasında iddia edildiği gibi sıhhi bir faideye kail olmadığı ve birçok dükkânların yağmur ve güneşten mağazaların muhafazası için yapılmış olduğunu söyledi.

Nuri Hatipoğlu-Yeni yapılan binalarda zaten yapılmadığına göre buna taraftar olmadığını söyledi.”, (TBMZ, 1937).

Bu bağlamda tek parti rejiminin egemen olduğu erken Cumhuriyet dönemi kaynaklarında çoğu kez ihmal edilen ve yer verilmeyen muhalefet, Kamil Dedeoğlu'nun şahsında zayıf da olsa görünür kılınmıştır. Çoğu kez eski mimari kimliği olumsuzlayan, yeni olan için bir beğeni geliştirmeye dönük yoğun anlamlandırma çabasının dikkatleri çektiği bir dönemde konuya olan rasyonel yaklaşımı dolayısıyla Dedeoğlu modern bir bireydir. Modernlik Esasen saçaklarla ilgili görüşleri ise modernleşme düşüncesi içinde evrensel-yerel karşıtlığını ortaya koyması açısından o dönem için ufuk açıcı sayılabilir.

Şehrin modern bir çehreye sahip olması, dolayısıyla kent planlamasına ve idaresine yeni bir içerik kazandırma düşüncesi 1930–1936 yılları arasında merkez tarafından birbiri ardına çıkarılan yasalar ve kurumsal düzenlemeler ile de pekiştirilir, (Tekeli, 1980: 64). Nitekim Belediye Kanunu'na göre genel ve özel şahsa ait binaların taş, tuğla, kerpiç ve benzeri malzemelerle inşa edilmesi mecburi kılınmış, ahşap inşaat yapımı ise yasaklanmıştır. Kanun, (yangından korunma gibi) pratik nedenlerle ortaya konmuş olsa da ahşabın yaygın bir kullanım alanına sahip olduğu o dönemde Trabzon yöresindeki ahşap yapı ustalarının ve sanatının da ortadan kalkmasına kadar uzanan bir sürecin bir parçası olarak da değerlendirilebilir. Bununla birlikte şehirde, kanunun etraflı bir biçimde uygulanmadığı, yasaklanmış olmasına rağmen o dönemde yapılan birçok ahşap fırın ve binanın yapımına Belediye tarafından izin verildiği de görülür, (TBMZ, 1933b).

3.1.1.2. Merkezin Bir Temsilcisi Olarak Trabzon Valiliği

Valilik kurumu, bu dönemde, merkezin şehirdeki temsil mekanizmalarından biri olarak periferide umumi müfettişlik kurumu ile birlikte modernleşme faaliyetlerini gerçekleştirilmesine yardımcı olmakta ve onun takipçiliğini yapmaktadır.

Özellikle Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde kısıtlı bir bütçeye sahip olan Trabzon Belediyesi'nin Trabzon Valiliği'ne bağlı Özel İdare Müdürlüğü'nden (İdare-i Hususi) aldığı yardımlar yoluyla da faaliyetlerini gerçekleştirmektedir, (TBMZ, 1933b).

Bu bağlamda, Rus işgali sırasında açılan ve şehrin en büyük caddesi olan Maraş Caddesi'nin tamir ve ıslah işini de Özel İdare gerçekleştirmiştir, (TBMZ, 1935a). Atatürk heykeli, parke kaldırım, iskele, şehir müstakbel planı ve asri mezarlık gibi alacağı borç karşılığı olarak bütçeye koyacağı işlere ise vilayet makamından onay çıkmamıştır.

Bununla birlikte Belediye'ye yapılan yardımlar, tek yönlü bir çalışma değildir. Belediye ve valilik, birbirini ekonomik ve siyasi açıdan desteklemeye dönük karşılıklı bir ilişki içerisinde. Öyle ki, 11.05.1933 tarihli Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi'nde Özel İdare'nin de Belediye'nin gelir getiren Trabzon iskelesi gibi bir mülkünün gelirinden istifade ettiğinden bahsedilmektedir, (TBMZ, 1933b). Bu ilişki, Tahsin Uzer'in de umumi müfettiş olduğu, vali Yahya Sezai Uzay (29.06.1937–26.05.1938) ve vali Bekir Refik Koraltan (21.07.1938–13.05.1939) dönemlerinde üst düzeye taşınmıştır. Trabzon Belediyesi, hizmetlerinden ötürü, Reşadiye Caddesi'nin ismini Koraltan Caddesi (Bugün

Şenol Güneş Caddesi olarak kullanılmaktadır) olarak değiştirmiş, caddenin kuzeyinde yeni oluşturulan parka ise Uzer Parkı ismini vermiştir.

3.1.1.3. Merkezin Bir Temsilcisi Olarak Umumi Müfettişlik Kurumu

Umumi müfettişlik, ilk olarak Osmanlı devrinde 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış bir kurum olarak, bir açıdan, Osmanlı'daki idari yapının gerek örgütsel olarak gerek bir düşünce yapısının devamı olarak Cumhuriyet'e devreden mirası olarak kabul edilebilir, (Koçak, 2003: 25). Kurum, Cumhuriyet dönemi ile birlikte periferideki sadece idari işleyişin değil toplumsal, ekonomik, her alanda merkeze bağlılığı sağlamak, dolayısıyla modern sürekliliği koruyup kollamak ve yaygınlaştırmak amacıyla faaliyetlerde bulunmuştur.

Koçak, umumi müfettişlerin görev ve yetkilerini “bütün muamelâtın merkezi ve bütün memurların mukadderatına kat'i olarak hâkim olacak ve âsâyîş, iskân, program hususlarında bütün Vekâletlerin yegâne muhatabı” (Koçak, 2003: 176, 177) olarak aktarmaktadır.

Bu bağlamda üçüncü umumi müfettişlik kurumu, merkez için, genel olarak, periferideki âşayîş, üçüncü umumi müfettişliğin görev ve yetkilerine, üçüncü umumi müfettişliğin başbakanlıkla/başbakanla kişisel ve yakın ilişkilerine, sosyo-ekonomik ve idari sorunlara, bayındırlık hizmetleri ile ilgili raporlar hazırlamışlardır, (Koçak, 2003: 164-201).

Müfettişlik kurumu, bu dönemde, periferideki faaliyetleri yönlendirirken, aynı zamanda, şehirdeki altyapı, okul gibi modern ihtiyaç ve taleplerin merkeze iletiminde aracı rolü üstlenmiştir.

Bununla birlikte periferide modernliğin yaygınlaştırılmasının önünü kesebilecek her türlü aykırı düşünce ve faaliyetler için de merkezin gözü, kulağı, sesi olmuştur:

“Başvekâlet Yüksek Katına

Iğdır'daki iktisadî teşekküllerime el altından propaganda ile engel olmak isteyen birkaç haris komisyoncunun son günlerde münafıklıklarında daha hızlı yol aldıklarını anlayınca Iğdır Kaymakamı vasıtasıyla suretini ilişik olarak takdim ettiğim beyanname ile pamuk müstahsillerinin ibret ve dikkat nazarlarını celbetmeği idarî bir düşünceyle muvafık buldum.

Bu beyannamenin telâkkisine ve yaptığı tesire ait Iğdır pamuk Birliği Umum Müdüründen aldığım telgrafın bir kopyasını da yüce katınıza sundum. Müstahsillerin

selâmetine, Doğu diyarının saadetine mâtuf olan bu çok büyük iktisadî teşebbüsünüzün hiçbir vakit hiçbir suretle incinmemesi için bütün varlığımızla çalışacağımızı bir daha arz ederim.

Üçüncü Umumi Müfettiş

Tahsin Uzer”,

(Koçak, 2003: 170).

Merkezin oluşturduğu bu mekanizma, özellikle erken Cumhuriyet döneminde, şehir kültürü ile yakın teması ve bayındırlık ihtiyaçlarının giderilmesine ilişkin geliştirilen duyarlılık dolayısıyla “yerel” bir kurum olarak değil belki ancak periferinin merkeze erişebilirliğini arttıran “yereldeki” bir modern kurum olarak değerlendirilmesinde etkili olmuştur. Bunda, Doğu İllerinden Sorumlu Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer’in görev bilincinin yanı sıra kişiliğinin; verdiği demeçler, katıldığı açılış, törenler vb. şekilde toplum ile temas eden tavır ve söylemlerinin ve şehrin ihtiyaçlarını karşılama konusunda gösterdiği hassasiyetin de rolü büyüktür. Modern bir aktör olarak Uzer’in önemi, şehrin medeni ve toplumsal ihtiyaçlarının giderilmesinde Ankara (merkez) ve Trabzon (periferi) arasında üstlendiği aktif rol ve merkezin bir temsilcisi olarak periferi ile kurduğu ilişkiden kaynaklanmaktadır

3.1.2. Modern Aktörler

Modern aktörler” başlığı altında ele alınan isimler, Cumhuriyet döneminde 1960 yılına kadar şehirle ilgili karar alan ve yerel gündemi belirleyen kişiliklerdir. Bunlar, merkezi temsil eden yöneticiler, yerel yöneticiler, entelektüeller, gazetecilerden oluşmaktadır.

Yerel mimari gündem ve yapılacak çalışmalar, çoğu zaman merkezi temsil eden görevlilerin yönlendirilmesi ile oluşturulmakta iken bazen de şehirde eksikliği hissedilen ihtiyaçlar, merkezin temsil edildiği mekanizmalar tarafından merkeze taşınır. Bu aşamada akla gelebilecek bir soru merkezde belirlenen ihtiyaçlar ile şehirde talep edilen hizmetlerin ne kadar örtüştüğüdür. Bu bağlamda merkezin modernlik tasavvurlarının ilk aşamada fiziksel çevredeki temsiller üzerinden gerçekleştirdiği bir dönemde, ihtiyaca binaen ilk aşamada, şehirdeki yol, su gibi zorunlu altyapı ihtiyaçlarının çözüme kavuşturulma çabası, şehir halkı tarafından takdir ve mutlulukla karşılanmıştır. Dolayısıyla modernite, şehirde, ilk olarak, daha çok temel altyapı ihtiyaçlarının karşılanması yoluyla temsil edilmiştir.

Bu dönemde merkezi temsil eden aktörlerin mimari alanda, geliştirdikleri ilişkiye binaen, modernitenin şehirde kabul edilebilirliğinin artmış olduğu ifade edilebilir.

Erken Cumhuriyet döneminde şehirde etkili olan bu isimlerden biri Doğu İllerinden Sorumlu Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, diğeri ise Uzer ile yaklaşık aynı dönemlerde Trabzon'da vali olarak görev yapan Bekir Refik Koraltan'dır. Merkez tarafından görevlendirilmiş bu isimler, şehrin modernliği ile ilgili birçok karara imza atmış ve o dönemlerde isimlerinden fazlaca söz ettirmişlerdir. Dolayısıyla bu aktörlerin şehir halkına ve şehrin sorunlarına yaklaşımından çok, şehirde bu aktörlere verilen tepki önemli bir değerlendirme konusu oluşturmaktadır.

Bekir Sükuti Kulaksızoğlu, Şevket Çulha, Cevdet Alap, Kemal Peker, Abdullah Günel, Tarhan Toker, Kemal Kefeli, Adnan Raşit Günay, Halis Nemlioğlu, Tevfik Yunusoğlu, Tahsin Dedeoğlu, Cumhuriyet Odabaşoğlu, Fatma Zehra Saral, İbrahim Okman gibi diğer aktörler ile ilgili bir diğer nokta, bu isimlerin yaptıkları görevler dışında, şehirdeki Halkevi, Ticaret Sanayi Odası, Belediye Meclisi, Vilayet İdare Meclisi, spor kulüpleri gibi şehir ile ilgili önemli kararların verildiği ve konuşulduğu birçok örgütte de çalışma ya da o örgütlere başkanlık etme imkânı bulmuş olmaları, dergi ve gazetelerde yazılar kaleme almış olmalarıdır.

3.1.2.1. Modern Bir Aktör: Tahsin Uzer²

Trabzon'daki modernleşme faaliyetlerinin yürütülmesinde kurumlar kadar o kurumları temsil eden görevliler (aktörler) de bireysel sorumlular taşımaktadırlar. Gerek yerel gündemi oluşturan idareciler gerekse gazete, dergi, vb. yayımlarda onu yorumlayan sanatçı ve yazarlar grubu şehirdeki söz konusu aktörler arasındadır. Doğu illerinden sorumlu Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, bu aktörler arasındaki etkili isimlerden biridir. Uzer'in önemi, resmi görevinin ona tanıdığı statünün ötesinde, şehrin medeni ve toplumsal

² Tahsin Uzer, 1878'de Selanik'te doğmuş, ilk ve orta öğrenimini Selanik İptidai Mektebi ve Rüştüyesi'nde tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek mülkiye mektebine girmiştir, (Albayrak, 2009: 345). Mektebin yüksek kısmında okurken Jön Türkler'den olduğu iddiasıyla tutuklanarak Drama'ya gönderilmiş, sonrasında Pürsüçan Nahiye'sinde müdürlük, çeşitli yerlerde kaymakamlık, mutasarrıflık ve valilik yapmıştır, (Albayrak, 2009: 345). Osmanlı döneminde İstanbul Mebusan Meclisi'nin İzmir Milletvekili olarak başladığı çalışmalarına Cumhuriyet ile birlikte Ardahan, Erzurum, Konya milletvekillikleri ile devam etmiş, 6 Eylül 1935'te ise Üçüncü Umumi Müfettişliğe atanmıştır, (Koçak, 2003: 159; Albayrak, 2009: 345).

ihtiyaçlarının giderilmesinde Ankara (merkez) ve Trabzon (periferi) arasında üstlendiği aktif rol ile ilişkili olarak da artmıştır, (Şekil 28).

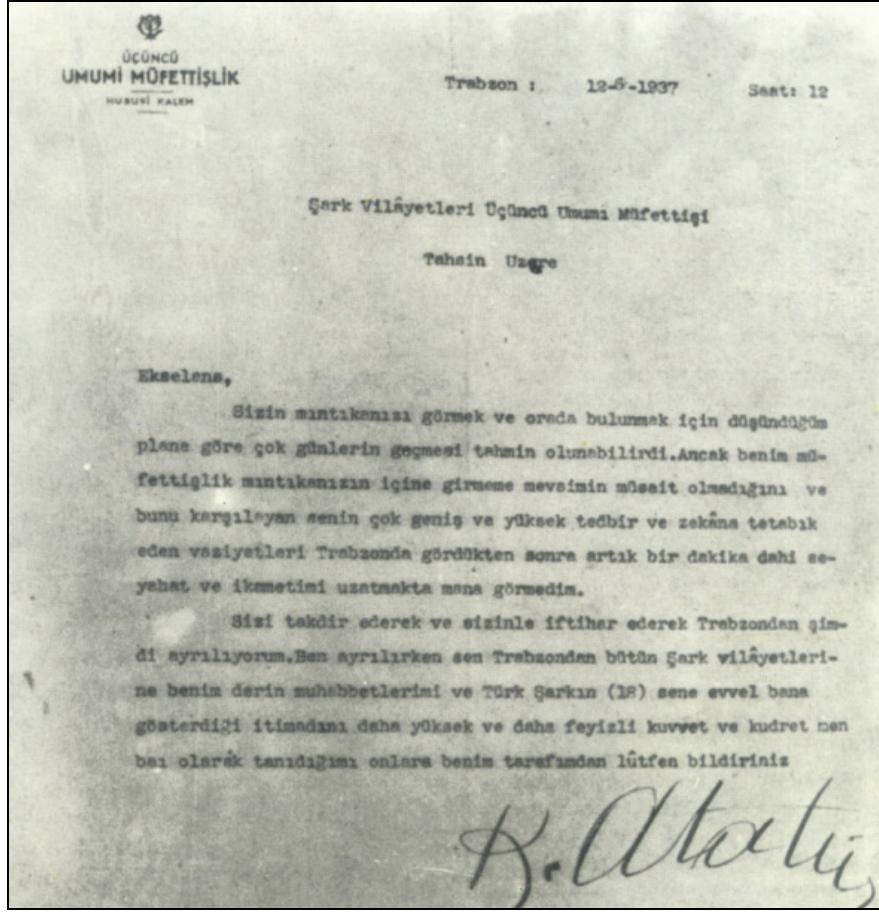
Uzer'in, görevi dolayısıyla Trabzon'a gelip gidişleri, sorumlu olduğu diğer Doğu şehirlerine yaptığı ziyaretler, demeçlerine, Yeni Yol gazetesinde bir dönem hemen her gün geniş yer verilmiştir. Görev yaptığı süre içinde kendisinden büyük bir sevgiyle bahsedilen Uzer, Belediye Meclisi tarafından Trabzon Fahri Hemşerisi ilan edilmiş, hastalık ve ölümüyle ise hakkında yas haberleri yapılmıştır. Görevi devralan Nazif Ergin için gerek Belediye Meclisi'nde gerekse yerel basında duyulan ilgi hiçbir zaman bu boyuta ulaşabilmiş değildir.

Şekil 28. Doğu İllerinden Sorumlu Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, (Çulfaz, 2009:8).

Koçak, Üçüncü Umumi Müfettişliğin kurulmasına ilişkin kararnamenin üzerinde bir tarih bulunmadığını, ancak üzerine 6 Eylül 1935 tarihli olduğuna ilişkin bir not düşüldüğünü ifade etmektedir, (Koçak. 2003: 158). Bununla birlikte Tahsin Uzer'in müfettişlik atamasının yapıldığı tarih ise 23 Ağustos 1935 olarak ifade edilmektedir. Bu durumda Üçüncü Umumi Müfettişliğin kurulmasına ilişkin kararnamenin üzerindeki not hatalı olabilir ya da Üçüncü Umumi Müfettişliğin kuruluşundan yaklaşık iki hafta önce, Konya milletvekili Tahsin Uzer'in müfettiş olarak ataması yapılmıştır.

Uzer, aldığı eğitim, bürokrasi ve idarecilik deneyimi, görevinin ona tanıdığı imkânlar dolayısıyla, merkezdeki diğer birçok yönetici ile yakın temas içinde olmuştur. Atatürk ile tanışıklığı ise Selanik Askeri Rüştüyesi'nde başlamış olabilir. Ata, 1937 tarihinde Trabzon'a yaptığı son ziyaretini Uzer'in daveti üzerine gerçekleştirmiştir, (Şekil 29), (Sayıl, 1990: 27).

Şekil 29. Atatürk'ün Trabzon'a üçüncü gelişinde Tahsin Uzer'e verdiği imzalı mektup, (Sayıl, 1989: 15).

Dönemin Yeni Yol gazetelerine göre görevi dolayısıyla Trabzon'a sık sık gelerek incelemelerde bulunan, dolayısıyla şehir hakkında geniş bir malumata sahip olan Uzer, Atatürk'ün Trabzon'a yaptığı üçüncü ziyareti (1937) sırasında onu karşılayanlar arasında bulunmaktadır. Uzer, bu ziyaret sırasında, o güne kadar belediye meclis toplantılarında çokça tartışılan, ancak hem maddi gerekçeler ile hem de uzmanlık gerektirdiğinden bir türlü çözüme kavuşturulamayan şehre içme suyunun getirilmesi işini Ata'ya açmış, hemen sonrasında, Ata, Trabzon'da su işinin halledilmesi için bizzat emir vermiştir. Buna göre Bayındırlık Bakanlığı'ndan gelen uzmanlar Galyan Suyu'na göre Değirmendere'den alınacak suyun Boztepe sırtına çıkarılarak şehre akıtılmasını uygun görmüş, proje ve keşfi yapılmıştır, (TBMUMR, 1936–1937).

Uzer, buna ek olarak görevi süresince Trabzon'da inşa edilecek Numune Hastanesi, Trabzon Lisesi, Stadyum, Trabzon Limanı'nın inşaatı, imar planının hazırlanması,

Atapark'ın oluşturulması ve daha birçok iş için mücadele vermiştir. Göreve gelmeden önce bile transit yolun Trabzon'dan geçmesi gerektiğini savunmaktadır.

24.04.1938 tarihli Belediye Meclis Zabıtlarında Uzer'in bu çabaları “geleceğe ait iktisadi vaziyetini iyi görmüş, Trabzon halkının vatanperver, inkılâpların kuvvetli savunucusu, inkılâp safhalarını en kolaylıkla özümseyen bir halk olmasından”, (TBMZ, 1938) kaynaklandığı ifade ediliyor.

Şehrin modernleşmesi adına özverili çalışmalarını sürdüren Uzer, 17 Nisan 1939 tarihinde dönemin başbakanı Refik Saydam'a yazdığı mektupta şehrin ekonomik açıdan kalkınması için gerekli unsurları genel olarak şu şekilde sıralamaktadır, (Aydoğan, 2001: 790).

1-“Demiryollarının Erzincan ve Erzurum'a ulaşmasının Trabzon ticaretini olumsuz etkileyeceği,

2-Dünyada ki ekonomik kriz ve savaşların bölge halkını yoksullaştırdığı için yurt içinde ve yurt dışındaki çeşitli bölgelere çalışma amacıyla giden insanların, bu şekilde onurun rencide edildiği,

3-Trabzon Limanı'nın yapılmayışının deniz ticaretine darbe vurduğu,

4-Liman transit yolun uzun zamandır çalışmaması dolayısıyla taşımacılığın Basra, Beyrut, Batum'da gerçekleştirilmesinin bölge ticaretini olumsuz etkilediği,

5-Bölgede soğuk hava, et, konserve, suni gübre fabrikalarının yapılmasının gerekliliği,

6-İzmir'deki fuar gibi Trabzon'da İmaret veya Kavakmeydanı'nda bir Karadeniz fuarının açılması gerekliliği şeklindedir, (Aydoğan, 2001: 790; Koçak, 2003: 193).

Uzer'in şehrin imar edilmesi amacıyla yaptığı en önemli çalışmalardan biri de imar planının oluşturulmasıdır. Şehrin bir planının çıkarılması için Uzer'in bizzat teşebbüsleri ile Paris'ten şehir uzmanı J. H. Lambert getirilmiştir.

Uzer'in, Cumhuriyet bürokrasisi içindeki düğüm noktalarından biri üzerindeki konumu göz önünde bulundurulduğunda, şehrin fiziksel silüetinde modernleşme adına gerçekleştirdiği bu faaliyetlerin birçoğunun o dönemde Uzer'in şahsında ele alınmış ve gerek bu işlerden gerekse Uzer'den basında övgüyle bahsedilmiştir.

“...Bugün yediden yetmişe kime sorarsanız sorunuz, alacağınız cevap şudur: On şu kadar senedenberi, şehir işlerimiz, şehir halkının ihtiyacile mütenasip bir şekilde yürütülmemiştir. Ne gördükse, ne yapıldı ise, ve neler yapılmakta ise, hepsi ve hepsi Tahsin Uzerin işe el koyduğu gündün sonradır. Gerçi arada bir, işin başına sevdiğimiz hemşeriler de gelmemiş değildir, fakat onların da tuhaf bir dedikodu ve sen olma ben

olayım gibi tuhaf bir baltalama siyaseti karşısında bizi tatmine imkân bulamamış oldukları kabili inkâr değildir.”, (Kulaksızoğlu, 1939a).

Bu açıdan şehrin en azından bir bölümü için Uzer’in olumlu bir anlam ifade ettiği anlaşılıyor. Yerel basında ve meclis kayıtlarında Uzer’e duyulan minnet duygusu çeşitli şekillerde dile getirilmektedir. Bunun bir ifadesi olarak, şehirde Atapark’tan denize doğru devam eden eski Reşadiye Caddesi’nin (Koralan Caddesi, Şenol Güneş Caddesi) denize ulaştığı yerde oluşturulacak parka “Uzer Park” isminin verilmesine karar verilir.

Bir diğer görüşe göre, Uzer’in modern şehri inşa etme çabası, arkasında, şehirde tarihi mirasın büyük oranda tahrip edildiği bir “urbicide” yani şehir soykırımı olarak tanımlanmaktadır.³ Bu dönemde şehirde tarihsel kimliğin ortadan kaldırılmasına ilişkin en önemli örneklerden bir tanesini eski Hatuniye Külliyesi’ni oluşturan medrese, imaret, çeşitli türbeler ve İmaret mezarlığının ortadan kaldırılarak Atapark olarak yeniden düzenlenmesi çalışmaları temsil eder. Araştırmacı Yahya Düzenli (2009a) İmaret Mezarlığı’ndaki Osmanlı kitabelerinin yaklaşık bin adedinin mermer makinelerinde öğütülüp inşaatçılara mozaik olarak satılması uygulamaları ile temsil edilen bu süreci, şehrin tarihe uzanan ruhunun, tarihi hafızanın yok edilmesi anlamına geldiğini ifade etmektedir⁴, (Düzenli, 2009a).

Şehirdeki modernleşmenin işleyişi bağlamında İmaret mezarlığının ortadan kaldırılması süreci, Umumi Müfettiş Tahsin Uzer’le, İmaret mezarlığında babasının kabri bulunan Moskova Büyükelçisi Söylemezoğlu Galip Kemalî Bey arasındaki yazışmaların içeriği; talep edilen ve elde edilen olgu ve yazışmaların ifade biçimi açısından modernliğin şehirde yarattığı bir başka etkiyi örneklendirir. Söylemezoğlu Galip Kemalî Bey, Tahsin Uzer’e yazdığı mektubunda bir ricayı dile getirmektedir:

"Trabzon'da Üçüncü Müfettiş Tahsin Bey'e!

Pek muhterem ve aziz kardeşim;

Bu mektubu size büyük bir teessür ile yazıyorum. İşittiğime nazaran Trabzon'da Zağanos köprüsü civarındaki kabristan oradan kaldırılmış veya kaldırılması mukarrer imiş. Orada büyük pederim Söylemezoğlu Mehmet Timur Fenni Efendinin kabri vardır. Ailemiz aslen Kiği kazasının Hınıs köyündendir. Dördüncü Murat devrinde Erzurum'a

³ Trabzon'da modernlik ve şehir soykırımı üzerine daha fazla bilgi için bkz. (Düzenli, 2009a), (Düzenli, 2009b).

⁴ Yahya Düzenli (2009), Trabzon eski maliyecilerinden olan ve 1942-1960 yıllarında tahsildarlık yapan Arsinli Temel Çelik hatıralarında, 1940'lı yılların bölge valisi sayılan ve Trabzon'a gelen Tahsin Uzer'in Trabzon'daki Osmanlı kitabelerinin yaklaşık bin adedini mermer makinelerinde öğütüp inşaatçılara mozaik olarak satmış olduğunu ifade etmektedir.

muhaceret etmiş, bilâhara Trabzon'a yerleşmiştir. Büyük babam ise Mahmud-ü Adlî ricalinden olup Gümüşhane Eminliğinde bulunmuş âlim, edib, şair imiş. Konya valiliğinde vefat eden babam Ali Kemalî Paşa, amcam Kastamonu valiliğinde ölen Ethem Pertev Paşa gibi iki büyük adam da yetiştirmiştir. Ölüsüne hürmet etmesini bilmeyen bir milletten dirisine de hayır gelmez. Mezarlık kaldırıldı ise acaba merhumun bakiye-i izamı ne oldu? Kabristanın nakli mukarrer ise merhumun kabrinin olduğu gibi başka münasip bir mahalle benim hesabıma nakline delâletlerini hassaten rica ederim. Bu baptaki lütuf ve delâletinize şimdiden teşekkür eder, tebşiratınıza intizar eylerim efendim. 15 Eylül 1937.

Sabık Moskova Sefiri Söylemezoğlu Galip Kemalî", (Düzenli, 2009b).

Tahsin Uzer'in Galip Kemalî Bey'e cevabı ise son derece rasyonel ve net bir içerik ve üslupla kaleme alınmıştır.

"Cevap.T.C. Umumi Müfettiş. Hususi Kalem

Sayın Bayım;

Diriler arasında yatan bir ölünün başka yere kaldırıldığından endişe ederek yazdığımız mektubu aldım. Bu yazılarınızı bizzat Trabzonluların düşüncesine aykırı bulduğumdan onların telâkki ve inkişaf emellerine bu yüzden hail olmamak için büyük vatana hayat veren Büyükler Büyüğüne de takdim ettim. Mezarlık henüz kaldırılmamıştır. Fakat o mezarlığın dibinde beşyüz mektep evlâdının gül gibi çehrelerini gam ve kasvet veren insan enkazı ile sarartmak ve bu yavrucakları daha bu bahar yaşlarında ölü düşüncelerine karıştırmak istemiyoruz. Onun için icmai ümmetle, yani memleket kararı ile bu İmaret Mezarlığını kaldıracağız. Aynı zamanda bu İmaret Mezarlığı güzel Trabzon'un tam göbeğinde, Soğuksu'yu ve diğer sayfiyeleri şehre bağlayan büyük yolun iki tarafındadır. En sathî bir nazar bile bu şekilde yeis ve keder yuvasına tahammül edemez. Buralarda yatanlara mensup olanların İmaret Mezarlığında bulunan kemikleri diledikleri gibi hürmetle ve merasimle kaldırabileceklerini bir aydan beri gazeteyle ilân etmekteyiz. Her sabah gözlerini bir hayata, Türk milletinin nurlu istikbalini hazırlamak için canlılığa açmasını istediğimiz vatan evlâtlarının ölümlerle baş başa yaşamasına tahammülümüz olmayacak bir devirdeyiz. İleri milletler arasında olduğumuz için onlar gibi biz de ölümlere hürmet etmesini pekâlâ biliriz. Şehrin kenarında, yaşayanlardan, yaşamak isteyenlerden uzakta, etrafı sarılı güzel bir mezarlık yaptık. İçerisini de çiçekle, ağaçla bezeyeceğiz. Evinin bahçesine mezar taşı dikmenin ve ona her gün bakarak ağlamanın ölüye hürmet eseri olduğunu iddia edecek kadar kara ve dar düşünmeyiz. Atatürk dünyası gülen ve ağlamasını sevmeyen bir hayat dünyasıdır. Şahsî, hasis menfaati uğrunda birçok aile

yuvası yıkan, haksız yere asil Türk kardeş ve evlât kanı akıtan bir adamın mezarı üzerinde senelerce duran taşları kaldırdık. Belki de bunun akisleri kulaklarınıza çarptığı için o uzun mektubu yazmağa lüzum gördünüz. İnkılâp güneşi doğduğundan beri bu memleket, âbideleri, kendisine iyilik edenler ve refahı halleri uğrunda çalışanlar için dikilecek ve kendi fenalıklarını isteyenleri ayırt edecek kadar hayatiyet davasını anlamıştır. Böyle bir halkın, kendi beldelerinin imarı için vereceği kararlara hürmet etmekte isabet olacağını arzeder, saygılarımı sunarım.

23/9/1937. Tahsin Uzer "

Özetle şehrin imar edilmesi ve modern bir görünümüne sahip olması, imar ve planlama yönelimlerini belirlemede öncü bir rolü olan Uzer'in işinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. İmar ise, dönemin meclis üyelerinden Şevki Şavaşçı'nın ifade ettiği gibi "yıkılmak"la olur, (TBMZ, 1939a). Modernleşme uğruna şehirde nelerin feda edildiği ile ilgili bir değerlendirme ise çoğu zaman yapılmamıştır.

Türkiye'de tarihsel anıt koruma ve restorasyonu alanlarında uzman bir isim olan Sedat Çetintaş'ın Trabzon için hazırladığı rapor, şehirdeki 1937 tarihine kadar yapılan çalışmaların en kapsamlısıdır. Çetintaş, raporunda, kale duvarları, kiliseler, camiler, mescitler, hamamlar, türbeler, evler, hanlar, çeşmeler, bedesten ve cephanelik gibi yapılardan oluşan 64 adet eser derlemiştir, (Düzenli, 2008: 100). Bununla birlikte Çetintaş'ın korunmasına gerek görmediği, aralarında şehrin en eski Hıristiyan ve Müslüman yapılarının da olduğu birçok eser yıkılmıştır.

Bu bağlamda tarihi İmarek Mezarlığı'nın Cumhuriyet ile birlikte Atapark'a dönüştürüldüğü süreç, modernleşme sürecinde geleneğin durduğu noktayı da ifade etmesi açısından önemli örneklerden bir tanesidir, (Tuluk, 2009b).

"(Atatürk) Son ziyaretlerinin ilk sabahında Hükümeti ve Partiyi ziyarete gelirlerken yanında bulunan Üçüncü Genel Müfettiş Tahsin Uzer'e dönerek İmarek Mezarlığı'nı göstermişler ve 'Tahsin, bu memleketin en güzel yerinde bu manzara nedir?' demişlerdir. Bunun üzerine; Belediye'nin altı yıl önce almış olduğu ancak bir türlü uygulamaya koyamadığı mezarlığın taşınarak buranın park olarak düzenlenmesi çalışmalarına hız verildi. Atatürk'ün bu işaretini önemli bir buyruk olarak değerlendiren Tahsin Uzer konu ile bizzat ilgilenmiş, hatta düzenleme çalışmalarını yerinde idare etmek üzere park içinde çadır kurmuştu.", (Çınar'dan aktaran, Usta, 2005; Tuluk, 2009b)

3.1.2.2. Bekir Sükûti Kulaksızoğlu⁵

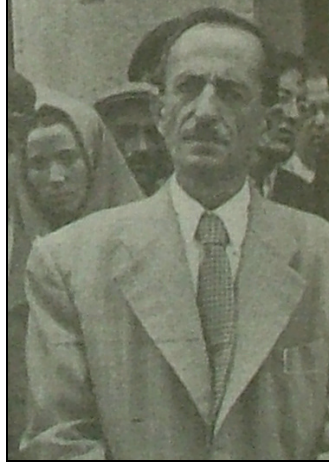
Bekir Sükûti Kulaksızoğlu, sahibi ve başyazarı olduğu Yeniyo'l'daki köşesinde daha çok Belediye işleri ile ilgili yazılar kaleme almaktadır. Bu yazılar, şehir ile ilgili, belediye işlerine yön verme ve kamuoyunu bilgilendirme amacına yönelik bir düşünce ortaya koyan veya yapılan çalışmaların usulsüzlüğü, eksikliği ya da hatası üzerine muhalif değerlendirmelerdir. Yeniyo'l gazetesinin incelendiği 1930'lu yıllardan 1945'li yıllara kadar takip edilen bu tavır, siyasal bir muhalefete dönüşmüş değildir.

Bekir Sükûti, şehir işlerine olan yakınlık ve ilgisini bir süre sonra gazete yazarlığından bir adım öteye, kaleme aldığı bu düşüncelerin gerçekleştirilmesinde söz sahibi olabileceği bir noktaya taşımış, 1935–1937 ve 1946–1950 dönemlerinde Belediye Meclis üyeliği de yapmıştır, (Şekil 30), (Yazıcı, 1997: 16, 26).

Sükûti'nin Yeniyo'l'daki yazılarında konu aldığı noktalar, kullandığı ustalıkli üslubunun da etkisiyle, şehirde çıkan diğer gazetelerde de zaman zaman yankı bulmuştur. Halk gazetesinin 22 Mart 1947 Cumartesi tarihli sayısındaki “Halkevi nerede olmalı?” başlıklı yazısında, Bekir Sükûti Kulaksızoğlu'nun halkevinin inşa edileceği alan ile ilgili eleştirileri, mimarca bir duyarlılığa da işaret etmektedir. Kulaksızoğlu, halkevinin inşa edileceği alanın, kullanıcıların ihtiyaçlarına göre belirlenmesi gerektiğinden bahsettiği ifade etmektedir. Bu düşünceleri, Halk gazetesinde oldukça dikkat çekici bulunmuştur, (Halk, 1947b). Öyle ki Trabzon Halkevi'nin kasaplar arkasında yapılması düşünülen projesinde amaçlanan; binanın, şehre deniz yolu ile gelen ziyaretçiler tarafından, ilk bakışta algılanması, modern bir imge olarak şehri temsil etmesi düşüncesidir. Sükûti,

⁵ Bekir Sükûti Kulaksızoğlu, 1894 Trabzon doğumludur. İlk ve orta öğrenimini Trabzon'da tamamladıktan sonra, 1919 yılında girmiş olduğu İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden 1922 yılında ayrılmıştır. (Hikmet Aksoy'un “Trabzon Basını (Gazeteler-Gazeteciler)” isimli kitabında Edebiyat Fakültesi'nden 1922 yılında ayrıldığı yazılmaktayken Hüseyin Albayrak tarafından kaleme alınan “Trabzon Basın Tarihi” adlı kitapta İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden mezun olduğu yazılmaktadır.) 1923 yılında Giresun'da gazeteciliğe başlamış, burada yayımlamaya başladığı Yeniyo'l gazetesini bir yıl kadar çıkarttıktan sonra 1924 yılında Trabzon'a nakletmiştir, (Aksoy, 1998: 48). Yeniyo'l gazetesinde Bekir Sükûti Kulaksızoğlu, Bekir Sükûti Beker isimleriyle çıkan yazıların üslup ve içeriği değerlendirildiğinde, bunların Bekir Sükûti Kulaksızoğlu tarafından kaleme alınmış olabileceği düşünülmektedir. Bekir Sükûti, gazete yazarlığına ek olarak 1935–1937 ve 1946–1950 dönemlerinde Belediye Meclis üyeliği, (Yazıcı, 1997: 16, 26), 1935 yılında CHP İl İdare Kurulu üyeliği (Aksoy, 1998: 48) yapmıştır. Karadeniz Gazeteciler Derneği kuruculuğunu ve başkanlığını yapmıştır, (Albayrak, 1994: 320). Ayrıca, Yeniyo'l gazetesinin 15 Mart 1941 Cumartesi tarihli sayısında halkevi temsil komitesi seçimi sırasında halkevi reisi olan Bekir Sükûti Kulaksızoğlu'nun toplantıya başkanlık yaptığından bahsedilmektedir, (Yeniyo'l, 1941ç). Bekir Sükûti, CHP ve Halkevi gibi CHP'ye bağlı bir kuruluşta başlayan siyasi yaşantısını 1945 yılında çok partili dönemde Demokrat Parti'de sürdürmüş, Demokrat Parti'nin Trabzon'daki kuruculuğunu ve yıllarca başkanlığını yapmıştır, (Albayrak, 1994: 320). Yeniyo'l gazetesinde Bekir Sükûti Kulaksızoğlu, Bekir Sükûti Beker ismiyle çıkan yazıların üslup ve içeriği değerlendirildiğinde, bunların Bekir Sükûti Kulaksızoğlu tarafından kaleme alınmış olabileceği düşündürmektedir.

binanın şehir ve halk ile olan ilişkisinin ikinci derecede ele alınmasını eleştirmekte ve binanın şehir halkı ile daha doğrudan ilişki kurabileceği Uzunsokak'ta inşa edilmesi gerektiğini ifade etmektedir, (Halk, 1947b).

Şekil 30. Gazeteci-yazar Bekir Sûkûti Kulaksızoğlu, (Albayrak, 2008: 332).

Bekir Sûkûti'nin, çağdaşlarından farkı modernlik uygulamalarını bir sorunsal olarak belirleyip, üst sorgulamalarını yapabilme becerisinden kaynaklanmaktadır. Yorumları, tutarlı üslubu, konuya getirdiği açıklık ve çözüm önerileri, Sûkûti'nin şehirde gündemi belirleyen ve takip edilen bir yazar olmasında etkili olmuştur.

Bu bağlamda Sûkûti'nin 1939'a kadarki yazılarında sürekli değiştiği ve bir an önce hazırlanması gerektiği ile ilgili görüş belirttiği konulardan bir tanesi "imar planı" dır. Birçok yazısında, imar planının yapılmadığı, plansız inşaatların devam ettiği takdirde şehrin gelecekte alacağı düzensiz görüntü ile ilgili Belediye'yi sık sık uyararak, kamuoyunun dikkatini şehre çekmeye gayret etmekte ve planın tamamlanması gerektiğinden bahsetmektedir. Yenyol gazetesindeki 7 Ağustos 1935 Çarşamba tarihli "Plan İş'i" başlıklı yazısında belediyenin plan söz konusu olduğunda bütçeden para ayırmaktan çekinmediğini ancak planı uygulama işine ilgi gösterilmediğini ifade etmektedir, (Kulaksızoğlu, 1935). Kulaksızoğlu, on-onbeş bin lira verilerek yaptırılan bir hâlihazır harita ile plan hazırlanmayacaksa, neden uğraşıldığını sorgulamaktadır, (Kulaksızoğlu, 1935).

Esasen Sûkûti, su işi, plan işi ve heykel işini, şehirde Cumhuriyet döneminde Belediye tarafından öncelikli olarak çözülmesi gereken üç abide⁶ olarak nitelendirmektedir. Bununla birlikte 1930'lu yılların sonralarına doğru su işi ile ilgili girişimlerin başlaması ile plan konusuna ağırlık vermiştir. 1939 tarihinde plan yapılıncaya kadar ise şehirdeki yol, Atatürk heykeli liman, hastane, hal gibi diğer faaliyetler ve bunların gerçekleştirilmesi ile ilgili olarak da yazılar kaleme almıştır. Bu işlerin öneminden kuşku duyulmamaktadır. Bununla birlikte 9 Mart 1937 Salı tarihli “Her Şeyden Evvel” başlıklı öncelikli olarak liman, transit yol, Numune Hastanesi gibi şehir işlerin önemini ifade ettiği yazısında da plan işi her şeyden evvel gelmesi gerektiğinden bahsetmektedir, (Yeniyol, 1937a).

Bekir Sûkûti'nin 1934–1945 yılları arasında Yeniyol gazetesinde “Bekir Sûkûti (Kulaksızoğlu)” veya “Beker Tumay” imzalı olarak yazdığı şehir konulu yazılarının başlıkları, yazarın düşünsel profilini belirlemede yardımcı olabilir. Bu başlıklar; “Belediye İntihabı” (1934), “Planlı Kent, Planlı İş” (1934), “Kent İşleri” (1934), “Plan İş” (1935), “Uyuyan İşler” (1935), “Kış ve Yoksullar” (1935), “Bu Yıl Da Boş Geçti” (1935), “Ana İş” (1935), “İllere Örnek Bir Nahiye” (1935), “Su İş, Plan İş” (1935), “Bir nümune hastanesi, çok önemli bir ihtiyacın karşılığıdır” (1935), “Şehir işleri, belediye işleri” (1935), “Belediye Meclisine” (1935), “Hal Hikâyesi” (1935), “Heykel İşini Ele ve Öne Alalım Artık” (1936), “Plan İşini Ele Alalım Artık” (1936), “Köyler, Köylüler: Öne Ve Ele Alınacak Önemli Bir İş Daha” (1936), “Köylüler İçin Bir Dam Lazım” (1936), “Köylüler İçin Bir Dam Lazım” (1936), “T.Uzer'in İlk Hitapları” (1936), “T. Uzer'in Müjdeleri” (1936), “Sayın Üçüncü Umumi Müfettişimiz T. Uzer'den Dileğimiz” (1936), “T. Uzer Gençleri” (1936), “Liman, Transit, Hastane” (1936), “Trabzon'u Güzelleştirmek, Halkın Sıhhatini Korumak, Gelir Kaynaklarını Bulmak...” (1936), “Yol Ve Yol Sevgisi: Köylülerimizde De Bu Sevgiyi Uyandıralım” (1936), “Mezarlık İşleri” (1936), “Plan İş” (1937), “İnşaat İşleri” (1937), “Yapılacak İşler” (1937), “Plan İş”, (1937), “Su İş, Plan, İş” (1937), “Her Şeyden Evvel” (1937), “Şehir İşleri (1)” 1937), “Şehir İşleri (2)” (1937), “Ana İş: Plan İş...” (1937), “Şehir Planı Yapılırken” (1937), “Modern Mektep” (1938), “Şehir İşlerinde Hemşerinin Vazifesi” (1938), “Soğuksu Yolundaki Mahud Virajlar” (1938), “Çifteçamlık İstimlâk Edilmelidir” (1938), “Şehir Planı Yapılırken...” (1938), “Şehir İşleri” (1938), “Şehir Ve Deniz” (1939), “Köylerde Aydınlik” (1939), “Başarılan Büyük İşler” (1939), “Şehir İşleri Belediye Bütçesi” (1939), “Şehir İçindeki Harabeler”

⁶ Yeniyol gazetesinin 9 Ağustos 1939 Çarşamba tarihli sayısında Bekir Sükuti Kulaksızoğlu, “Şehir İşleri Belediye Bütçesi” başlıklı yazısında şehir planı ve içme suyunu şehirdeki iki abide olarak değerlendirmektedir, (Kulaksızoğlu, 1939c).

(1939), “Trabzon’da Bir Hayırseverler Cemiyeti Kurulamaz mı?” (1940), “Bir İstimlak Meselesi ve Bir Ev Bark Meselesi” (1940)’dır.

3.1.2.3. Şevket Çulha

1939 tarihinde Yeniyol gazetesi şehirdeki belediye başkanı, yazarlar gibi seçkinler arasında yaptığı, “Trabzon’da 200 bin lira ile ne yapılabilir?” konulu bir anket çalışması, o dönemde şehirdeki en azından bir kesimin yönelimlerini belirlemede yardımcı olmaktadır. Yeniyol gazetesi yazarlarından olan Şevket Çulha, anketin yöneltildiği isimlerden biridir, (Şekil 31). Yazılarında şehrin ihtiyaçları çerçevesinde; imarı, eğitim, vd. ile ilgili çeşitli yazılar kaleme almış olan Çulha’nın cevabı ise, şehirde ihtiyaç olduğu düşünüldüğü altyapı eksikliklerine öncelik verdiği bir sıralamayı ortaya koyar. Buna göre 200 bin lira ile öncelikli olarak Trabzon’un en çok ihtiyaç duyduğu projelerden; lağım tesisatı, Boztepe mesiresi ve finiküler, buz fabrikası, soğukhava deposu gerçekleştirilmelidir, (Yeniyol, 1937).

1940’lı yıllardan itibaren Yeniyol gazetesinde Bekir Sûkûti’ye ait köşede yazılarını kaleme almaya başlamıştır. Şehir ile ilgili yazılarında Sûkûti’nin çizgisini sürdürmüştür. Şehirdeki mevcut yapıyı ve çevreyi, bu yapıdaki sorunları ve ihtiyaçları kaleme almıştır. Ancak Sûkûti’nin yazılarından farklı olarak yorumdan çok haber niteliğindeki yazılardır. Örneğin, 1943 tarihli “İç Sokaklarımız” başlıklı yazısında, ana caddelere verilen önemin ara sokaklara da verilmesi gerektiğinden, ara sokakların kötü vaziyetinden bahsetmektedir, (Yeniyol, 1943a). Yine aynı tarihlerde yazdığı bir başka yazıda şehrin Belediye’den beklediklerini yedi başlık altında sıralamaktadır.

- “1- İskele caddesinde İstanbul oteline bitişik iki göz dükkânın bilistimlak yıkılması.
- 2- Alman konsolozanesi önünden Hacıkasıma inen harap yolun düzeltilmesi
- 3- Hükümet konağı karşısındaki ara sokakların tamiri.
- 4- Ana caddeler üzerinde rastlanan köşe bucak yerlerin yeşil fonlarla güzelleştirilmesi.
- 5- İşlek yollara bakan ev ve dükkânların aynı renkte boyatılmasının, temiz tutulmasının temini.
- 6- Eski sebze halinin doğu köşesine yaslanan ve mumhane yolunun biçimini bozan iki minicik dükkânın kaldırılması.

7- Belediye yanındaki kahvehane ve dükkânların ön kısımlarındaki İskenderpaşa medreselerinin yıkılarak muhteşem kapı ile birlikte kısmen olsun caminin meydana çıkarılması.”, (Çulha, 1943).

Bu dönemde Yeni Yol gazetesinde 1945 yılına kadar Çulha imzalı çıkan yazılarından şehircilik ve mimarlık ile ilgili olanlarının başlıkları; “Sanat Okulunu Bekliyoruz” (1942), “Sahil Yolu” (1942), “İç Sokaklarımız” (1943), “Belediyemizden neler bekliyoruz” (1943), “İmar Birliği” (1944), “Taksim arsası ve nümune evleri” (1944), “Ticaret Lisesi 20 yaşında” (1944), “Üç Mühim Eser...” (1944), “Yapı kooperatifine doğru” (1945), “Yine Yapı Kooperatifi” (1945), “Doğumevi ve Çocuk Yuvası” (1945), “Trabzon Limanı” (1945), “Trabzon ve Ticaret Lisesi” (1945)’dir.

Şekil 31. Şevket Çulha, (Albayrak, 1987: 208)

1950 yıllarında Halk gazetesinde Demokrat Partili belediyenin uygulamalarını eleştiren yazılar kaleme almıştır. 1952 tarihinde Halkevi başkanlığı yaptığı sıralarda “Maraş Caddesi” başlıklı yazısında görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir:

“...Maraş Caddesi etrafında değerli binalar seyrek, boş arsalar çoktur, genişlemeye müsaittir...”

Bu sebepledir ki, eski belediye meclisleri çalışma programı tanzim ederken, hep bu noktadan işe başlamayı uygun görmüşlerdir.

Fakat Demokrat Belediye Meclisi’nin ilk faaliyeti, şehir planı ve dolayısıyla çalışma programlarını ortadan kaldırmak olmuştur.

Büyük paralar sarfiyle meydana gelen bir planı ve ona dayanan programları bir hamlede yok etmek teşebbüsü, şehri düzensizliğe sevketmiş, gelişigüzel inşaatı teşvik etmiştir.”, (Halk, 1952a).

Çulha'nın Yeni Yol gazetesinde “Yolcu” imzalı olarak kaleme aldığı yazılarında daha serbest bir dil ile daha genel konuları ele aldığı fark ediliyor.

Halk gazetesinde 1950'li yıllar ile birlikte çıkan yazıları ise; “Havaalanı” (1950), “Sin Kulahın Gözükmesin” (1951), “Verem Hastanesi nerede kurulmalı?” (1951), “Soğukhava deposu temel atma töreni” (1952), “Maraş Caddesi” (1952), “Küçük Evler” (1952).

Çulha, devamlı olarak kaleme aldığı köşe yazılarında “Yenikafa”, “Ş”, “Ç”, “Bir İçim Su”, “Seyyah”, “Yolcu”, “Çulha” gibi imzalar, 1942'den sonra ise “Şevket Çulha” imzasını kullanmıştır, (Albayrak, 1994: 364).

3.1.2.4. Cevdet Alap

Cevdet Alap, gazete yazarlığının yanı sıra çıkardığı ekonomi gazetesi “İktisad” ve mizahi gazete/dergi “Horoz” ile de Trabzon basın hayatına önemli katkılar sağlamıştır. Gazetecilikten başka bir meslekle uğraşmamıştır.

Dönemin genel eğilimlerine bağlı olarak Cumhuriyet ve genel olarak şehir ile ilgili yazılar kaleme almıştır. 1940 yılında Yeni Yol gazetesinde yayımlanan “Bir Gazeteci Arkadaşla Şehir Gezisi İntibaları” başlıklı dizi yazıları, şehrin o dönemi ve mekânsal, toplumsal tarihi ile ilgili hikâye tadındaki yazısı, aynı zamanda, modernleşme ile ilgili duyularını da ortaya koyar.

“Güzelhisarla Kanita ve iskeleye ayrılan üç yol üzerinde Kemal Aybayın güzel şekilli, Modern tarzlı evinin önünde durup evi seyre dalan arkadaşşıma diyorum:

- İşte Trabzonda numunelik güzel bir ev!
- Evet, zevk ve para meselesi...”, (Alap, 1940).

Alap, Yeni Yol gazetesindeki “Görüşler Duyuşlar” köşesinde çeşitli yazılar yazmıştır.⁷ 1936–1940 yılları arasında şehir ile ilgili yazdığı yazılardan bazılarının başlıkları şunlardır: “Fikir Kırıntıları” (1936), “Ne Mutlu Gaziantep'e” (1936), “Cumhuriyetin Onüçüncü Yıldönümü Münasebetile Benim Duygum” (1936), “Trabzonun Tiyatro Ve Sinema Binası Ancak Ve Ancak Halkevinin Önündeki Büyük Kilise Olmalıdır” (1937), “Valimizin ve

⁷ Aksoy, Cevdet Alap'ın Yeni Yol gazetesinde olduğu gibi Halk gazetesinde de “Görüşler Duyuşlar” köşesini yazdığından bahsetmektedir, (Aksoy, 1997: 52).

Belediye Başkanımızın Faaliyet Bilançosu” (1938), “Gürültü, Plan, Proje” (1938), “Şehir Gezisi İntibaları–1/2/3/4/5/6/7/8/9/10/11/12/13/14/15/16/17/18/19/20/21/22/23/24” (1940).

3.1.2.5. Kemal Peker

Kemal Peker’in Yeni Yol gazetesinde kaleme aldığı şehir çarşıları ve matbaaları ile ilgili dizi yazısı, şehrin Osmanlı dönemindeki ekonomik yaşantısı ile ilgili bilgi vermektedir. Bu, aynı zamanda, Cumhuriyet’e miras kalan geleneksel yaşama kültürü ile ilgili bir imge oluşturmaktadır. Yazının içeriğinin, spesifik bir konu ve bölge üzerinde odaklanmış olması, imgenin canlılığını ve gücünü arttırmaktadır.

Perker’in yazılarında değinilebilecek bir başka nokta “dil” konusudur. Öyle ki Cumhuriyet’in, Osmanlı ile arasına, tarih, dil, yaşama geleneği vb. alanlarda, birçok açıdan, duvar örmüş olması, geçmişteki zihinsel kurguyu, yaşama kültürünü kavramayı zorlaştırmaktadır. Bugün bile erken Cumhuriyet dönemine ait kaynaklar, öncelikli olarak, dil (alfabe ve terminoloji) açısından çözümlenme beklerken Peker’in, geçmişin yaşama alışkanlıklarını modern bir dille kaleme aldığı yazısı ise, o dönem ile ilgili açık, anlaşılabilir bilgiler aktarmaktadır.

Peker’in, “Geçmişte Trabzon Çarşısı ve Matbaaları” başlıklı yazısında Trabzon çarşılarını anlatan bir bölüm şöyledir:

“Pazarkapu

Dar ve تنها bir sokaktan geçildikten sonra o devirlerde poturlu, saltalı, abanili iş adamlarına daha çok rastlanılan ve bunları hemen hemen sinesinde toplamış bulunan eski hareket merkezi Pazarkapu... Köşeyi dönünce karşılaşılan mescit ve cami ve basık boylu minare şırıltılı musluklar, beşikçiler arastasına girmeden önce isli bir kahve ve yanibaşında meşhur pilavcı “Kalkanoğlunun dükkânı”. Karşısında Trabzon’un pilâvı kadar şöhretli, peynirli pide fırını... Eskilerin öyle lokantası denilecek kadar önemli tezgâh; bundan sonra tahta kepenkleri yana değilde saçak yerine kullanılması için yukarı kalkık sıra sıra dizilmiş beşikçiler ve sandıkçılar şimşir tornacıları bunlar hep eski Trabzon’un el emeği ile geçinen ve el emeği matahı? İle Osmanlı Türkiyesinin her köşesinde tanıla İsfehan peruzesi, eflatun renkli hemen hemen hepimizin içinde yetiştiği Trabzon beşikçileri, çalar kilitli, kakma işlemeli cihaz sandıklarının imal eden lonca esnafı.

Bu dizi dizi sıralanan tezgâhların önü sıra büyük kargir bir bina birinci Cihan harbinden önce ve Trabzonun istirdadından sonra “Dikan oğlu” tarafından kurulan Fındık

değirmeni... Aynı civarda ve Moloz semtine daha yakın Kürt oğullarının ikinci findık değirmeni ve bunu takip eden yol üstünde Trabzon yağcılarının dükkânları.

Mumhaneönü

Uzun kumsal sahilde denizin beyaz köpükleri üstünde sıra sıra sallanan balıkçı kayıkları ve yelkenli gemilerin yarı inik yelkenleri, sabahın daha o ilk saatinde uyanan güneşin aydınlık ışığı ile farkedilmeyen yeri başladığı alaca karanlık içinde, eski Trabzon rıhtımının iskelesinde bir deprenme ve ayaklanma hareketi görülürdü. Sahilin hemen kenarındaki manavların sandıkları sepetleri ortaya çıkar. Kalabalık ve canlılık gittikçe artar ve Mumhane çarşısında dökümhane dükkânları açılırken köşe başlarında alıcı ve satıcı esnaf güneşin üzerilerine doğmasından önce ‘gecme?-cedit-izgi? cedit’ lerinde pazarlar kurarlar. Bu sırada eski gümrük binasının dökme demirli ve kakma çivili kapısı günün doğuşuna ayak uydurarak ağır ağır açılırdı. Şehir bu saatte artık uyanıktır ve sabahın bu mahsun saatinden itibaren günün harareti faaliyeti başlamıştır. Trabzon Trabzon olalı bu hep böyle olmuştur. Günler ve işler hep böyle devam edip gitmiştir.”, (Peker, 1944).

...

Yemeniciler çarşısı

Türklerde dabağcılık ve deri sanatının ileri götürülmüş bulunduğunu, Karadeniz kıyılarında olduğu kadar İç Anadolunun her kasabasında dere ve çay kenarlarında rastlanan dabağhanelerin sayısından anlamak mümkündür ve denilebilir ki bizde ilk köy iktisadiyatının temeli de budur. Eski Trabzonun dabağcılık işlerinin ehemmiyeti dabağhane mahallesi isminin hala bizimle yaşamasından ve bu sanatın tutunması ve barınmasının da yemeniciler arastasından ileri geldiğini hemen her Trabzonlu bilir ve hatırlamayanımız yoktur.

Bu tarihlerde pek revaçta bulunan elvan kösele, meşin ve sfahtiyandan yapılmış gıcirtılı mest ve galoşlardan tutun da çedik, pabuç, yemeni, çapula ve terlikler bu az güneş gören loş arastanın ilerletilmiş sanatlarından biri idi.

Sipahi pazarı

Pontus krallığı zamanında olduğu kadar Osmanlı imparatorluğu devrinde de yollar uğradı ve ticaret merkezliğini muhafaza etmiş ve bu önemini belki daha ziyade ileri götürmüş bulunan Trabzonun yakın çağlarda ilk bakışta göze çarpan en kalabalık ve en gürültülü arastası Sipahipazarı idi. Her taraftan gelip burada toplanan her çeşit halk tabakasının en belli başlı tipleri hemen hemen şunlardı.

Traş edilmiş parlak kafaları üstüne yerleştirdikleri kahverengi pasi? kalpak ... le hiçbir şeye ehemmiyet vermiyormuş gibi bir eda ile dolaşan mübalağa deveciler, dik yakalı haki gömlekleriyle ellerini kollarını sallaya sallaya yürüyen kamçılı gümüş kakmalı Çerkez Gürcüler. Kendilerine mahsus abaları, potarları, saltoları?, güneşten soğuktan yanmış yüzleriyle her zaman .. mümkün kılan katırcılar. Çuha şalvarlı, abani? Sarıklı mor mintanlı esnaf başlıları. Etrafı gürültüye boğan, velveleye veren at cambazları.

Telaşlı telaşlı pazarlığa girişen ağız kalabalığı yapan Rum ve Ermeni simsarlar ve bu hengâme arasında ellerinde zembiller camlı kutular içinde hacıyağı, gülyacağı, ıtır yağı biberya yağı, miski amber kokuları. musafişerif, enan ve ammecüsü? satan tatar Buharalı ayak takımı ve daha bir yığın esnaf. Burası Trabzonun en işlek yeri alış verişin toplandığı Sipahi pazarıdır.”, (Peker, 1944).

3.1.2.6. Abdullah Günel

Abdullah Günel, Trabzon'da modernliğin temsil edildiği birçok kurumda görev almış ve faaliyetlerde bulunmuştur, (Şekil 32). Bir dönem halkevi reisliği yapmış (Halk, 1944a), Trabzon Halkevi'nin yayın organı olan İnan Dergisi'nde ilk sayıdan itibaren bir dönem sorumlu müdür olarak çalışmış, bu dergide ve 1944 yılında da Halk gazetesinde zaman zaman köşe yazıları kaleme almıştır. Bir dönem erkek ortaokulu müdürlüğü yapmıştır, (Halk, 1945a).

Yazılarını, Bekir Sükuti'nin yaptığı gibi şehrin imarı gibi spesifik bir konu üzerinden değil, daha genel bir perspektifle ele almıştır. Kaleme aldığı yazılarında modern bir birey olmanın bütün hassasiyetini ve sorumluluğunu açık bir biçimde ortaya koyar.

Şekil 32. Abdullah Günel, (Halk, 1944a).

1948 yılında İnan dergisinde yayımlanan “Trabzon İmar Edilirken” başlıklı yazısında şehirde devam eden imar faaliyetlerine değinmektedir, (Günel, 1948). Bu bağlamda Kavakmeydanı semtinde Nümune Hastanesi, Trabzon Lisesi, Erkek Sanat Okulu gibi “beylik” binalar inşa edilmiş olduğunu, Atapark’ın düzenlenmiş, Zağnos köprüsünün biçimlendirilmiş, Çamlık, Moloz, Kemerkaya’da birer gazino inşa edilmiş, Taksim’deki boş sahanın düzeltilmiş ve bir park haline getirilmiş, önemli bazı sokakların parkelenmesi ve son durakta dere yataklarının betonlanması gibi işlerin yapılmış olduğunu ifade etmektedir, (Günel, 1948). Bunlar, şehirde yapılan planlı çalışmalara verilen örneklerdir

Bununla birlikte, bazı semtlerde gelişigüzel yapılan inşaatlar şehrin acayip bir şekil almasına neden olduğunu, bu bağlamda belediyenin, yapılması gereken işler için bir program belirlemesinin gerekliliğini ifade etmektedir. İşler; ileride yapılması gereken ve acil yapılması gereken işler olmak üzere ikiye ayrılmalıdır, (Günel, 1948). Bu şekilde Belediye, şehirde yürütülen imar faaliyetlerinin üzerindeki kontrolünü de elinde tutabilir.

İnan dergisinde kaleme aldığı yazılarından bazılarının başlıkları; “Hamsi Bayramı”, “Milli Şef”, “Trabzon’da Toprak ve Nüfus”, “Liman”, “Milli Şefin Nutku”, “Trabzon’un İktisadi Gelişimi”, “Trabzon’da Tren ve Liman”, “Trabzon İmar Edilirken”, “Atatürk Trabzon’da” (1937), “Biz Tarih Huzurunda” (1937)’dir.

Halk gazetesindeki yazılarının başlıklarından bazıları; “Çok Hayırlı Bir Müessese” (Erkek Sanat Enstitüsü ile ilgili), (1944), “Sümerbank Mağazasındaki Kalabalık” (1944), “Üzüntü Veren Bir Manzara” (Sokaktaki dilenciler ile ilgili), (1944), “Harbin İki Cephesi” (1944), “İkinci Cephe” (1944), “Batı Cephesindeki Çetin Savaşlar” (1944), “Sür’at Salgını” (1944)’dir.

3.1.2.7. Tarhan Toker

Tarhan Toker’in İnan dergisinde ve Halk gazetesinde zaman zaman yazılar kaleme aldığı olmuştur. Bu yazılarında ağırlıklı olarak bir “köy” kavramına vurgu yapmaktadır. Halk gazetesinde yayımlanan bu yazılarından bazılarının başlıkları; “İnkılâbın köy öğretmeni” (1944), “Öğretmen” (1944), “Kadın ve Onun En Kutsal Vazifesi” (1944), “Her Şey Vatan İçin” (1944), “Adama İş Değiş İşe Adam” (1944), “Zigana ve Kop Geçitlerinin Gümüşhane İçin Önemi” (1944), “Köye Giden Ses” (1944), “Müteahhitlerde, İşte ve İşçilikte Ahlak” (1945), “Köy Davası Kolektiftir” (1945), “Şekilden Ziyade Ruh” (1945), “Büyük ve İleri Türkiye” (1945), “Vatan Haini Kimdir?” (Sorumluluklarını bilmeyen

görevliler ile ilgili), (1945), “Yol İşlerimiz” (1945), “Köydeki Laboratuvar” (1945), “Toprak Reformu ve Türk Köylüsü” (1945), “Köy Davamız” (1945), “Köy Sağlığı” (1945), “Dil Devrimi ve Türkçemiz” (1946), “Köy Sağlığı Üzerine” (1946), “Memleket Kalkınmasında Belediyelerin Görevleri” (1947), “Köylü Konuşuyor ve Soruyor” (1947), “Çiftçi ve Toprak Problemi” (1947), “Trabzon Limanı” (1948), “Millete ve devlet kadrosuna giden yol köylerden geçmelidir” (1949), “Abideler Yapma ve Yaşatma” (1949), “Köy Kahvehaneleri” (1949)’dir.

Halk gazetesindeki yazılarında daha çok köy ve köylü ile ilgili olanlar dikkat çekicidir. Bu yazılarda, köyün modernliği ile ifade edilmek istenen, köyün üretim mekanizması içinde standartların belirlenmesi, köyde yaşama koşullarının iyileştirilmesi, eğitilmiş köylünün köye bağlanması konularına değinmektedir. Dolayısıyla, modernleşmenin başarısı, nüfusunun büyük bölümü kırsal kesimde yaşayan merkezin buraya ulaşabilmesi ile sağlanacaktır.

Bu anlamda köy enstitüleri, önemli araçlardır. Toker, “İnkılâbın Köy Öğretmeni” başlıklı yazısında enstitülerin bu özelliğine işaret etmektedir. Köylerden gelen çocukların, köy enstitülerinde yetiştirilmesi ve yine köylerde görevlendirilmesini gündeme taşımaktadır, (Toker, 1944).

Toker, köy kahvehanelerini konu aldığı bir başka yazısında, bir toplumsallaşma mekânı olarak kahvehanelerin, modernliğin yaygınlaştırılmasındaki işlevsel rolü ele almaktadır. Bu bağlamda birer “tembelhane” (vakit öldürülen, kumar oynanan, dedikodu yapılan bir yer) olan köy kahvehanelerinin aydınlanmaya hizmet etmesi gerektiği; köylünün hem radyo dinleyerek, gazete, dergi, kitaplar okuyarak aydınlandığı bir yer, hem de eğlence, dinlenme ve hasbihal etme yeri olması gerektiğini ileri sürer (Halk, 1949a).

3.1.2.8. Kemal Kefeli

Kefeli, bir dönem CHP İl İdare Kurulu üyeliği, Gençler Kulübü umumi kâtipliği yapmış, esnaf odaları umumi kâtipliği, Karadeniz Kulübü başkanlığı yapmış, vekâleten Halkevi reisliğine seçilmiştir, (Halk, 1947c; Halk, 1944b; Halk, 1948a; Halk, 1948b; Halk, 1947ç). 30 Kasım 1946 tarihinde Bekir Sükuti Kulaksızoğlu, Şevket Çulha ve Ali Kalkan ile birlikte Trabzon Gazeteciler Cemiyeti’ni kurmuştur, (Halk, 1946a).

Kefeli'nin, Yenyol ve Halk (1944 ve sonrasında) gazetelerindeki yazılarında, daha çok şehrin fiziksel dokusu ve şehirdeki imar faaliyetlerine ilişkin duyularını dikkat çekicidir. Bu bağlamda 1945 tarihli “Yapılan İstimlâkler Hakkında” başlıklı yazısında, şehirde yapılması planlanan liman, sanat okulu, halkevi gibi yeni bina ve tesisatların istimlâkleri ile birlikte konut bölgelerinin ağırlıklı olarak, ortadan kalkacağından ve sonrasında şehirde bir “ev buhranı”nın yaşanabileceğinden bahsetmektedir, (Halk, 1945b). Bu bağlamda Kefeli'nin imar faaliyetleri ile ilgili bu görüşleri, şehrin geleceği ile ilgili bir takım endişeleri taşıdığı biçiminde yorumlanabilir. Ancak bu, daha çok ekonomik boyutu ile ele alınmaktadır. Oysa şehirde, sadece yeni bir hükümet konağının inşası amacıyla yaklaşık 100 konutun istimlâk edilerek yıkılması, yaşama kültürünün de büyük oranda değişme eğilimini işaret eden bir süreci ortaya koyar.

“Belediyenin Beş Yıllık Kalkınma Programı” başlıklı yazısında ise bu programın içeriğine ilişkin eleştirilerini ortaya koymaktadır, (Halk, 1945c). Eleştirileri, programın Lambert planını gerçekleştirecek biçimde yapılmamış olduğu merkezinde yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda programı dört gruba faaliyetlere indirgemek suretiyle okur. Bunlardan birincisi; istikraz suretiyle yapılacak asri fırın, asri hamam, soğuk hava deposu gibi yeni inşaatlardır. İkincisi; belediyenin zaten yapmakla yükümlü olduğu; mevcut sokaklara Arnavut kaldırımlarının yapılması, bahçelerin korunması gibi günlük işleridir. (Dolayısıyla program içinde yer almamalıdır.) Belediye, kendini doğrudan ilgilendirmeyen, Umumi Müfettişlik bütçesinden ayrılan 100 bin lira ve müfettişlik bölgesi illerinin verdiği 50 bin lira ilave edilmesi ile şehirde yapılacak sergiye de bu program içindeki bir üçüncü madde olarak ele almıştır. Programın Lambert planı ile ilgili olan küçük bir parçası (dördüncüsü kısım); Maraş Caddesi, Koraltan Caddesi, Cihan Oteli'nden aşağıya doğru giden yolların genişletilmesi ile uygulanmış olacaktır.

Sonuç olarak Kefeli, modernliğin sistemli ve istikrarlı bir çalışmanın ürünü olacağına değinmektedir. Şehrin modern bir görünüme kavuşturulması için beş yıllık kalkınma programı kapsamında planın tatbikine ağırlıklı bir rol verilmelidir. Çünkü bu, şehrin gelecekte alacağı biçim üzerinde söz sahibi olmak anlamını da taşır.

Halk gazetesinde yayımlan diğer yazılarından bazılarının başlıkları; “Eski Su Yolları Bozuluyor” (1944), “Trabzon'un İmarına Doğru” (1944), “Yapılan İstimlâkler Etrafında” (1945), “Kamulaştırma ve İmar İşleri” (1945), “Parklarımız ve Taksim Parkı” (1945), “Vapurlarda Yemek Konusu” (1945), “Doğumevi İhtiyacı” (1945), “Trabzon Limanı Bir Hayal Midir” (1945), “Bizi Tanıyamamışlar” (1945), “Belediyenin Beş Yıllık Kalkınma

Programı” (1945), “Zavallı Trabzon” (1946), “Devletçiliğe Bir Had Lazım” (1946), “Transit İşi ve TMO Nakliyatı” (1949).

3.1.2.9. Adnan Raşit Günay

Adnan Raşit Günay, Halk gazetesinde aralıklı olarak yazılar kaleme almıştır. Bunlar arasında 1948 tarihli “Bu Medeni Şehir” başlıklı yazısındaki, medeniyet ve modernliğin anlamına ilişkin duyularını dikkate değerdir:

“Biz, nedense medeniyetin ruhunu bir türlü hazmedemedik. Hala şekli değişikliklerle uğraşıp duruyoruz. Bir Avrupalı gibi giyinmenin, sinemaya gitmenin, park, bina yaptırmanın medeniyet demek olduğuna inanmış gibiyiz. Hâlbuki garbin ruhunu alacak ona yeni şeklini bizzat biz verecektik. Hayatımızın bazı safhalarında bu esasa riayet etmişiz. Fakat bu hususta büyük noksanlarımız olduğunu da itiraf etmemiz lazım

Biz memlekette medeniyeti bilhassa o memleketin kültürlü kimseleri getirir. Bu bakımdan kültürlü kimselerin birçok sebeplerle toplandığı büyük şehirler medenileşme işinde büyük rol oynarlar.

Trabzonumuzun da büyük şehirlerimizden biri olduğu söylenir. Fakat burada büyük şehir ruhunu görmek maalesef bir türlü mümkün olmuyor.

Medeni şehir, her şeyden önce caddeleriyle, meydanlarıyla, parklarıyla, pazarlarıyla, toptan umumi yerleriyle temiz şehir demektir. Bizim Batpazarından, Çömlekçiden burnunuzu tıkamadan geçemezsiniz. Şehrin dar sokakları adeta pislik nümunesi gibi yerlerdir.

Medeni şehirlerde fırın hamurgahları, başlarında takke, ayaklarında nalın, bacaklarında uzun iç donlarıyla yatak kıyafetinde caddelerde dolaşmaz. Bilhassa bizim mahalle fırınlarının civarı sabah akşam, bu tip dipten aşağı beyaz adamlarla doludur.

Medeni şehirlerde nakil vasıtaları, Belediye nizamının emrettiği suratten fazla gidemez ve ferdin huzur ve sükûnunu ihlal edecek derecede acı acı korna çalamaz. Her zaman söylendiği halde, bizde aksi prensip olmuştur.

Medeni şehrin sokaklarında gece yarısından sonra sarhoşlar alabildiğine nara atamaz. Bu nev’iden vak’alar nedense şehrimizde pek tabii görülüyor.

Medeni şehirlerde deliler tımarhanelerdedir. Şehrin içinde serazad cirit atmazlar. Bizde, hem azılı delilerle kimse alakadar olmaz.

Medeni şehrin çocukları, serserileri otobüs bekleme yerlerindeki demir parmaklıklar üzerinde çıkıp oturmazlar. Buraları, nizam ve intizamı temin için yapılmış yerlerdir. Belediye meydanındaki bil'akis nizam ve intizamı bozmaktan başka bir işe yaramayan bekleme yerlerinin hikmetini bir türlü çözen olmamıştır.

Medeni şehirlerde dilenciler hususi bir kampa sevk edilirler veya dilenmesine mani olunur. Bizden bu aşırı müsamahanın sebebi nedir bilinmez.

Medeni şehirlerde hamalların kaldırımlarda uyuduklarını kimse görmemiştir. Bizde kaldırımda sofra dahi kurulur.

Medeni şehirlerde çöpçüler kapıyı kıracaktı gibi çalmazlar. Çöpçülerimizdeki bu telaşın bu hürmetsizliğin sebebi nedir acaba!

Medeni şehirlerde her umumi kıymetin göz önünde bulunan bir tarifesi vardır. Mesela bir belediye otobüsleri tarifesi, bir iskele nakliye tarifesi, vs. gibi. Sanki şehrimizde böyle şeylere ne zahmet varmış!

Medeni şehirlerde bakkalların, sebzecilerin tezgâhları kaldırımları kaplamaz. Kaldırımdan yürürken bir bakkal veya bir sebzeçi dükkânı önünde neden kaldırımdan inmek mecburiyetinde kalalım!

Medeni şehirlerde helâların açıkta akan lağımın kokusu yoldan geçenleri rahatsız etmez. Bizim tabana yokuşundaki helâların ve Zanos deresinin kokusundan müşteki olmıyan kalmamıştır.

Medeni şehirlerde hiç değilse ana caddeler muntazamdır. Giderken ayağınız yarım metre çukura batmaz. Yollarımızın hali yağmur yağdığı zaman çok daha acıklıdır.

Medeni şehirlerde umumi sıhhat namına köprü altlarından geçen lağım sularında çocukların yıkanması önlenir. Tabana köprüsünün altında kaydırak oynayan çocuklarımızın hali çok fecidir.

Medeni şehrin parklarında bıldırcın avlanmaz. Mesele onları yapmak değil korumaktır. Şahane taksim parkını bu avcılara terk etmek doğru bir hareket değildir.

Medeni şehirlerde bir kahvenin müşterileri karşığı kaldırıma sandalye atıp, gerilip oturmazlar. Böyle giderse Ataparkın kapısının önünü karşığı kahve işgal edecek. Mamafih böyle sözlü sazlı yerler bizde epeyce var.

Medeni şehirlerde otobüs bekleme yerlerini yolcular doldurur, satıcılar değil. Ataparktaki kapalı bekleme yeri ayak satıcılarının daimi ikametgâhları gibidir.

Medeni şehirlerde sahihsiz köpekler sürü sürü başıboş dolaşmazlar. Şehrimizde ise gece gündüz köpek ulumaları işitilir.

Ve Medeni şehirlerin hiçbirinde güpegündüz sokaklarda kumar oynandığı görülmüş şey değildir. Çömlekçi yokuşu gibi en kalabalık bir yerde “Bul karayı al parayı” diye bağırabilmek az cüretkârlık değildir.

Velhasıl medeni şehir, kanuna, nizama, adaba en fazla riayet edilen yerdir. Burada umumun menfaatleriyle fert menfaatleri daha ölçülü bir biçimde telif edilmiştir.

Umumi menfaatler karşısında fert menfaatleri frenlenmiş. Bizde de böyle işte...

Ah, bu medeni şehir”, (Günay, 1948).

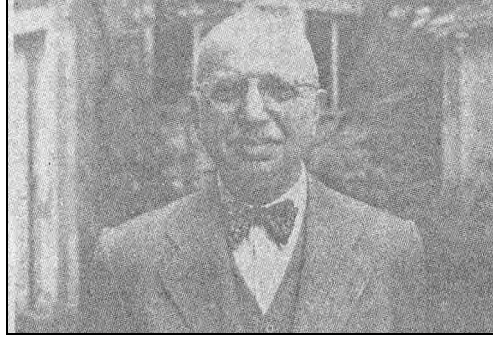
Sonuç olarak, metin bir bakıma, şehirde modernlik algısının erken Cumhuriyet döneminden sonraki seyrini ortaya koyar. Erken dönemlerde modernlik, çoğunlukla, kahvehanede papakla oturmak veya oturmamak, lokantalarda toprak çömlekleri kullanmak ya da kullanmamak gibi biçimsel imgeler, su, kanalizasyon teşkilatının kurulması, yol, anıt, müze gibi yapılması planlanan işler ile temsil edilmiştir. Oysa Günay’ın metni dikkate alındığında, 1950’li yıllara doğru, modernliğin artık bir içerik sorunu olarak tasvir edilmeye çalışıldığı görülüyor. Ancak bu, toplumsal davranış ve uygulamalar ile tanımlı biçimsel örtüsünden henüz sıyrılabilmiş değildir.

3.1.2.10. H. Nemlioğlu, Tevfik Yunusoğlu, Tahsin Dedeoğlu, Cumhur Odabaşoğlu, Fatma Zehra Saral, İbrahim Okman

Trabzon limanının, Asya ve Avrupa arasında İran transit yolu vasıtası ile gerçekleştirilen ticaretin önemli bir geçiş noktasında olması, şehirde, ticaret zengini bir tüccar sınıfının ortaya çıkışında etkilidir. Nemlioğulları, Trabzonlu bu tüccar ailelerin en önemlilerindedir. Nemlioğulları’nın o dönemde ticaret ve eşraflıktan gelen önemi, Kurtuluş Savaşı ile birlikte Nemlizade Sabri’nin Trabzon Müdafai Hukuk Cemiyeti’nin ilk üyeleri arasında temsil edilmesi (Atatürk, 1927: 1-3) ile toplum içinde pekişmiştir.⁸ Bu, ailenin Cumhuriyet ile birlikte alacağı pozisyonu daha da önemli kılar. Çünkü bu pozisyon, şehirde merkeze meşruiyet kazandıracak araçlardan biridir.

Bu bağlamda Halis Nemlioğlu’nun, Halk gazetesindeki yazılarının önemi, yazılarının içeriği bir yana, ailesinin toplumdaki bu statüsü ve gücü ile ilişkili olarak değerlendirilmektedir, (Şekil 33).

⁸ Halk gazetesinde H. Nemlioğlu olarak kısaltılan ismin açılımı Halis Nemlioğlu ise, bu kişi, Cemal Turfan’ın Belediye Başkanlığı yaptığı 1937-1939 tarihleri arasında ve Cevdet Akçay’ın Belediye Başkanlığı yaptığı 01.03.1943 ve 11.03.1946 tarihleri arasında meclis üyeliği de yapmıştır. (Yazıcı, M., Trabzon Belediye Başkanları Kronolojik Hizmet Albümü (Cumhuriyet Dönemi), Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları: 49, Trabzon, 1997, s.18, 24.)

Şekil 33. Halis Nemlioğlu, (Odabaşioğlu, TARIHSİZ: 169)

Nemlioğlu'nun, Halk gazetesinde “Olayların Ardından” başlıklı köşesinde bir dönem yazılar kaleme aldığı bilinmektedir. Yazılarının çıkış noktasını şehirde yaptığı gözlemler oluşturmaktadır. Gözlem ve eleştirilerini dile getirdiği yazılarının başlıklarından bazıları; “Belediye Meclisinde Şehrin Dertleri” (1949), “Şehir Planı” (1949), “Yine Şehir Planı” (1949), “Sinemanın Kadınlar Günü” (1950), “Yer Adlarının Türkçeleştirilmesi” (1950), “Halkevleri” (1950), “Yol Yapma” (1950), “Radyomuz” (1950), “Şehirde Gelişigüzel Asılan Tabelalar” (1950), “Havaalanı'nda İnekler Otluyor” (1951), “Sinemada Sigara Dumani” (1951), “Okul Binaları” (1951), “Çalışmayan Belediye” (1951), “Tiyatro”, “Taksim Terazisi” (1951), “Mahalle Sokakları” (1951), “Şehir İçindeki Gelişigüzel İnşaatlar” (1951).

Bu dönemde adı sık sık geçen bir diğer aktör Tefvik Yunusoğlu'dur, (Şekil 34). Esasen Yunusoğlu, o dönemin kaynaklarında ismi geçen diğer birçok aktör gibi yeni Cumhuriyet'i temsil eden birden fazla kurum çatısı altında faaliyetlerde bulunmuştur. Bu örgütler, şehrin ileri gelenlerinin Cumhuriyet'in kamusal hayatına katılmalarını sağlayan araçlardır.

Şekil 34. Tefvik Yunusoğlu, (Yazıcı, 1997: 26).

Yunusoğlu, 1928'den itibaren yedi dönem (1928–1930, 1931–1935, 1937–1939, 30.01.1939–12.08.1939, 17.08.1939–04.09.1939, 1939–1943, 01.03.1943–11.03.1946) Trabzon Belediye Meclisi üyeliği, 1946–1950 tarihleri arasında Trabzon Belediye Başkanlığı yapmıştır, (Yazıcı, 1997: 13-27). 1944 yılında aynı zamanda Gençler Kulübü reisliğine seçilmiştir, (Halk, 1944b). 30 Ekim 1948 Cumartesi tarihli Halk gazetesinde Halkevinde düzenlenen resim sergisinde Abdullah Eyüboğlu, Lütfü Ata ve Tevfik Yunusoğlu'nun resimlerinin sergilendiğinden bahsedilmektedir, (Halk, 1948c).

Şehirdeki modern aktörlerden biri de Kâmil Dedeoğlu'dur. Dedeoğlu, 1935–1937 ve 1937–1939 dönemlerinde belediye meclis üyeliği yapmıştır. Ayrıca 12 İkcikanun 1943 Cuma tarihli Halk gazetesindeki küçük bir haberin içinde Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı sıfatı ile anılmaktadır, (Halk, 1943a).

Dedeoğlu'nun şehirdeki önemi, dolayısıyla çalışmada isminin yer almasındaki öncelikli sebep ise görev aldığı Belediye Meclisi'nde ortaya koyduğu tavır ile ilgilidir. Sorgulayıcı tavrı, modernlik algılamalarına yeni ve yerel bir boyut getirmektedir. Dedeoğlu'nun 1937 tarihli Belediye Meclis zabıtlarında Belediye Başkanı Kadri Mesut Evren ve Meclis Üyesi Nuri Hatipoğlu ile arasında geçen ve modern bir aktör olarak çalışmada ele alınmasını sağlayan söz konusu konuşmaları aşağıda yer almaktadır:

“Reis-.....Hakikaten şehrimizin dar olan sokaklarına hava girmesine mani olan ve birçok mağaza ve binaların güzelliklerini bozan bu saçakların her tarafta kaldırıldığı gibi esasen medeni şehirlere yakışmayacak olan ve şehrin güzelliğine hanel getiren bu saçakların memleketimizde de kaldırılması muvafık olacağını beyan etti.

Kâmil Dedeoğlu-Saçakların kaldırılmasında iddia edildiği gibi sıhhi bir faideye kail olmadığı ve birçok dükkânların yağmur ve güneşten mağazaların muhafazası için yapılmış olduğunu söyledi.

Nuri Hatipoğlu-Yeni yapılan binalarda zaten yapılmadığına göre buna taraftar olmadığını söyledi.”, (TBMZ, 1937).

Bu bağlamda tek parti rejiminin egemen olduğu erken Cumhuriyet dönemi kaynaklarında çoğu kez ihmal edilen ve yer verilmeyen muhalefet, Kamil Dedeoğlu'nun şahsında görünür kılınmıştır. Çoğu kez eski mimari kimliği olumsuzlayan, yeni olan için bir beğeni geliştirmeye dönük yoğun “anlamlandırma” çabasının dikkatleri çektiği bir dönemde konuya olan rasyonel yaklaşımı dolayısıyla Dedeoğlu modern bir bireydir.

Esasen saçaklarla ilgili görüşleri ise modernleşme düşüncesi içinde evrensel-yerel karşıtlığını ortaya koyması açısından o dönem için ufuk açıcı sayılabilir.

Erken Cumhuriyet döneminin kaynaklarında ismi geçen bir diğer aktör Cumhur Odabaşoğlu'dur. Hüseyin Çulha'nın (18.09.1950–28.05.1952) ve Muzaffer Korlu'nun Belediye Başkanlığı (28.05.1952–17.11.1955) dönemlerinde meclis üyeliği yapan Odabaşoğlu'nun şehir adına yaptığı en önemli çalışmalardan bir tanesi, “Trabzon: 1869–1933 Yılları Yaşantısı” başlıklı derleme eseridir, (Odabaşoğlu, TARİHSİZ). Eserde, Trabzon'daki mevcut durum; ekonomik faaliyet alanları, yerel yöneticiler, kurumlar, örgütler, yerleşim birimleri, fiziksel çevre, bayındırlık faaliyetleri, toplumsal hayat ile ilgili birçok konuda bilgi verilmektedir, (Odabaşoğlu, TARİHSİZ). Odabaşı'nın bu çalışması, şehir ile ilgili az sayıdaki önemli kaynaklardan biridir.

Atatürk'ün, Türk kadını seçme ve seçilme hakkını kazandıktan sonra, her İl Genel Meclisi'nde bir kadın üye bulunmasını emretmesi üzerine Trabzon'da bilgili, kültürlü, okur-yazar kadınlar arasında yapılan araştırma sonucunda ve Fatma Zehra Saral, İl Genel Meclisi üyeliğine seçilmiştir, (Şekil 35), (Öksüz ve Coşar, 2002: 816). Bu bağlamda Saral'ın şehirdeki giyim-kuşamın düzenlenmesi ve çarşafın yasaklanması için faaliyetlerde bulunduğu ve bunun için birçok önerge ve teklif verdiği bilinmektedir, (Öksüz ve Coşar, 2002: 817).

Esasen Saral'ın şehirde bir kadın aktör olarak mecliste geldiği nokta, ataerkil toplum hiyerarşisinin cinsiyetler üzerindeki etkisini azaltmayı amaçlayan bir imgedir. Bununla birlikte Saral'ın İl Genel Meclisi üyeliğine seçilme biçimi, toplumdaki modernlik eğilimlerinin henüz merkez tarafından beklenen düzeyde olmadığına da bir işarettir.

Şekil 35. Fatma Zehra Saral, (Öksüz ve Coşar, 2002: 811).

Şehirde kadının siyasi hayata katılımını esas alan bir başka uygulama, Trabzon Belediye Meclisi'nde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda 3 Nisan 1930 tarihinde, kadınlara belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı tanıyan yasanın çıkarılmasını takiben aynı yıl Trabzon Belediye Meclisi'ne üç kadın üye seçilmiştir: Sakibe Hanım, Şaziment Hanım, Faika Hanım..., (Güner, 1991: 44). Buna göre Temel Nücumi Göksel döneminde (1928–1930), Faik Şakir Hanım, Sakibe Hanağasıoğlu (Akbay) Hanım ve Şaziment Seyid Yazıcıoğlu Hanım, Kadri Mesut Evren döneminde (1931–24.05.1937) Faika Hanım ve Sakibe Hanağasıoğlu (Akbay), Cemal Turfan döneminde (1937–1939) Sakibe Hanağasıoğlu (Akbay), Bahri Doğanay döneminde (30.01.1939–12.08.1939) Sakibe Hanağasıoğlu (Akbay), Temel Nücumi Göksel döneminde (17.08.1939–04.09.1939) Emine Evren (Kadri Mesut Evren'in eşi) ve Sakibe Hanağasıoğlu (Akbay), Muammer Yarımbyık döneminde (1939–1943) Sakibe Akbay ve Emine Evren, Cevdet Akçay döneminde (01.03.1943–11.03.1946) Sakibe Akbay ve Nazire Savaşçı görev yapmıştır.

Bu dönemde ismi geçen bir diğer önemli isim olan doktor İbrahim Okman, özellikle ekonomik durumu uygun olmayan bazı hastalara Halkevi'nde verdiği ücretsiz muayene hizmeti ile adından söz ettirmiştir. Okman, aynı zamanda bir dönem Kızılay başkanlığı (Halk, 1944), Temel Nücumi Göksel (1928–1930), Kadri Mesut Evren (1931–24.05.1937), Cemal Turfan (1937–1939), Bahri Doğanay (30.01.1939–12.08.1939), Temel Nücumi Göksel (17.08.1939–04.09.1939), Muammer Yarımbyık (1939–1943), Cevdet Akçay (01.03.1943–11.03.1946) ve Tefik Yunusoğlu döneminde (1946–1950) meclis üyeliği yapmıştır.

3.1.3. Kentsel Donatı ve Mimari Bileşenler

3.1.3.1. Kentsel Düzey: Trabzon'da “Şehirleşme” Çabaları, Lambert'in “Trabzon İmar Planı ve İzah Raporu” Üzerine Notlar

Trabzon, Cumhuriyet dönemi ile birlikte her alanda bir modernleşme hareketi içindeki yerini alır. Bu, modern aktörlerin modern kurumlar aracılığıyla verdikleri kararlar, çıkarılan yasalar ve kamusal alanda gerçekleştirilen türlü uygulamalar ile daha da belirginleştirilmiştir.

Cumhuriyet döneminde merkez tarafından alınan kararlar merkezde olduğu kadar periferide de -öncelikli olarak- Belediye gibi yerel kurumlar eliyle uygulanmaya

çalışılmıştır. Bu bağlamda toplumsal bir yaşama biçimi olarak “modernlik”, ancak yerel idarecilerin şehrin fiziksel çehresinin “modern” e dönüştürmeye dönük kararları ile birlikte desteklendiği ölçüde tam anlamıyla gerçekleştirilebilecektir. Bu bağlamda Cumhuriyet dönemi şehirlerinde yapılması plânlanan öncelikli işlerden bir tanesi, imar plânlarının hazırlanmasıdır. İmar plânı, şehre modern görünümünün kazandırılmasında, şehrin mimarî denetimi ve bunun sürdürülebilirliği açısından önemli bir araçtır.

Türkiye’deki imar faaliyetleri değerlendirildiğinde 1923–1928 yılları arası Plânsız Dönem, 1928–1956 yılları arası Plân Zorunluluğunun Getirildiği Dönem, 1956 sonrası ise Planlı Dönem olarak ifade edilmektedir, (Ergun, 1987: 9-11). Bununla birlikte 1923’ten sonra kurulan bir dizi kurum ve çıkarılan kanunlar ile plânlama sürecinin başladığı söylenebilir.⁹ 1930 yılında Belediyelere imar plânı hazırlama mecburiyeti getiren 1580 sayılı Belediye Yasası çıkarılmıştır, (Ünal, 1987: 13). Belediye Yasası, belediyelerin başta konut sorununun çözümü olmak üzere kentsel hizmetlerin sunumuna ilişkin tavırları konusunda belirleyici bir kanundur. Belediye Kanunu’na göre tüm belediyeler, ölçeği göz önünde bulundurulmadan, eşit olarak değerlendirilmiş, aynı örgüt yapısı öngörülmüştür.

⁹ Fusun Üstel tarafından derlenen Cumhuriyet tarihi kronolojisine göre Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen mimarlık ve şehircilik çalışmaları aşağıda yer almaktadır:

1923–1928 Dönemi: İmar ve İskân Vekâleti kuruldu (1923); Ankara için ilk imar plânı Dr. Carl Ch. Lörcher tarafından hazırlandı (1924); “Ankara Şehremaneti Kanunu” TBMM’de kabul edildi (16.02.1924); 423 sayılı Belediye Vergi ve Resimleri Kanunu yürürlüğe girdi (1924); 442 sayılı “Köy Kanunu” kabul edildi (1924); 486 sayılı Umuru Belediye Mütellik Ahkâm-ı Cezaiye Kanunu yürürlüğe girdi (16.04.1924); Belediye İstimlâk Kanunu çıkarıldı (24.03.1925); Danger Kardeşler’in yaptığı İzmir Kent plânı yürürlüğe girdi (20.07.1925); 861 sayılı su kanunu yürürlüğe girdi (28.04.1926); Yeni inşaatlara kredi sağlayacak Emlâk ve Eytam Bankası kuruldu (22.05.1926); İskân Yasası kabul edildi (31.05.1926); Avusturyalı mimar Clemens Holzmeister ve İsviçreli Ernst Egli Ankara’ya geldi (1927); Türk Yüksek Mimarlar Derneği kuruldu (1927); Mühendislik ve Mimarlık Hakkında Kanun kabul edildi (1927?-34?-38?); Binaların numaralanması ve sokaklara isim verilmesi hakkındaki kanun kabul edildi (10. 04. 1927); Türkiye Cumhuriyeti’nde bulunan bilumum resmi ve millî binalar üzerindeki tuğra ve methiyelerin kaldırılması hakkındaki kanun kabul edildi (28.05.1927); Ankara’nın imar plânının yaptırılması amacıyla açılan yarışmayı mimar H. Jansen kazandı (1928); Ankara Şehir ve İmar Müdürlüğü kuruldu (1928); Ankara’da inşa edilecek bakanlık binaları ve memur apartmanları hakkındaki kanun onaylandı (24.05.1928).

1928–1956 Dönemi: 1580 sayılı Belediyeler yasaı kabul edildi (03.04.1930); 2301 sayılı yasa ile Belediyeler Bankası kuruldu (1933); İmar plânlama çalışmalarını yönlendiren 2290 sayılı belediye yapı ve yollar kanunu çıkarıldı (1933); I. Beş Yıllık Kalkınma Plânı açıklandı (1933); İstanbul Belediyesi tarafından evlerde kafesin kaldırılmasına karar verildi (26.02.1934); İzmir Şehir Meclisi, 460.000m²lik alanda Kültürpark’ın kuruluşuna karar verdi (14.05.1934); İskân Yasası kabul edildi (14.06.1934); 3611 sayılı yasayla resmi inşaat işlemi merkezileştirilerek Nafia Vekâleti’ne bağlandı (1935); Tüm belediyelerde imar heyeti kurulmasına dair yasa yürürlüğe girdi (1935); Kent plânlama çalışmalarını yürütecek ilk merkezi yönetim örgütü olan Bayındırlık Bakanlığı Şehircilik Fen Heyeti kuruldu (1935); Henri Prost’un İstanbul’daki kent plânlama çalışmaları başladı (1936); J. H. Lambert, hazırladığı Trabzon imar plânı avan projesi ve raporunu tamamladı, şehir imar plânlarının hazırlanmasında pasif korunma önlemlerinin alınmasına ilişkin kanun kabul edildi (20.05.1940); 4624 sayılı memur konutları yasaı yürürlüğe girdi (1944); Emlâk ve Kredi Bankası kuruldu (1947); Bina yapımını teşvik yasaı çıkarıldı (1948); 5218 sayılı gecekondular ile ilgili ilk yasa çıkarıldı (1948); Le Corbusier, İzmir imar plânını hazırlayıp Belediye’ye sundu (1948); İlk imar affı çıkarıldı (1949).

Belediyelerin yapması gereken görevler zorunlu ve olanaklar dâhilinde yapılabilir / yapılmaz olarak iki gruba ayrılmıştır, (Göymen, 1983). Bu kanun uyarınca belediyeler ucuz belediye konutları yapmak, kentin gelişme ve genişlemeye elverişli yerlerinde toprak olarak düzenleyip yeniden bina yapmak isteyenlere vermekle yükümlüdür, (Aydemir, 2005). 1933 yılında çıkarılan Belediye Yapı ve Yolları Kanunu ise şehir plânlaması çalışmalarını düzenlemeyi amaçlar, (Ünal, 1987: 13). Bu bağlamda o dönemde Trabzon için bir şehir haritası ve imar plânı yapılması, Belediye tarafından yapılması zorunlu işlerin başında gelmektedir. Öyle ki bu döneme kadar seyyahlar tarafından çizilen genel gösterimler dışında Trabzon şehrine ait bir harita mevcut değildir¹⁰, (Çiçek, 1998: 70)

Cumhuriyet Türkiye'sinde şehirlerdeki modernleşme çalışmalarının en önemli durak noktalarından bir tanesini şehir planı yapma düşüncesi oluşturur. Bu bağlamda, yukarıda bahsedildiği gibi 1930 yılında çıkarılan Belediye Yasasına göre belediyelere şehir plânı yapma sorumluluğu getirilmiştir. Çiçek, Trabzon Belediyesi'nin 1924 tarihinde bir şehir haritası yaptırmak için ihale açtığından bahseder, (Çiçek, 1998: 70). Bu, aynı zamanda İstikbal gazetesinin 30 Temmuz 1924 tarihli baskısında da şu şekilde duyurulmaktadır:

“Trabzon şehrinin muntazam haritası yapılacağından talip olacak olanların ne gibi şeraiti kabul edeceklerini nihayet iki aya kati olarak bildirmeleri ilan olunur.”, (Çiçek, 1998: 70).

İstanbul'da faaliyet gösteren bir şirkete ihale edilen şehir haritası, ancak 1926'da bitirilebilir. Trabzon'un bu ilk şehir haritasına göre belediye sınırları:

“Merbut krokide gösterildiği üzere Trabzon kasabasında Şark cihetinden Değirmendere, Garp cihetinden Galcia mea Mogala ve Polita karyesi hududu, cenup cihetinden Soğuksu ve Kanlıka ve Mesarya karyeleri hudutları, şimal cihetinden Karadeniz sahili ile mahudud olduğu ve kasabanın karyeler ile itilafi olmadığı” (Trabzon Vilayet Yazışmaları'ndan aktaran Çiçek, 1998: 30) şeklinde belirtilmektedir. Söz konusu harita bugün elimizde bulunmamaktadır.

¹⁰ Araştırmacı Kudret Emiroğlu'nun Antony Bryer ve David Winfield'in bibliyografyasını güncelleyerek yeniden derlediği “Trabzon Seyahatnameleri Bibliyografyası” adlı yazısı, konu ile ilgili önemli bir kaynaktır, (Emiroğlu, 1989). Bununla birlikte yazarın da önsözde belirttiği gibi derleme, Trabzon'la ilgili tüm seyahatnameleri toplamış olma iddiasını da taşımamaktadır. Örneğin, bibliyografyada Moskova'da 1961'de yayımlanan Bibliografia Turcii 1713-1917'de yer alan Rus seyyahlar yer almaz. Bu bağlamda George A. Poutnikov'un Trabzon 1991 adlı yıllıkta yayımlanan “Trabzon Tarihini Araştırmacı Sergey Mintslov” başlıklı yazısı, Emiroğlu'nun bibliyografyasına eklenebilir. Mintslov, 1916'da (Rus işgali sırasında) Trabzon'a gelmiş ve Trabzon askeri bölgesinin şef vekilliğini yapmıştır. Bununla birlikte zamanını ordunun sorunlarından çok Trabzon bölgesinin tarihini araştırmaya ve yayıncılığa ayırmıştır, (Poutnikov, 1991). Araştırmacı Veysel Usta'nın kaleme aldığı “Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnamelerde Trabzon” adlı kitap konu ile ilgili bir diğer önemli kaynaktır, (Usta, 1999).

Esasen Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Trabzon şehri hakkında, çoğu zaman parçasal bir takım resmî / gayri resmî yazılı ve görsel malzemeler dışında şehirdeki mimarî çevre ve yerleşim ile ilgili kapsamlı bir görsel bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Trabzon şehrinin 1937 yılında sahip olduğu görünümü ve sınırları ile ilgili bir bilgiye, İsmail Habib'in o dönemde Trabzon'da çıkan Yenyol gazetesindeki "Trabzon'u Gezerken" adlı yazısından bir ölçüde ulaşılabilir:

"İskeleden sonra dik dar helezonlu ve ancak yaya gidip gelinen bir yoldan, dolana dolana caddeye çıkıyoruz. Biraz sonra belediye parkı meydanına vardık. Bu meydanın en sonunda garbe bir şose ayrılıyor, bu transit yoludur. Meydanın en sağından denize doğru Gazi caddesi iniyor; bu geniş fakat ancak bir iki yüz metre boyunda. Adı büyük, kendi güdük. Şehrin asıl üç caddesi, birbirine muvazi olarak şarka (garp olacak) doğru uzanmaktadır. Şu halde bu meydan bir avuç ayası gibi ve bu avuçtan beş parmak ayrılıyor!

Serçe parmak, transit şosesi, onu bırak; başparmak, Gazi caddesi, yeni açıldı, henüz ıssız, onu da bırak. Asıl öteki üç parmak; altta çarşı caddesi, yayvan taştan parke döşenmiş; ortada Maraş caddesi, kıyılarına evlerden başka mektepler ve depolar sıralanmış; üstte Uzunsokak; memleketin en eski ve esaslı belkemiği; birbirine muvazi uzanan bu üç caddeyi amudi ve daha ince sokaklarda, birbirlerine birleştirecek şekilde, fasıllı bölmüşler. Buraları parmakların mafsal yerleridir.

Caddelerin ne kadar dar olduğuna bakın ki, her üçünün birden görüldüğü mafsal yerlerinde, bu üç caddenin toptan genişliği, ancak kırk, elli metredir. Çarşının alt kıyısından Uzunsokağın üst kıyısına bir futbolcu pas vermeden rahat şut çekebilir.

Eğer otomobille geziyorsan, Uzunsokak'tan gidecek, Maraş caddesinden dönecek ve çarşıya gireceksin. Bu caddeler gidip gelme için değil, ya gitme veya gelme için. Trabzon evden önce ev düşünülmüş. Kârgir, iki üç katlı, oldukça yüksek evler. Bunların yüksekliği yüzünden caddeler daha dar ve caddelerin darlığı yüzünden de bunlar daha yüksek görünüyor. Hele Uzunsokak'tan giderken kendimi bir dehlizde yürüyor sandım.

Şarktan şimalden ve kısmen garbden denizle çevrili Trabzonun bütün caddeleri ve sokakları denize küskün. Şehrin içine girdin mi denizi kaybettin ve şehirden çıkmadan denizi göremiyorsun. Nazar değmesin diye sadece bir gazi caddesi açılmış, orada da nazara degecek bir şey yok!

Şehirden denizi göremezsin; zahmet edip deniz kıyısına inmek mi? Fakat kıyıya da inemezsin. Liman tarafındaki dairemsi kıyı, iskeleden Değirmendere ağzına kadar hep kumsal ve süprüntülüktür; daha geniş olan şimal ve garb kıyısı, o da hep kayalık ve

kumsal. İçli dışlı iki inad; deniz iki koldan habire şehri kucaklıyacağım, şehir de kat'iyyen denize bakmıyacağım dayatıp duruyorlar. Dış inadın usandığı, iç inadın da tındığı yok!

Bereket Güzelhisarın son zamanlarda yapılmış olan Kaleparkına. Burası Trabzonun denize en çok ilerliyen burun yeri. Minare boylu, üstüvani biçimli ve üstünde beş on harmanlık saha olan dörtte üçü denizle çevrili, eşi zor bulunur bir yer. Halk akşamları oradaki parka doluyor. Denize küskün şehrin küsüile tek barıştığı ve şehre yalvaran denizin yalvardığı ile tek konuştuğu yer.

...

Uzunsokaktan şarka (Garba doğru olacak) doğru gidiyoruz. Bu sokak hem uzun hem dar hem de deve sırtı çizgisi gibi inişli yokuşlu. İşte derin bir yarmaya geldik; Tabakhane deresi. Taş bir köprü dimdik heybetli kale duvarlarını çıktuktan sonra mimarisinde mekteb edası duyulan hükümet kaonağını geçip yeniden bir yarmaya varıyoruz; Zağnos deresi, gene kârgir bir köprü, önde ve arkada kale duvarları. İnsan şaşırıyor; derinlikler yükseklikler, tabiatın oyuklar, tarihin kabartıları; şu daracık caddenin yaptığı sürprizlere bak!

Çok yerde kaleler yüksektedir, ayrı bir tepe üstünde kurulup beldelere yukarıdan bakarlar. Hâlbuki Trabzonda şehir kalenin ve kale şehrin içinde. Besbelli arazinin dalgalı oluşundan olacak, ummadığım yerde kaleye girip umduğum yerde kaleden çıkamıyorsun. Burada halle mazi sarmaş dolaş.

Kulehisar, Ortahisar, Aşağıhisar...Evliya Çelebi bu üç hisarın çevresini ölçüyor; dokuz bin adım gelmiş.

...

Şehrin sonundayz. İmaret mezarlığı. Hatuniye camisi, serviler, sandukalar ve başköşede Yavuz'un anası Gülbaharın türbesi. Türbenin gövdesi sekizli bir mozalin ve kubbesi kurşun.

...

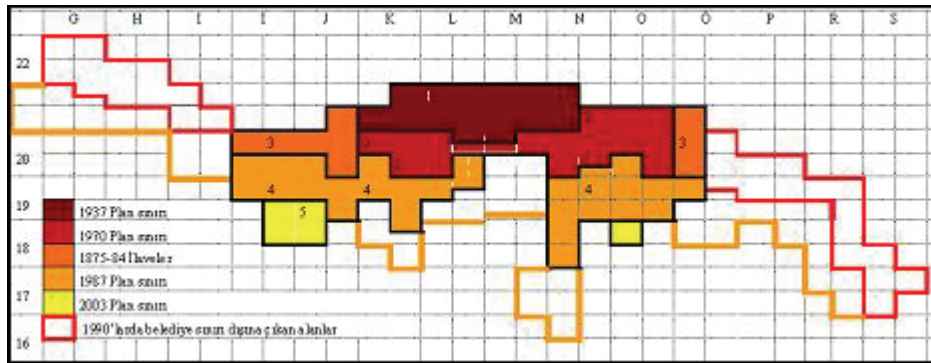
Trabzonun diğer bir vasfı, nereden baksan şehri göremiyorsun. Oranın Çamlıcası demek olan Soğuksuya çıktık. Yer yer küme küme, körpe körpe çamlıklar, seyrek seyrek birer katı evler ve en üstte memleketin Atatürke verdiği köşk, yasemin pırıltı bir demet ve kıvrak bir taç gibi. Fakat Trabzon görünmüyor. Şehir sanki saklambaç oyununa çıkmış. Saklanan Trabzonu bütün endamile nihayet Boztepede yakaladım.

Boztepe, sekiz yüz küsürlük boyile şehrin başucunda limandan bakarken çatık kaşlı, sert bir lala gibi duran bir yanardağ eskisi, meğer Trabzonu bambaşka bir belde halinde

göstermek için tabiatın elile kurulmuş büyüğü bir kürsü imiş. Şehir tepenin eteğini dolanarak, garbe doğru açıla açıla hep kırmızı kiremidli, hep kârgir, yer yer büyükçe yapılar, iri konakla, kuleli mabedlerle enikonu bir mamure halinde serilip serpiliyor. Nerede o dar içliğıle içi daraltan belde, nerede şimdi gözlere şenlik halinde gülen elde.

Trabzonu sadece görüp beğenmek mi istiyorsun? Öyleyse vapurda doğruca Boztepeye çık; bak, ve tepeden doğru vapura gir!”, (Habib, 1937a).

İsmail Habib’in 1937 yılında yaptığı gözlemlerine göre şehrin faaliyet alanı oldukça kısıtlıdır. Kuzeyde liman ve Karadeniz, güneyde Boztepe ve Soğuksu, doğuda Meydan, batıda ise şimdiki Atapark ile sınırlıdır. Nitekim 1935 yılında yapılan nüfus sayımına göre Trabzon merkezinin nüfusu yalnız 40.093 kişiden oluşmaktadır, (URL-6, 2009). Nüfus artışına bağlı olarak artan inşaat faaliyetlerinin de etkisiyle hâlihazır haritada saptanan gerek yapı gerekse şehir sınırları o tarihten sonra da değişmeye devam etmiştir, (Şekil 36).

Şekil 36. Trabzon plân sınırları, (Aydemir, 2005'ten aktaran Sinan, 2005: 38).

Şehir acilen bir imar plânına ihtiyaç duymaktadır. Bu ise gerek Belediye Meclis toplantılarında gerekse yerel basın tarafından sık sık dile getirilmiştir:

“...Evet şehir plânsız duruyor ve yapılan işler plânsız yapılabiliyor. Bizim de mevzu ve iddiamız budur işte... Fakat günün birinde kısmet olur da bir plân yapıldırılsa, o zaman, anlaması lâzımgelenler anlamış olacaklardır ki, bu koca şehri, sırf uysallık ve benimsememezlik yüzünden plânsız bırakmak ve plânsız işlere meydan ve aman vermekle belediye bütçesinin altından kalkamayacağı ve hakkından gelebileceği feci bir akibet hazırlanmış ve bu yüzden bayındırlık ve onunla beraber olması ve yürümesi gerek olan esenlik işleri, daha uzun, ama çok uzun yıllar geri vurmıştır! Belediye bütçesi, halkın verdiği ve vereceği para ile dolar. Nihayet üç beş bin liralık bir işi vaktinde yapmıyarak,

halkın verdiği paradan bu kadarını yerine ve en gerekli işe sarfetmeyerek, zavallı bütçeyi günün birinde mecbur olub, velev parça parça olsun istimplâk bedeli olmak üzere yüzbinlerce lira zarara sokmak ve bu yüzden bayındırlık ve esenlik işlerini yıllarca daha geri atmak şehircilik mantığına asla sığmayacak ve sığdırılamayacak bir gidiş değil midir! Çarşının en dar bir yerinde, hatta bugünkü nizamda bile yol hakkı alınmadan veya verilmeden kurulan ve kurulmasına müsaade edilen koskoca betonarme yapıların zararını yarın kim çekecek, taksim alanındaki inşaat faaliyetlerinin daha şimdiden göze çarpan feci hatalarını yarın kim ne ile ve nasıl düzeltecektir? Artık anlamış olalım ki plân işi, öyle başdan savılacak ve atılacak bir iş değildir ve her geçen gün, bu şehir için ağır zararlar doğurmaktadır...”, (Kulaksızoğlu, 1935).

Belediye'nin yetki ve sorumlulukları içinde ve gerçekleştirmesi zorunlu çalışmalardan biri olan Trabzon imar planının hazırlanması işi, nitelikli eleman ve teknik altyapı eksikliğinden dolayı uzun bir süre gerçekleştirilememiştir. Bununla birlikte 1924'ten itibaren çıkarılan yasalar ile plân işi sürekli olarak Belediyenin gündeminde tutulmuştur.

Planın hazırlanmasında en büyük rol, yine, Doğu illerinden sorumlu Üçüncü Umumî Müfettiş Tahsin Uzer'e aittir. Uzer'in Trabzon şehrinin medenî ve içtimai ihtiyaçlarının giderilmesinde merkez ile Trabzon arasında sürdürdüğü karşılıklı diyalog, plân işine büyük oranda ivme kazandırmıştır. Plan işi, Uzer'in yoğun çalışmalarına da bağlı olarak Fransız bir şehir mütehassısı olan J. H. Lambert'e verilmiştir.

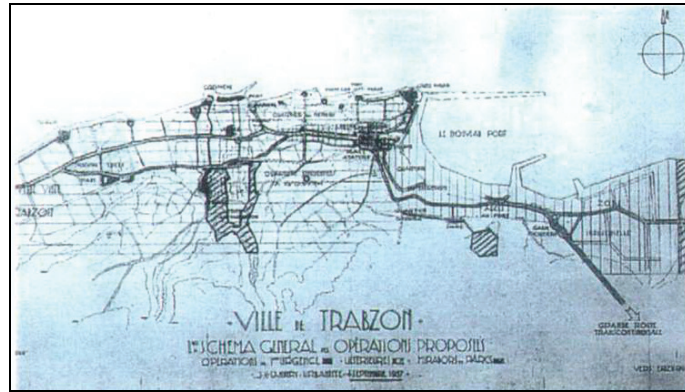
Lambert'in Trabzon'a yaptığı iki kısa ziyaretin sonunda Trabzon şehri imar planının esaslarını anlatan raporu, 1938'de Trabzon şehri avan projesi ile beraber teklif edilmiştir. Rapora ek olarak 5 sayfalık 1/2000 plân, 17 sayfalık 1/1000 plân hazırlanmıştır. Bunlardan 1/2000 plân Trabzon Müzesi'nde muhafaza edilmektedir, (Şekil 37).

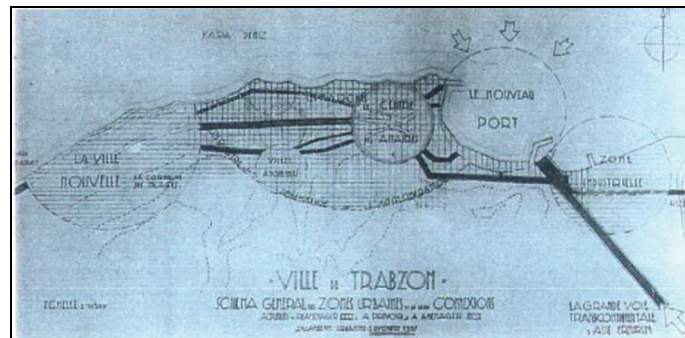
Şekil 37. Lambert'in Trabzon için çizdiği avan proje, (Lambert, 1937a).

Esasen Lambert'in şehir için ortaya koyduğu ilk modern faaliyet, geleneksel olarak şekillenmiş olan şehri ve fiziksel dokuyu modern bir anlayış ile yorumlamak ve sonrasında yeniden biçimlendirmek olmuştur.

Lambert'in şehir planı ile ilgili raporunun içeriği ile ilgili ilk bilgiye 1937 yılının başlarında "Esbabı Mucibe" başlıklı metin ile Yeniyo! gazetesi'nde rastlanmıştır. 1938 yılında Belediyeler Dergisi'nde yayımlanan rapor ise ekleri ile üç bölümden oluşmaktadır. Bunlardan "Trabzon Şehrinin Haritası" başlıklı birinci bölüm Lambert'in Trabzon Halkevi'nde verdiği konferansın kısa metnidir. Bu metin, derginin dönemin Doğu İllerinden Sorumlu Üçüncü Umumî Müfettiş Tahsin Uzer'den ricası üzerine dergiye Trabzon Belediye Başkanı (Urbay) Dr. Cemal Turfan tarafından gönderilmiştir. İkinci bölümde; daha önce Yeniyo! gazetesinde yayımlanan "Esbabı Mucibe" başlıklı raporun ham metni, üçüncü bölümde ise J.H. Lambert'in raporu yer almaktadır. Raporun Trabzon Belediyesi'nden alınan 1939 tarihli nüshasında ise yalnız Lambert'in raporu bulunmaktadır, (Şekil 38, 39).

Şekil 38. Lambert planı eskizleri, (Lambert, 1937b)

Şekil 39. Lambert planı eskizleri, (Lambert, 1937b)

İmar plânı esasen üç önemli inşaata bağlı olarak biçimlendirilecektir. Bunlardan birincisi Güzelhisar'da yapılması düşünülen liman, ikincisi transit yol, üçüncüsü ise sahile dik denizi gören yolların açılmasıdır. Bu bağlamda bu liman, transit yol ve denize dik yolların açılması ile Trabzon şehrinin merkeze ulaşılabilirliği arttırılmıştır. Ulaşılabilir olma durumu, modernleşme düşüncesinin erişebilir alanı içinde bulunma, her alanda bir kalkınma hareketinin ortaya çıkışını, dolayısıyla da şehrin ekonomik ve ticarî potansiyelinde bir artış sağlayacaktır. Bu transit yol ile şehir arasında kurulacak denize dik yollar sistemi ile de şehirde yaygınlaştırılacaktır. Bu yollar, bir deniz şehri olmasına rağmen daha önce denizle fazla bir teması olmayan (deniz manzarasına kapatılmış yollar ve sokaklar, kapalı avlular içindeki evler) şehrin çehresini belli bölgelerde denize verecektir.

Buna göre raporunun programı yedi ana başlık altında sunulmuştur, (Ek-1, 2, 3).
Bunlar;

- 1- Yollar
- 2- Devlet hizmetleri
- 3- Şehrin bölgelere ayrılması
- 4- Yeşil sahalar, bahçeler, parklar, şehrin sıhhi ve estetik bölgeleri
- 5- Eski eserlerin korunmaları ve yenilerine ait program
- 6- Şehircilik talimat ve nizamnamesi
- 7- Plânın uygulama programı

Yollar:

Lambert, ulaşımı, ilk defa, şehir içindeki işlevsel bölgeler arasında bir sistem dâhilinde ele almıştır. Buna göre Lambert, şehir içindeki yolları dört sınıfa ayırmıştır. Birincisi; uzunluğuna olan yollar, ikincisi; denize açılan yollar, üçüncüsü; ulusal ve uluslararası öneme sahip yollar ve dördüncüsü ise mahallî ince yollar.

Uzunluğuna olan yollar; Maraş Caddesi, Kunduracılar Caddesi, Uzun Sokak, (kısmen mevcut olan) deniz çevre yolu ve Uzun Sokak'ın güneyinde yeni bir yoldur.¹¹ Lambert

¹¹ Maraş Caddesi, Kunduracılar Caddesi ve Uzun Sokak plândan önce mevcut yollardır. Maraş Caddesi 1916-1918 Rus işgali sırasında açılmıştır. (Çapa ve Çiçek, 2004: 13). Çapa ve Çiçek, Mustafa Reşit Tarakçıoğlu'nun ifadelerine dayanarak o dönemde Trabzon'un en geniş ve düzgün caddesi olan Maraş Caddesi'nin açılış amacı ve yer seçimi ile ilgili olan şu ifadelerine yer vermektedirler: "Meydan Parkı'nın yanından Ayasofya Mahallesi'ne doğru birkaç mahalleyi yıkarak geniş bir cadde açmışlardır. Biz bu caddeye 'Maraş Caddesi' adını verdik. Bu caddeyi silip süpürmüş olduğu mahallelerin hiç birinde tek Hıristiyan evi yoktu; hepsi Türklerin idi. Eğer doğudan batıya açılmış olan bu cadde deniz kıyısından açılmış olsa idi Kemerkaya, Tuzluçeşme ve Sotka Mahallelerini yıkarak geçecek idi. Sözü geçen mahalleler ise Rum mahalleleri idiler. Ruslar, Maraş Caddesini açmak suretiyle hem birkaç Türk

plânıyla Maraş Caddesi'nin şehrin omurgasını oluşturacak biçimde genişletilmesi, Kunduracılar Caddesi ve Uzun Sokak'ın ise yenilenmesi kararlaştırılmıştır. Deniz çevre yolu ve Uzun Sokak'ın güneyinden geçen yeni yol, Lambert planına göre açılacak ve mevcut yol sistemine eklenilecektir.

Denize açılan yollar iki tiptir. Bunlardan birincisi Cumhuriyet Caddesi, kuzey-güney büyük yolu ve Koraltan Caddesi gibi deniz havasının şehrin içine kadar alındığı ve büyük manzara teraslarının oluşturulduğu yollardır.¹² İkinci tip ise coğrafi sebepler dolayısıyla yolun dik çıkmaya uygun olmadığı yerlerde iki nokta arasındaki rampanın dolaştırıldığı yollardır. Nitekim Tekke Mahallesi, Çömlekçi ve Maşatlık Mahalleleri'ndeki yollar bu tip içindedir.

Liman ile gelen ticaretin Erzurum'a ulaştırılmasında etkili olan transit yol; ulusal ve uluslararası öneme sahip yollar arasında gösterilmektedir.¹³

Planda mahallî ince yolların genişliği ortalama olarak 12m olarak belirlenmiştir. Bununla beraber küçük yolların sayısı da fazladır. Topografya ile de ilişkili olarak bu

mahallesini ortadan kaldırmış ve hem de Harşit vadisindeki savaş cephelerine kolaylıkla asker, savaş araçları taşımak kolaylığını elde etmiş oldular.”, (Çapa ve Çiçek, 2004: 16). Bununla birlikte işgalden önce 1847 tarihinde Sultan Abdülmecid tarafından Bağdat'a kadar bir inceleme gezisi yapmak üzere görevlendirilen Ragıp Bey'e eşlik eden doktor Perunak Feruhan Bey'in seyahat notlarında bu bölgenin topografyası ile ilgili düşüğü notlar, yolun yerinin doğrudan bu düşünceye bağlı olarak belirlenmemiş olabileceğini gösterir: "...Bu mahalleler kıydan yukarı doğru Boztepe'deki Rahibeler Manastırı'na kadar gittikçe yükselir. İniş vaziyette olan sahil mahallelerinde umumiyetle Rumlar; düz vaziyetteki orta veya Gavur meydanı mahallelerinde Ermeniler; keza düz vaziyette olan yukarı veya Tekke ve Boztepe denilen güney taraftaki mahallelerde de Türkler ikâmet eder..." (Usta, V., 1999: 129). Dolayısıyla Maraş Caddesi, kuzeydeki eğimli alan yerine öncelikli olarak topografik açıdan daha uygun olan bir bölgede inşa edilmiştir. Lambert plânıyla Maraş Caddesi'nin şehrin omurgasını oluşturacak biçimde genişletilmesi, Kunduracılar Caddesi ve Uzun Sokak'ın ise yenilenmesi kararlaştırılmıştır.

¹² Atatürk Caddesi (şimdiki Gazipaşa Caddesi) plan teklifinden yaklaşık on yıl önce, 1923–1928 yılları arasında Belediye Başkanı Kazazzade Hüseyin Efendi zamanında Atatürk'ün emriyle açılmıştır. (Yazıcı, 1997).

¹³ Kudret Emiroğlu, "Trabzon-İran Yolunun Öyküsü" adlı yazısında, transit yolun (Erzurum yolu), 1820'lerden itibaren Trabzon-İran arasında hareketlenen ticaretinin de etkisiyle canlanmaya başladığından, buna bağlı olarak şehrin, Doğu-Batı ticaretinin bölgedeki en önemli limanlarından olduğundan bahseder. Ancak bu gelişmelerin ortaya çıkışı, doğrudan İstanbul merkezli-devlet içinde gelişen etkilere bağlanamaz. Daha çok bu bölge ile veya onun üzerinden ticaret gerçekleştirilen ülkelerin kuzey yollarının taşıma masraflarını düşürdüğü gerekçesi bu yola olan ilgiyi arttırmıştır. 1950 yılında Trabzon-Erzurum arasında bir araba yolunun yapımına başlanmış, ancak Trabzon Valiliği 1879 yılına kadar Erzurum yolunda kayda değer bir faaliyet göstermemiştir, (Emiroğlu, 1992). Alternatif taşıma yollarının ortaya çıkışı ve bunların sunduğu imkânların da etkisiyle Trabzon-Erzurum yoluna olan ilgi giderek azalmıştır. "Osmanlı hükümetinin Erzurum yolunda iyileşme sağlayamaması, ek olarak sözde % 1 vergi koymaları, biktirici uygulamalar ve sınır engelleriyle bunun hiçbir zaman %2'nin altına düşmemesi, hatta sık sık % 8'e yükselmesiyle yol yeni ve yoğun bir rekabetle karşılaştı. Bir yandan 1869'da Süveyş Kanalı açılmış, ticaretin büyük bölümünü, özellikle İngiliz ticaretini Basra, Bağdat, Kirmanşah, Tahran yoluna çekmişti. Öte yandan Gürcistan'dan geçen Rus yolu artan biçimde etkinlik kazanmaya başlıyordu... Rus yolunun rekabeti iki kaynaktan besleniyordu, daha iyi taşımacılık ve mali politika... 1871'e gelindiğinde Tiflis'ten Karadeniz'e, Hazar'a İran sınırına yayılan yollar inşa etti. 'Böylece bütün İran ticaretini kendine çekti, İran eski Trabzon Erzurum yolundan tamamıyla vazgeçti'..." (Charles Issawi'den aktaran, Emiroğlu, 1988).

yollar kıvrımlar halinde ilerleyebilir. Plan kapsamında, şehirde çok sayıda olan merdivenli yollar ıslah edilecektir.

Özet olarak Lambert, şehirdeki doğu-batı ve kuzey güneyde doğrultusunda uzanan mevcut dolaşım sistemine eklemenecek, şehrin deniz yönünde açılımını sağlayacak ve şehrin kendi içinde olduğu kadar dışarıdaki merkezlerle de bağlantısını kuracak bir yol sistemi önermektedir.

Devlet hizmetleri:

Rapora göre pis su ve lâğım yolları imar planı ile birlikte planlanmalıdır. Kanalizasyon şebekesi, imar plânında gösterilen yolların güzergâhında döşenebilir.

Bu bağlamda raporda devlet hizmetleri başlığı altında su işleri (suyun bir mahalden diğer bir mahalle celbi ve taksimatı), yangın söndürme hizmetleri (devletin diğer işlerinde), tenvirat (aydınlatma) ve nakliyat (şehir içi ulaşım), hamam, umumi hamamlar, plajlar, ticaretin seyri ve ticaret merkezleri, mezbahahaneler, kabristan, Tayyare Meydanı hakkındaki görüşler de sunulmaktadır.

Şehrin bölgelere ayrılması:

Lambert planı, geleneksel şehir için modern önermelerle yüklüdür. Bunun en belirgin göstergelerinden birinin, şehrin, dönemin modern planlama anlayışına bağlı olarak işlevsel bölgelendirmeye dayalı kurgusudur.

Lambert'in hazırladığı avan projeye göre şehir dört bölgeye ayrılmıştır. Bunlardan birincisi; merkezini Atatürk Alanı'nın oluşturduğu ve limanın da içinde olduğu ticaret bölgesi, şehrin doğusundaki Değirmendere çevresinde bir sanayi bölgesidir. Şehrin batısında Kavakmeydanı ve onun doğusuna doğru gelişen spor ve oyun sahaları yer alacaktır. Batıda mevcut olandan bağımsız bir yeni şehir, merkez oluşturulacaktır. İkamet bölgeleri gelir ve meslek grubuna göre farklılaşır. Örneğin orta halli ailelere mahsus bahçeli evlerin daha çok şehir dışında yapılması tasarlanmaktadır. Sanayi bölgesine olan yakınlıkları göz önünde bulundurularak liman çevresindeki Tekke, yüksek Maşatlık ve Çömlekçi Mahalleleri'nde işçi ve ustaların ikametine mahsus bölgeler oluşturulacaktır. Teksota, Tekfurçayırı'nın kuzeyindeki inişli bölge, Yenicuma, Koraltan-Maraş Caddesi ile hükümet merkezi arasındaki yer, Doğu'daki ve Atapark'taki mahalleler, Ganita bölgesi, daha çok ikamet ve küçük ticaretin yoğunlaştığı bölgelerdir. Moloz, Belediye Meydanı, Tabakhane Deresi ile yeni caddeye paralel olarak 30m güneyde uzanan hatta ise daha çok ticaret bölgelerinin oluşturulması plânlanmıştır.

Yeşil sahalara, bahçeler, parklar, şehrin sıhhi ve estetik bölgeleri:

Plan kapsamında şehir içinde yeşil alanlar, spor sahalara, oyun mahalleri, plajlar, park, meyvelikler ve gezintiye mahsus saha ve balkonlara önem verilmektedir. Bu alanlar, gündelik yaşantının daha çok ev ve mahalle içinde gerçekleştiği, içe dönük, dolayısıyla kamusallığın bile genel olarak yabancı olana kapalı olduğu yaşama biçimleri için alternatif, dışa dönük bir yaşama modeli önerisidirler. Yani öncelikli amaç, toplumun modernlik ile temas edebileceği dış mekânların oluşturulmasıdır. İkinci aşamada ise, bu dış mekânlarda gerçekleştirilecek modern etkinliklerin belirginleştirilmiştir. Bu bağlamda jimnastik, tenis, golf, demir top oyunları, voleybol, basketbol gibi Batılı top oyunlarının da içinde yer aldığı birçok faaliyet için özel mekânlar tasarlanmış, plajlar oluşturulmuştur. Ayrıca şehir içinde çeşitli bölgelerde meydancıklar içinde yer alan açık havuzlar ve çocuk oyun alanları yerleştirmiştir.

Lambert, şehir içinde bulunan geniş sahalara dört işlevsel gruba ayırmıştır. Bunlardan birincisi; spor sahalara, oyun mahalleri, plajlar, ikincisi; (2) Asıl parklar: (3) Meyvelikler mıntıkası: (4) Gezintiye mahsus saha ve balkonlar.

Eski eserlerin korunmaları ve yenilerine ait program:

Lambert planına göre şehirdeki mevcut yapı stoğunun değerlendirilmesi ya da bu stok içindeki heykel ve eski eserlerin muhafazası ile ilgili kapsamlı bir değerlendirme yapılmamış gibi görünüyor. Eski eser statüsünde değerlendirilen az sayıdaki cami ve kiliseler dışındaki sivil mimari birikim göz ardı edilmiştir. Bununla birlikte raporda, imar planına göre yeni inşa edilecek yapılardan ise “yeni tarihî binalar” olarak bahsedilmektedir. Bu binaların gerek işlevsel açıdan verdiği hizmet gerekse biçimsel olarak, topluma ve şehre modern imajının kazandırılmasında önemli bir yükümlülüğü bulunmaktadır. Yeni tarihî binaların programı altı başlık altında ele alınmaktadır: 1- Şehir merkezi ticarethanelerin merkezi, 2- Yeni hükümet merkezi, 3-Halkevi, 4- Mahallelerde halk kültür merkezleri, 5- Sanayi mektepleri ve sanatkârlara mahsus atölyeler, 6- İkametgâh.

Raporda heykel ve eski eserlerin muhafazası ile şehir içinde bulunan sayılı bir takım cami ve kiliseler eski eser statüsünde değerlendirilmektedir. Bununla birlikte hâlihazır planın çıkarılması ve imar planının hazırlanması sürecinde şehirde yapı yapım faaliyetleri devam etmektedir. Çoğunlukla belediyenin bilgisi ve izni dâhilinde yapılan inşaatlar, imar planı detaylandırılması tamamlanana kadar onu büyük oranda hükümsüz kılmaya yetmiştir.

Şehircilik talimat ve nizamnamesi:

Şehircilik nizamnamesi şimdiki anlamıyla tüzüğü, plân ile şehirde gerçekleştirilmek istenen müdahaleyi destekleyerek ve saptayarak uygulanmasını kolaylaştırmak konusunda bir dizi hükmü ortaya koyar. Bu tüzük beş başlık altında ele alınmaktadır. Birinci kısım: Tarih ve tayin, ikinci kısım: Umumî nizamnameler, üçüncü kısım: Şehircilik mıntıklarının hususi nizamnamesi, dördüncü kısım: İnşaata ait ahkâmı hususiye, beşinci kısım: Vergiler.

Plânın uygulama programı:

Lambert raporunda şehrin planlanması sürecinde yapılacak olan işler 1/2000 ölçekli plan üzerinde gösterilen hat ve boyalarla önem sırasına koyulmuştur. Raporda bu harita üzerinde işaretli sıra kısmen anlatılmıştır. Buna göre;

“1- Kalın siyah hatlarla çizilmiş ve koyu portakal boyası ile boyanmış olanlar acilen yapılması gereken işleri ifade etmektedir. Bunlar, yeni Trabzon’a modern çehresini vermeğe şehrin muhtelif sahalarına yaklaşmayı 1939’dan itibaren planın tatbiki esnasında ve şehrin ani boşaltılmasını gerektiren liman işlerinin ve bazı mahallerince de ticaretin genişlemesini sağlamaya çalışacaktır.

2- Açık portakal rengine boyanmış devamlı çizgilerle çizilmiş kısım birinci derecede yapılması gereken işleri ifade eder. Bu işler planın tatbikinin ilk birinci senelerinde yukarıda gösterilen işlerin ihmal ile onlara bütün randımanları verecektir.

3- Koyu sarı rengine boyanmış devamlı hatlarla çizilmiş kısım ikinci derecede yapılması gereken işlerdir. Mahallelerin altyapısını oluşturacak yolların açılmasına, manzaraların oluşturulmasına ve bu şekilde merkez mahallelerindeki havanın temizlenmesine yardımcı olur. Bu işlerin organizasyonu ana yolların plandaki konumuna göre belirlenmektedir.

4- Siyah işaretlerle çizilmiş ve açık sarıya boyanmış kısım, sonradan yapılacak olan işleri ifade eder. Bunlar kat’i surette mahalli işlerdir.”, (Lambert, 1937b).

1938 tarihli Lambert raporu ve avan proje Trabzon şehrinin plânlanması ile ilgili genel esasları içerir. Bununla birlikte Lambert, plana kesin şeklini vermemiştir. 07.11.1941 tarihli Trabzon Belediye Meclisi Zabıtları’nda Lambert’in yoğun iş programından dolayı gelemeyişine bağlı olarak Ankara’dan uzmanların gelip plân detaylarını oluşturmak için bir inceleme yaptıklarından bahsedilmektedir, (TBMZ, 1941).

Sonuç olarak planın 1941 yılına kadar detaylandırılması mümkün olmamıştır. O tarihe kadar verilen ruhsatlardan kaynaklı olarak şehrin çehresi ise oldukça değişmiştir. Bu konu, dönemin yerel gazetelerinden biri olan Yenyol’da geniş yer bulmuştur. Gazetenin 1935 tarihli sayısında, bütçeye her yıl bir imar plânının yaptırılması amacıyla eklenen

tahsisatların bu amaç için kullanılmıyor olması eleştirilmektedir, (Beker, 1935a). Bununla birlikte henüz bir imar plânına sahip olmayan şehirde fütursuzca verilen yapı ruhsatları eleştirilerin bir diğer ayağını oluşturur:

“... Şehirde, hele son bir yıldan beri yapı yaptırma yolunda işlenen yolsuzlukları, ne de tekrarlanmaması için tedbirler alıyoruz. Bir bakıyorsunuz ki, bir yapı yıkılarak olduğu yerde yeniden yükseliyor, sanki kanun bu yapının sahibini hükümlerinden harç tutmuş! Öbür yandan yıkılan veya yeniden yapılan bir ev, bir dükkân ta içerilere kadar sürülüp atılmaktadır. Sanırsınız ki yok yere yapılan müsamaha ve müsaadelerin şehre verdiği zararlar bu sefer de hep bu yapı sahibine ödettiler!” (Beker, 1935b).

Dolayısıyla Lambert plânı ancak ana hatlarıyla gerçekleştirilebilmiştir. Yani Raporunda bahsedilen Maraş Caddesi genişletilmiş, Kunduracılar Caddesi, Uzun Sokak düzenlemeleri yapılmış, deniz çevre yolu¹⁴ ve Uzun Sokak’ın güneyinde yeni yol¹⁵ gerçekleştirilmiştir. Deniz havasının şehrin içine kadar alındığı ve büyük manzara teraslarının mevcut olduğu, denize dik doğrultuda uzanan Cumhuriyet Caddesi, kuzey-güney büyük yolu ve Koraltan Caddesi, ayrıca Erzurum’a ve oradan İran’a giden tarihi transit yol, plandan önce mevcut yollardır.

Lambert’in raporlarında deniz ile buluşturmak isteğini ifade ettiği şehir zaman içinde yapılan müdahaleler ile halkın kullanımına büyük oranda kapatılmıştır.

Nüfusun hızlı artışına bağlı olarak şehri işlevsel olarak bölgeleme düşüncesi yerini yağ lekesi gibi büyüyen sınırlar içindeki karmaşık bir yapıya bırakmıştır. Lambert planına göre Kavakmeydanı’nda yapılması planlanan stadyum ve spor tesisleri inşa edilmiştir. Bununla birlikte Kavakmeydanı’nda büyük ölçekli bir spor kompleksi oluşturulabilmiş değildir. Plânın liman ve transit yolu, geçmişte olduğu gibi, Trabzon ekonomisine kazandırma ve şehirdeki ticari faaliyetleri arttırmaya yönelik hedefi, ancak bir düzeye kadar tutturulabilmiştir. Şehrin doğu kısmında bir liman ve sanayi bölgesi oluşturulmuş, kent merkezinde yani bugünkü Atatürk Alanı çevresinde ise eskiden olduğu gibi ticaret yoğun bir doku bulunmaktadır. Bununla birlikte imar plânı, uygulanmayı beklediği süre içinde, geçerliliğini büyük oranda kaybetmiştir. O dönem için 75–80 bin kişi olarak planlanan şehir nüfusunun hızla artması ile şehrin batıdaki ikamet ve spor bölgeleri ve doğudaki

¹⁴ Bu yol devlet karayolu olarak inşa edilmiştir. Bununla birlikte bugün şehrin ve bu yolun daha kuzeyinde bulunan deniz doldurularak ikinci bir yol daha yapılmıştır.

¹⁵ Güney çevre yolu, bugün Yavuz Selim Bulvarı ya da Tanjant yolu olarak bilinen yol ile yaklaşık aynı güzergâh üzerinde bulunmaktadır.

sanayi bölgesi merkez ile birleşmiştir. Şehrin birçok yerinde yapılması planlanan yeşil alanların oranı¹⁶ zamanla azalmış, neredeyse yok olmuştur.

1926’larda hazırlanan halihazır haritaya göre oluşturulmuş olan Lambert planının, plancının işi geciktirmesi, Belediye’nin planın uygulanabilmesi için gerekli programı kurgulayamamış olması, kırdan şehre göçler, popülist politikalar ve Belediye’nin şehirdeki ruhsatsız yapılaşmaya müdahale etmekteki çekingen tavrı ile de ilişkili olarak büyük oranda uygulanamamış olduğu ifade edilebilir. Şehir 1970’te ikinci bir plânlama deneyimine daha sahne olur.

Sonuç olarak; Trabzon Belediye Zabıtları ve yerel gazeteleri incelendiğinde 1930’lu yıllar boyunca Trabzon’da acilen yapılması gereken üç önemli işten sık sık bahsedildiği görülür. Bunlardan birincisi su işi, ikincisi plân işi ve heykel işidir.

Trabzon’da birçok bulaşıcı hastalığın ortaya çıkmasına neden olan temiz olmayan su kaynaklarının kullanımına son vermek, medenî ve içtimai açıdan gerekmektedir. 1937 yılında Atatürk’ün Trabzon’a yaptığı üçüncü ziyareti sırasında, Üçüncü Umumî Müfettiş Tahsin Uzer şehrin yaşadığı su sıkıntısı hakkında Ata’yı bilgilendirir. Atatürk, bizzat verdiği emirle Bayındırlık Bakanlığı’ndan uzmanların gönderilip projelendirmenin yapılmasını ister. Atatürk’ün ziyareti sırasında şehrin bu sorununa karşı gösterdiği ilgi ile de ilişkili olarak Trabzon Belediye Meclisi’nde Trabzon halkının minnettarlığının bir göstergesi olarak şehre getirilen bu suya Atatürk Suyu adı verilmesi konuşulmuştur. Bununla birlikte Trabzon’un su sorunu 1950’li yıllara kadar varlığını sürdürmüştür, (Çiçek, 1998: 55).

Türk inkılâbının ve modern düşüncenin kamusal alandaki görünür sembollerinden biri olan bir Atatürk heykelinin yaptırılması ise memleketin şerefi ile özdeşleştirilmektedir. Şehir içinde Atatürk heykelinin yapılması kararı, Doğu İllerinden Sorumlu Üçüncü Umumî Müfettiş Tahsin Uzer tarafından da desteklenmektedir.¹⁷ Trabzon Belediye Meclisi’nin 1937–1938 Yılı Mesai Raporu’nda Atatürk heykeli için Güzel Sanatlar Akademisi’nde Türk sanatçıları arasında yapılan yarışmada birinciliği heykeltıraş Nejat ve Ratıp Aşır’ın ortak yaptıkları çalışmanın kazandığından bahsedilmektedir. Bununla birlikte Atatürk’ün ölümü ve maddî gerekçeler dolayısıyla heykel için daha başka bir biçim arayışı içine

¹⁶ Lambert, şehir içinde bulunan geniş sahaları dört işlevsel gruba ayırmıştır. Bunlardan birincisi; spor sahaları, oyun mahalleri, plajlar, ikincisi; (2) Asıl parklar: (3) Meyvelikler mıntıkası: (4) Gezintiye mahsus saha ve balkonlardır.

¹⁷ 09.12.1938 tarihli Belediye Meclis Toplantısı’nda, Trabzon şehrine dikilecek bir Atatürk heykeli hakkında Üçüncü Umumî Müfettişlik’ten gelen bir telgrafta heykelin pek beğenildiğinden bahsedilmektedir, (TBMZ, 1938b).

girilmiştir.¹⁸ 15.05.1947 tarihli Belediye Meclis Zabıtlarında at üzerinde olmamak koşulu ile sivil veya askerî kıyafetli bir Atatürk Heykeli'nin yapılmasına karar verilir. Bu bağlamda 04.02.1949 tarihli Trabzon Belediye Meclis Zabıtları'nda, Güzel Sanatlar Akademisi'nde Belediye Parkı'na dikilecek Atatürk heykeli için açılan ikinci bir yarışma sonunda birinciliği kazanan çalışmanın inşa edileceğinden bahsedilmektedir.

İmar plânının tamamlanması ise gerek belediye bütçesinin yetersiz oluşu ve uzman Lambert'in yoğun iş programı gibi sebepler dolayısıyla 1938'leri bulur. Plân, modern bir şehir önerisidir. Şehri işlevsel olarak (ticaret, sanayi, spor ve ikamet) bölgelere ayıran içeriği ile dönemin modern planlama yaklaşımlarına da gönderme yapar. Modern bir şehir plânının oluşturulması, modern yaşama alışkanlıklarının geliştirilmesi açısından da önemlidir. Toplumsal ihtiyaçlar; eğlence ve spor anlayışı da içinde olmak üzere hep bir modern kurguya işaret etmektedir. Bu bağlamda plânda, o dönemde şehirde henüz pek de tanınmayan, tenis, golf, voleybol, basketbol gibi Batılı top oyunlarının da içinde yer aldığı faaliyetlerin gerçekleştirileceği alanlar düşünülmüştür.

“Pulathane de Hacı Beşir'den İncirlik'e kadar açılmasını tasavvur ettiğimiz, sathı mailin müntehasındaki sahil yolu (kahveler, gazinolar, tenis sahaları)

...

Ufak ve kısmî amenajlarla, Zefanos sırtlarında (Yatla mevkiinde –Golf sahaları) ve Kisarna'da (maden suyu yeri) güzel birer eğlence ve sayfiye mahalleleri haline ifrağ edilebilir. Burası yalnız Trabzon ahalisini değil, şehrin yabancıları tarafından da rağbetini çekebilir. Plânımız bununla meşgul olmaktadır.

...

Oyun sahaları: Sahanın garp kısmında çocuklara mahsus bahçeler, spor kulübü, voleybol, basketbol, demir top oyunları ve tenis oyunlarına mahsus sahaları ihtiva eder. Bunların heyeti umumiyesinin civarı bir takım bahçeler, fidanlık ve incirlerle çevrilmiştir.

...

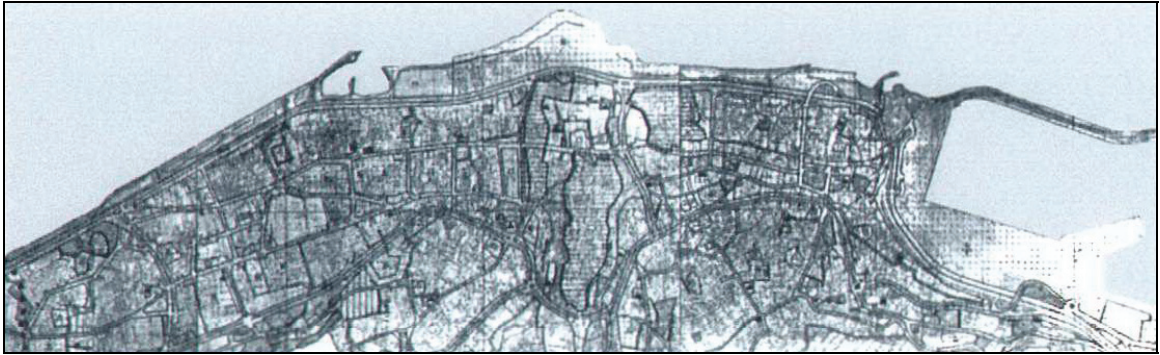
Boztepe parkı: Yeni ekilen ağaç gruplarile (el'an ekilmektedir.) Bu park güzel manzaraya malikti. Cenup inişinde dokuz delikli bir golf oyunu sahasile kulüp tesisi mümkündür. Golf dâhil olmadığı takdirde bu park 20 hektar vüs'atindedir.”, (Belediyeler Dergisi, 1938).

¹⁸ 09.12.1938 tarihli Belediye Meclis Toplantısı'nda, heykelin, Atatürk'ün ölümü dolayısıyla başka bir biçime sahip olması gerekliliği ifade edilmiştir. 15.05.1947 tarihli Belediye Meclis Toplantısı'nda (Olağanüstü Oturum), heykelin pahalı oluşundan ve aynı zamanda Ata'nın ölümü dolayısıyla söz konusu biçimin uygun görülmeceğinden dolayı inşa edilmediğinden bahsedilmektedir, (TBMZ, 1938b).

Lambert'in şehre yaptığı kısa ziyaretlerin sonunda hazırladığı raporunda dikkat çeken bir diğer nokta, zaman zaman doğu-batı ve kuzey-güney yönlerini birbirlerinin yerine kullanılmış olmasıdır. Buna ek olarak o dönemde kullanılan yer adlarının çoğunlukla değişmiş olması raporda bahsi geçen yerleri bugün için tanımlamayı zorlaştırmaktadır.¹⁹

Sonuç olarak Lambert plânı ve açıklama raporu, Trabzon şehrinde halkın medenî ve içtimai ihtiyaçlarını karşılamaya dönük bir çalışma olduğu kadar aynı zamanda Cumhuriyet'te merkez tarafından üretilen modernleşme söyleminin kentsel alandaki en güçlü sembollerinden biri olarak gerçekleştirilmeyi beklemiştir. Bununla birlikte raporunun çevirisi içerik ve biçimsel açıdan, aynı zamanda Cumhuriyet'teki modernleşme sürecinin tereddütlerini de içinde barındırır.²⁰

Hâlihazır haritanın yapımından sonraki yaklaşık 12 yıllık bir süre sonra tamamlanabilen plân, bu süreç içinde geçerliliğini de büyük oranda kaybetmiştir. Trabzon şehri için 1938'de yapılan Lambert plânından sonra 1970'de açılan bir başka yarışma ile yeni bir imar planı daha yapılır. 1975–1984 (ilaveler), 1987 ve 2003'de üç plânlama deneyimine daha sahne olacaktır, (Beyazlı, 2005: 1085-1102), (Şekil 40).

Şekil 40. Trabzon'da 1970'lerde gerçekleştirilen ikinci imar planı, (Aydemir, 1989: 50-52).

¹⁹ Araştırmacı Ayhan Yüksel, Trabzon Vilâyetinde Yer Adlarını ve İdarî Yapıyı Değişirme Teşebbüsleri adlı çalışmasında Trabzon merkezinde ve bazı ilçelerdeki mahalle isimlerinin eski ve yeni biçimlerine yer vermektedir. Bu, o dönemin kayıtlarında adı geçen mahallelerin tanıtımını sağlamış ve konumlandırmayı kolaylaştırmıştır, (Yüksel, 1998: 201-222).

²⁰ Osmanlıca sözcük ve tabirler ağırlıklı olarak kullanılmakla birlikte bazı sözcükler, üçüncü bir dilde telaffuz edildiği biçimleriyle yazılmıştır. Vindovs, arşitek, ürbaniist sözcüklerinde olduğu gibi... Yine Osmanlı döneminde kullanılan "Ağa, Hacı, Hafız, Efendi, Molla, Bey, Paşa, Hanım, Hazretleri..." gibi lâkap ve unvanlar 1934 tarihinde çıkarılan bir yasa ile ortadan kaldırılmıştır. Kanuna göre vatandaşlar kanun karşısında ve resmi belgelerde yalnız isimleriyle anılacaklardır. Raporunda söz konusu hitaplara rastlanmamakla birlikte çeviride, bunlar yerine çeşitli ifadeler kullanılmaktadır. "Bay Tahsin Uzer" veya "Mösyö Lambert" gibi yabancı dildeki karşılıkları tercih edilmektedir. Özel isimlere getirilen ekler, bugün kullanıldığı biçiminden farklı olarak ayrılmamaktadır. "Trabzonun", "Boztepede" sözcüklerinde olduğu gibi... Yine şimdilerde kullanılmayan şapkalı a, i ve u (â, î, û) harfleriyle yapılan yazıdaki inceltme ve düzeltme o dönemde kullanılmaktadır.

3.1.3.2. Mimari Düzey: Kentsel Mekânı Oluşturan Öğeler

Daha önce de ifade edildiği gibi, “Mekânsal yapı toplumsal güç ilişkilerinin üzerinde yer aldığı nötr bir alan değil, bu ilişkilerin kurulduğu ve taşındığı aracın kendisidir.”, (Batuman, 2002: 44). Bu, merkezde olduğu kadar periferide de ağırlıklı olarak sürdürülen politikaların ana fikrini oluşturur. Bu bağlamda özellikle erken Cumhuriyet döneminde gerek planlama ve imar çalışmaları gerekse toplumsal yaşantıyı belirlemeye dönük kurallar ile kentsel mekân, modernlik ve merkezsel söylemin temsil edildiği büyük bir sahneye dönüştürülmüştür.

Yeni Cumhuriyet’in başkenti olarak Ankara, tüm bu söylem ve uygulamaların merkezinde yer almaktadır. Bununla birlikte periferinin bu söyleme olan mesafesi ve katılımı, aynı zamanda, yeni merkezi hükümetin bekası için de gerekli görülmektedir. Bu bağlamda Cumhuriyet’in “yerel” aktörleri olarak Trabzon Belediye Meclisi üyelerinin 1923–1960 yılları arasındaki Trabzon Belediye Meclis Zabıtnamelerinde, Vilayet Arşivlerinde, çeşitli yerel gazete ve dergilerde geçen tartışma, karar ve haberler konunun köşe taşlarını belirlemek açısından önemlidir.

Periferinin merkezin söylemlerine katılımın düzeyi, bu kayıtlarda yer alan kentsel ve mimarlık alanındaki uygulamalar üzerinden değerlendirilecektir. Bunlar, yol, su, kanalizasyon gibi altyapı çalışmaları, bir toplanma alanı olarak şehir merkezindeki Atatürkalanı’nın düzenlenmesi, burada bir “Atatürk Anıtı”nın inşa edilmesi ya da Trabzon’da İnönü Meydanı’na “Cumhuriyet Meydanı” isminin verilmesi, “Atatürk Müzesi”nin oluşturulması, “Turan Sineması”nın yıkılması hakkındaki tartışma ve kararlar, “Trabzon Halkevi”, “Erkek Sanat Okulu”, “Trabzon Lisesi”, “Karadeniz Teknik Üniversitesi binaları”, “Sergievi”, “Ziraat Bankası”, “Merkez Bankası”, “Tekel Binası”, “Stadyum”, “Memleket Hastanesi” (Verem Hastanesi), “Trabzon Göğüs Hastalıkları Hastanesi”, “Numune Hastanesi”, “Sigorta Hastanesi”, “Memurin Mahallesi”, “İşçi Evleri” ve “İl Halk Kütüphanesi” gibi çalışmalardır.

3.1.3.2.1. Altyapı çalışmaları: İçme Suyu (Atasu) ve Yol (Demiryolu, Liman, Transit yolu, Havaalanı)

Şehre fenni suyun getirilmesi, yol, sağlık, temizlik, yangın teşkilatı, mezbaha, pazar yerleri, hal, spor alanı, park, bahçe, asri mezarlık, asfalt parke, şose kaldırım, köprü,

menfez, helâ gibi çalışmalar, belediyenin Cumhuriyet döneminde şehirde gerçekleştirilmek istediği altyapı çalışmaları arasındadır.

Bu bağlamda belediyenin bu faaliyetleri iki kısımda incelenebilir. Bunlardan ilki, şehrin, içme suyu (Atasu), kanalizasyon, elektrik ve yol gibi medeni ve hayati ihtiyaçlarının karşılanması amaçlamaktadır. İkincisi ise Trabzon'un iç ve dış merkezlerle ilişkisini kurmasını sağlayacak ve ekonomik olarak gelir getirecek olan transit yol, liman, demiryolu ve havaalanı çalışmalarıdır, (Tablo 11).

İçme suyunun (Atasu) şehre getirilmesi

Trabzon'da 19. yüzyılın başından itibaren su ihtiyacı ile ilgili sorunlar yaşanmaya başlamıştır, (Çapa ve Çiçek, 2004: 58). Bu dönemde ticari faaliyetlerin artması ve yağmur suyunun etkisiyle bentlerin ve arkların yıkılmasına bağlı olarak daha önce Bizans su kaynakları, şehrin yakın çevresindeki doğal kaynaklardan ve çeşmelerden elde edilen su şehrin ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmıştır, (Çapa ve Çiçek, 2004: 58). Bu nedenle 19. yüzyıldan itibaren şehre Değirmendere'den su getirilmesi için çalışmalar yapılmaya başlanmıştır, (Çapa ve Çiçek, 2004: 58). Birinci Dünya Savaşı öncesinde Belediye, şehre sıhhi ve düzenli bir biçimde su sağlamak amacıyla İsviçreli bir mühendis ile anlaşmış, ancak iş savaş dolayısıyla yarım kalmıştır, (Çapa ve Çiçek, 2004: 58). Milli Mücadele döneminde şehrin su ihtiyacını karşılamak düşüncesiyle mühendis Josef ve mühendis Fahri tarafından iki ayrı proje hazırlanmış, ancak iki proje de getirdiği ağır mali yükümlülük nedeniyle hayata geçirilememiş, bunun yerine eski yolların tamiri ve suyolunun bazı kısımlarının değiştirilmesi yoluna gidilmiştir, (Çapa ve Çiçek, 2004: 60). Bununla birlikte şehir suyu ile ilgili sorunlar Cumhuriyet döneminde de artarak devam etmiş, Belediyenin şehre karşı yerine getirmesi gereken bir borç olarak gündemdeki yerini sürekli korumuştur. Sorunun çözüme kavuşturulamamasında uzman eksikliği kadar maddi koşulların sağlanamamış olması da rol oynamaktadır. 30.4.1934 tarihli Belediye Meclisi toplantısında su işini çözüme kavuşturmak için o sene bütçesine para koyamayacaklarından, ancak icabında geçen senenin bütçesinde olan tahsisatı verebileceklerinden bahsedilmektedir, (TBMZ, 1934). Bu dönemde Bekir Sükuti'nin Yeniyol gazetesinde yazdığı yazılarda su işi sık sık dile getirilen konular arasında yer almaktadır.

Su işi, plan işi ve heykel işi Cumhuriyet döneminde Belediye tarafından öncelikli olarak çözülmesi gereken üç abide²¹ arasında yer almaktadır. Bunlar arasında, şehirde bir su tesisatının kuruluşu sıhhi nedenlerle olduğu kadar bu şekilde kendi kaderini eline alan şehir halkının medeniyetinin de bir göstergesi olarak kabul edilmektedir:

“Fenne, mikroba inanmayacaksak, tahlil sonuçlarını hiçe sayarsak, eğer öyle olsaydı yıllardanberi bu suyu içen ve kullanan halktan kimse kalmazdı, diyeceksek, o zaman hiç yorulmağa lüzum kalmaz, işi, şimdiye kadar olduğu gibi kader ve kismete terk eder, yangelir yatarız!”, (Sükûti, 1939).

Benzer bir yazı Yeni Yol gazetesinin 29 Nisan 1939 Cumartesi tarihli sayısında Hakkı Tuncay tarafından kaleme alınmıştır, (Tuncay, 1939). Tuncay, “Şehir İşleri ve Şehirli” başlıklı yazısında, şehir ve şehirciliği, doğu zihniyetinin dayatması olan bir dünyada “bir lokma, bir hırka, bir de başını sığdıracak bir dam” ihtiyacı ile sınırlı, gerisinin ahiretteki yaşantıda elde etmeyi uman anlayışın, insanı tembelleğe sevkeden yanlış bir düşünce olduğunu ifade etmektedir. Bu anlayış gerilerde kalmıştır. Artık modern yaşantının sağlayacağı imkânlar kapsamında elektriği, suyu, radyosu, vb. ile temiz ev ve şehirlerde yaşamak isteğini dile getirirken, şehrin güzelleştirilmesi ve güzelliğinin korunması için belediye kadar şehirli insanın da sorumlu olduğunu ifade eder:

“...Müşterek malı şahsi malımızdan daha iyi korumak ahlakımızı kuvvetlendirmeliyiz. İçimizde –neden itiraf etmemeli- bunu iyice kavrayamıyanlarımız esefle söyleriz ki vardır. Geçenlerde bir gün yoldan geçerken, bir evin önünden kaldırım üstüne adeta sel şeklinde kan akıyordu. Ev sahibi karşığı komşusu ile konuşurken anladım: Fırtınalı denizden sağ, sağlam çıkıp kavuştukları kardeşinin kurtuluşuna kurban kesmişler; anlaşıldı, bu kan o kandır. İyi ama, koyunla birlikte kaldırımı da mı kurban etmeli idi? Bunun gibi, evlerinin kapıları önünde tavuk kesip kanını orada bırakanlar, pis sular dökülenler de eksik değildir. Bir de geceleri umumî caddelerin kıyılarındaki duvarları pisliyenler görülüyor. Bunlar yakışsız işler değil mi?

Şehircilik icaplarını bilmemiz vazifedir. Değil duvarları pislemek, kaldırım üstüne bir kâğıt parçası atarken bile düşünmeliyiz.

Şehirlerimizi şehirleştirirken kendimizi de şehirlestirelim.”, (Tuncay, 1939).

Tuncay’ın 1939 yılında Yeni Yol gazetesinde kaleme aldığı yazıdaki “Bir Lokma Bir Hırka” söylemi, yakın zamanda tekrar gündeme oturmayı başarmıştır. Farklarla...

²¹ Yeni Yol gazetesinin 9 Ağustos 1939 Çarşamba tarihli sayısında Bekir Sükuti Kulaksızoğlu, “Şehir İşleri Belediye Bütçesi” başlıklı yazısında şehir planı ve içme suyunu şehirdeki iki abide olarak değerlendirmektedir, (Sükûti, 1939).

Erken Cumhuriyet döneminde “Bir Lokma Bir Hırka”, geleneksel düşünce açısından, seküler olmayan, bireyin düşeyde bir üst yapıya bağlı kılındığı, bu bağlamda maddi kazanımının hoş görülmediği, manevi kazanımların esas alındığı, dolayısıyla bireysel olarak insanın dünyevi olana karşı duyduğu arzu ve modernlik deneyimi ile çelişkili kırsal bir yapıyı temsil etmektedir. Bu ise erken Cumhuriyet’te merkezin şehir idealleri ile örtüşmez, tercih edilmez ve daha çok çevresel düşünüş tarzı ile temsil edilmektedir.

Oysa, özellikle 1990’lı yıllardan itibaren ekonomide söz sahibi olmaya başlayan ve şehirde kendi burjuvazisini oluşturan İslami muhafazakârların en azından bir bölümü arasında yükselen değerler, bu zamana kadar çevresel düşünüşün merkezinde olduğu ön görülen muhafazakar bireyin dünya ile kurduğu yeni ilişki modeli, “Bir Lokma Bir Hırka” tavrına karşılık Cumhuriyet’in ilk döneminde merkezin temsil ettiği bir noktada konumlanmaktadır. Bu bağlamda geleneksel halk kültürünü barındırma iddiası içindeki muhafazakâr anlayışın şehir yaşamı içinde vahşi kapitalizmin bir nesnesi haline dönüşmesi ve çözülmeye başladığı bu süreç, yeni muhafazakârlık diye de adlandırılabilir bir dönemin de kapılarını aralıyor. Bu, MÜSİAD’ın kurucusu ve eski başkanı Erol Yarar’ın 2009’un Temmuz ayında verdiği demecinde daha da belirginleşir:

“Bazı aşırılıkları gözlüyorum ama ‘bir lokma bir hırka’ ilkesine de inanmam. Bu bize yutturulmuş bir zokadır. Allah verdiği nimetleri kullarının üzerinde görmek ister. Osmanlı padişahının giyimi Karacaoğlan gibi değildi. Ölçü minimum giyinmekse İmam-ı Azam’ın giyimini nasıl izah edeceğiz? Evi Bağdat’ın en güzel eviydi. Zekâtımı veriyorsam İslam’da kimse ‘Niye böyle yapıyorsun’ deme hakkına sahip olmuyor. Malının tümünü infak etmeyi Allah’ın resulü de izin vermiyor. Zannediyoruz ki adam zenginleştiği halde fakir hayatı yaşayacak. Öyle bir şey yok.”,(Yarar, 2009).

Su meselesine geri dönülürse, Bekir Sükuti, Yeni Yol gazetesi, 12 Teşrinisani 1934 Pazartesi günü yayımlanan “Su Meselesi” başlıklı yazısında su yollarının bozulmasıyla sık sık susuz kalan şehir için bir an önce bir proje hazırlanması gerekliliğini dile getirmektedir, (Sükûti, 1934). Bu bağlamda raporlar ile de kirli olduğu kanıtlanan Değirmendere suyunun yerine şehre temiz suyun getirilmesi gerekmektedir. 24.11.1934 tarihli Belediye Meclis toplantısında, şehrin temiz suyunun sağlanabileceği üç kaynak bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Kırzade suyu, Zülmera suyu ve Değirmendere suyu, (TBMZ, 1934ç).

Esasen Atasü projesi gerçekleştirilmeden önce şehrin su ihtiyacı, muhtelif semtlerden şehre gelen bu Kırzade, Nemlizade ve Zülmera vb. sularından ve temiz olmayan

Değirmendere suyundan karşılanmaktadır, (Kefeli, 1944). Bu ise şehirde çeşitli hastalıkların yaygınlığını arttırmaktadır. Şehre getirilecek iyi suyu araştırmak üzere Ankara'dan bir mühendis heyeti geleceği ve Boztepe'de sondajların yapılacağı Yeni Yol gazetesinin 29 ve 30 Nisan 1937 tarihli sayılarında duyurulmuştur, (Yeni Yol, 1937b; Yeni Yol, 1937c)

Bununla birlikte Trabzon'un içme suyu sorununun çözümü için en önemli adım, Cumhuriyet döneminde, ebedi şef Atatürk'ün Trabzon'a 10 Haziran 1937 tarihinde gerçekleştirdiği üçüncü ziyareti sırasında atılmıştır. Bu ziyaret sırasında Doğu İllerinden Sorumlu Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer ve Trabzon mebusu Hasan Saka'nın şehrin bu elzem ihtiyacını bizzat Ata'ya bildirmiş, bu bağlamda Ata, şehre içme suyunun getirilmesi çalışmalarına başlanmasını emretmiştir, (Halk, 1942a). Bekir Sükuti Kulaksızoğlu, gazetesinde kaleme aldığı bir yazıda, Atatürk'ün Trabzon halkına olan bu büyük armağanına ithafen suya Atasu isminin verilmesini önermiştir, (Kulaksızoğlu, 1941). Atasu ismi Belediye Meclisinde alınan bir kararla da kabul edilmiştir, (Yeni Yol, 1942a). Yeni Yol'un daha sonraki sayılarında suya verilen "Atasu" isminin yeterli olmadığı ve tam olarak "Atatürk suyu" olarak anılması gerektiğinden de bahsedilmektedir.

Atasu, Trabzon halkının, türlü hastalıkların kaynağı olarak gösterilen eski Değirmendere suyunun tehdidinden kurtulması anlamını taşımaktadır. 1942 yılının Temmuz ayı içinde Nafia Vekâleti Su İşleri Umum Müdürü Bay Salahattin ve müşaviri doktor mühendis Gurumer, Erzincan şubesi şefi mühendis Memduh, mühendis Nedim, Nafia Vekâleti mühendislerinden Bay Walter, fen memuru Hüsnü'den oluşan ekip su ile ilgili incelemeler yapmak üzere şehre gelmiştir, (Yeni Yol, 1937ç). Kıroğlu (Kırzade), Zülmera, Kisarna, Kalyonağzı, Değirmendere sularında yapılan incelemeler sonunda, Trabzon'un temiz su ihtiyacının Değirmendere zemin altı cereyanından temini ile şehre sıhhi, temiz, bol su kazandırılacağı anlaşılmış ve projeleri hazırlanmıştır, (Halk, 1942a). Hükümetten alınan 518 bin lira borç ile Hohtif Şirketi'ne verilen içme suyu tesisatı inşaatına 29 Ekim 1938 tarihinde başlanmış ve inşaat 1941 yılının Mayıs ayı başında bitirilmiştir, (Halk, 1942a; Yeni Yol, 1939b).²²

Şehirde yıllarca büyük sıkıntılara neden olan su işinin çözüme kavuşturulacak olması sevinçle karşılanmıştır. Öyle ki 1942 tarihli İnan dergisinde Trabzon nikâh memuru Sadi

²² Yeni Yol gazetesinin 13 Birinciteşrin 1938 Perşembe tarihli sayısında içme suyu inşaatının 15 gün içinde başlanacağından bahsedilmekle birlikte dönemin gazetelerinde bu tür işler ile ilgili haberlerde verilen tarihler genel olarak ileri bir tarihte ele alınmaktadır, (Yeni Yol, 1938a).

Rıza Altıkulaç (1942: 16), “Trabzon İçme Suyuna Tarih” başlıklı da bir şiir de kaleme almıştır:

“Trabzon şehrinin mübrem, hayati ihtiyacından
Su geldi memleket güldü sürürü iptihacından

Zemini belde birçok cedveli siminle işlendi
Gümüş âsâ nehirler altımızdan cabeca reyyan

Asırlardan beri çektik ne dertler biz susuzluktan
Su derdi mahvolup gitti salamız arttı bipâyân

Sayılmaz çeşmelerden kevsere benzer sular câri
Ata suyu seraser şehre verdi yepyeni bir can

O misli gelmeyen Dâhi Atamız işte bu şehrin
Bütün şiryenimiz sanki akıttı taze bir kan

Sudan bin türlü zahmetler çekenler şimdi hep sirâp
Şehirde kalmadı bir tek bu sudan içmiyen insan

Büyük Şef İnönü İsmet Reiscumhur oldukça
Hesaba sığmaz asaru terakki artmada her an

Cihan durdukça var olsun bu şanlı devleti Türk’ün
Sudan başka ne himmetler bu şehre eyledi ihsan

Liman, mektep, demiryol, hastane, hem muazzam su
Bu tesisat yapar şehri misali cenneti Rıdvan

Sayın Tahsin Uzer yaptı bu suya çok büyük hizmet
Vatan aşkı onun veçhi sahibinden idi lemân

Bu enharilatife bir gülistan lazım olmuşda
Yaratmış bir Ataparkı baskın reskâveri âdnân

Birisi çıktı Sadiya dedi yaz suya bir tarih

Atatürk suyunu içki bulursun ömrü Cavidan”, (Altıkulaç, 1942: 16).

Nitekim su işinin çözüme kavuşturulacak olması şehirde büyük bir mutlulukla karşılanmıştır. Ancak, Halk gazetesinin 9 Haziran 1944 Cuma günü sayısında çıkan bir haber, şehrin içme suyu sorununun, o tarihlerde de tam anlamıyla çözümlenememiş olduğunu gösteriyor. Sürahide saklandığında yeşil renk alan suyun aktığı çeşmeden, bir rivayete göre de birbiri ardına üç sülük düşmüştür, (Halk, 1944ç). Habere göre bu, depoların temizlenmemiş olmasından kaynaklı olabileceğinden depoların sık sık bakımının yapılması gerekmektedir. Haber, Belediye, şehir halkı ve yerel basın tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Yenyol gazetesi, 10 Haziran 1944 Cumartesi günü sayısında bu habere ilişkin olarak yosun ve sülügün depoların pisliğinden kaynaklanmamakta olduğu, bunların ancak kireci fazla olan sulara olabileceği ile ilgili yorum yapmaktadır, (Yenyol, 1944). Bu bağlamda konu ile ilgili gerekli incelemeyi yapan Belediye, Halk gazetesinin 23 Haziran 1944 Cuma tarihli baskısında bir izahat verme gerekliliğini görmüştür: Atasu temizdir ve sülükler borulara haricen yerleşmişlerdir, (Halk, 1944a).

Bununla birlikte içme suyu, 1947 tarihine gelindiğinde henüz hala bir sorun olarak gündemini korumaktadır. Halk gazetesinin 21 Ocak 1947 Salı tarihli sayısında Kemal Onur’un “Su Hayatı İhtiyacımızdır” başlıklı yazısında, şehirde fenni bir su tesisatına olan ihtiyaç dile getirilmektedir, (Onur, 1947).

Şehir suyu ile ilgili ikinci bir eleştiri, şehir suyu tulumbalarının şehir elektriği üzerindeki olumsuz etkileri ile ilgilidir. İçme suyu tulumbalarının çalışması için sarfedilen elektrik, sokak lambalarının voltajının düşürdüğünden lambaların yaydığı ışık miktarı kandil ışığından farklı olmamaktadır, (Halk, 1948). Ayrıca suyun dağıtımının şehir elektriği ile gerçekleştirilmesinden dolayı elektrik kesildiğinde dağıtımın gerçekleşemeyeceği ifade edilmektedir, (Halk, 1946b; Halk, 1946c). Bu sorunlar, Belediye Meclisinin aldığı karar uyarınca 1 Ocak 1947 tarihinden itibaren Atasu işletmesinin elektrik işletmesine devredilmesi ve bir elden idaresi yoluyla kısmen çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır, (Halk, 1946ç).

Bununla birlikte su sorunu, 1950'lere gelindiğinde bile henüz tam olarak çözümlenebilmiş değildir.

Yol

Bu dönemde çözüme kavuşturulması gereken sorunlardan bir tanesi de “ulaşım” dır. Merkezden periferiye, periferiden merkeze ve periferiden periferiye akan ulaşımın nasıl gerçekleştirileceğidir. Bu, öncelikli olarak, merkezin periferi üzerindeki kontrolünü sağlamada yardımcı olacaktır. Tarhan Toker’in “Yol İşlerimiz” başlıklı yazısı, yolun bu merkezi siyasî rolünü ifade etmesi açısından dikkate değerdir:

“...Anadolu geçmiş yüzyıllarda çok ızdırap çekmiştir. Kültür, ekonomi, endüstri ve ticaret alanlarında buhranlar geçiren memleket, siyasi yönden de zararlı olaylara maruz kalmıştır. Zira koca yayla bir karış demire hasret, hatta güzel bir ana şosenin daussılası içinde kavruluyordu. Bir baştan bir başa koca Anadolu yaylası yolsuzluğun hüzü içinde günden güne bizden uzaklaşıyordu. Tatar ve kervan devri, yaylanın eski münakale tarihinde müspet rolünü doldurara tarihleştikten sonra Anadolu’nun bilhassa Doğu bölgesi çok acıklı bir duruma girdi. Bu bölge, hükümet otoritesinden uzakta, medeni dünyadan habersiz bir halde kendi dünyasıyla baş başa unutuldu. Bu imkânsızlık, yüksek yaylada bir takım tarikatların, feodal hareketlerin, zararlı ayaklanmaların doğmasına, gelişmesine yol açtı.”, (Toker, 1945).

Bu amaçla, yol davasının daha hızlı bir biçimde ele alınması ve daha önce patikalar ile çıkılabilen Trabzon köylerine tekerlekli araçların girebileceği yolların inşa edilmesi konusunda mutabakat bulunmaktadır, (Olaycı, 1948).

Yol, bir diğer şekilde, şehrin diğer ekonomik merkezlerle bağlantısının kurulmasına yardımcı olur, şehirdeki ekonomik faaliyetlerin artışını sağlar ve böylelikle kalkınmaya da hız verir.

Bu bağlamda yerel ekonomik faaliyetlerin şehirde, doğrudan gerçekleştirilecek iki uygulamaya bağlı olarak artış göstereceği söylenebilir. Bunlardan biri şehirdeki yerel kaynakların ve üretim mekanizmalarının harekete geçirilmesi, bir diğeri, şehirde üretilen veya şehre gelen ürünün dolaşıma gireceği yolların inşası ile gerçekleşebilir.

Bu bağlamda yerel kaynaklar, en iyi, şehirde kurulacak fabrikalar aracılığıyla değerlendirilebilir. Odabaşıoğlu, Trabzon: 1869–1933 Yılları Yaşantısı başlıklı derleme eserinde 1933 yılı itibariyle şehirde toplam 12 fabrikanın mevcut olduğundan bahsetmektedir, (Odabaşıoğlu, TARİHSİZ: 171). Bunlara ek olarak şehirde bir tuğla, kiremit, çimento fabrikalarının ihtiyacı hissedilmektedir. Trabzon’da kurulması istenen tuğla, kiremit ve çimento fabrikaları ile ilgili yerel basında türlü yazılar kaleme alınmıştır. Alap, İnan dergisindeki Zirai Bilgiler köşesinde, “Yanmış Tuğla, Kiremit ve Çimentoya

Elverişli Trabzon'da Toprak Vardır Yeter ki Fabrikası Kurulsun" başlıklı yazısı bunlardan bir tanesidir, (Alap, 1947: 20). Çulha'nın "Ölen Fabrikalarımıza Can Verelim" başlıklı yazısında ise devletin doğu illerinin kalkınma davasını gerçekleştirmek azmiyle birçok plan ve proje yaptığını, halkevi, hükümet konağı, talebe pansiyonu, çocuk yuvası, sergi evi yapma amacını güttüğünü, ancak, bu çalışmaların, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra fabrika gibi şehrin ekonomik açıdan kendine yeterliliğini sağlayacak köklü işlere dönüşemediğini ifade etmektedir, (Çulha, 1946: 17). Hâlbuki bölgede Kireçhane adıyla anılan yerlerde bugün bile büyük fabrikaları çalıştırabilecek zengin kireç dağları bulunmaktadır, (Çulha, 1946: 17). Bu bağlamda 1944 yılında Halk gazetesinde bir çimento fabrikasının kurulması için incelemelerin başladığı ile ilgili haberler de yer almaktadır, (Halk, 1944e).

Şehirde kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için gerekli ikinci koşul, şehirdeki üretimin dolaşıma sokulması ile ilişkilidir.

20. yüzyıl başlarında Trabzon şehrindeki nakil vasıtaları; limanlar, kabil-i seyr-ü sefain cetveller, şimendiferler, şoseler, köyler ve orman arasındaki yollardan ibarettir, (Öksüz, 2008: 33). 1948 yılıyla birlikte Türkiye yolları, yeni usul ve esaslarla ele alınmaya başlanmıştır, (Günay, 1948). Bu bağlamda Amerikalı yol mütehasssısı Hiltz Türkiye davet edilerek kendisinden bir rapor hazırlaması istenmiş, uygulamalar bu rapor üzerinden gerçekleştirilmektedir, (Günay, 1948). Cumhuriyet'in ilk yıllarında daha çok deniz yoluyla sağlanan şehirlerarası ulaşımın merkez ile bağlantının sağlanması konusunda yeterli olmaması, bir dönem demiryolu²³ inşa düşüncelerini gündeme getirse de 1940'lı yıllar ile birlikte Hopa'dan Samsun'a kadar uzanacak bir sahil yolu²⁴, demiryolu olasılığını ortadan kaldırmıştır.

Bu bağlamda sahil yolu ve Trabzon-Erzurum transit yolu, şehir için hayati öneme iki konu arasında bulunmaktadır. Halk gazetesinde 8 Birincikanun 1944 Cuma tarihli sayısında Trabzon-Giresun sahil yolu yapımı ile ilgili düşünceler yer almaktadır, (Halk, 1944d).

Habib, "Transit Yolunun Başında" başlıklı yazısında transit yol ile ilgili olarak, şimdilerde belediye parkı yapılmış olan meydanlığa Birinci Dünya Savaşı'ndan önce

²³ Halkevi başkanı Abdullah Günel, İnan dergisi'nde yayımlanan "Trabzon'da Tren ve Liman" başlıklı yazısında, mühendislerin tren güzergâhını tayin etmek üzere tetkiklerde bulunduğunu ifade etmektedir, (Günel, ? : 7). Halk gazetesinin 22 Kasım 1947 Cumartesi tarihli sayısında etüdleri bitmek üzere olan Trabzon demiryolu hattının inşasına 1948 baharında başlanacağı ifade edilmektedir, (Halk, 1947d). Demiryolu ile ilgili haberler 1951 yılında da yapılmaya devam etmiş, bu tarihten sonra kesilmektedir.

²⁴ Hopa'dan Samsun'a kadar uzanacak sahil yolu için bkz. (Yeniyol, 1943b; Halk, 1944c).

transit yolundan gelen sürülerle develerin toplandığından, o zamanlar çok sosyal ve ekonomik olarak da hareketli olan bu yolun şimdilerde bakımsız kaldığını, asayişsizlik olduğunu, benzin ve lastik pahalılığından, yoldaki üç dağı karın kapatmasından, Trabzon'daki limansızlıktan dolayı yolun eskisi kadar işlek olarak kullanılmadığını söylüyor, (Habib, 1937b). Ancak yola eski işlek halini kazandırmak adına çalışmalar devam etmiştir. Trabzon-İran transit nakliyatı Tahsin Uzer'in katkılarıyla 19 Haziran 1937 Cumartesi günü başlamıştır, (Yeniyol, 1937d). Bu çalışmaların gerçekleşmesinde Trabzon basınının konuya olan hassasiyeti de önemli rol oynamıştır. Kulaksızoğlu, Yeniyol'daki köşesinde, "Başarılan Büyük İşler" başlıklı yazısında şehirdeki bu işlerden bahsetmektedir:

"On onbeş seneden beri bu sütunlarda ne yazdıksa ne istedikse hepsi oldu, geç oldu, fakat oldu ve temiz oldu: Plan, su, liman, transit, hastane, lise, otobüs..."

Memleketin irfan, iktisat, sağlık ve iğmar bakımından inkişaf ve kalkınmasına yol açan bu büyük eserlerden Transit, Hastane, Mektep, su, plan, otobüs işlerine başlanmış, Liman işi kat'i tetkik devresine girmiş bulunmaktadır. Bir seneye varmadan Trabzonun asırlık su ihtiyacı kat'i surette halledilmiş, ucuz, bol ve temiz içme suyumuzun tesisatı sona ermiş, Trabzon halkının susuzluk yüzünden çektiği azap ve ıstırap tarihe karışmış olacak, öte yanda modern Nümune Hastanesi bütün mütehasıslarile kollarını yurttaşlara açacak, zengin, fakir, sıhhatini kaybeden herkes, artık İstanbula kadar uzanma ihtiyaç ve mecburiyetinden azade kalacak, memleketin sağlık hayatı, birden yeni bir emniyet havası içinde yükselip gidecektir.

Transit işimiz her sene biraz daha inkişaf etmektedir. Transit yolu, azami dikkat ve itina ile yaz ve kış, münakalata açık tutulmakta, ta eski zamanlardan beri Trabzonun iktisadi hayatında büyük bir rol oynamış olmasına rağmen ihmal edilmiş, bakımsız ve metruk kalmış olan bütün bu güzergâh boyunca yer yer inşaata devam edilmekte, sık sık bakımevleri yapılmakta, servisleri sekteye uğratmamak için gereken tedbirler alınmaktadır.

Transit işine hız verecek, Trabzonun iktisadi hayatında bambaşka bir inkişaf husule getirecek olan Liman işimiz dahi hepimizin bildiğimiz veçhile hükümetçe ele ve öne alınmış bulunuyor. Son tetkiklerden ve edindiğimiz malumattan anladığıma göre önümüzdeki ilkbaharda Trabzon limanının inşaat işi de eksiltmeye çıkarılmış olacakbu suretle en büyük kalkınma davamız esasında hal ve intaç sahasına intikal etmiş bulunacaktır. Unutmayalım ki liman işinin arkasında Trabzonu Tercan önlerinden Erzurun şimendiferine bağlayacak bir demiryolu da vardır. Trabzon-Bayburt-Tercan-Erzurun şimendiferi o kadar kat'i ve zaruri bir ihtiyaçtır ki belki de bu zaruret ve kat'iyet onu

tahminlerimizden daha çok ve evvellere almakta başlıbaşına mücbir ve müstacel bir sebep teşkil etmiş olacaktır.

Liman gibi, şimendifer de artık bir hayal değil, iktisadi kalkınma davamızda en esaslı bir ihtiyacın en açık bir ifadesidir. On şu kadar seneden beri bu sütunlarda mütemadiyen ileri attığımız ve ısrarla müdafaa ettiğimiz büyük memleket işlerinin hiçbiri hayal olmadı: İşte Transit, işte Nümune Hastanesi, işte içme suyu, işte Plan, işte Liman... Ve nihayet yarın diyeceğiz de şu olacaktır; İşte Şimendifer!”, (Kulaksızoğlu, 1939b).

Şehir, yol inşa ve onarım faaliyetlerine paralel olarak genişlemeye ve büyümeye devam etmektedir. Altyapı çalışmalarının şehirdeki bu büyümeyle orantılı biçimde gerçekleştirilemediği şehirde türlü aksaklıkların ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Öyle ki 1946 yıllarına kadar şehrin batı bölümünde inşa edilen Nümune Hastanesi'nin yolu, Erkek Sanat Okulu'nun yolu ve kanalizasyon tesisatı bulunmamaktadır, (Halk, 1946d). Erkek Sanat Okulu'nun önünden geçen yol ise bir balçık deryasını andırmaktadır, (Halk, 1947e). 19 Kasım 1946 Salı tarihli Halk gazetesindeki “Trabzon Belediyesinin En Önemli İşi” başlıklı yazıda şehir içindeki yolların olumsuzluklarından; pisliğinden, toz toprak oluşundan, planın zaten gerçekleştirilemediği ifade edilmektedir:

“Müstakbel planın şehre kazandıracığı çehreden vazgeçtik. Şimdiki durumda yapılması gerekli ve elzem olan yapılmak için de yalnız himmet isteyen işler vardır.

Belediye deyince üç şey hatıra gelir. Şehrin temizliği, sağlığı, güzelliği...

Bir belediye bu üç ana şartı sağlayamadıktan sonra ona vardır denemez. Bu üç vazifeden sonra da şehir halkına sağlayacağı diğer işler ve kolaylıklar gelir. Bunlar, belediyenin geliri arttıkça bir plan içinde sırasıyla gerçekleştirilecek işlerdir. Mesela parklar, şehir tiyatrosu ve sineması, soğukhava deposu, spor sahası, asri helâ, asri fırın ve saire...”, (Halk, 1946e).

Şehrin ekonomik olarak gelişebilirliğini ve kendine yeterliğini sağlama açısından liman ve havaalanı önemli projeler arasında yer almaktadır. Esasen denizyolu, henüz şehre ulaşımın karayolundan tam olarak sağlanamadığı dönemlerde önemli bir ulaşım biçimi olmuştur. Bununla birlikte karalarının üç tarafını uzun bir şerit halinde dantelâ gibi işlemek suretile süslemiş denizler, ulaşım açısından da verimli bir biçimde değerlendirilebilmiş değildir, (Yeniyol, 1939c). Ayrıca deniz yolu, mevsimsel şartlara göre değişken bir kullanıma sahiptir. İsmail Habib denizyolunun bu koşullarını şu şekilde tasvir etmektedir:

“...Ya liman? Karadeniz kıyılarında şöyle bir darbimesel söylenir: Karadenizin üç limanı varmış; haziran, temmuz, ağustos. Takvimden yapılma limana güven olur mu? İşte bu yaz, ağustos içinde, iskelelerin birinden vapura giderken deniz öyle dalgalıydı ki motor yarı yolda durakaldı, meğer pervane havada dönüyormuş; güçbela vapura çıkınca üç limandan ağustos da ben bağışladım! Karadenize üç ayın limanı değil üç limanın kendi lazım: Kömür, tütün ve transit limanları.” (Habib, 1937b).

Bununla birlikte Cumhuriyet döneminde de üçüncü umumi müfettişliğin de katkılarıyla düzenlenecek Trabzon limanının kuzey İran arasında yapılacak devamlı seferler, eşya ticareti ve insan hareketinin sağlandığı önemli bir hat ve önemli bir durak noktası haline getirilmesi amaçlanmaktadır, (Beker, 1936a).

Bu bağlamda 28 Mart 1936 Cumartesi tarihli Yeniyol gazetesinde hükümetin bir liman inşasına karar verdiği ifade edilmektedir, (Yeniyol, 1936). Yeniyol gazetesindeki köşesinde şehrin imar işleri ile yakından ilgilenen Bekir Sükuti'nin bu dönemde çıkan “Liman, Transit, Hastane” başlıklı yazısı, inşa edilecek üç projenin şehrin ekonomik yaşantısına sağlayacağı katkılar ile şehrin kalkınmasında da önemli rol oynayacağından bahsedilmektedir, (Beker, 1936b).²⁵

Bu bağlamda Yeniyol gazetesinin 27 Nisan 1937 Salı tarihli haberine göre Trabzon limanının ıslahı, daha esaslı ve modern yöntemlerle idaresinin sağlanması amacıyla İstanbul limanı ile aynı elden idare edilmesine karar verilmiştir, (Yeniyol, 1937e). Buna göre Liman İşletme İdaresi, modern antrepoları inşa edecek, rıhtımlar yaptıracak, yükleme-boşaltma işini ıslah edecek, liman vesaitini tamamıyla motorlaştırmaya çalışacaktır, (Yeniyol, 1937e). Türkiye'nin İngiltere'den aldığı 10 milyon sterlin tutarındaki kredi ile başlanacak işler arasında yerini alan liman işinin ilkbaharda yapılması düşünülen eksiltmesi için Denizbank inşaat mühendisi Bay Neşet ve refakatindeki İngiliz mühendis Manseller, 1938 yılının Ekim ayı içinde şehre gelmiş ve etüd yapmışlardır, (Yeniyol, 1938b; Yeniyol, 1938c). 17 Temmuz 1939 Pazartesi günü yapılacak olan liman için incelemelerde bulunmak üzere liman mühendislerinden Beaver Hugh Eyre Campbell, Reginald G. Edkines ve Grabbe Geoffrey şehre gelmiştir, (Yeniyol, 1939ç). 1944 yılında Trabzon limanı için hazırlanan maket, Ankara'da Nafia sergisinde teşhir edilmiştir, (Halk, 1944f). Halk gazetesinin 14 Eylül 1945 Cuma tarihli sayısında 20 Eylül 1945'te 9 milyon

²⁵ Bekir Sükuti Kulaksızoğlu'nun Yeniyol gazetesinin 9 Mart 1937 Salı tarihli sayısındaki “Her Şeyden Evvel” başlıklı yazısında liman, transit yol ve hastane projelerinin çok önemli olduğundan, bununla birlikte her şeyden önce ve önemli bir şehir planının oluşturulması gerekliliği aynı sütunlarda yer almaktadır, (Kulaksızoğlu, 1937).

lira üzerinden eksiltmeye koyulacağından bahsedilen liman inşaatının eksilmesi 8 milyon lira ile ihale edilmiştir, (Halk, 1945ç). Dört yılda tamamlanması ön görülen inşaata ilk aşamada bir defada üç vapurun rıhtıma yanaşıp iş görebilmesine imkân verecek, limanın içinde ve rıhtımların önünde 10 metre su derinliği sağlanacaktır, (Halk, 1945d). İnşaat, İngiliz mühendislerin denetiminde ve İngiltere'den ithal edilen malzemeler ile gerçekleştirilmektedir. Yeni liman inşa edilene kadar geçici olarak eski rıhtım tamir ve ıslah edilerek kullanılmaya devam edilecektir, (Halk, 1947f). 1951 yılında, devam eden liman inşaatına ilâve olarak 700 metrelik dalga kıranın, teknik gerekçelerle 100 metre uzatılmasına ve 800 metre olarak inşa edilmesine karar verilmiştir, (Halk, 1951a).

8 Temmuz 1946 tarihinde temeli atılan liman, nihayet 17 Mayıs 1954 Pazartesi günü Rize şilebinin rıhtıma yanaşması ile birlikte kesilen kurdela ile açılmıştır, (Trabzon Gazetesi, 1946).

Şehirde 1940'lı yılların başında itibaren gündemden tamamen düşen demiryollarının yerine yeni yollar ve liman yapılmış, buna ek olarak yerel basında havayolunun hayati önemine ilişkin yazılar çıkmaya başlamıştır, (Yeniyol, 1943c; Halk, 1946f). Esasen havayolu ve demiryolu ulaşımının mevcut olduğu Erzurum, Trabzon için, denizin geçit vermediği fırtınalı dönemlerde, şehrin diğer bölgeler ile bağlantının sağlandığı alternatif güzergâh gibidir. Bununla birlikte kışın Erzurum yolunun da kapanması ile şehrin merkezler ile olan bağlantısı büyük ölçüde kopmaktadır. 1948 yılında yeni yapılmış olan şehirlerarası telefon şebekesinin tamamlanamadığı, tamamlansa bile şehrin haberleşme ihtiyacını gideremeyeceği, hatta bazen telgraf göndermede bile sorunların yaşandığı da düşünülürse havayolu şehir için hayati bir öneme sahiptir, (Halk, 1948d).

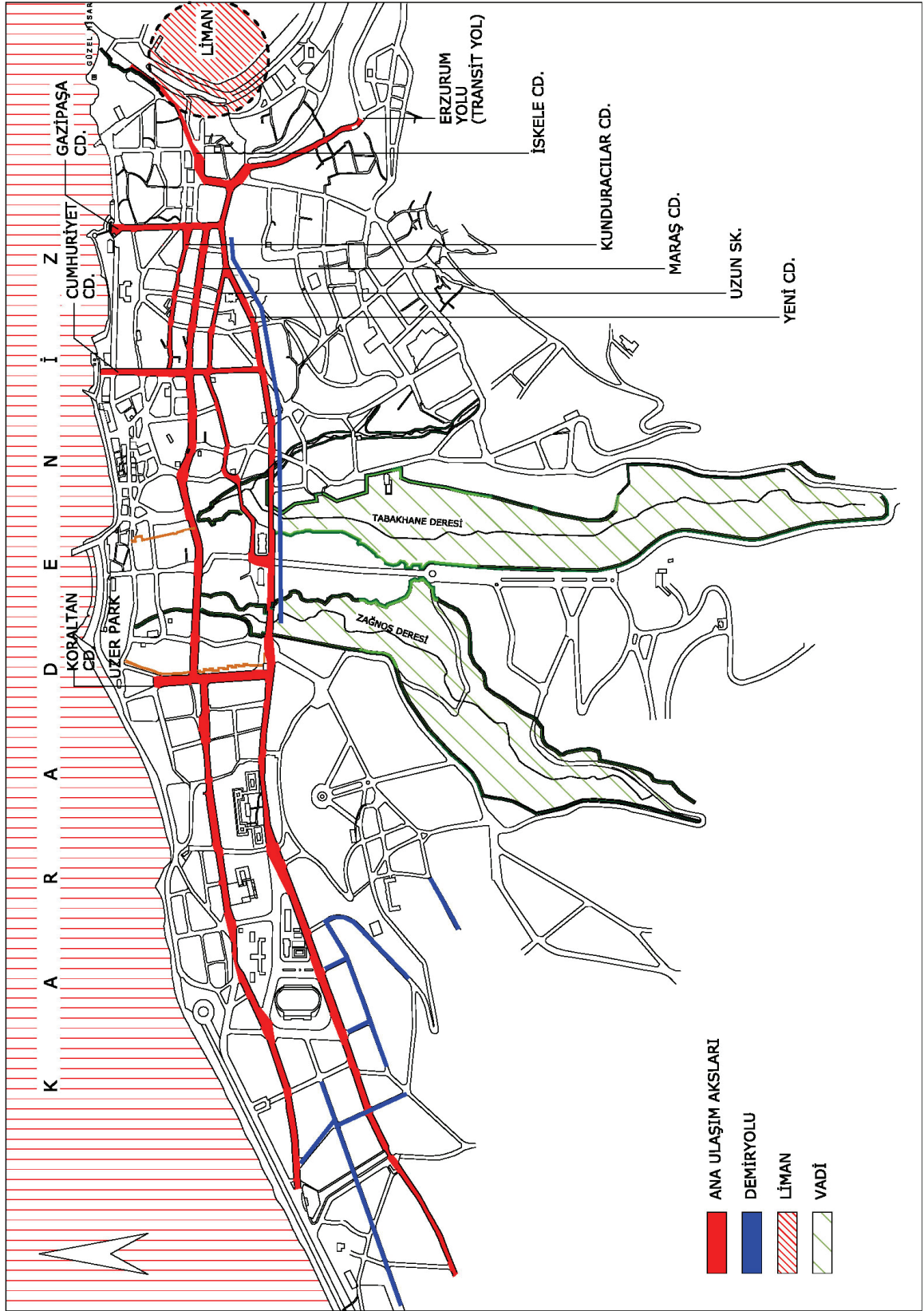
1946 yılına gelindiğinde şehirde bir havaalanının yapılması amacına dönük çalışmalar, siyasi konjonktürün de elverişli hale gelmesinin de etkisiyle, karşılık bulur. Trabzon da dâhil, yurdun birçok yerinde Amerikalılar ile birlikte havalimanları inşa edilmesine karar verilmiştir. Bu dönemde İngilizler tarafından yapılan liman inşaatı devam ederken, Halk gazetesinin 26 Mart 1946 Salı tarihli sayısında Amerikalı mühendislerin, 14 Mayıs 1946 Salı tarihli sayısında ise hava yolları genel müdürünün havalimanının yerini belirlemek üzere Trabzon'a da geleceklerinden bahsedilmektedir, (Halk, 1946g). Havalimanı ile ilgili olarak Rize-Trabzon şosesi üzerinde ve ikinci kilometrede, yolun üst kısmında Nejat Ongan ve oduncu Abdullah'a ait fındık bahçesi olan 60 dönümlük alan (Kamboz'daki – Host- saha) atölye, garaj ve lojman binaları için uygun bir alan olarak belirlenmiş ve istimlakı yapılmak üzere bildirilmesi istenmiştir, (Halk, 1949b). Bununla birlikte yer ile

ilgili kesin tespiti yapmak üzere 1949 yılında biri Amerikalı uzman (Nelson Booth) ikisi Türk (Hava Kurmay Yarbay Arif Hikmet Erkaş, Yüksek Mühendis Zeki Bulutoğlu) üç kişilik bir heyet gelmiştir, (Halk, 1949c).

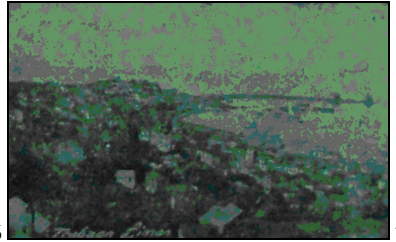
605.160.60 lira ile eksiltmeye çıkarılan havaalanının drenaj ve tesviye işini içeren birinci kısım inşaatı, Ankara'da 9 Kasım 1949 tarihinde yüksek mühendis Bay Yusuf'a ihale edilmiş, (Halk, 1949d; Halk, 1949e). 1 Mayıs 1950 Pazartesi günü ise temeli atılmıştır, (Çulha, 1950). Bununla birlikte altı ay içinde bitirileceği taahhüd edilen alanın inşaatı oldukça yavaş ilerlemekte, 1950 yılının Ekim ayında dahi basit makineler ve at arabaları ile inşaatı devam edildiği görülmektedir, (Halk, 1950a). Nemlioğlu'nun yerel basında çıkan yazısına göre 1951 yılında da havaalanı müteahhidinin kaçtığı, işi bıraktığı türünden dedikoduların yaygınlaştığı bu dönemde durum değişmemiş, havaalanı, ineklerin otlak alanı haline gelmiştir, (Nemlioğlu, 1951).

Yapımı yaklaşık üç yıl süren ve daha toprak tesviyesinin önemli bir kısmı ikmal edilmek üzere bulunan Trabzon havalimanı, nihayet 12 Kasım 1952 tarihinde Erzurum'dan gelen askeriye ait iki keşif uçağı inmiştir, (Halk, 1952b). Bununla birlikte Trabzon'a sivil taşımacılık seferlerinin başlaması 1957 yılını bulmaktadır. Yerel basında Türk Hava Yolları'nın Trabzon seferlerinin ise 15 Haziran 1957 tarihinden itibaren başlayacağı ile ilgili haberler mevcuttur, (Halk, 1957a; Halk, 1957b). Bu şekilde insanların iki saat içinde büyük merkezlere ulaşımı, mektup ve gazetelerin ise şehre günlük getirilebilmesi sağlanmıştır.

Tablo 11. Transit yolu, liman

Tablo 11'in devamı

1		TRANSİT YOL, LİMAN	
FOTOĞRAFLAR	TRANSİT YOL	 1	 2
	LİMAN	 3	 4
		 5	
		 6	 7
Kaynaklar: 1, 2, 4, 5 nolu fotoğraflar (Albayrak, 2008: 113, 118, 203, 218); 3 nolu fotoğraf (Albayrak, 1987: 116); 6, 7 nolu fotoğraflar (Trabzon Yomra Gazetesi, 1953).			

3.1.3.2.2. Meydanlar, Parklar, Mesire Yerleri

Türkiye’de modernite düşüncesi mimarlık ve şehir planlama alanlarına da daha çok yabancı aktörler vasıtasıyla giriş yapmıştır, (Cengizkan, 2002: 225). Ernst Egli, Bruno Taut, Clemenz Holzmeister gibi mimarlar, o dönemde Cumhuriyet’in modern kimliğini temsil eden önemli yapılar ortaya koymuşlardır. Başta Ankara olmak üzere Anadolu’nun birçok yerinde başlayan planlama çalışmaları ile bu kimliğinin daha geniş alanlarda temsil edilebilirliği sağlanmış, bu şekilde, aynı zamanda insanların eylemleri, dolayısıyla yaşama kültürü biçimlendirilmek istenmiştir. Bu bağlamda Cumhuriyet döneminde yapılan modern şehir planlarında eğitim, kültür, sağlık yapıları, caddeler, yollar kadar modern davranışın temsil edildiği; meydanlar, spor, eğlence, kısaca sosyalleşme mekânları üzerinde hassasiyetle durulmuştur.

Bunlar arasında, şehirdeki ana yolların bağlandığı, dolayısıyla tüm eylemlerin ve hem de toplanmanın merkezini oluşturan “meydanlar”, modern kent planlarının vazgeçilmez unsurlarıdır. Bu bağlamda merkezi kimliği temsil eden önemli yapılar bu meydanların çevresinde inşa edilmektedir.

“... Ankara’yı Cumhuriyet’in başkenti yapacak olan kamusal örüntünün içerisinde Yenişehir’in tek düğüm noktası olmadığını hatırlamakta fayda var. Bu mekânsal alanın omurgası kentin kuzey-güney aksını oluşturacak, eski ve yeni kent merkezlerini birbirine bağlayacak ve Orduevi, Halkevi, Sergievi gibi düğümleri eklemleyecek olan Atatürk Bulvarı’dır. Kuşkusuz bu ağın (daima Yenişehir’le gerilimli bir ilişki içerisinde olan) bir başka önemli noktası da yine özgün bir dönüşüm süreci geçirmekte olan eski kent merkezidir. Burada bir yandan inşa edilecek Zafer Anıtı etrafında yeni bir meydan tariflenirken, bir yandan da karşı karşıya yerleşmiş bulunan (ikinci) Meclis Binası ve Ankara Palas arasında uzanan Cumhuriyet Bulvarı’nın kendisi Arendt’in tanımına uygun olarak tam bir ‘görünüm mekânı’na dönüşür.”, (Batuman, 2002: 49).

Yalım, meydanlar üzerindeki bu vurguyu, 1923–50 yılları arasında şehirlerin ve binaların bir ulusu temsil ettiği görüşüne dayalı olarak “mimarlık” ve “kentsel mekân yaratımı”nın ulusal kimliğin temsil edildiği en önemli mekanizmalardan biri olarak değerlendirilişine bağlıyor, (Yalım, 2002: 177). Buna göre Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde temsiliyetin en güçlü olduğu ve en iyi gözlemlenebileceği mekânlarından biri başkent Ankara’daki Ulus Meydanı’dır. Bu meydandaki üç eylem türü şu şekilde tanımlanmaktadır, (Yalım, 2002: 181). Birincisi “buradaki anıt ve binaların kullandığı

görsel imgeler yoluyla bellek sanatının tariflediği şekilde yaratılan çağrışımlar”, ikincisi toplumsal eylemler (anma törenleri, toplantılar, vs.) ve “hem bedensel alışkanlıklar hem de toplumda uyulması gerekli kurallar ve edinilmesi gereken zevklere uygun mekânlar yaratmak”tır. Modern eylemelere karşılık gelen modern mekân üretimi, bireyin kentsel mekânı kullanım biçimini belirler ve modern yaşama alışkanlıklarının geliştirilmesine önayak olur.

Peki, meydanların bu sembolik-işlevsel nitelikleri, periferide nasıl ve ne ölçüde temsil edilebilmiştir?

Esasen meydan Cumhuriyet ile birlikte ortaya çıkmış bir mekân değildir. Cumhuriyet’in kurulduğu yıllarda Trabzon’da beş önemli meydanın adı geçmektedir. Bunlar; Meydan²⁶ (Meydan-ı Şarkî, Gâvur Meydanı, Hürriyet Meydanı, Belediye Meydanı), Kavak Meydanı²⁷ (İnönü Meydanı), Zağanos Meydanı (Atapark), Güzelhisar (Kalepark) ve Sakız Meydanları’dır, (Çapa ve Çiçek, 2004: 17).

Gâvur Meydanı, şehir içindeki merkezi ve aynı zamanda limana yakın konumu ile 1820’den sonra yaklaşık olarak otuz yıl Avrupa ve İran arasında gerçekleştirilen yoğun ticari faaliyetin arasındaki önemli bir bağlantı noktası olmuştur, (Emiroğlu, 1992). Gâvur Meydanı, bu döneme kadar Trabzon-İran arasında develer ile gerçekleştirilen bu faaliyetlere bağlı olarak İran’dan gelen ve İran’a gidecek kervanların toplanma alanı olarak kullanılmaktadır, (Şekil 41). Meydan’ın Trabzon-İran ticaret yoluna bağlı olarak artan bir

²⁶ Araştırmacı Veysel Usta, Belediye Meydanı’nın Osmanlı döneminde halk arasındaki isminin Gâvur Meydanı olduğunu, meydanın bu şekilde anılmasının, çevrede daha çok gayr-ı Müslimlerinin ikamet ediyor olmasından kaynaklı olduğunu ifade ediyor. Bununla birlikte Gâvur Meydanı’nın resmi belgelerdeki ismi Meydan-ı Şarkî’dir. II. Meşrutiyet’in ilanı (1908) ile birlikte Hürriyet Meydanı ismini alır. (13.11.2008 tarihinde araştırmacı Veysel Usta ile yapılan söyleşiden derlenmiştir.) Şehir plancısı Lambert’in 1937 tarihinde Trabzon için hazırladığı haritada bu alan, Belediye Meydanı olarak geçmektedir. Meydan’ın hemen doğu kenarında yükselen Trabzon Belediye Binası, alanın Belediye Meydanı olarak isimlendirilmesinde etkili olmuş olabilir. Çapa ve Çiçek, Belediye Meydanı’nda Değirmendere’den şehre getirilen suyun dağıtıldığı yerin bir süre sonra halk arasında Taksim ismiyle anılmaya başladığından bahsederler. Bu meydan’daki Park ise Millet Bahçesi, Belediye Bahçesi, Belediye Parkı gibi çeşitli isimlerle anılmıştır. (Çapa ve Çiçek, 2004: 19). Meydan, günümüzde Atatürk alanı olarak bilinmektedir.

²⁷ Trabzon’da bir dönem Kavak Meydanı olarak bilinen bölge, surlarla çevrili eski kentin batı varoşlarında bulunmaktadır. Kavak Meydanı, doğuda Emir Türbesi’nden başlayarak batıda eski Çömlek fabrikasına (Şimdiki Fatih Devlet Hastanesi) kadarki alan ile sınırlıdır. (18.08.2008 tarihinde Trabzonlu Mimar Bekir Gerçek ile yapılan söyleşiden aktarılmıştır.) Kavak Meydanı, Meşrutiyet’ten beri çeşitli spor faaliyetlerinin, mitinglerin ve bayram eğlencelerinin yapıldığı bir yerdir. (Çapa ve Çiçek, 1004: 20) Kavak Meydanı’nın ismi, Milli Mücadele’de İnönü Savaşları’nın (1921) kazanılmasının ardından İnönü Meydanı’na çevrilmiştir. (13.11.2008 tarihinde Tarihçi Veysel Usta ile yapılan söyleşiden derlenmiştir) Sonrasında 05.02.1934 tarihli Trabzon Belediye Meclisi’nde alınan karar uyarınca İnönü Meydanı’nın ismi Cumhuriyet Meydanı’na çevrilmiştir. Zabıtnamelerde bu karar şu şekilde geçer: “İnönü Meydanı’nın Cumhuriyet Meydanı unvanına çevrilmesi hakkındaki Vilâyet müzekkeresi okunarak mezkûr meydan isminin ‘Cumhuriyet Meydanı’ unvanına çevrilmesi ve mazbatasının tanzimile Vilâyet makamının takdimi” kabul edilmiştir, (TBMZ, 1934d)

öneme sahip olduğu söylenebilir. Trabzon-İran arasında sürdürülen ticaret, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine doğru canlılığını kaybetmeye başlamıştır. Bununla birlikte meydan, merkezi konumuna bağlı olarak Cumhuriyet döneminde de önemli bir toplanma, tören, eğlence ve miting alanı olma görevini sürdürür, (Tablo 12).

Şekil 41. İran'dan gelen deve kervanları, (Trabzon Yıllığı, 1991: 35).

Gâvur Meydanı ve çevresi, merkezi konumu dolayısıyla, Cumhuriyet dönemindeki modern mimarlık hareketinin en fazla temsil edildiği, faaliyetlerin en yoğun gerçekleştirildiği alanların başında gelmektedir. Öyle ki, liman yoluyla şehre gelen yabancıların şehirle ilk karşılaşma yeri olan bu alan, aynı zamanda şehrin medeni ve içtimai durumu ile ilgili ilk izlenimleri de vermektedir. Bu bağlamda meydan, imar planı çalışmalarında da doğu-batı doğrultusunda uzanan tüm yolların birleştiği bir odak noktası olması dolayısıyla modern bir görünüme kavuşturulmalıdır. Bunun için öncelikli olarak bu bölgenin, imar planında yer almayan ve Cumhuriyet'in modern niteliklerine aykırı olan öğelerden temizlenmesi gerekmektedir.²⁸ İkinci aşamada ise devrimleri temsil eden bir yapıya kavuşturulmalıdır.

Bu bağlamda Trabzon Belediye Meclisi'nin 1936–1937 yılı mesai raporunda, Lambert'in Trabzon'a gelerek oluşturduğu avan projede merkez olarak belirlenen Belediye Meydanı'nda modern bir meydan oluşturma plânlarından bahsedilir. Meydan bir Atatürk

²⁸ Bu sürecin sonunda, Belediye Meclisi'nde, çalışmanın ileriki kısımlarında da bahsedilen, (Meydan'da) inşa edilecek bir "anıt" ve (Meydan'ın) güney doğusunda yer alan "sinema"nın yıkılması tartışmaları ortaya çıkmıştır.

Anıtı ile taçlandırılacaktır. Ankara’da kuzey-güney aksı ile oluşturulan omurga ise Lambert planında Maraş Caddesi’nin genişletilmesi yoluyla gerçekleştirilecektir.

“.....Paris’ten celb olunan şehir mütehassısı M. Lambert, şehrimizde kaldığı müddete bazı etüd ve tetkiklerde bulunmuş ve bir avan projeye esas olmak üzere bir harita vücuda getirmiştir. Bu haritaya nazaran şehrimizin atiyen alacağı şekil, mümkün mertebe mevcudu islah ve Maraş Caddesi’nin Anayol ittihazile bu yoldan denize amuden caddeler küşadı, şimdiki Parkın güzel bir meydan haline ifrağıle ortasına denizden görülebilecek bir surette Atatürk Anıtı yapılması ve şehir dâhilindeki bütün ana yolların bu meydanda nihayet bulması, Uzunsokak yolunun arkasından Hükümet konağına doğru yeni bir yol açılması ve sair hususai ihtiva etmektedir.”, (TBMUMR, 1936–1937).

Şehrin güneydoğusundan gelen Trabzon-Erzurun transit yolunun, kuzeyde Trabzon limanına inen Gümrük Caddesi ve batıda şehrin omurgasını oluşturan Maraş Caddesi’nin açıldığı Gâvur Meydanı, Osmanlı döneminde olduğu kadar Cumhuriyet döneminde de şehirdeki önemli bir odak noktasıdır. Bu ise, yakın çevresindeki arsa fiyatlarının spekülatif bir biçimde değişmesine neden olmaktadır. Uzer’in 1939 yılında Yeniyol gazetesinde yer alan beyanatu, şehrin çevresindeki arsa fiyatlarının gelecekte de düşmeyeceği, aksine liman ve transit yoldan dolayı artacağı biçiminde mesaj vermektedir, (Yeniyol, 1939d).

Bu bağlamda Gâvur Meydanı’nın yakın çevresinde halkın kullanımına açık çeşitli projeler de geliştirilmektedir. Taksim’de yer alan eski mezarlığın, gazinosu da olan bir park olarak düzenlenmesi (Halk, 1945e; Halk, 1947g) veya Maşatlık mevkiinde oluşturulan koru ile buranın ileride şehir halkının yararlanabileceği bir mesire yeri olması (Halk, 1943b) planlarında olduğu gibi...

Şehir içindeki parklar, bu dönemde yazılı basında da özenle ele alınan konulardan bir tanesini oluşturur. Erken Cumhuriyet döneminde Meydan parkı, şehirde kullanıma açık olan tek park alanıdır. Bununla birlikte yerel basında, eski Taksim ve İmaret mezarlıklarının düzenlenmesi ile iki ayrı park alanının elde edileceği ve Moloz mevkiinde yeni parkların oluşturulacağı ile ilgili haberler yer almaktadır, (Halk, 1955a; Halk, 1947ğ). Halk gazetesi yazarlarından Kefeli, 1 Haziran 1945 tarihli “Parklarımız ve Taksim Parkı” başlıklı yazısında parkların gerekliliğini şu şekilde vurgulamaktadır:

“Bir memleketi süsleyen eserler arasında parklara, alanlara büyük bir yer vermek lazımdır. Bölgemiz gibi her tarafı yemyeşil bir diyarda bile genel bahçelerin önemi inkâr edilemez. Maddî ve manevî yorgunlukları tabiatın sinesinde, binbir renk ve çiçek arasında avutmak kadar cazip ne olabilir? Bilhassa yaz mevsiminde binaların bunaltıcı muhitinden

parklara çıkmak, artık medeni insanlar için bir ihtiyaç halini almıştır. Sayfıyeleri bol ve nakil vasıtası oldukça mükemmel olan Trabzon’da her vatandaşın mali durumu bu imkânı vermediği için parkların değeri çoğunluk için büyüktür.”, (Kefeli, 1945a).

Esasen 1938 tarihli Lambert plânında da şehir içindeki yeşil alanlara, spor sahaları, oyun mahalleri, plajlar, park, meyvelikler ve gezintiye mahsus saha ve balkonlara önem verilmektedir. Plan hazırlanıncaya kadarki süre içinde izlenen popülist politikaların da etkisiyle ile plân, geçerliliğini büyük oranda kaybetmiş olmasına rağmen, avan projenin bitirildiği 1939 tarihi ile birlikte şehir içindeki söz konusu açık alanlar ile ilgili bazı kararların uygulama yönünde çalışmaların yapıldığı da bilinmektedir. Cemal Rıza Çınar, “Yeni Plana Göre Tetkikler” başlıklı yazısında, bu tarihlerde plân kapsamında yapılması düşünülen çalışmaları ele almaktadır. Çınar, Sipahipazarı’nda yeni bir meydanlık vücuda geleceğini, Ortahisar Medresesi etrafındaki batık tavanlı, karanlık, güneşe düşman medrese odaları, kahve, dükkân, fırın, vs. alanların, Yıldız Sineması ve bitişiğindeki kahvenin yıkılacağını ve Belediye Parkı’nın biraz daha güzelleşeceğini, İskenderpaşa etrafındaki dükkân ve kahvelerin yıktırılarak Belediye önündeki alanın biraz daha açılacağını ifade etmektedir, (Yeniyol, 1939e).

Bu bağlamda 1949’a geldiğinde şehir içinde Trabzon’da şehir halkının temiz hava alabileceği toplam dört adet parktan bahseilmektedir: Kaleparkı²⁹, Meydan Parkı, Taksim Parkı, Atapark³⁰, (Halk, 1949f). Bunlardan Taksim Parkı ve Atapark, söz konusu imar faaliyetlerinin yoğun olarak gerçekleştirildiği alanlardır.

Parkların ve özellikle çocuk bahçelerinin modern şehir yaşantısına birçok yönden katkı sağlamaktadır. Bunlardan bir tanesi, özellikle şehrin büyümesiyle ortaya çıkan bina yoğun dokuda insanlara temiz hava alma imkânı sağlamasıdır. Modenleşme ile avlu ve mahallenin dışına taşan gündelik hayatın bir bölümünün geçirileceği ve toplumsal açıdan modern ilişki ve davranış modellerinin sergilendiği bir alandır. Bundan başka, Yeniyol’da 1937 tarihinde çıkan “Çocuk Bahçesi” başlıklı yazıda, gelecek neslin gelişimi açısından da büyük önem taşıdığı ifade edilmektedir. Habere göre, çocuk bahçesi çocuğu, sokaktan, gayri ahlaki, gayri sıhhi itişip kakışmalardan, dolayısıyla sokak çocuğu olmaktan

²⁹ Halk gazetesinin 25 Şubat 1955 Cuma ve 13 Mayıs 1955 Salı tarihli sayılarında daha önce askeriyenin elinde bulunan, garnizondan alınan izin kartı ile girilebilen ve şehrin en güzel hava alma yeri olan Kalepark’ı, üzerinde yetmiş odalı turistik bir otel yapmayı amaçlayan vakıflar idaresinin devraldığından bahsediliyor. İki yıl boş ve harap bir biçimde bekleyen Kalepark’ın otel inşaatı haricinde kalan saha, Halk gazetesinin 21 Mart 1957 Perşembe tarihli sayısına göre Belediye tarafından gazino olarak kiralanarak, yaz boyunca halkın kullanımına tahsis edilecektir, (Halk, 1955b; Halk, 1955c; Halk, 1957c),

³⁰ İmaret mezarlığı, Doğu illerinden sorumlu üçüncü umumi müfettiş Tahsin Uzer’in katkılarıyla Atapark olarak düzenlenmiştir.

kurtarmaktadır, (Yeniyol, 1937f). Nitekim Lambert planında çocuk bahçesi olarak tanımlı birçok alan bulunmaktadır.

Bu bağlamda şehirde modern toplumsal yaşama alışkanlığını yerleştirme düşüncesiyle, mezarlıklar başta olmak üzere mimari doku üzerinde birçok müdahalenin gerçekleştirilmiş olduğu ifade edilebilir. Eski Taksim mezarlığında bu amaca yönelik bir çocuk bahçesinin oluşturulması çalışmalarına başlanmış, ancak bitirilememiştir, (Yeniyol, 1937f). Yerleşimlerin daha az olduğu şehrin batı kısmında ise eski İmarek mezarlığının düzenlenmesi ile oluşturulan Atapark, bir süre sonra atıl bir görünüm almıştır. 31 Mayıs 1948 Pazartesi günü, Atapark'ın bu hali şu şekilde tasvir edilmektedir:

“Her sene yaz gelir, her yaz bizim Atapark'taki havuza ince saz gelir. Kurbağalar da olmazsa bu zavallı parkın kimsesizlikten yana hali nice olurdu bilmem. Mübarek su bülülleri her nereden üreyip geliyorlarsa gelsinler, kendilerine göre bir şenlik, bir canlılık yaratabiliyorlar ya... Yoksa mezarlıktan parka tebdil edilen bu yerde çoktan baykuşlar ötmeye yarasalar mesken kurmaya başlamış olacaktı.

Tahsin Uzer'in ruhu şad olsun, böyle bakımsız kalacağını bilseydi oraya Atapark ismini kormuydu hiç.

Bugün için rahmetlinin reyini alabilmek mümkün olabilse verdiği ismin derhal değiştirilmesine taraftar olacağından şüphe etmezdim. Çünkü bu park artık ATA ismine yakışır olmaktan çıkmış tamamen atıl bir hale gelmiştir. Bence verilebilecek yeni ve en uygun isim de budur. “Atılpark”, (Halk, 1948e).

Daha önce yukarıda da ifade edildiği gibi meydanlar ve Cumhuriyet meydanları, modernite düşüncesinin kamusal alandaki en önemli görünür sembollerinden bir tanesini oluşturmaktadır. Bununla birlikte meydanların isimlendirilişinde de, modernlik temsilini sürdürme çabası fark edilir. Şehirde Cumhuriyet döneminde yeni oluşturulan mekânlara modernliği temsil eden isimlerin verildiği ve mevcut bazı mekânların isimlerinin de bu temsil ile ilişkili olarak değiştirildiği ifade edilebilir. Cengizkan, Cumhuriyet döneminde Ankara'nın mekânsal kurgusunu incelediği yazısında, bu isim değişikliğini kent mekânlarında ortaya çıkan bir anlam kayması olarak nitelendiriyor, (Cengizkan, 2002: 237). Bugünkü Kızılay Meydanı'nın, Lörcher planı'nda “Cumhuriyet Meydanı” olarak adlandırılırken, 1928'deki kayıtlarda “Kurtuluş Meydanı” olarak adlandırılmasında ya da Trabzon Belediye Meclisi'nin 05.02.1934 tarihli toplantısında alınan bir kararla “İnönü Meydanı” ünvanının “Cumhuriyet Meydanı”na çevrilmesinde olduğu gibi... Bu tür bir müdahale, Cengizkan'ın deyişle nötr bir anlam kaymasını ifade eder. Nötr olma hali,

ismin 1950'lerde olduğundan farklı olarak, o dönemde Cumhuriyet'in kurucu niteliklerinden bir diğeri (kendisi) ile yer değiştirmiş olmasından kaynaklanmaktadır, (Cengizkan, 2002: 237). Bu bağlamda Ankara'da "Kurtuluş" ve Trabzon'da "Cumhuriyet" isimleri ile temsil edilen bu meydanlar, millî mücadele dönemi ve onun kazanımlarına aynı tür bir vurgu yapmaktadır.

Esasen yer isimlerini değiştirmeye yönelik çalışmalar, Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile birlikte yapılmaya başlanmıştır. Bunun en önemli sebebi ise çeşitli etnik grupları bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'nin, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ortaya çıkabilecek tehdit ve taleplere karşı Osmanlı ülkesinin bir Müslüman-Türk devleti olduğunu hatırlatabilecek önlemler almak istemesidir, (Yüksel, 1999: 201-222). Yüksel, Trabzon'da 1913'ten itibaren mahalle ve köy isimlerini değiştirmeye (Türkçeleştirilmesine) yönelik çalışmaların yapıldığından bahsetmektedir, (Yüksel, 1999: 201-222). Bu bağlamda 1916 yılında toplanan vilayet encümeni, Trabzon merkezinde otuz sekiz mahalle isminden sekiz tanesinin değiştirilmesine karar vermiştir, (Çiçek, 1998). Çiçek, Rus işgalinin başlamasıyla bunun gerçekleştirilemediğini, işgalden sonra ise tamamen unutulduğunu ifade ediyor. Bununla birlikte işgal sırasında Ruslar'ın, şehirde mahalle ve sokak isimlerini ve tabelaları Rusça'ya dönüştürdüğü de bilinmektedir.

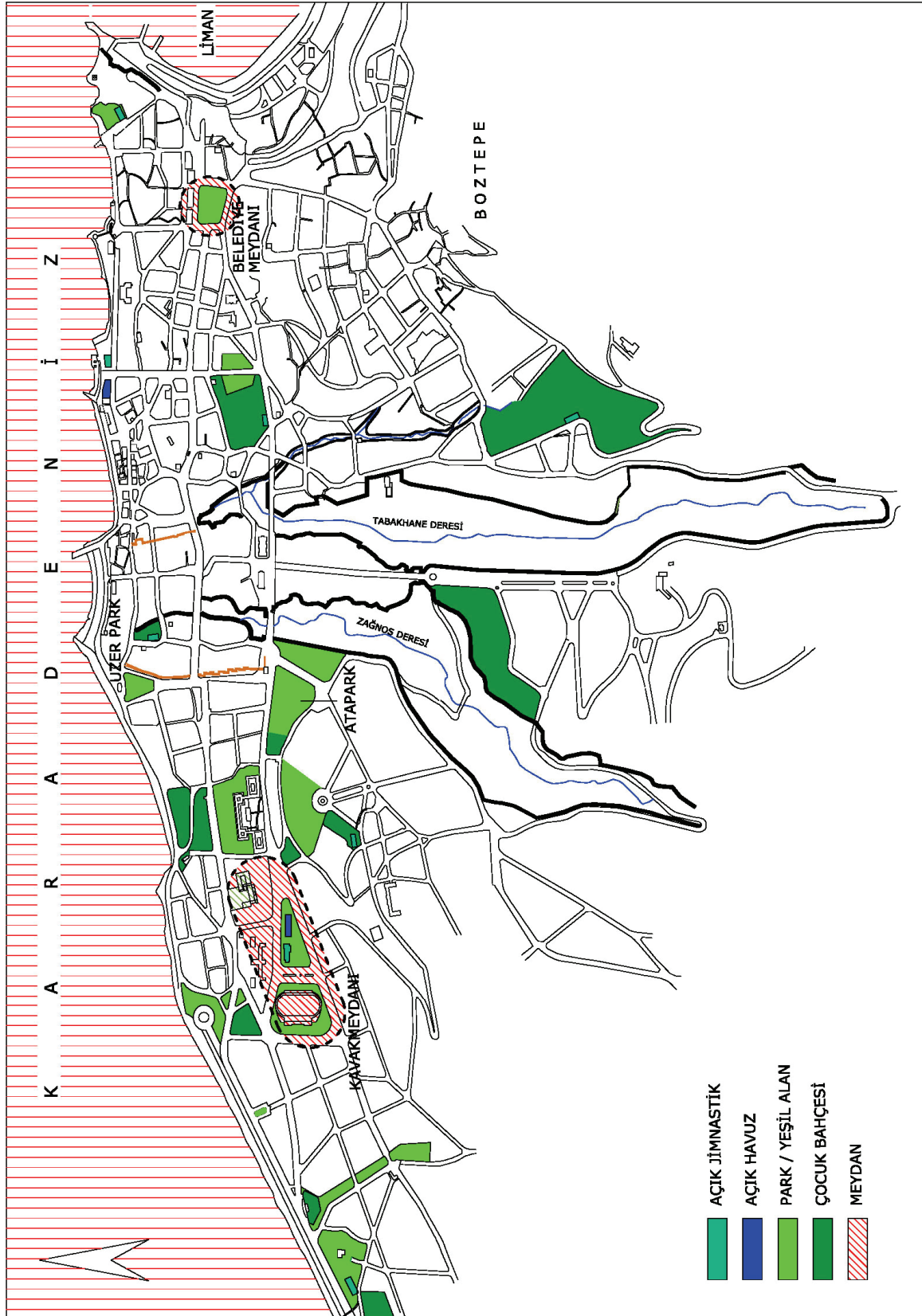
Cumhuriyet döneminde Kazazade Hüseyin Efendi'nin Trabzon'da Belediye Başkanlığı yaptığı dönem içindeki 1925–1926 yılları arasında öncelikli olarak işgal döneminden kalma isimler tekrar Türkçeleştirilmiştir, (Yazıcı, 1997). Buna ek olarak Belediye Meclisi'nin 09.04.1936 tarihli on yedinci oturumunda mahallelerde "mevcut sokak isimlerinin daha esaslı bir surette Türkçeleştirilmesi için Bayan Sakibe, Belediye Reisi Kadri Evren ve üyeden Dr. Rafet, Osman Özatalay'dan ibaret olmak üzere" bir heyet teşkil edilmesine karar verildiği ifade edilmektedir, (TBMZ, 1936a).

Yer isimlerinde yapılan değişiklik, aynı zamanda yerel dillere referans veren yer isimlerinin de Türkçeleştirilme çabasıyla sürdürülmüştür (Örneğin, Zağanos Meydanı'nın Atapark, Faroz Mahallesi'nin Yalı ve Kurtuluş Mahalleleri olarak anılmaya başlanmasında olduğu gibi...) Genel olarak, Cumhuriyet'in kurucu niteliklerini belirleyen ya da uygulayan aktörlerin isimleri, eskiden beri var olan ya da yeni oluşturulan yol, sokak, cadde, park, meydan gibi alanlara verilerek bu temsiliyet sürdürülmek istenmiştir. Örneğin "Kavak Meydanı"nın unvanı, İnönü Meydanı'na, sonrasında Cumhuriyet Meydanı çevrilir. Üçüncü Umumî Müfettişlikten gelen 04.04.1939 tarih ve 347 sayılı tezkere ile "Reşadiye Caddesi", Vali Refik Koraltan'ın Trabzon'a tayininden sonra yürüttüğü çalışmalarından

dolayı, “Koraltan Caddesi”ne çevrilmiştir, (TBMZ, 1939a; TBMZ, 1939c). Belediye Meclisi’nin 13.04.1939 tarihli on beşinci oturumunda alınan kararla bu yolun sonunda deniz kıyısında oluşturulacak parka ise Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer’in ismi verilir.

İmar planına göre yeni açılan yollar, meydanlar, vb. kamusal alanlara, dönemin öncü ideolojisi ile yakın temas kurabilen kavram ve kişiliklerin isimleri verilmektedir. Mevcut bazı mekânların isimleri ise yenileriyle değiştirilir.

Tablo 12. Meydanlar, parklar, mesire yerleri

Tablo 12'nin devamı

2		MEYDANLAR, PARKLAR, MESİRE YERLERİ		
FOTOĞRAFLAR	GÄVUR MEYDANI			
	CUMHURİYET MEYDANI			
	ATAPARK			
Kaynaklar:		1, 2 nolu fotoğraflar (Kardeş, 1999: 59, 64); 4 nolu fotoğraf (Kazgan ve Tokdemir, 1997: 432); 5, 6 nolu fotoğraflar (Trabzon Tekel Müdürlüğü Arşivi, 2009); 7 nolu fotoğraf (Albayrak, 2008: 177)		

3.1.3.2.3. Atatürk Anıtı

Osmanlı döneminde anıt yapımı, ilk olarak, modernleşme hareketlerinin ortaya çıktığı Tanzimat ile görülmeye başlar, (Çelebi, 2006: 1). Cumhuriyet döneminde ise kentteki yenileşme dinamiğinin temsil edildiği somut biçimsel unsurlardan biri olarak anıt inşası teşvik edilir. Cumhuriyet'te anıt ve heykel dikimi konusundaki en büyük destek Atatürk'ten gelmektedir, (Çelebi, 2006: 3).

“ 1923 Mayıs ayı sonlarıydı. Akşam Keçiören'de bir evde Gazi bana dönerek ve cebinden bir not çıkararak, 'Yeni kurulacak devletin ilk anıtı Dumlupınar'da yapılacak. Adı da Şehit Asker Anıtı olacak', dedi ve notu bana uzattı. Emir gereğince Dumlupınar'a gittim. Anıtı yaptım. Toprakta çıkan bir kol Türk sancağını dik tutuyordu. 1924 yılında Anıt kendileri tarafından açıldı. Çok beğenmişlerdi.”, (Osma, 2003: 23).

Yeni Cumhuriyet şehrinde anıt, çoğunlukla, tüm yolların bağlandığı ve gündüzleri hareketin ağırlıklı olarak aktığı merkezlerde inşa edilmektedir. Bu merkezler genelde Cumhuriyet meydanları olarak tanımlanır. Bu alanlarda söz konusu Cumhuriyet düşüncesini idealize eden kutlama, miting gibi türlü etkinlikler düzenlenir. Anıtlar bu etkinliklerin gerçekleştirildiği Cumhuriyet meydanlarının vazgeçilmez unsurları arasındadır.

Milli Mücadele döneminin kahramanlarını ve kahramanlıklarını konu edinen kompozisyonlar, Cumhuriyet'te oluşturulması hedeflenen modern kültürün de “müşterek bağlayıcı değerlerini ifade etmektedir. Bu bağlamda anıt, Cumhuriyet meydanlarının sembolik öğelerinden önemli bir tanesini oluşturur. Bu, değişmez bir biçimde modernitenin Atatürk'ün görünür kişiliği ile özdeşleştirildiği, kimi zaman buna meçhul asker figürlerinin de eklendi bir kompozisyon sergiler. Yeni anıt yüce bir nesnedir ve temsil ettiği şey somut bir ürün olmakla birlikte örülmek istenen modern kültürel ağın, Türk inkılâbının ve katılımın da düşünsel sembolü gibidir. Bu bağlamda Batuman, Ankara'daki planlama hareketinin, meydan ve anıtlar ile birlikte tam bir “görünüm mekânı” tanımladığını anlatmaktadır:

“... Burada, bir yandan inşa edilecek Zafer Anıtı etrafında yeni bir meydan tariflenirken, bir yandan da karşı karşıya yerleşmiş bulunan (ikinci) Meclis binası ve Ankara Palas arasında uzanan Cumhuriyet Bulvarı'nın kendisi Arendt'in tanımına uygun olarak tam bir 'görünüm mekânı' na dönüşür...”, (Batuman, 2002: 44).

1934 yılına ait Trabzon Belediye Zabıtnamelerinde anıt, şehrin çözülmesi gereken üç önemli meselesinden biri olarak değerlendirilmektedir.³¹ Anıt, merkez tarafından yaygınlaştırılmak istenen modernite düşüncesinin Atatürk'ün silüetinde sembolleştirildiği en önemli öğelerden bir tanesidir. Trabzon'da bir Atatürk anıtının inşa edilmesi ise merkezin doğrudan talep ettiği bir faaliyet değildir. Öyle ki Yeniyol gazetesinin başyazarı Bekir Sükuti, 11 Mart 1936 Çarşamba tarihli, “Sayın Üçüncü Umumi Müfettişimiz T. Uzer'den Dileğimiz” başlıklı yazısında şehirde bir Atatürk heykelinin inşa edilmesini teklif etmektedir, (Yeniyol, 1936b). Gazetenin “Bir Boşluk Gazi Heykeli” başlıklı haberine göre ise gazetenin yazarlarından biri (Bu kişinin Bekir Sükûti Kulaksızoğlu olması muhtemel görünmektedir.) Meydan parkı önünde yaşlı bir adam tarafından durdurulmuş ve anıtın neden hala inşa edilmediği, ne zaman inşa edileceği ile ilgili sorular sormuştur, (Yeniyol, 1936g). Bu bağlamda söz konusu haberin içeriği, modernlik ve toplum ile ilgili üç tip okuma yapmaya imkân tanır. Bunlardan birincisi; sadece entelektüel-seçkin grup içinde değil, toplumun genelinde anıt inşası ile ilgili bir beklentinin mevcut olduğu düşüncesidir. Dolayısıyla bu, belki, henüz tam olarak tecrübe edilemeyen, bilinmeyen modernleşmeye karşı uyanan bir “merak” ifadesi olarak da değerlendirilebilir. İkincisi ise; bu beklentiye “yaşlı adam” ın dile getirmiş olmasının arkasında yatan modernleşme heyecanının toplumda herkes tarafından paylaşıldığını türden bir düşünceyi aktarmayı amaçlamış olabilir. (Bu bağlamda Bekir Sükûti'nin 1945 yılından sonra, çalışmalarını Demokrat Parti'de sürdürdüğünü tekrar hatırlatmakta fayda var.) Bunlardan üçüncüsü ise, anıtın Millî Mücadele'nin ardından, kurtuluş ve Cumhuriyet ile birlikte şehirde merkezin desteğiyle sürdürülen çalışmalara karşılık toplumun duyduğu “minnet” duygusunun bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Bu bağlamda bir Gazi anıtının inşası Trabzon için büyük bir borçtur ve onu gerçekleştirmek memleketin şerefi ile özdeşleştirilmektedir: “Yapılacak heykel memleketin şerefi ile mütenasip bir şekilde olmalıdır. Bunun için Hususi İdare de bu işe iştirak etmelidir.”, (TBMUMR, 1934-1936).

Bu süreç içinde Trabzon basını içinde de anıt ile ilgili çeşitli haber ve yorumlar yapılmaya devam etmiştir. Bu bağlamda Yeniyol gazetesinin 3 Mayıs 1939 Çarşamba tarihli sayısında yayımlanan “Trabzon şehri nasıl imar edilmelidir?” başlıklı yazıda, “abideler” üç noktadan şu şekilde değerlendirilmektedir:

³¹ Bu meselelerden birincisi “temiz suyun şehre dağıtılması”, ikincisi “imar planının yaptırılması gerektiği”, diğeri ise “Gazi Heykelinin yapılması”, (TBMUMR, 1934).

“1- Belediye meydanında Atanın kalplerimizde yaşayan ve ebediyete kadar duracak şekilde olan ve onun ismile mütenasip bir heykeli ve onun altından şarıl şarıl akması lazım gelen ve Trabzonlulara zemzem kadar kıymetli olan suyumuz hatırasını her an gönderecek bulunan bu heykelin bir an evvel dikilmesi canı gönülden bir Trabzonlu sıfatile arzu ediyor ve şiddetle intizar ediyorum.

2- Milli şefimizin yapısı alile başarılacak olan Trabzonun imarının yüksek hatırasını planda gösterilmiş olan hükümet mahallesinin cenubundaki sırtın üstünde onun faziletkar yapıcı ve başarılı ve kurucu timsalini hergün geçerken kalbimizle gözlerimizle ve ellerimizle selamlamak her türlü en büyük emeli olduğundan yorozdan çıkan gemilerin ve vapurların gözle görülebilecek şekilde muazzam bir abidesinin dikilmesini istiyorum dersem bütün Trabzonluların fikir ve dimağlarından her gün geçen düşüncelerine tercüman olmuş bulunurum.

3- Her memleket gibi bir meçhul asker abidesine ihtiyacımızın olduğunu hatırlatmak isterim. Bunun yerinin evvelce askeri mahfelin bulunduğu kale veyahud Ortahisar olmalıdır. Her iki mahallinde etrafının genişçe ve düz olması basabile? Tören yapılmasına müsaidir. Bu hususta sahibi sahibi selahiyetli makam askeri garnizon komutanı olmasına binaen kesin neticeyi onun fikrine bırakmayı vazife bilirim.”, (Yeniyol, 1939f).

Meclis’te anıt ile ilgili konuşmalar 1934’te başlamış ve anıtın ne kadara mal olacağı ve nasıl finanse edilebileceği detaylarıyla sorgulanarak 1935’te de sürdürülmüştür. Buna göre o yıl ve gelecek yıl itibari ile Belediye’nin bütçesinden anıt için ayırabileceği miktar toplam 25 bin lira iken “...şehrin şerefi ile mütenasip bir şekilde 50 veya 60 bin liralık bir heykel yapılacağı anlaşılakta olup diğer 25 bin liranın İdare-i Hususiye bütçesinden temin edilmesine gayret olunması icap eder.”, (TBMZ, 1935b). Bir yandan gerçekleştirilmesi planlanan Beledî işler ile şehre modern bir çehre kazandırılmaya çalışılırken, diğer yandan anıtın inşası ile bu çehrenin taçlandırılması amaçlanmaktadır. “Mezuniyet Mazbatası”nda, yapılması planlanan anıt, Türkiye’de modernleşme hareketinin öncüsü ve Türk inkılâbının kurucusu Atatürk’ü temsil edecektir:

“Belediyeler Bankası’ndan istikraz olunacak otuz bin lira ile Türk’ün kurtarıcısı ve Türk İnkılâbı’nın Banisi Atatürk’ün Trabzon’da bir Heykelinin kurulması, şehrin toprak kaldırımlardan kurtarılması, ...”, (TBMZ, 1935c).

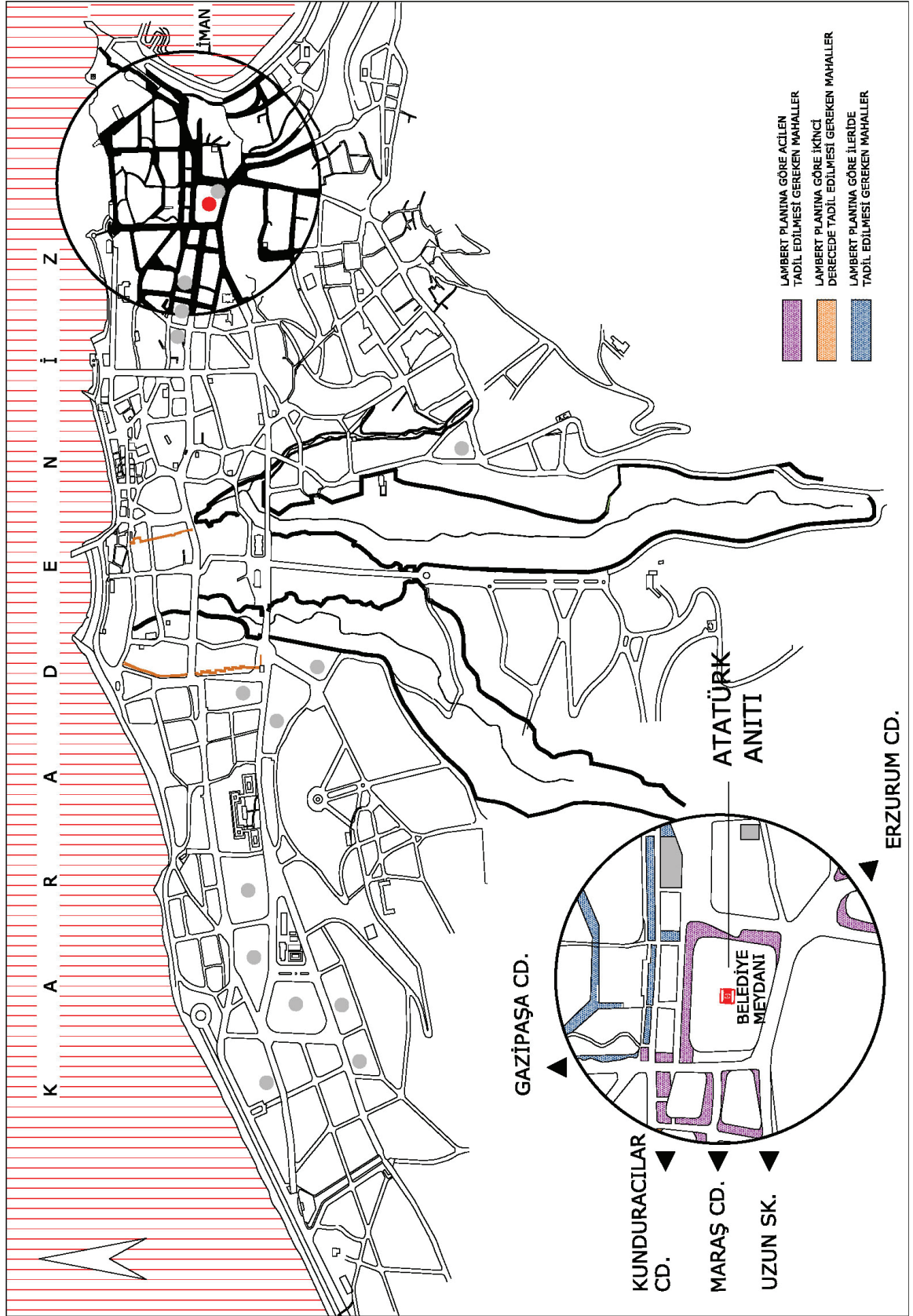
Bununla birlikte 06.06.1935 tarihli olağanüstü kurul toplantısında Belediye bütçesinde yer alan bu otuz bin liralık meblağ, Belediye’nin henüz Banka ile bir anlaşmaya varmamış olmasından ötürü Vilayet tarafından onaylanmamış, geri çevrilmiştir. Bu dönemde

yapılması planlanan Heykel, Parke kaldırım, İskele, İmar planı, Mezarlık projeleri (her ne kadar Belediyeler Bankası borç vermeyi uygun görse de) gerçekleştirilememiştir, (TBMUMR, 1934-1935). Bununla birlikte anıt, Doğu İlleri'nden Sorumlu Üçüncü Umumî Müfettiş Tahsin Uzer'in konu'ya gösterdiği ilgi ve tüccarların gösterdikleri vatanperverliğin bir sonucu olarak fındık ve yumurta ihracatında çuval ve sandık başına alınacak bir miktar para ile finanse edilmesi uygun görülür, (TBMUMR, 1936–1937).

1937–1938 yılı mesai raporunda heykel için açılan yarışmanın sonuçlandığından bahsedilmektedir. Birinciliği heykeltıraş Nejat ve Ratıp Aşır'ın birlikte yaptıkları eser kazanmıştır, (Tablo 13). Bununla birlikte Ata'nın ölümü üzerine söz konusu heykelin başka bir biçimde temsil edilmesi gerektiği gündeme gelmiş, kazanan kompozisyonun inşa edilmesinden vazgeçilmiştir. Anıtın Atatürk'ün at üstünde olmamak koşulu ile sivil veya askerî kıyafetli bir kompozisyonundan oluşması gerektiği karara bağlanır, (TBMZ, 1947). 1949'da heykel için GSA tarafından açılan ikinci bir yarışmayla birinciliği kazanan maketin inşa edilmesi kabul edilmiştir. Halk gazetesine göre 70 bin lira keşif bedelli Atatürk heykeli, 1949 tarihinde heykeltıraş Hüseyin Anka Özkan ve heykeltraş Yavuz Göre'ye ihale edilmiştir, (Halk, 1949g). Heykelin tekrar gündeme gelmesi ile birlikte nereye dikilebileceği ile ilgili öneriler de yine bu tarihlerde basında yer almıştır. Halk gazetesi, imar planında yeri olmayan parkın güneydoğusundaki Şems Oteli'nin kaldırılması ve yeni belediye binasının cephesini parka çevirmek koşuluyla anıtın Meydan parkında yapılabileceğini veya bu yerin Taksim parkı veya Kalepark olabilirliği üzerinde görüş bildirmektedir, (Halk, 1949ğ). Bununla birlikte askeri üniformalı Atatürk'ün bir kaide üzerindeki tasvir edildiği 3,5 metre ve 3500 kilo olan anıt, Lambert planında belirlendiği gibi Meydan parkının ortasına yerleştirilmesi için hazırlıklar yapılmaya başlanır, (Halk, 1949h). Anıtın kendisi de nihayet 30 Ağustos 1950 Zafer Bayramı'nda törenle açılacaktır, (Halk, 1950b; Halk, 1950c).

Kompozisyonun, siyasal yönetimin müdahalesi sonucu belirlenen somut fiziksel karakteri, Avrupa'da o dönemlerde modern sanatın Klee, Kandinsky gibi öncüllerinin ortaya koyduğu soyut-estetik yorumlarını, yani anıtın sanatçının bireysel ürünü, sanat eseri olma niteliğini görmezden gelmektedir. Dolayısıyla anıt, erken Cumhuriyet'te siyasal bir öge olarak inşa edilir ve kompozisyon ise somut-sembolik imgeler üzerinden ve mesaj kaygısı ile biçimlendirilir.

Tablo 13. Atatürk anıtı

Tablo 13'ün devamı

3	ATATÜRK ANITI	
KİMLİK BİLGİLERİ	PROJE TARİHİ	1949
	HEYKELTRAŞ	Hüseyin Anka Özkan, Yavuz Göre
	MEVKİİ	İskenderpaşa Mh., Atatürkalanı
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☐ Eğitim ☒ Kültür ☐ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☐ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet
		
ÇİZİMLER / FOTOĞRAFLAR		
	<p>Kaynaklar: 1 nolu fotoğraf (Trabzon Yomra Gazetesi, 1953); 2 nolu fotoğraf (Halil İbrahim Düzenli arşivi, 2007); 3 nolu fotoğraf için bkz. (URL-11, 2009).</p>	

3.1.3.2.4. Atatürk Müzesi (Atatürk Köşkü)

Cumhuriyet döneminde tarih alanında yapılan çalışmalar; tarihsel materyalleri toplama ve amaca uygun bir biçimde bir araya getirme ve bir tarih yazma geleneği oluşturma düşünceleri çevresinde yoğunlaşmaktadır.

Tarihsel materyalleri toplama ve bir araya getirme, Osmanlı geçmişinin mimarlık alanındaki ve etnografik eserlerinin müzeleştirilmesi veya müzelerde sergilenmesi ve arşivcilik çalışmaları modernlik gereksinmelerinin bir sonucu olarak ele alınmıştır. Yenişehirlioğlu, Topkapı Sarayı'nın müze olarak kullanıma açılmasını, Efkaf-ı İslamiye Müzesi'nin Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ne dönüştürülmesini, Ankara'da Etnografya Müzesi'nin kuruluşunu, vb. bu dönemde yapılan müzecilik çalışmaları arasında göstermektedir, (Yenişehirlioğlu, 1999: 169).

Müzeler, kentleşme, yeni yaşama biçimlerinin, dolayısıyla modernleşmenin bir parçası olarak ulus bilincinin uyandırılmasında önemli bir rol üstlenirler. Buna ek olarak modern toplumsal yaşantının bir gereği olarak müze, kapalı, içe dönük yaşama biçimlerinin modern yaşama kültürü ile yer değiştirdiği Cumhuriyet dönemindeki en önemli kültürel odaklardan bir tanesini oluşturmaktadır.

Müzeler, tüm Batılı olmayan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de modernleşme ve uluslaşma düşüncesi ile eşzamanlı olarak ortaya çıkan tarihsellik düşüncesinin sonucu olarak oluşturulmaya başlanır.³² Ulusçuluk düşüncelerinin etkisiyle devletlerde çözümlerin yaşandığı bu dönemde, çok kültürlü Anadolu toplumu içinde yapılan bu çalışmaların, daha çok müşterek değerlere yaptığı vurgu ise dikkat çekicidir. Erken Cumhuriyet döneminde gelenek, yavaş yavaş müzelerdeki camekânlar arkasında, seyirlik bir nesne olarak yerini alırken, modernin de bir devlet politikası olarak yükselişe geçtiği ifade edilebilir.

Bu tavır, mimarlık ve şehir planlama alanlarında da sürdürülmek istenmiştir. Cumhuriyet'i temsil eden modern mimarlık geleneğinin tarihselleştirilmesi, dolayısıyla geleneksel Türk Evi kavramının ortaya çıkışı bu sürecin bir parçası olarak da değerlendirilebilir. O dönemde İTÜ'nün akademik kadrosunun genç kesiminin ağırlıklı bir biçimde üzerinde çalışarak arşivlere kazandıracığı geleneksel Türk Evi, Tanyeli'nin

³² Müzenin modernite ve tarihsellik ile olan ilişkisi, Tanyeli'nin şu ifadelerine dayandırılarak kullanılmıştır: "Modernleşme ile birlikte her yerde olduğu gibi Türkiye'de de mimarlığın tarihselliği keşfedilecektir. Ne var ki bu keşif muhtemelen tüm Batılı olmayan toplumlarda olduğu gibi burada da uluslaşmayla eşzamanlı olarak gündeme gelir.", (Tanyeli, 1999: 283).

deyişle aslında “yaşayanı ölü olarak sunmak biçimindeki anakronizmanın bilinçli bir yaklaşımının sonucudur”, (Tanyeli, 1999: 285).

Erken Cumhuriyet döneminde, müşterek tarih bilincini yüceltmeye yönelik bu tavır, kurulan müzeler ve müzecilik çalışmaları ile belli düzeylerde periferiye de taşınmıştır. Bununla ilgili yapılan öncelikli çalışmalardan biri, Trabzon Halkevi’nde bir Tarih ve Müzecilik Kolu’nun oluşturulmasıdır. Bu dönemde kız ve erkek sanat okullarının düzenlediği sergiler de toplumda bir davranış modeli olarak “sergi gezme” düşüncesinin gelişimine yardımcı olmaktadır. Yerel basında çıkan haberler ile de bu düşünce pekiştirilmektedir. Bu bağlamda Alap’ın 1936 tarihinde Yeniyol gazetesinde Eylül ayı boyunca kaleme aldığı “Trabzon’da bir halk müzesi niçin kurulamıyor?” adlı yazı dizisi, Trabzon’da modernlik faaliyetleri ile yönlendirici bir etkiye sahiptir, (Alap, 1936).

Nihayet 1937 yılına gelindiğinde, yerel kaynaklarda, şehir merkezinde bir “Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi” tesisi için yer arayışlarına başlandığı ile ilgili haberler yer almaya başlamıştır, (İnan Dergisi, 1937a: 31).

Bu bağlamda erken Cumhuriyet döneminde Ata’yı ve merkezden gelen birçok devlet büyüğünü ağırlayan, dolayısıyla Cumhuriyet’in bir dönemine yakından tanıklık eden Atatürk Köşkü’nün, Ata’nın ölümünden sonra müzeye dönüştürülmesi için çalışmalara başlanmıştır.

Köşkün, 1890 tarihinde banker Konstantin Kabayanidis isimli bir Rum vatandaş tarafından yaptırıldığı rivayet edilmektedir, (Sayıl, 1990: 27), (Şimşek, 1993: 180). Soğuksu mevkiinde yer almaktadır. Burası, Trabzon’un varlıklı ailelerinin, yazın şehrin rutubetli ve sıcak havasından uzaklaşarak geldiği, nispeten daha serin olan ve yazlık köşklerinin bulunduğu bir alandır. Şehirdeki en gösterişli yapılardan bir tanesidir.

Modern imkânlarla sahip bir otelin olmadığı sık sık dile getirilen şehirde, köşk Trabzon’a gelen Tahsin Uzer gibi devlet erkânı için de konaklama imkânı sağlamıştır. 1937–1939 yılları arasında, Uzer’in de etkisiyle şehir dışından gelen önemli misafirlerin ağırlandığı önemli bir mekân olmuştur.³³ Nitekim Atatürk’ün Trabzon’a yaptığı ziyaretleri sırasında ikametine tahsis edilmiş ve Atatürk Köşkü olarak anılmaya başlanmıştır, (Tablo 14).

Atatürk’ün ölümünden sonra köşkün eşhasın eline geçme endişelerinin de etkisiyle 1940 yılında Soğuksu mevkiindeki Bayan Makbule’ye ait Atatürk Köşkü’nün inkılâp

³³ Bu tarihler arasında çıkan Yeniyol gazetelerinde, Tahsin Uzer’in Trabzon Lisesi mimarı Bruno Taut’un şerefine Soğuksu Köşkü’nde verdiği ziyafet, Uzer’in başkanlığında Doğu valilerinin Trabzon Soğuksu Köşkü’nde toplanması ve yine Uzer’in köşkte verdiği garden parti ile ilgili haberler bulunmaktadır.

müzesi yapılmak üzere 10 bin lira mukabilinde istimplâki kabul edilmiştir, (TBMZ, 1940; Halk, 1943c; Yeni Yol, 1940a). Buna göre halkevi, vilayet dâhilindeki tarihi kıymete haiz eserleri toplayarak müzede toplamak amacıyla çalışmalar yapmaya başlamıştır, (Yeni Yol, 1941a).

Bundan üç yıl sonra, 19.04.1943 tarihli Belediye Meclisi'nin on birinci oturumunda müze ile ilgili detaylı bir talimatname oluşturulmuştur. Buna göre:

- “ 1- Köşkün bahçesi yaz ve kış mevsimlerinde her gün halka açık bulundurulacaktır.
- 2- Bahçe dâhilinde halkın istirahatı için kâfi miktarda banklar konulacaktır.
- 3- Belediyece tarh ve tanzim olunacak bahçede daimi bir bekçi istihdam edilecek, tarhiyat ve tezyinata ve çiçeklere ziyaretçiler tarafından hiçbir suretle dokunulmayacak ve hüsnü halde muhafazasına dikkat olunacaktır.
- 4- Ebedi şef Atatürk'ün hatıralarını yaşatan binanın birinci katında tesis edilen müze, yaz aylarına münhasır olarak haftanın Cumartesi ve Pazar günleri halka açık bulundurulacağı gibi millî bayram ve umumî tatil günlerinde de milli tezahurata vesile olmak üzere mektep talebelerine vesair ziyaretçilere açılacaktır.
- 5- Ziyaretçiler müzeyi tetkikleri sırasında, bir memur rehberlik vazifesini ifa edecek ve ziyaretçilere izahat verecektir.
- 6- İzdihama mahal kalmaması için ziyaretçiler azami on beşer kişilik gruplar halinde sıra ile binaya girebilecekler, ilk grup çıktıktan sonra diğer gruplarda yine on beşer kişilik kafieler halinde binaya girebileceklerdir.
- 7- Müzeyi ziyaret esnasında ziyaretçilerin sigara içmeleri, kanepeler ve koltuklarda oturup mütalaa ve müsafahada bulunmaları yasaktır. Her ziyaretçi müzeyi gezerek ayakta izahat alacak ve lüzumundan fazla müze dâhilinde kalmayacaktır.
- 8- Müzede bir hatıra defteri bulundurulacak, arzu eden ziyaretçiler, ihsasatını kısaca bu deftere yazabileceklerdir.
- 9- Bu talimatnamenin bir sureti müzenin methalinde büyük harflerle yazılı ve asılı bulundurulacak ve talimatnameye riayet etmeyenlere izahat verilmeyecek ve haklarında umuru Belediyeye müteallik ahkâmı cezaiye kanunu hükümleri dairesinde muamele yapılacaktır.”, (TBMZ, 1943).

Talimatname, geleneksel toplumda işlevi tanımlı olmayan ve henüz bir kullanım modeli geliştirilmemiş olan müze mekânı ile ilgili eğitici esaslara sahiptir. Bununla birlikte yapının şehir merkezine nispeten uzak konumu, kolay ulaşılabilir olmaması, müzenin

etkisinin doğrudan/bilinçli bir modernleştirici hareket olarak ele alınmadığının göstergesidir.

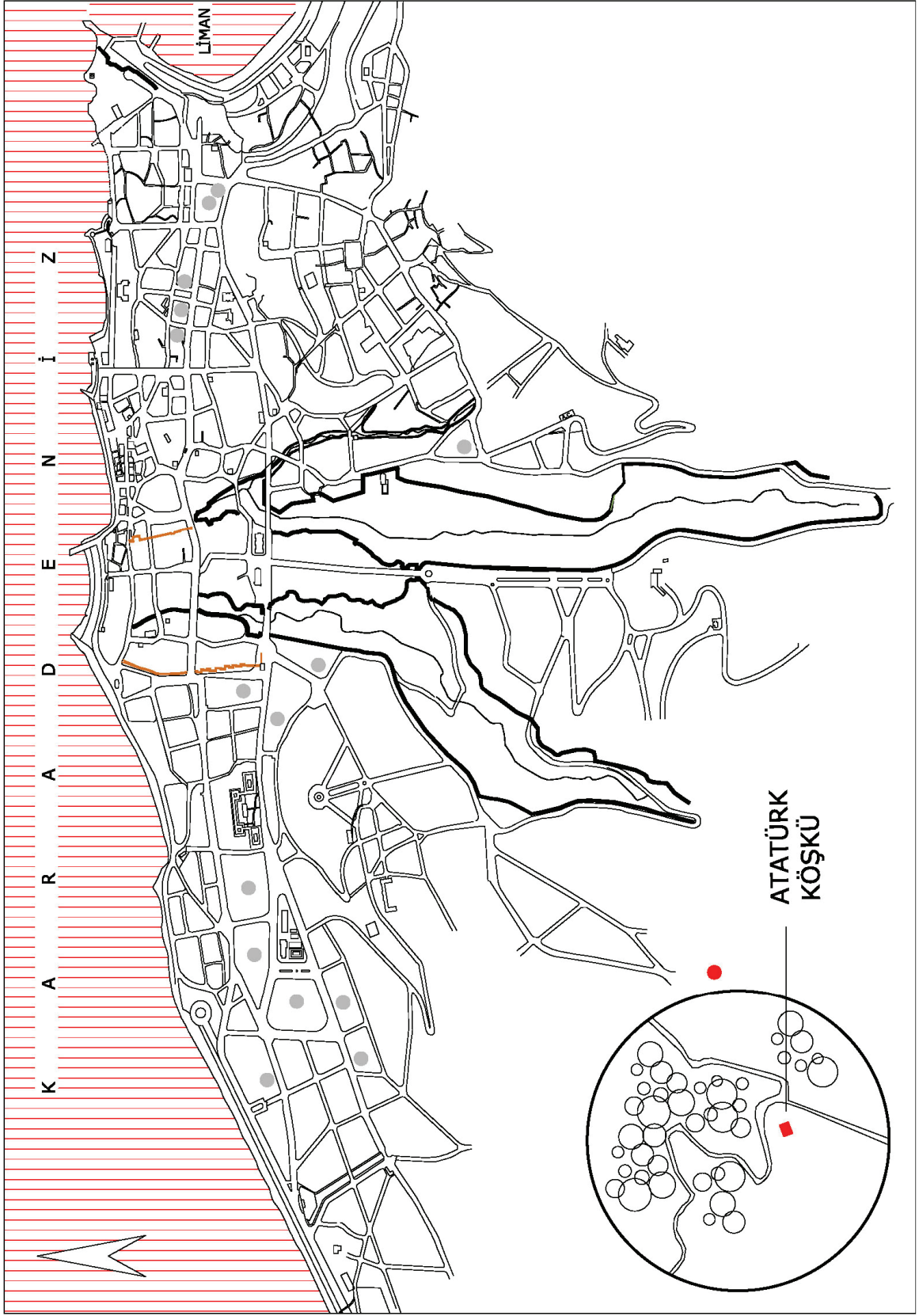
“Avrupa ve Batı Rönesans mimarisinin etkilerini taşıyan binada büyük ve gösterişli Avrupa simgeleri kullanılmıştır. Bununla birlikte Köşkün dış cephesinde taş işçiliği kullanılmış olup, bahçesi çam ağaçlarıyla çevrilidir. İç cephede tuğla kullanılmış merdivenler ahşap ve korkulukludur. Katlarda karo kullanılmış ve tavanlar ampir tarzda alçı süslemelidir. Su ve ısı tesisatı ise zamanın ileri teknolojisiyle döşenmiştir. Atatürk Köşkü, bodrum katıyla birlikte 4 katlı teşçilli bir yapıdır. Giriş katında oturma odası, dinlenme odası, yemek odası ve misafir odası bulunmaktadır.

Kattaki mekânlara geçit veren giriş katı salonunda Atatürk' ün 15 Eylül 1924 tarihi akşamı Belediyece verilen yemekte yaptığı konuşmalarının metni asıdır. Salonun ortasında bilardo masası bulunur. Tavana asılı porselen gövdeli avize Nemlizade Konağı'ndan temin edilmiştir. Salonun kuzey girişindeki dinlenme odasında büyük önder mal varlığının büyük bir bölümünü millete armağan etme kararını imzalamıştır.

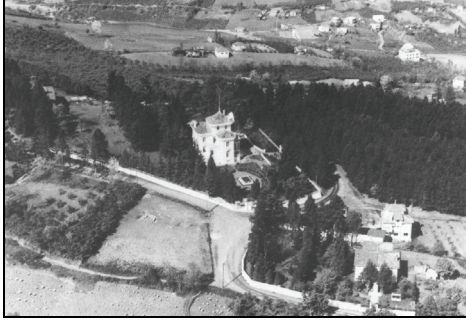

Birinci katta çalışma odası, büyük yatak odası, bekleme odası ve toplantı odası vardır. Bu odalara geçit veren salon duvarlarında Atatürk'ün değişik yurt gezilerine ait fotoğrafları ve bizzat kendi kurşun kalem işaretlerinin bulunduğu Türkiye haritası bulunmaktadır. İkinci katta ise salon ve salona açılan iki oda bulunmaktadır.”, (URL-7, 2009).

Şehir müzesi, biçimsel açıdan, ulusun modernlik ile birlikte tanımlanmış müşterek değerlerine referans vermekte yetersiz kalmaktadır. Ancak Cumhuriyet'le birlikte devlet büyüklerine modern verdiği modern işlevsel hizmet, Ata'nın ölümü ve diğer koşullara bağlı olarak, köşkün tarihsel anlamını arttırmıştır. Bu, müzeye dönüştürülmesinde etkili olmuştur.

Tablo 14. Atatürk Müzesi (Atatürk Köşkü)

Tablo 14'ün devamı

4	ATATÜRK MÜZESİ (ATATÜRK KÖŞKÜ)	
KİMLİK BİLGİLERİ	YAPILIŞ TARİHİ	1903
	MİMARİ	Konstantin Kabayanidis
	MEVKİİ	Soğuksu/Ata Cd.
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☐ Eğitim ☒ Kültür ☐ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☐ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet
		
		
		
		
ÇİZİMLER / FOTOĞRAFLAR	Kaynaklar: 1 nolu fotoğraf (Kardeş, 1999: 94); 2 nolu fotoğraf (URL-12, 2009); 3 nolu fotoğraf (URL-13, 2009); 4 nolu fotoğraf (URL-14, 2009), 5 nolu fotoğraf (URL-15, 2009); 6 nolu fotoğraf (URL-16, 2009).	

, 3.1.3.2.5. Turan Sineması

Sinema, burjuva yaşam tarzını kolektif ve bireysel ölçeklerde olumlayacak dönüştürücü mekânlardandır. Modern şehir mekânında sosyal yaşantının geçtiği önemli odaklardan bir tanesini oluşturur. Sargın, sinema mekânı ile de ilişkilendirdiği Ankara'daki sosyal-mekânsal yapılanmayı şu şekilde anlatmıştır:

“1930’ların Kızılay’ı, hükümet yapılarının faaliyete geçtiği Bulvar üzerindeki villaların yerlerini 3–4 katlı apartmanlara bıraktığı ve Kızılay Parkı etrafında canlı bir atmosferin geliştiği bir ortamdır. Radyo ve sinemanın katılımıyla da kamusal hayat gelişmeye başlamış, öncelikle Ulus’ta olmak üzere ilk sinemalar ve kitabevleri hizmete açılmıştır.”, (Batuman, 2002: 53).

Sinema, içe dönük yaşama biçimlerinin modern yaşama kültürü ile yer değiştirdiği Cumhuriyet dönemindeki en önemli kültürel odaklardan bir tanesini oluşturmaktadır.

Trabzon’da sinema, Milli Mücadele’nin sonlarına doğru önem kazanmaya başlamıştır, (Çapa ve Çiçek, 2004: 237). 20. yüzyıl başından itibaren yazlık ve kışlık sinemaların sayısı gittikçe artmıştır. Pulathaneli, Cumhuriyet’in ilk yıllarından 1975’lere kadar Trabzon’da işletmeye açılan 23 sinemadan bahsetmektedir. Bunlar, Turan Sineması (yapım tarihi 1912), Yıldız Sineması (1920’de gösterime açıldı), Yıldız Bahçesi Yazlık Sineması (1932’de işletmeye açıldı), Millet Bahçesi (Meydan Parkı) Yazlık Sineması, Güzelhisar Yazlık Sineması, Yazlık Asri Türk Sineması (1933’te açılmıştır), Yazlık Panorama Bahçesi, Şark Sineması (1933’te açılmıştır), İpek Sineması, Halkevi Sineması (1939’da açılmıştır), Lale Sineması (ilk film 1952’de gösterime girmiştir), Yazlık Atlas Sineması, Yazlık Saray Sineması (1953’te işletmeye açılmıştır), Kışlık Saray Sineması (ilk film 1954’te gösterime girmiştir), Konak Sineması (ilk film 1965’te gösterime girmiştir), Yazlık İnci Sineması (ilk film 1958’de gösterime girmiştir), Sahil Sineması, Renk Sineması, Melek Sineması (ilk film 1967’de gösterime girmiştir), Fuar Sineması, As Sineması (ilk film 1969’da gösterime girmiştir), Atapark Sineması (ilk film 1975’te gösterime girmiştir), Yazlık Hisar Sineması’dır, (Pulathaneli, 1988: 36-42).

Sinemalar, gerek gösterime giren filmlerin içeriği ile gerekse insanların toplu halde buldukları kamusal alanın niteliklerine bağlı olarak modern toplum üretiminin en önemli araçlarından biri olarak görev yapmaktadır. Bu bağlamda sinemanın kendisi modern toplumsal bir faaliyettir, ancak etkisi oranında içeriği de o derece dikkatlice ele alınmalıdır. Bu düşünce, dönemin yerel gazetelerinden birinde şu şekilde ifade edilmektedir:

“... Hal böyle iken bazı arkadaşların da şikâyet ettiği gibi rasgele yaştaki insanlara rasgele filmler göstermenin ne kadar muzır neticeler doğuracağını bu günden kestirmek mümkündür. Bu itibarla sinema filmleri esaslı bir tasnife tabi tutulamaz mı? Yarınki nesil için bu her şeyden önce düşünülmesi icap eden bir keyfiyettir. Okulla ev, ana ve baba ile öğretmen; hatta idarecilerimiz bile bu işde baş başa vererek bir tasnif yapmalıdırlar. Ve sinema filimlerini esaslı bir kontrol altına almalıdırlar.

Genç ve körpe dimağlara; vurdu kaçtı hırsız filmelerile birlikte Holivut kadınlarını bayağı aşk sahnelerini canlandıran köşeleri göstermekten ziyade; seciye ve karakter sağlamlığı aşıl原因 feragat ve sadakat sahnelerini meşk ettirmek lazımdır. Her filimin; seviyesine göre bir seyirci kütlesi olması icap eder...”, (Halk, 1943d).

Halk gazetesinin 6 Nisan 1945 Cuma tarihli bir başka sayısında sinemanın faydaları yanında zararlarının da olduğu, filmlerde zararlı öğelerin bile süslenerek aktarıldığından dolayı çocukların sinemaya kontrolsüz biçimde ve sürekli gitmesinin doğru olmadığı ifade edilmektedir, (Halk, 1945f).

Şehirdeki toplumsal etkinlik alanının kısıtlı olduğu bu dönemde sinema, şehir halkı üzerinde önemli etkileri olan bir faaliyettir. Çok partili hayat ile birlikte, Demokrat Parti, sinema dilinin toplum üzerindeki gücünü kullanarak şehirde siyasî propaganda denemelerine girişmiştir. Bu bağlamda Halk gazetesinin 5 Mart 1954 Cuma tarihli sayısında Sümer, İpek, Lale Sinemaları'nın yanında Demokrat Parti'nin de iki siyasal içerik film gösterimi gerçekleştireceğinden bahsedilmektedir, (Halk, 1954).

Şehirde sinemanın içeriğine ilişkin tartışmalar sürerken, yine bu tarihlerde henüz sinemayla tanışmamış köyler de yok değildir. Halk gazetesinin 9 Nisan 1943 Cuma tarihli haberine göre halkevinin köycülük kolu tarafından bir köyde zirai bilgilendirme amaçlı gerçekleştirilmek istenen film başladığında bazı köylüler korku halinde alanı terk etmişlerdir, (Halk, 1943e).

Şehirde ise sinemalar, halkın gündelik yaşantısını büyük oranda bu mekânlara taşınmasıyla mahallî bir niteliğe bürünmüştür. Bu zaman zaman yerel basında da eleştirilmektedir. Nemlioğlu, sinemada Halide Edip Adıvar'ın eserinden uyarlanan “Vurun Kahpeye” adlı filmin oynandığı günlerde çorap bohçasını ve yün örgüsünü alan kadınların sabahın sekizinde sinemaya koştuklarından bahsetmektedir, (Halk, 1950ç). Yemek vakti gelince sefertaslarını, ekmeklerini, katıklarını çıkararak atıştırmaya başlayan kadınlar, film sırasında ibadet vakitlerini de kaçırmamak için bir kenarda ibadet etmeyi de eksik etmemektedirler, (Halk, 1946ğ).

Sinema salonları sadece sinema gösterimi için değil, özellikle 1940'lı yılların sonlarına doğru Halkevi'nden sonra okul müsamereleri, vb. faaliyetler için kullanılmaya başlanmıştır.

Öte yandan şehirde, dönemin koşulları içinde kısıtlı bir bütçeye sahip olan Belediye için sinema önemli bir gelir kaynağıdır. Bu bağlamda 24–25.11.1931 tarihli Trabzon Belediye Meclisi toplantılarında sinema tarifelerinin detaylı bir biçimde belirlenmiş olduğu görülür, (TBMZ, 1931). Buna göre sinemadaki mevki ve seyircinin statüsüne göre tarifeler şu şekilde belirlenmiştir:

Sinemalar	Kuruş	Kuruş
Gece alt kat localar:	200	Üst kat localar 150
Birinci Mevki	40	
Balkon	30	
İkinci Mevki	20	
Talebe için birinci mevki	25	
Talebe için balkon	20	
Talebe için ikinci mevki	15	
Gündüz alt kat localar	150	Üst kat localar 100
Birinci mevki	30	
Balkon	20	
İkinci Mevki	15	
Talebe ve idman mıntıkasının bilfiil		(Sporcuların bu istisnaiyeti sporcu olduğuna dair musaddak geceye de şamildir) vesikasını havi sporcular
Birinci Mevki	20	
Balkon	15	
İkinci Mevki	10	

“Trabzon'da sinema denildiğinde akla kuşkusuz, bugün yerinde yeller esen, Meydan Parkı'nın büyük bir bölümünü kaplayan, bir cephesiyle Belediye binasına bakan yapı” (Çapa ve Çiçek, 204: 237), yani Turan Sineması gelmektedir. Turan Sineması, 1912

yılında özel bir şirket tarafından belediye arazisi üzerinde inşa edilmiştir³⁴, (Pulathaneli, 1988: 36). Yıkıtılana kadar Turan, Yıldız, Sümer gibi çeşitli isimlerle anılmış ve gerek sinema gösterimi gerekse de toplanma amacıyla kullanılmıştır. Sinema, Trabzon'da kültür merkezi ve sinema olarak inşa edilmiş ilk ve o yılların tek yapısıdır, (Tablo 15). Binanın planimetrik çizimleri bugün elimizde bulunmamaktadır. Bununla birlikte Çapa ve Çiçek binayı şu şekilde tanımlamaktadırlar:

“Önden iki katlı, arkadan tek katlıydı. At nalı şeklinde, salonu bir uçtan bir uca çevreleyen 13 locası vardı. Girişte geniş bir salonu bulunmaktaydı. Üst locaların arka bölümü balkonu.” (Çapa ve Çiçek, 204: 239).

Sinema binasının, Trabzon'da Lambert planı kapsamında meydanın genişleme alanı içinde yer alması, Belediye Meclisi'ndeki yıkma tartışmalarının başlamasına sebep olur. Modern kamusal mekânı daha çok sosyal yönüyle biçimlendiren Turan Sineması'nın, şehri –modern- fiziksel olarak biçimlendiren Lambert planına göre yıkılması gerekmektedir. Bu gereklilik, esasen, sosyal, ekonomik, fiziksel, vb. açılardan şehirdeki her bir modern faaliyeti birbirinden bağımsız bir işleyen mekanizmalar biçiminde, tekil ve tek yönlü düşünme pratiğine işaret etmektedir. Bu, Trabzon şehrinde yapılan çalışmalar açısından çelişkili bir durum oluşturur. 12.04.1939 tarihinde söz konusu avan projesine göre Lambert planında yer almayan sinema binası ve müstemilatının yıkıtılması konusunda tartışmalar başlar.

Zamanın belediye başkanı, imar planında olmayan sinema binasının yıkımına başlamak konusunda ısrar etmektedir. Modern bir şehrin planlanması, kontrollü bir biçimde büyümesi ve kamusal hizmetlerin dengeli bir biçimde dağılımı için imar planı gerekmektedir. Bu aynı zamanda şehir için modernleşmek düşüncesi adına yapılması gereken bir fedakârlıktır. Çünkü yıkımı düşünülen sinema binası gibi başka bir tane daha bulunmamaktadır. Bununla birlikte mecliste başkana muhalif düşünceler de geliştirilmektedir. Muhalefetin çıkış noktasını sinemanın yıkım zamanı ile ilgili olarak başkanın ortaya koyduğu aciliyet oluşturmaktadır. Muhalif üyelerden Tevfik Yunusoğlu'na göre Lambert'in yaptığı plan henüz bir avan proje aşamasındadır. Bu nedenle yıkıldıktan sonra muhtemelen plana göre tekrar düzeltilmesi gerekecektir. Bu ise planın yapım maliyetini arttıracaktır. Sinema meydan açılacağı zaman yıkılmalıdır. Buna karşılık Başkan anıt için ikinci bir yarışma açacaklarından ve onun bu meydana yer alacağından, yarışmanın sonucunda ise zaten derhal meydanın açılması gerekeceğinden bahseder.

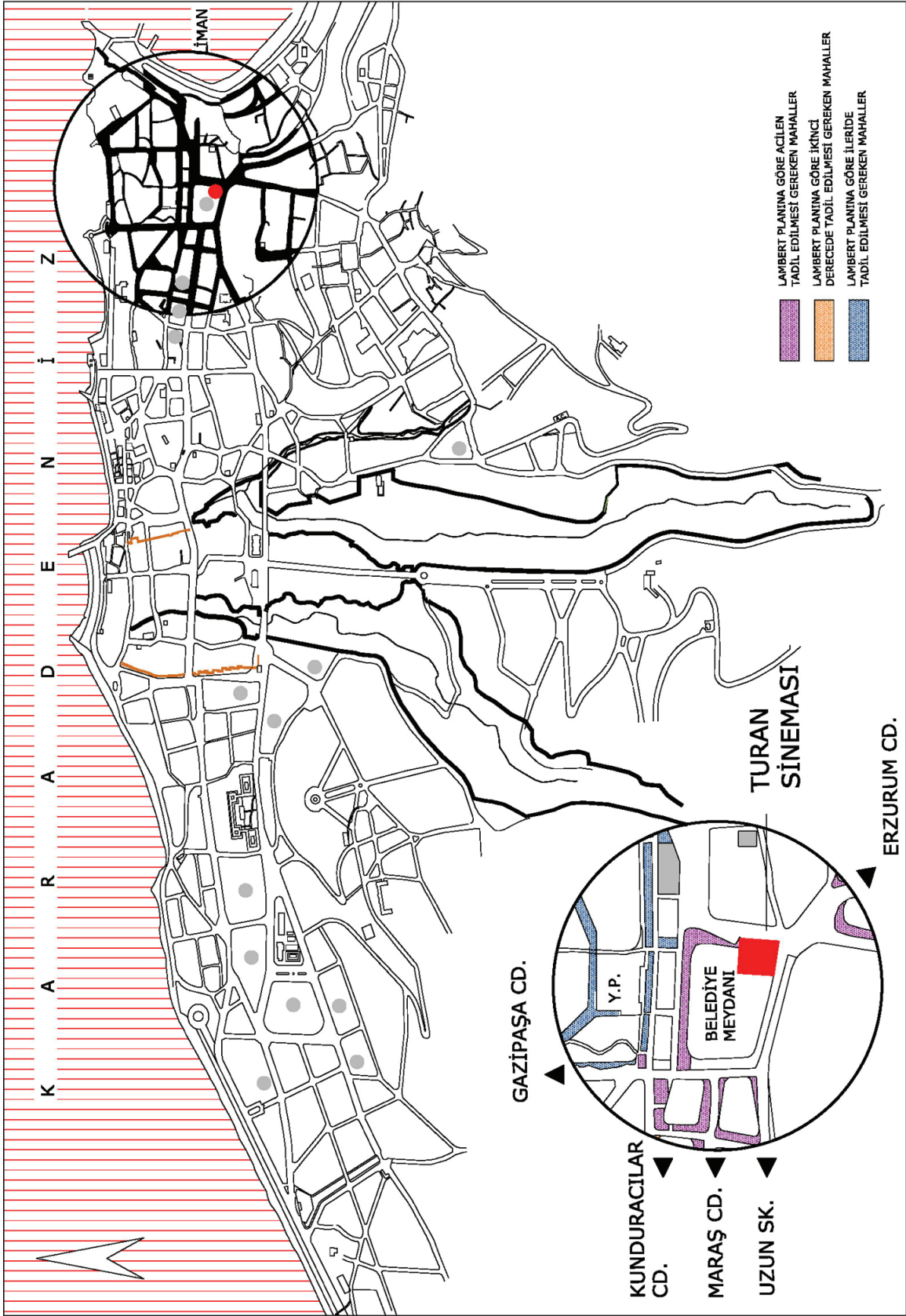
³⁴ Pulathaneli (1988), bunun bir Fransız şirketi olabileceğini ifade etmektedir.

İbrahim Surel, plan kesinleşene kadar sinemanın kira bedelinden faydalanılabileceğinden, meydanın Cihan Oteli'nin şark tarafındaki enkaz halinde kalan binalar istimlak edilirse mevcut çıkıntının da ortadan kaldırılacağını söyler. Tevfik Yunusoğlu'nun "...yıkma mevsimine daha vardır..." sözleri ile sonuçlandığı cümlelerinin ardından söz alan Şevki Savaşçı o dönem periferideki modernitenin nasıl algılandığını örnekleyen şu ifadeleri kullanır:

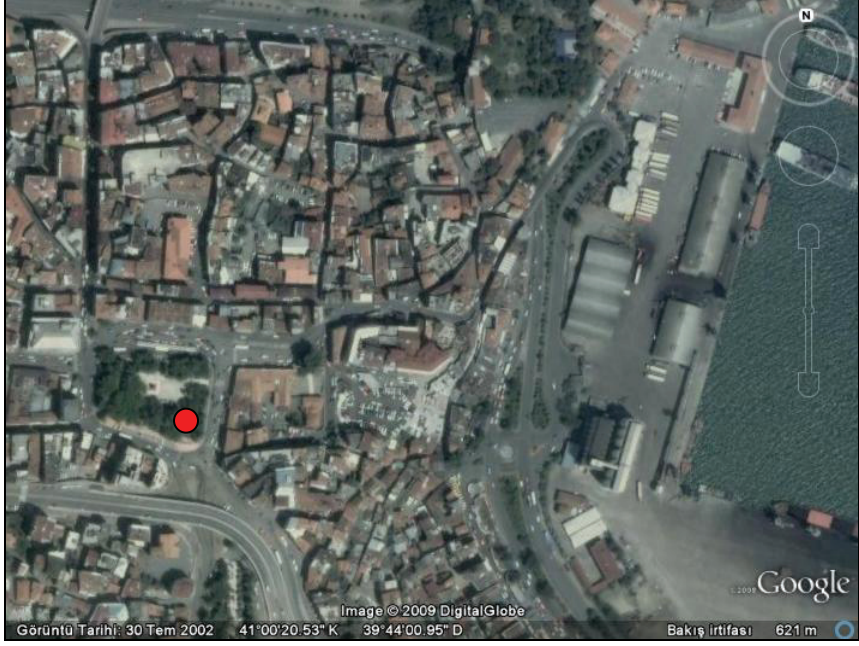
"İmar yıkmakla olur. Bir memlekette yıkmak olmazsa imar da olmaz. Biz bu şehri baltalamazsak hiç bir şey yapamayız. Her kafadan bir ses çıkacak, herkes başka başka fikir beyan edecektir. Hâlbuki bunun bir çıkar tarafını bulmak lazımdır. Madem ki heykel burada yapılacaktır, o taktirde şehrin bir kısmını genişletmek icap eder...", (TBMZ, 1939a).

Burhan Oğuzlu, planın kesinlik kazanması gerektiğinden, aksi takdirde mesainin de israf edilmiş olacağından, heykel dikileceği zaman sinema binasının yıkılabileceğinden bahsediyor, (TBMZ, 1939a). Mecliste başlayan ve hararetli bir biçimde süren tartışmaların sonucu olarak 13.04.1939 tarihinde alınan karar gereği Belediyeye ait sinema binası ve müstemilatının yıktırılması hakkındaki teklif reddedilmiştir. Bundan onsekiz yıl sonra, 05.06.1957 tarihli meclis toplantısında sinemanın yıkımı bir kere daha gündeme gelir. Teklif bir sefer daha reddedilir. Bununla birlikte 3 Şubat 1958 Pazartesi günü Halk gazetesinde yayımlanan habere göre Belediye Meclisinin 1 Şubat'ta yaptığı, yoğun tartışmalara sahne olan toplantıda Turan Sineması'nın yıktırılması ve bunun yerine Atapark'ta yeni bir sinema binası yaptırmayı kararlaştırılmıştır, (Halk, 1958a). Sinema binası, nihayet 16.04.1958 tarihinde yıktırılır, (Halk, 1958b).

Tablo 15. Turan Sineması (Sümer Sineması, Yıldız Sineması)

Tablo 15'in devamı

5	TURAN SİNEMASI (SÜMER SİNEMASI, YILDIZ SİNEMASI)	
KİMLİK BİLGİLERİ	YAPILIŞ TARİHİ	1912
	MİMARİ	-
	MEVKİİ	İskenderpaşa Mh., Atatürkalanı
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☐ Eğitim ☒ Kültür ☐ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☐ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet
		
		
	<p>ÇİZİMLER / FOTOĞRAFLAR</p>	
	<p>Kaynaklar: 1 nolu fotoğraf (Kayaoğlu, 1997: 366, 367); 2, 3 nolu fotoğraf (URL-11, 2009)</p>	

3.1.3.2.6. Halkevi Binası

Halkevleri, erken Cumhuriyet döneminde, toplumda devrim ve ilkelerin benimsenmesini sağlamak amacıyla oluşturulan eğitim ve kültür kurumlarıdır. Toplumunu merkeze alan bu kurumun dinamiğini “halkın katılımı” düşüncesi oluşturur, malzemesi ise halkın kendisidir.

Trabzon Halkevi, 1932 yılında kurulmuş ve aralıksız olarak 1951 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür, (Özer, 1989: 40). Halkevlerinin bünyesinde oluşturulan şubeler ve bu şubelerin çalışmalarına halkın katılımı esas alınmıştır. Trabzon Halkevi bünyesinde faaliyet gösteren dokuz şube oluşturulmuştur. Bunlar; dil ve edebiyat şubesi, güzel sanatlar şubesi, spor şubesi, sosyal yardım şubesi, kütüphane ve yayın şubesi, köycülük şubesi, tarih ve müze şubesi, halk dersaneleri ve kurslar şubesi, temsil şubesidir, (Azcan, 2003; Pulathaneli, 1988: 36; Halk, 1945g).

Azcan, Dil ve Edebiyat Şubesinin Trabzon’daki faaliyetlerinin daha çok konferanslar üzerinde yoğunlaştığından bahsetmektedir, (Azcan, 2003: 76). Bu konferanslar ağırlıklı olarak tarih konuludur. Bundan başka halka sağlık eğitimi veren ve genel kültürünü arttırıcı düzeyde halkın ilgisini çekebilecek ya da toplumun gereksinmelerine yönelik olarak yerli, zaman zaman da yabancı konuşmacılar tarafından konferanslar verilmektedir, (Azcan, 2003: 77, 78, 79). Yerel basında bu konferansların içeriği ile ilgili bilgi genel olarak yer almamıştır. Bununla birlikte merkezden gelen Atatürk, Tahsin Uzer’in ve şehir plancısı J.H. Lambert gibi şehrin fiziksel ve toplumsal açıdan şekillendirilmesinde öncü olan isimlerin Halkevi’nde verdiği “izahat” lar gündemi belirlemiş ve gazetelerde geniş yer bulmuştur.

Halkevi Güzel Sanatlar Şubesinin Trabzon’daki ilk faaliyetleri daha çok müzik alanında (ağırlıklı olarak Batı müziği odaklı olarak) gerçekleştirilmiş, müzik kursları açılmış, 1935 yılından sonra ise daha çok sosyal alanlara kaydırılmıştır, (Azcan, 2003: 86-87). Halk türküsü kayıt ve derleme çalışmaları yapılmıştır. Düzenlenen Cumhuriyet baloları, resim sergileri, müsamereler, toplantılar, Ankara merkezli radyo neşriyatları³⁵, anma toplantıları, geceler, çaylar, garden partiler, film gösterimleri ile de bu sosyal ve ideolojik birliktelik

³⁵ 21 Ağustos 1948 Cumartesi tarihli Halk gazetesine göre Halkevine ilk radyo 1940 tarihinde alınmıştır. Bununla birlikte halkevinde radyonun kullanımı daha eski olmalıdır. Öyle ki 27 Şubat 1936 Perşembe tarihli Yeni Yol gazetesinde halkevinin kuruluş yılı dönümü dolayısıyla Ankara halkevinde yapılan törenin radyo aracılığıyla dinlenmiş olduğundan, 17 Haziran 1939 Cumartesi tarihli Yeni Yol gazetesinde ise halkevi hoparlörünün saat 12:00’dan 13’e kadar ve 17:00’dan 18:00’e kadar plak ve 20’den 21’e kadar Ankara radyo neşriyatı yapacağı ifade edilmektedir, (Yeni Yol, 1936c).

pekiştirilmek istenmiştir. Bu dönemde Halkevi'ne karşı gösterilen muhalefet, halkevi müsamerelerinde rol alamayan çocukların halkevinin pencerelerini taşlamış olmalarıyla sınırlıdır, (Halk, 1944i).

Halkevi salonu, kendi faaliyetlerinden başka, kurum dışından gelen taleplere de cevap vermektedir. Halkevi, neredeyse 1950'li yıllara kadar, şehirdeki İdmanocağı, Kızılay, Kız Sanat Enstitüsü, Tütüncüler Birliği gibi her türden örgütün toplantı, müsamere gibi çeşitli etkinliklerine ev sahipliği yapmıştır. Halkevi, bu faaliyetler için tercih edilen öncelikli mekândır. Kurumda halkın aktif katılımını gerektiren çalışmalar ve şehirdeki diğer örgütler ile geliştirdiği paylaşıma dayalı bu ilişki, tercih edilebilirliğini arttırmış, halkevini şehrin kalbinin attığı merkezi bir mekân haline getirmiştir. Tüm bu faaliyetler dönemin yerel gazetelerinde sık sık ifade edilmektedir. Bu bağlamda Yenyol ve özellikle Halk gazetesi, şehirde adeta halkevinin bir yayın organı gibi çalışarak, modern söylemini, Halkevi'nin bıraktığı yerden sürdürerek, zincirin bir diğer halkasını oluşturmaktadır.

Spor şubesi, sporun kitleleştirilmesi ve her alanda profesyonelleşmiş sporcu ortaya çıkarmayı amaçlamaktaydı, (Azcan, 2003: 96). Bu bağlamda halkevinde futbol, avcılık, atıcılık, yürüyüş, bisiklet, koşu, voleybol, masa tenisi, boks, yüzme yarışı, pehlivan güreşi, eskrim sporlarının yapıldığı bilinmektedir, (Azcan, 2003: 98, 99, 100).

Bu faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesi için halkevinin önündeki büyük binanın (şimdiki Ziraat Bankası'nın bulunduğu alanda yer alan eski kilise binası) içinde bütün spor kulüplerinin antrenman yapabileceği spor alanları temin edilmesi planlanmaktadır³⁶, (Yenyol, 1937a). Halkevi spor salonu planlandığı üzere açılır. Bununla birlikte H. Salihligül'ün 18 Mart 1937 Perşembe tarihli Yenyol gazetesinde kaleme aldığı yazısında, bu salonun elverişsiz ve tamamlanmamış olmasından dolayı fayda yerine zarar getirebileceği ifade edilmektedir, (Yenyol, 1937h). Üçüncü umumi müfettişliği güreş ajansından Mükerrerem Tüzgiray'ın haberi tekzipi, salonun henüz tamamlanmamış olduğu, gecikmeden ertesi gün aynı sütunlarda yer almıştır, (Yenyol, 1937i).

Sağlık hizmeti, sosyal yardım şubesinin en önemli hizmetlerin bir tanesidir, (Azcan, 2003: 101). Buna göre çeşitli bilgilendirme çalışmaları yapılmış ve ekonomik gücü olmayan şehir ve çevre halkına parasız sağlık hizmeti verilmiş, doktor, eczacı ve diş

³⁶ Daha önce bu binanın, on yıl süreyle tiyatro yapılması için istenmiş ancak yapılamamış, bir yıl inhisarlar idaresinin ambarı olarak, bir yıl develerin içine çekildiği yer, bir yıl İskenderpaşa Mektebi'nin tenefüs salonu, bir yıl bprsa pazarı, bir yıl Halkevi'nin horon ve oyun yeri, bir yıl sinema, bir yıl Trabzon'un en büyük ve en mükemmel sergisine sahne oldu, 1937 yıllarında ise Halkevi'nin spor salonu olarak kullanılmaya başlanacaktır, (Yenyol, 1937g). 1939 yılında Halkevi sinema binası olarak kullanılmaya başlanmıştır, (Yenyol, 1939f).

hekimlerinin düzenli toplantılarla bir araya gelerek bilimsel birikimlerini paylaşmaları sağlanmış, muhtaç olanlar için giyecek yardımı veya nakdi yardım yapılmıştır, (Azcan, 2003: 101, 102, 103, 104, 105; Pulathaneli, 1988: 44). Halkevinde verilen bu hizmetlerin, zaman zaman, merkezi temsil eden umumi müfettiş ve valinin de doğrudan yönlendirmesi ve teşvikiyle gerçekleştirilmektedir. Örneğin, Vali Refik Koraltan halkevinde Memleket Hastanesi doktorlarından fakir halkı muayene etmelerini istemiş, bu münasebetle halkevindeki muayene programı hazırlanmıştır, (Yeniyol, 1939f).

Azcan, kütüphane ve yayın şubesinin çalışmalarına bağlı olarak halkevindeki kitap sayısının ve okuyucuların sayısının hızlı bir biçimde arttığından bahsetmektedir, (Azcan, 2003: 107). 1933–1935 yılları arasında kütüphanedeki kitap sayısı % 349, okuyucu sayısı % 4181 oranında artış göstermiştir, (Azcan, 2003: 107). 1941 yılında halkevi tarafından Trabzonda ilk defa zengin bir kitap sergisi açılmıştır, (Yeniyol, 1941b). Bununla birlikte şubenin Azcan'ın da bahsettiği, Halk gazetesinde de yer alan önemli faaliyetlerinden biri evinde elektriği olmayan çocuklara ders çalışmak için kütüphaneyi açmış olmasıdır, (Azcan, 2003: 107).

Köycülük şubesi, nüfusunun büyük bölümü kırsal alanlarda yaşayan Türkiye'de (ve Trabzon'da) köyün ekonomik gelişimi, göreneklerin artırılması, köylülerle iletişim kurma, kaynaşmanın sağlanması konularına öncelik verilmekteydi, (Azcan, 2003: 110, 111). Trabzon halkevi köycülük kolu tarafından köylere düzenlenen gezilerde köylüler, sağlık, hayvancılık ve ziraat ile ilgili konularda bilgilendirilmektedir. 1 Haziran 1945 Cuma 1945 tarihli Halk gazetesinde köye yapılan bu tür bir gezi ile ilgili verdiği bilgiye göre içinde doktor ve ziraat uzmanlarının da bulunduğu Halkevinden bir grup, Halkevinin Yomra bucağı köyleri ve Arsin'ne kadar uzanan bir yolculuk yapmışlardır. Hastalara bakarak, ilaç dağıtımını yapmış, doktorlar hastalıklar hakkında, ziraat uzmanları ise fındık ve tarla ziraatı hakkında köylülere bilgi vermişler, (Halk, 1945ğ). Trabzon halkevi, özellikle 1947 yılından itibaren köy gezileri üzerinde ağırlıklı olarak durma kararı almıştır, (Halk, 1947h).

Azcan, 1932 yılında Sergi ve Müze Şubesi olarak kurulan bu birimin 1940 yılından itibaren Tarih ve Müze Şubesi, olarak faaliyet göstermeye başladığından, daha çok sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda sergi etkinliği düzenlendiğini ifade etmektedir, (Azcan, 2003: 115). Bununla birlikte Halkevi Trabzon şubesinin yayım organı olan İnan dergisinde, derginin çıkmaya başladığı Mayıs 1937 tarihinden itibaren Trabzon tarihi hakkında incelemelere yer verilmektedir. Daha çok seyyahların Trabzon ile ilgili notlarının derlendiği olan bu çalışmalar, Cumhuriyet döneminde, şehirde yapılan ilk arşivcilik

çalışmalarındandır, (İnan Dergisi, 1937b). Ayrıca, bu dönemde Trabzon merkezinde bir “Arkeoloji” ve “Etnoğrafya” müzesi tesisi için yer arayışına girilmiştir, (İnan Dergisi, 1937a: 31). Bu bağlamda 21 Mayıs 1941 Çarşamba tarihli Halk gazetesinde halkevinin vilayet dâhilindeki tarihi kıymete haiz eserlerini toplayarak vilayet müzesi oluşturma faaliyetlerinden de bahsedilmektedir, (Halk, 1941).

Azcan, Halk Dersaneleri ve Kurslar Şubesi'nin her yaş ve eğitim düzeyinden insanların eğitilerek kültürel gelişiminin sağlanması amacına hizmet ettiğini ifade etmektedir, (Azcan, 2003: 119). Şube, etkinliklerine 1933 yılında İngilizce, Almanca ve Fransızca dil kursları ile başlamış, daha sonra resim (1933) ve müzik (1945) gibi sanatsal kurslar, okul öğrencilerinin derslerindeki başarısına yönelik kurslar, harf devriminin benimsenmesine yönelik kurslar, 1945 tarihinde ticaret, marangozluk, mesleki resim, makine ile kabartma nakış gibi mesleki kurslar açılmıştır, (Azcan, 2003: 119, 120, 121). Halk gazetesinde, bunlara ek olarak, daktilo kurslarının da verildiği ifade edilmektedir, (Halk, 1948f; Halk, 1948g).

Azcan, Trabzon Halkevi Temsil Şubesi'nin diğer halkevleri içinde de en başarılı ve aktif şubeler arasında bulunmakta olduğundan bahsetmektedir, (Azcan, 2003: 122). Şehrin yetenekli gençlerinin şubeye kaydı yapılarak oyuncu kadrosu genişletilmiştir, (Özer ve Pulathaneli, 1989: 45). Halkevi temsil kolunun 29 Haziran 1933 Cuma tarihinde sergilediği ilk oyun, Faruk Nafiz Çamlıbel'in yazdığı “Akın” oyunudur, (Şekil 42), (Özer ve Pulathaneli, 1989: 46).

Şekil 42. “Akın” oyunundan bir fotoğraf, (Özer ve Pulathaneli, 1989: 46).

Sonuç olarak, Trabzon basınında bu şubelerin faaliyetleri; açılan yabancı, meslek ve sanata yönelik kurslar, halkevi futbol takımı, resim sergileri, müsamereler, köy gezileri, radyo neşriyatı, anma törenleri, sünnet törenleri, Cumhuriyet baloları, toplantılar, yardımlar sürekli yayımlanan haberler yoluyla pekiştirilmekte ve desteklenmektedir. Bu bağlamda halkevi o dönemde yerel basın gündemini belirleyen bir odak olduğu kadar halk için de şehir hayatına yön veren en popüler mekândır. Adına şiirler yazılan... Sabri Yılmaz'ın³⁷ 3 Ekim 1934 tarihinde kaleme aldığı, Halkevi “Disiplinli Hürriyet” isimli makalesinden çok etkilendiği (muhtemelen o sıralar halkevi başkanlığı yapmakta olan) Recep Bey’e ithaf ettiği “Halkevi” başlıklı şiir şöyledir:

“Halkevi bir güneştir ışık verir
Her şeye
Çok saygılar sunarım sevimli
Recep beye.

*

Ey saygılı yurttaşlar hepimiz
senelerce
Ülkü, kültür evine girelim
beraberce,
Bu çatı bizim için en büyük
bir emeldir,
Hepimizi yükselten feyizli
bir temeldir

*

Halkevi bir güneştir, ışık
verir her şeye
Çok saygılar sunarım sevimli
Recep beye.”, (Yılmaz, 1934).

Halkevi, Trabzon’da adeta modernitenin mabedini temsil etmektedir. Cumhuriyet ideolojisi ile örtüşen her türlü modern faaliyet, Halkevi’nde uygulama imkânı bulmaktadır. Bu bağlamda Niyazi Tarakçıoğlu’nun halk, birlik, doğruluk kavramlarını, bu mabed çatısı altında ele aldığı İnan dergisindeki “Halkevi” başlıklı şiiri şu şekildedir:

“Bir çatıda olmaya yanarken için için
Esaslı bir örs kurduk Halktan halk yapmak için
Kötülüğü çiğneyip, doğruya tapmak için
Mabet yaptık bu günün gencine Halkevini”, (Tarakçıoğlu, 1944: 29).

³⁷ Trabzon’u ziyaret ettiği sıralarda 18 yaşında bir genç olan Sabri Yılmaz, doğduğu Diyarbakır’ın Silvan ilçesinde çobanlık yaparken harf inkılâbı çıkmış, kendisi o sırada Diyarbakır’a giderek bir taraftan kundura boyacılığı, gazete müvezziliği yaparken öbür taraftan da halk dersanelerine devam ederek okuma-yazmayı öğrenmiş, daha sonra ise şiirler yazmaya başlamıştır, (Yeni Yol, 1934).

Halkevi Trabzon'da 1932 tarihinde, Maraş Caddesi'ne bağlanan Halkevi Sokak üzerindeki binada (bugünkü Ziraat Bankası'nın karşısında) faaliyetlerine başlamıştır, (Azcan, 2003: 59), (Tablo 16).³⁸ İki katlı olan bu binanın üst katına ulaşımı sağlayan uzun bir merdiven bulunmaktadır, (Azcan, 2003: 59). Yapı, yerel-etnik bir üslupta inşa edilmiştir. Bununla birlikte halkevinin temsil ettiği anlamı fiziksel açıdan şehirde temsil edebilecek yeni bir binanın inşası da şehirde uzun süre gündemdeki yerini korumuştur. Yeniyol gazetesinin 26 Temmuz 1944 Çarşamba tarihli sayısında, Çulha'nın "Üç Mühim Eser..." başlıklı yazısında bu ihtiyaçtan söz edilmektedir:

"... Stadyum inşa halinde, şehrin dışında ve fakat müstakbel şehrin içindedir.

Sergievi, üçüncü umumi müfettişimizin özel ilgisine yakın yıllarda kazanılacak eserler arasındadır.

Gençlik parkı, şimdilik yoktur. Fakat ileride Ataparkın sergievi için istimplâk edilecek parçalarında kurulması muhtemeldir.

Halkevine gelince, Trabzon için küçük ve elverişsiz bir yerdir....", (Çulha, 1944).

Esasen Trabzon yeni yapılacak bir halkevi binasının yeri ile ilgili düşünceler daha 1938 yılının ilk aylarında Belediye Meclisi'nde konuşulmakta olan bir konudur, (TBMZ, 1938c). Bu iş için öncelikli olarak Taksim mezarlığının üstündeki arsa düşünülmektedir.

Yeni bir binanın inşa edilmesi şehirdeki yerel gündemi uzun bir süre meşgul etmiştir. Bu bağlamda Yeniyol gazetesinin 1939 yılında düzenlediği "Trabzon'da 200 bin lira ile ne yapılabilir?" konulu ankete, zamanın belediye başkanının verdiği cevap, halkevinin şehirdeki yerine ilişkin bu duyularını dile getirmektedir. Başkan, Kanita'ya göre çok daha sığ bir kıyısı olan Ayasofya'da plaj yapılması, Uzunsokak'ın kaldırımlarının yenilenmesi ve Kemer kaya Kilisesi'nin yıkılarak yerine Halkevi binasının yapılması gerektiğini ifade etmektedir, (Yeniyol, 1939).

Halk gazetesinin 4 Şubat 1944 Cuma tarihli sayısında Trabzon'a layık bir halkevi binası için bundan birkaç yıl önce hazırlanan planın yeterli görülmediğinden, daha iyi bir proje için İzmir'de bulunan parti mimarın görevlendirildiğinden, mimarın yakında şehre geleceğinden bahsediliyor, (Halk, 1944g).

Bununla birlikte halkevinin inşa edileceği yer üzerinde henüz tam olarak bir mutabakat sağlanmış değildir. 22 Şubat 1944 Salı tarihli Halk gazetesinde, halkevinin Taksim'deki metruk mezarlık yerine Balıkpazarı'ndaki Özel İdare'ye ait arsada inşa edilmesine karar

³⁸ Azcan, halkevi binasının şehir planına göre 276 ada, 48 pafta ve 44 parsel numaralı alanda yer aldığını ifade etmektedir, (Azcan, 2003: 59). Halkevi binası günümüzde mevcut değildir.

verildiğinden bahsedilmektedir, (Halk, 1944ğ). Parti genel sekreteri M. Şevket Esendal ise halkevinin söz konusu yerini beğenmemiş, onun yerine Kaleparkı uygun görmektedir, (Halk, 1944h). Halk gazetesinde 18 Ocak 1945 Cuma tarihinde yayımlanan bir başka habere göre yeni halkevi binasının İskenderpaşa Mahallesi kasaplar arkasında inşa edilmesinin düşünüldüğü ifade edilmektedir, (Halk, 1945h). Nihayet, 1946 tarihinde kasaplar arkasındaki arsada inşa edilecek olan halkevinin vaziyet planı, parti genel sekreterliği tarafından Halk Partisi'ne gönderilmiştir, (Halk, 1946). Yeni halkevi binasının ilk kısım inşaatında büyük bir sinema ve temsil salonu, çalışma büroları ve bina içine alınacak parti teşkilatları bürolarının inşa edilmesi planlanmaktadır, (Halk, 1947ı).

Ancak Bekir Sükûti Kulaksızoğlu'nun halkevinin yeri ile ilgili, mimarca bir duyarlılıkla ele aldığı yorum ve eleştirileri dikkate değerdir:

“Yeniol'da çıkan birkaç yazı ile, Bekir Sükuti Kulaksızoğlu arkadaşımız Halkevinin kasaplar arkasındaki arsada yapılması doğru olmayacağını ileri sürerek, meseleyi muhtelif kısımlardan mütalaa ile şehrin ortalarında ve mesela Uzun Sokak üzerindeki sahalarda yapılmasının muvafık olacağı kanaatine varıyor.

Yapılacak Halkevinin yerini tayin etmek, hiç şüphesiz ilgili makamlarla, bu iş için ayrılan komisyona ait bir meseledir. Bakıldığına göre senelerden beri bu mesele ile meşgul olunmuş, ilk olarak Taksim mezarlığında yapılması tekerrür eden binanın bir de planı hazırlanırken, vazgeçilerek kasaplar arkasındaki arsada karar kılınmıştır. Bu yer, bazı istimlâkler yapmak suretile genişletilip, denize hâkim ve nazır bir saha elde edilerek, bilhassa denizden görülecek muhteşem bir bina yapılacak ve şehrin dışarıdan manzarasına bir güzellik katmış olacağı düşüncesine göre bulunan bir yerdir. Bunun için projede esas fikir; binanın, denizden bakılınca göze çarpar bir durumda olmasını temindir. Binanın içi için bir zinet olması ve halkın gelip gitmesi, ikinci derecede düşünülen bir keyfiyet olmuşa benziyor. Böyle düşünülürse, maksadı bu bakımdan sağlayacak bir yer az bulunur. Binaenaleyh bu itibarla bu yerin seçilmesinde bir dereceye kadar isabet bulunduğu hükmetmek icap eder. Fakat eski tabirle bu yerin bir ve kendiliğinden uğranır bir yer olacağı pek kestirilemez. Buna mukabil, şehrin sıklet merkezi, şehir hayatının ve halkının hareket mihrakı olmak cihetinden çok daha elverişli iki ana caddesi ve şehrin tam ortasından geçen bu caddelerin de tam orta yeri olan sahalar vardır. Şehrin bu merkezi sahası hendeseye vurularak tayin edilecek olsa, şimdiki Halkevi Sineması merkez ittihaz edilmek suretile, çapı yüzelli metre olan bir dairenin içinde kalan yerlerden biri olduğu

görülür. Bu yerin tam ortası ve en uygun merlesi de; ta kendisi, Halkevi Sinemasıdır.”, (Halk, 1947a).

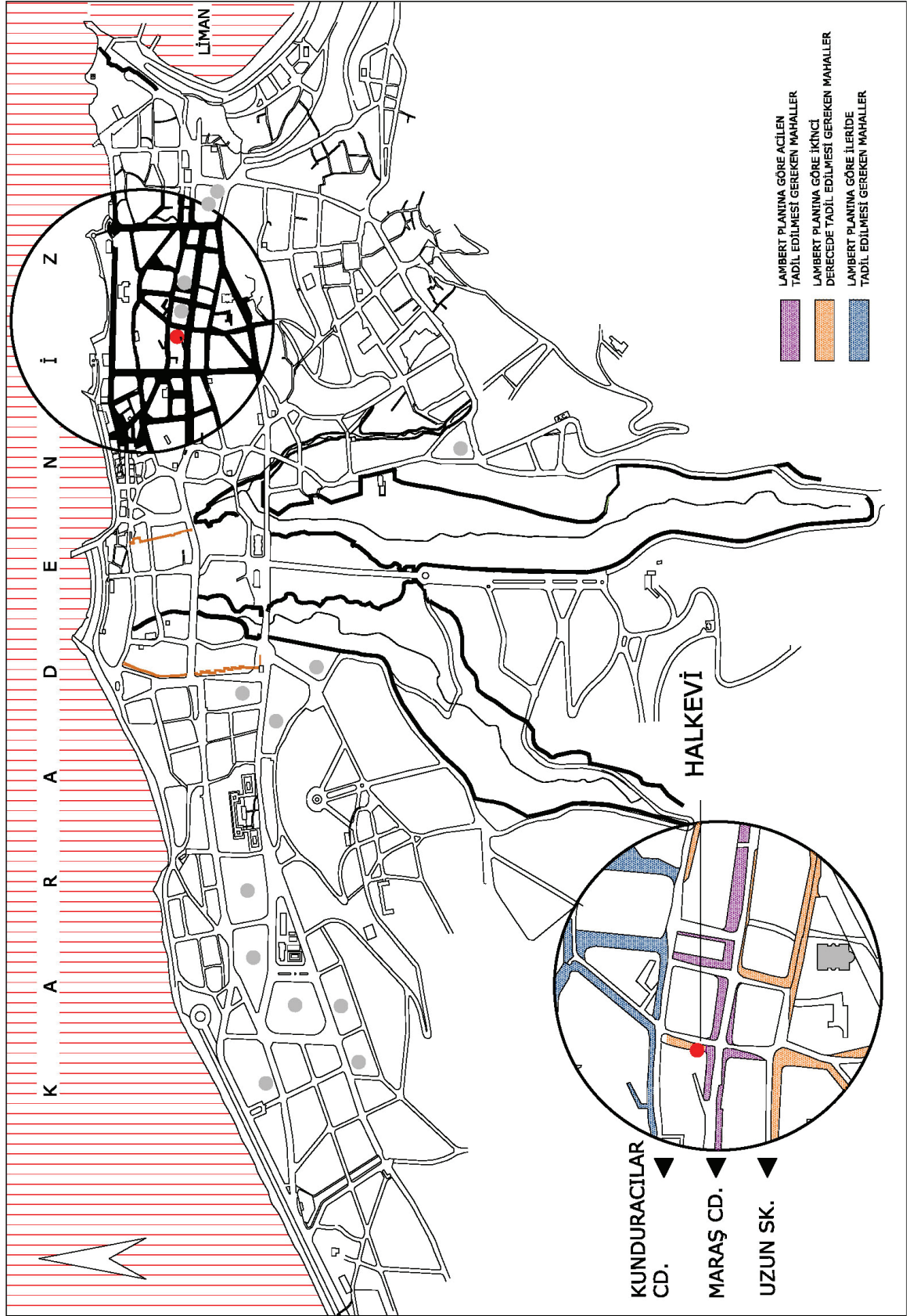
Şehirde bu tür tartışmalar, 1947 yılı boyunca Belediye Meclisi ve yerel basında devam etmiştir. Bununla birlikte 1947 yılında yeni halkevi binası eksiltmesini Temel Kasımoğlu almış olduğu ile ilgili haberler yapılmaktadır, (Halk, 1947i; Halk, 1947j). Mayıs 1948’te Yeşilyurt Otelinin arkasında inşa edilecek olan halkevi binasının temelleri atılmış ve zemin kat bölmeleri tamamlanmış, burada bulunan bir zamanların asri helâsı, onun bitişiğindeki bina, vb. yıkılmış, ancak burada bulunan çökmeye yüz tutmuş köhne binanın yıkımı gerçekleştirilmemiş olduğu ifade edilmektedir, (Halk, 1948h). Bununla birlikte 1949’un Nisan ayında bitmiş olması gereken bina Haziran’ın 29’unda dahi henüz inşa edilebilmiş değildir, (Halk, 1949ı).

Bununla birlikte 1946 yılı ile birlikte Trabzon Belediye Meclisi’nde CHP’nin siyasi bir organı olarak görülen Halkevi’ne yapılacak yardımlara karşı bir direnç oluşmaya başlamıştır, (TBMZ, 1946). Halk gazetesindeki 1950’li yıllar ile birlikte yerel basında, Ankara’da, bütçede halkevlerine ayrılan ödeneklere muhalefetin göstermeye başladığı tepkiyi gündeme taşınmaktadır, (Halk, 1950d).

Dolayısıyla, çok partili hayata geçiş dönemi ile birlikte halkevlerinin de etkinliği azalmaya, halkevleri ekonomik ve siyasal yönden sorunlar yaşamaya başlamıştır, (Azcan, 2003: 137). Halkevlerinin, 8 Ağustos 1951 tarihinde yürürlüğe giren 5830 sayılı yasa ile kapatılmasına karar verilmiş, mal varlıkları hazineye devredilmiştir, (Azcan, 2003: 137).

Bu bağlamda Halk gazetesinin 21 Ağustos 1951 Salı tarihli sayısında CHP’nin Halkevi binasını boşalttığı ifade edilmektedir, (Halk, 1951a). Yine Halk gazetesinde yer alan ilk haberlerde, binanın Beden Terbiyesi Müdürlüğü’ne verileceğinden (Halk, 1951b), sonrasında ise hazine malı olan Halkevi’nin Milli Eğitim Müdürlüğü’ne, kütüphane olarak kullanmak amacıyla, devri için müsaade istendiğinden bahsedilmektedir, (Halk, 1952c).

Tablo 16. Trabzon Halkevi

Tablo 16'nın devamı

6	HALKEVİ BİNASI	
KİMLİK BİLGİLERİ	YAPILIŞ TARİHİ	-
	MİMARİ	-
	MEVKİİ	Çarşı Mh., Halkevi Cd.
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☐ Eğitim ☒ Kültür ☐ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☐ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet
ÇİZİMLER / FOTOĞRAFLAR	 <p style="text-align: right;">1</p> <p style="text-align: right;">2</p>	
	Kaynaklar: 1 nolu fotoğraf (Azcan, 2003:, 161); 2 nolu fotoğraf (Albayrak, 2008: 321).	

3.1.3.2.7. Erkek Sanat Okulu

Türkiye’de kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için endüstrileşme sağlanmalıdır. Endüstrileşme, tarımda ve sanayi sektörlerinde -ayrıca idarî bağlamlarda- verimliliği arttırmayı ön gören modern yöntemler ile geleneksel sistemlere göre muazzam derecede daha büyük bir servet yaratma kapasitesi sağlamaktadır, (Marshall, 1999: 195). Bu ise öncelikli olarak yerel kaynakların ve üretim mekanizmalarının harekete geçirilmesi, kurulan fabrikalar ve bu fabrikaları çalıştıracak yetişmiş iş gücü ile verimli olarak işleyebilir.

Bunun için Cumhuriyet yönetiminin son yıllarda gerçekleştirilmesi için büyük çaba sarfedilen davalardan bir tanesini de mesleki eğitim ve teknik öğretim işi oluşturur, (Günel, 1944). Çulha, “Trabzon ve Ticaret Lisesi” başlıklı yazısında, ticari varlığından çok şey kaybeden Trabzon’un asıl karakterinin, ticareti ve tüccarlığı olduğunu, bu halde Trabzon’da öğrenmek için iki yol bulunduğunu, bunlardan birinin meslek (ticaret) öğrenimi, diğerinin (yüksek öğrenim yapacaklar için) lise öğrenimi olduğunu söylüyor. Bunun için ticaret lisesi ve sanat enstitüleri kurulmuş ve rağbet görmüştür. Bu bağlamda mevcut ticaret okulu ve halkevinde verilen mesleki eğitim kurslarının yanı sıra Trabzon’da kız ve erkek sanat okulları açılmıştır.³⁹

İnan dergisinde çıkan “Sanat Okulları’nın Memleketimize Sağlayacağı Faydalar” başlıklı bir yazıda, sanat okullarının gerekliliği şu şekilde değerlendirilmektedir:

“Sanat okullarından yetişen teknik elemanlar, eski ustalar gibi gördüğünü taklit ederek yapan kimseler olmayacak; bunlar zekâlarını çalıştıran, ellerini buna göre işleten ve harikalar yaratan insanlar olacaktır. Memleketin her köşesinde yükselecek fabrikaları çalıştıracak, bunların azim ve iradesiyle yer altı servetlerimiz yer üstüne çıkarılacaktır.”, (İnan Dergisi, 1948: 5).

Trabzon’da Erkek Sanat Okulu, 1943 yılının sonlarına doğru geçici olarak Maraş Caddesi’ndeki eski Ticaret Okulu Binası’nda eğitim hayatına başlamıştır.⁴⁰ Bununla

³⁹ Trabzon’da 1936 tarihinde açılan Akşam Kız Sanat Okulu’na bir süre sonra, Tahsin Uzer’in de katkılarıyla enstitü yapısı kazandırılmıştır. Burada; biçki, dikiş, nakış, ev idaresi, çocuk bakımı, büyütme, yandırma, kaldırma, çocuk hıfzısıhhası, vd. dersler okutulması planlanmıştır, (Yeni Yol, 1936d). Bu tarihten sonra da sürekli hazırladıkları sergiler yoluyla yerel basında sık sık adından bahsettirmiştir. Hatta İsmet İnönü, Trabzon’u ziyaret ettiği sıralarda eşiyile beraber bu sergilerden birine katılmışlardır.

⁴⁰ Yeni Yol gazetesinin 6 Mayıs 1944 Cumartesi tarihli sayısında, Ticaret Lisesi’nin 1924 yılının bahar ayında açıldığından, Karadeniz’e ve doğu diyarına büyük bir hizmet sunduğundan, 1927 yılında okulun lise kısmının kaldırıldığından, eğitime ortaokul olarak devam ettiğinden, birkaç yıldan beri ise eski halini aldığından bahsediliyor, (Çulha, 1944b). O dönemde sadece Ankara, İstanbul ve İzmir’de ticaret lisesi vardır. O nedenle

birlikte bu bina okulun faaliyetlerini gerçekleştirebilmesi için yeterli bir mekân değildir. Erel, okula yaptığı ziyareti sırasında yaşadıklarını şu şekilde anlatmaktadır:

“Kavak meydanında yapılacak binanın ikmaline kadar muvakkaten yerleştiği eski Ticaret Lisesi binasında 200 yavrunun emeğini yakından görmeye gittim. Örs ve makine gürültüsü beni sokakta karşıladı. Çocuklar binanın darlığı yüzünden holde kurulan tesviye makinelerinin etrafında birer halka teşkil etmişler... Delaletlerini rica ettiğim müdür Hasan Özcan ve muavini İsmail Güngörü dinliyorum. Makineler hakkında bir sualime müdür:

Atölyelerimizin daha birçok makineye ihtiyacı vardır. Bunlar peyderpey gelmektedir. Gelenekler arasında Ankara Erkek Sanat Enstitüsü talebeleri tarafından yapılmış 6000 devirli seri delik ve ince iş torna makineleri oksijen kaynak cihazları da var.

Makinelerin okullarda yapıldığına hayretimi görünce:

Yakında çocuk velilerini ve büyüklere davet ederek çocuklarımızın istidat ve kabiliyetleri hakkında bir fikir vereceğiz. Bugün gördüğümüz bu makineleri kullanan bu çocuklar yarın yapmasını da öğrenecekler, yeni açılacak Enstitülere faydalı olacaklardır. Diyor.

Tesviye atölyelerine giriyoruz. Burada öğleden evvel 40, öğleden sonra da 40 talebe çalışıyormuş. Müdür program gereğince bu yıl âlet kullanmasile bazı basit işleri öğreten tesviye atölyesindeki metodik çalışma hakkında izahat veriyor ve burada görülen tezgâhı ve mungenelerle diğer atölyelerdeki âletlerden hemen çoğunun diğer Sanat Enstitülerinde yapıldığını da sözlerine ilâve ediyor.

Çocuklara bakıyorum dikkat ve enerjileri şahlanmış... Önlerindeki karnelere bakarak iş yarışı yapıyorlar.

Demirişleri atölyesine geçiyoruz. Demircilik atölyesinin soğuk, sıcak, kaynakçılık diye üç kısma ayrıldığını ve bu kısmın soğuk işlere ait olduğunu öğreniyorum. Talebe mungenelerin başında ellerindeki demirlere iş karnelerindeki resme göre şekil vermekle meşgul. Bu atölyede öğleden evvel 30 ve öğleden sonra da 30 talebe çalışıyormuş. Duvarda bu sene yapılan işlerin güzel bir tablosu var. Atölye öğretmenin övdüğü Ali Rıza Kalaycı oğlu ile konuşuyorum. Gözlerinden zekâ ışıkları fişkırان yavru samimi bir edâ ile bana daima sanatkâr olarak memlekete hizmet edeceğini söylüyor, iftihar duyuyorum. Burayı terk ediyoruz. Sıcak demirişleri atölyesine giderken sağ tarafta okul berberi levhası dikkat görümü çekiyor. Müdürdan soruyorum. Okul kooperatifinin

buradaki ticaret mektebinden mezun öğrencilerin birçoğu masraflarını karşılayamadıkları için bu liselere devam edememektedir. Yeniol gazetesinde, öğrencilerin mağduruiyetlerine son vermek amacıyla Ticaret Mektebi'nin liseye dönüştürüldüğünden bahsedilmektedir, (Yeniol, 1941c).

yardımla fakir bir talebenin mesai dışında arkadaşlarına hariçten çok daha ucuz bir para ile traş ettiğini, bu suretle ailesine yük olmaktan kurtulduğunu söylüyor. Sıcak demirişleri atölyesi önünde yine talebe emeğiyle meydana getirilmiş güzel bir bahçeden geçiyoruz. Sıcak demirişleri atölyesi yeni yapılmış ve henüz teessüs halindedir. Şimdiki halde talebe elinden çıkmış seyyar ocaklarla iş görüyor. Burada öğretmenlerinin yardımla çocuklar tarafından meydana getirilmiş tezyini mahiyette şamdan, parmaklık, kapı nünuneleri görüyorum. Müdür izahat veriyor.

Atölyelere ait lüzumlu malzemeyi bulmakta çok güçlük çekiyoruz. Öğrenen arkadaşlarım mesai dışında da çalışarak bu başarıyı elde etmişlerdir. Önümüzdeki yıllar çok daha verimli olacaktır, çocuklarımıza her cihetçe güveniyoruz diyor.

Burada, yeni kurulmakta olan üç büyük ocağa hava verecek için bir vantilatörün Bursa Erkek Sanat Enstitüsünde yapılmış olduğunu öğrendim.

Bu memnuniyet verici durumu ve bu atölyede gördüğüm ziraat âletlerini de zevkle kaydettikten sonra Ağaç işleri atelyesine geçiyorum. Okul binasının darlığı bu atölyede daha ziyade göze çarpıyor. Bununla beraber öğleden evvel 30 öğleden sonra da 30 talebe çalışabiliyormuş. Çocukların şimdiye kadar gördükleri temrinleri takviye edecek şekilde okulun ve atölyelerin ufak tefek işlerini de yapabilecek bir duruma yetişebildiklerini öğreniyorum. Kısa bir zamanda başardıkları işleri zevkle gözden geçirirken müdürden çocukların şubelere ayrılması hakkında beni tenvir etmesini rica ediyorum. Dest-tere ve çekiç gürültüleri arasında anlatıyor.

Birinci sınıfta çocuklar sıra ile üçer ay (Birer kanaat devresi) bütün atölyelerde çalıştırıldıktan sonra muvaffakiyet derecelerine göre ikinci sınıftan itibaren esas meslek şubelerine ayrılırlar. Tesviye atölyelerinden beşinci sene sonunda Tesviyeci, Frezeci, tornacı ve makine ressamımız (Demirişleri atölyesinden de) soğuk demirci, sıcak demirci ve kaynakçı (oksijen ve elektrik kaynağı); Ağaç işleri atölyesinden de doğramacı ve mobilyacı talebe mezun edilebilecektir. Vakit hayli geçmişti. Müdür ve Müdür Muavinine teşekkür ederek ayrılırken çocuklarımızı verimli bir sanat hayatı yaratma iktidarını kazanacak bir şekilde, hazırlayan müesseseye inan ve güven bu okulları açanlara şükran, kendi payıma da sevinç ve iftihar duydum.”, (Erel, 1944).

Sanat okulunun faaliyetleri, sadece kayıtlı öğrencilerin eğitimi ile sınırlı değildir. Açılan yıllık sergiler ile çalışmalarını şehir halkı ile paylaşmakta, ayrıca civar köylerde de kurslar açarak köylülerin eğitimine de katkı sağlamaktadır. Halk gazetesindeki bir habere göre köy

ihtiyaçlarını yerinde temin maksadı ile Of'un Kadahor bucağında Erkek Sanat Enstitüsü tarafından marangozluk ve demircilik dershanesi açılmıştır, (Halk, 1945ı; Halk, 1945i).

Sanat Okulu, verilen mesleki eğitim ile şehirde önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Modern mesleki eğitim açısından, özellikle o dönemin kısıtlı imkânları göz önünde bulundurulduğunda önemli bir işleve sahiptir. Bu bağlamda 1944 tarihinden itibaren ihtiyaçlara cevap vermekte yetersiz kalan mevcut bina yerine yenisinin yapılması gündeme gelmiş, bu iş için Kavakmeydan Mahallesi, Zeytinlik Mevkii'nde istimlâkler yapılmaya başlanmıştır, (Halk, 1944i), (Tablo 17). Enstitünün temel atma töreni, Üçüncü Umumi Müfettiş Nazif Ergin'in katılımıyla Kavakmeydan'da yapılmıştır, (Yeniyol, 1944). Bir yıl sonra, 1945 tarihinde eksiltmeye konan 700 küsur bin liralık iki atölyenin ihalesini Ankara'dan ortak üç müteahhit aldığı ile ilgili haberler bulunmaktadır, (Halk, 1945e; Halk, 1945k).

Bununla birlikte altyapı çalışmalarının büyüme ve üst yapı ile orantılı biçimde gerçekleştirilemediği şehrin bu bölümü, türlü eksikliklerin ve yetersizliklerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Öyle ki 1946 yıllarına kadar şehrin batı bölümünde inşa edilen Numune Hastanesi'nin yolu, Erkek Sanat Okulu'nun yolu ve kanalizasyon tesisatı bulunmamaktadır, (Halk, 1946). Erkek Sanat Okulu'nun önünden geçen yol bir balçık deryasını andırmaktadır, (Halk, 1947e).

Halk gazetesinin 23 Ekim 1951 tarihli sayısında, Erkek Sanat Okulu, Maraş Caddesi'ndeki sanat okulu binasına taşındığından bahsedilmektedir⁴¹, (Halk, 1951c) Bina, genel olarak, her birinde farklı mesleki eğitim hizmeti verilen bir kompleks biçiminde ele alınmıştır. Dört ayrı birim (atölyeden) oluşmaktadır. Bunlar; ahşap atölyesi, tesviye atölyesi, kaynak atölyesi ve demir atölyesidir. Bu atölyelerden her biri ayrı bir dikdörtgen taban üzerine oturtulmuş kırma çatılardan oluşmaktadır.

Binalarda yalın bir geometri hâkimdir. Atölyelerin her birinde, yerden yaklaşık 1 metre yükselen betonarme duvarın kolon ve kirişler arasında devam eden üst bölümü düzgün görünümlü taşlar ile doldurulmuştur.

Binaların yalın biçimlerine karşın her türlü işlevsel çözümün üst düzeyde ele alındığı fark edilir. Örneğin kaynak atölyesinde, diğer atölyelerden farklı olarak, çatının kırıldığı en üst noktada, mahya boyunca bırakılan boşluk, kaynak ile ortaya çıkan dumanın dışarıya atılmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla bina masrafsız ve doğal yollardan

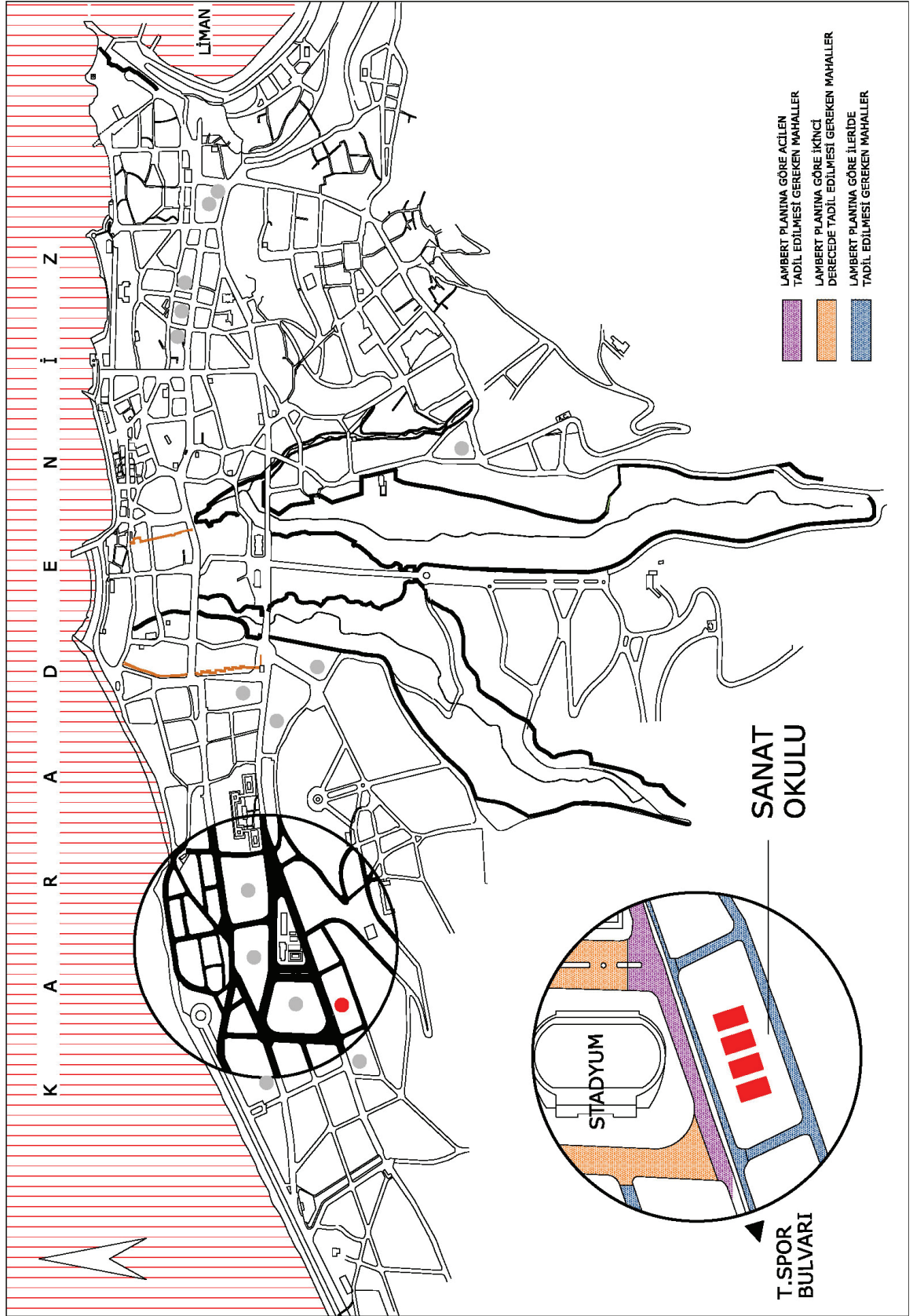
⁴¹ Bu yapı kompleksi, günümüzde Trabzon Endüstri Meslek Lisesi bünyesinde kullanılmaya devam edilmektedir.

havalandırılmaktadır. Bu, aynı zamanda, ekonomik kaynakların kısıtlı olduğu dönemin koşulları içinde tercih edilen bir yöntemdir. Bu yöntem, yapım sisteminin oluşturulması ve malzeme seçiminde etkili olmuş olabilir.

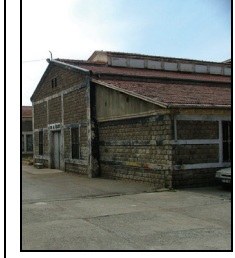

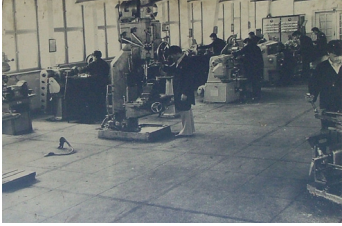
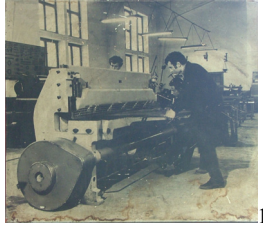
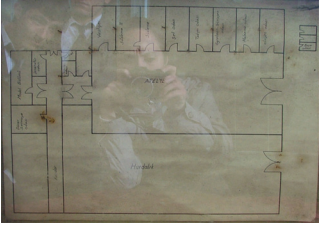
Binalar, modern bir anlayış ile şekillendirilmiştir. Bununla birlikte yerel çevresel koşullar, özellikle çatının biçimlenişinde etkili olmuştur.

Sanat Okulu binalarının yerleşeceği alanın belirlenmesi, bu dönemde modernlik, politika, şehir, inşa ile ilgili anomalilere de işaret etmektedir. Öyle ki Sanat Okulu binaları, Lambert planında Memurin Mahallesi olarak geçen alanda gerçekleştirilen tadilatlar ile açılmış alan üzerinde inşa edilmiştir. Bu, Trabzon Belediye Meclis Zabıtları'nda o döneme kadar gerçekleştirilen tadilatların ilkidir, (TBMZ, 1942).

Tablo 17. Trabzon Erkek Sanat Okulu

Tablo 17'nin devamı

7	ERKEK SANAT OKULU		
KİMLİK BİLGİLERİ	PROJE TARİHİ	1945	
	MİMARİ	-	
	MEVKİİ	İnönü Mh./Trabzonspor Bulvarı	
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☒ Eğitim ☐ Kültür ☐ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☐ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet	
ÇİZİMLER / FOTOĞRAFLAR	 1 2 3		
	 4 5 6		
	 7 8 9		
	 10 11 12		
	<p>Kaynaklar: 1, 2, 3, 8, 9, 10, 11, 12 nolu fotoğraflar (Trabzon Endüstri Meslek Lisesi arşivi, 2009); 3 nolu fotoğraf (URL-17, 2009); 4, 5, 6, 7, 8 nolu fotoğraflar (Evrin Düzenli arşivi, 2009).</p>		

3.1.3.2.8. Trabzon Lisesi

Odabaşıoğlu, 1881 tarihinden itibaren Trabzon merkezinde faaliyet gösteren sekiz adet medrese olduğunu ifade etmektedir⁴², (Odabaşıoğlu, TARİHSİZ: 149). Bununla birlikte Trabzon’da daha Osmanlı döneminde modern eğitimin verildiği mülkiye idadisi, arkasında muallim mektebi, askeri rüştiye gibi kurumlar oluşturulmuştur, (Halk, 19481). 1933 tarihinde ise faaliyet gösteren 1 adet erkek lisesi, 1 adet kız ortaokulu, 1 adet erkek öğretmen okulu, 1 adet ticaret lisesi ve 12 ilkokul bulunmaktadır, (Odabaşıoğlu, TARİHSİZ: 153).

Şehirde orta ve lise eğitiminin verildiği en eski okul Trabzon Lisesi’dir, (Şekil 43). Trabzon Lisesi, eski ismiyle Mekteb-i İdadi, esasen 1887 tarihinde Kavakmeydanı olarak bilinen alanda tahmini olarak 5000 altın liraya yaptırılmıştır, (Albayrak, 1987: 202).

Şekil 43. Trabzon Lisesi’nin yıktırılan eski binası, (Albayrak, 2008: 210).

Eski lise binası, inşaatının ardından geçen 46 yıl sonra, eğitim-öğretim yapılamayacak duruma geldiğinden terk edilmiştir, (Albayrak, 2008: 202). Albayrak, binanın o dönemdeki durumunu “1937 Merkez Okulları Tarihçesi” isimli defterden şu şekilde aktarmaktadır:

“Bina bugün metruk (Terk edilmiş) bir haldedir. Döşeme ve tavanının ahşap, aksamı harap olması yüzünden üç yıl evvel (1934’de) tahliye edilmiştir.

Okul bugün bulunduğu binaya nakledilmiştir. (Bu bina halen Anadolu Lisesi olarak kullanılmaktadır.) bugünkü bina Rumlardan metruk Trabzon Muallim Mektebi olarak

⁴² Bu medreseler; Çarşı Medresesi (5 öğretmen, 25 öğrenci), Hamza Paşa Medresesi (3 öğretmen, 45 öğrenci), Hatuniye Medresesi (4 öğretmen, 120 öğrenci), İskender Paşa Medresesi (8 öğretmen, 80 öğrenci), Müftü Medresesi (6 öğretmen, 30 öğrenci), Pazar Kapı Medresesi (2 öğretmen, 95 öğrenci), Saraçzade Medresesi (1 öğretmen, 61 öğrenci), Zeytinlik Medresesi (7 öğretmen, 25 öğrenci).

kullanılıyordu. Lise eski binayı terk etmek mecburiyetinde kalınca yalnız lise sınıfları Muallim Mektebi'ne ilhak edilmiş, birinci devre Zağnos'taki binada (Halen Trabzon Askerlik Dairesi olan bina) Erkek Orta Mektep adıyla 1933 Eylülünden itibaren müstakil bir müessese olmuştur.

1935 Eylülünden Muallim Mektebi talebelerini İstanbul'a nakli üzerine lise bugünkü binada müstakil bir müessese haline tekrar iktisap etmiştir. Ayrıca birinci devreyi de ihtiva etmek üzere tam ve müstakil bir müessese haline gelmiştir.

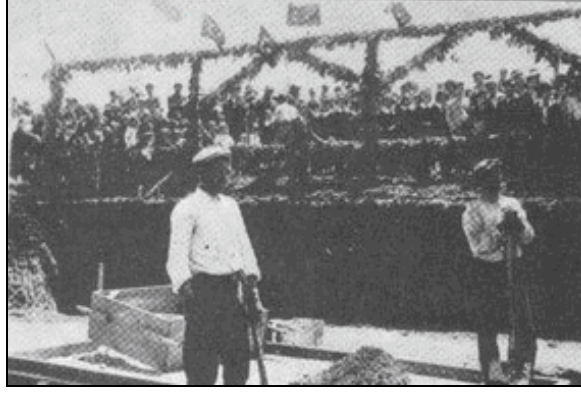
Mezkür lise binası; her ne kadar kârgir ise de mukavemetsiz taşlardan inşa edildiği için hariçten cepheleri yıpranmış, dâhilden de ahşap aksamı eskimiş, çürümüştür. Okul (lise) büyük harp zamanında hastane ittihaz edilmiş, işgalde de Ruslar yine hastane olarak kullanmışlardır.”, (Merkez Okulları Tarihçesi, 1937'den aktaran, Albayrak, 2008: .203).

Yer yer yıkılmaya başlayan lisenin yeniden inşası, 1933 yılında, Maarif Vekili Saffet Arıkan'ın okulu ziyareti sırasında dikkatini çekmesiyle gündeme gelmiş, lise tahliye edilmiş, okulun orta kısmı geçici olarak eski Askerlik Dairesi'nin bulunduğu binaya, lise kısmı da Öğretmen Okulu Binasına taşınmıştır, (Albayrak, 2008: .203).

1936 yılında lisenin ihtiyaç duyduğu tamirat için esaslar hazırlanmıştır, (Yeniyol, 1937i). Bununla birlikte 1937 yılında üçüncü umumi müfettişlik mıntıkasında 4 adet okul yapılmasına ve lise binasının yıkılarak yeniden Alman mimar Bruno Taut tarafından tasarlanmasına karar verilmiştir, (Yeniyol, 1937a). 29 Nisan 1937 Perşembe tarihli Yeniyol gazetesinde Uzer'in, titiz çalışmalarının ve sıkı takibinin de sonucu olarak⁴³ lise binasının inşa hazırlıkları için bir mimar geleceğinden bahsedilmektedir, (Yeniyol, 1937b). Proje alanını yerinde görüp incelemeler yapmak üzere şehre gelen Taut, daha geldiği gün Kültür Müşaviri Reşit ve Kültür Direktörü Necdet tarafından Lise'ye götürülerek kendisine istediği her türlü izahat verilmiş, daha sonraki günlerde liman şirketinin motoru ile Yalı Mahallesi'nin hizasından inşaat mahalinin denizden fotoğraflarını almıştır, (Yeniyol, 1937j). Arazi etüdü, iklim şartları ve şehirde renk konusu ile ilgili incelemeler ve şehrin gelecekte alacağı biçim ile ilgili ön görüşler yapan Taut, değerlendirmeleri sonunda lise binası ile ilgili bir program belirlemiş ve 21 Mayıs Cuma günü şehirden ayrılmıştır, (Yeniyol, 1937j). Bundan yaklaşık altı ay sonra, Yeniyol gazetesinde eski lise binasının

⁴³ Tahsin Uzer, şehrin modern bir görünüme kazandırılmasında öncü bir role sahiptir. Su, şehir planı, transit yol, hastane, lise gibi birçok çalışmanın gerçekleştirilmesinde merkeze olan yakınlığı, sahip olduğu makamın ona tanıdığı imkânlar dâhilinde işi gerçekleştirilmesinde harcadığı yoğun gayret ile dikkati çekmektedir. 19 Temmuz 1939 Çarşamba tarihli Yeniyol gazetesinde Tahsin Uzer'in şehir işlerine gösterdiği ilgiyi ortaya koyar. Uzer, görevli olarak Erzurum'da bulunduğu süre içinde Trabzon'daki Atapark, hastane, mektep (lise) inşaatlarının ve su işinin durumunu takip etmekte, konu ile ilgili bilgi istemektedir, (Yeniyol, 1939ç).

yıkma eksiltmesi ile ilgili duyurular yer alır, (Yeniyol, 1937k). 13 Haziran 1938 günü Tahsin Uzer'in de hazır bulunduğu bir tören ile yeni lise binasının temeli atılır⁴⁴, (Şekil 44), (Yeniyol, 1938ç).

Şekil 44. Lise temeli için harç yoğuran işçiler, (Albayrak, 1987: 204).

“Memleketin imarı için konan her taş kaledir.”, (Halk, 1945j).

Esasen yeni lisenin önemi, şehirde erken Cumhuriyet döneminin “modern” nitelikli az sayıdaki yapılarından biri olması ve mimarının Türk mimarlığında “modernlik” ve “yerel” kavramlarının sentezi ile ilgili denemelerini temsil etmesi ve yine mimarının okul tasarlama konusundaki deneyiminden⁴⁵ kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Lise binasını anlamak için belki öncelikli olarak Taut’un mimarlık deneyimine kısaca göz atmak gerekir.

Mimar Bruno Taut’u Türkiye’deki diğer yabancı mimarlardan ayıran en önemli özellikleri; mimarlığı kavramsallaştırma çabası ve modernizme modernizm içinden getirdiği eleştiriler olmuştur., (Sarıaslan, TARİHSİZ: 177). 1938’de basılan ve modern mimarlığın temel argümanlarından olan teknik, konstrüksiyon ve fonksiyonun mimarlık pratiği içindeki yerini sorguladığı “Mimari Bilgisi” adlı kitabında Taut’a göre mimarlık bir proporsiyon sanatıdır, (Taut, 1938: 24).

Sarıoğlu, Taut’un mimaride modern ve yerel arasında yeni bir sentez yapma girişiminin, aynı zamanda, Türkiye’de İkinci Ulusal Mimarlık için de bir kıvılcım sayılabileceğini

⁴⁴ Albayrak, bu yeni lise binasının temel atma törenini 16 Haziran 1938 olarak aktarmaktadır, (Albayrak, 2008: 205).

⁴⁵ Sarıaslan, Taut ‘un Almanya’da yaptığı çalışmalarından dolayı eğitim yapıları ile ilgili bilgi ve deneyim sahibi olduğunu ifade etmektedir. “Taut, deneyimli bir okul mimarıydı. Almanya’da eğitim bilimsel bir yenileştirme (reform) düzenlemesini temel alan okullar tasarladı. Sözgelimi 1920’de tasarladığı Hagen Folkwang Okulu, çocuklar için el ve bahçe çalışmasını odak noktasını oluşturduğu bir pedagoji anlayışıyla düşünülmüştü.”, (Sarıaslan, TARİHSİZ, 174).

aktarmaktadır, (Sariaslan, TARİHSİZ: 177). Bu sentez, Taut'un mimarlık pratiğini etkileyen geleneksel ve modern kavramlarının uzlaşması anlamına gelmektedir, (Suda, 1996: 128).

Taut'un modern ve yerel ile ilgili düşünceleri, Lise binası'nın biçimlenişinde de etkili olmuştur, (Tablo 18). Bina, bodrum ile birlikte dört katlıdır. Plan geometrisi, ortadaki lineer dikdörtgene iki uçtan eklenmiş, iki dikdörtgen (kanat) ile oluşturulmuştur. Bu kanatlar arasında oluşturulan bahçe denize yönelmiştir. Bahçe, Lambert'in binanın yapımını takip eden süreç içinde bahçedeki manzara etkisinin kaybolmaması ve denizden gelen serin hava ve rüzgârın okul bahçesine her daim alınabilmesi amacıyla, okulun Maraş Caddesi üzerinde bulunan arsanın istimlâki için Maarif Vekâleti'ne yaptığı ısrar sonucunda bu alanın da istimlâk edilerek okul sahası içine alınmasını sağlamıştır, (Albayrak, 2008: 205). (Bugün bahçenin kuzeyindeki yüksek yapılaşma, bahçenin deniz ile ilişkisini kesmiştir.) Burada dört adet tarihi çınar ağacı bulunmaktadır. Ayrıca Taut'un, inşaat alanı henüz kurulurken, burada bulunan manolya ağacının kesilmemesi amacıyla okulun temelini kuzeye kaydırmış olması, Lise tarihindeki Taut ile ilgili hoş bir anlatı olarak yerini almıştır, (Albayrak, 2008: 205).

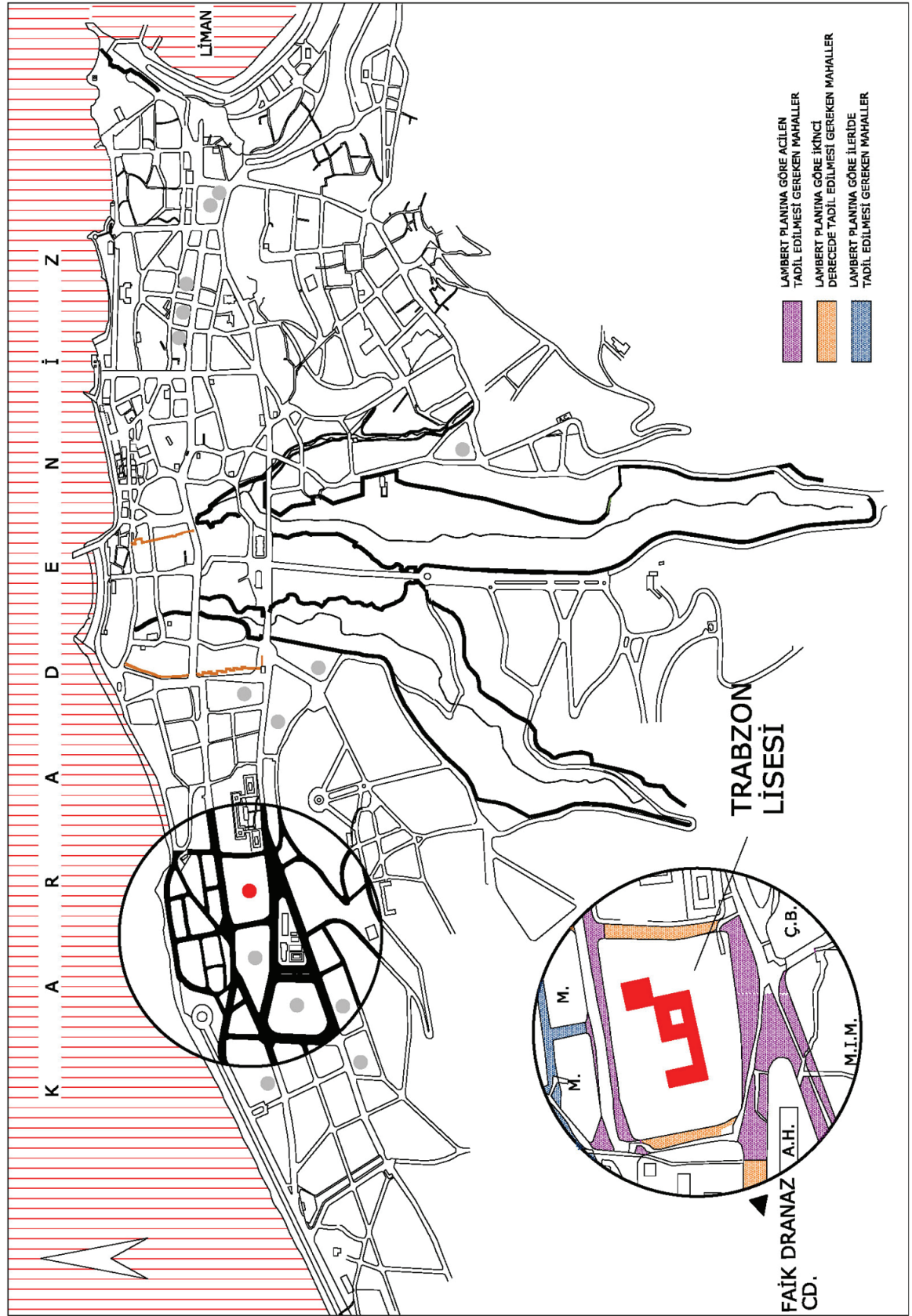
Binanın güneydeki ana girişi iki kolon üzerinde yükselen sade bir saçak ile örtülmüştür. Kuzeyde bahçeye açılan dış cephe boyunca, hemen giriş katı üzerinden binayı saran geniş saçak ise kullanıcılarını bölgenin iklimsel koşullarının olumsuzluklarına karşı koruyan bir mimari eleman olarak göze çarpar. Saçağın örttüğü yarı açık alan birkaç basamak ile yükseltilerek bahçe kotundan ayrılmıştır.

Yine iklimsel gerekçeler ile dersliklerin hepsi güneye yerleştirilmiş, güneydeki güneş ışığının rahatsız etkileri, cephede kullanılan güneş kırıcı elemanlar ile ortadan kaldırılmak istenmiştir.

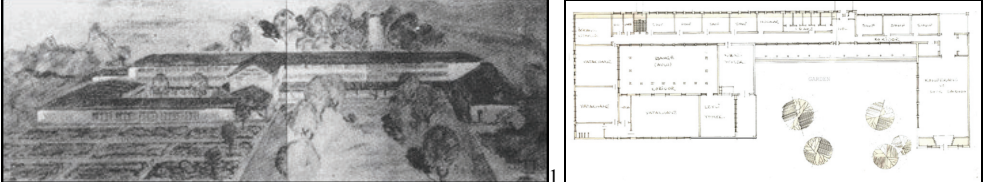

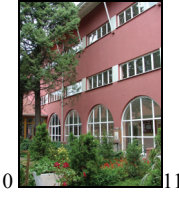
Pencereler, modern üslupta inşa edilen diğer birçok yapıdan farklı olarak, genel olarak, küçük tutulmuştur. Pencerelerde ritmik bir düzen hâkimdir. Taut'un tipik beton güneş kırıcı elemanları pencereleri süslemektedir. Modern mimarideki düz çatı elemanı ve çatı bahçesi kullanımı, burada, iklimsel koşullar ile ilişkili olarak kırma çatı biçimine dönüştürülmüştür.

1938'li yıllarda şehirde yeni yapılmaya başlayan kaloriferli binalardan biri olan Lise için Taut, kalorifer kazanlarının Almanya'dan ithal edilmesini sağlamıştır, (Albayrak, 2008: 205).

Tablo 18. Trabzon Lisesi

Tablo 18'in devamı

8	TRABZON LİSESİ			
KİMLİK BİLGİLERİ	PROJE TARİHİ	1937-1938		
	MİMARİ	Bruno Taut		
	MEVKİİ	Gülbaharhatun Mh./Faik Dranaz Cd.		
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☒ Eğitim ☐ Kültür ☐ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☐ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet		
ÇİZİMLER / FOTOĞRAFLAR				
				
				
				

Kaynaklar: 1 nolu fotoğraf (URL-18, 2009); 2 nolu fotoğraf (Özen ve Birlik, 2003; 306); 3 nolu fotoğraf (URL-19, 2009); 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12 nolu fotoğraflar (Evrim Düzenli arşivi, 2009); 5 nolu fotoğraf (URL-20, 2009).

3.1.3.2.9. Karadeniz Teknik Üniversitesi Binaları

Cumhuriyet döneminde şehir ve köylerde yaşayan halkın çeşitli yöntemler ile eğitilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Şehir içinde dolaylı olarak yerel idareciler tarafından alınan kararlar ile sosyal ve fiziksel çevre içinde meydana getirilen değişiklikler, kutlanan belirli gün ve haftalar, törenler ve daha doğrudan yapılan eğitim faaliyetleri ile modern yaşama kuralları geliştirilmek istenmiştir. Halk üniversitesi olarak da adlandırılan eğitim kursları, askerlik kurumunda verilen eğitim, vb. faaliyetler kadar halkevleri, köy enstitüleri, lise gibi yeni eğitim kurumları modernite düşüncesinin yaygınlaştırma amacına hizmet etmektedir.

Erken Cumhuriyet'in döneminde, her alanda yapılması gerekli birçok çalışmanın gerçekleştirilmesinde yetişmiş eleman ve uzman eksikliği ile karşı karşıya kalınmıştır. Bununla birlikte, bu dönemde Avrupa'da değişen siyasal koşulların etkisiyle Almanya'dan kaçan ve Türkiye'ye sığınan sanatçı ve bilim adamları, modern Türkiye'nin istihdamında önemli rol oynamışlardır. Mimarlık alanında çalışan birçoklarının gerek uygulamaları ile gerekse üniversitelerde verdikleri eğitim ile Türkiye'de modern mimarlık düşüncesinin ortaya çıkışındaki etkileri inkâr edilemez.

Türkiye'de üniversite mezunu yetişmiş eleman ihtiyacını karşılamak ve teşvik amacıyla yürütülen faaliyetlerin başında CHP tarafından düzenlenen "Üniversite Haftası" etkinliği gelmektedir. Bu, şehir halkının büyük merkezler ve buralardaki kültür çevresi ile temas kurmasını sağlayacak önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu bağlamda her yıl memleketin başka bir şehrinde kutlanan haftanın 1944 yılı içinde Trabzon'da kutlanması için özellikle yerel basında kulis çalışmaları yürütülmektedir. Öyle ki bu dönemde Trabzon, nakil güçlükleri, araç eksikliği yüzünden Türkiye'nin çok uzak bir köşesi haline gelmiş, nakil araçlarına yapılan zamlardan dolayı büyük merkezlere ulaşım, ancak varlıklı insanlar tarafından gerçekleştirilebilmektedir, (Halk, 1944j). Bu imkânsızlıklar içinde merkezin şehirde Üniversite Haftası gibi bir etkinlikle temsil edilmesi, şehir halkının konu hakkındaki talep ve ihtiyaçlarının giderilmesinde önemli bir araç olarak görülüyor olabilir.

Yerel basında, kulis çalışmalarının 1944 yılı için başarılı olup olmadığı, o yıl haftanın nerede kutlandığı ile ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bununla birlikte haftanın 1955 yılında, şehirde o yıl yeni bir üniversite açılacak olmasının da etkisiyle olsa gerek, Trabzon'da kutlanmasına karar verilmiştir. Hafta çerçevesinde öğretim üyelerinden oluşan bir heyet, çeşitli konularda konferanslar vermek üzere şehre gelecektir. Halk gazetesinde, Prof. Fehim Fırat'ın başkanlığındaki Tıp Fakültesi'nden Ord. Prof. Akif Şakir Çakar, Prof.

Ziya Öktem, Hukuk Fakültesi'nden Ord. Prof. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Doçent Sahir Erman, Edebiyat Fakültesi'nden Doçent Sırrı Erinç, Doçent Necdet Mansuroğlu, Fen Fakültesi'nden Prof. Saffet Rıza Alpar, Prof. Recai Erminli, İktisat Fakültesi'nden Doçent Haydar Purgeç, Doçent Orhan Dikmen, Orman Fakültesi'nden Prof. Şeref Nuri İlkmen'den oluşan bu heyetin şehirde buldukları üç gün zarfında çeşitli konularda konferanslar verecekleri ifade edilmektedir, (Halk, 1955ç).

Diğer taraftan, 1955 yılında hükümet, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin sorunlarına eğilmek, bölge halkının ekonomik etkinliklerine yön vermek ve kültür potansiyelini artırmak amacıyla Trabzon'da bir üniversite kurulması ile ilgili çalışmalara başlar, (Albayrak, 2008: 370). Dönemin Trabzon Milletvekili Mustafa Reşit Tarakçıoğlu ve arkadaşlarının sunduğu öneri üzerine 20 Mayıs 1955 Cuma tarihinde TBMM'de kabul edilen 6594 sayılı kanun ile Trabzon'da bir teknik yüksek okul kurulması, milletvekillerinden Osman Turan'ın muhalefetine rağmen kabul edilmiştir, (Halk, 1955d; Albayrak, 2008: 370), Kurulacak üniversitenin yerini tespit etmek amacıyla 23 Eylül 1955 Cuma günü şehre Milli Eğitim Bakanlığı müsteşarı Osman Faruk Evrimer başkanlığında, İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Doç. Dr. Sabri Oran ve Bayındırlık Bakanlığı Yapı İmar İşleri Dairesi İkinci Başkanı Orhan Alsaç'tan oluşan bir heyet gelmiştir, (Halk, 1955e), Heyet, Trabzon'da kaldığı iki gün zarfında üniversitenin kurulabileceği Ayasofya ile Kalçiya deresi arasında 300 dönüm olduğu tahmin edilen arazi ile havaalanı civarındaki düzlük ve Karayolları 10.Bölge Müdürlüğü tesislerinin arka tarafında kalan Kamboz sırtlarında incelemeler yapmıştır, (Halk, 1955f). Şehre daha sonra gelen Profesör Abdullah Türkmen de aynı yerleri gezmiş ve vilayetten Trabzon ile ilgili bilinmesi gereken bazı konuların aydınlatılmasını istemiştir, (Halk, 1955f).

19 Eylül 1963'te 336 sayılı kanunla üniversitenin kadroları çıkarılmış, Temel Bilimler, İnşaat, Mimarlık, Makine, Elektrik ve Orman Fakülteleri kurulmuş, 2 Aralık 1963 tarihinde Maşatlık mevkiinde yapımı yeni tamamlanan bir ilkokulda geçici olarak başlamıştır, (Albayrak, 2008: 370).

Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin genel yerleşme planı 1961 tarihinde açılan bir yarışma sonucunda elde edilmiştir. 1968 yılında genel yerleşim planı içindeki Akademik Merkez, Makina ve İnşaat Fakülteleri için ayrı bir yarışma daha açılmıştır. Bu yarışmada birincilik ödülünü, Doğan Tekeli ve Sami Sisa'nın hazırladığı projeler almıştır.

Akademik Merkez; rektörlük, 1500 kişilik oditoryum ve kütüphane binalarından oluşmaktadır. Tekeli ve Sisa'nın yapılar ile ilgili değerlendirmeleri şu şekildedir:

“Merkezdeki üç yapı kendi fonksiyonlarının gerektirdiği biçim ve ölçülerde tasarlanmıştır. Kompozisyon bütünlüğü sağlamak için, yapılarda ve dış alanlarda ortak bir modül elemanı (6.00 x 6.00 m.) kullanılmış, malzemede ve strüktür anlayışında uyum aranmıştır. Arsanın denize doğru olan eğiminden yararlanılarak, yapıları bağlayan dış mekân kendi içinde bir bütünlük göstermekle birlikte üç boyutta hareketlendirilmiştir. Böylece ortaya çıkan küçük alanlar ayrı yapılara hizmet etmekte, kütüphane önündeki alan fuayenin devamı, anıt çevresindeki ise tören alanı olarak kullanılabilir. Birbirine bağlanan bu alanlar gerektiğinde tümü aynı amaca hizmet ederek 8–10.000 kişi alabilecek boyutta çok amaçlı ve yaşayan bir dış mekân oluşturmaktadır.

1500 kişilik oditoryum planında, salon ve sahne mekânları birbirine tam olarak açılmakta, ortadaki orkestra çukuru bazen sahneye bazen salona katılarak tören, konferans, konser, sinema, vb. gibi değişik fonksiyonlara göre değişik düzenlemelere olanak sağlamaktadır. Rektörlükte de programın iki ögesi, rektörlük makamı, senato gibi temsil niteliği olan hacimler ile günlük işlemlerin içinde yer alacağı bölümler, yapı kitlesinde belirtilmiştir.” (Tanyeli, 1994: 113).

Makina ve İnşaat Fakülteleri'nin ihtiyaç programları benzerlik göstermektedir. Genel olarak; idare ve kütüphane (akademik merkez), öğretim elemanlarının kendi teorik ve idari çalışmalarına ayrılan bölüm (kursüler), öğrencinin teorik eğitiminin yapılacağı bölüm (derslik, amfi, resimhane), öğretim üyeleriyle öğrencilerin ortaklaşa yapacakları pratik eğitim ve araştırma çalışmalarının yer alacağı atölye ve laboratuarlardan oluşan dört ana bölüm bulunmaktadır, (Tanyeli, 1994: 95-97). Tekeli ve Sisa'nın yapılar ile ilgili değerlendirmeleri şu şekildedir:

“Bölümdeki çalışmaların birbirleriyle yakın ilişkilerinin kurulması, projenin biçimlendirilmesinde yönetici ilke olmuştur. Bu amaçla programın yukarıda gruplanan fonksiyonları kendi içlerinde bütünleştirilmişler, ortada arsa eğimine dik olarak düzenlen bir omurga mekânın çevresine yerleştirilmişlerdir.

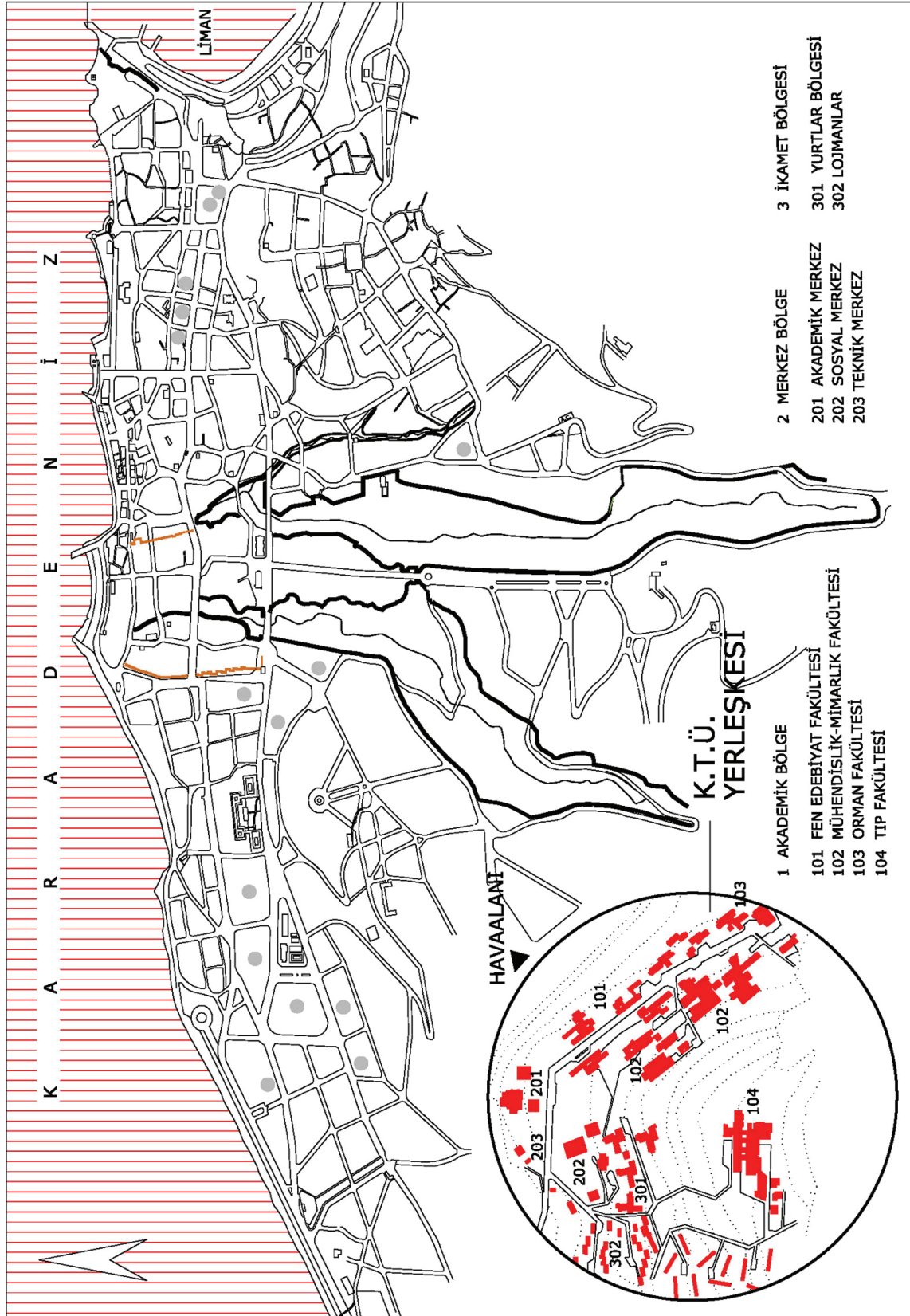
Projenin bu düzeni her bölümünün ayrı ayrı gelişebilme olanağını sağlamaktadır. Özellikle yapı alanının önemli bir kısmını oluşturan atölye ve laboratuarlarda her çeşit fonksiyon değişikliği, var olan bölümlerin genişlemesi ve çok sayıda yeni bölümlerin eklenmesi olanağını sağlamıştır. Yukarıdaki düşünceler, programlarının karakteri benzeyen iki fakültede de uygulanmıştır.

Yapılar, aralarında düzenlenen merkezi bir dış mekân simetri aksı olmak üzere, iki yana yerleştirilmişler, böylece kampus içinde ayrı bir grup oluşturarak bütünleşmişlerdir. Bu

merkezi mekân akademik alleden ve öğrenci yurtlarından gelen yaya trafiği ile fakülte girişlerini çevresinde toplamaktadır. Her iki fakültenin öğrencilerine hizmet edecek öğrenci lokali bu mekâna açılarak burasını canlılığını arttırmaktadır.

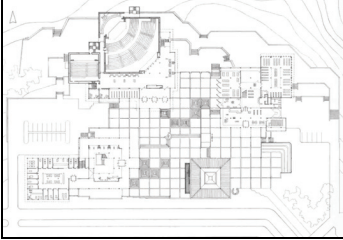

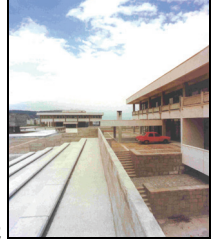

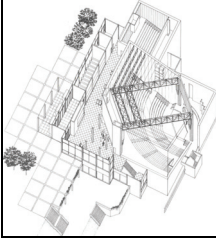

Devlet ihale yöntemleri, yapının bulunduğu bölgenin uzaklığı, mesleki kontrollüğün tarafımızdan yapılamaması nedenleriyle strüktür ve malzeme seçiminde, detaylarda, ileri teknoloji gerektirmeyecek, zamanla kolay bozulmayacak basit çözümler özellikle aranmıştır.”, (Tanyeli, 1994: 95-97).

1961 tarihinde hazırlanan yerleşim planında, Akademik Merkez ve Makina-Elektrik Fakülteleri binalarından başka; Fen-Edebiyat ve Orman Fakültesi binaları ile Kimya, Matematik, Mimarlık, İnşaat Jeofizik, Jeodezi Bölümleri ve Sosyal Merkez yer almaktadır, (Tablo 19).

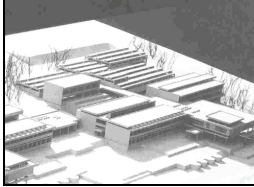

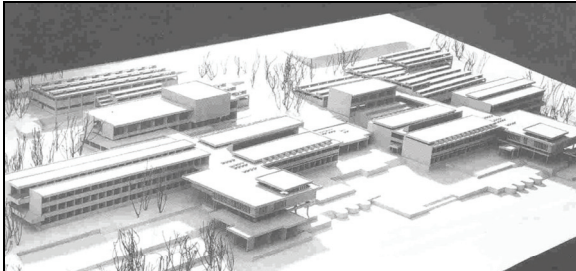

Tablo 19. Karadeniz Teknik Üniversitesi binaları⁴⁶

⁴⁶ K.T.Ü. yerleşke planı için bkznz. (Araz, 1990).

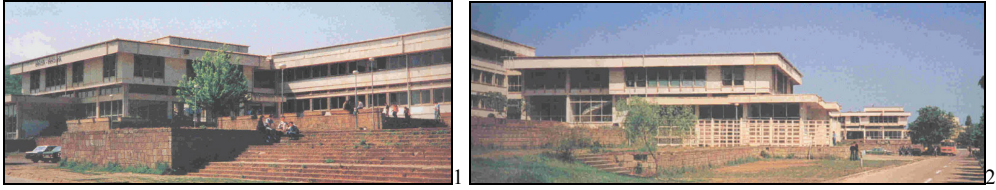
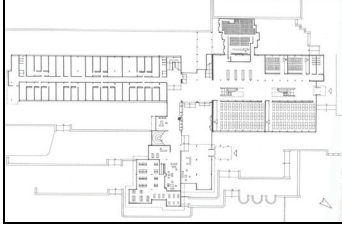

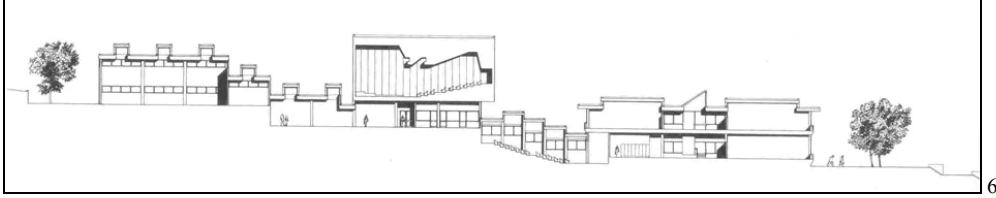
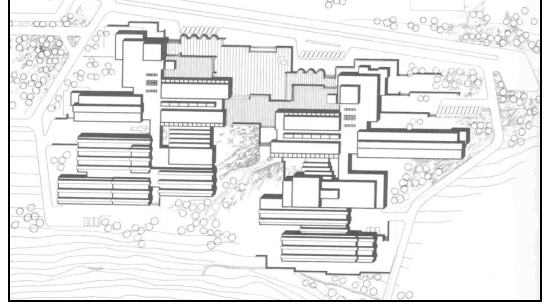

Tablo 19'un devamı

9 /1/	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ BİNALARI (AKADEMİK MERKEZ: REKTÖRLÜK, ODİTORYUM, KÜTÜPHANE)					
KİMLİK BİLGİLERİ	PROJE TARİHİ	1968-1970				
	MİMARİ	Doğan Tekeli, Sami Sisa				
	MEVKİİ	Üniversite Mh.				
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☒ Eğitim ☐ Kültür ☐ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☐ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet				
ÇİZİMLER / FOTOĞRAFLAR	 		2	3		
			4			
				5	6	7
				8	9	10
	<p>Kaynaklar: 1, 2, 3, 4, 5, 8, 9 nolu fotoğraflar (Tanyeli, 1994; 112, 114, 115, 116, 117); 6, 7, 10 nolu fotoğraflar (Evrin Düzenli arşivi, 2009).</p>					

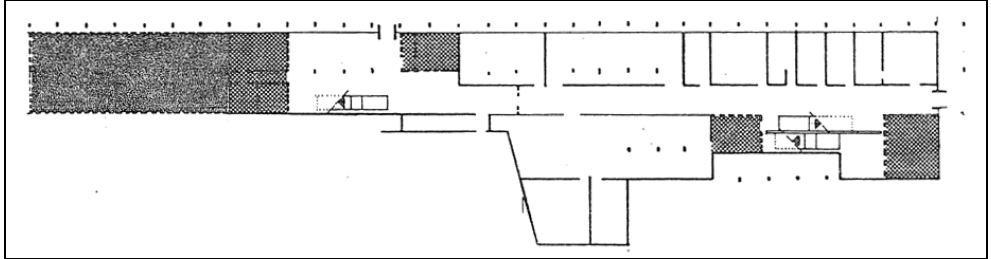
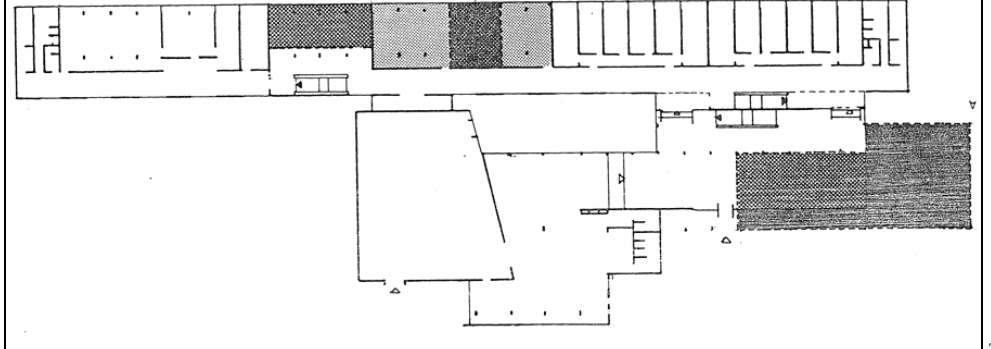

Tablo 19'un devamı

9 /2/	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ BİNALARI (MAKİNA BÖLÜMÜ)		
KİMLİK BİLGİLERİ	PROJE TARİHİ	1965-1966	
	MİMARİ	Doğan Tekeli, Sami Sisa	
	MEVKİİ	Üniversite Mh.	
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☒ Eğitim ☐ Kültür ☐ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☐ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet	
			
			
			
	<p>Kaynaklar: 1, 2, 5 nolu fotoğraflar (Tanyeli, 1994; 96, 97, 98); 3, 4, 6 nolu fotoğraflar (Evrinm Düzenli arşivi, 2009).</p>		

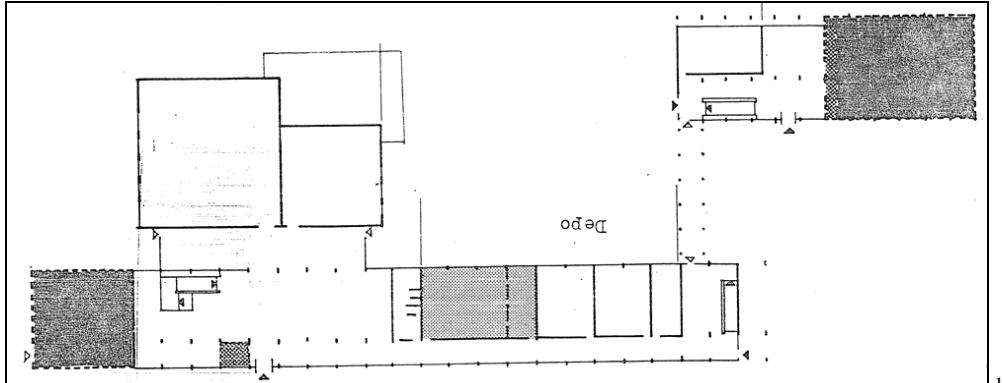

Tablo 19'un devamı

9 /3/	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ BİNALARI (ELEKTRİK BÖLÜMÜ)		
KİMLİK BİLGİLERİ	PROJE TARİHİ	1965-1966	
	MİMARİ	Doğan Tekeli, Sami Sisa	
	MEVKİİ	Üniversite Mh.	
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☒ Eğitim ☐ Kültür ☐ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☐ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet	
ÇİZİMLER / FOTOĞRAFLAR			
			
			
			
	<p>Kaynaklar: 1, 2, 3, 6, 7 nolu fotoğraflar (Tanyeli, 1994; 94, 96, 97, 98, 99); 4, 5, 8 nolu fotoğraflar (Evrin Düzenli arşivi, 2009)</p>		

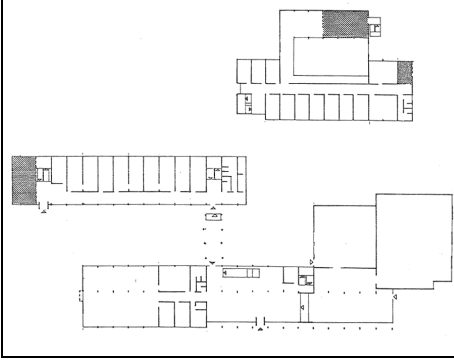

Tablo 19'un devamı

9 /4/	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ BİNALARI (MATEMATİK-BİYOLOJİ BÖLÜMÜ)	
KİMLİK BİLGİLERİ	YAPILIŞ TARİHİ	-
	MİMARİ	Nihat Güner, Mustafa Polatoğlu
	MEVKİİ	Üniversite Mh.
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☒ Eğitim ☐ Kültür ☐ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☐ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet
		
		
		
		
ÇİZİMLER / FOTOĞRAFLAR	1	
	2	
	3	
	4	
Kaynaklar: 1, 2 nolu fotoğraflar (Araz, 1990; 35, 36); 3, 4 nolu fotoğraflar (Evrin Düzenli arşivi, 2009).		

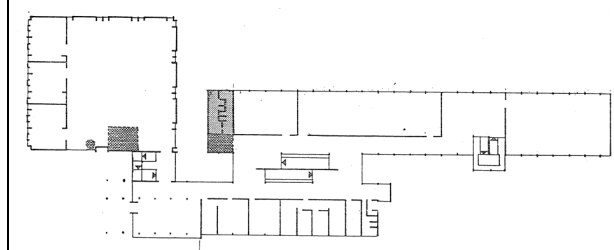

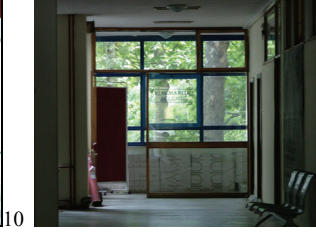
Tablo 19'un devamı

9 /5/	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ BİNALARI (FİZİK BÖLÜMÜ)			
KİMLİK BİLGİLERİ	YAPILIŞ TARİHİ	-		
	MİMARİ	Nihat Güner, Mustafa Polatoğlu		
	MEVKİİ	Üniversite Mh.		
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☒ Eğitim ☐ Kültür ☐ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☐ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet		
ÇİZİMLER / FOTOĞRAFLAR			1	
				4
				7
				5
				6
				3
				2
Kaynaklar: 1 nolu fotoğraf (Araz, A., 1990; 40); 2, 3, 4, 5, 6, 7 nolu fotoğraflar (Evrim Düzenli arşivi, 2009).				

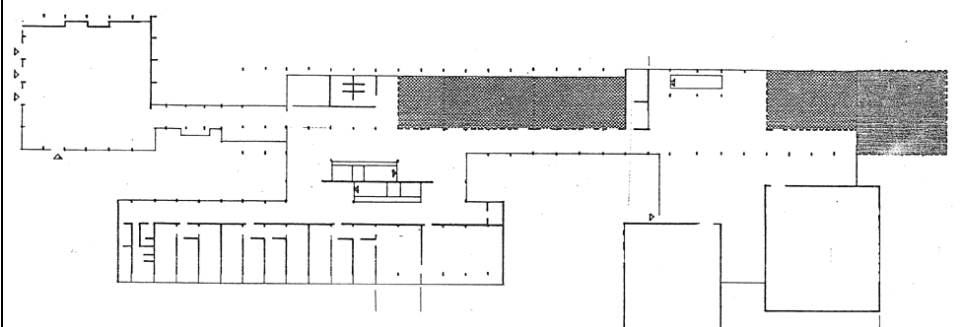

Tablo 19'un devamı

9 /6/	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ BİNALARI (KİMYA BÖLÜMÜ)		
KİMLİK BİLGİLERİ	YAPILIŞ TARİHİ	-	
	MİMARİ	Nihat Güner, Mustafa Polatoğlu	
	MEVKİİ	Üniversite Mh.	
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☒ Eğitim ☐ Kültür ☐ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☐ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet	
ÇİZİMLER / FOTOĞRAFLAR			
			
			
	Kaynaklar: 1 nolu fotoğraf (Araz, 1990; 45); 2, 3, 4, 5, 6 nolu fotoğraflar (Evrim Düzenli arşivi, 2009).		

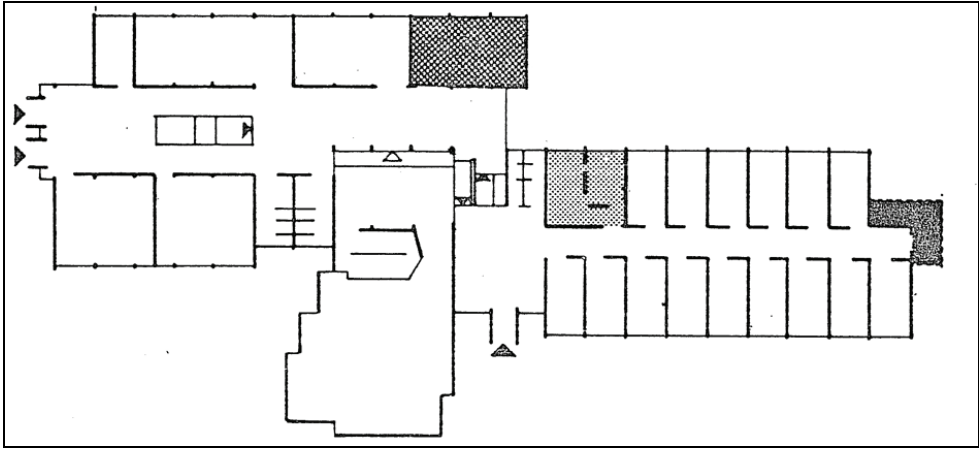

Tablo 19'un devamı

9 /7/	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ BİNALARI (MİMARLIK BÖLÜMÜ)		
KİMLİK BİLGİLERİ	YAPILIŞ TARİHİ	-	
	MİMARİ	Nihat Güner, Mustafa Polatoğlu	
	MEVKİİ	Üniversite Mh.	
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☒ Eğitim ☐ Kültür ☐ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☐ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet	
ÇİZİMLER / FOTOĞRAFLAR			
			
			
			
	Kaynaklar: 1 nolu fotoğraf (Araz, A., 1990; 48); 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 nolu fotoğraflar (Evrinim Düzenli arşivi, 2009).		

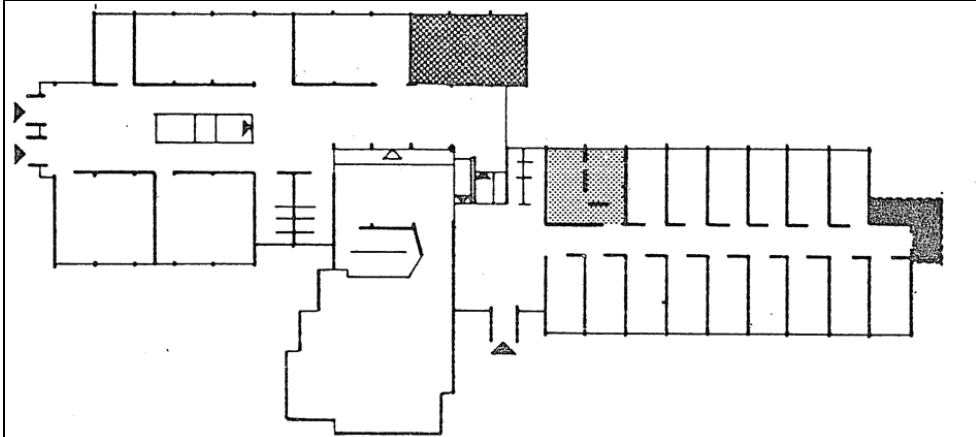

Tablo 19'un devamı

9 /8/	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ BİNALARI (İNŞAAT BÖLÜMÜ)	
KİMLİK BİLGİLERİ	YAPILIŞ TARİHİ	-
	MİMARİ	Nihat Güner, Mustafa Polatoğlu
	MEVKİİ	Üniversite Mh.
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☒ Eğitim ☐ Kültür ☐ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☐ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet
		
		
		
	ÇİZİMLER / FOTOĞRAFLAR	Kaynaklar: 1 nolu fotoğraf (Araz, A., 1990; 52); 2, 3, 4, 5 nolu fotoğraflar (Evrım Düzenli arşivi, 2009).

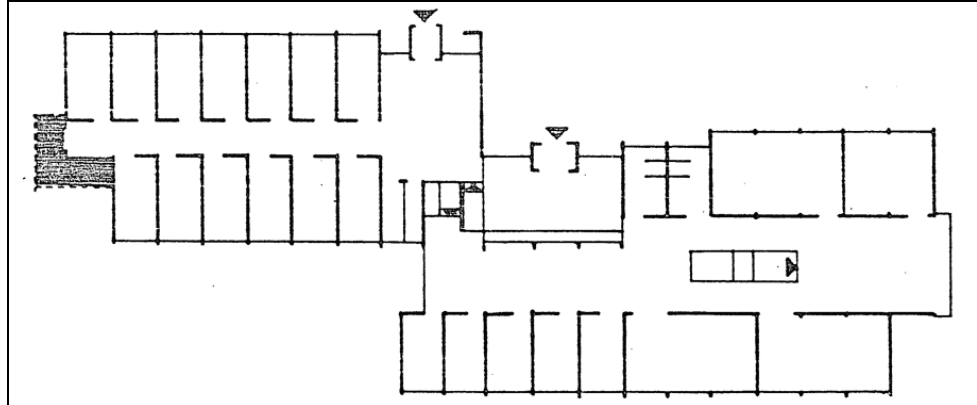

Tablo 19'un devamı

9 /9/	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ BİNALARI (JEOLJİ BÖLÜMÜ)		
KİMLİK BİLGİLERİ	YAPILIŞ TARİHİ	-	
	MİMARİ	Atilla Atay, Uçkun Atay	
	MEVKİİ	Üniversite Mh.	
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☒ Eğitim ☐ Kültür ☐ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☐ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet	
ÇİZİMLER / FOTOĞRAFLAR			
			
			
	<p>Kaynaklar: 1 nolu fotoğraf (Araz, A., 1990; 72); 2, 3, 4, 5, 6, 7 nolu fotoğraflar (Evrim Düzenli arşivi, 2009).</p>		

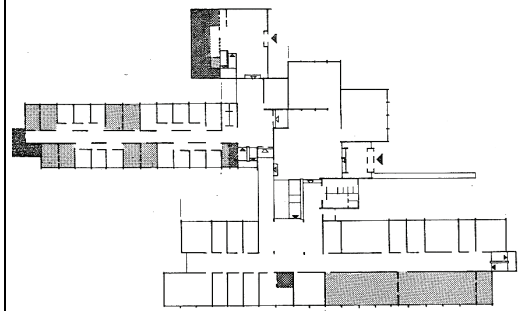

Tablo 19'un devamı

9 /9/	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ BİNALARI (JEOLJİ BÖLÜMÜ)	
KİMLİK BİLGİLERİ	YAPILIŞ TARİHİ	-
	MİMARİ	Atilla Atay, Uçkun Atay
	MEVKİİ	Üniversite Mh.
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☒ Eğitim ☐ Kültür ☐ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☐ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet
		
		
		
	<p>Kaynaklar: 1 nolu fotoğraf (Araz, A., 1990; 72); 2, 3, 4, 5, 6, 7 nolu fotoğraflar (Evrim Düzenli arşivi, 2009).</p>	

Tablo 19'un devamı

9 /11/	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ BİNALARI (JEOFİZİK BÖLÜMÜ)					
KİMLİK BİLGİLERİ	YAPILIŞ TARİHİ	-				
	MİMARİ	Atilla Atay, Uçkun Atay				
	MEVKİİ	Üniversite Mh.				
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☒ Eğitim ☐ Kültür ☐ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☐ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet				
ÇİZİMLER / FOTOĞRAFLAR			1			
				2	3	4
			5			
	Kaynaklar: 1 nolu fotoğraf (Araz, 1990; 81); 2, 3, 4, 5 nolu fotoğraflar (Evrim Düzenli arşivi, 2009).					

Tablo 19'un devamı

9 /12/	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ BİNALARI (ORMAN FAKÜLTESİ-ANA BLOK)		
KİMLİK BİLGİLERİ	YAPILIŞ TARİHİ	-	
	MİMARİ	Atilla Atay, Uçkun Atay	
	MEVKİİ	Üniversite Mh.	
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☒ Eğitim ☐ Kültür ☐ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☐ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet	
ÇİZİMLER / FOTOĞRAFLAR	1 		2
	3 	4 	5
	6 	7 	8
	9 		
	Kaynaklar: 1 nolu fotoğraf (Araz, 1990; 86); 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 nolu fotoğraflar (Evrin Düzenli arşivi, 2009).		

Tablo 19'un devamı

9 /13/	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ BİNALARI (ORMAN ENDÜSTRİ BÖLÜMÜ)	
KİMLİK BİLGİLERİ	YAPILIŞ TARİHİ	-
	MİMARİ	-
	MEVKİİ	Üniversite Mh.
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☒ Eğitim ☐ Sağlık ☐ Ticaret/Sanayi ☐ Kültür ☐ Spor/Eğlence ☐ İkamet
ÇİZİMLER / FOTOĞRAFLAR	 	
		
		
	Kaynaklar: 1 nolu fotoğraf (Araz, 1990; 90); 2, 3, 4, 5 nolu fotoğraflar (Evrin Düzenli arşivi, 2009).	

3.1.3.2.10. Sergievi

Sergievi, Cumhuriyet dönemiyle birlikte ortaya çıkan ve Halkevi, Köy Enstitüsü gibi işlevsel olduğu kadar mimari açıdan da yeni, modern bir kurguya işaret eden önemli simgesel yapılardan bir tanesidir.

Sergievi, erken Cumhuriyet döneminde ne yerel basında ne de belediye meclisinde yol, su, plan gibi şehrin birincil ihtiyaçları arasında gösterilmiş değildir. Şehirde bir sergievinin inşası ile ilgili düşünceler 1940'lı yılların ortalarına doğru ortaya çıkmış, 1945 yılı içinde hazırlanan Belediyenin "Beş Yıllık Kalkınma Programı"nda ise bu düşüncelere yer verilmiştir. Bununla birlikte projenin program içindeki yeri şehirde bir tartışma konusu oluşturmaktadır. Öyle ki, maddi kaynağı belediye bütçesinden değil üçüncü umumi müfettişlik bütçesinden sağlanacağından dolayı Belediye çalışması olarak değerlendirilemeyeceği gerekçesiyle eleştirilmektedir, (Kefeli, 1945b). Kemal Kefeli'nin 21 Aralık 1945 Cuma tarihli Halk gazetesinde kaleme aldığı bu yazıya göre beş yıllık kalkınma programı dört kısımdan oluşmaktadır. Ancak bu maddeler Lambert planı ile ilgili çalışmaları tamamlamak yerine belediyenin zaten yapmakla yükümlü olduğu kaldırım inşası gibi günlük işleri ve maddi kaynağı belediye tarafından bile sağlanmayacak olan sergievinin inşası gibi çalışmaları içerdiğinden eleştirilmektedir. Kefeli, bunun yerine Lambert planı için ciddi bir çalışmanın yapılması gerekli olduğundan bahsetmektedir.

Esasen erken Cumhuriyet döneminden başlayarak şehrin kendisi, modern kültürün sahne aldığı bir temsil mekânına dönüştürülmüştür. Bu mekânın merkezindeki en önemli sosyal merkez ise birçok sosyal faaliyete de ev sahipliği yapan Halkevi'dir. Şehirdeki müsamere, sergi, konferans gibi faaliyetlere uygun salon ihtiyacı, genellikle, şehirde (şimdiki Ziraat Bankası arsasında bulunan metruk kilise binasından dönüştürülen) Halkevi salonu ve mevcut sinema salonları veya okulların kendi bünyesinde karşılanmaktaydı. Dolayısıyla ekonomik imkanların kısıtlı olduğu ve az sayıda faaliyetin gerçekleştirildiği bu dönemde, şehirdeki bu faaliyetler için spesifik işlevleri gerçekleştirmeye dönük sergievi gibi bir yapının inşa edilmesi gündeme gelmemiştir. Nitekim sergi, konferans gibi faaliyetler için okul salonu, sinema salonu, halkevi salonu gibi mekânlardan faydalanılması, aynı zamanda, mekânın çok amaçlı kullanımlarının yaygın olduğu geleneksel anlayışın da bir devamı olarak algılanabilir. Bununla birlikte henüz işlevsel ve inşai açıdan geleneği olmayan sergievinin, yol, su gibi birçok altyapı sorununun çözüme kavuşturulamayacağı şehirde, neye hizmet edeceği de henüz tam olarak bilinemediğinden

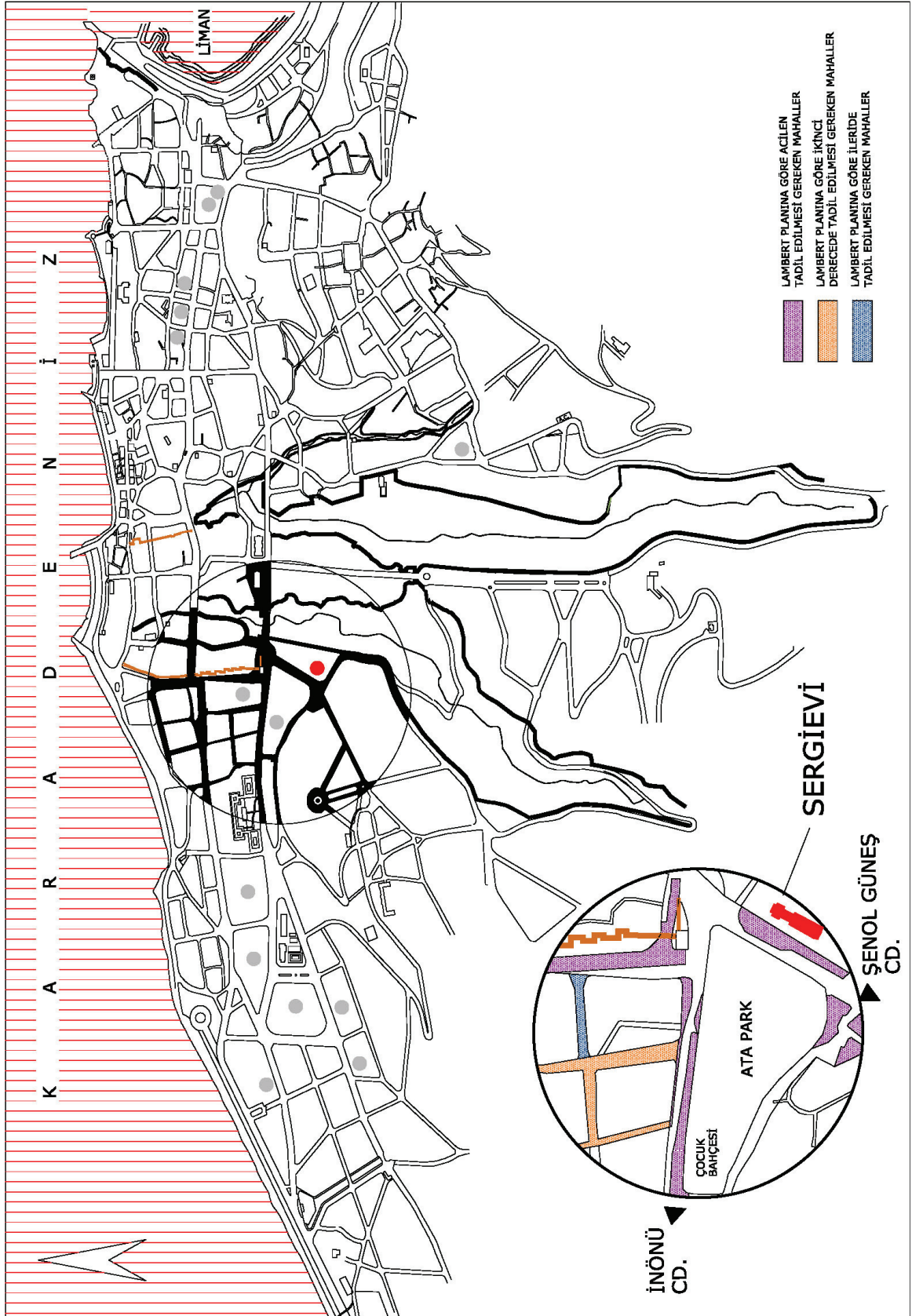
olsa gerek, bu dönemde öncelikli ihtiyaçlar arasında yer almadığı ifade edilebilir. Bununla birlikte Trabzon şehrinin ekonomik alanda kalkınması ve Belediye bütçesine gelir temin etmek amacıyla, İzmir’de olduğu gibi Trabzon’da da bir Şark Fuarı oluşturulması Üçünü Umumi Müfettişlik tarafından onaylanmış ve şehirde sergi evi inşası için gerekli hazırlıklara başlanmıştır, (TBMZ, 1945).

Bu dönemde Trabzon’da inşa edilecek sergievi projesine yardım amacıyla genel bütçeden gönderilen ve İş Bankası’nda bloke edilmiş bulunan 100 bin lira ile üçüncü umu müfettişlik mıntikasına dâhil belediyeler tarafından gönderilip Ziraat Bankası’nda bloke edilmiş olan 50 bin lira, nakit olarak toplam 150 bin lira mevcuttur, (TBMZ, 1945). Halk gazetesinin 8 Mayıs 1945 Salı tarihli sayısında ise üçüncü genel müfettişlik emrine verilen 750 bin liranın 100 bin lirasının Trabzon’da Atapark’ın doğu kenarındaki arazide inşa edilecek sergievine tahsis edilmesi Bakanlar Kurulu’nca kararlaştırılmış olduğundan bahsedilmektedir, (Halk, 1945k).

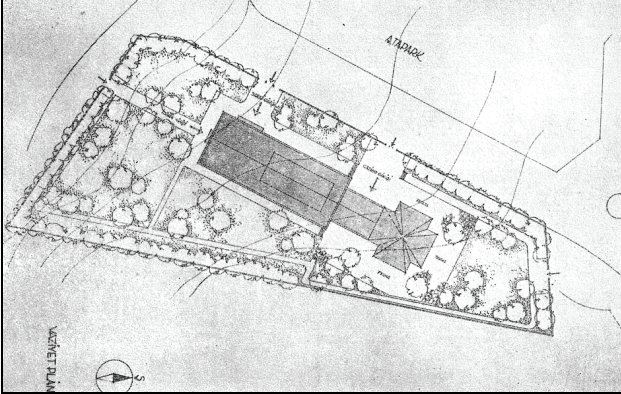
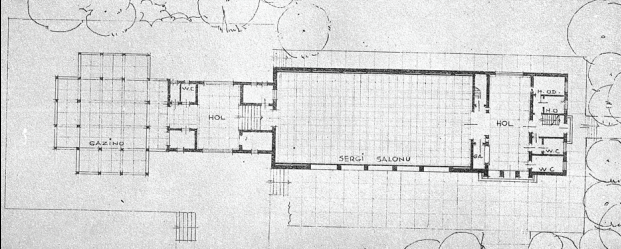
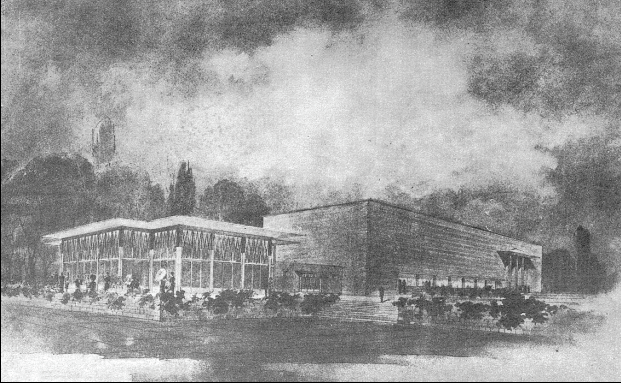
İleride Ataparkın sergievi için istimlâk edilecek parçalarında bir Gençlik Parkı’nın kurulması düşünülmektedir, (Çulha, 1944a), (Tablo 20).

Bununla birlikte zamanla şehirde medeni ve ictimai ihtiyaçları karşılayacak bir otele duyulan ihtiyaç ağır basmış, 1948 yılı içinde bütçede sergievine ayrılan para, valinin teşebbüslerinin hükümet kanadında uygun görülmesi ile şehre yaraşır, konforlu ve turist ağırlamaya müsait bir otelin inşa edilmesine karar verilmiştir, (TBMZ, 1948).

Tablo 20. Sergievi

Tablo 20'nin devamı

10	SERĞİEVİ		
KİMLİK BİLGİLERİ	PROJE TARİHİ	11.10.1946	
	MİMARİ	Harbi HOTAN ve İlhan AĞAN	
	MEVKİİ	Gülbaharhatın Mh./ Şenol Güneş Cd.	
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☐ Eğitim ☒ Kültür ☐ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☐ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet	
ÇİZİMLER / FOTOĞRAFLAR			1
			2
			3
Kaynaklar: 1, 2, 3 nolu fotoğraflar (Trabzon Sergievi Proje Müsabakası Jüri Raporu, 1947: 66, 67).			

3.1.3.2.11. Ziraat Bankası

Halk gazetesinin 17 Mart 1948 Çarşamba tarihli sayısında genç müdür Sadettin Uğursalın'ın, Ziraat Bankası'na yakışan bir bina yaptırılması yönündeki çabalarının sonuç verdiği, Ziraat Bankası İdare Meclisi'nin bu teklifi inceleyerek onay verdikleri ifade edilmektedir, (Halk, 1948i). Bu bağlamda Ziraat Bankası, Cumhuriyet modernliğinin yetiştirmiş olduğu bir kuşağın, yeni aktörlerin algılamalarının bu dönemde şehirdeki modern duyuşlarının ortak bir ürünüdür.

Buna göre özel idareye ait ve halkevi temsil salonu olarak kullanılmakta olan metruk kilise ile arka tarafta kalan mağazaların bulunduğu alanın banka binası için elverişli alanlar olduğu ifade edilmektedir, (Halk, 1948i).

Bundan yaklaşık iki yıl sonra 16 Ekim 1950 Pazartesi günü Trabzon'da Ziraat Bankası'nın yeni binası açılmıştır, (Halk, 1950e). Açılış törenine Vali Memduh Payun, Belediye Başkanı, Tümen Komutanı, CHP Milletvekillerinden Hasan Saka, M. Reşit Tarakçıoğlu, daire amirleri, siyasi parti başkanları ve köylüler katılmışlardır, (Halk, 1950e).

Şehirde, banka şubelerinin açılma ve yeni banka binası inşaatı yoğunluğunun arttığı 1940'ların son yılları, ülke ve şehir için hem siyasi hem de ekonomik anlamda yeni koşulların ortaya çıkmaya başladığı yıllar olmuştur.⁴⁷

Ziraat Bankası, şehirde trafik hareketinin en yoğun olduğu Maraş Caddesi üzerinde bulunmaktadır, (Tablo 21). Bina iki katlıdır. Güneyde caddeye bakan tarafta, bina dış yüzeyi geri çekilerek yarı açık bir giriş mekânı oluşturulmuştur. Bu mekân, bina dış yüzeyinde, zemin kattan ikinci kattaki çatı döşemesine kadar uzanan kare kesitli dört kolon ile sınırlandırılmıştır. Bu özelliği ile giriş cephesi anıtsal özellikler göstermektedir. Bu kolonlar, basık kemerler ile birbirine ve yan taraflarda da duvar yüzeyine bağlanmışlardır.

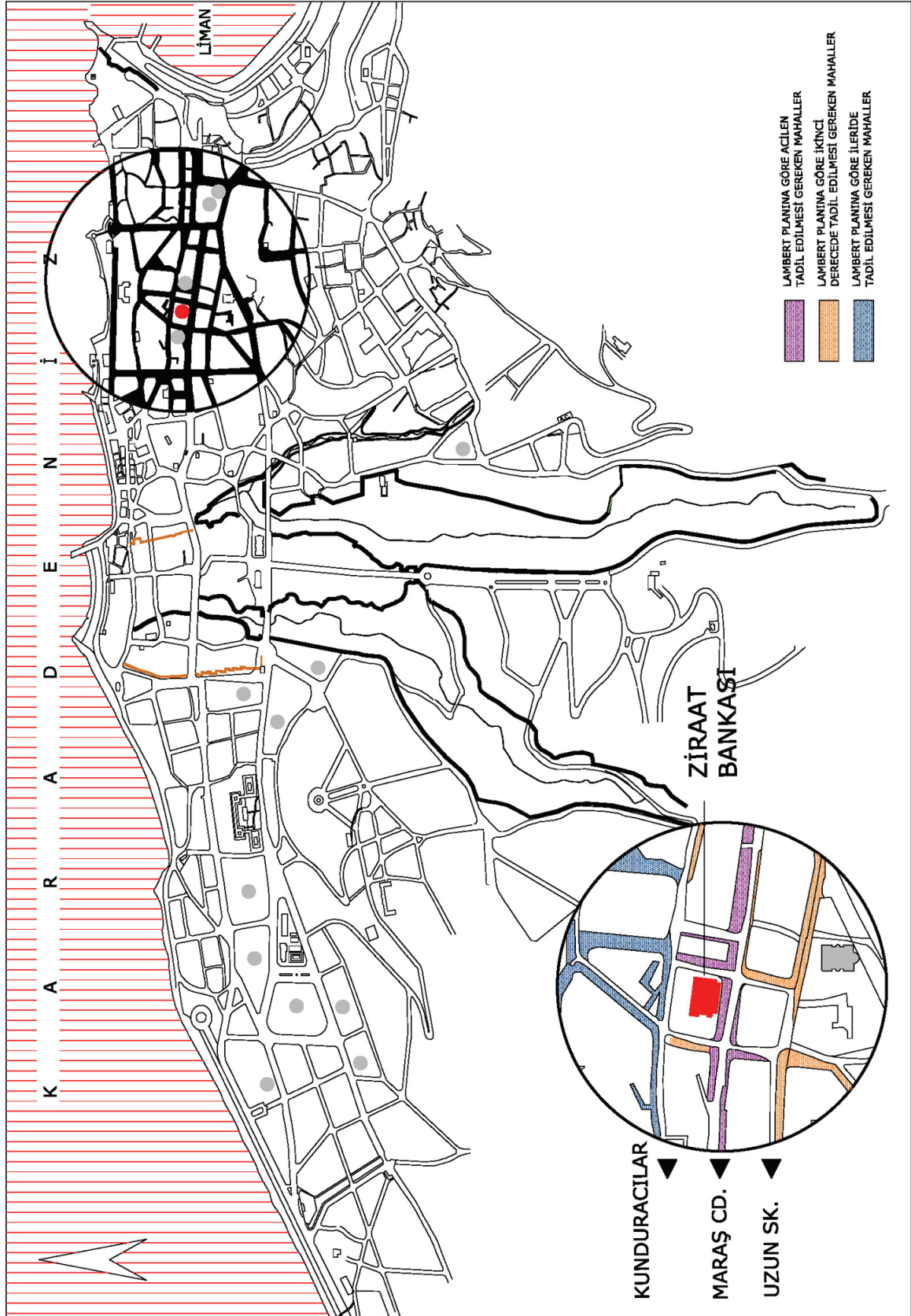
Bina dikdörtgen planlıdır. Zemin katta hizmet mekânları ve güneybatı köşesinde üst katlara ulaşımın gerçekleştirildiği büyük bir merdiven bulunmaktadır. Üst kattaki hizmet mekânlarının üstü cam ile örtülmüştür.

⁴⁷ Trabzon'da İş Bankası 1924 yılında açılmıştır, (Halk, 26 Ağustos 1952 Salı). Ziraat Bankası, 16 Ekim 1950 Pazartesi günü yeni binasına taşınmıştır. Halk Bankası'nın açılması yönünde yapılan ilk toplantı 1947 yılında Halkevi salonunda gerçekleştirilmiştir, (Halk, 1947j). Halk Bankası, 19 Aralık 1955 Pazartesi günü açılmıştır, (20 Aralık 1955 Salı). Yine 1947 yılından itibaren şehirde bir Merkez Bankası'nın açılacağı ile ilgili haberler yer almaya başlamıştır, (Halk, 1947k).

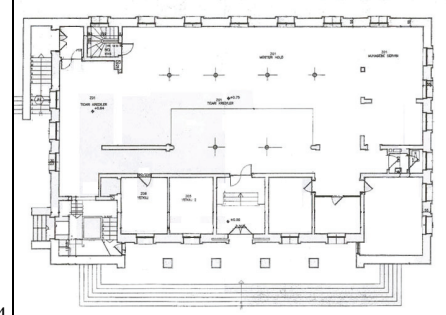

Yığma bir binadır. Binanın inşaatında kullanılan düzgün yüzeyli taşların, daha önce bankanın yerinde mevcut olan kilise enkazından temin edildiği rivayet edilmektedir, (Özen ve Birlik, 2993: 307).

Ziraat Bankası'nın hemen yan tarafında, daha sonraları, Cumhuriyet döneminin bir başka önemli yapısı olan (eski) Merkez Bankası inşa edilmiştir.

Tablo 21. Ziraat Bankası

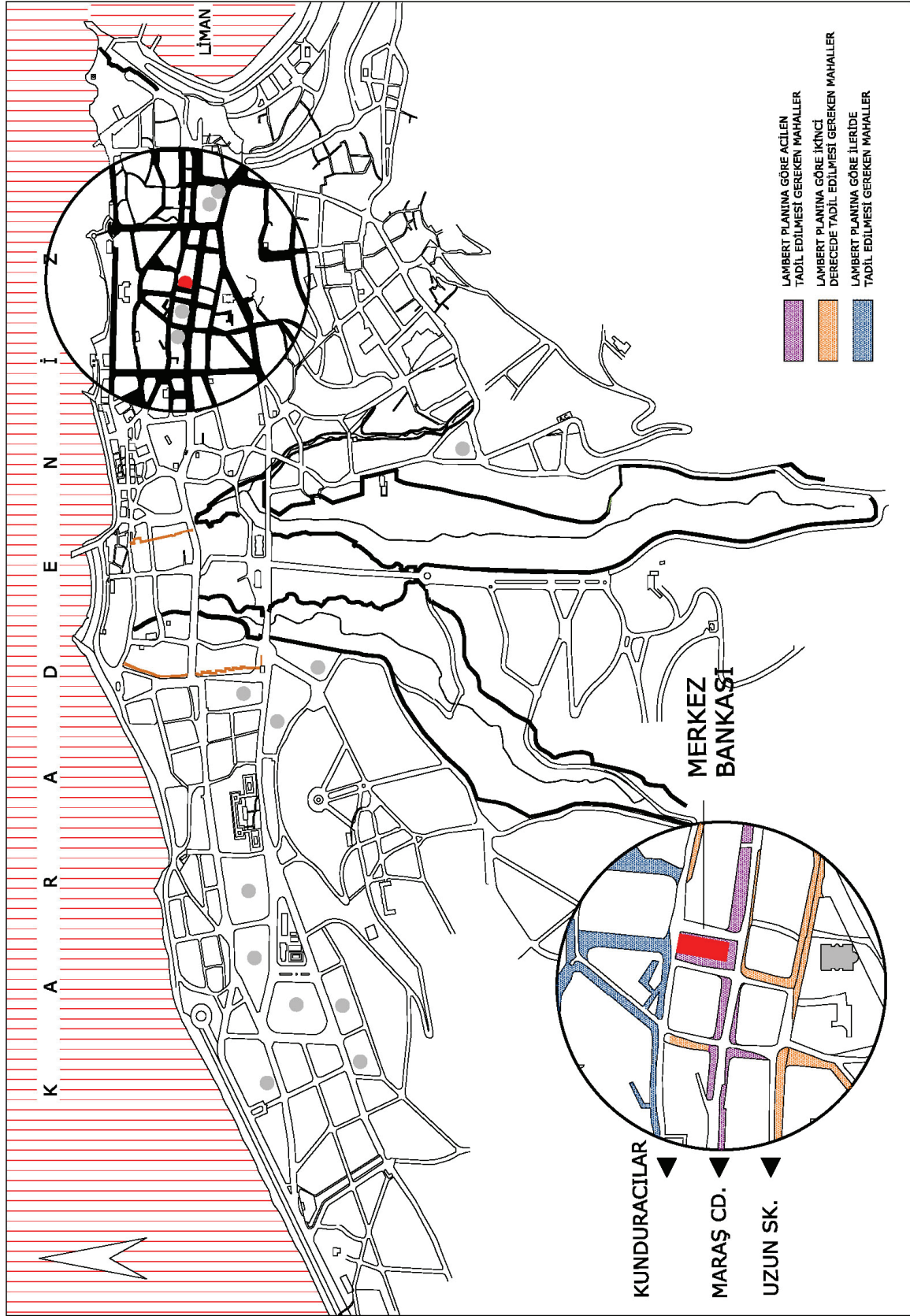
Tablo 21'in devamı

11	ZİRAAT BANKASI	
KİMLİK BİLGİLERİ	YAPILIŞ TARİHİ	16.10.1950
	MİMARİ	-
	MEVKİİ	Kemer kaya Mh./K. Maraş Cd.
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☐ Eğitim ☐ Kültür ☐ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☒ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet
 <p style="text-align: right;">1</p>		
ÇİZİMLER / FOTOĞRAFLAR	 <p style="text-align: right;">2</p>	
	 <p style="text-align: right;">3</p>	
	 <p style="text-align: right;">4</p>	 <p style="text-align: right;">5</p>
	 <p style="text-align: right;">6</p>	
	 <p style="text-align: right;">7</p>	
	<p>Kaynaklar: 1, 2 nolu fotoğraflar (Hamiyet Özen arşivi, 2009); 3, 4, 6, 7 nolu fotoğraflar (Halil İbrahim Düzenli arşivi, 2009); 4 nolu fotoğraf (Özen ve Birlik, 2003: 307).</p>	

3.1.3.2.12. Merkez Bankası

Halk gazetesinde 1947 yılından itibaren şehirde bir merkez bankasının açılacağı ile ilgili haberler yer almaya başlamıştır, (Halk, 1947k). Ziraat Bankası'nın yeni bir bina yapma kararı aldığı dönemlerde, Merkez Bankası da şehirde bir şube açma ve ayrıca yeni bir bina yapma kararı almıştır, (Halk, 1947k). Halk gazetesinde yer alan 16 Ocak 1953 Cuma tarihli habere göre bu karar, ihracat ve ithalat tüccarları tarafından memnuniyetle karşılanmıştır, (Halk, 1953a). 16 Ocak 1953 Cuma tarihli Halk gazetesinde Merkez Bankası'nın, Ziraat Bankası yanındaki Belediye'ye ait arsada inşa edilmesinin düşünüldüğü ifade edilmektedir, (Halk, 1953a), (Tablo 22).

Tablo 22. Merkez Bankası

Tablo 22'nin devamı

12	MERKEZ BANKASI		
KİMLİK BİLGİLERİ	YAPILIŞ TARİHİ	1950'ler	
	MİMARİ	-	
	MEVKİİ	Kemer kaya Mh./K. Maraş Cd.	
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☐ Eğitim ☐ Kültür ☐ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☒ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet	
ÇİZİMLER / FOTOĞRAFLAR			
			
			
	<p>Kaynaklar: 1, 2 nolu fotoğraf (Hamiyet Özen arşivi, 2009); 3, 4, 5, 6, 7, 8 nolu fotoğraf için bkz. (Evrin Düzenli arşivi, 2009).</p>		

3.1.3.2.13. Tekel Binası

Özellikle 1940'lı yıllara kadar şehirde altyapı ve kültürel, eğitim hizmetleri odaklı çalışmalara ağırlık verilen şehirde 1940'lı yılların sonlarına doğru değişen dünya ekonomik ve siyasi düzeni ile de ilişkili olarak şehir ekonomisi ve finans sektörüne yön verebilecek bina yapım faaliyetlerine hız verilmiş olduğu görülüyor. Yine bu dönemlerde inşa edilen yapılar yerel idareden çok merkezi kurumlar tarafından finanse edildiği fark edilmektedir.

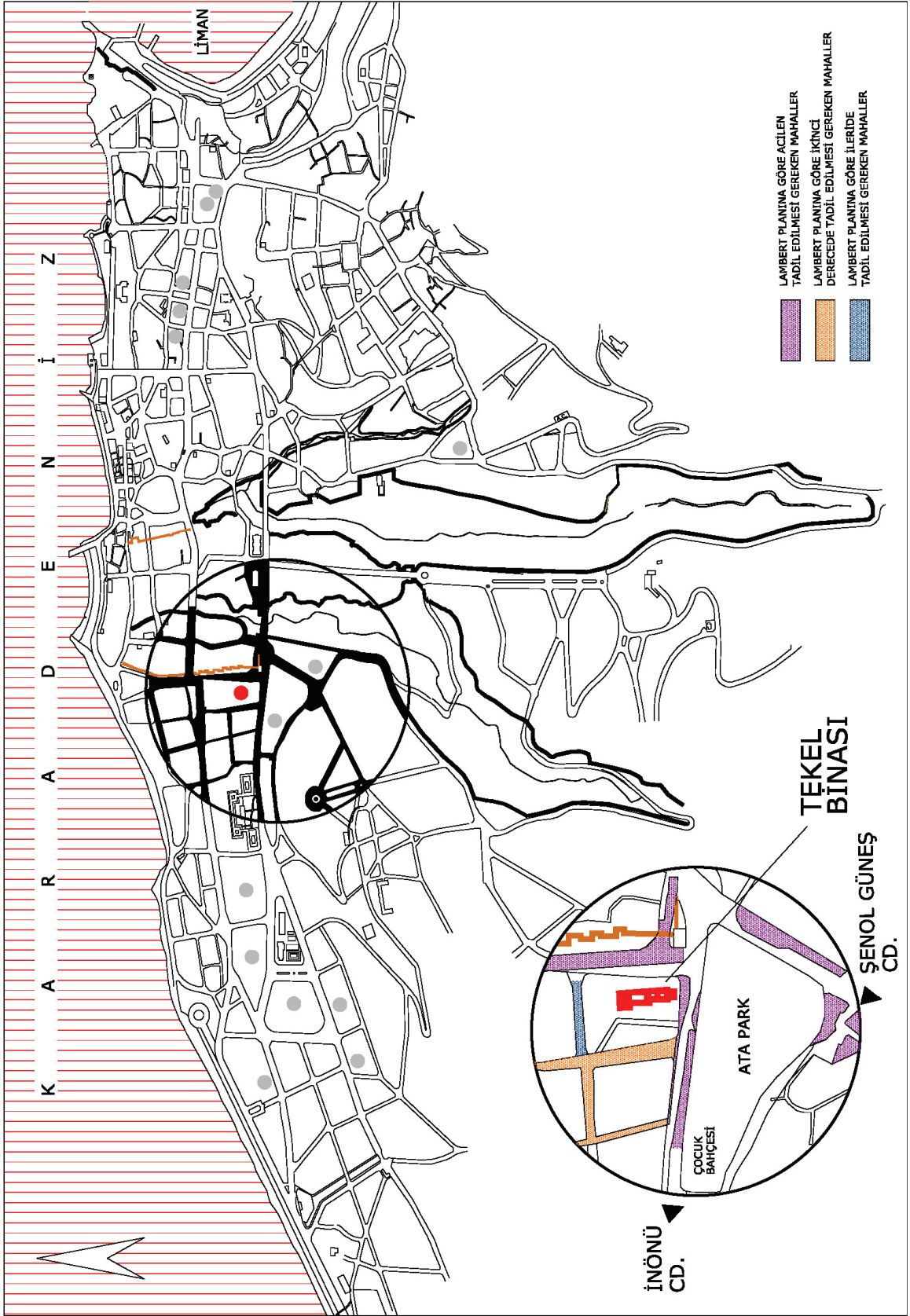
Trabzon'da yeni bir tütün işleme evinin inşa edilmesi yine bu dönemlere rastlamaktadır. Yapılan incelemeler sonunda binanın Atapark'ın kuzeyinde, Maraş Caddesi'nin güneyinde kalan ve doğuda (eski) Reşadiye Caddesi ile sınırlı 12000 metrekarelik alanda inşa edilmesine karar verilmiştir, (Halk, 1948j). Trabzon'da yapılacak olan tütün işleme evine ek olarak, ayrıca Akçaabat'ta tütün ambarları yaptırılacaktır, (Halk, 1949b). Halk gazetesi'nin 4 Eylül 1948 Cumartesi tarihli haberine göre Tekel Bakanlığı'nın inşa edilecek bina arsasının kamulaştırılması için 170 bin lira göndermiştir, (Halk, 1948j). İnşaat 1948 yılı içinde başlayacak ve 1949 yılında⁴⁸ tamamlanacağı planlansa da inşaatın temeli ancak 3 Mayıs 1950 Çarşamba günü atılmıştır, (Halk, 1950), (Tablo 23).

Şehirde bir tütün işleme evinin kurulması, bölge halkının tütün nakliyesi sırasında yaşadığı güçlüklerin giderilmesini⁴⁹, 750–1000 kişilik istihdam alanının oluşturulmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Trabzon ekonomik hayatında önemli değişikliklerin ortaya çıkmasına da vesile olmuştur.

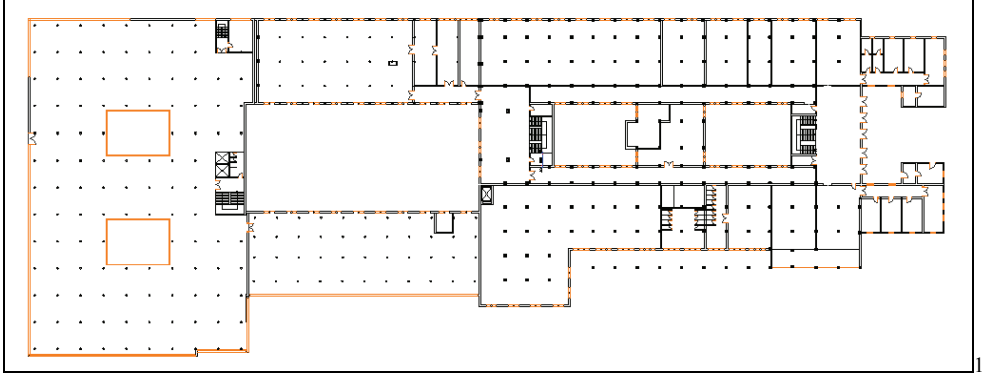
⁴⁸ Halk gazetesinin 4 Eylül 1948 Cumartesi tarihli sayısında hükümetin inşaat tarihi ile ilgili ön görüşleri yer almaktadır, (Halk, 1948j).

⁴⁹ Tütün nakliyesinde çekilen güçlüklerle ilgili bkz. (Halk, 1949i).

Tablo 23. Tekel Binası

Tablo 23'ün devamı

13	TEKEL BİNASI	
KİMLİK BİLGİLERİ	TEMEL ATMA TARİHİ	03.05.1950
	MİMARİ	-
	MEVKİİ	Gülbaharhatun Mh./ İnönü Cd.
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☐ Eğitim ☐ Kültür ☐ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☒ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet
		
ÇİZİMLER / FOTOĞRAFLAR		
		
		
		
		
		
		
		
		
		
<p>Kaynaklar: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 nolu fotoğraflar (Trabzon Tekel Müdürlüğü arşivi, 2009).</p>		

3.1.3.2.14. Stadyum

Trabzon'da 1932 yılından itibaren bir spor sahasının inşa edilmesi ile ilgili beklentiler dile getirilmeye başlanmıştır. Akın Dergisi'nin (1 Mayıs) 1932 tarihli sayısında bu ihtiyaç şu şekilde ifade edilmektedir:

“Trabzon'da yapılacak bir spor sahası daha ilerde klüplerimizin feyizli bir faaliyet göstermesinde müessir olacak ve her tarafı deniz olan şehrimizde maalesef vasıtasızlıktan hiç meşgul olunmayan fakat en faydalı spor şubesi; denizcilikle gençliğin daha alakadar bir surette çalışmasını da temin edecektir.”, (Rıza, 1932).

Şubat ayında Tahsin Uzer'in İstanbul gazetelerine verdiği beyanat stadyumun gerçekleşmesi yönünde atılan ilk adım olarak değerlendirilebilir, (Yeniyol, 1937f). Uzer, 1937 yılının yaz aylarında stadyum inşaatının başlayacağı müjdesini verirken, yine bu yıl içinde genel merkezden şehirde bir stadyum inşası için Uzer'in beyanatını destekleyecek önemli miktarda tahsisat gönderilmiştir, (Yeniyol, 1937a).

Bununla birlikte şehirde teknik eleman eksikliğinden dolayı proje inşaatında gecikmeler ortaya çıkmaktadır. 17 Nisan 1940 Çarşamba tarihli Yeniyol gazetesinde, stadyumun kaç metre yükseleceği bilinmediğinden inşaatına başlanamadığından, yakında geleceği düşünülen şehirci Lambert'e sormanın uygun görüldüğünden bahsedilmektedir, (Yeniyol, 1940b).

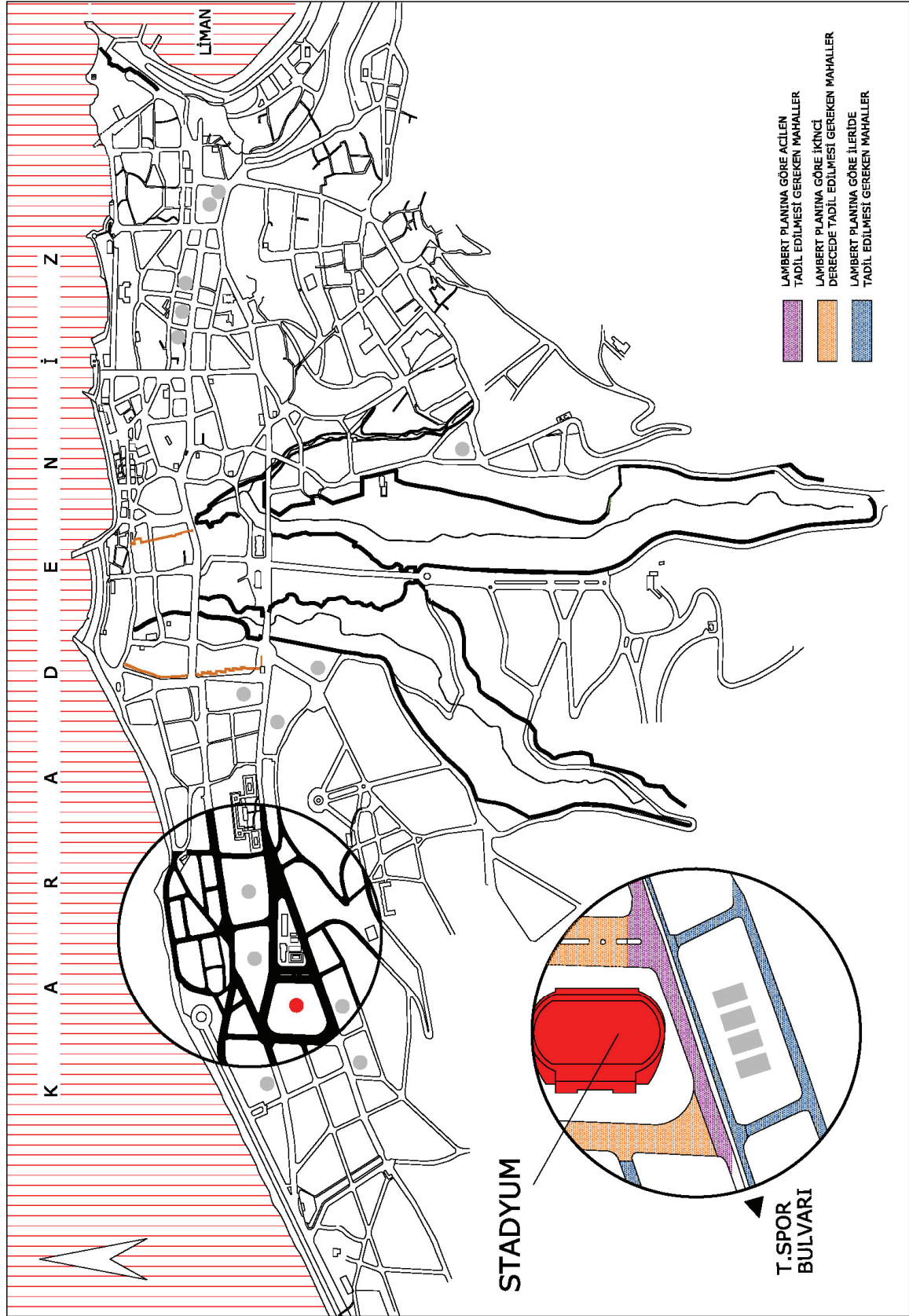
29 Mayıs 1942 Cuma tarihli Halk gazetesinde vali Salim Günday'ın büyük bir ilgiyle ele aldığı stadyum işinin keşfini yapmak üzere Nafia Müdürü Mahmut Yonat çalışmalarına başlamıştır, (Halk, 1942b). Yine bu tarihlerde alınan 20 bin lira tahsisat ile futbol sahası ve koşu pistinin yapılması düşünülmektedir, (Yeniyol, 1942b). Başvekil Şükrü Saraçoğlu, Trabzon'da stadyumu ziyaretinden sonra, eksikliklerin giderilmesi amacıyla 50 bin lira daha havale ettirmiştir, (Yeniyol, 1942c; Yeniyol, 1943d). Stadyumun toprak tesviyesi işi, 6 İncikanun 1944 Pazartesi günü müteahhit Miraç Işıl'a 44668 liraya ihale edilmiş, bu işten sonra ise futbol sahası ve koşu pisti etrafına çekilecek olan duvar, kapalı zarf usulü eksiltmeye konacaktır, (Yeniyol, 1944c). Bununla birlikte Çulha, ihalesi yapılan ve ilk günler büyük bir hızla inşaatı devam eden stadyumun tamamlanması için artık eski gayretin gösterilmediğinden, daha hızlı hareket etmek gerektiğinden bahsetmektedir, (Yeniyol, 1944ç).

30 Mart 1945 Cuma tarihli Halk gazetesinde Ziraat Müdürlüğü'nün yeni yapılmakta olan stadyumun bazı kısımlarını ağaçlandırılması için hazırlık yapıldığından

bahsedilmektedir, (Halk, 1945m). Halk gazetesinin 10 Mayıs 1946 Cuma tarihli sayısında drenaj kısmı ihale edilen stadyumda çalışmaların devam ettiği haberleri mevcuttur, (Halk, 1946h).

Stadyum, Lambert'in hazırladığı şehir planında, spor muntikası olarak belirlenen alan içindeki yerinde inşa edilmiştir, (Tablo 24).

Tablo 24. Stadyum

Tablo 24'ün devamı

14	STADYUM	
KİMLİK BİLGİLERİ	YAPILIŞ TARİHİ	1940'lar
	MİMARİ	-
	MEVKİİ	İnönü Mh./Trabzonspor Bulvarı
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☐ Eğitim ☐ Kültür ☐ Sağlık ☒ Spor/Eğlence ☐ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet
	 1	
	 2	
	 3	
	 4	
<p>Kaynaklar: 1 nolu fotoğraf (URL- 21, 2009); 2 nolu fotoğraf (URL- 22, 2009); 3 nolu fotoğraf (URL- 23, 2009); 4 nolu fotoğraf (URL- 24, 2009).</p>		

3.1.3.2.15. Numune Hastanesi, Doğumevi, Trabzon Göğüs Hastalıkları Hastanesi, Fatih Devlet Hastanesi

Çulha, 1945 tarihinde Yeni Yol gazetesinde kaleme aldığı yazısında, toprak alanı dar, nüfusu sık olan Trabzon şehrinin doğal olarak iktisadi ve sıhhi açıdan yaşadığı sıkıntılardan bahsetmektedir, (Çulha, 1945). Topoğrafik açıdan elverişli olmayan bu topraklar üstünde geçinmeye mecbur kalan dörtyüzbin nüfusun, yıllık gelirinin üçte birini ziraattan arta kalanını başka sahalardan karşılamak zorunda olduğu, buna rağmen şartlar, imkânlar, ihtiyacın zorladığı alanlar nispeten kısır kaldığından, ölüm ve hastalık oranlarının doğal olarak artmış olduğu ifade edilmektedir, (Çulha, 1945).

Cumhuriyet kurulduğunda şehirde ismi geçen iki hastane vardır: Askeri Hastane ve Memleket Hastanesi. Atatürk, Trabzon'a yaptığı 27 Kasım 1930 tarihli ikinci ziyaretinde şehirdeki bu iki hastaneyi teftiş etmiştir.

Askeri Hastane, şehrin Soğuksu mevkiinde yer almaktadır. Klasik etkilerle biçimlendirilmiş taş bir binadır. Cumhuriyet dönemi kaynaklarında isminden çok fazla bahsedilmiş değildir, (Şekil 45).

Şekil 45 Askeri Hastane, (Çulfaz, 2009: 7)

Memleket Hastanesi, bugün Boztepe mevkiinde şimdiki Kemik Hastalıkları Hastanesi'nin yerinde bulunmaktaydı. Ahşaptan inşa edilmişti. Bütün bir bölgeye hizmet veren 50 yatak kapasiteli Memleket Hastanesi'nin birçok da eksiği bulunmaktaydı, (Yeni Yol, 1935). Bununla birlikte şehir halkının sağlık ihtiyaçları önemli ölçüde bu hastanede karşılanmaktaydı.

Bu dönemde vali Refik Koraltan'ın da teşvikiyle hastane doktorlarının halkevinde yapılan bir program dâhilinde fakir halkı muayene ettikleri bilinmektedir, (Yeniyol, 1939). 250 yataklı Numune Hastanesi faaliyete başladıktan sonra boş kalan Memleket Hastanesi'nin, gerekli tadilatlar yapıldıktan sonra, 60 yataklı Verem Hastanesi'ne dönüştürülmesine karar verildiği ve 22 Eylül 1948 Çarşamba günü açılacağından bahsedilse (Halk, 1947l; Halk, 1948m) de bu tarihin daha sonraları 1 Ocak 1949 tarihine ertelendiğini yine Halk gazetesinden öğreniyoruz, (Halk, 1948k). Daha sonra burada kemik veremi pavyonu açılmış, 1951 yılında ise Çifteçamlık'ta 100 yataklı bir verem hastanesinin yapılmasına karar verilmiştir, (Halk, 1951ç). Bu bağlamda Halk gazetesi tarafından "Verem Hastanesi nerede kurulmalıdır?" konulu bir de anket çalışması yapılmıştır. 1951 yılının Mayıs ayı boyunca gazetenin gündeminde kalmış ve bu şekilde belediye başkanı, doktorlar dâhil birçok kişinin görüşüne başvurulmuştur. Anket sonuçlarına göre Verem Hastanesi kurulacak yerde aranan doğal değerlerle beraber münakale (ulaşım) kolaylıklarının ön planda tutulduğu ve Çifteçamlık'tan çok, Soğuksu sayfiyesinde, verem hastanesine elverişli sahanın yalnız Polita semtinde (askeriyeye ait olan alan) bulunduğu anlaşılmaktadır, (Halk, 1951d). Polita, sert rüzgârlara kapalı olması, sabah güneşini bol alacak bir durumda olması, halkın meskûn olduğu yerlerden uzak bulunması, sakin ve münzevi (inzivaya çekilmiş), manzaralı, ferah ve ağaçlıklı (çam ağaçları) bir yer olması gibi nedenlerle Verem Hastanesi kurulması için uygun bir alan olarak görülmektedir, (Halk, 1951d).

Bununla birlikte 22 Haziran 1951 Cuma tarihli Halk gazetesine göre Polita'da tetkik yapmadığı sanılan uzmanların, Verem Hastanesi'nin Çifteçamlık'ta kurulmasına karar verdiği yazılmaktadır, (Halk, 1951e). 1952 yılında temeli atılan 1000 yataklı Verem Hastanesi'nin birinci pavyon inşaatı 1953 yılında tamamlanmıştır, (Halk, 1953b).⁵⁰ Verem Hastanesi, bugün Trabzon Göğüs Hastalıkları Hastanesi olarak bilinen yer olmalıdır.

Trabzon Göğüs Hastalıkları Hastanesi Trabzon'un beş kilo metre güneyinde Soğuksu mevkiinde 15 Mart 1956 yılında 125 Yataklı olarak hizmete açılmıştır, (Trabzon Göğüs Hastalıkları Hastanesi Bülteni, 2007).

Hastanenin, şehrin bulunduğu mevkiine altyapı faaliyetlerinin ve yolun götürülmesinde olumlu yönde etkisi olmuştur. Öyle ki Yeniyol gazetesinin 1942 tarihli bir sayısında, Boztepe'nin Memleket Hastanesi'ne kadar olan yolların kullanılabilir olduğu ancak,

⁵⁰ Yine Halk gazetesinin bu sayısında inşaatı tamamlanan hastanenin suyu olmadığı için açıklamadığından bahsedilmektedir, (Halk, 1953b).

hastaneden sonra bozuk ve herhangi bir vasitanın geçemeyeceği düzeyde olduğundan bahsedilmektedir, (Yeniyol, 1942ç).

Cumhuriyet döneminde şehirde inşa edilmiş ilk hastane Numune Hastanesi'dir. Beker, bu dönemde şehrin ekonomik olarak kalkınmasına imkân verecek olan rıhtım, transit yol, gübre fabrikası gibi işlerine öncelik verilirken yeni kurulacak olan bir Numune Hastanesi'nin de şehre ekonomik açıdan katkı sağlayacağını ve bölge halkının sağlık ve esenliği için çok önemli bir ihtiyacı karşılayacağını ifade etmektedir, (Beker, 1935c), (Beker, 1936c).

Buna göre Sıhhat Vekâleti'nden gönderilen vekâlet mimarı Fuat, incelemelerini tamamlamış, hastanenin Kavakmeydanı'nda yapılmasına karar verilmiştir, (Yeniyol, 1936e). Ankara'ya dönen mimar, projeleri tamamladıktan sonra proje eksiltmeye konulacaktır, (Yeniyol, 1936e). Bununla birlikte Yeniyol gazetesinin 24 Haziran 1936 Çarşamba tarihli sayısında inşaata sonbaharda başlanacağı ifade edilse de Numune Hastanesi'nin toprak ve tesviye işlerine başlanması (Yeniyol, 1938d) ve temellerinin atılması (Yeniyol, 1938e) 1938 yılının başlarını bulmuştur. Bu yılın sonlarına doğru hastanenin ikinci kısım inşaat eksiltmesini yüzde on, yetmiş beş noksan ile Mehmet Doğan ve Mimar Nizamettin almışlardır, (Yeniyol, 1938f).

Bekir Sükuti Kulaksızoğlu, "Başarılan Büyük İşler" başlıklı yazında hastane inşaatının, şehirdeki su, liman, transit yol, lise, otobüs gibi memleketin irfan, iktisat, sağlık ve imar bakımından inkişaf ve kalkınmasını sağlayan işlerden olduğunu ve bu işlerin birçoğunun tamamlanmak üzere olduğunu ifade etmektedir. Buna göre, Numune Hastanesi'nin inşası söz konusu su, yol gibi faaliyetler gibi birincil öneme sahip bir iş olarak değerlendirilmektedir. Öyle ki o dönemde birçok bulaşıcı hastalığın kol gezdiği bölgede hastane ve doktor sayısı, mevcut hastanelerin sağladığı imkânlar yeterli olmadığından hastalar uzun bir yolu göze alıp İstanbul'a gitmek zorunda kalmaktaydılar. Öncelikli olarak şehir merkezine temiz su getirme çalışmaları ile bu hastalıkların önü kesilmek istenmiş, yol yapımı ve şehirde bir tam teşekküllü Numune Hastanesi yapımı ile bölgede zengin, fakir, herkesin bu imkândan faydalanması sağlanmıştır, (Yeniyol, 1939h).

Numune Hastanesi, 1940 yılının ortalarında şehre gelen Sıhhat Vekâleti mütehasıslarından Seyfettin Alevcan ve Nafia Vekâleti mimarlarından hastanenin projesini hazırlayan yüksek mimarı Erip Erbil ve 1944 yılında ve vekâletin tesisat yüksek mühendisi Veysel Güroy tarafından tetkik edilmiştir, (Yeniyol, 1940c; Halk, 1944k).

Numune Hastanesi, 1944 yılına gelindiğinde neredeyse tamamlanmak üzeredir. Eksik kısımların ihalesi yapılmış, inşaat için gerekli malzeme gelmeye başlamış, ayrıca inşaatı idare edecek teknik elemanlar hafta içinde şehre gelmiş ve çalışmalar başlamıştır, (Halk, 1944I).

1945 yılı içinde tamamlanan hastanenin bakanlık temsilcilerine teslimi için gerekli hazırlıklar aynı yıl içinde yapılmıştır, (Halk, 1945n). Hastanenin tesellüm heyeti içinde olan bakanlık elektrik mütehassısı Tahir Onuk, kalorifer ve sıhhi tesisat mütehassısı Adil Erinç, hastanenin üçüncü ve dördüncü kısımları inşaat müteahhidi Fahri Arel şehre gelmiş, bakanlık Yapı ve İmar İşleri Reis Muavini Hüsni Tümer'in şehre gelmesi beklenmektedir, (Halk, 1945o). Ayrıca Trabzon Bayındırlık Müdürü Mahmut da bu komisyona katılacaktır, (Halk, 1945o). İnşaatına 1938 yılında başlanan hastane, nihayet, 1 Ocak 1947 Çarşamba tarihinde kullanıma açılmıştır, (Halk, 1947n). İlk açıldığında haftanın Salı ve Cuma günleri muayene hizmeti vermektedir, (Halk, 1947o). Bununla birlikte Hastane'nin eleman ve araç-gereç açısından da eksikliklerinin bulunması şehirde başlangıçta olumsuz değerlendirilmesinin (Halk, 1947ö) yapılmasına neden olmuştur. Eksiklikler, merkez tarafından giderilmeye çalışılmaktadır. Öyle ki 5 Mayıs 1947 Pazartesi tarihli Halk gazetesine göre, Numune Hastanesi'nin doktor kadrosunu ele alan bakanlık, hastaneye yeniden iki operatör muavini, bir doğum mütehassısı, iki asistan ve birçok hemşire atamış ve (Erzurum 'da bulunan ve Erzurum elektriğinde kullanılamayan) "Zeis" marka yeni vaziyette bir röntgen makinesinin buraya gönderilmesi düşünülmektedir, (Halk, 1947p). Bu faaliyetler gerek tek haber olarak gerek köşe yazılıyla yerel basında aktarılmaktadır. Bununla hastanenin teçhizat ve personel açısından birçok eksikliği bulunmaktadır, (Halk, 1946ı).

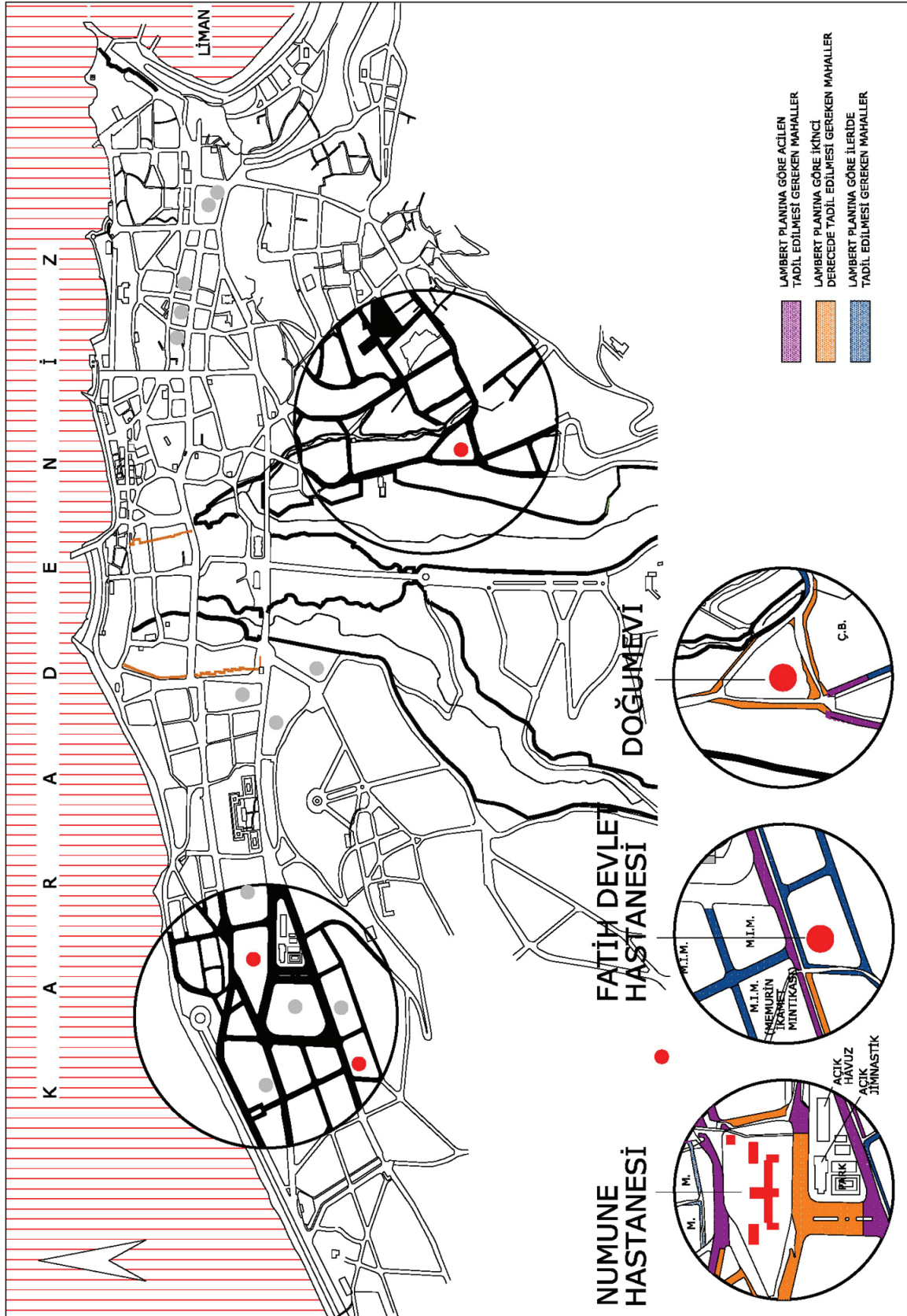
Başlangıçtan itibaren büyük bir ihtiyaç olarak değerlendirilen Numune Hastanesi, şehir ve bölge halkı için önemli bir kazanım olmuştur. Şehrin Lambert planı sınırları içindeki yerinde inşa edilmiştir. Hastanenin şehir merkezi yerine şehrin genişleme alanında, plandaki yerinde inşa edilmiş olması, Belediye'nin o dönemde kısıtlı imkânlarından dolayı daha çok yerleşimin daha yoğun olduğu merkezde gerçekleştirdiği çalışmalarının bir bölümünü bu bölgeye kaydırmasında rol oynamıştır. Bununla birlikte bina inşa edildiğinde bile bölgede altyapı sorunları giderilebilmiş değildir. Nitekim Hastane inşa edildiğinde henüz yolu bile bulunmamaktadır, (Halk, 1946d).

1946 yılına gelindiğinde Trabzon'da üç hastane (Memleket Hastanesi, Numune Hastanesi, Askeri Hastane) ve bir Verem Dispanseri faaliyet göstermektedir, (Halk, 1946).

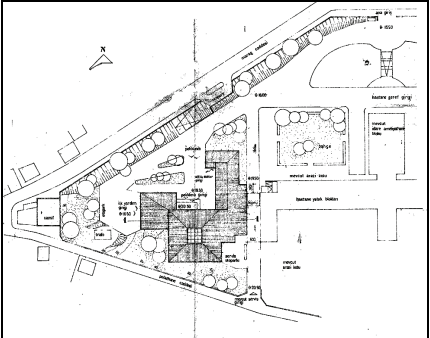

Bununla birlikte ekonomik ve sıhî imkânların yetersiz kalması ile de ilişkili olarak 1945 yılından itibaren şehirde bir doğumevine olan ihtiyaç yerel basında dile getirilmektedir, (Kefeli, 1945c; Çulha, 1945). 1953 yılında doğumevi tadilat inşaatının tamamlanmış olmasına rağmen hizmete giremediği ifade edilmektedir, (Halk, 1953c). Doğumevi, 1960 yılında hizmete açılmıştır, (URL-8, 2009).

Trabzon Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) Hastanesi ise, 1958 yılında, 40 yatak kapasitesi ile hizmete açılmıştır, (URL-9, 2009), (Tablo 25).

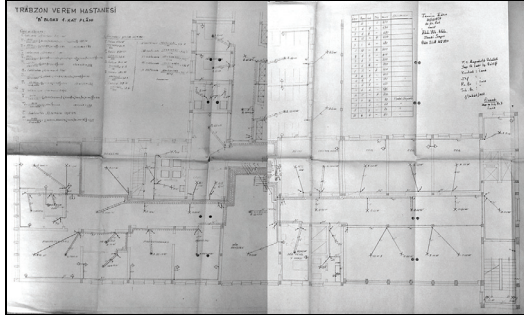

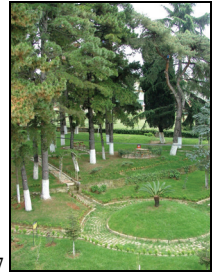
Tablo 25. Numune Hastanesi, Doğumevi, Trabzon Gögüs Hastalıkları Hastanesi, Fatih Devlet Hastanesi

Tablo 25'in devamı

15 /1/	NUMUNE HASTANESİ		
KİMLİK BİLGİLERİ	TEMEL ATMA TARİHİ	1938	
	MİMARİ	-	
	MEVKİİ	İnönü Mh./K. Maraş Cd.	
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☐ Eğitim ☐ Kültür ☒ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☐ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet	
ÇİZİMLER / FOTOĞRAFLAR	 		
	  		
	  		
	<p>Kaynaklar: 1 nolu fotoğraf (Trabzon Numune Hastanesi arşivi, 2009); 2, 3, 4, 5 nolu fotoğraflar (Çulfaz, 2009; V, 10, 12, 15); 2, 3, 4, 5- 6, 7, 8 nolu fotoğraflar (Evrin Düzenli arşivi, 2009).</p>		

Tablo 25'in devamı

15 /2/	TRABZON GÖĞÜS HASTALIKLARI HASTANESİ		
KİMLİK BİLGİLERİ	AÇILIŞ TARİHİ	15.03.1956	
	MİMARİ	-	
	MEVKİİ	Soğuksu Mh./Vatan Cd.	
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☐ Eğitim ☐ Kültür ☒ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☐ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet	
	 		
			
			
	<p>Kaynaklar: 1 nolu fotoğraf (Trabzon Göğüs Hastalıkları Hastanesi arşivi, 2009); 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 nolu fotoğraflar (Evrin Düzenli arşivi, 2009).</p>		

Tablo 25'in devamı

15 /3/	DOĞUMEVİ	
KİMLİK BİLGİLERİ	AÇILIŞ TARİHİ	15.03.1956
	MİMARİ	-
	MEVKİİ	Yenicuma Mh./Yenicuma Cd.
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☐ Eğitim ☐ Kültür ☒ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☐ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet
		
		
	Kaynaklar: 1, 2 nolu fotoğraflar (URL-25, 2009).	

Tablo 25'in devamı

15 /4/	FATİH DEVLET HASTANESİ (SİGORTA HASTANESİ)		
KİMLİK BİLGİLERİ	AÇILIŞ TARİHİ	1958	
	MİMARİ	-	
	MEVKİİ	İnönü Mh./Trabzonspor Bulvarı	
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☐ Eğitim ☐ Kültür ☒ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☐ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet	
ÇİZİMLER / FOTOĞRAFLAR			
			
			
	3	4	5
	Kaynaklar: 1, 3, 4, 5 nolu fotoğraflar (Evrim Düzenli arşivi, 2009); 2 nolu fotoğraf (URL-26, 2009).		

3.1.3.2.16. Memur Evleri, Yapı Kooperatifi

Savaşlar ve erken Cumhuriyet dönemindeki mübadele hareketleri ile birlikte şehirde büyük oranda azalan nüfus, 1950’li yıllara kadar köyden şehre doğru yapılan göçler ve belediyenin (gelişigüzel) verdiği ruhsatlarla da ilişkili olarak artmaya başlamıştır. Bununla birlikte şehir mekânının modern bir görünümüne kavuşturulması amacıyla gerçekleştirilen değişiklikler ve istimlâklerle konut bölgelerinin yıkılarak yerine okul, hastane, hükümet konağı gibi hükümet yapılarının inşa edilmeye başlanması, şehirde bir süre sonra ev buhranının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Özellikle merkezden atanan memurların şehirde yerleşecek ev bulması önemli bir sorun oluşturmaktadır.

Esasen 1938 tarihli Lambert planında şehrin batı bölümünde Memurin İkamet Mıntıkası olarak adlandırılan geniş alanlar yer almaktadır. Ancak bu dönemde, plan hazırlanana kadar verilen ruhsatlar, yerel idarecilerin plan kararlarını uygulamada gösterdikleri çekimser duruş, plan üzerinde yapılan tadilatlar ve maddi imkânsızlıklarla da ilişkili olarak, planın tam anlamıyla uygulanması mümkün olmamıştır. Dolayısıyla Memurin İkamet Mıntıkası olarak ayrılan bölgenin planda belirlendiği amaçlarla belirlenen alanın tamamında inşa edilmemiş değildir.

Bununla birlikte merkezin önderliğinde, özellikle doğu illerinde yaşanan ev buhranının da önüne geçmek amacıyla memur evlerinin inşa edilmesine karar verilmiştir. Doğu illerinde yapılması kararlaştırılan memur evleri ve kamu kurumlarının nerelerde ve ne şekilde yapılacağını tespit etmek amacıyla 1943 yılı içinde Maliye Vekâleti’nden Milli Emlak Umum Müdürü B. Cemal Eyüboğlu, Nafia Vekilliği’nden Yapı İşleri Reisi Muammer Çavuşoğlu ve Dâhiliye Vekilliği’nden Meclisi İdare Umum Müdürü Rüknettin’den oluşan bir komisyon kurulmuştur, (Halk, 1943c). Komisyon, bu binaların apartman veya müstakil evler halinde mi olacağı, ikamet edecek kimselerin memuriyet derecelerine göre tip evlerden hangilerini işgal edecekleri, mevcut ihtiyaçlarını karşılamak maksadı ile sinema, kütüphane, çocuk bahçeleri gibi umumi tesislerin nerelerde ve ne şekilde yapılacağını tayin ve tespit edeceği bir kanun projesi hazırlayacaktır, (Halk, 1943c).

Doğu illerinde birinci derecede mahrumiyet bölgesi olarak tespit edilen yerlerde 1944–1945 yıllarında başlanan ve program uyarınca devam eden Memur Evleri inşaatında 1947 yılının başlarına kadar 158 memur evi yapılmış, 286 binanın ise 1948 yılında bitirilmesi düşünülmektedir, (Halk, 1947p). Halk gazetesinde, mahalli şartların da göz önünde

tutularak depreme karşı azami dayanıklı olarak yapıldığından bahsedilen bu evlerin aynı zamanda inşaatta bir tür örnek teşkil etmesi gerektiğinden bahsedilmektedir, (Halk, 1947p).

Trabzon'da Memur Evleri'nin kurulması çalışmaları ve bunun gerekliliği, 1942'den başlayarak şehir basınında da haber olarak yer almış⁵¹ veya zaman zaman Çulha'nın köşe yazılarında doğrudan veya dolaylı başlıklar altında ifade bulmuştur. Çulha, Yeniyol'da çıkan 29 Mart 1944 Çarşamba tarihli "İmar Birliği" başlıklı yazısında şehrin imarına ve kalkınmasına yardım edecek mahiyette gazino, otel, plaj, sinema, eğlence yerleri gibi tesisler inşa etmek, gerektiğinde bunları işletmek ve sıhhi numune evleri inşasını öncelikli olarak birlik nizamnamesinin esas amaçları olduğundan bahsetmektedir, (Çulha, 1944c). Bununla birlikte şehirde numune evlerinin inşası her şeyden önce bir ihtiyaçtır:

"İtiraf etmek lâzım ki, Trabzon'da hissedilir derecede ev buhranı vardır.

Dışardan gelen memurların veya iş sahiplerine, gününden önce ev bulmak kabil değildir. Hele, mevsim sonbahar veya kış olunca otele inmekten ve orada aylarca kalmaktan başka çare yoktur.

Bu hal, bize bir lüzum ve ihtiyaç duyurmuyor mu?

Her tarafta yeni tip apartmanlar, sıhhi binalar yükselirken, Trabzon'da geleneğe ve göreneğe uyarak tek tük yapılan dar pencere, bodrumsuz, kapanık evlerden başkasını göremiyoruz. Şehirde, köyde ve sayfiyede hep aynı tip olarak...

Esasen, Belediyemizde bu yolda henüz ne bir tasnif yapılmış ve ne de yerine ve semtine göre bina tipleri kabul edilmiş değildir.

Halbuki, bu yurt ölçüsünde başlayacak olan, İmar ve Ümran siyasetine ayak uydurmak zorunda bulunduğumuzu düşünerek, öne geçen iaşe işleri yanında, çevremizde duyulan yapı ihtiyacının planlarını ve hazırlıklarını şimdiden başarmak lazımdır.

Belediyemiz, bir taraftan gerekli hazırlıklara koyulurken, diğer taraftan şehrin işlek ve itibarlı bir yerinde, bomboş kalan Taksim arsasını da bu hazırlıklara göre işlemek yolunu tutmalıdır.

İzmir'de Ankara'da memur evleri bahçeli evler örneğini, Taksim arsasına da intibak ettirmek mümkündür.

Şehirde ev ihtiyacını gidermeğe çalışmak ve yeni tip, sıhhi ve kullanışlı ev nümuneleri yaymak için bundan ala fırsat doğamaz.

⁵¹ 21 Ağustos 1942 Cuma ve 11 Eylül 1942 tarihli Yeniyol gazetesinde şehirde devletin memur evlerini kurma teşebbüsü ilan edilmektedir, (Yeniyol, 1942d; Yeniyol, 1942e).

Bize kalırsa, Belediye, Taksim arsası için uygun bir ev tipi kabul ederek, ya doğrudan doğruya her yıl bir veya iki tane yaptırmak veyahut hususi şahıslara kontrolü altında inşa ettirmek suretiyle hem memlekete hizmet hem de o himmet göstermelidir.

Trabzonumuza en az 25 yeni tip ev kazandıracak olan bu teşebbüs Taksim semtini de süslemiş, güzelleştirmiş olacaktır.”, (Çulha, 1944ç).

1945 yılında Kavakmeydanı Caddesi’nde Jandarma Komutanlığı binası karşısındaki Narlıbahçe mevkiinde yeni bir hükümet konağının inşası amacıyla yaklaşık 100 konutun istimlâk edilmesi ile şehirdeki olası ev buhranı ve Memur Evleri tekrar gündeme gelmiştir, (Halk, 1945ö). Bu bağlamda Kefeli, Lambert planındaki ikamet bölgelerini inşa etmenin genel ekonomik koşullar altında imkânsız olduğunu ifade etmektedir. Konut edinmek isteyen vatandaşlar bu mntıkları değil, şehir merkezini tercih edeceklerdir. Üstelik evleri istimlâk edilen kişilerin ellerindeki parayı bir anda harcayarak mağdur olabileceğinden, belediyenin istimlâk edilen evin karşılığı olarak para değil ev vermesi gerektiğini ifade etmektedir.

Aynı düşünceden hareketle Günel, 1948 tarihinde İnan dergisinde yayımlanan “Trabzon İmar Edilirken” başlıklı yazısında, evleri, dükkânları, mağazaları, açılacak bir yol için yıkmanın mesken buhranına yol açabileceğinden bahsetmektedir, (Günel, 1948).

Bu bağlamda 1945 yılından itibaren yerel basında şehirde bir konut kooperatifinin yapılması ile ilgili düşünceler yer almaya başlamıştır. Çulha, 6 Haziran 1945 Çarşamba tarihli Yeniyol gazetesinde yayımlanan “Yapı Kooperatifine Doğru” başlıklı yazısında yeni vilayet binasının bulunduğu alanda istimlâk edilecek yer sahiplerinin ev inşa ettirmelerinin inşaat malzemelerinin pahalı olması nedeniyle mümkün olmadığını, bunun yerine oluşturulacak bir yapı kooperatifi ile hem şehre güzel bir yapı grubu kazandırılacağından hem de ev sahiplerinin mağduriyetinin önleneceğini ifade etmektedir, (Yeniyol, 1945). Çulha’ya göre bu kooperatifin inşaatı, kamulaştırma paralarının parçalanıp dağılmasını önleyecek, evleri alınan aileleri yeniden ev sahibi yapacak, yeni tip kira veya memur memur evlerinin doğmasını sağlayacak, şehirde az da olsa ev buhranını önlemiş olacak, yarım milyonluk hazır bir sermayeyi, hem sahipleri ve hem de şehir lehine işletecek ve genişletecektir, (Yeniyol, 1945).

Bu çalışma, Belediye’nin elinde bulunan bir miktar para ile 3656 sayılı kanun hükümleri çerçevesinde ucuz evler inşa edilmesine karar verdiği ve şehirde örnek bir mahalle kurulabilecek arsalar üzerinde bir inceleme yapmaya başladığı 1952 tarihinde tekrar gündeme gelmiştir, (Yeniyol, 1952c). Belediye Meclisi’nin 19.06.1952 tarihli

toplantısında projenin inşası için muhtemel görülen iki yer, etraflı biçimde değerlendirilmiştir, (TBMZ, 1952). Bu yerlerden biri; Atapark karşısındaki boz saha ya da Kavakmeydan'daki stadyum arkasındaki sahadır. Atapark karşısındaki alan şehre yakın olması dolayısıyla merkeze otobüs seferleri koymaya gerek kalmayacaktır ve evlerin inşası semtin güzelleştirilmesini sağlayacaktır. Ancak Belediye Meclis Üyesi Abdullah Sofuoğlu, arsanın yakın zamana kadar mezarlık alanı olarak kullanılıyor olmasının, insanların bu bölgede inşa edilecek evlere olan talebini azaltabileceğini ifade etmektedir, (TBMZ, 1952). Bu bağlamda konuşan meclis üyelerinden Cumhuriyet Odabaşı, şehrin Kavakmeydan'a doğru büyümekte olduğunu, bu bölgenin şehir dışında olmadığı gibi, evlerin burada kurulmasının daha doğru bir karar olacağını ifade etmektedir, (TBMZ, 1952). Sonuç olarak evlerin öncelikli tercih olarak Karagöz Bahçesi'nde, olmazsa Atapark karşısındaki sahada kurulmasına karar verilmiştir, (TBMZ, 1952). Bununla birlikte 5 Ağustos 1952 tarihli Halk gazetesinde Kavakmeydan'da eski fabrika civarındaki saha üzerinde karar kılınmış olan evlerin tip projelerinin Mimar Turgut'un ücretsiz hazırladığı ile ilgili bir haber yayımlanmıştır, (Halk, 1952ç).

Bununla birlikte halkın ve belediyenin imkân ve menfaatleri göz önünde bulundurularak bu evlerin ucuz, kullanışlı, mazbut, fen ve sıhhat esaslarına uygun şekilde inşasını sağlamak üzere belediye başkanlığının teklifi ve daimi komisyonun kararı ile inşaat işinin doğrudan doğruya emaneten veya açık eksiltme yoluyla bir müteahhite ihale edilmesi veya amaca yönelik olarak bir şirket kurulması veya doğrudan bir şirkete bırakılması gerekliliği de belediye meclisinde vurgulanmaktadır, (TBMZ, 1952). Ayrıca 19.06.1952 tarihli Trabzon Belediye Meclisi Zabıtnamesi'ndeki "Belediye Meskenleri İnşası Hakkındaki Yönetmeliğe" göre bu evlerin tipleri şu şekilde açıklanmaktadır:

"Madde 9- Yapılacak evlerin arsası, topoğrafik veya plan tatbikatından mütevellit zaruretler müstesna, en çok (150) metrekaredir. Bir ev en çok üç odalı olabilir. İnşa sahası bir katlılarda en çok (50) metre kare, iki katlılarda 30x2=60 metre karedir. Bakiye bahçe olarak bırakılır.

Madde 10- Bu evlerin asgâri, tavan irtifai (2.50) metre, oda sathı (9) metre kare, antre genişliği (1.10) metre, mutfak (4) metre kare merdiven genişliği (90) santim ve helâ ve banyo yeri (2.50) metre kare olacaktır.

Madde 11- Binalar, arazi durumuna göre münferit halde yapılacaktır.

Madde 12- Plânların tanziminde, inşa tarzında ve kullanılacak malzemede sadelik ve sağlamlık göz önünde bulundurulmakla beraber maliyeti en elverişli olan tercih edilecek ve şehrin hususiyeti nazara alınarak binalar tuğladan inşa olunacaktır.

Madde 13- Yapıtırlacak bu evlerin plânları, tipleri Belediye Başkanlığınca muhtelif memleketlerdeki tatbikattan fayidelenerek tespit olunacağı gibi, Başkanlığa bu mevzu üzerinde mğsabaka açmak, müsabakada derece alanlara icabi halinde para mükâfatı vermek yetgisi kabul olunmuştur.

Müsabakanın mükâfatı teknik hususlara dair makamın tensip edeceği bir heyet tarafından verilecek, müşterek rapora müsteniden başkanlığın teklifi ve daimi komisyonun kararile takdir olunur.”, (TBMZ, 1952).

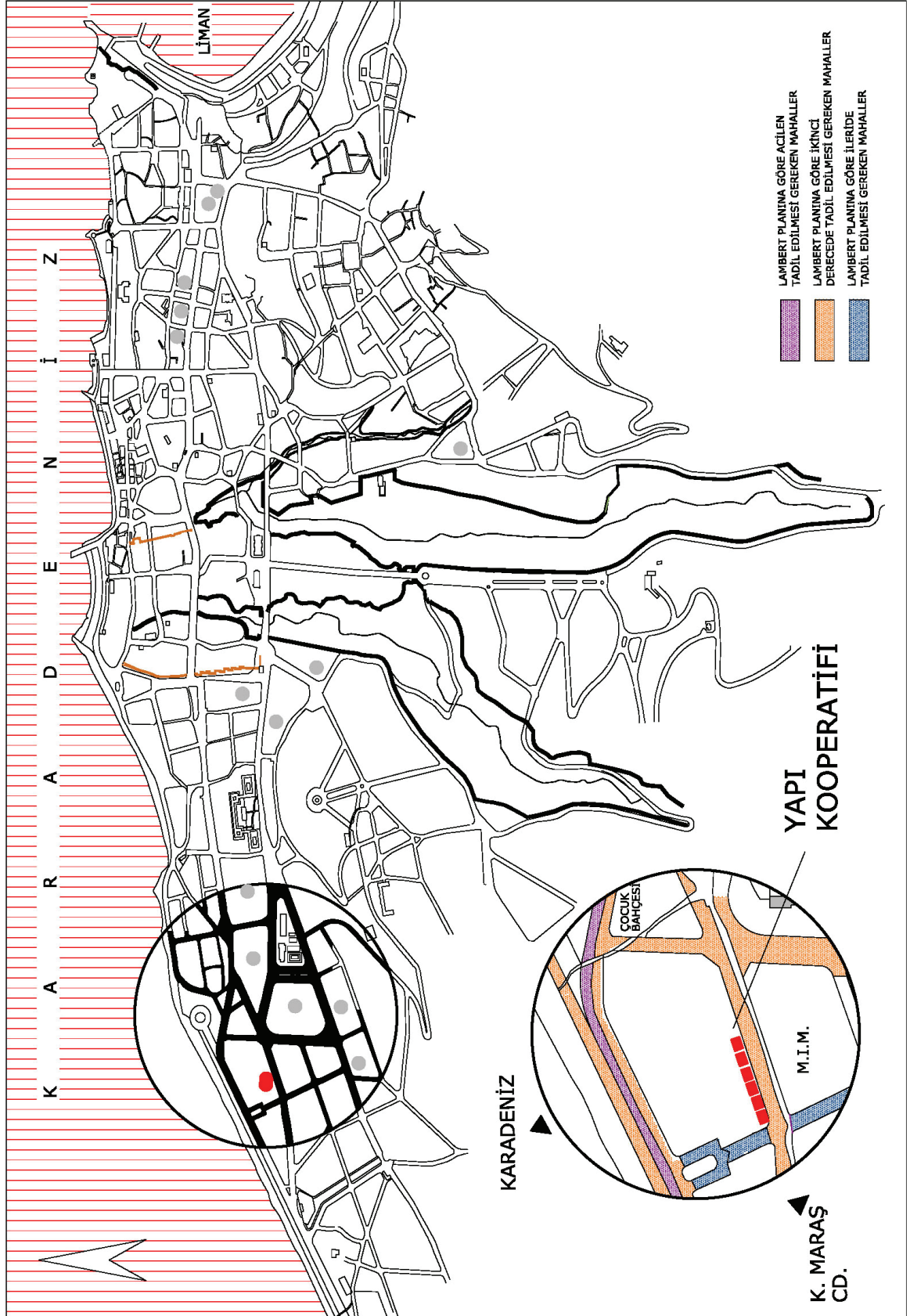
Tek ve çift olarak iki tip hazırlanan projeye göre evler bahçe içindedir ve bodrumdan başka iki katı bulunmaktadır, (Halk, 1952). Üç oda, salon, mutfak, hol, banyo ve helâsıyla 5–6 bin liraya mal olacağı tahmin edilmektedir, (Halk, 1952). Belediyenin elindeki miktar ile öncelikli olarak 30 kadar ev yaptırılabilceği tahmin edilmekte, evler tamamlanıp sahiplerine verildikten sonra alınan para ile ikinci blok inşaatına başlanacaktır, (Halk, 1952).

Belediye tarafından Kavakmeydanı İncirlik mevkiinde satın alınan arazi üzerinde kurulacak olan mahallenin 12 evlik bir kısmını oluşturan ilk bölümünün müteahhitlerine ihalesine ve inşasına 1953 yılında başlanmıştır, (TBMZ, 1953). Kahramanmaraş Caddesi’ne bakan arazide inşaatına başlanan bu 12 evlik birinci kısmın tamamlandığı bilinmektedir, (Tablo 26). Bununla birlikte 1955 yılına gelindiğinde Belediye Meclisinde ucuz evlerin ikinci kısım inşaatının yapılmasının planlandığı İncirlik mevkiindeki arazinin (birinci kısım inşaatının kuzeyinde kalan alan) parsellenmek suretiyle satılmasına, parsel büyüklüklerinin ise 150 metrekareden 200 metrekareye çıkarılmasına karar verilmiştir, (TBMZ, 1955a; TBMZ, 1955b). Bununla birlikte birinci kısım inşaatının hemen doğu bölümünde kalan alanda Karayolları Bölge Müdürlüğü çalışanlarının kendi aralarında kurduğu bir başka kooperatif kurulmuştur.

1954 yılına gelindiğinde bu sefer işçiler için olan bir başka yapı kooperatifinin yapımı gündeme gelmiştir. Trabzon Belediye Meclisi’nde 6188 sayılı kanun hükümlerinden hareketle Kavakmeydanı’nda Sanat Okulu’nun alt kısmının batısına doğru uzanan 10748 metrekarelik belediye arsasının Trabzon Bölge Çalışma Müdürlüğü’nün emrine verilmesi kabul edilmiştir. Ancak daha sonraki bir toplantıda işçi evleri inşası için Çalışma Vekâleti aracılığı ile İşçi Sigortaları Genel Müdürlüğü’ne tahsis edilen Kavakmeydanı’ndaki

arazinin ilgili kanun gereği tahakkuk eden bütün masrafları alınmadığı sürece tapu kaydı üzerinden anlaşma sağlanmaması ile bir başka karar daha alınmıştır, (TBMZ, 1954; TBMZ, 1955c). Aynı yıl içinde Yenyol gazetesinde yer alan bir başka habere göre İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun, Trabzon'a gelen ve iş aramak için yola çıkmadan önce ücret karşılığı hiçbir sıhhi koşulu barındırmayan, han ve kahvehane arası misafirhanelerde geceleleyen işçiler için bir işçi barınma yurdu inşa etmeyi planlamakta olduğu ve bu amaçla liman sahasında 600 m2 lik bir arsa satın almış olduğund u ifade edilmektedir, (Yenyol, 1955). Bununla birlikte şehirde bu yurtların inşa edildiği ile ilgili herhangi bir bulgu yoktur.

Tablo 26. Memur evleri, yapı kooperatifi

Tablo 26'nın devamı

16	YAPI KOOPERATİFİ			
KİMLİK BİLGİLERİ	YAPILIŞ TARİHİ	1952		
	MİMARİ	Mimar Turgut		
	MEVKİİ	Yenimahalle/K.Maraş Cd.		
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☐ Eğitim ☐ Kültür ☐ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☐ Ticaret/Sanayi ☒ İkamet		
				
	ÇİZİMLER / FOTOĞRAFLAR			
				
				
				
Kaynaklar: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 nolu fotoğraflar (Evrim Düzenli arşivi, 2009).				

3.1.3.2.17. İl Halk Kütüphanesi

Trabzon İl Halk Kütüphanesi, ilk olarak 1925 yılında, Atatürkalanı'ndaki şimdiki Gazeteciler Cemiyeti binasında hizmete açılmıştır⁵², (Albayrak, 2008: 336). Vaktiyle Ermeni azınlığından Tahtacıyan Mihran'ın eşi Elza'ya ait olan bina, kütüphane olmadan önce ticarethane, karakol, klüp (Necmiati Spor Kulübü), Belediye Dairesi olarak kullanılmış, 1924 yılında ise 1500 liraya Özel İdare tarafından istimlâk edilmiştir, (Albayrak, 2008: 336). Vilayet tarafından kütüphane olarak kullanılması düşünülmüş, zamanının Maliye Vekili Hasan Bey (Saka)'ın Trabzon'da bulunduğu sıralarda, Nami Efendi-zâde Ziya Bey, Hâfız Mahmut Efendi ve Muharrem Efendiler'in teşebbüsü ile binanın kütüphaneden başka bir amaçla kullanılmaması şartıyla mazbatası yapılarak istimlâk edilmiştir, (Albayrak, 2008: 336).

“... Uzun yıllar burada hizmet veren kütüphane, okulların çoğalması ile birlikte ihtiyacı karşılayamaz hale gelmiştir.

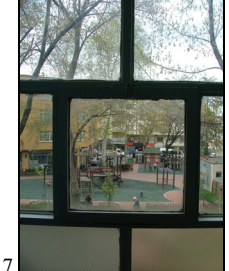
1961 yılında Trabzon Valiliği ve Belediye Başkanlığını birlikte yürüten Sayın Vali Vefa POYRAZ Bey'in gayretleriyle Belediye'den 1000 Lira karşılığında alınan Atapark içindeki arsaya Kütüphaneler Genel Müdürlüğü'nce tahsis edilen 400.000 Liralık ödenekle şu anki kütüphane binası yapılmıştır.

19 MAYIS 1966 tarihinden itibaren kütüphane hizmetleri bu binada yapılmaktadır. Bina A tipi olarak yapılmıştır. Hazine malı olarak Bakanlığımıza tahsisli olarak, iki tam ve bir yarım kattan ibarettir. Yer itibariyle kütüphane, şehrin dört bir yayına aynı uzaklıkta ve okuyucuların kolaylıkla ulaşabileceği bir konumdadır.”, (URL-8, 2009).

Yapı, şehirde Cumhuriyet dönemi ile birlikte modernleşme çalışmalarının temsil edildiği önemli merkezlerden biri içinde, Atapark'ta inşa edilmiştir. Dikdörtgen planlıdır. Kuzey ve güney cephesi geniş cam yüzeyler ile kaplıdır. Yapı, orijinal projesinde düz çatılı olsa da sonraları, iklimsel ihtiyaçlar doğrultusunda çatısı örtülmüştür, (Tablo 27).

⁵² Kütüphanenin açılış tarihi <http://www.karalahana.com/karadeniz/trabzon-kutuphaneleri.htm> adresinde, 1 Ekim 1927 olarak verilmektedir, (URL-10, 2009).

Tablo 27'nin devamı

17	İL HALK KÜTÜPHANESİ		
KİMLİK BİLGİLERİ	YAPILIŞ TARİHİ	1961	
	MİMARİ	-	
	MEVKİİ	Atapark	
	YAPININ İŞLEVSEL PROGR.	☐ Eğitim ☒ Kültür ☐ Sağlık ☐ Spor/Eğlence ☐ Ticaret/Sanayi ☐ İkamet	
	 1		
	 2		
	 3	 4	 5
	 6	 7	 8
ÇİZİMLER / FOTOĞRAFLAR	<p>Kaynaklar: 1, 3, 4, 7 nolu fotoğraflar (Trabzon İl Halk Kütüphanesi arşivi, 2009); 2 nolu fotoğraf (Trabzon Tekel Müdürlüğü arşivi, 2009); 5, 6, 8 nolu fotoğraflar (Evrım Düzenli arşivi, 2009).</p>		

4. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Erken Cumhuriyet döneminde Trabzon şehrinde yapılan mimarlık çalışmaları, fiziksel gereksinimleri karşılamaktan öte mekânın siyasallaştırıldığı bir sonuç ürünü temsil eder. Bu dönemde şehir mekânı, merkezi otoritenin, ulus devlet içinde müşterek bir dil olarak belirlediği modernlik düşünüşünü aktörler ve kurumlar vasıtasıyla yaygınlaştırmaya çabaladığı büyük bir sahneye dönüştürülmüştür. Modernlik, özellikle şehir mekânında sürdürülen planlama ve tekil yapı inşa faaliyetleri aracılığıyla da görünür kılınmıştır.

Ancak şehirdeki bu faaliyetlerin ortaya çıkışı ve tamamlanmasına kadar geçen süre içinde bir makine edası ile işleyen statik bir mantığın varlığını idealize etmek ve süreci ortaya koyan diğer etkenleri göz ardı etmek, çalışmayı, mimarlık, şehir ve tarih ile ilgili genel ezberler çerçevesi içindeki bir tekrar okuma olarak nitelendirilmesine neden olabilirdi. Bu bağlamda çalışmada, esasen şehirdeki temsili üretimin birçok kademesinde devreye giren etmenler, merkezin tahayyülleri ve aktörlerin algılamaları, ortaya çıkan nesne ve bununla ilgili toplumsal sorgulamaların yapıldığı bir süreç değerlendirmeye alınmıştır.

Modernliğin şehirde bayındırlık alanındaki ilk uygulamaları şehirde büyük sorun oluşturan altyapı eksikliğinin giderilmesi biçiminde ortaya çıkmıştır. Sıhhi koşulların yetersiz olduğu, temiz içme suyunun ve kanalizasyon tesisatının henüz mevcut olmadığı şehirde birçok salgın hastalığın kol gezdiği, hastanelerin donanımının yetersiz, yolların ulaşım için elverişsiz olması dolayısıyla hastaların çaresiz kaldığı bir dönemde merkezi otoritenin öncelikli olarak şehirdeki bu zorunlu ihtiyaçları karşılama çabası içine girdiği, şehirleri ekonominin ve üretimin bir parçası haline getirerek devrimleri ve ideolojiyi desteklemek çalışmaları oluşturur.

Erken Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen bu faaliyetler, yazılı kayıtlarda, merkeze karşı “sempati” ve “minnet” duygularının ifade edildiği ve modernliğin olası getirilerine karşı “merak” oluşmasını sağlamış olabileceği gibi bir imajı ortaya koyar. Bununla birlikte iç ve dış siyasal, ekonomik konjonktürün etkisi ve incelenen kayıtların merkezsel pozisyonu göz önünde bulundurulduğunda, ne kavramsal ölçekte ne de karar meclislerinde ciddi bir muhalefetin henüz ortaya çıkmamış olduğu ve bu dönemdeki egemen güç

ilişkilerinin olası muhalif bir tavrın önünü kesmeye dönük türlü önlemler almaya ittiği ifade edilebilir.

Erken Cumhuriyet döneminde şehirdeki imar tartışmalarına konu olan ve inşa faaliyetlerinin büyük bir çoğunluğunu yönlendiren en önemli referans ekseni Lambert imar planıdır. Bu dönemde şehirde yapılan planlama ve mimarlık çalışmalarının bir bölümü yeni bir yaşama kültürü üretimini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Cumhuriyet kurulduğunda şehrin kendi içine kapalı yılankavi uzanan sokaklardan oluşan dokusu, ulaşım ağı, şehir hizmetleri, dolayısıyla ortak yaşama biçimleri, özellikle Lambert planı ile birlikte modern bir zihin yapısı ile sistematize edilmiştir. Esasen Lambert'in şehir için ortaya koyduğu ilk modern faaliyet, geleneksel olarak şekillenmiş olan şehri ve fiziksel dokuyu modern bir anlayış ile yorumlamak ve sonrasında yeniden biçimlendirmektir.

Bu, öncelikli olarak şehrin geleneksel dokusu üzerinde yapılan müdahaleler ile eski şehrin nispeten ortadan kaldırılması ve “modern” bir yaşama kültürünün elde edilmesi biçimindeki iki boyutuyla değerlendirilebilir. Şehirdeki konut bölgelerinin istimlak edilerek, modern lise ve hastane gibi daha büyük ölçekli hükümet yapılarına şehirde yer açılması veya yolların genişletilmesi amacıyla gerçekleştirilen yıkımlar, vb. modern bir fiziksel çevre ve yaşama kültürü üretimi için uygun koşulların oluşturulması amacıyla yapılan teşebbüsler, yerel kurumlar (belediye, basın, tarikatlar), merkezin temsilcileri (valilik, umumi müfettişlik) ve yerel aktörlerin (kişiler) ağırlıklı olarak etkileşim içindeki bir süreci ortaya koyar.

Lambert planıyla ortaya konan “yeni” çalışmaların büyük bir bölümü, gelenekten uzaklaşmak anlamını taşır. Plancı J. H. Lambert'in şehre yabancılığı ölçüsünde, onun üretimi olan “yeni” de şehir kimliğine çoğunlukla yabancı modern bir üretimdir. Esasen Lambert'in şehir için ortaya koyduğu ilk modern faaliyet, geleneksel olarak şekillenmiş olan şehri ve fiziksel dokuyu modern bir anlayış ile yorumlamak ve sonrasında öncelikli olarak şehrin ekonomik ve ticarî potansiyelini ortaya çıkaracak şekilde ve sıhhi koşullara bağlı olarak yeniden biçimlendirmek olmuştur.

Bu dönemde şehircilik ve mimari, modern kültürün bağlayıcı öğeleri arasında değerlendirilmektedir. Biçim, işlev ve anlamsal açıdan yeni yüklemeler ile dolu olan kültürel odaklar oluşturma çabası egemendir. Tenis, golf, demir top oyunları gibi faaliyetlerin gerçekleştirildiği rekreasyon alanları, modern meydanlar veya müze, anıt, sinema, halkevi, sergievi, stadyum, modern okul, üniversite, banka, konut, kütüphane gibi

çalışmalar bunlar arasındadır. Bunların bir kısmı o döneme kadar mevcut olmayan işlevsel kurgusu ile ya da yapım sistemi ve mimari dili itibariyle modern olana bağlıdır, (Tablo 28).

Şehirdeki ana yolların bağlandığı, dolayısıyla tüm eylemlerin ve hem de toplanmanın merkezini oluşturan “meydanlar”, modern kent planlarının vazgeçilmez unsurları olarak ele alınmış, öncelikli olarak isim değişikliği ve bir “Atatürk heykel”inin dikilmesi ve tören, miting alanı olarak modern kullanım biçimlerinin geliştirilmesi yoluyla Cumhuriyet dönemi ile bir aidiyet ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır.

Kentleşme, yeni yaşama biçimlerinin, dolayısıyla modernleşmenin bir parçası olarak ulus bilincinin uyandırılmasında önemli kültürel odaklardan biri olarak müzecilik düşüncesi, şehirde bir bilinçlilik göstergesi olarak ortaya çıkmış değildir. “Şehir müzesi”nin şehre o döneme göre nispeten uzak bir noktada oluşturulduğu ve merkezin biçimsel açıdan modernlik ile birlikte tanımlanmış müşterek değerlerine referans vermekte yetersiz kalmaktadır.

Gerek gösterime giren filmlerin içeriği ile gerekse insanların toplu halde buldukları kamusal alanın niteliklerine bağlı olarak modern toplum üretiminin önemli araçlarından biri olan “Turan Sineması”nın Lambert planına göre yıkılışı, modernliğin daha çok şehir fiziksel mekânı üzerinden okuma çabasını ifade eder.

Cumhuriyet ideolojisi ile örtüşen her türlü modern faaliyetin gerçekleştirildiği “Trabzon Halkevi”, şehirde adeta modernitenin bir mabedini temsil etmektedir.

Şehirde yerel kaynakların ve üretim mekanizmalarının harekete geçirilmesi için yetişmiş iş gücü üretiminin gerçekleştirilebilmesi amacıyla kurulan “Sanat Okulları” bu dönemde, bir yandan modernlik, politika, şehir, inşa ile ilgili anomalilerin de görünür kılındığı bir sürece işaret etmektedir.

Şehirde erken Cumhuriyet döneminin “modern” nitelikli az sayıdaki yapılarından biri olan “Trabzon Lisesi”, mimarının Türk mimarlığında “modernlik” ve “yerel” kavramlarının sentezi ile ilgili denemelerini temsil etmesi bakımından aynı zamanda modernizme modernizm içinden geliştirilen bir eleştiri olarak şehrin bu dönemi temsil eden az sayıdaki önemli yapılar arasındadır.

Daha çok büyük merkezlerde gerçekleştirilen yüksek eğitim, periferide açılan üniversiteler ile yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. “Karadeniz Teknik Üniversitesi”, Cumhuriyet döneminde eğitimin yaygınlaştırılması için yapılan türlü etkinlikler ve şehre kazandıracığı ekonomik fırsatlar dolayısıyla merkezde yürütülen kulis faaliyetlerinin bir

sonucu olarak Trabzon'da kurulmuştur. Yaklaşık aynı tarihlerde şehirde bugünkü Atapark içinde yeni bir “halk kütüphanesi” binası için çalışmalara başlanmıştır.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte ortaya çıkan ve Halkevi, Köy Enstitüsü gibi işlevsel olduğu kadar mimari açıdan da yeni, modern bir kurguya işaret eden önemli simgesel yapılardan bir tanesi olan “sergievi”nin, 1950’li yıllara doğru açılan bir yarışma sonucu belirlenen projesi için ayrılan ödeneğin, şehirde eksikliği daha ağırlıklı hissedilen bir proje, “otel” inşası için değerlendirilmesine karar verilmiştir.

1950’li yıllara doğru şehirde inşa edilmeye başlanan yapılar büyük oranda şehir ekonomisi ile ilişkili bir üretilerdir. “Ziraat Bankası”, “Merkez Bankası”, “Tekel Binası” ve yukarıda bahsi geçen “otel”, bu kapsam içinde değerlendirilebilecek faaliyetler arasındadır ve erken Cumhuriyet döneminin öncelikli çalışmaları arasında yer almamaktadır.

Bununla birlikte 1930’lu yıllarından itibaren şehirde bir spor sahasının inşa edilmesi ile ilgili beklentiler 1950’li yıllara doğru karşılanabilmiştir.

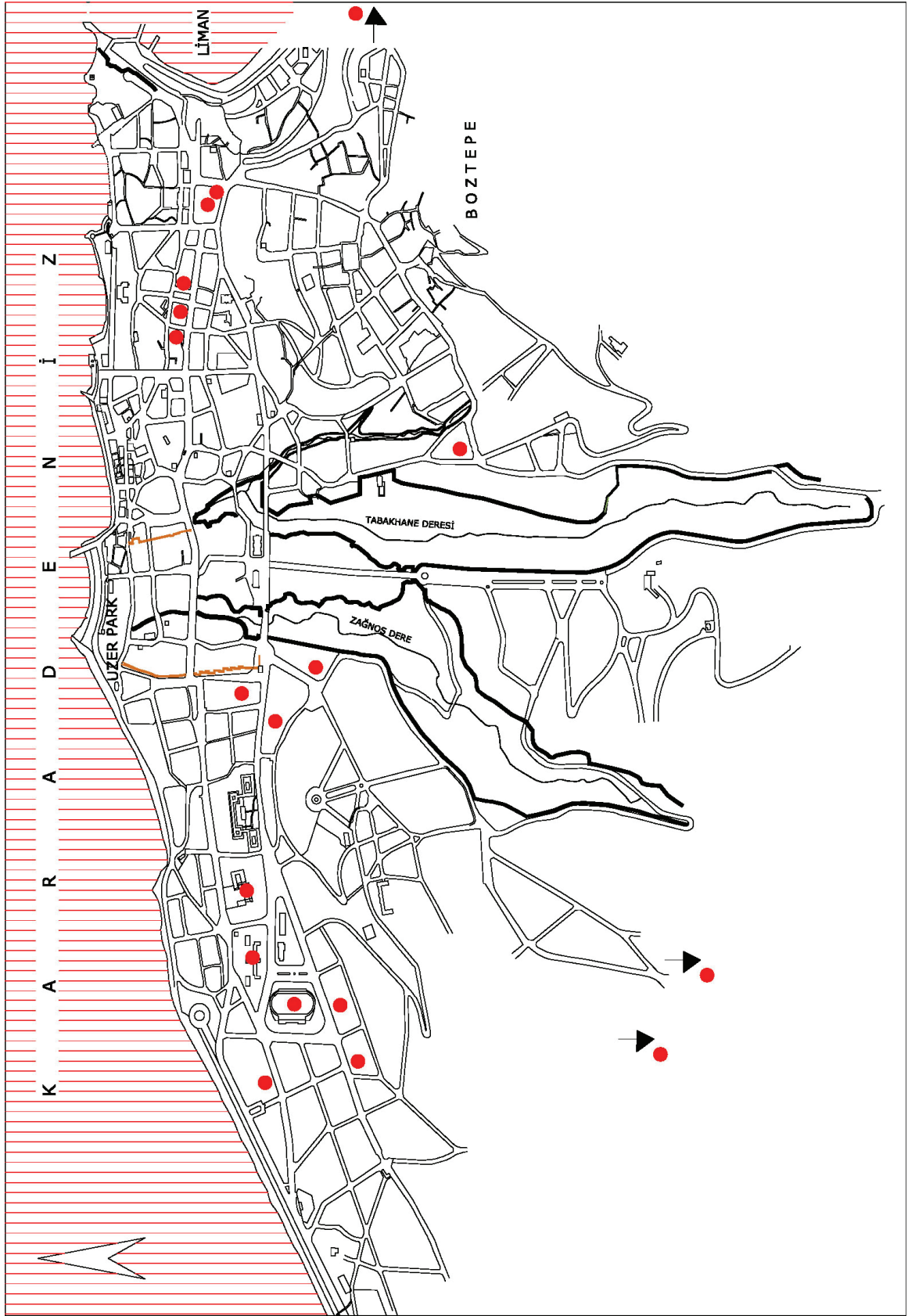
Kırsal alanlardan olduğu kadar şehir merkezinde de sıhhi koşulların yetersiz olması dolayısıyla bir “numune hastanesi”ne olan ihtiyaç erken Cumhuriyet döneminde yerel basında sık sık dile getirilen bir konu olmuştur. 1940 yılının ortalarında başlanan inşaat yine 1950’li yıllara doğru açılabilmiştir.

Yeniden imar edilen şehir, artık “bir lokma, bir hırka, bir de başını sığdıracak bir dam” ihtiyacı ile sınırlı bir anlayışa bağlı olarak gerçekleşemez. Bu bağlamda modern yaşantının sağlayacağı imkânlar kapsamında elektriği, suyu, radyosu, vb. ile temiz “ev” ve şehirlerde yaşama talebi, şehrin güzelleştirilmesi ve güzelliğinin korunması için belediye kadar şehirli insanın da sorumlu olduğu bir çevrenin oluşturulması düşünülmektedir.

Sonuç olarak, o dönemde, çoğunlukla içinde bulunduğu ortamla ilişki kurmakta yetersiz toplumsal anlamda aidiyet ilişkilerinin geliştirilemediği şehir ve kentsel ortamların, “atıl” parkların ortaya çıkışındaki birincil etmenler arasında gösterilebilir.

Cumhuriyet dönemi Trabzon şehir tarihi, nispeten boş bir araştırma sahası olup, birçok “yeni” çalışmanın yapılmasına imkân tanıyabilir. Bu bağlamda tezin, bundan sonra yapılacak araştırmalar ve kaynak takibi için bir başvuru kaynağı olabileceği düşünülmektedir.

Tablo 28. Cumhuriyet döneminde modernleşme çerçevesinde ortaya koyulan kentsel donatı ve mimari bileşenlerin Lambert planındaki konumu

5. KAYNAKLAR

- Açıkel, F., 2006. Entegratif Toplum ve Muarızları: 'Merkez-Çevre' Paradigması Üzerine Eleştirel Notlar, Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 105, 37.
- Ahıska, M., 2006. Hayal Edilemeyen Toplum: Türkiye'de 'Çevresiz Merkez' ve Garbiyatçılık, Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 105, 15.
- Ahmad, F., 2007. Bir Kimlik Peşinde Türkiye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2.Baskı, 39, 41, 56, 99, İstanbul.
- Ak, M., 1999. İslam Coğrafyacılarına Göre Trabzon, Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998, Trabzon), Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları: 75, 23-34, 24, Trabzon.
- Akgün, S., Şeker, N., 1999. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü ve Cumhuriyet Tarihi Öğretimi İçindeki Yeri (1942-1980), Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi (10-12 Aralık 1998, Ankara), Tarih Vakfı Yayınları, 1. Cilt, 225, İstanbul.
- Akın, G., 2006. Mimarlık ve Kuram, Ders notları, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- Aksoy, E., 1997. Trabzon'un Simgeleri, Bir Tutkudur Trabzon, Yapı Kredi Kültür Yayınları, 15-23, 52, İstanbul.
- Aksoy, H., 1998. Trabzon Basını (Gazeteler-Gazeteciler), Trabzon Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 48, Trabzon.
- Akşin, S., 1983. Türk Ulusçuluğu, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 7. Cilt, İletişim Yayınları, 1942, İstanbul.
- Alap, C., 1936. Trabzon'da bir halk müzesi niçin kurulamıyor?, Yeni Yol Gazetesi, Eylül 1936.
- Alap, C., 1940. Bir Gazeteci Arkadaşla Şehir Gezisi İntibaları (4), Yeni Yol gazetesi, 1 Mayıs 1940 Çarşamba.
- Alap, C., 1947. Yanmış Tuğla, Kiremit ve Çimentoya Elverişli Trabzon'da Toprak Vardır Yeter ki Fabrikası Kurulsun, İnan dergisi, Mart 1947, 20.
- Albayrak, H., 1987. Tarih İçinde Trabzon Lisesi, Trabzon Liselerinden Yetişenler Derneği Yayınları, 202, 204, 208, 210, Trabzon.
- Albayrak, H., 1994. Trabzon Basın Tarihi (1869-1928), Türkiye Diyanet Vakfı Matbaası, V, VI, 320, 364, Ankara.
- Albayrak, H., 2008. Tarih İçinde Trabzon Valileri (1461-2007), Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 205, 203, 210, 332, 336, 370, Trabzon.

- Alkan, M. Ö., 2001. Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, 1. Cilt, İletişim Yayınları, 378, İstanbul.
- Altaban, Ö., 1998. Cumhuriyet'in Kent Planlama Politikaları ve Ankara Deneyimi, 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, (edit.) Y. Sey, Tarih Vakfı Yayınları, 43, İstanbul.
- Altıkulaç, S. R., 1942. Trabzon İçme Suyuna Tarih, İnan Dergisi, İkincikanun 1942, 16.
- Altun, F., 2005. Modernleşme Kuramı, Küre Yayınları, Birinci Basım, 10, 11, 12, İstanbul.
- Appignanesi, R., Garratt, C., Sardar, Z., Curry, P., 1996. Postmodernizm, Yeni Başlayanlar İçin, (çev.) D. Şahiner, Milliyet Yayınları, 6, İstanbul.
- Apter, D. E., 1987. Rethinking Development: Modernization, Dependency and Postmodern Politics, Sage Pub., 12, California.
- Araz, A., 1990. K.T.Ü. Kampüsü Eğitim Binaları Fiziksel Değişimi Üzerine Bir İnceleme (1976-1990), Yüksek Lisans Tezi, K.T.Ü., Fen Bilimleri Enstitüsü, 35, 36, 81, 86, 90, Trabzon.
- Arıtan, Ö., 2005. Erken Cumhuriyet Döneminde Sümerbank Yerleşkeleri, Arredamento Mimarlık Dergisi, 100+76, 102-109.
- Arlı, A., 2004. Oryantalizm, Oksidentalizm ve Şerif Mardin, Küre Yayınları, 62, 72, 118, İstanbul.
- Aru, K., A., 1998. Türk Kenti, YEM Yayınları, İstanbul.
- Aslanoğlu, R. A., 1998. Kent, Kimlik ve Küreselleşme, ASA Kitabevi, 126, Bursa.
- Aslanoğlu, İ., 2001, Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı (1923-1938), ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Ata, B., 2000. The Influence of an American Educator (John Dewey) on the Turkish Educational System, The Turkish Yearbook of International Relations, Ankara University Faculty of Political Science, 1, 119-130, Ankara.
- Atatürk, M. K., 1984. Nutuk, III.Cilt, (haz.) İ. Gönülal, Başbakanlık Yayınevi, 1-3, Ankara.
- Atiker, E., 1998. Modernizm ve Kitle Toplumu, Vadi Yayınları, 24, Konya.
- Aydemir, S., 1998. Planlarla Plansız Gelişen Kent, Mimarlık, 89/2, 50-52.
- Aydemir, S., 2005. Toplumbilimde Kent, Ders notları, KTÜ Mimarlık Fakültesi, Trabzon.
- Akın, G., 2006. Mimarlık ve Kuram, Ders notları, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

- Aydoğan, E., 2002. Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Trabzon'un Kalkınmasına Dair Başbakanlık'a Gönderdiği Bir Mektup, Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu, 3-5 Mayıs 2001, 1. Cilt, TC Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları: 12, 789-791, 790, Trabzon.
- Azcan, İ., 2003. Türk Modernleşmesi Sürecinde Trabzon Halkevi (1932-1951), Serander Yayınları, 76, 77, 78, 79, 101, 102, 103, 104, 105, 119, 120, 121, Trabzon.
- Bachelard, G., 1996. Mekanın Poetikası, (çev.) A. Derman, Kesit Yayıncılık, 7, İstanbul.
- Batuman, B., 2002. Mekan, Kimlik ve Sosyal Çatışma: Cumhuriyet'in Kamusal Mekanı Olarak Kızılay Meydanı, Ankara'nın Kamusal Yüzleri: Başkent Üzerine Mekan-Politik Tezler, (der.) G.A. Sargın, İletişim Yay., 44, 45, 48, 53, İstanbul.
- Batur, A., 1999. Emin Onat ve Cumhuriyet İçin Bir Mimarlık Söylemi, Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi (10-12 Aralık 1998, Ankara), Tarih Vakfı Yayınları, 1. Cilt, 291-304, İstanbul.
- Beker, B. S., 1935a. Plan İşi, Yeni Yol Gazetesi, 7 Ağustos 1935 Çarşamba.
- Beker, B. S., 1935b. Şehir İşleri, Belediye Meclisi!, Yeni Yol Gazetesi , 5 İkinciteşrin 1935 Salı.
- Beker, B. S., 1935c. Bir Numune Hastanesi Çok Önemli Bir İhtiyacın Karşılığıdır, Yeni Yol Gazetesi, 5 İlkteşrin 1935 Cumartesi.
- Beker, B. S., 1936a. T. Uzer'in Müjdeleri, Yeni Yol Gazetesi, 29 Şubat 1936 Cumartesi.
- Beker, B. S., 1936b. Liman, Transit, Hastane, Yeni Yol Gazetesi, 2 Mayıs 1936 Cumartesi.
- Beker, B. S., 1936c. T. Uzer'in Müjdeleri, Yeni Yol Gazetesi, 29 Şubat 1936 Cumartesi.
- Belediyeler Dergisi, 1938. Yıl:3, Sayı: 29, 40-47.
- Berman, M., 2001. Katı Olan Herşey Buharlaşıyor, İletişim Yayınları, 4.Baskı, 27, İstanbul.
- Beyazlı, D. Ş., 2005. Mekansal Tarih: Trabzon Kenti Örneği, Karadeniz Tarihi Sempozyumu, 25-26 Mayıs 2005, 1085-1102, Trabzon.
- Bilgin, M., 2000. Doğu Karadeniz: Tarih, Kültür, İnsan, Serander Yayınları, Trabzon.
- Bora, A., 1997. Kamusal Alan - Özel Alan: Mahrumiyet – Özgürleşme İkileminin Ötesi, Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 75, 86.
- Boratav, K., 1983. Türkiye'de Devletçilik, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 2.Cilt, 412, İstanbul.

- Bostan, H., 1997. XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Trabzon Şehrinde Nüfus Hareketleri ve Yerleşim Yerleri, Bir Tutkudur Trabzon, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları, 112-180, 113, İstanbul.
- Bozdoğan, S., 2002. Modernizm ve Ulusun İnşası: İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür, Metis Yayınları, 18, 61, 65, İstanbul.
- Bryer, A., 1985. The Byzantian Monuments and Topography of the Pontos, Volume I, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 194, 196, Washington, DC.
- Bulut, Y., 2002. Oryantalizmin Kısa Tarihi, Yöneliş Yayınları, 24, 134, 148, 151, İstanbul.
- Cengizkan, A., 2002. Kurgu, Tasarım ve Kullanım: Cumhuriyet Dönemi Kamusal Mekanları İçin Bir Çalışma Programı, Ankara'nın Kamusal Yüzleri: Başkent Üzerine Mekan-Politik Tezler, (der.) G. A. Sargın, İletişim Yay., 225, 237, İstanbul.
- Cengizkan, A., 2004. Mübadele Konut ve Yerleşimleri, Arkadaş Yayıncılık, 37, Ankara.
- Cengizkan, A., 2006. 1957 Yücel-Uybadin İmar Planı ve Ankara Şehir Mimarisi, Cumhuriyet'in Ankara'sı (der.) T. Şenyapılı, ODTÜ Yayıncılık, 25, Ankara.
- Cevizci, A., 2000. Paradigma Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, 586, 590, 656, 712, 723, İstanbul.
- Ciravoğlu, Ö., 1997. Trabzon Tarihinin Dönüm Noktaları, Bir Tutkudur Trabzon, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları, 9-11, İstanbul.
- Çadırcı, M., TARİHSİZ. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 1. Cilt, İletişim Yayınları, 214, 215, 216, İstanbul.
- Çapa, M., Çiçek, R., 2004. Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Yaşam, Serander Yayınları, 13, 16, 19, 20, 58, 103, 170, 237, 239, Trabzon.
- Çavdar, T., 1983. Halkevleri, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 4. Cilt, İletişim Yayınları, 879, İstanbul.
- Çelebi, M., 2006. Dünden Bugüne Taksim Cumhuriyet Anıtı, AKDITYK, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 1, Ankara.
- Çınar, M., 2006. Kültürel Yabancılaşma Tezi Üzerine, Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 105, İletişim Yayınları, 157, İstanbul.
- Çiçek, K., 1999. Şer'iyeye Sicillerine Göre Trabzon'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri, Trabzon Tarihi Sempozyumu, 6-8 Kasım 1998, Trabzon Belediyesi Yayınları: 75, 235-243, Trabzon.
- Çiçek, R., 1998. Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trabzon'da Yerel Yönetim, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 55, 70, Trabzon.

- Çitçi, O., 1989. Yerel Yönetimlerde Temsil, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, No: 226, 49, Ankara.
- Çulfaz, M. (haz.), 2009. Trabzon Nümune Hastanesi: Kuruluş, Celepler Matbaacılık, V, 7, 8, 10, 12, 15, Trabzon.
- Çulha, Ş., 1943. Belediyemizden neler bekliyoruz, Yeni Yol Gazetesi, 31 Mart 1943 Çarşamba.
- Çulha, Ş., 1944a. Üç Mühim Eser..., Yeni Yol Gazetesi, 26 Temmuz 1944 Çarşamba.
- Çulha, Ş., 1944b. Ticaret Lisesi 20 Yaşında, Yeni Yol Gazetesi, 6 Mayıs 1944 Cumartesi.
- Çulha, Ş., 1944c. İmar Birliği, Yeni Yol Gazetesi, 29 Mart 1944 Çarşamba.
- Çulha, Ş., 1944ç. Taksim Arsası ve Nümune Evleri, Yeni Yol Gazetesi, 19 Nisan 1944 Çarşamba.
- Çulha, Ş., 1945a. Doğumevi ve Çocuk Yuvası, Yeni Yol gazetesi, 25 Temmuz 1945 Çarşamba.
- Çulha, Ş., 1946. Ölen Fabrikalarımıza Can Verelim, İnan dergisi, Trabzon, Eylül 1946, 17.
- Çulha, Ş., 1950. Havaalanı, Halk gazetesi, 2 Mayıs 1950 Salı.
- Demircioğlu, İ. H., 1996. 1881-1908 Döneminde Trabzon Sancağı, Yüksek Lisans Tezi, K.T.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, 8, Trabzon.
- Denel, S., 1982. Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Aralık Yayınlar Dizisi, No: T-4 04 82, 42-43, 56, Ankara.
- Durukan, A. A., 1994. Türk Konutunda Meydana Gelen Mekansal Değişimlerin Kooperatif Konutlarında İrdelenmesinde Trabzon Örneği, Yüksek Lisans Tezi, K.T.Ü., 5, 6, Trabzon.
- Düzenli, H. İ., 2007. Trabzon fotoğraf arşivi.
- Düzenli, H. İ., 2008. Sedat Çetintaş Trabzon'da: Yıl 1937, Arredamento Mimarlık, 2008/06, 98-105, 100.
- Düzenli, H. İ., 2009a. Trabzon Mahalle İsimleri (1486-2008), Yayımlanmamış makale.
- Düzenli, E., 2009b. Trabzon fotoğraf arşivi.
- Düzenli, Y., 2009a. Trabzon'da "URBİCİDE !" –II-, Günebakış Gazetesi, 24 Haziran 2009.

- Düzenli, Y., 2009b. Trabzon'da "URBİCİDE !" –III-, Günebakış Gazetesi, 01 Temmuz 2009.
- Eisenstadt, S. N., 1966. Modernization: rotest and Change, Prentice-Hall Pr., 1, New Jersey.
- Eldem, S. H., 1954. Türk Evi Plan Tipleri, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Emiroğlu, K., 1988. Tebriz-Trabzon Ticareti (1830-1900): Bir Yolun Yükselişi ve Gerileyişi, Trabzon 1988, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı ve Trabzon Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, Ankara.
- Emiroğlu, K., 1989. Trabzon Seyahatnameleri Bibliyografyası, (edit.) İ. G. Kayaoğlu, M. Duman, M. Ş. Şatıroğlu, Trabzon 1988-1989 Kültür Sanat Yıllığı, Trabzonlular Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları: 2, İstanbul.
- Emiroğlu, K., 1992. Trabzon-İran Yolunun Öyküsü, Trabzon 1992, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı ve Trabzon Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, Ankara.
- Emiroğlu, K., 2000. Trabzon'da XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kahvehane ve Kitabevi Başlamında Toplumsal Tabakalanma, Kültür ve Siyaset, Kebikeç, 10/2000, 187-222.
- Emiroğlu, K. (haz.), 2008. 1902 Trabzon Vilayet Salnamesi, 20. Cilt, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları, 129, 181, 267, 701, Ankara.
- Erel, N., 1944. Erkek Sanat Enstitüsünde Neler Gördüm, Halk gazetesi, 5 Mayıs 1944 Cuma.
- Ergun, Y., 1987. Açılış Konuşması, XIV. İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları, 29-30 Mayıs 1986, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 560, S.B.F. İskân ve Şehircilik Araştırma Merkezi Yayınları: 16, 9-11, 10, Ankara.
- Esat, C., 1931. Yeni Mimari, Agâh-Sabri Kitaphanesi, 18, İstanbul.
- Foucault, M., 1999. Bilginin Arkeolojisi, (çev.) V. Urhan, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- Gedikli, R., 1993. Trabzon Kenti Geleneksel Konutlarında Konut-Bahçe İlişkisi Üzerine Bir İnceleme, K.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, 7, 31, 36, 40, 44, 48, 52, 56, 60, 64, Trabzon.
- Giddens, A., 2004. Modernliğin Sonuçları, (çev.) E. Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, 3.Baskı, 11, İstanbul.
- Gerçek, B., 1990. İki Köprü Bir Şehir, Trabzon 1990- Kültür Sanat Yıllığı, Trabzonlular Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları: 2, İstanbul.
- Gerçek, B., 2008. Söyleşi, 18.08.2008, Trabzon.

- Gerçek, B., 2009. Trabzon arşivi.
- Gologlu, M., 1975. Trabzon Tarihi: Fethinden Kuruluşuna Kadar, Kalite Matbaası, Ankara, 259.
- Gönenç, L., 2006. 2000'li Yıllarda Merkez-Çevre İlişkilerini Yeniden Düşünmek, Toplum ve Bilim, Sayı: 105, İletişim Yayınları, İstanbul, 130, 133.
- Göymen, K., 1983. Türkiye'de Yerel Yönetim, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 10. Cilt, İstanbul.
- Göle, N., 2000. Modernlik: Zaman Bilinç ve Desen, İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler, Metis Yayınları, 8, 9, 161, 165, 170, İstanbul.
- Günay, A. R., 1948a. Yol Davamız , Halk Gazetesi, 30 Aralık 1948 Perşembe.
- Günay, A. R., 1948b. Bu Medeni Şehir, Halk Gazetesi, 6 Eylül 1948 Pazartesi.
- Günay, B., 2006. Ankara Çekirdek Alanının Oluşumu ve 1990 Nazım Planı Hakkında Bir Değerlendirme, Cumhuriyet'in Ankara'sı (der.) T. Şenyapılı, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 72.
- Günel, A., 1944. Çok Hayırlı Bir Müessese, Halk gazetesi, 14 İkincikanun 1944 Cuma.
- Günel, A., 1948. Trabzon İmar Edilirken, İnan, Trabzon, Ocak 1948.
- Günel, A., Trabzon'da Tren ve Liman, İnan, Sayı:14, 7.
- Güner, Ö., 1991. Atatürk'ü Trabzon'a Gelişi, Trabzon, 1991, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı ve Trabzon Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, Ankara, 43-44, 44.
- Güzer, A., 1996. Türkiye Mimarları Haritası: Türkiye'deki Mimarlık Eğilimlerini Anlamaya Yönelik Bir Model Denemesi (1), Mimarlık, 272, 48-53.
- Habermas, J., 1990. Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje, Postmodernizm, (der.) N. Zeka, (çev.) G. Naliş, G., Sabuncuoğlu, D., Erksan, D., Kıyı Yayınları, İstanbul, 31, 32, 37.
- Habib, İ., 1937a. Trabzon'u Gezerken, Yenyol Gazetesi, 9 Şubat 1937 Salı.
- Habib, İ., 1937b. Transit yolunun başında, Yenyol gazetesi, 10 Şubat 1937 Çarşamba.
- Hacıfettahoğlu, İ., 2001. Öncesi ve Sonrasıyla Trabzon'un Fethi, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara.
- Halk gazetesi, 1941. 21 Mayıs 1941 Çarşamba.
- Halk Gazetesi, 1942a. 3 İkinciteşrin 1942 Salı.

- Halk gazetesi, 1942b. 29 Mayıs 1942 Cuma.
- Halk Gazetesi, 1943a. 12 İkincikanun 1943 Cuma.
- Halk Gazetesi, 1943b. 12 İkincikanun 1943 Cuma.
- Halk gazetesi, 1943c. 9 Nisan 1943 Cuma
- Halk gazetesi, 1943d. 22 İkincikanun 1943Cuma.
- Halk gazetesi, 1943e. 9 Nisan 1943 Cuma.
- Halk gazetesi, 1944a. 23 Haziran 1944 Cuma.
- Halk Gazetesi, 1944b. 29 Birincikanun 1944 Cuma.
- Halk Gazetesi, 1944c. 22 Şubat 1944 Salı.
- Halk Gazetesi, 1944ç. 9 Haziran 1944 Cuma.
- Halk Gazetesi, 1944d. 8 Birincikanun 1944 Cuma
- Halk Gazetesi, 1944e. 14 İkinciteşrin 1944 Salı.
- Halk Gazetesi, 1944f. 5 Mayıs 1944 Cuma.
- Halk Gazetesi, 1944g. 4 Şubat 1944 Cuma..
- Halk gazetesi, 1944ğ. 24 Mart 1944Cuma.
- Halk gazetesi, 1944h. 17 İkinciteşrin 1944 Cuma.
- Halk gazetesi, 1944h1. 4 Şubat 1944 Cuma.
- Halk Gazetesi, 1944i. 26 Mayıs 1944 Cuma.
- Halk gazetesi, 1944j. 23 Mayıs 1944 Salı.
- Halk gazetesi, 1944k. 15 Birincikanun 1944 Cuma.
- Halk gazetesi, 1944l. 18 İkincikanun 1944 Salı.
- Halk gazetesi, 1945a. 3 Temmuz 1945 Salı.
- Halk Gazetesi, 1945b. 23 Şubat 1945 Cuma.
- Halk Gazetesi, 1945c. 21 Aralık 1945 Cuma.
- Halk Gazetesi, 1945ç. 14 Eylül 1945 Cuma.

- Halk gazetesi, 1945d. 13 Kasım 1945 Salı.
- Halk gazetesi, 1945e. 13 Şubat 1945 Salı.
- Halk gazetesi, 1945f. 6 Nisan 1945 Cuma.
- Halk gazetesi, 1945g. 27 Şubat 1945 Salı.
- Halk gazetesi, 1945ğ. 21 Haziran 1945 Cuma.
- Halk gazetesi, 1945h. 18 Ocak 1945.
- Halk gazetesi, 1945ı. 29 Mayıs 1945 Salı.
- Halk gazetesi, 1945i. 5 Haziran 1945 Salı.
- Halk gazetesi, 1945j. 18 Eylül 1945 Salı.
- Halk gazetesi, 1945k. 8 Mayıs 1945 Salı.
- Halk gazetesi, 1945l. 2 Mart 1945 Cuma.
- Halk gazetesi, 1945m. 30 Mart 1945 Cuma.
- Halk gazetesi, 1945n. 18 Mayıs 1945 Cuma.
- Halk gazetesi, 1945o. 8 Haziran 1945 Cuma.
- Halk Gazetesi, 1945ö. 2 Mart 1945 Cuma.
- Halk Gazetesi, 1946a. 2 Aralık 1946 Cumartesi.
- Halk gazetesi, 1946b. 21 Kasım 1946 Perşembe
- Halk Gazetesi, 1946c. 22 Kasım 1946 Cuma.
- Halk gazetesi, 1946ç. ? Aralık 1946.
- Halk gazetesi, 1946d. 27 Kasım 1946 Çarşamba.
- Halk gazetesi, 1946e. 19 Kasım 1946 Salı.
- Halk gazetesi, 1946f. 11 Ocak 1946 Cuma.
- Halk gazetesi, 1946g. 26 Mart 1946 Salı.
- Halk gazetesi, 1946ğ. 19 Mart 1946 Salı.
- Halk gazetesi, 1946h. 10 Mayıs 1946 Cuma.

Halk gazetesi, 1946ı. 4 Kasım 1946 Pazartesi.

Halk gazetesi, 1946i. 5 Nisan 1946 Cuma.

Halk gazetesi, 1947a. 22 Mart 1947 Cumartesi.

Halk Gazetesi, 1947b. 30 Kasım 1947 Pazar

Halk Gazetesi, 1947c. 18 Şubat 1947 Salı.

Halk Gazetesi, 1947ç. 1 Nisan 1947 Salı.

Halk Gazetesi, 1947d. 22 Kasım 1947 Cumartesi.

Halk Gazetesi, 1947e. 5 Şubat 1947Çarşamba.

Halk gazetesi, 1947f. 20 Ocak 1947 Pazartesi.

Halk gazetesi, 1947g. 9 Ocak 1947 Perşembe.

Halk gazetesi, 1947ğ. 6 Mayıs 1947 Salı.

Halk gazetesi, 1947h. 15 Nisan 1947 Salı.

Halk gazetesi, 1947ı. 24 Şubat 1947 Pazartesi.

Halk gazetesi, 1947i. 22 Ağustos 1947 Cuma

Halk gazetesi, 1947i. 28 Ağustos 1947

Halk gazetesi, 1947j. 5 Eylül 1947 Cuma.

Halk Gazetesi, 1947k. 25 Haziran 1947 Çarşamba

Halk gazetesi, 1947l. 12 Eylül 1947 Cuma.

Halk gazetesi, 1947m. 22 Eylül 1948 Çarşamba.

Halk gazetesi, 1947n. 2 Ocak 1947 Perşembe.

Halk gazetesi, 1947o. 14 Ocak 1947 Salı.

Halk gazetesi, 1947ö. 8 Şubat 1947 Cumartesi.

Halk gazetesi, 1947p. 5 Mayıs 1947 Pazartesi.

Halk Gazetesi, 1948a. 15 Mayıs 1948 Cumartesi.

Halk Gazetesi, 1948b. 30 Aralık 1948 Perşembe.

- Halk Gazetesi, 1948c. 30 Ekim 1948 Cumartesi.
- Halk gazetesi, 1948ç. 14 Aralık 1948 Salı.
- Halk gazetesi, 1948d. 12 Mart 1948Cuma.
- Halk gazetesi, 1948e. 31 Mayıs 1948 Pazartesi.
- Halk gazetesi, 1948f. 15 Ocak 1948.
- Halk gazetesi, 1948g. 30 Ocak 1948.
- Halk gazetesi, 1948h. 21 Mayıs 1948 Cuma.
- Halk gazetesi, 1948ı. 1 Mayıs 1948 Cumartesi.
- Halk gazetesi, 1948i. 17 Mart 1948 Çarşamba.
- Halk gazetesi, 1948j. 4 Eylül 1948 Cumartesi.
- Halk gazetesi, 1948k. 31 Aralık 1948 Cuma.
- Halk Gazetesi, 1949a. 15 Haziran 1949 Çarşamba.
- Halk gazetesi, 1949b. 27 Nisan 1949 Çarşamba.
- Halk gazetesi, 1949c. 28 Mayıs 1949 Cumartesi.
- Halk gazetesi, 1949d. 26 Ağustos 1949 Cuma.
- Halk gazetesi, 1949e. 10 Kasım 1949 Perşembe.
- Halk gazetesi, 1949f. 14 Haziran 1949 Salı.
- Halk gazetesi, 1949g. 14 Mayıs 1949 Cumartesi.
- Halk gazetesi, 1949ğ. 19 Mayıs 1949Perşembe.
- Halk gazetesi, 1949h., 8 Ocak 1949 Cumartesi.
- Halk gazetesi, 1949ı. 29 Haziran 1949 Çarşamba.
- Halk Gazetesi, 1949i. 2 Şubat 1949 Çarşamba.
- Halk gazetesi, 1950a. 27 Ekim 1950 Cuma.
- Halk gazetesi, 1950b. 19 Temmuz 1950 Çarşamba.
- Halk gazetesi, 1950c. 28 Temmuz 1950 Cumartesi.

- Halk gazetesi, 1950ç. 7 Ocak 1950 Cumartesi.
- Halk gazetesi, 1950d. 18 Şubat 1950 Cumartesi.
- Halk gazetesi, 1950e. 17 Ekim 1950 Salı.
- Halk gazetesi, 1950f. 4 Mayıs 1950 Perşembe.
- Halk Gazetesi, 1951a. 21 Ağustos 1951 Salı.
- Halk gazetesi, 1951b. 14 Aralık 1951Cuma.
- Halk gazetesi, 1951c. 23 Ekim 1951 Salı.
- Halk gazetesi, 1951ç. 24 Nisan 1951 Salı.
- Halk gazetesi, 1951d. 1 Haziran 1951 Cuma.
- Halk gazetesi, 1951e. 22 Haziran 1951 Cuma.
- Halk gazetesi, 1952a. 4 Ocak 1952 Cuma.
- Halk gazetesi, 1952b. 14 Kasım 1952 Cuma.
- Halk gazetesi, 1952c. 7 Mart 1952 Cuma.
- Halk gazetesi, 1952ç. 5 Ağustos 1952 Salı.
- Halk gazetesi, 1952d. 15 Ağustos 1952 Cuma.
- Halk gazetesi, 1953a. 16 Ocak 1953 Cuma.
- Halk gazetesi, 1953b. 7 Ağustos 1953 Cuma.
- Halk gazetesi, 1953c. 7 Ağustos 1953 Cuma.
- Halk gazetesi, 1954. 5 Mart 1954 Cuma.
- Halk gazetesi, 1955a. 21 Ocak 1955 Cuma
- Halk gazetesi, 1955b. 25 Şubat 1955 Cuma
- Halk gazetesi, 1955c. 13 Mayıs 1955 Salı
- Halk gazetesi, 1955ç. 14 Ekim 1955 Cuma.
- Halk gazetesi, 1955d. 20 Mayıs 1955 Cuma.
- Halk gazetesi, 1955e. 23 Eylül 1955 Cuma.

- Halk gazetesi, 1955f. 30 Eylül 1955 Cuma.
- Halk gazetesi, 1957a. 13 Mayıs 1957 Pazartesi
- Halk gazetesi, 1957b. 31 Mayıs 1957 Cuma.
- Halk gazetesi, 1957c. 21 Mart 1957 Perşembe.
- Halk gazetesi, 1958a. 3 Şubat 1958 Pazartesi.
- Halk gazetesi, 1958b. 16 Nisan 1958 Perşembe.
- Hammer, J. V., 2008. Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Kum Saati Yayıncılık, İstanbul.
- Hentch, T., 1996. Hayali Doğu, Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı, (çev.) A. Bora, Metis Yayınları, 124, İstanbul.
- Harvey, D., 1999. Postmodernliğin Durumu, Metis Yayınları, 2, 23, İstanbul.
- Horkheimer, M., 1986. Akıl Tutulması, Metis Yayınları, İstanbul.
- Huntington, S. P., 2005. Medeniyetler Çatışması, (çev.) C. Soydemir, M. Turhan, Okuyan Us Yayınları, İstanbul.
- İnamoğlu, B., 2003. Worker's Housing Projects by Seyfi Arkan in the Zonguldak Coalfield: A Case of Modernization in Early Republican Turkey, Yüksek Lisans Tezi, O.D.T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 8, Ankara.
- İnalcık, H., 2002. Hermenötik, Oryantalizm, Türkoloji, Doğu Batı, Yıl:5, Sayı 20, 26, 27.
- İnalcık, H., 2004. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, (edit.) D. Quataert, 2. Cilt, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- İnan Dergisi, 1937a, Ağustos 1937, 31.
- İnan Dergisi, 1937b, Mayıs 1937.
- İnan Dergisi, 1948. Ocak 1948, 5.
- İnan, K., 2006. Trabzon Tarihi, Trabzon 2006, TC Trabzon Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 70, İstanbul.
- Jeanniere, A., 2000. "Modernite nedir?", Modernite Versus Postmodernite, (der.) M. Küçük, Vadi Yayınları, 3.Baskı, 95, Ankara.
- Jencks, C., 1987. Democracy: The Ideology and The Ideal of the West, Architectural Design, London, 7.

- Kansız, vd. (yay. kur.), 1997. 1930–1949 Yılları Vilayet Belgelerine Göre Trabzon, TC Trabzon Valiliği Yayınları, 7, Trabzon.
- Karaömerlioğlu, A., 2006. Orada Bir Köy Var Uzakta, İletişim Yayınları, 117, 118, İstanbul.
- Kardeş, O.N. (der.), 1999. Eski Fotoğraflarda TRABZON, Çağlayan Basımevi, 59, 64, 94, İstanbul.
- Kazgan, H., Tokdemir E., 1997. Trabzon Tebriz Yolu, Bir Tutkudur Trabzon, (haz.) İ. G. Kayaoğlu, Ö. Ciravoğlu, C. Akalın, Yapı Kredi Yayınları, 304-327, 312, İstanbul.
- Kefeli, K., 1944. Eski Su Yolları Bozuluyor, Halk gazetesi, 3 Mart 1944 Cuma.
- Kefeli, K., 1945a. Parklarımız ve Taksim parkı, Halk gazetesi, 1 Haziran 1945.
- Kefeli, K., 1945b. Halk gazetesi, 21 Aralık 1945 Cuma.
- Kefeli, K., 1945c. Doğumevi İhtiyacı, Halk gazetesi, 22 Haziran 1945 Cuma.
- Kepenek, Y., 1983. Türkiye'nin Sanayileşme Süreçleri, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 7. Cilt, İletişim Yayınları, 1762, 1769, İstanbul.
- Kepenek, Y., 1999. Cumhuriyet Ekonomisi-Bir Kavramlaştırma Denemesi, Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi (10-12 Aralık 1998, Ankara), 2. Cilt, Tarih Vakfı Yayınları, 14, İstanbul.
- Keyder, Ç. (der.), 2000. İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında, Metis Yayınları, 14, İstanbul.
- Koçak, C., 2003. Umumi Müfettişlikler (1927-1952), İletişim Yayınları, 25, 158, 164-201, 170, İstanbul.
- Kortan, E., 1997. 1950'ler Kuşağı Mimarlık Antolojisi, YEM Yayınları, 12, İstanbul.
- Kulaksızoğlu, B. S., 1935. Plan İşi, Yeni Yol gazetesi, 7 Ağustos 1935 Çarşamba.
- Kulaksızoğlu, B. S., 1937. Her Şeyden Evvel, Yeni Yol Gazetesi, 9 Mart 1937 Salı.
- Kulaksızoğlu, B. S., 1939a. Yeni Yol Gazetesi, 12 Ağustos 1939.
- Kulaksızoğlu, B. S., 1939b. Başarılan Büyük İşler, Yeni Yol Gazetesi, 18 İkincikanun 1939 Çarşamba.
- Kulaksızoğlu, B. S., 1939c. Başarılan Büyük İşler, Yeni Yol Gazetesi, 18 İkincikanun 1939 Çarşamba.
- Kulaksızoğlu, B. S., 1939ç. Şehir İşleri Belediye Bütçesi, Yeni Yol Gazetesi, 9 Ağustos 1939 Çarşamba.

- Kuruç, B., 1999. Cumhuriyet Döneminde İktisat Politikaları Üzerine Gözlemler, Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi (10-12 Aralık 1998, Ankara), 2. Cilt, Tarih Vakfı Yayınları, 21, İstanbul.
- Lambert, J. H., 1937a. Trabzon imar planı.
- Lambert, J. H., 1937b. Lambert imar planı raporu.
- Lewis, B., 2004. Modern Türkiye'nin Doğuşu, (çev.) M. Kıratlı, Türk Tarih Kurumu, 9.Baskı, 326, Ankara.
- Loomba, A., 2000. Kolonyalizm, Postkolonyalizm, (çev.) M. Küçük, Ayrıntı Yayınları, 18-19, İstanbul.
- Lowry, H. W., 1998. Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, Yayın No: 638, 2. Baskı, .1, 21, 27, 49, 57, 58, 64, 79, 118, 135, 174, 175, İstanbul.
- Lynch, K., 1960. The Image of the City, MIT Pres, Cambridge MA.
- Mardin, Ş., 1995. Türkiye'de Toplum ve Siyaset, İletişim Yayınları, 5.Baskı, 38, 67, 190, 238, İstanbul.
- Marshall, G., 1999. Sosyoloji Sözlüğü, (çev.) O. Akınbay, D. Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, 195, Ankara.
- Marx, K, Engels, F., 2008. Komünist Manifesto, (çev.) N. Satlıgan, O. Göçmen, Ş. Alpag, Yordam Yayınları, İstanbul.
- Meeker, M.E., 2005. İmparatorluktan Gelen Bir Ulus: Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz'de Osmanlı Mirası, (çev.) T. Vardağlı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, XXVIII, XXIX, 10, 11, İstanbul.
- Moore, W. E., 1997. İşlevselcilik, (çev.) Ş. Tekeli, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, (der.) T. Bottomore ve R. Nisbet, Ayraç Yayınları, 364-365, Ankara.
- Nemlioğlu, H., 1951. Tayyare Meydanı..., Halk gazetesi, 16 Nisan 1951 Pazartesi.
- Odabaşoğlu, C., TARİHSİZ. Trabzon 1869-1933 Yılları Yaşantıları, İlk-San Matbaası Ltd. Şti., 53, 105, 145, 146, 149, 169,171, Ankara.
- Olaycı, 1948. Yol Mu Lazım Okul Mu?, Halk gazetesi, 18 Aralık 1948.
- Onur, K., 1947. Su Hayatı İhtiyacımızdır, Halk Gazetesi, 21 Ocak 1947 Salı.
- Ortaylı, İ., 1992. Türkoloji ve Var Olmayan Bir Dal: Oksidantalistik, Türkiye Günlüğü, Sayı: 19.

- Ortaylı, İ., 2000. Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), TTK, VII. Dizi, Sayı: 178, 11, Ankara.
- Osma, K., 2003. Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykelleri (1923-1946), AKDITYK, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 23, Ankara.
- Osmanlıca-Türkçe Sözlük, 1977. Bilgi Yayınları: 267, 357, Ankara.
- Öksüz, H., 2002. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Laikleşme Sürecinde Trabzon'da Aşiret ve Şeyhlerin Durumu (1925), Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih, Dil ve Edebiyat Sempozyumu, 3-5 Mayıs 2001, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları: 12, 1. Cilt, 755-769, 756, Trabzon.
- Öksüz, H., 2002. Coşar, A. M., Kadının “Yeniden Toplumsallaşması/Siyasete Katılımı/Kıyafeti Meselesi” ve Trabzon'dan Bir Kadın Portresi, Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih, Dil, ve Edebiyat Sempozyumu, 3-5 Mayıs 2001, 1. Cilt, TC Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları:12, 811-817, 816, Trabzon.
- Öksüz, M., 2006. Onsekizinci İkinci Yarısında Trabzon (Toplum-Kültür-Ekonomi), Serander Yayınları, 145, 146, Trabzon.
- Öksüz, M. (haz.), 2008. İktisadî Trabzon, Serander Yayınları, 33, Trabzon.
- Özen, H., Çavdar, A. S., 2009. Trabzon Kent İçi Tecilli Yapı Envanteri ve Dağılımı, Yayınlanmamış makale.
- Özen, H., Birlik, S., 2003. Reusing of the Early Twentieth Century Architecture Heritage: Case in Trabzon, Liveable Environments and Architecture International Congress, 1-4 July 2003, Berkay Ofset Yayıncılık ve Matbaacılık Ltd. Şti., 306, 307, Ankara.
- Özen, H. 2009. Trabzon fotoğraf arşivi.
- Özer, A., Pulathaneli, A., 1989. Halkevleri Hareketinde Bir Örnek Kuruluş: Trabzon Halkevi (1932-1951), Trabzon 1989 Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı ve Trabzon Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, 40-53, 40, 46, Ankara.
- Özgen, N., 2007. Nitel Araştırma Yöntemi, Konferans notları, Trabzon.
- Özlüdil, B., 2002. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında “Modern” Kimlik Arayışı; Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Örneği, Yüksek Lisans Tezi, İ.T.Ü: Fen Bilimleri Enstitüsü, 48, İstanbul.
- Özön, M. N., 1965. Osmanlıca-Türkçe Sözlük, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 93, 512, 256, 495, 580, İstanbul.
- Pakalın, M. Z., 1993a. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 3. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2506, 343, 377, İstanbul.

- Pakalın, M. Z., 1993b. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 2. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2505, 419, 465, İstanbul.
- Peker, K., 1944. Geçmişte Trabzon Çarşısı ve Matbaaları, Yeniyoğ Gazetesi, 8 İkinciteşrin 1944.
- Peker, K., 1944. Geçmişte Trabzon Çarşısı ve Matbaaları, 11 İkinciteşrinden 1944.
- Peri, B., 2002. Building The “Modern” Environment in Early Republican Turkey: Sümerbank Kayseri and Nazilli Settlements, Yüksek Lisans Tezi, O.D.T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 170, Ankara.
- Poole, R., 1993. Ahlak ve Modernlik, (çev.) M. Küçük, Ayrıntı Yayınları, 10, İstanbul.
- Poutnikov , G. A., 1991. Trabzon Tarihini Araştırmacı Sergey Mintslov, Trabzon 1991, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı ve Trabzon Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, Ankara.
- Pulathaneli, A., 1988. Geçmişten Günümüze Trabzon’daki Sinemalar, Trabzon 1988, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı ve Trabzon Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, 36-42, 36, 44, Ankara.
- Pural, A., 1995. Trabzon’un Tarihi Coğrafyası, Yüksek Lisans Tezi, İ.T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 14, İstanbul.
- Rıza, M., 1932. Sporcularımızın Dertleri, Akın Dergisi.
- Rubio, I.S., 1998. Sömürgeleştirme, Şiddet, Direniş, Any (Where/Way/Place/Wise/Body) Seçmeler, (der.) H. Pamir, Mimarlar Derneği Yayınları: 3, 49, Ankara.
- Said, E. W., 1999. Şarkiyatçılık: Batı’nın Şark Anlayışları, (çev.) B. Ünler, Metis Yayınları, 12, İstanbul.
- Sarıaslan, Ü., TARIHSİZ. Cumhuriyet’in Mimarları: Kuruluş Aşaması’nda Üç Mimar Kemalettin- Ernst Arnold Egli-Bruno Taut, Otopsi Yayınları, 174, 177, İstanbul.
- Sarıoğlu, M., 2001. “Ankara” Bir Modernleşme Öyküsü (1919-1945), Kültür Bakanlığı Yayınları, 21, 25, 26, Ankara.
- Savacı, Ö., 2002. The Design of Spatio-Temporal Database Model For Representation of Historical Urban Knowledge: An Application For The City of Trabzon, Doktora Tezi, O.D.T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 63, Ankara.
- Saydam, A., 2003. XVIII. Yüzyıl Sonu ile XIX. Yüzyıl Başlarında Trabzon’da İdari, Sosyal ve Ekonomik Durum, K.T.Ü. Araştırma Projesi, 97, 100, Trabzon.
- Sayıl, M. K., 1989. Atatürk’ün Trabzon’u İlk Onurlandırışları Üzerine, Trabzon 1989, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı ve Trabzon Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, 12-15, 15, Ankara.

- Sayı, M. K., 1990. Atatürk ve Trabzon, Trabzon 1990, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı ve Trabzon Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, 22-28, 27, Ankara.
- Schulz, C. N., 1971. Existence, Space and Architecture, Praeger Publishers, New York-Washington.
- Scott, J. C., 1998. Seeing Like A State, How Certain Schemes to Improve The Human Conditions Have Failed, Yale University Pres, 97, New Haven, Conn.
- Serdar, Z., 2001. Postmodernizm ve Öteki: Batı Kültürünün Yeni Emperyalizmi, Söylem Yayınları, (çev.) G. Kaçmaz, 24, 26, 36, 39, 57, 114, İstanbul.
- Sey, Y., 1998. Cumhuriyet Döneminde Konut, 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı Yayınları, 276, 277, İstanbul.
- Shaw, E.K, 1999. Türk Dil Devrimi'nin Ulusal Kimlik Açısından Geniş Konumu, Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi (10-12 Aralık 1998, Ankara), Tarih Vakfı Yayınları, 1. Cilt, 268, İstanbul.
- Sinan, P. E., 2005. Kentsel Sosyal Alan Analizi, Yüksek Lisans Tezi, K.T.Ü., Fen Bilimleri Enstitüsü, 38, Trabzon.
- Smith, A. D., 1996. Toplumsal Değişme Anlayışı, (çev.) Ü. Oskay, Gündoğan Yayınları, 88-91, Ankara.
- Sözen, M., 1984. Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı (1923-1983), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 246, 27, Ankara.
- Suda, H. B., 1996. Bonatz, Holzmeister, Taut ve Egli'nin Mimarlık Çizgileri, Türk Mimarlığı Üzerindeki Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, 128, İstanbul.
- Sükûti, B., 1934. Su Meselesi , Yeni Yol Gazetesi, 12 Teşrinisani 1934 Pazartesi.
- Sükûti, B., 1939. Şehir İşleri Belediye Bütçesi, Yeni Yol Gazetesi, 9 Ağustos 1939 Çarşamba.
- Şen, Ö., 1998. Trabzon Tarihi, Derya Kitabevi Yayınları, Trabzon.
- Şimşek ,R., 1993. Trabzon Belediye Tarihi 1 (Osmanlı Dönemi), Trabzon Belediyesi Kültü Yayınları: 8, 64, 81-87, 99, 104, 105, 106, 109, 110, 111, 180, Trabzon.
- Tanju, B., 1999. 1908-1946 Türkiye Mimarlığının Kavramsal Çerçevesi, Doktora Tezi, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, 71, İstanbul.
- Tankut, G., 1993. Bir Başkent'in İmarı (1929-1939), Anahtar Yayınları, 26, 46, 79, İstanbul.

- Tanyeli, U. (edit.), 1994. Doğan Tekeli-Sami Sisa: Projeler, Yapılar, YEM Yayınları, 113, İstanbul.
- Tanyeli, U., 1999. Türkiye’de Modernleşme ve Vernaküler Mimari Gelenek: Bir Cumhuriyet Dönemi İkilemi, Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti’nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi (10-12 Aralık 1998, Ankara), Tarih Vakfı Yayınları, 1. Cilt, 283, 285, 283-290, İstanbul.
- Tanyeli, U., 2000. 90’lar Türkiye’inde Mimarlık: Metropolleşme ve Metropol’e Direnme, Mimarlık Yıllığı 1: Türkiye’de Mimarlık 2000, (edit.) M. Kazmaoğlu, Koleksiyon Yayınları, 16-23, 16, İstanbul.
- Tanyeli, U., 2004. İstanbul 1900-2000: Konutu ve Modernleşmeyi Metropolden Okumak, Akın Nalça Kitapları, 21, İstanbul.
- Tanyeli, U., 2005. Kamusal – Özel Mekan: Türkiye’de Bir Kavram Çiftinin İcadı, Genişleyen Dünyada Sanat, Kent ve Siyaset, İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, 199, 200, İstanbul.
- Tanyeli, U., 2007. Mimarlığın Aktörleri, Türkiye 1900-2000, Garanti Galeri, İstanbul.
- Tarakçıoğlu, N., 1944. İnan, Mart 1944, 29.
- Tarakçıoğlu, M. R., 1986. Trabzon’un Yakın Tarihi, K.T.Ü. Basımevi, 20, Trabzon.
- Taut, B., 1938. Mimarî Bilgisi, (çev.) A. Kolatan, Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, 24, İstanbul.
- Tekeli, İ., 1980. Türkiye’de Kent Planlamasının Tarihsel Kökenleri, Türkiye’de İmar Planlaması, Seminer Bildirileri, Bildiri kitabı, (der.) T. Gök, O.D.T.Ü. Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 8-112, 64, 112-121, Ankara.
- Tekeli, İ., 1983. Türkiye’de Halkçılık, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 7. Cilt, İletişim Yayınları, 1929, İstanbul.
- Tekeli, İ., 1998a. 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı Yayınları, 1, 3, İstanbul.
- Tekeli, İ., 1998b. Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması, 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı Yayınları, 3, İstanbul.
- Tekeli, İ., 2001. Modernite Aşılırken Kent Planlaması, İmge Kitabevi, 35, 36, Ankara.
- Tekeli, İ., İlkın, S., 2004a. Cumhuriyet’in Harcı 1: Köktenci Modernitenin Doğuşu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, XII, İstanbul.
- Tekeli, İ., İlkın, S., 2004b. Cumhuriyetin Harcı 3: Modernitenin Altyapısı Oluşurken, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4, 288-289-290-291-292, İstanbul.

- Tekeli, İ., 2006. Ankara'nın Tarihi'ni Yazmak: Kent Tarihi Konusunda Yeni Bir Paradigma Önerisi, Cumhuriyet'in Ankara'sı (der.) T. Şenyapılı, ODTÜ Yayıncılık, 4, Ankara.
- Tekeli, İ., 2009. Cumhuriyet'in Belediyecilik Öyküsü, (1923-1990), Tarih Vakfı Yayınları, 42, İstanbul.
- Tekin, T., 1999. Yazı ve Dil Devrimleri, Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi, 1. Cilt, Tarih Vakfı Yayınları, 254, 255, İstanbul.
- Therborn, G., 1999. Modernlik Yoluyla Modernliğe Giden Yollar, Post Modernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm, (der.) A. Topçuoğlu, Y. Aktay, Vadi Yayınları, 2. Baskı, 62, Ankara.
- Toker, T., 1944. İnkılâbın Köy Öğretmeni, Halk Gazetesi, 11 Temmuz 1944 Salı.
- Toker, T., 1945. Yol İşlerimiz, Halk Gazetesi, 20 Mart 1945 Salı.
- Toker, T., 1949. Köy Kahvehaneleri, Halk Gazetesi, 15 Haziran 1949 Çarşamba.
- Topaktaş, H., 2007. Bir Britanyalı'nın Nazarında Trabzon'u Betimlemek: Henry Finnis Blase Lynch'in Trabzon Tasviri (1893), Karadeniz Tarihi Sempozyumu, 25-26 Mayıs 2005, 1. Cilt, 581-595, 595, Trabzon.
- Tortop, N., 1984. Mahalli İdareler, Türk ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları: 211, 85, Ankara.
- Touraine, A., Modernliğin Eleştirisi, (çev.) H. Tufan, Yapı Kredi Yayınları, 13, İstanbul.
- Trabzon Belediyesi Umumi Mesai Raporu , 1931, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Umumi Mesai Raporu, 1934, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediye Meclisi Umumi Mesai Raporu, 1934-1936, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Umumi Mesai Raporu, 1934-1935, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediye Meclisi Umumi Mesai Raporu, 1935-1936, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediye Meclisi Umumi Mesai Raporu, 1935-1936, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.

- Trabzon Belediye Meclisi Umumi Mesai Raporu, 1936–1937, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1931. 24–25.11.1931 tarihli toplantı, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1933a. 22.05.1933 tarihli toplantı, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1933b. 11.05.1933 tarihli toplantı, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1934a. 24.02.1934 tarihli toplantı, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediye Meclisi Zabıtnamesi, 1934b. Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediye Meclisi Zabıtnamesi, 1934c. 30.04.1934 tarihli toplantı, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediye Meclisi Zabıtnamesi, 1934ç. 24.11.1934 tarihli toplantı, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediye Meclisi Zabıtnamesi, 1934d. 05.02.1934 tarihli toplantı, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1935a. 22.04.1935 tarihli toplantı, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1935b. 20.4.1935 tarihli toplantı, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1935c. 2.5.1935 tarihli toplantı, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1936a. 09.04.1936 tarihli toplantı, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1936b. 04.02.1936 tarihli toplantı, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1937. 14.04.1937 tarihli toplantı, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1938a. 24.04.1938 tarihli toplantı, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1938b. 09.12.1938 tarihli toplantı, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.

- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1938c. 12.04.1938 tarihli toplantı, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1939a. 12.04.1939 tarihli toplantılar, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1939b. Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1939c. 13.04.1939 tarihli toplantılar, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1940. 21.03.1940 tarihli toplantılar, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1941. 07.11.1941 tarihli toplantılar, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1942. 25.09.1942 tarihli toplantılar, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1943. 19.04.1943 tarihli toplantılar, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1945. 25.12.1945 tarihli toplantılar, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1946. 25.10.1946 tarihli toplantılar, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1947. 15.05.1947 tarihli toplantılar, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1948. 07.06.1948 tarihli toplantılar, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1952. 19.06.1952 tarihli toplantılar, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1953. 30.04.1953 tarihli toplantılar, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1954. 25.02.1954 tarihli toplantılar, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1955a. 01.02.1955 tarihli toplantılar, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.

- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1955b. 09.02.1955 tarihli toplantılar, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Belediyesi Meclisi Zabıtnamesi, 1955c. 04.06.1955 tarihli toplantılar, Trabzon Belediyesi Yazı İşleri Müdürlüğü Arşivi.
- Trabzon Endüstri Meslek Lisesi arşivi, 2009.
- Trabzon İl Halk Kütüphanesi arşivi, 2009.
- Trabzon İlinin Genel Durumunu Gösteren Rapor, 24.07.1930, T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 14.
- Trabzon Göğüs Hastalıkları Hastanesi Bülteni, 2007. Yıl: 1, Sayı: 1, Nisan 2007.
- Trabzon Tekel Müdürlüğü arşivi, 2009.
- Trabzon Gazetesi, 1946. 5 Temmuz 1946 Cuma.
- Trabzon Sergievi Proje Müsabakası Jüri Raporu, 1947. Arkitekt, 66-69, 66, 67.
- Trabzon 1991, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı ve Trabzon Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, Ankara, 35.
- Trabzon Yomra Gazetesi. 1953, Yıl: 1, Sayı: 2.
- Tuluk, vd., 2005. Osmanlı'da Fetih Sonrasında Dinsel Mekanın Camileştirilmesi Anlayışı: Trabzon Örneği (1461-1665), Gelenek, Kimlik, Bireşim: Kültürel Kesişmeler ve Sanat Uluslararası Sempozyumu, 16-18 Kasım 2005, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Ankara.
- Tuluk, Ö. İ., 2009a. Osmanlı Dönemi Trabzon'unda Mimari Yapı Kültürü, Yayınlanmamış makale.
- Tuluk, Ö. İ., 2009b. İmaret-i Hatuniye'den Atapark'a: Trabzon'da Kamusal Alan Dönüşümüne Erken Bir Tanıklık, Yayınlanmamış makale.
- Tuncay, H., 1939. Şehir İşleri ve Şehirli, Yeni Yol Gazetesi, 29 Nisan 1939 Cumartesi.
- Turna, B.B., 2002. Şarkiyatçılığı Anlamak: Edward Said'in "Şarkiyatçılığı" Üzerine Notlar, Doğu Batı, Sayı 20, Ağustos, Eylül, Ekim/1, 212.
- Uçar, B., Şubat-Mart 1944. Bugünkü Yapıcılığımızda Mimarlık, T.C. Nafia Vekaleti Bayındırlık İşleri Dergisi, Sayı: 9-10, 52-56.
- Usta, V., 2008. Söyleşi (13.11.2008), Trabzon.
- Usta, V., 1999. Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnamelerde Trabzon, Serander Yayınları, 31, 39, 40, 41, 42, 50, 68, 75, 95, 102, 107, 108, 109, 118, 128, 129, 130, Trabzon.

- Usta, vd., 2004. The Architectural Reflections From The Contradiction Between Ankara and İstanbul, XV.th International Building and Life Congress, 18-20 September 2003, 191-215, Bursa.
- Usta, V., 2005. Arşivlere Yansıyan Belgelerle Trabzon'da Atatürk Sevgisi, Trabzon Belediye Kültür Yayınları, Trabzon.
- Usta, V. (arşiv.), 2009. Trabzon İlinin Genel Durumunu Gösteren Rapor, 24.07.1930, T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 14.
- Ünal, T., 1987. Merkezi Yönetim ve İmar Konuları, XIV. İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları, 29-30 Mayıs 1986, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 560, S.B.F. İskân ve Şehircilik Araştırma Merkezi Yayınları: 16, 13-20, 13, Ankara.
- Üstel, F., 1998. Kronoloji 1808-1998, Üç Kuşak Cumhuriyet, (edit.) U. Tanyeli, Tarih Vakfı Yayınları, 176-221, İstanbul.
- Wagner, P., 1996. Modernliğin Sosyolojisi, (çev.) M. Küçük, Sarmal Yayınları, 1, İstanbul.
- Wittgenstein, L., 2005. Tractatus Logico-Philosophicus, (çev.) O. Aruoba, Metis Yayınları, 11, İstanbul.
- Xenophon, 1985. Anabasis: Onbinlerin Dönüşü, (çev.) T. Gökçöl, Sosyal Yayınları, İstanbul.
- Yalım, İ., 2002. Ulus Devletin Kamusal Alanda Meşruiyet Aracı: Toplumsal Belleğin Ulus Meydanı Üzerinden Kurgulanma Çabası, Ankara'nın Kamusal Yüzleri: Başkent Üzerine Mekan-Politik Tezler, (der.) G.A. Sargın, İletişim Yay., İstanbul, 177.
- Yarar, E., "Gerçek Burjuvazi Sınıfı Biziz" başlıklı röportaj, <http://www.stargundem.com/ekonomi/67204-erol-yarar-gercek-burjuva-sinifi-biziz-haberi.html>, 2 Ağustos 2009.
- Yavuz, H., 1999. Modernleşme, Oryantalizm ve İslam, Boyut Kitapları, 2. Baskı, 70, İstanbul.
- Yazıcı, M., 1997. Trabzon Belediye Başkanları Kronolojik Hizmet Albümü, Trabzon Belediyesi Yayınları: 49, 16, 26, 13-27, Trabzon.
- Yenişehirlioğlu, F. Ç., 1999. Tarih, Tarihsellik, Tarihselcilik ve Kültürel Tüketim, Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi (10-12 Aralık 1998, Ankara), Tarih Vakfı Yayınları, 1. Cilt, 169, 170, İstanbul.
- Yeni Yol Gazetesi, 1935. 5 İlkteşrin 1935 Cumartesi.
- Yeni Yol Gazetesi, 1936a. 28 Mart 1936 Cumartesi.
- Yeni Yol Gazetesi, 1936b. 11 Mart 1936 Çarşamba.

- Yeniyol Gazetesi, 1936c. 27 Şubat 1936 Perşembe.
- Yeniyol Gazetesi, 1936d. 10 Haziran 1936 Çarşamba.
- Yeniyol Gazetesi, 1936e. 24 Haziran 1936 Çarşamba.
- Yeniyol Gazetesi, 1937a. 9 Mart Salı.
- Yeniyol Gazetesi, 1937b. 29 Nisan 1937 Perşembe.
- Yeniyol Gazetesi, 1937c. 30 Nisan 1937 Cuma.
- Yeniyol Gazetesi, 1937ç. 14 Temmuz 1937 Çarşamba.
- Yeniyol Gazetesi, 1937d. 19 Haziran 1937Cumartesi.
- Yeniyol Gazetesi, 1937e. 27 Nisan 1937 Salı.
- Yeniyol Gazetesi, 1937f. 16 Şubat 1937 Salı.
- Yeniyol Gazetesi, 1937g. 9 İkincikanun 1937 Cumartesi.
- Yeniyol Gazetesi, 1937ğ. 19 Mart 1937 Cuma.
- Yeniyol Gazetesi, 1937h. 18 Mart 1937 Perşembe.
- Yeniyol Gazetesi, 1937ı. 19 Mart 1937 Cuma.
- Yeniyol Gazetesi, 1937i. 1 İkincikanun 1937 Cuma.
- Yeniyol Gazetesi, 1937j. 22 Mayıs 1937 Cumartesi.
- Yeniyol Gazetesi, 1937k. 27 İkinciteşrin 1937 Cumartesi.
- Yeniyol Gazetesi, 1938a. 13 birinciteşrin 1938 Perşembe.
- Yeniyol Gazetesi, 1938b. 1 Eylül 1938 Perşembe.
- Yeniyol Gazetesi, 1938c. 23 Birincikanun 1938 Cuma.
- Yeniyol Gazetesi, 1938ç. 11 Haziran 1938 Cumartesi.
- Yeniyol Gazetesi, 1938d. 23 Şubat 1938 Çarşamba.
- Yeniyol Gazetesi, 1938e. 16 Mart 1938 Çarşamba.
- Yeniyol Gazetesi, 1938f. 21 İkinciteşrin 1938 Pazartesi.
- Yeniyol Gazetesi, 1939a. 22 Temmuz 1939 Cumartesi.

- Yeniyol Gazetesi, 1939b. 29 birinciteşrin 1939.
- Yeniyol Gazetesi, 1939c. 8 Temmuz 1939 Cumartesi.
- Yeniyol Gazetesi, 1939ç. 19 Temmuz 1939 Çarşamba.
- Yeniyol Gazetesi, 1939d. 15 Şubat 1939 Çarşamba.
- Yeniyol Gazetesi, 1939e. 15 Mart 1939 Çarşamba.
- Yeniyol Gazetesi, 1939f. 31 İkincikanun 1939 Çarşamba.
- Yeniyol Gazetesi, 1939g. 5 Ağustos 1939 Cumartesi.
- Yeniyol Gazetesi, 1939ğ. 1 Mart 1939 Çarşamba.
- Yeniyol Gazetesi, 1939h. 18 İkincikanun 1939 Çarşamba.
- Yeniyol Gazetesi, 1940a. 23 Mart 1940 Cumartesi.
- Yeniyol Gazetesi, 1940b. 17 Nisan 1940 Çarşamba.
- Yeniyol Gazetesi, 1940c. 31 Temmuz 1940 Çarşamba.
- Yeniyol Gazetesi, 1941a. 21 Mayıs 1941 Çarşamba.
- Yeniyol Gazetesi, 1941b. 21 Haziran 1941 Cumartesi.
- Yeniyol Gazetesi, 1941c. 16 Nisan 1941 Çarşamba.
- Yeniyol Gazetesi, 1941ç. 15 Mart 1941 Cumartesi.
- Yeniyol Gazetesi, 1942a. 11 Şubat 1942 Çarşamba.
- Yeniyol Gazetesi, 1942b. 9 Haziran 1942 Salı.
- Yeniyol Gazetesi, 1942c. 16 İkinciteşrin 1942 Salı.
- Yeniyol Gazetesi, 1942ç. 5 Nisan 1942 Pazartesi.
- Yeniyol Gazetesi, 1942d. 21 Ağustos 1942 Cuma.
- Yeniyol Gazetesi, 1942e. 11 Eylül 1942 tarihli
- Yeniyol Gazetesi, 1943a. 22 İkincikanun 1943Cuma.
- Yeniyol Gazetesi, 1943b. 17 İkinciteşrin 1943 Çarşamba.
- Yeniyol Gazetesi, 1943c. 7 Nisan 1943 Çarşamba.

- Yeniyol Gazetesi, 1943ç. 21 Temmuz 1943.
- Yeniyol Gazetesi, 1943d. 30 Haziran 1943 Çarşamba.
- Yeniyol Gazetesi, 1944a. 10 Haziran 1944 Cumartesi.
- Yeniyol Gazetesi, 1944b. 21 Temmuz 1944 Cumartesi.
- Yeniyol Gazetesi, 1944c. 8 İkincikanun 1944 Çarşamba.
- Yeniyol Gazetesi, 1944ç. 21 Birinciteşrin 1944 Cumartesi.
- Yeniyol Gazetesi, 1945a. 6 Haziran 1945 Çarşamba.
- Yeniyol Gazetesi, 1945b. 7 Ekim 1945 Cuma.
- Yeşilkaya, N. G., 1999. Halkevleri, İdeoloji ve Mimarlık, İletişim Yayınları, 73, 113, 119, İstanbul.
- Yıldırım, İ., 2001. Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950), AKDITYK, Atatürk Araştırma Merkezi, 17, 39, 209-211, Ankara.
- Yılmaz, S., 1934. Halkevi, Yeniyol Gazetesi, 4 Teşrinievvel 1934 Perşembe.
- Yılmaz, Ö., 2006. Batılı Seyyahlara Göre Trabzon, (1808-1878), Yüksek Lisans Tezi, K.T.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, 20, 21, Trabzon.
- Yüksel, A., 1999. Trabzon Vilâyetinde Yer Adlarını ve İdâri Yapıyı Değiştirme Teşebbüsleri, Trabzon Tarihi Sempozyumu, 6-8 Kasım 1998, Trabzon Belediyesi Yayınları:75, 201-222, Trabzon.
- URL-1, 2007. <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP9.htm>, I.Bayar Hükümeti Programı, 23 Eylül 2007.
- URL-2, 2007. <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP9.htm>, I.Bayar Hükümeti Programı, 23 Eylül 2007.
- URL-3, 2009. <http://earth.google.com>, Eski Hükümet Konağı binası, 10 Mayıs 2009.
- URL-4, 2009. www.arkitera.com/v1/gununsorusu/2002/04/20.htm, Sedat Hakkı Eldem'in tasarladığı Atatürk Kitaplığı, 20 Ağustos 2009.
- URL-5, 2009. <http://earth.google.com>, Trabzon şehri, 20 Mayıs 2009.
- URL-6, 2009. http://209.85.129.132/search?q=cache:U-Hj_r1Q8w8J:www.trabzon.gov.tr/TrabzonTanitim/nufus.aspx+trabzon+n%C3%BCfusu&cd=2&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, 1935 tarihinde Trabzon nüfusu, 25 Temmuz 2009.

- URL-7, 2009. <http://www.trabzon.gov.tr/S.aspx?id=2>, Atatürk Köşkü, 25 Ağustos 2009.
- URL-8, 2009. <http://www.trbdogum-cocuk.gov.tr/index.php?page=cont&contid=3>, Trabzon Doğum Hastanesi, 20 Mayıs 2009.
- URL-9, 2009. http://www.fatihdh.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2&Itemid=57, Trabzon Fatih Devlet Hastanesi, 27 Nisan 2009.
- URL-10, 2009. <http://www.karalahana.com/karadeniz/trabzon-kutuphaneleri.htm>, Trabzon İl Halk Kütüphanesi, 29 Nisan 2009.
- URL-11, 2009. www.googleearth.com, Atatürk Anıtı'nın konumu, 11 Ağustos 2009.
- URL-12, 2009. www.evkultur.com/.../arsiv4/arsiv4.htm, Atatürk Köşkü, 11 Ağustos 2009.
- URL-13, 2009. www.edirneyore.com/detay.php/2008/06/26/19-22..., Atatürk Köşkü, 11 Ağustos 2009.
- URL-14, 2009. www.maliye.gov.tr/.../pages/ataturk_kosku5.htm, Atatürk Köşkü, 11 Ağustos 2009.
- URL-15, 2009. tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Atat%C3%BCrk_K%C3..., Atatürk Köşkü, 11 Ağustos 2009.
- URL-16, 2009. karalahana.com/yeni/trabzon/ataturk_kosku.htm, Atatürk Köşkü, 11 Ağustos 2009.
- URL-17, 2009. <http://www.trabzoneml.netfirms.com/slayt.html>, Trabzon Endüstri Meslek Lisesi, 21 Mayıs 2009.
- URL-18, 2009. http://www.trabzonlisesi.k12.tr/genel_tarihce18.php, Trabzon Lisesi, 21 Mayıs 2009
- URL-19, 2009. http://www.trabzonlisesi.k12.tr/genel_tarihce19.php, Trabzon Lisesi, 21 Mayıs 2009
- URL-20, 2009. [http--img504_imageshack_us-img504-8719-eskitrabzonlisesiis6_jpg](http://img504_imageshack_us-img504-8719-eskitrabzonlisesiis6_jpg), Trabzon Lisesi, 21 Mayıs 2009.
- URL-21, 2009. http://www.fants.8k.com/yeni_sayfa_6.htm, Stadyum, 10 Ağustos 2009.
- URL-22, 2009. http://www.trabzonmuftulugu.gov.tr/kodgaleri/window_trabzon.php?11, Stadyum, 10 Ağustos 2009.
- URL-23, 2009. <http://www.trabzonsports.com/forum/avni-akerde-son-durum-foto-t786.0.html%3Bmsg15284>, 10 Ağustos 2009.

URL-24, 2009.

<http://www.cnnturk.com/2008/spor/futbol/07/10/trabzon.avni.akerin.kapasitesini.artiriyor/479464.0/index.html>, 10 Ağustos 2009.

URL-25, 2009. <http://www.trbdogum-cocuk.gov.tr/index.php?page=cont&contid=3>, Trabzon Doğumevi, 10 Ağustos 2009.

URL-26,2009.

http://www.fatihdh.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2&Itemid=57, Trabzon Fatih Devlet Hastanesi, 10 Ağustos 2009.

6. EKLER

Ek-1: Lambert'in Trabzon Halkevi'nde verdiği konferansın kısa metni, (Belediyeler Dergisi, 1938).

Trabzon Şehrinin Haritası*

Trabzon şehrinin haritasını yapmak üzere davet olunan şehircilik mütehassısı Mösyö Lambert'in Trabzon Halkevinde verdiği konferansı hulâsaten basıyoruz. Bu konferansı Bay Tahsin Uzer'den ricamız üzerine Trabzon Urbayı Dr. Cemal Turfan göndermiştir:

Şimdiki Trabzon'un krokisini çiziyorum: Değirmendere, Liman, kayalık sahiller, Moloz, Taşkile¹ sahilleri... Şehir bilhassa limana ve (Moloz'a) civar sahalar üzerinde tekâsûf ediyor.

Taşkile sahillerinde ise seyrek ve bahçeli evler yapılmaktadır. Şimdiki şehirde birbirine muvazi olarak başlıca üç yol var: Ortada Maraş Caddesi, Uzun Sokak ve sahile yakın Kunduracılar Caddesi.

Liman ve Moloz iskeleleri kayalıklar arasından geçen bir yol ile birbirine bağlıdır. Bu yol, Limandan geçerek Erzurum'a giden şose yol ile birleşiyor. Şehrin ticarî mıntıkası Moloz'la liman arasındaki yol üzerine tekasûf etmektedir.

Bugünkü Trabzon'un inkişafını temin eden başlıca iki âmil göze çarpıyor: Bunlardan birisi Liman, ötekisi Transit yoludur.

Trabzon bugüne kadar Gümüşhane, Erzurum ve Karaköse yolu ile yaşıyordu. Trabzon denizle yaşıyordu, çetin yollardan geçen ve randımanı az olan kervanlarla yaşıyordu. Liman ve yol şimdiden sonra da Trabzon şehrinin can damarıdır. Yeni yapılacak liman şeklini bilmiyorsam da dalgakıran inşası memuldür. Yeni limandan dahile gidecek asrî bir yol Asya'nın en mühim ticaret yollarından birisi olabilir. Kanaatıma kalırsa bu asrî yol bazı iltisakalarla aksayı şarka kadar uzatmak suretile geniş bir ehemmiyet alabilir.

Şimdiki şehir, bu yeni iktisadî ve ticarî şeraite bağlı kalacak, daha doğrusu şehir yeni limana ve yola göre biçimler alacaktır. En doğru en pratik usul, şimdiki şehir heyeti mecmuasını bir taraftan yola diğer taraftan limana göre tanzim etmektir, şehrin ticarî faaliyetini bir mıntıkada toplamalıdır.

Bizim yapacağımız değişiklik şehrin cephesini değiştirmeyecektir. Yeniden bir şehir kurmak yerine mevcut şehri düzeltmekle uğraşacağız. Bunların hiç birisi şehircilik

* Bu metin daha önce Belediyeler Dergisi'nde yayınlanmıştır. Bunun için bakınız: Belediyeler Dergisi, 1938: 20-21).

¹ Orijinal metinde "Taşkile" olarak yazılmış olan bu ifade gerçekte Ortahisar'ın kuzeyindeki Aşağısar olabilir. (E. D.).

mefhumuna uygun değildir. Uzun Sokak'ı ve Kunduracılar Caddesi'ni bir hayli genişletmek lâzımsa da büyük masrafa bağlıdır.

Bunlardan evvel şehrin belkemiği sayılan Maraş Caddesi'nden işe başlamak daha kolay olacaktır. Diğer yollarda tashihaat yapmak, kaldırımlardaki inhinaları düzeltmek ile iktifa edeceğiz. Bütün gayretimiz bilhassa Maraş Caddesi üzerinde toplanacaktır. Değirmendere üzerinde daha ziyade şehrin sanayi tahsisatını ihtiva eden bir mıntıka kalmalıdır. Tışkale'de yeni şehrin garb kısmında ikamete elverişli evler yapılmalı ve şehir bu sahaya doğru inkişaf etmelidir. (Sotka, Faroz tarafına).

Şehrin denize nazaran muhtelif irtifaları vardır. Şehir bu irtifalar üzerinde pek dağınık ve gelişigüzel bir halde serpilmiştir. Bu dağınıklığa model şehircilik bakımından yeni şekiller verilmelidir.

Tabiat bakımından Trabzon dünyanın en güzel şehirlerinden biridir. Gariptir ki deniz üzerinde bulunan bu şehir denize tamamen kapalıdır.

Gazipaşa caddesinin açılması çok isabetli olmuştur. Bu cadde ile Ordu parkını istisna edersek Trabzon'un denizi görece başka bir sokağı yok gibidir.

İlk hamlede denize amut caddeler açmak ve şehre deniz havası sokmak gerekir. Şimdilik Gazipaşa caddesinin sahile varan müntehasındaki çirkinliği büyük bir mirador (balkon terasa, cibannuma) yapmak suretile örteceğiz. Yenicuma'dan Hacıkasım Mahallesi'ni kat edecek ve oradan Moloz'a inecek bir cadde açılacaktır.

İçkale mevkiinde arkeolojik bir mntaka yapılacak, bundan başka belediye tarafından ufak mikyasta parklar açılacaktır. Stadyum Kavakmeydan'da yapılacaktır. Şimdiki parkı ve etrafını şehrin en güzel ve en modern bir sahası yapacağız. Parktan geçecek ana yolun geniş bir yerinde muazzam bir Atatürk heykeli dikilecek, bu heykel gerek Limandan ve gerek Erzurum yolundan görülebilecek bir tarzda yapılacaktır. Belediye binasından başka Hükümet konağını da bu heykel etrafına almak gerekir. Gerek heykel ve gerek inşaat şehrin manzarasına çok güzel ve muhteşem bir mahiyet verecektir. Çizilecek programda bu işleri daha geniş tutmak mümkündür. Fakat malî vaziyet müsaade etmezse mütevazî hareket edilebilir.

Bir şehrin yaşayabilmesi için ya sanayi tesisatı olmalı yahut hinterlandile sıkı ve muntazam muvasalası bulunmalıdır. Cumhuriyet hükümetinin yapacağı limanla transit yolundan dolayı Trabzon hakkı olan bahtiyarlığı ve umranı ergeç görecektir. Erzurum'a uzanmakta olan demiryolunun Trabzon'dan şarka giden transit emtiasının hacmini azaltacağını pek zannetmiyorum.

(Profesör Lambert'in raporunu önümüzdeki sayıya koyacağız.)

Ek-2: Lambert'in şehir planı ile ilgili ilk izahatları, (Belediyeler Dergisi, 1938).

**Şehircilik mütehasşısı mimar J.H. Lambert tarafından avan projesinde teklif edilen Trabzon meselesi ve plân harekâtı üzerine iptidai rapor (28 Ağustos–8 Eylül 1937):
Esbabı mucibe***

(Trabzon Urbayı Dr. Cemal Turfan tarafından gönderilmiştir.)

Şekil 46. Prof. Lambert

Trabzon bugün dahile doğru hiçbir demiryoluna malik değildir. Arkasında bulunan ârızalı arazi ve yüksek dağ silsilelerini aşmak hayli üzücü ve fennin en yeni buluşlarını tatbik etmek zarureti, bu işi çok zor ve fazla masraflı kılmaktadır.

Bu itibarla ancak, Erzurum'un garba doğru alakası arttıkça, iş hacmi yükseldikten sonra böyle bir şey düşünülebilir.

Trabzon ticari bir tayyare meydanına malik değildir, filhakika bugün dünya iktisadi hava yollarının güzergâhı dışında kalmaktadır.

Binaenaleyh Trabzon'un hayatı ve inkişafı, hâlihazırda Asya'nın yolu ve limanı olabilmesi ile şiddetle alakadardır. Bu cihetle bu işi üzerine alan şehircilik mütehasşısının, şehrin vaziyeti dolayısıyla bundan elde edeceği menfaati azami surette temin edecek şekle sokması ile kabildir. (Civar yollar, liman ve yukarı şehir ile iyi irtibat, işlerin temerküzü), imkân bulunursa randıman arttırmak (sınaî mahalleler tesisi) bütün bunları göz önünde tutarak nüfus tezayüdünün inkişafını temin (yolların ihzarı, tulanî yollar ve meydanlar, Ayasofya'ya doğru yeni şehrin tesisi, hâlihazır yukarı şehrin mahallelerinin yeniden amenajmanı)

Bu tasavvurların tahakkuk imkânlarını sür'atle bir tetkik edelim.

* Bu metin daha önce Belediyeler Dergisi'nde yayınlanmıştır. Bunun için bakınız: *Belediyeler Dergisi*, Sayı: 29, 1938, s. 36–43.

Asya Yolu Liman Muhteliti

Trabzon davasının iki mühim unsuru olan Yol ve Liman tetkiki bu avan projemizde kısmen eksiktir. Bunlardan birincisini Trabzon'dan Erzurum'a ve dönüşü olarak her iki cihetten birer defa katettik.

Yol: Türk nafiası tarafından hassaten tamir ve tecdidine hususî bir itinaya mahzar olmuştur. Bunların Trabzon arazisi üzerindeki güzergâhı çok kısadır. (İleride istimal şekline bakınız)

Liman: Hâlihazırda gayri kâfi olan liman meselesi için elyevm Ankara'da iki proje tetkik edilmektedir. Kabul edilen proje hangisi olursa olsun, bugünkü liman işlerinin çalışma şeklini esasından değiştirecek ve kıymetini fazlası ile arttıracak mahiyette olacağı şüphesizdir.

Bu kıymeti iktisadî tasavvurların tahakkuku için limanın müstakbel sahasının, şimale karşı ve dalgakıran vazifesini görecektir Güzelhisar mendireği ile şarktaki eski Rus rıhtımı arasındaki sahayı ihtiva edeceği anlaşılmaktadır. Elimizdeki gayri kâfi malûmat ve resmi makamların tasavvur ve tetkikatının hâlihazır vaziyetinden istihraç ettiğimiz şekle göre, yukarıdaki liman sahasını esas ittihaz ederek, bu mütaleamızı ona istinat ettirerek serdetmekteyiz.

Demek projemizin harekâtı:

Yol için:

- 1- Projemizde, kayaların tahribi, temel duvarlarının kısmen yıkılması ile cenub sırtları cihetinin genişletilmesi düşünülmüştür.
- 2- Bir yol istasyonunun tesisi (kamyon parkı, benzin ve su alma yeri, Erzurum'dan gelenler için tamir atölyeleri, Erzurum'a gidenler için eksikleri tamamlama merkezi, durma mahali)
- 3- Yolcu ve şoförler için han ve oteller
- 4- Şehrin kademeli ciheti ile liman arasındaki sıkı münasebeti tesis için (yan yana ve geniş bir manevra sahası tesisi)

Liman için:

Sahanın, şarka doğru uzatılacak şimal rıhtımı ile onun himayesinde olacak ve sahilin 15 rakımı civarında bulunacak dolma sed arasında olacağı ve bu mesafede birbirini takip eden ve vapurların yanaşmasına mahsus, tahmil ve tahliye vesaitini havi rıhtımlar bulunacaktır. Bu rıhtımlar, aşağıda zikri geçecek sınaî mahallede bulunan eşya ve yük istasyonuna giden ufak demiryolları ile bağlanacaktır.

Böyle bir liman sahasının tesisi, bugünkü Çömlekçi mahallesi ismini taşıyan kısmın amenajmanını ve Rize cihetindeki şimdiki yol ile şarkta Erzurum yolunun tevsii ile arasına sınaî mahallenin tesisini zaruri kılıyor. 21 hektar genişliğindeki bu saha antrepo ve imalâthaneler için tahsis edilecektir. (tadil sanayi ve mahsulâtı gıdaiye sanayi). Bu tesisat, şarka gidecek veya garba sevkedilecek şeylerin mahallinde işlenmesini ve bu bakımdan Trabzon'un inkişafına ziyadesile yardım edecektir. Bu sahanın şarkta oluşu ise sınaî duman ve ifrazatın şehrin havasına zarar vermesine mani olacak, aynı zamanda bu arazinin hissedilir şekilde ıslahını intaç edecektir.

Bu itibarla limanda ve sınaî mahallede çalışacak olan amelenin bu sahaya yakın bulunabilmeleri için bir fûnikülerin yapılmasını zarurî görüyor (Erzurum yolu ile

rihtımların iltisakında ve şehre açılan Aya Filibo² tesmiye edilen, bugün kısmen metruk sahanın islâh ve amenajmanını göz önünde tutuyor.

Liman-Yukarı Şehir ve Asya Yolu-Yukarı Şehir Münasebatı

Hâlihazırda liman ile yukarı şehir arasındaki irtibat üç yol üzerinde temerküz ediyor.

1- Asya yolu 1,100 metrelik bir kademedden sonra yukarı şehre giriyor (Soğuksu cihet 40) Bu yolun limanın şarkı ile (gazhane ve mezbaha) şehir arasında irtibat vazifesini gördüğünü zikredeceğiz.

Biz bu yolun, bilhassa viraj kısmının genişletilmesini ve şehre giriş kısmının teshilini istiyoruz.

2- Asırlık eski iskele, yayalara ve yük hayvanlarına mahsus.

3- Mükemmel parke döşeli ve vasatî nakliyyeye elverişli gümrük yokuşu.

Bu iki yolun da –plânımız- ıslahı ile yukarıdaki düzlüğe çıkan virajın tashihini göz önünde tutmaktadır.

Yeni Yol:

4- Hâlbuki limanın geniş inkişafı ihtimalini düşünerek birbirinden çok uzak olan bu üç yolun (400 ilâ 1200 metre) bir dördüncü yolla takviyesi lâzımdır.

Bu yol Erzurum yolunun limanla iltisakının 400 metre mesafesinden başlayarak % 6 ilâ 7 arasındaki hafif meyille Soğuksu'nun şarkındaki sahil 38'de nihayet bulacaktır.

Trabzon'un Hakiki Şehircilik Meselesi:

Trabzon hâlihazırda şehircilik noktai nazarında şu şekilde bir manzara irade etmektedir: Mürur ve ubur için hiçbir merkez meydanı yoktur. (bugünkü mahal daha ziyade bir istirahat bahçesidir) Türk âleminde mühim bir mevkie malik ve ona lâyük bir ana caddesi yoktur. Ticaret dağınık, manzaralar gelişigüzel şurada burada, asrî bir ticarethane merkezi yok.

Şehrin masraflarını karşılayacak nüfus yok ve bunlar hidematı umumiye masrafını tasarruf ettirecek şekilde taksim olunamamışlardır.

Ebniyeler arasında nisbetsizlik ve uygunsuzluk. Sağlam yapılı üç dört katlı muhkem binalardan fakirane mahalle kulübesine kadar her çeşidi mevcut.

Bunların birbirine nisbetsiz vaziyeti, şehrin içinde mevcut denize nazır güzel bahçeleri, çiçekli sahaları, zarif köşeleri Türk veya ecnebi, yabancıların gözüne kapamakta, bu nisbetsizlik ve imtizaçsızlık gözleri tırmalamaktadır. Bu vaziyet şehirlinin ise daimî dört duvar arasında oturmasına sebep olmaktadır.

Hâlbuki bu sahaları, bilhassa denize nazır sahaları açınca hemen halk oraya akın etmektedir. (Garpta³ Güzelhisar bahçesi).

Bu mütalealara, henüz oturduğu şehrin güzelliğinden lâyükile istifade edemeyen halkın da tasavvurlarını mezcedecek, şehircilik görüş zaviyesinde şehrin şu beş ameliyata tabi tutulması zarureti vardır.

1-Mevcut bir noktada iş merkezinin tesisi (Atatürk meydanı millî merkez).

2-Tulanî şark, garb yollarının amenajmanı, merkez ana caddesinin (Maraş caddesi) islâhi.

3-Şimal cenub amudî caddelerinin amenajmanı, iki taraflı ve iç mahallelere doğru servis yollarının tesisi, bunları havalandırmak için yolların açılması, mahallelerin amenajmanı: Denize bakan geniş taraçaların tesisi.

4-İmarat mahallesinin garbında ve eski şehirle alâkası olmayan yeni bir şehrin tesisi.

² *Ayaşlıbo* mevkii zamanla *Araşlıbo* adıyla anılmaya başlanmıştır (E. D.).

³ Orijinal metinde "Garp" olarak yazılmış olan bu bölge gerçekte "Şark"ı ifade etmektedir. (E. D.).

5-Açık sahalara, umumî kültür bahçeleri, denize açılan meydanlar, asarı âtika mıntıkası.

1-Resmî Meydan, İş Merkezi:

Plânımız, asrî Trabzon için bütün şehrin siyasi, idari, iktisadi birliklerini ortasında toplayacak bir merkez kurmağı esalı bulmaktadır.

30 ve 40 sahalari arasında, şehrin başlıca düzlüğünde kurulacak bu merkez ezcümle:

Ortasında Atatürk'ün muazzam âbidesi bulunacak olan meydan. Burası mevcut meydanın tamamen tesviyesile (hâlihazırdaki ağaçların ve bahçelerin muhafazası) Vücut bulacaktır.

Meydanın şarkında kulesile yeni Belediye binası cephesi, garbında Trabzon'un ana caddesi diğer cihetlerinde, limana giden veya başka taraflara açılan tek cihetli geniş caddeler münthehi olacaktır.

Meydanın dört çerçevesi de, bilâhare, şehrin vaziyetile mütenasip olarak seçilecek bir mimarî üslûbla yapılmış binalar veya eskilerinin tamamen teçdidi ve tadilile inşa edilen binalarla çerçeveselenecektir.

Not: *Müşterek Proje:* Yukarıda basit bir şemasını yaparak teklif ettiğimiz şekil kabul edildiği takdirde, bunu daha esaslı inceleyerek mimarî projemizle beraber, bugünkü vaziyete göre, en pratik şekilde malî meselenin de sureti hal ve tesviyesini arzedeabiliriz.

2-Tulanî Şark-Garb Ana Caddesinin Amenajmanı:

Bu resmî meydan ve iş merkezi –projemiz- şehrin ana caddesi vazifesini görecektir olan ve bugün Trabzon'un en esaslı can damarı bulunan, kilometrelerce uzanan, şehrin amudî fikarisi mesabesinde Maraş caddesinin ıslahı ve amenajmanı ile itmam edilecektir.

Bu yeni yolun ilk kısmı (16 metre genişliğinde) Atatürk meydanının mihverinden başlayarak, Cumhuriyet caddesinin kendisile iltisak peyda eden noktaya kadar, Postahanenin şimal-cenub yeni meydanına kadar devam edecektir. Ondan sonra plânda tanzim edilen, bazı kısımları tashih edilen ve genişletilen Maraş caddesinin bugünkü vaziyetteki seyrini takip edecektir. Bu yol bu şekilde garba Ayasofya sathı mailine doğru nihayetlendirilecektir.

Diğer Şark-Garb iki tulanî cadde ise: Ulucami Caddesi ve Kunduracılar Caddesi de hâlihazırlarının bir takım rötüş ve tashihleriyle parka döşemekle tesviye ve tanzimleriyle meydana gelecektir.

3-Şimal-Cenub Amudî Caddelerin Amenajmanı, İki Taraflı ve İç Mahallelere Doğru Servis Yollarının Tesisi Bunların Havalandırılması İçin Yolların Açılması, Nihai Taraça Meydanlar:

Atatürk caddesinin tesviye ve genişletilmesiyle yapılan isabetli işi memnuniyetle müşahede ederek, aynı ameliyenin Cumhuriyet Caddesi'ne ve diğer Şimal-Cenub caddelerine tatbikini de zarurî görüyoruz. Şehrin havalandırılması ve denize doğru açılabilmesi için yegâne çare bunun olduğu kanaatindeyiz. Bunun için 250–300 metre ara ile şimdiki meydandan Ayasofya'ya kadar olan sahada, en işlek mahallelerden en uzak semtlere kadar uzanan yolların ıslahı veya buna yenilerinin açılması ve eskilerin genişletilmesiyle bu işi tahakkuk ettirmek gerekir.

Bilhassa İmaret Mahallesi'nde, ana caddeden denize kadar Şimal-Cenub istikametinde yeni bir caddenin açılmasını teklif ediyoruz. Bu yol, kısmen tadil ve tevsi edilen mevcut cadde ile birlikte (Eski şehrin mihveri) tek taraflı bir seyrisefer çerçevesi teşkil edecektir.

Bundan maada plânımızda her iki yana açılan bir seri yol tahsisatı yapılmasını düşünüyoruz. Bu şekilde cenub ikamet mahallelerinin (40–55 metre kısmı) ve aynı

zamanda şimaldeki ticarî mahallenin bünyesini (10–30 metre kısmı) islah etmek kabil olacaktır. Bu aynen programımızda zikri geçen, ve Moloz’dan başlayarak (deniz kenarından rıhtımları mevcut asrî bir ticaretgâh haline ifrağ edilecek) Şark-Garb istikametindeki (Maraş Caddesi) ana caddeye müntehi olacak yolun aynidir.

Nihaî Taraça Meydanlar: Denize uzanan bir caddenin (umumiyetle oldukça yüksek seviyesinde) nihayetine, vesaiti nakliyenin kolayca dönebilmeleri için geniş dairevî meydanların yapılmasını lüzumlu buluyoruz. İki ilâ üç adet göze görünecek şekilde boyanacak taş kenarlara dikilerek yolun sona erdiğini bildirecektir. Aynı zamanda dairevî veya kaldırımın kenarına bir sıra akasya veya selvi dikmek ve önünde yayaların istirahatı için kenar duvarına yaslanmış taş sıralar konulabilir. Bundan başka yanlarda bir veya iki basamaklı merdivenler isteyenlerin plaja inmesini mümkün kılar.

Biraz ileride 5 numarada mahallelerin nihaî taraça meydanlarından bahsedeceğimiz ki bunlar ağaçlı mahaller olması dolayısıyla, bahçeler sınıfına dahil olmaktadır.

4-Garbda Tesisi Düşünülen Şehir “Yeni Trabzon”

Bugünkü Zağnos varoşunu müteakip sahilde İncirlik mevki ile müstakbel Stadyum arasındaki mevhum huduttan sonra, hafif meyilli, bugün tamamiyle boş, şurada burada ağaç kümeleri bulunan fasılasız yedi kilometre kadar uzunlukta bir plâja malik vasi bir arazi bulunmaktadır. Sathı herhangi ehemmiyet atfedilebilecek binadan âri bulunan bu sahanın, yalnız Trabzon hududu dahilinde civar sırtlara kadar 70 hektarlık bir mesahası vardır.

Pulathane de Hacı Beşir’den⁴ İncirlik’e kadar açılmasını tasavvur ettiğimiz, sathı mailin müntehasındaki sahil yolu (kahveler, gazinolar, tenis sahaları). Temdit edilen Maraş Caddesi ile ve halihazırda buradan geçen Ayasofya Caddesi, ve sahile amuden inen caddeler, bu sahanın yol şebekesini tamamlayacaktır.

Birçok sahil şehirlerinde olduğu gibi ve bilhassa bu kabil Avrupa deniz kenarları şehirlerindeki mümasil, yalnız deniz kenarındaki ikametgâhların, manzara ve havadan, diğerlerine nazaran istifadelerinin önüne geçmek ve bütün bu sahadaki binaların mütemadiyen sahilin ve civarın güzelliğinden hisseyap olmalarını temin maksadile, burası için bir takım yeni usul ve nizamlar vazedilmesini tavsiye edeceğiz. Ancak bu suretle fasılasız uzanan ve birbirinin manzara ve havasını kapayan ev silsilesinin inşasına mani olabiliriz.

5-Serbest Sahalar –Umumî Bahçeler- Nihaî Taraça- Meydanlar- Mahallelerin Kültür Merkezleri- Asarı Atika Sahası

Bugün yapılmış olan serbest sahalardan, şehrin eski vaziyetine göre, sıhhat ve umumî menafî noktasından mühim birer kazançtır. Resmî makamların tesisi tasavvur ettikleri (Kavak Meydanı’ndaki Belediye stadyumu ve spor sahaları, Soğuksu’daki bahçeler ve saire) yeni inşaat ile bu cihet umumî sıhhat bakımından daha büyük bir kazanç olacağı aşikârdır.

Halbuki Trabzon gibi topoğrafik vaziyeti, denize doğru müteaddit sedlerle inen bir araziye sahip olmak imtiyazına malik olan bir şehir halkının şimalen ve şarkan Karadeniz’e bu suretle açılan umumî mahreçlerden mahrum olduğu cidden gariptir. Bu itibarla plânımızda tasavvur ve teklif edilen bu sahalardan tesisi, halkın sıhhati ve maneviyatı bakımından büyük bir ihtiyacı önlemiş olacaktır.

Bu itibarla biraz evvel, sahile amud inen yolların müntehalarında taraça sahalardan tesisini teklif ettik. (Krokide Atatürk caddesinin sonu).

⁴ Hacı Beşir mevki zamanla Beşirli Mahallesi adıyla anılmaya başlanmıştır (E. D.).

Şimdi şunları teklif ediyoruz:

1-Denize nazır, müteaddit mahalle meydanlarının açılması:

Taraça meydanlar ki en mühimleri şunlardır:

* 40 rakımlı taraça meydanı (Atatürk meydanına açılan Erzurum yolunun müntehası. İş merkezi): Belediye sahası.

* Şimdiki Atatürk caddesinin şark ve garbındaki 20 rakımlı meydan: Lise meydanı, ilâh...

2-Güzel selvilerle süslü olan şimdiki mezarlıkları ufak bir tadilâtle halkın birer istirahat ve dinlenme yeri haline ifrağ edilebilir, teferrüatta birkaç tashihat ve tadilât da ve ufak oyun sahaları bizi hedefimize çok kolay isal eder.

3-Sahil yolları. Ağaçlandırılmış ufak sahalardaki, bir kısım yayalar ve denize girenler için plânımızda gösterilen Güzelhisar'da olduğu gibi. Lisenin yolu. Karşısında fon olarak kadim ve romantik sular bulunan, çiçeklerle süslenmiş, teşcir edilmiş bahçeleri bulunan İmaret Mahallesi yolu.

Diğerleri ise, vesaiti nakliyenin de geçmesine elverişli İmaret Mahallesi'nin kenarından geçen yol gibi.

Dahili Serbest Sahalar:

İmaret mahallesi dikkat nazarımızı çekmektedir. Bunun için tulanî geçen Maraş Caddesi ile sahile amudî inen Ortahisar yolu iltisakında birer bahçeli umumî meydan yapılmasını gerekli buluyoruz. (Belediye arazisi) Burada mağazalar ve eski zamanın güzel san'atlarını ihtiva edecek (dokumacılık, işlemecilik, bakır sanayi, tahta işleme ve çömlekçilik) **Sanat mektebi** binası bulunmalıdır. Tabiatile burası **San'at merkezi** olacaktır.

Bunun yukarı kısmında, **Ortahisar Asarı Atika** sahasının tamamen ve olduğu gibi muhafazasını teklif ediyoruz. Esasen yan taraflardaki vadilerde bulunan sahalalar bugünkü şekildeki bahçe vazifesini ifa edeceklerdir. Bilâhare tedricî surette bunları az masrafla kır bahçeleri şekline ifrağ edilebilir.

Umumî Kültür Merkezleri:

Her mahallede ve hususile tercihan umumî bahçeler yakınında, oyun sahalariyle beraber kültür merkezlerinin de tesisini elzem görüyoruz. Sinema, içtima ve konferans salonu, küçük kitapsaray, dispanser, bunların hepsi basit ve mütevazi bir tarzda ve bir plan dahilinde inşa edilmekle beraber en hücre mahallelerdeki umumî hayat seviyesinin birer nüvesini teşkil edecektir.

Haricî Serbest Sahalar:

Garbda, yeni inşası tasavvur edilen kısımda –Yeni Trabzon- Hükûmet burada Belediye stadyumunun inşasını düşünmüştür –bize gösterilen projesi- bahçelerinin imtizacı spor sahalalarının ve tribünlerinin muvafık ve isabetli şeklile sahaya en uygun ve maksada en muvafığı olduğu görülmektedir. Yalnız şarktaki mevcut sahanın tarafına doğru ufak bir kayma ile mevcut sahanın lehine bir tadilâta ve bu şekilde meydanın biraz daha tevsii münasip görüyoruz.

Yeni şehre bir hususiyet verebilmek için, ağaçlı yol şebekeleri ve çiçeklendirilmiş dört yol ağızları, deniz kenarındaki ve İncirlik'te tesis teklif edilen yeni parktan Ayasofya'ya doğru uzanan saha imtidadındaki kısımda yapılarak yolun, amudî inen yollarla iltisakında ağaçlı meydanlar tesisini, Ayasofya parkından geçecek olan bu yolun,

geniş plâjları ve tanzim edilen banyo yerleriyle, çizecek olduğu yeşil kavsın ta Pulathane'ye kadar temdidini muvafık buluyoruz.

Cenub merkezde –yukarıda izah ettiğimiz şekilde- İmaret Mahallesi'nin asırdide kalesini ve etrafındaki bahçeleri, bir asarı âtika sahası şeklinde muhafazasını teklif etmiştik.

Şehir kesafetinin şark müntehasında Mezarlık arazisi de sed kısmında çocuk bahçeleri alt tarafında da yüzme havuzlarını havi bir umumî bahçe yapılacaktır. Şarka ve cenuba doğru imtidat da halkı oyalayacak ve eğlendirecek, manej sahası, salıncak, top oyunu ve saireyi havi bir umumî halk parkı şeklini alacaktır. Bu umumî bahçelerde, esasen şimdiden teşçirine başlanan ve büyük bir Belediye bahçesi ve Trabzon'un Otel-Palas'ı bulunacak olan zirveye, kayalık kısmında yapılacak bir elevatörle Boztepe'ye bağlanacaktır.

Plânımızda teklif edeceğimiz ve şehircilik noktai nazarından esası teşkil eden bu ameliyelerden sonra Trabzon plânında mütalea ve tetkik edeceğimiz iki mühim mesele daha vardır.

Mezarlıklar

Şehrin içinde bulunan eski mezarlıkların tamamen terk edileceğine göre Değirmendere'de tesisi tahtı karara alınan yeni ve resmî mezarlıktan başka, bu işe elverişli bir veya iki sahanın tefrikini de düşünmek lâzımdır. Bunlardan birinin bize göre, Ayasofya yolunun cenubunda, ve belediye hudutları haricinde kalan, 30 ve 40 rakımlı sahalar arasındadır.

Hidematı Umumiye Beledî İşler

Teklif edilen plânımızla beraber yeni yapılacak yollara göre, plânın çizdiği esaslar dahilinde su taksimi ve kanalizasyon işinin de buna muvazi olarak yapılması raporu olacaktır.

Esasen bizim plânda teklif ettiğimiz işler, kısmen bu esasa istinat ederek ve daima bunları göz önünde bulundurarak müstakbel kanalizasyonu düşünerek yol şebekesini çizdik. **Çünkü bize göre kanalizasyon meselesi bize göre düşünülecek en esaslı bir şeydir...**

Bizim Trabzon plânımız bu hususta bir kısmı ihtiva edecektir.

Eğlence ve sayfiye yerleri...

Ufak ve kısmî amenajlarla, Zefanos sırtlarında (Yatla mevkiinde –Golf sahaları) ve Kisarna'da (maden suyu yeri) güzel birer eğlence ve sayfiye mahalleleri haline ifrağ edilebilir. Burası yalnız Trabzon ahalisini değil, şehrin yabancıları tarafından da rağbetini çekebilir. Plânımız bununla meşgul olmaktadır.

Netice

Bir şehir bu zamanda yalnız kendi sahasının faaliyetile ve eski iktisadî şartları dahilinde yaşayamaz.

Teşkilâtlandırılan ve tanzim edilen esaslar dahilinde, bütün kuvvetile memleketin hayatı umumiyesine tamamen uymak mecburiyetindedir. Bunu tahakkuku için ise bir plân dahilinde çalışmak ve hareket etmek makul ve verimli bir çalışma sistemi kabul etmek gerektir. Bu itibarla Cumhuriyet Hükûmetinin kendisine vermek istediği ehemmiyete kesbi istihkak için ona göre mücehhez olması zaruridir.

Yeni liman-Asya yolu

Bu itibarla Trabzon'un resmî şahsiyetleri, bu şehrin plânının tanzimini bir an evvel bir ele tevdi etmeleri lâzımdır.

Bu maksatla bu raporumuzun esasları dahilinde (60.000 nüfuslu) Trabzon şehrinin plânının ihtiva edeceği kısımları zikrediyoruz:

1-Esas plân, amenajman ve temdit.

2-Resmî meydan plânı ve şark-garb tulânî tesisi (Postahanenin önünde yapılacak meydan ile Atatürk meydanı arasındaki sahanın malî etüdü, hükûmet ve belediye binaları).

3-Yeni meydanların plânları, taraça meydanlar, spor sahaları, mahallelerde kültür merkezleri tesisi.

4-Yeni Trabzon plânı: Yeni şehrin sahasının tayini başlıca caddelerin şekillerinin tesbiti, büyük sahil yolunun projesi, Ayasofya, İncirlik parklarının ve plâjların avan projeleri.

5-Yol istasyonunun ve mütemmimi olan binaların avan projesi, limanın yollarla olan sıkı irtibatını tesbit eden etüdü havi şarktaki sınaî mahallenin plânı.

6-Açılması teklif edilen bütün yeni yolların profil ve şekillerinin tayini.

7-Hidematı umumiye için teklif program tanzimi: Su yollarının birleştirilmesi, kanalizasyon tesisatı, tenvir, müşterek nakliyat ilâh...

8-Güzelhisar banyo yerlerinin projesi, bu raporda teklif edilen umumî bahçelerin amenajmanı, bilhassa İmaret Mahallesi'ninki için.

9-Turuk ve muabir talimatının projesi, ebniye talimatnamesi, mükellefiyetlerin tesbiti projesi.

10-Plân işlerinin icrası için program tanzimi, lüzum görüldüğü takdirde malî işlerin etüdü, Türk mütehassıslar ile birlikte belediyede imar ve plânın tatbiki için komisyonun teşkili.

Ek-3: Lambert'in Trabzon imar planı ve izah raporu, (Belediyeler Dergisi, 1938).

Trabzon İmar Planı ve İzah Raporu *

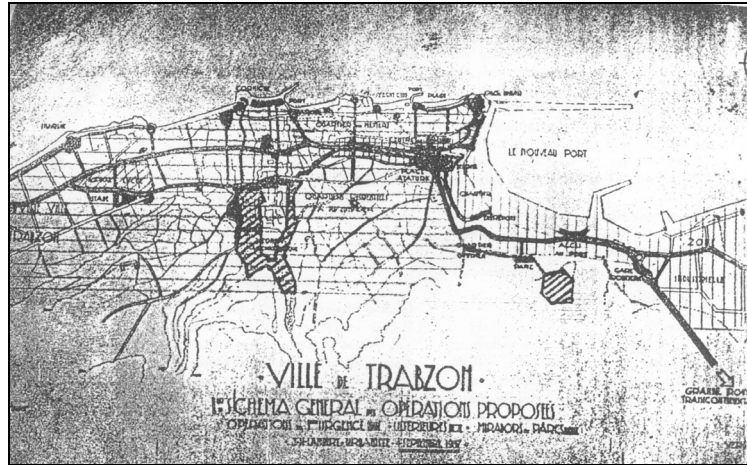
Şehirçi Mimar: Lambert

Mukaddime

Evvelâ yeni Trabzon limanı ve yakında mevkii fiile konulacak olan inşa ve taksimat projelerini mütalea edelim, sonra merkezi şarktan garbe ve Avrupa'dan Asya'ya gelmekte olan ticaret sahasında her gün bir kat daha ehemmiyet kesbeden transit yolun ıslahı işlerini görelim ve daha sonra da şehrin halihazırda garip bir vaziyette bulunan denize muvazi uzanan Deniz caddesi üzerinde mürurun başlaması için lâzım yolların taksimatı zaruretini izah edelim.

Bu üç fıkra hükûmet tarafından enerjik bir surette başlayan Trabzon şehirçiliğinin ihyasının elemanlarını teşkil eder. Binaenaleyh plân, devletler arasındaki mübadeleyi, millî mübadeleyi teminden ibaret olan bu 3 işle şehrin âhengini temin ve onu serbestçe rolünü oynayabilmek için techiz etmeli, tabiatça pek zengin olan bu şehri iktisadî vaziyete koymalı ve bu şehirde yaşayan (takriben 80 bin) halka sıhhî ve konforlu bir hayat temin etmelidir.

Mahallî hükûmetin yardımları, Tahsin Uzer'in yüksek direktifleri ile 1937-1938-1939 senelerinde takip ettiğimiz tetkikat ilk günlerdeki mütalâmamızın esasatı olmak üzere kat'î raporun bugün takdimine bizi muvaffak etti. Bu rapor 1/2000, 1/1000 plânlarile bağlı şemalar, yeni caddelerin yandan resmedilmiş albümleri (Ankara ve Trabzon hükûmetlerinin lüzum hissettikleri kat'iyetsiz ve cüz'i retuşları nazarı itibara alınmak şartile) şehrin urbanizm planına ait vesaiki teşkil eder.

Şekil 47. Lambert'in Trabzon için çizdiği genel şema

* Bu metin daha önce Belediyeler Dergisi'nde yayınlanmıştır. Bunun için bakınız: *Belediyeler Dergisi*, Sayı: 69, 1941, s. 36-57.

ÜR BANİZ M RAPORUNUN PROGRAMI

Bu rapor 1937–1938’de şehrin ü rbanizmi hususunda takdim kılınan iki raporu itmanı etmekle beraber evvelce serdedilmiş bazı fikirlerin ve teklif edilen bütün ahkâmı ve onların sıhhatini muhtevîdir. Rapor zirdeki noktaları camidir.

- 1-Yolların mütaleası ve mürur
- 2-Hidemati devlet
- 3-Şehrin iktisadiyatında işgal edecekleri yollarına göre ü rbane mıntıklarının taksimi
- 4-Serbest sahalalar, umumi bahçeler, serbest parklar, sıhhat ve estetik mıntıkları
- 5-İlim bakımından Trabzon’daki âbidelerin muhafazası, yeni âbide ve binaların programı
- 6-Ü rbanizmin talimat ve nizamnamesi
- 7-Plânın tatbikinin programı: Ü rbanizm bürosu zati programı. Bu rapora bağı lı vesaik. 5 yapraktan ibaret 1/2000 plânı. 17 yapraktan ibaret 1 /1000 plânı. Yolların profil albümü, şema ve projelerin albümü.

I

TRABZON UMUM YOLLARININ BÜYÜK HATLARI

Şehrin muhtelif seviyelerinde istimplâk edilecek dü z arazinin tetkiki ve yeni limanla mürur kanununa lâzım serbest mesafelerin transit yolunda ticaretin genişletilmesi velhasıl Trabzon şehrinin ihyası hususunda yapılan tetkikler ü rbanistin 1937–1938 tarihlerinde tanzim ettiğı başlangıç raporlarında. serdedtiğı prensiplerin tevsiine medar olmuştur.

Filvaki bu rapora bağı lı şemaların tetkiki hâlihazırda tanzim edilmiş yollar veya teklif edilmiş yeni yollar için muhtelif mürura tevafuk eden yol gösterilmiştir.

- 1-Uzunluk cihetine doğı ru olan mürur.
- 2-Hatti mustagraz şeklinde olan mürur: Mahalle arasındaki yollar ve havayı değı ştirici sahalaların açılması.
- 3-Tahsis edilmiş yollar: Transit yol millî ve ecnebî devletlerle olan mü badeleye mahsus yol, mail satırlar üzerinden gecen yollar.
- 4-Mahallî mürura mahsus yollar, ince yollar.

Haş iye: Şurası nazari dikkate alınması icap eder ki plân hâlihazırda tanzim edilmiş veya tanzim edilmek üzere olan bilumum yolları azamî olarak göstermektedir.

1- UZUNLLUK CİHETİNE OLAN YOLLAR

Şimdiki Maraş Caddesi:

Elhaleti hazihi: Bu yol ticaret bakımından bir ehemmiyeti haiz değı lse de Trabzon'un başlıca mihverini teşkil etmektedir. Filvaki hududu Belediye meydanından şarka mü teveccihen pek doğı ru olup ne uzun caddenin münkesirliğini ve ne de deniz üzerindeki Kunduracılar Caddesi’nde tesadüf olunan ihtilâfi arzeyler. Bundan başka Maraş Caddesi ile İmaret Mahallesi’nin kapısı arasındaki iki ehemmiyetsiz dalganın bertaraf edilmesi şartile şehrin mihverini en tabii ve en geniş seddini teşkil eder. Binaenaleyh mahallenin

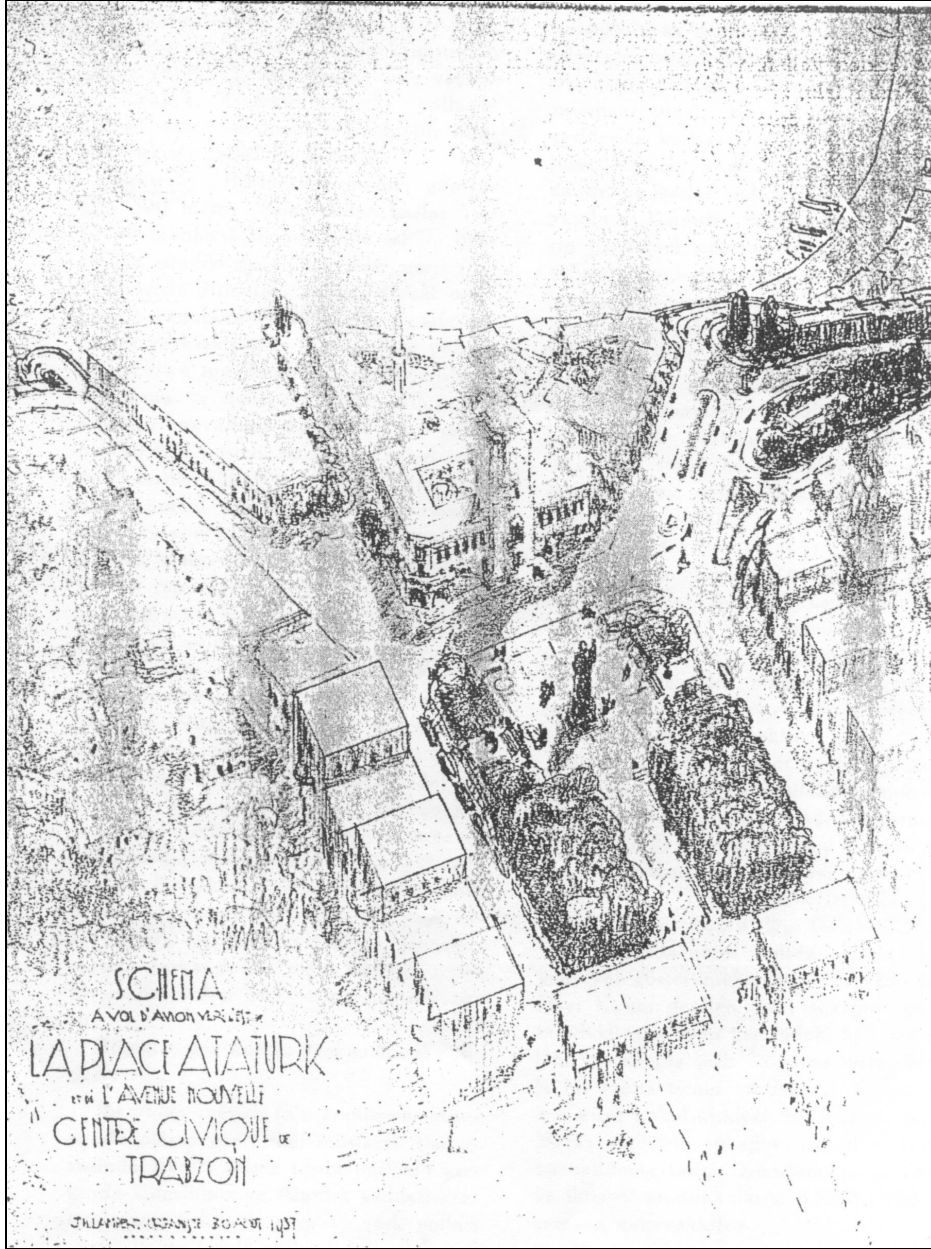
mihveri olan Maraş'ın yeniden taksimatı daima ticareti yükselmekte olan Trabzon için birçok fennî faydalarla istikbalde muhakkak ve haddi azamî randımanlara muhtaç olacaktır.

Kunduracılar ve Uzun Sokak:

Hâlihazırda boydan boya tüccarî olan bu yollar feda edilmeyecektir. İşlek mahalleler arasında işleyen yollar rollerini haiz olduklarından muhafaza edileceklerdir. Tesviyeleri ise pek ağır istimlâk tebdil ve genişleme masraflarını mucip olmakla beraber elan faaliyette bulunmakta olan bu mahalledeki ticaret ve sanayide gayet ağır bir darbe indirilmiş olacaktır. Buna rağmen Maraş Caddesi Trabzon'da yapılan B. işler neticesinde şehrin imarı bu şehirdeki umumî emlâkın kıymetlerinin arttırıldığı icap ettiği bir zamanda olmak üzere bu iki caddenin tevsii plânda gösterilmiştir.

3- B. Mürura mahsus olan bu yollar doğruca halkın kısmı azamını alâkadar ettiğiinden onu şimale ve şarka uzanan sahalar üzerinde hatlarını tersim edenler. Garba⁵ doğru şehir ahalisinin müruru (Erzurum), Asya'nın yüksek dağlarından gelen millî mürur veyahut Karadeniz sahilini takip eden (Kafkasya'dan Hopa, Rize'den, şarka doğru gelen Giresun ve Samsun yolları hâlihazırdaki limana yetiştikten sonra ve belediye Güzelhisar sahasının şimali cenubî kısmının kenarını çıktıkları vakit kat'î bir kesre düşer oldular.

⁵ Orijinal metinde "Garba doğru" olarak yazılmış olan ifade gerçekte "Şarka doğru" olmalıdır (E. D.).

Şekil 48. Lambert'in çizdiği Trabzon'da Atatürk Alanı'nı gösteren eskizi

Şimdiki gümrükte belediyeye çıkan ve limana giden yol ile transit yol, yüksekliklerle bu eşiği pratik bir surette çıkmağa müsaittirler. Bununla beraber 1100 metrelik bir mesafe mahreşsiz olarak bu iki yolu yekdiğerinden ayırır. Bu yolların ticaretinin artması bahusus transit yolu ile ve müstakbelde liman işlerinin ve engin mahallelerin tevessüü şehirciliği üç yol teklifine icbar etmektedir. İki yeni, üçüncüsü de şimdiki deniz kenarından geçen yoldur. Yani iki yolun çifte vazifesi olacaktır. Nitekim mahalle yollarile yüksek şehir ve liman arasında bir methal yokuşu teşkil etmektedir.

Birincisi: Rıhtımdan şimdiki gümrüğün 300 metre cenubundan başlar ve %10 münhanî bir yokuş ile sahilin üzerinden şimdiki Gümrük caddesinin.⁶

⁶ Raporda cümle tamamlanmamıştır (E. D.).

İkincisi: Birincinin engin hareket noktasının cenubunda 240 metre mesafeden başlar ve vasatı % 9 bir münhanî yokuşla belediye meydanının cenubî yüksek noktasına ve deniz sahilinde 40 metre yükseğe muvasalat eder. Bu iki yolun mevkii fiile konulması plânın kabul edilmesi şartile hükûmetin gerek limanın ve gerek umum ticaretin tevessü görmesile bu ilâvelerin münasip ve lüzumuna dahi hüküm vermesine menuttur. Liman şehir ve raporunun programın yedinci faslına müracaat, bu ameliyat, bu mahallelerin tesviyesini icap ettirir.

Üçüncüsü: Halihazırda teşekkül etmemiş deniz kenarı sahil caddesi olup hariçten şehre doğru liman mıntikasına, transit caddesinin garba muvasalatından şimdiki gümrüğe kadar imtidat eder ve bilahara tünel ile Moloz ve İncirlik'e kadar temdit ettirilir. Bu dolaşma çerçevesi Çömlekçi Mahallesi'nin bütün yollarile limanın bir takım mahreç düz arazilerinin dairesi dahilinde olacaktır. Bu mahreçler asgarî olarak dört tanedir. Güzelhisar'dan şarka doğru diğer bir yol tünelin mahrecinden eski yolu takip edecektir.

*Büyük deniz kornis yani mailimsi caddesi*⁷:

Bu yolun mevkii fiile konulması hususunda plânın gösterdiği müstacel işler arasında Ganita inişile Ordu parkının şarkında Güzelhisar ve Atatürk Caddesi arasında inşa edilmeli, garp ve şark yolları arasında da tasnif edilmelidir. Bu yol şehrin şimalinde, Güzelhisar'dan İncirlik'e kadar uzanır. Bu deniz caddesi Trabzon hükûmet erkânına göre şehre birçok faydalar bahşedecek denizin sahilini normal bir hale çevirmekle geçtiği mahallerin sıhhi vaziyetini ıslah edecektir. Yalnız bu ameliyat ehemmiyetli masrafları mucip olacak istimplâke ve icap ettireceği işler için birçok meblâğların sarfi zaruri olacaktır. Nitekim Güzelhisar'ın altında münhanî tünel bu noktadan Atatürk Caddesine kadar temel duvarları ve bahuşu Atatürk Caddesi'nden Cumhuriyet Caddesi'ne kadar pek mühim masraflar yapılmak lâzımdır. Bu deniz caddesi şehrin müstamel sularını denize atmak için şehrin lağımlarile takip edecektir. Anslar içinde yerleştirilmiş (T) şeklindeki emiseler ile şehrin lağımları bu boruları takip edecektir. Mevsime göre hava cereyanı ile sahilin havai cereyanlarının tetkikleri orada hamamların tesisini pek müşkül kılmakta olduğunu göstermektedir. İncirlik'ten sonra bu B. deniz caddesi o mevkide tesis edilmiş olan park ve gazinoyu ihata ettikten sonra Amerika plâjlarında da fevkalade rağbet gören Avenodos koftaniyara ve Ramblasların vaziyetini kesbeder. Bu deniz caddesinin vaziyeti hususiyesi profil albümden yeni caddeler arasında gösterilmektedir. 40 metre genişliğinde muhtelif seviyede 3 şose olup en engini yaya olarak geçecek yolculara tahsis edilecektir.

Bu deniz caddesi Hacı Beşir⁸ istikametine doğru 6 kilometre tulündeki mihverini ihata etmekle şarka doğru devam eden cadde ile Kavak Meydanı Caddesi ve bu yeni mahallelerin iki nevi derecedeki yollarile yeni Trabzon'un arterlerini teşkil edecektir.

Yeni cadde namı altında plânda bir yeni yol gösterilmektedir. Bu yeni yol Hacı Kasım denilen uzun sokağın cenubundaki tabii saha üzerindeki hallerin ıslahı ve cenupta şark ve garba doğru fazla bir rabita temin edecektir. B. Mürur için itiraz kabul etmeyen bir kıymeti olan bu caddenin tesisi, Kunduracılar, yeni Maraş ve Uzun Sokak'ın ikmal edildiği ve iktisadi randımanlarını iktisab ettikleri zamana mütevakkıftır.

Plân, bu caddeyi sonradan yapılması icabedecek bir iş olarak göstermektedir. Bu yol anifülbeyan neticelerin elde edilmesine bağlı olup Uzun Sokak içerisinde garba doğru başlayan aksamı bertaraf edilmek şartı ile 1/2000 plânında gösterilen diğer üç kısım işlerin ikmalile 1/2000 plânında sıhhati umumiyeyi alâkadar eden nitekim pis suların toplanması, tevzii ve kanalizasyon gibi işlerin ikmalinden sonra başlayabiliriz.

⁷ Orijinal metinde "Büyük deniz kornis yani mailimsi caddesi" olarak geçen bu ifade üzerinde Trabzon Belediyesi'ndeki nüshada kurşun kalemle "Büyük Deniz Çevre Yolu" açıklaması vardır (E. D.).

⁸ Hacı Beşir mevkii zamanla Beşirli adıyla anılmaya başlanmıştır (E. D.).

2- HATTI MÜSTAGRAZ ŞEKLİNDEKİ YOLLAR⁹

Hattı müstagraz şeklinde gecen bu yollar iki nevidir.

A- Bunların birincisi; şimal ve cenup olmak üzere serbest noktalar olup bunlar Atatürk Caddesi'nin açılmasından evvel pek az ehemmiyetli ve adetçe de az olmakla ilk tip fetheler gibi şimdi şehrin havasını tebdile mahsus hakikî caddelerdir. Bu caddeler denizin ufku üzerine geniş manzaralar teşkil etmekle, ağaçlarla tezyin edilmiş sahalara malik olmakla başlıca Atatürk ve Cumhuriyet Caddeleri balkon gibi Karadeniz üzerine olan vaziyetinden serbestçe istifade etmeyi hal bahşetmiştir.

Şehri muntazam mesafelerle kat eden ve yekdiğerinden 250 metre boyunda olan bu caddelerin başlıcaları Atatürk Caddesi de dahil olmak üzere plânın tetkikine başlanmasından evvel inşa edilmiştir.

Cumhuriyet Caddesi:

Tabakhane deresinin sol tarafında, çarşı ve dükkânları havi bir vüs'atta Tabakhane Camii'nden B. Moloz'a inen bir yoldur.

Büyük Cenup ve Şimal Yolu:

Eski şehrin mihverî olan bu yol, Kindinar B. caddesinden başlayarak yuvarlak saha ile bütün eski şehirden geçer. (Şosenin döşenmesi ve inişinin % 9'a getirebilmek için iç kaleler içerisinden takriben 200 metre uzunluğunda ehemmiyetli bir temizlik işine ihtiyaç vardır.) Münhani bir yokuş ile Maraş'a yaklaşarak oradan İmaret arasından geçmekle ticaret odası binasının garbinden denize munsap olur.

Koraltan Caddesi:

Ağaçlarla müzeyyen geniş olan bu cadde, deniz kıyısında Atapark'la Uzer Parkı yekdiğerine birleştirir ve şarka doğru park eski istihkâmlara kadar uzanır.

İncirlik gazinosuna kadar daha dört yol ve oradan yeni mahallelerde muvasalayı temin için muntazam bir yol bulunacak ve uzunluğu 200–300 metre arasında olacaktır.

B- Diğer mustagraz yollar müşkül yokuşlara maruz kalmamak için bu yokuşa çıkmayı temin maksadı ile eğri yokuşları havi bu yollar mahalleleri ve araziye yekdiğerine rapteder. Plân, bu gayeyi takib ederek tebdil edilmiş birçok eski yolları istimal etmektedir. Nitekim Tekke Mahallesi, Çömlekçi ve Maşatlık Mahallerdeki yollar için hususî bir tavasu usulü nazarı itibara alınmıştır.

(Nizamnameye Müracaat)

3- TAHSİS EDİLMİŞ YOLLAR; MİLLÎ VE BEYNELMİLEL TİCARET YOLU (TRANSİT YOL)

Memleket için bu hayatî yol, Trabzon arazisine girdikten itibaren limana kadar yol (istasyonu) devam ettiği müddetçe arzan 30 metre olacak, arabalar iki şose, üç hat ağaç ve hayvanat için de bir yol tahsis edilecektir. Limanla Boztepe istihkâmları arasında 28 metre genişliği olan 10–15 metre irtifaında bir temel duvarına da malik olacaktır. Caddenin bu kısmında şimale doğru denize müteveccihen hafif bir yokuş şeklinde takriben 260 metrelik bir meydanlık açılarak bu meydanlık (yol istasyonu) vazifesini görecek veyahut yol

⁹ Orijinal metinde “Hattı müstagraz şeklindeki yollar ” olarak geçen bu ifade üzerinde Trabzon Belediyesi'ndeki nüshada kurşun kalemle “Denize Açılan Yollar” açıklaması vardır (E. D.).

istasyonu Rize yolu ile transit yolunun dahilî zaviyesinde bulunuyor ise de bu meydanlık yol istasyonu meydanlığına ilâve edilmiş olacaktır. Rize yolu sanayi mıntukası da 18 metre genişliğinde ve transit yol ile birleştiği sırada 28 metre genişliğinde olacaktır.

Belediyenin yeni meydanlığına kadar bazı dönemlerde çıkıntılar olmakla transit yolunun limanını terk edip şehrin yokuşuna tesadüf ettiği mahalde genişliği 14 metre olacaktır.

İkinci kısım yüksek mail satırlardan geçen yollar bu yollar bahçelikli tepelerin yokuşları boyunca cenubî mahallelerin yüksek kısımlar ile iki derenin arasında muvasala vazifesini görmektedir.

Plâna göre:

A- Birinci kısmın genişliği vasafî 12 metre, Cuma Parkı'nın cenubî şarkî zaviyesinden başlayarak 100 metre irtifaa kadar tepenin yeniden...¹⁰

Tabakhane Deresi'nin sağ ve sonra sol kenarına uzanıp engin noktasında köprü b X.89 Kindinar konağının önünde 110-Kindinar'ın avenu parkına çıkar.

B- Diğer kısım bu noktadan başlayarak bu mahalleden mahallî bir yol vazifesini görür. Zağnos Deresi kenarında meyveler mıntukasında 100 metre irtifaa yetişir. Nehri katederek şehrin sol tarafında 105 metreye çıkar ve oradan Soğuksu Caddesine vasıl olur. Şimalden Atapark'a doğru uzanan bu cadde 13 metredir.

Diğer yüksek eğri bir yol şehrin tevessü zamanında Tekfur Çayırı kışlasının şarkından başlayarak bütün yüksekliklere kadar gider. Boztepe'nin umumî park şekline konmasının mecburî bir surette halli şimdiki yokuşu cenuptaki tepeye isal etmek üzere kornişli bir yolun yapılmasını icap ettirir. Bu yolun güzergâhı yeni mezarlıktan evvel transit yoluna açılarak hafif yokuşlu kurbeleri olacaktır.

4-MAHALLÎ MÜRUR NAKLİYATA MAHSUS YOLLAR¹¹

İnce yollar bazı mahallelerin ıslah ve teklif edilen yolların tedricen mevkiî konulması ile hangi işin müstacelen tanzimi icap ediyor ise bu minval üzere işler tanzim edilerek bir program altında takip edilecektir. İnşaat yenileştikçe mahallerin servis yolları da tanzim edilecektir.

Plân bu yollara vasatî 12 metre bir genişlik vermektedir. Bununla beraber küçük yolların adedi çoktur. Merdiven şeklindeki yollar şimdi şehrin muhtelif noktalarına temas etmekte olup plân şehrin bu noktalarını ancak bir vasıta temas etmektedir. Adeden çok olan bu küçük yolların ıslahına dair evvel emirde mevkiî fiile konulması imkân haricindedir. Bu yollar 1/2000 plânında tedricen ıslah edilmek üzere gösterilmiştir. Yolun iki tarafındaki müteakbil hanelerin cepheleleri arasındaki mesafenin ortası yolun tevessü hususunda esas mihver ittihaz edilecektir. Yeni ikametgâhlar için bu mesafe müteakbil her taraftan 6 metre uzunlukta olacaktır. (Şehircilik nizamnamesinin altıncı faslına müracaat) Hülâsa olarak görülüyor ki plân yeni caddelerin müstakim olmaları ile inşa edilecek heyeti umumiyenin de büyük bir intizari altında olmasına gayret etmiştir. Bununla beraber hâlihazırda adedi azaltmak için plan yolların hattı müstakim olarak yapılmasını teminde ısrar edememiştir. Şehirci şimalde Karadeniz'in güzel panoraması ile cenuptaki dağlarda gezinti mahallerinden istifadeyi düşünmüş bununla beraber yeni Trabzon'un menfaat temin edici vasıtalarına malik olmasını unutmamakla deniz kenarındaki fevkalâde güzel arazinin de menfaattar bir şekilde

¹⁰ Metin içindeki cümle tamamlanmamıştır (E. D.).

¹¹ Orijinal metinde "Mahallî Mürur Nakliyata Mahsus Yollar" olarak geçen bu ifade üzerinde Trabzon Belediyesi'ndeki nüshada kurşun kalemle "Mahalli İnce Yollar" açıklaması vardır (E. D.).

konulmasını düşünmüştür. Şehircinin bu programı halk tarafından sevilen çok güzel manzaralar ve güzel âbideleri istifade bahş bir şekle vaz ile şehirde ticaret ve mürurun gayet modern bir surette nakle müsait kılmakla tecrübe edilir.

II

HİDEMATI DEVLET¹²

Muhtelif mahallelerin ıslahı ve şehrin inkişafına tevafuk etmek üzere (müstamel suların def'i ve lâğımlar ilâh gibi) devlet servislerinin normal bir şekle vaz'ı ve yeniden tanzimi işleri plânın amelîyatına müvazi bir surette yürümelidir.

Bu devlet hizmetleri mütehasıs fen adamları tarafından çizilmiş projelere istinad etmeli ve bu projeler ise plânın kendilerine verdiği direktifleri üssü hareket ittihaz etmelidirler. Binaenaleyh bu devlet servislerinin de duçar olacakları tadilâtın büyük hatlarını şimdiden tatbik etmek faydalıdır.

Su ve lâğım kanalizasyonlarının geçtiklerinde basit ve makul bir kanalizasyon şebekesi plânda gösterilen yol şebekesine hemen bilâ istisna tatbik edilebilir.

Su işleri, suyun bir mahalden diğer bir mahalle celbi ve taksimatı:

Su celbine mahsus işin tanzimi (Değirmendere'nin tulumba istasyonu) 1939'da yapılan 5 su haznesi ve yine 1939'da vazedilen kanalizasyon hâlihazırdaki halkın ihtiyacatına kâfidir. Tulumba istasyonu yukarı çıkarmak istasyonu ve su hazneleri için seçilen ve istimâl edilen arazi bu istasyonların müstakbel tevessü için büyük suhulet arz etmektedir.

Ahalisinin adedi 75 bin ve ihtiyaçlarının çoğalması yukarıda söylenen tevessü icap ettirirse bu amelîyat veya pratik fayda bahsi bu suretle mevkiî fiile konulabilir. Plânın işaret ettiği ve fen işleri idaresi tarafından takip edilen muhtelif işlerin zarurî bir surette ihtisas edilebilmesi için şimdi belediyeye lâzım olan araziye elde etmelidir. Diğer taraftan plânın mevkiî fiile konulmasına kadar lâğım ve su tesisatı müessesesi ürbaniist ile bilittifak şimdiki yolların kaldırım amelîyatı tehir edilmelidir. Şurasını nazari itibara almak lâzımdır ki ürbaniist planda yol şebekesinin tesisi ve diğer işlerin tanziminde evveleminde yukarıda yazılı amelîyatın pratik lüzumu göz önüne alınmıştır.

Tekfurt Şahir¹³, Kindinar dahilinde ve şarktaki bazı memleketler istisna edilmek şartı ile şehrin en büyük genişleyecek kısmının su hazinelerinin dağ kısmının altındaki arazi üzerinde olacağı görülmektedir.

Şehrin topografik vaziyeti: Şimale ve cenuba doğru olan inişlerin mevcut derenin istimal edilmiş sularının def'i için yapılacak tesisata muvafık elemanlardır. Bu servis plânda gösterilen işlerin mevkiî fiile konulması ile müvazi bir surette ve bu hususta ihtisas kesbetmiş bir müessese ile mezkûr planın müellifi ile birlikte iştirak ederek bir etikle başlamalıdır. Şehirci tetkiklerinden aşağıdaki noktaları nazarı itibara almalıdır.

Kanalizasyon şebekesi teklif edilen B. yolların şemasını takip etmelidir. Zira bu şema umumî ve mahallî yollarla yeni yolları ve istimal edilmiş suların def'i için pek muvafık bir surette ihzar edilmiştir.

¹² Orijinal metinde "Hidematı Devlet" olarak geçen bu ifade üzerinde Trabzon Belediyesi'ndeki nüshada kurşun kalemle "Devlet Hizmetleri" açıklaması vardır (E. D.).

¹³ Orijinal metinde "Tekfurt Şahir" olarak geçen bu ifade günümüzde "Tekfurçayırı" olarak bilinen mevki olmalıdır (E. D.).

Kanalizasyon şebekesi

Kanalizasyon şebekesi, teklif edilen B. yolların şemasını takip ederek müstamel suların def'ine mahsus su mahzenleri başta olmak üzere şehri baştanbaşa katettiğinde derenin cereyanile ittisal etmeyi derenin gelenile takip etmek mecburiyetinde kalacaktır. Plân, şehri kateden nehrin kapanmasını, ancak meyvalık mevkiinin nihayetinde tasavvur etmiştir. (Nizamnameye müracaat) Bu meyvelikler pisliklerin def'i için yağmur sularının tabii mahreci olarak kullanılacaklardır.

Dereler berveçhizir kapatılacaktır

Evveleminde 4 metre genişliğinde ve 2 metre derinliğinde mimarî bir yatak yapılacaktır. Bu ise derenin etrafındaki şoseye nispetle ölçülecektir. Vasati 1 metre arzında ve 1.5 metre derinliğinde açılıp, kapatması mühim bir mihver havada yayılıp, kaldırım şeklinde kapatabilecektir.

Çömlekçi ve Moloz gibi kalabalık birçok mahallerden geçerken dereler kâmilin kemerlerle kapattırılacaktır. Lağımlardan çıkan müstamel sular şehrin aşağı kısmında deniz boyunca uzanan deniz kornesi denilen yolların kenarlarına yerleştirilmiş kolektörlerde toplanarak mimar tarafından yapılmış emiselerle def edilecektir. Bu emiseler T şeklinde sahile şakuli bir surette küçük körfezler, anslar dahilinde yerleştirilmiştir. Binaenaleyh bu kısımda hamamlar tesisinin mümkün olmadığı anlaşılmıştır.

(İş programının 5inci faslına müracaat) Emiseler yekdiğerinden 500 metre mesafede olacaktır.

Yangın Servisi

Bu taksimatı şebekenin mecburi bir surette yangın hususundaki bir takım tedbirlerin takip etmesi, her 200 metrede bir yangın cihazı vaz'ını icap ettirmektedir.

Başlangıç devresi için plan iki yangın postu göstermektedir.

1-Merkez postası (Erkânı harbiye, başlıca yangın âletleri ile ekseri memurlar bu noktada, merkezde toplanacaklardır.) Bu merkez şehrin başlıca bir mahallinde ve plânın gösterdiği gibi Kunduracılar Caddesi ile Maraş Caddesi arasında bir mahalde yerleştirilecektir. Bu mahal, şimdiki belediyeden 300 metre mesafede olup, garp ve şimal mahalleri ile hâlihazırdaki ağla mirazyona yakındır.

2-Şark merkezi yine Maraş ve Koraltan Caddesi üzerinde tesis edilip Moloz, İmaret ve şark yeni mahallelerine yakın olacaktır.

Plânda gösterilen yolların vüs'at ve vaziyetleri şehir dahilinde çıkacak bir felâketi söndürmek için bu iki merkezin mesailerinin birleştirilmesine müsaittir.

Bundan maada şehrin tevessüü bu planda gösterildiği veçhile garp ve cenup hudutlarına yetiştiğinde üçüncü bir yangın merkezi Çömlekçi sahil caddesine yerleştirilerek liman ve sınaî mıntıkalarını muhafaza edecektir.

Devletin Diğer İşlerinde Tenvirat ve Nakliyat:

Şehrin elektrik tesisatı tebdil edildiği zaman trolleybüs hatlarının tesisi hususunda yapılacak tetkikat şayanı tercihtir. Mamafih plânın gösterdiği ilk işlerin mevkiî fiile konulduğu andan itibaren bu hususlarda ayrıca tetkikat yapılmak icap eder.

Hamam, Umumi hamamlar, Plajlar:

Şehirde sıhhati umumîyeye tevafuk eden nitekim umumî hamamlar gibi mahallî müesseseleri muhafaza etmelidir. (Eski kara hamamı gibi) Bir program bu binaları yenileştirir ve sıhata muvafik bir şekle sokar. Asırlardan beri revaç bulan bu eski hamamlardan Trabzon'da çok vardır. Bunlardan İmaret Hamamı kaldırılıp bu müesseselerin yalnız tarihi kısmı muhafaza edilecektir. Belediye civarındaki Paşa Hamamı

kaldırılacaktır. Kaldırılan bu hamamların yerlerine pratik ve mahal kıymetleri az olan yerlerde yeni hamam inşa edilecektir.

Bu işlere muvazi olmak üzere plân, plâjların tesisini de ihata etmektedir. Bu plâjlar:

1-Ganita plâjı, denize dalmak için mahal, kabin, gazino.

2-Uzer Parkı plâjı, İmaretmanın şimali şarkisi noktasında bulunup denize dalmak için mahal, kabin, bu plâjın yakınında yatlar için küçük liman tesisi.

3-Ayasofya plâjı iki katlı olup yolun üzerine çıkacak küçük bir yolu havidir. Plâj için çadır ve kabin, gazino, lokantayı ihtiva edip bu noktada plâjların adedine göre sahilin havalalarına karşı kumları muhafaza için sedler yapılacaktır.

Ticaretin seyri ve ticaret merkezleri:

Şehirci Trabzon'un plânında bu şehirde hâlihazırda bulunan ticaretin bütün berhayat hücrelerini muhafazaya gayret etmiştir. Bundan maada plân Moloz'da çarşı mıntıklarını tevsi etmektedir.

Balıkpazarı, yeni Tabakhane Caddesi üzerinde büyük mağazalar, bu mahalle şimdiki vazifesini muhafaza etmeli ve bu vazifesini de büyütmelidir. İkinci derecede olmak üzere iki ticaret merkezi ve pazarının açılması gösterilmiştir:

1-Garp mahalleri için şimdiki caminin garbinde (Çömlekçi'de) bir çarşı.

2-Büyük deniz kornişi üzerinde (Ayasofya Deresi üzerinde) bir grup büyük ticaret mağazaları tevsi edilen yeni mıntıklarda tafsilat yapacaktır. Şurası calibi dikkattir ki yeni Maraş Caddesi'nin açılması, bu cadde üzerinde birtakım yeni dükkânların ve model mağazaların tesisini mucip olacak. Esasen bu gaye ile açılan bu yol ise şehrin tüccarı kıymetini arttıracaktır.

Mezbahahaneler:

Değirmendere Mahallesi'ndeki Trabzon mezbahanesi pratik faydalar arz etmektedir. Şehirden uzak Rize ve Erzurum yollarile getirilen hayvanat, parkın civarında bulunmakla, tevsileri için kâfi miktarda araziye ve hâsıl olan pisliklerin akıtılması hususunda da büyük kolaylıklara maliktirler.

Kabristan:

Şehrin dahilindeki kabristanın kaldırılması ve yeni mahallelerin genişlettirilmesi bu müesseselerin şehrin muhiti haricine naklini tasavvur ettirmektedir.

Garp Kabristanı: Trabzon arazisinin başlangıcında Değirmendere'nin üzerinde tepede bulunan kabristanın vaziyeti şehre nispeten muvafık bir mahalde bulunmaktadır. Yalnız dahilinin ıslahı lâzımdır. Nitekim transit yolu üzerinde kabristan duhul mevkiinde yarım daire şeklindeki bir meydanlık tesisi lâzımdır. Bu meydanlık cenazeyi takip eden cemaatin ve cenazeyi taşıyan arabanın yanaşmasını kolaylaştırıp kabristanın cenubuna doğru genişlemesine de muvafiktir. Şehrin bu noktasını boş bırakmamak için kabristanın üzerine selvi ağaçları perdelerini dikmek de pek muvafiktir.

Şark Kabristanı: Bu kabristan, Trabzon şehrinin arazisi haricinde tevsi edilen cihetin garp kısmında Ayasofya Parkı'ndan sonra olacaktır. Bu mümtaz kısmın azametli sükûneti kabristanın çevresini ihlâl etmemesi için bu beş hektarın 1/10 nispetinde bir kısmı perde halinde ağaç dikmelerine tahsis edilecektir.

Tayyare Meydanı

Trabzon arazisi, bu hususta bir tesisat yapmak için ancak garpta sanayi mıntıkası feda edilmesi ile mümkündür. Bundan maada bu arazinin tayyarelerin inmesine müsait bir hale

konması, yollar teşkili ve meydanlık için lâzım olan ufukların açık tutulmasını temin etmek büyük müşkülât arzetedir.

Dağların vaziyeti, Karadeniz ve ceryanî havanın vaziyetleri nazarı itibara alındıkta bu istasyon için düz bir arazi aramak mümkündür.

Bu mahal Pulathane arazisi üzerinde Ayasofya'nın şarkında küçük bir mahaldir.

III

ŞEHİR MINTIKALARI

Tahdid, Vezaif, Ahali:

Trabzon plânının gösterdiği şehir mıntıklarının taksimini, bağlı şema tarif etmekte olup dosyaya bağlı 1/2000, 1/1000 plânları bu mıntıkların hudutlarını göstermektedir.

Bu mıntıklar berveçhezirdir.

İkametgâha mahsus mıntıklar: Ticaret ve ikamete mahsus muhtelif mıntıklar.

1-Halleri vasatî olanların ikametine mahsus mıntıklar, bahçelikli haneler, ailelerin oturmalarına mahsus binalar: Bu mıntıkların ihtiva ettiği mahalleler (R-A1, R-2, R-A3)

A-Vasati 400 metre bir derinlikte deniz kenarındaki Trabzon'un bütün şark mahallelerini, Ayasofya'nın şarkında yalnız 500 metre bir tevessü ve Ayasofya Parkı'nın arazisi ile Ayasofya Deresi'nin kenarındaki parkın arazisi istisna edildikte ve %30 yol tarhedildikte 40 hektar arazi bulunup %20 bir kesafetle inşaat yapıldıktan sonra buranın nüfusu 7 bine baliğ olur.

B-Tekfurçayı'nın bütün yükseklikleri askerliğe ait arazi ve manevralara mahsus arazi dahil olmadığı takdirde %30 yol tarhedildikten sonra askeri 40 hektar bir genişlik arzedip %20 bir kesafetle inşaat yapılmakla 7 bin nüfusu istiap eder.

C-Kindinar yükseklikleri şimalde meyva mıntıkları ile tahdid edilmiş ve cenupta ise iç kanalda 1100 metre den geçen bir hatla mahduttur. Bu mıntıkta %30 turuk tarhedildikten sonra 40 hektar bir vüs'at arzederek %20 kesafetle inşaat yapıldıktan sonra 7 bin nüfusu ihtiva eder.

2-İkamet mıntıkları: Şemanın R-B kısmı ailelerin küçük emlâk mıntıkları olan mahallelerinin birçok ticaret merkezleri dükkân halinde gayrimenkullerden oluşmaktadır.

Bu mıntıkların ihata ettikleri:

A-Teksota mahalleleri (R-B. İncirlik Parkı ile hükümet merkezi arasında Maraş ve deniz, %30 turuk tarhedildikte sathı mesahası takriben 6 hektara baliğ olup %25 kesafetinde inşaat yapılmakla 1500 nüfusu ihtiva eder.

B-Tekfurçayı'nın şimalindeki inişler. (R-B.2) Kavakmeydanı Caddesi'nin cenup kısmını kenarında mesahai sathiyesi 40 hektar olup %30 turuk tarhedildikte ve %20 kesafetinde inşaat yapılmakla 7 bin nüfusu ihtiva eder.

C-Tabakhane Deresi'nin sathı mailinin dağ kısmını tedvic eden saha R-B3 şimalde Yenicuma Camii'nden itibaren bu noktanın cenubunda 800 metre mesafeye kadar uzanır.

Mesahası %20 turuk tarh edildikten sonra 15 hektara baliğ olup %25 bir kesafetle inşaat yapıldıktan sonra 2000 nüfusu ihtiva eder.

D-(R-4) cenupta yeni caddeye 30 metre mesafede muvazi olarak çizilmiş bir hudut diğér hudutta Yenicuma Caddesi'nin 20 metre şarkındaki hudutlarla mahdut mahalle olup bu mintika %30 turukunun tarhı ile 27 hektar bir mesafeye maliktir. % 20 kesafetinde inşaat yapıldıktan sonra 9800 nüfusu ihtiva eder.

3-Muhtelif ikametgâh mintikası ve küçük ticaret: Bu mintika iki meskenden ibaret haneleri teşkil etmektedir. Bu mintikalar (R-C) şema kısımlarını muhtavidir.

A-Deniz cephesi Koraltan Caddesi ve Maraş Caddesi ile hükümet merkezi arasındaki R-C Mahallesi olup mesahası % 30 turuk tarhedildikten sonra 6 hektara baliğ olmakla %33 kesafet nisbetinde inşaat yapılarak 3200 nüfusu cemedebilir.

B-Şarkta engin mahalleler ile imarat merkezi mahalleleri (R-C2) mesahai sathiyesi %33 turuk tarhedilmekle 9 hektarı bulur. %33 kesafet nisbetinde inşaat yapıldıktan 5000 nüfusu ihtiva eder.

C-Ganita mintikası (R-C3) caddesinin 20 metre garbinde çizilmiş bir hatla Ordu Parkı ve Kunduracılar'ın 20 metre şimalinde çizilmiş diğér bir hatla mahduttur. %33 turuk tarh edildikten sonra mesahası 8 hektar olup % 40 nisbetinde inşaat yapılmakla 5500 nüfusu ihtiva eder.

4- Limanın engin mintikası içerisinde ikamete mahsus birçok kolektif binalarla amele ve san'atkarların ikametine mahsus mintikaları teşkil ederler. Şemanın (5-R-B) kısmını teşkil eden bu mintikalar aşağıdaki kısımları ihtiva ederler:

A- Tekke Mahallesi (R-D) yüksek olan kısmında eski Erzurum Yolu'nun üstünü teşkil eden bu mahalle %33 yol tarh edildikten sonra ve %25 kesafet nispetinde inşaat yapılmakla mesahası 16 hektar olup 6400 nüfusu muhtevidir.

B- Garp mahalleleri (R-D2) Yüksek Maşatlık ve engin Çömlekçi mahalleleri olup şimalen yeni belediye bahçeler ile ve limanın sanayi mintikası ile mahduttur. Bu mintika %33 turukun tarhile 7 hektar bir mesahaya malik olup %33 kesafet nisbetinde inşaat yapılmakla 3200 nüfusu muhtevi olabilir.

5- Muhtelif ticaret mintikaları:

(İkametgâh ve ticaret) iki kat apartmanlı dükkânlı binalar, san'atkar atölyeleri, bu mintikaların ihtiva ettiği aksam, İmaret'in garbındaki bütün engin parçalarla tamamen Moloz Mahallesi, şarkta Tabakhane Deresi ile yeni caddeye muvazi bir hat 30 metre cenupta Belediye Meydanı, şarkta yeni belediye parkı şimalde deniz, yukarıda tarif edilen R-C3 mintikasının hudutlarile mahduttur.

Bu mintikaların heyeti umumiyesi 30 hektar bir mesaha arzetmekle beraber %33 turukun tarhı ve %50 bir kesafet nispetinde inşaat yapıldıktan 16 bin nüfusu ihtiva eder.

Liman ve sanayi mintikaları: Liman mintikası mezbahaların şimaline kadar imtidat eden bütün sahili ihtiva eder. Deniz bulvarının harici kaldırımından 10 metre bir mesafede şehre doğru çizilmiş bir hatla tahdit edilmiştir.

Sanayi mintikası: Mezkûr bulvarın cenup kenarları ile mağazaların deniz ve Değirmendere ile garpte transit yol arasındaki araziye ihtiva eder. Bu mintika 50 hektar bir mesahayı sathiyeye malik olup bu raporun şehircilik nizamnamesi bu mintikada bekçi ve memurların maadalarının iskânına müsaade etmemektedir. Bu mintika üzerinde 9 hektarlık

bir arazi ileride inşa edilmek üzere bir demiryoluna tahsis edilmiştir. Plân malumat kabilinden bundan bahsetmektedir.

Erzurum'a doğru bir demiryolunun inşası pek müşkül ve ticareti de meşkül olmakla beraber böyle bir yol şüpheli bir surette tasavvur olunabilir.

FEZLEKE

Belediye şehircilik komisyonu tarafından tasvip kılınan rapor ve verilen plânın programına müracaat edildikte bu komisyonun direktifleri plânda elde edilen neticelerle mukayese edildikte aşağıdaki cetvel elde edilir.

Komisyon tarafından tasavvur edilen müstakbel nüfus ahali: 75.000

Plan tarafından tasavvur edilen nüfus: 75–80 bine kadar.

Komisyon tarafından düşünülen yol, meydanlık, bahçe ve hanelerin mesahai sathiyesi: 3.750.000m².

Resmî devair etrafındaki mıntıklar: Meyve mıntıkları dahil olmadığı halde plân tarafından gösterilen spor için arazi, göller, çayırıklar, küçük büyük ağaçlar için 400.000m².

Bütün diğer noktalar üzerinde plân istenilen satırları açmaktadır. Nitekim ticaret ve sanayi mıntıkları için plân 80 hektar arazi verdiği halde komisyon bu husus için 30 hektar istiyor. Mahallenin küçük ticaret merkezlerini hesap etmekle ticaret için 30 hektar kâfidir.

Şehircilik için istimâl ettiği arazinin heyeti umumiyesi 480 hektar olup aynı ameliyat için komisyon 495 hektar talep etmiştir. Yalnız yukarıdaki hesap büyük meyve mıntıklarını muhiti dahiline almamıştır.

Bu mıntıklar 30 hektardan ibaret olup tasavvur olunan hiçbir zümreye benzemez.

IV

SERBEST SAHALAR VE PARK SİSTEMLERİ

Şehri ağaçlar dikilmiş geniş sahalarla deniz üzerinde olan bir manzaradan istifade ettirmek. Trabzon, Cumhuriyet'e kadar panorama ve eşhasa ait bahçelerden ibaret olup oraya halk kabul edilmezdi. Cumhuriyet idaresi İmaret'te Atatürk Parkı gibi güzel manzaralar temin etmiştir. Plân; serbest sahalar, parklar, bahçe mıntıkları ve deniz üzerinde balkonlar, şehre her yaştaki insanların eğlenme ve sıhhatleri için elzem gezinti sahaları, spor sahaları, plajlar, hamamlar tesisi ile tarihi binaları muhafazayı tasavvur etmiştir.

Şehirci: Geniş sahaları aşağıdaki dört zümreye ayırmıştır.

(1) Birincisi spor sahaları, oyun mahalleri, plajlar.

Trabzon stadı ve ilaveleri:

Kavakmeydanı'ndan başlayarak iki kısma ayrılmış müselleş şeklinde geniş bir sahadır.

Asıl stad sahanın geniş olan garp tarafıdır.

Tribünler: Sporcuların vestiyer ile kapatılmış mahalli ve sıhhiye postasını ihtiva etmektedir. Pulathane iskelesinin manzarasına nazır yüksek gezinti mahalli, nizamî balon sahası etrafında daire, plajlar, sporculara mahsus yol; bunların hepsi bir bahçe içerisinde

uzaklaştırılmış olup o bahçeye her taraftan yaklaşmak ve (bahçeden) çekilmeyi kolaylaştırmaya mahsus geniş yollarla çevrilmiştir. Stadın garbındaki yol, otomobiller için durak mahalli olarak tefrik edilmiştir.

Oyun sahaları: Sahanın garp kısmında çocuklara mahsus bahçeler, spor kulübü, voleybol, basketbol, demir top oyunları ve tenis oyunlarına mahsus sahaları ihtiva eder. Bunların heyeti umumiyesinin civarı bir takım bahçeler, fidanlık ve incirlerle çevrilmiştir.

İncirlik parkı ve gazinosu:

Bu gazino daire şeklinde bir bina olup Karadeniz'e karşı güzel bir manzaraya maliktir. Çocuk bahçesi, oyun salonu ve lokantası vardı. Bu bina büyük deniz kornişinin mihverü üzerinde yükselir. Bu yolu takip eden geziciye hareketin mebd noktasını teşkil ile onu Ayasofya güneş hamamları müessesesi, çocuklara mahsus bahçe Ayasofya'nın büyük B. A.¹⁴ Bu iki parkın mesahası 10 hektardır.

Resmigeçit ve halkın bayramlar için toplantı parkı:

Bu fasılda hükümet merkezinin meydanlığını da saymalıdır. Bu meydanlık Maraş'a müvazi olarak inşa edilmiş olup valinin müstakbel konağının cephesile denizin arasında bulunmaktadır. İki hektar genişliğinde olan bu meydanlık üç cihetten yollarla muhat olup geçit resmine, milli bayramlarda halkın toplanmasına ve mekteplilerin kortej halinde geçişlerine tahsis olunmuştur. Bunlardan maada bu meydanlık Trabzon'un sergi ve fuarı mahalli vazifesini de görebilir.

Kindinar stadı: Bu mahallenin sahalarından birisi üzerinde yerleştirilmesi icap eden küçük bir staddir. (Bu saha şimdiki mezarlıktır ve orada çocuklar için bir bahçe inşa edilebilir.)

Yenicuma stadı: Şimdiki Yenicuma mezarlığı'nın cenubunda muşaddak bir arazi üzerinde mahalle stadıdır.

Hacıkasım oyun sahası: Merkezdeki mahalle için çocuklara bahçe.

Maşatlık stadı küçük mahalle stadıdır. Şarkta umuma mahsus olan parkın bir kısmını teşkil eder.

Plâj ve hamamlar:

Şarkta Ayasofya hamamı ki Trabzon'un başlıca plâjıdır. Bu plâjın iki kattan ibaret kabinler binası, lokantası, küçük gazinosu, deniz kornişinin üzerine çıkmak için küçük yolları vardır. Bu plâjın kumlarını havanın cereyanına karşı muhafaza etmek için sahile karşı amudi bir takım setler vazetmelidir.

Tahsin Uzer parkının hamamı: Bu hamam İmaret'in şark noktasında kâindir. Kabin, denize dalma mahali, deniz suyundan yüzme havuz müessesesi, kahve ve lokantası vardır.

Halk hamamı: Limanı inşa edenlerin kabul ettikleri vaziyet garbın su lağımının yerleştirilmesi ile bu hamam garbın hâlihazırda küçük rıhtımının şark ve garp kısımlarına terk edilir.

(2) Asıl parklar:

Şark grubu: Ayasofya Parkı.

¹⁴ Metin içindeki cümle tamamlanmamıştır (E. D.).

Trabzon arazisinde bulunan mozaik yazılarla heykeller, tarihî binaların etrafında bir müzede toplanabilir. Ağaçlar dikilmiş olan bu park, denize nazır kısımlarile istirahat galerilerine malikti. Garbın ağaçlarla müzeyyen Ayasofya Deresi şarkında ise Trabzon'un büyük hamamına doğru olan inişle muhattır. Mesahası takriben 4 hektardır.

Merkez grubu: İncirlik grubu.

Yukarıda mevzubahs olan spor parkına elverişlidir.

İsmet İnönü büyük parkı: Hükûmet merkezi bahçesile parat meydanlığını deniz hududu ile Maraş arasında musattah bağlılıkları, şimdiki mektebin bahçeliklerini bir balkonda muhtevi olup mesahası 8 hektardır.

Ata parkı: Şimdiki Ata parkı kendisine Tekfurçayırı yükseklikleri üzerinde yapılması musavver park ilâve edilecektir. Bu park hükûmet merkezi meydanlığının cenubuna kadar bu saha şeklinde iner. Mesahası 8 hektardır.

Uzer parkı: Bu memleketin iki büyük şefi etrafında garp memleketlerinin büyümesine çalışmış olanların hatırasını yâd için müselles şeklinde denize bitişmiş olan bir park yapılacaktır. Bu park küçük ağaçlar ve iki tarafı ağaçlı yollarla Koraltan Caddesi'ni ve çocuklara mahsus bahçeyi uzatacaktır. Mesahası 1,5 hektar olacak olan bu parkın yakınında yukarıda gösterilen hamam mevcuttur. Böylece Trabzon'un parklar gurubu cenupta meyvalar minttakasile birleşmektedir.

Garp grubu: Ordu parkı.

Bu park Güzelhisar noktasında hususi saha şeklinde ve Ganita hamamile birleşmek üzere tanzim edilecektir.

Belediye parkı: Bu park şimdiki meydan ve ağaçlarile ağaçların ekserisile yeni belediye bahçesini teşkil eden ve garba doğru olan geniş mesahaları ihtiva edecektir.

Sevukpınar parkı: Eski mezarlıktır. Bununla beraber Halkevi limanı üzerinde musattah bahçelikleri vardır.

Mezatlık parkı: Eski mezarlıktan Boztepe yokuşlarına kadar devam eden bu parklar 6,5 hektar vüs'ate maliktir.

Boztepe parkı: Yeni ekilen ağaç gruplarile (El'an ekilmektedir.) Bu park güzel manzaraya malikti. Cenup inişinde dokuz delikli bir golf oyunu sahasile klüp tesisi mümkündür. Golf dahil olmadığı takdirde bu park 20 hektar vüs'atindedir.

Cenup grubu: Bu gurup halen mezarlıktır. Cenupta stad ve camiin etrafında balkonlu sahalar inşası mümkündür. Sathi mesahası takriben 1 hektar 80'dir.

Kindinar parkı: Halihazırda mezarlık avenu parkın kenarında bir hektar vüs'at maliktir. Umuma mahsus parklar bakımından hususa o kadar şayanı ehemmiyet değilse de meyve mintkalarına kurbiyetile asarı atika mintkasını ihtiva etmesile mühimdir.

(3) Meyvelikler mintkası:

Trabzon imar plânının hususiyetleri: Şehrin imarına tahsis edilmiş mntıklar, derelerin içindeki bazı kısımlarında bahçelik haline kor. Bu dereler 30 hektar vüs'atinde gayet lâtif bir surette ağaçlarla tezyin edilmiş eski içkale şatosun asarı atika grubunun çerçevesini teşkil eder. Korniş şeklindeki bu yollar buradan geçer ve böyle yüksek mahallerle rabıta temin edilir. Bağlı şema şehrin tarihî olan bu kısmını umumî vaziyetini göstermektedir. Binaenaleyh bu kısmın halihazır vaziyeti muhafaza ile onu istifade bahş bir şekle koymalıdır.

(4) Gezintiye mahsus saha ve balkonlar:

Plânın, birçok yolları tenezzüh yolu olarak tanzim ettiği görülmektedir. Deniz kornişi, tanzim edilmiş Maraş, cenupta yüksek kornişler manzarası gezinti yerlerini teşkil ederler. Birçok parklar gerek denize gerek şehirde olmak üzere malik oldukları sahalarla güzel manzaralar arzederler. Her mahalle halkına serbest panoromalardan istifade etmeyi bahşeden plân balkonlarla teçhiz edilmiştir. Bu balkonlar: Atatürk Caddesi'nin denize nazır balkonu, Cumhuriyet Caddesi'nin denize nazır balkonu, Ganita'da iki vagon, İmaret'te diğer iki balkon, Atapark'ın balkonu, İsmet İnönü saha ve balkonu, Uzer parkının denize nazır balkonu, İncirliğin balkonları.

Plân mevkii fiile konulduğu zaman şehircinin iş mevkiinde ikamet esnasında bu hususta hükûmete lâzım her türlü malûmatı verecektir. Konforlu istasyonun mahalleri hususunda da icap eden malûmatı vermek üzere şehirci hükûmetin emrinde amadedir. (Projelerim albümüne müracaat)

Hulâsa olarak bu muhtelif parkların mesahaları cem edildikte mahallelerin balkonları umumî meydanlıklar, meyvelikler mntıkları dahil olmak üzere bahçeliklerin sahalarının yekunu 40 hektara baliğ olur. Binaenaleyh Trabzon bahçelikler hususunda en ziyade istifade edilmiş bir memlekettir.

Sıhhat ve İstatistik Rakiyet Mntıkları:

Bu rapora bağlı 1/2000 ve 1/1000 plânlarının her ürben mntıklarına ait hususî nizamnamelerin mütaleasında sıhhat ve rakiyet ve estetiğin metinler arasında bulunduğu görülür.

A-Estetik rakiyetleri:

Şehrin bazı kısımlarını rakiyetlerini icbar etmek ihtiyacı hiç hâsıl olmadı. Zira bunlara tahammül edecek olanlar için bu rakiyetler pek ağır olacaktır. Bunun için parkları tevsi etmek nitekim İçkale etrafındaki parkı tevsi etmek bazı mntıklardaki inşaatın yüksekliklerini tahdit etmek bazı hatları dışarıdan içeriye doğru eğerek güzel manzaralar açmak gibi fikirler tercih edilmektedir.

B-Sıhhate dair rakiyetler:

Plânın çizilmesi ve serbest sahalar hususunda anifulbeyan verilen malûmat şehrin sıhhati umumiyesine de teşmil edilebilir. Bu devlet hizmetlerinin tanziminde şehri kateden derelerle lağımların tesisi için tasavvuratın başlıca gayesini teşkil eder.

Perde hatlarına müşabih hatlarla muhafaza edilmiş yeşil küçük rıhtımlar suretinde park sistemleri ve hususi balkon sistemleri sanayi mntıklarının garbe doğru uzaklaştırılmasile müsait yollarla mahallelerin yekdiğerlerinden tefriki bu gayeye cevap vermektedir.

Ağaçlar hususunda not: Yukarıda gösterilen parkların tanzimi esnasında mevcut selvi ağaçlarının mümkün mertebe birçoğunun muhafaza edilmesi lâzımdır.

Filvaki yeşil gölgelere malik bu ağaçlar mevsim dolayısıyla yaprakları düşen ağaçların ve güzel boyları olan heykellerin manzaralarını muhafaza vazifesini görürler. Bundan maada selvilerin koparılmaları kökleri dolayısıyla de etraflarındaki toprağı bozar. Bu ise kök binaların çökmesi ve yarılmasını mucip olur. Nihayet Trabzon tabiye ve istihkâm yerlerinde sanavberi ağaçlar dikmek şehrin daimi tezyin edilmelerini temin eder.

V

İLİM BAKIMINDAN TRABZON

Heykel ve âsarı atika ve bunların muhafazası:

Muhafazaları san'at bakımından zarurî ve tarihî kıymetleri olan binaları tafle muvazzaf belediye-şehirci komisyonunun programı zirdeki grubu göstermektedir. Bunlar Fatih Camii, Ayasofya Camii, Senbazil namındaki küçük kilise, B. Senbazil kilisesi, Senfilibe'deki Kudretiye Camii, Hatip Pazarkapı Camii, Kindinar Camii, İskenderpaşa Camii, Tekfurçayırı K. Camii, Kavak Meydan Türbesi, Emin Mehmet Türbesi, açık türbe, Sarma Şehli Aktar Hızırbey, Çarşı, Tavul, Hava Hatun, Müftü, Tabakhane, Şirin Hatun, Musapaşa'dır. Bunlar etraflarındaki enkazdan ayrılarak bahçelerinin ortalarında bulunmuş olsunlar veya meydanlıkların teşekkülüne girmiş olsunlar. Fatih Camii, İskenderpaşa Camii veya yeni cadde ve yolların tezyinat mihveri noktalarını teşkil etsinler. Plân, bu binaların ekserisinin vaziyeti hazıralarını muhafaza etmek şartile kalmalarını ve tamir edilmelerini cehdetmiştir. Teklif edilen park sistemleri, bu güzel binaların heyeti mecmuasının muhafazasını daha açık bir surette tebarüz ettirmektedir. Alelûmum tarihî bir kıymeti olan binalar komisyonunun programına muvafık olmakla ıslah edildi. Yalnız eski mahallelerde bazı mihver kırgınlığıyla yolların açılmasında bazı tenvirat olmayıp bilâkis 1/2000, 1/1000 plânlarında gösterildiği veçhile hükümet ve bu mevzuun artistlerinin bu hususta anlaşmalarının eseridir.

Yeni tarihi binaların programı

1-Şehir merkezi ticarethanelerin merkezi:

Her türlü tevessüden evvel eski şehrin ortasında resmî bir faaliyet muhafaza etmek icap eder. Bu kısım şehrin coğrafi kalbini teşkil etmektedir. Hariçte tevessü edecek olan mahallelerin menfaati için şehrin hayatını ihlâl etmemek icap eder. Plân zirdeki gösterilen programla bu neticeye vasıl olmaktadır. Belediye meydanını yeni ticarete müsait yeniden tanzim etmek merkezinde âbide meydanın dairesi merkezinde de âbide bulunacaktır.

Meydanın dairesindeki inşaatın yüksekliklerin meydanlık üzerindeki rakıyeti:

İskenderpaşa Mahallesi'nin tanzimi ve bu caddede yeni belediyenin yapılması, (Belediye, devlet hizmetleri, sosyal yardım servisi, dispanser vs.) merasim salonu, tiyatro, sinema, Trabzon kulesi camii ve deniz üzerine patyo hususî demir alâtı camiin garbinde yolcular için otobüslerin durmasına mahsus istasyon. Bu hususta hükûmetin talebi üzerine ve plân tasvip edildikten sonra proje takdim kılınacaktır.

2- Yeni Hükûmet Merkezi

1938'de şehircinin yaptığı tetkikattan beri plân bir hükûmet merkezinin tesisini göstermektedir. Bu merkezin ihtiva ettikleri devair aşağıda gösterilmiştir:

Hükümet konağı, adliye sarayı, inzibat dairesi, bu devair denize nazır düz satırlı bir parkta tesis olunacaktır. Ahalinin bayramlarda toplanmalarında ve askerinin resmigeçidine

mahsus bir meydanlık hükümet konağının şimal cephesinden başlayarak ve Maraş'a muvazi olarak uzanacaktır. Cenupta dairevi bir meydanlıkla Tekfurçayırı'nın avenu parkının arasında cenupta bir seri sahalar peronlar 82 nolu tepede yükselmiş olan tarihî binaya müncer olurlar.

3-Halkevi

Birçok mahalleleri tetkik ettikten sonra plân, halkevinin inşasını işlerin merkezinde, eski mezarlığın müselles şeklindeki bahçesinde olmasını teklif etmiştir. Halkevinin belediyenin ve nehrin faal mahalleri civarında bulunması, geniş panoromalara malik olmasile şehrin pek mergup bir binasını teşkil edecektir. Ve etmelidir. Bu saha üzerinde 1939'da hükümete arzedilen projenin faydalarını tebarüz ettirmek için pek muvafık şeraiti hazidir.

4- Mahallelerde halk kültür merkezleri

Her mahallenin muhitinde olan bir halk kültür merkezi gösterilmektedir. Bir bahçe içerisinde küçük bir mektep, mahalle halkının mütalaa ve toplantılarına mahsus salon, bir dispanser, yardım merkezi bulunacaktır. (Projelerin albümünde projelere müracaat)

5- Sanayi mektepleri ve sanatkârlara mahsus atölyeler

Mahallerin ve çarşıların halk kültür merkezlerinin civarında eski fenlerin inkişaf ve tesisi için sanayi mektepleri tesisi, taş yontmak, basit ve sırlı çömlekçilik ve sanatkârlara mahsus atölyeler, deri işleri, kıymetli maadin, mensucat, küfe ve sepetçilik san'atı bütün bu sanayi hariçte bir memleketin şahsiyetini gösterir. Bu hususta yapılacak tezciat resmi okullar ve sanayii canlandıracaktır.

6- İkametgâh

Plânın tatbiki: Geniş yollar ve Karadeniz üzerinde olan manzaranın açılmasile şehrin saklı ve ahalisinin her ne kadar değişirse bu tebeddül Trabzon'daki ikametgâhların sureti inşasına bir tesir icra etmez. Zira Trabzon'daki ikametgâhların tarzı Karadeniz'in hususî iklimile tadil edilmiş bahrisefit mıntıklarının aynıdır.

Takip edilmekte olan tarzı inşayı tebdil etmeyi tasavvur etmemek icap eder.

Yalnız zirdeki tadat edilen nokta üzerinde tadilat mümkündür. Betonarme inşaatı tamim edip ahşapla olan inşaatı serian ortadan kaldırmak ve bunun yerine aşağıda gösterilen esasları nazarı itibara alarak bu şekilde inşaat yapmak, sahaların mütesavilharare ve mayiatin akmasına mani olacak yerde model usullerle inşasının tadili.

İhata duvarların tedricen tebdilile yerlerine demir veya betondan takriben 1 metre 20 cm. irtifaında yapmak.

Hanelerin cephelerinde sıvalar yerine az miktarda tonalitenin tercihile denize karşı olan manzaraya ve şehrin hululi iyi görünüşüne zarar ika eden mütenevvi renklerdeki nakışları kaldırmalıdır.

Şu kısım nazari dikkate alınmak icap eder ki takip eden altıncı fasılda şehircilik mıntıkları nizamnamesi şehrin her kısmı için yüksek gabariler tesisini tasavvur etmekte olup bu gabariler yolların görülen zaviyelerile birleştikçe her ikametgâha Karadeniz üzerine hiç olmazsa serbest ve doğru bakabilmesine müsait olmalıdır.

VI

ŞEHİRCİLİK NİZAMNAMESİ: METİN

Bu nizamname plânın tasavvur ettiği ameliyat programını takviye ve tesbitle hüsnü tatbikini kolaylaştırmak hususunda bir seri ahkâmı arz etmektedir. Bu hususta umumî ahkâm değil, her şehircilik mıntıkası için hususî ahkâmıla hükûmet tarafından tesis edilecek muhtelif metinleri beşinci kısmında ihtiva etmektedir. Nizamname bundan başka hususî yolların tesisine ait ilâvelerle ikmal edilmiştir. Uzak mahallelerin yeniden tesisi mürur kavaninine yeni ahkâmın ilavesi Trabzon'un hususi ahkâmına tatbik olunan bütün mesail gibi.

ŞEHİRCİLİK NİZAMNAMESİ

Birinci kısım: Tarih ve tayin

Madde 1- *İş bu nizamnamenin gayesi:* Trabzon'un hususî ürben vaziyeti için yekdiğerine ilâve edilmekle Türk kanunlarıyla tayin etmiş ahkâmı esasiyenin hepsile muhtelif Belediye nizamnameleri, yukarıda tarif edilmiş ürben mıntıklarının her biri için hususî mecburiyeti takviye etmek (14'den 17'nci sahifeye bakın Fransızca metin) ve bu gaye şehri makul tevessü için muvafık şeraiti temin ile halkın maddî ve maneî terakkilerine mün'atıfdir.

Madde 2- Şehrin muhtelif mıntıkları bu raporun Fransızca metninde 14'den 17'nci sayfalara kadar tahdit ve tarif edilmiştir. Bu mıntıklar şunlardır:

Mutavassıt halkın ikametgâhlar mıntıkası ve ailevi ikametgâh (R-A.1, R-A.2, R-A.3)

Ailelerin ve san'atkarların küçük emlâkları mıntıkları (R-b1, R-b2, R-b3, R-b4).

Muhtelif ikametgâh mıntıkları, ikametgâh ve küçük ticarethaneler (R-c1, R-c2, R-c3), amelelerin ikametlerine mahsus mıntıkları (R-d1, R-d2), ticarethaneler mıntıkları, serbest sahalar ve spor sahaları için parklar mıntıkları, meyvelikler mıntıkası.

İkinci kısım: Umumî nizamnameler

Madde 3- İkinci maddede tayin edilen bütün şehircilik mıntıkları üzerinde toprağın işgali ve bu toprak üzerinde inşaat yapılması ürbанизm ve sıhhiye kanunlarına, sıhhiye, turuk ve arazinin büyük şehirler için kanunen muayyen inşaat nizamnamelerine tabidir. Bundan maada arazinin işgali ve arazi üzerinde inşaat yapılması zirdeki maddelerin ihtiva ettikleri ahkâma tabidir.

Madde 4- İkametgâh ve ticarethanelere mahsus mıntikalarda bütün taksimat ve yeniden açılacak yollar için belediyeden müsaadenin verilmesi projelerin zirdeki şeraite tevafuk etmeleri zaruridir.

A-Yeni nakil yollarının on metreden aşağı olmamaları, ikametgâhlara mahsus inşaat mıntıklarında bu hususta belediyenin kararı bertaraf edilmek şartile tariki âmının lâakal 6 metre istikametinde yapılabilir.

B-Emlâk sahipleri hisselerinin taksim ve tariflerine dair şartname ile hisselerin tatbiki mecburdur.

C-Belediye tarafından projelerin kabulünden sonra ve belediyenin kontrolü altında hisselerin reye vaz'ından evvel yollar yapılmalıdır.

D-Bayi ve müşteri emlak sahiplerinden mükerrer bir sendika cemiyetinin teşkili hissenin taksimi şartnamesinde gösterilmelidir. Bu sendika belediye ve diğer eşhasın huzurunda mezkûr yolların hüsnü idaresile muhafazası hususundaki mes'uliyeti deruhte eder.

Madde 5- 200 metre murabbaından noksan olan normal bir inşaat için şeklen (Düdük şeklindeki parçalar) ına kabili istimal olarak tanınmış parçalar veyahut her ürben mıntıkası için zirde gösterilen haddi azamiyi geçen meyilli her arazi üzerinde inşaat tarafları reddedilecektir. %10 bir meyil üzerinde serbest araziye takviye için ağaçlar ekilecektir.

Bu emlakî gayri menkule herhangi bir ürben mıntıkasına dahil olursa olsun müstakbel yolların sathları üzerinde (bilâhare yapılacak ameliyat açık sarıya boyanmış) belediyenin muvafık mütalea ve tasvibi vekaletin kat'î kararı lâhik olmadıkça her yeni inşaat reddedilecektir. Yalnız bu ampirizlerin üzerinde Belediyenin kararından sonra mevcut binaları muhafazaya lâzım tamirata muvakkat olmak üzere müsaade edilebilir.

Üçüncü Kısım: Şehircilik mıntıklarının hususi nizamnamesi

Madde 6: Halleri vasat olanların ikametleri: Aile ikametgâh mıntıkları (Şemanın R-A kısmı bu mahallerde gayrimenkuller 5000 metre murabbaından az parçalara taksim edilmeyip bunlar üzerinde yapılan başlıca inşaat ve ilâveler gayrimenkulün sathının %20'sini ihata etmeyeceklerdir.

İkametgâhların cepheleri: 10 metreden aşağı inmemekle inşaat ise lâakal tariki âmdan ancak 10 metrede bir ve müşterek hudutlarda 5 metre uzaklıkta yapılacaktır.

Tabii toprağın üzerindeki inşaatın yükseklikleri binanın ortasından ölçülmüş (binanın cephesi tariki âmma müteveccih) olup damların başlangıcına kadar 12 metreyi geçmeyecek ve meyli %5'i geçen her binanın inşasına müsaade edilemeyecektir.

Tarikiâm üzerindeki duvarlar: Mukavves şekilde 1,5 metre irtifada olup bu duvarın üzerine demirden veya çimentodan bir şebeke yapılarak hepsi 2,5 metre yüksekliği geçmeyecektir. Azamî olarak aynı yüksekliğin müşterek parçaları tahdit edecektir. Duvarın yola gelen kısmı yukarıda söylenildiği gibi yapılacaktır. Bu mıntıklarda sanayi, hatalı, sıhhate muzır gürültü gaz ve buharile komşuları taciz eden bütün müesseseler menedilecektir. Perakende satışa mahsus mahallerin tesisi yalnız bu mıntıkların bazı noktalarında ve belediyece inşasına müsaade edilmiş kolektif binalarda bodruma inhisar edecektir.

Madde 7- Aile ikametgâhına mahsus küçük emlak mıntıkları:

Şema R. B. Kısmı

Bu mıntıklarda inşa edilecek herhangi bir parça 225 metre murabbaında noksan olmayacaktır. Mezkûr parçanın asgari vüs'ati 12 metreden aşağı olmayacak, bu vüs'attan az olan parçaların sathlarının %50'si mecburi bir surette parça olarak inşa edilecektir. Bu mıntıkların arazisinde yapılacak inşaat B.3. mıntıkası için %20, B.1. mıntıkası için %25, B.2. mıntıkası için %30 ve B.4. mıntıkası için hissenin mecmuu sathını geçmeyecektir. Ve arazinin bir tarafında olmak üzere müşterek duvara malik olmayacak cephelerin prospektleri 5 metreden aşağıya inmeyecektir. İkametgâhların irtifai tarikiâm üzerinde cephelerin ortasından ölçülüp yerden dama kadar 10 metreyi geçmeyecektir. Tarikiâmı ihate eden duvar mukavves şeklinde 1.20 metre irtikada olup üzerinde gerek maden ve gerekse betondan bir şebeke yapılarak hepsinin 2,8 metreyi tecavüz etmeyecek, haddi azami olan aynı irtifaa kadar yapıldığı yapıcı işlerle yapılabilecek olan müşterek duvarlar için kullanılacaktır.

Üzerinde inşaat yapılacak olan arazinin haddi azami meyli %10 olacaktır. Bu mntıkların bazı noktalarında ve inşası belediyenin ruhsatnamesine iktiran etmiş kolektif binaların bodrum katlarında perakende satışı mahsus mahaller ihdas edilebilir.

Küçük sanatlara mahsus sanatların ikametgâhlarında icrasına belediye hususî ruhsatlar verebilir. Bu ahkâm yalnız B.1 ve B.4. mntıkları için muteber olabilir.

Bu mntika üzerinde hatalı mugayiri sıhhat gürültü, duman ve gazlarile komşuları iz'aç edecek bilûmum müesseseler memnudur.

Madde 8- Muhtelif ikametgâh mntıkları ve küçük ticarethaneler:

Şemanın R.C. kısmı bu mntıklarda 225 metre murabbaından noksan olan parçalar üzerinde hiçbir inşaat yapılmayacaktır. Arazinin en küçük vüs'ati 12 metreden aşağıya inmeyecektir.

Vüs'ati bundan aşağı olan sathının %50 si bahçe olarak inşa edilecektir. Bu mntıkların arazisi üzerinde yapılacak inşaat R-c1, R-c2 mntıkları parçalarının sathın %33 üncü R-c3 mntikasının parçaların sathın %40'ını ihata edecektir.

Cephelerin prospektleri 5 metreden aşağıya inmeyecektir. Bu mntıklarda her mülk için (R-c2, R-c1) mntıkları için bir adet R-c3 mntikası için iki adet müşterek duvar inşasına müsaade edilmiştir. Bu mntikada ikametgâhların irtifai tarikiâm üzerindeki cephelerin vüsatından ölçülüp yerden damların başladığı noktaya kadar 12 metreyi tecavüz etmeyecektir. Üzerine inşaat yapılacak arazinin meyli %10 olacaktır. Bu mntıklarda da sebkat eden maddede olduğu gibi sanayi müesseseleri hususunda mugayiri sıhhat, gürültü, duman ve gazlarile komşuları taciz eden müesseseler aynen menedilmiştir. San'ata mahsus atölyelerin teessüsü belediyenin ruhsatına bağlıdır.

Madde 9- Amele ve san'atkarların ikametgâhlarına mahsus mntıklar:

Şemanın R-D kısmı bu mntıklarda vüs'ati 225 metre murabbaı olmayan bir parça üzerine hiçbir inşaat yapılmayacaktır. Arazinin en küçük vüs'ati 12 metreden aşağı olmayacaktır. Bu miktarın aşağısındaki parçanın sathının %50'si bahçelik olarak tanzim edilecektir. Bu mntıkların arazileri üzerinde yapılacak inşaat R-D1 mntikasındaki parçaların sathlarını %25, R-D2 mntikasında %33'ünden fazla kısmını ihata edemeyecektir. R-b1 mntikasında her mülk için iki müşterek duvar inşasına müsaade edilebilir. Bu mntıklarda ikametgâhların irtifai tarikiâm üzerindeki cephelerin vasatından ölçülmekle yeniden damları başladığı noktaya kadar 12 metreyi tecavüz etmeyecektir. Üzerinde inşaat yapılacak arazinin meyli %10'u geçmeyecektir. Bu mntıklarda hatalı, mugayiri sıhhat gürültüleri gaz ve dumanlarile komşularını taciz eden bütün müesseseler menedilecektir.

Asıl ticarethaneler mntıkları: Şema üzerinde sarı renkle boyanmış kısım bu mntıklarda vüs'ati 200 metre murabbaı olmayan bir parça üzerinde hiçbir inşaat yapılmayacaktır. Arazinin küçük vüs'ati 10 metreden aşağı olmayacaktır. Bu mntıkların arazisi üzerinde yapılacak inşaat hisselerin sathlarının %60'dan fazlasını ihata edemeyeceklerdir. Binaenaleyh irtifai tarikiâmdan ehemmiyetli binanın cephesinin ortasından ölçülüp tarikiâmın genişliğini tecavüz edemeyecek bu vüs'atte olan ve bunun üzerinde olan yollar için haddi azamî 15 metre olacaktır. Maamafih belediyenin müsaadesile Merasim zaviyesile Belediye Meydanı mahalleri gibi bu mntıkların iyi mevkillerinde bulunan kısımlarda 25 metre irtifaıda birkaç kattan ibaret binadan inşa edilebilir. Bu 25 metre başlıca cephenin ortasından yerden damın başladığı noktaya kadar ölçülür. Bu neviden bir binanın inşasında cephenin azamî gayrisi ikinci derecedeki bir yola nisbeten 15 metreden fazla olamayacaktır. Bu caddenin vüs'ati ise 15 metreden aşağıya olamayacaktır. Bu mntıklarda ikamete mahsus gayrimenkullerin odalarının prospektleri

bu 5 metreden aşağıya olmayacak gayrimenkulün avlusu ise tarikiâmma iki metre 25cm. arzında bir yolla bağlanacaktır. Burada iki müşterek duvara müsaade edilmiştir. Üzerine inşaat yapılacak arazinin meylü azamî 12 metreyi geçmeyecektir. Bu mıntikalarda yedinci maddede olduğu gibi sanayi mugayiri sıhhat hatarlı gürültü gaz ve dumanlarile komşuları iz'aç edici müesseseler menedilecektir.

İkametgâhlarda atölye ve küçük sanayi tesisatı daima Belediye Meydanı'nın heyeti umumiyesi binaların yüksekliğinde hususi bir gabari inşasına mecburidir. Meydanın ilk cihetinin her birisi için zirdeki esas takip edilecektir. Cephesi meydanlık üzerinde şimale müteveccih olan binalar için meydanlığın cenub tarafı, bu irtifa azamî 15 metredir. Meydanlığın garbindeki binaların binaların istikametinden itibaren her 35 metrede kornizanın bir çıkıntısı olacaktır. Maraş ile meydanlığın köşesindeki iki bina için bu 25 metre irtifa Maraş mihverindeki binaların irtifasına nispeten ölçülecektir.

Meydanlığın üzerinde cephelerin cenuba doğru olan binalar için (meydanlığın şimal kısmı) binalar korniş ve kat yükseklikleri için şimdiki yeşil yurdun şarkındaki caddenin zaviyesinde bulunan binanın irtifa ve istikametini takip edeceklerdir.

Madde 11- Liman mıntıkları: Bu mıntika limana ait havuz, iç liman rıhtımı ihtiva edip bu müesseselerin iyi ve pratik bir surette temini hususunda liman idaresinin ittihaz edeceği kararlardan başka bu müesseseler için başkaca bir nizamname yoktur. Yalnız binalar arasındaki boşluklar, bu boşluklar arabaların müruruna hizmet ettiklerinden 12 metre olacaktır. Bu binalar her ne için istimal edilirse edilsin irtifaları 12 metreyi aşmayacaktır. Belediye daha yüksek bina inşası hususunda ruhsat verebilir. Bu mıntıkada bekçi ve muhafız ve idare memurlarından başkaları için hiçbir ikametgâh tesisine müsaade edilemez.

Madde 12- Sanayi mıntıkları: Şimal mıntikası dahilinde sahil caddesi civarında liman ile Çömlekçi Mahallesi'nin R-D2 mıntikası arasında olan bu mıntikalara inşaat (mağaza ve depo) müsaade edilmesi lâzım irtifalar için onbirinci maddenin ahkâmı ve onuncu maddenin ahkâmı ise kısımların satırları ise her kısmın inşa edilmiş satırlardan kabili tatbikdir.

Garp mıntikasında (Değirmendere) asıl sanayi mıntikası olan bu mıntıkada 30 metre murabbaından noksan olan ve tarikiâma 80 metre bir cephesi olmayan kısımların ikinci olarak taksimleri mümkün değildir. Yeni yollar asgarî 16 metre genişliğine malik olacaklardır. Bundan haddi asgarî 9 metresi şoseye tahsis edilecek ve uzunluk proferleri ise meylin % 1'i ile %4'ü arasında olacaktır. Hiçbir inşaat hangar, atölye, mağaza kosuluklara duvara müşterek olmayacaktır. Bir kısım inşaat ile müşterek hudutları arasındaki mesafe 5 metreden noksan olmayacaktır.

İnşaat hususunda arazinin işgali: Mecmuu sathın %60'ını tecavüz etmeyecek inşaat, belediyenin yangın servisi ve itfaiye aletleriyle bu servisin memurlarının her saatte geçmelerine müsait bir surette yapılacaktır. Bu mıntikalarda hiçbir ikametgâhın inşasına müsaade edilmeyecektir. Yalnız idarenin memurları, bekçi ve muhafızlar ve zarurî tüccarların ikametleri müsait görülür. Müsaaseye mahzar olan bu tüccarlar pek azdır.

Transit yolunun yol istasyonunun seyyar memurlarının barınabilmeleri için bir veya iki otel veya han inşası da lâzımdır. Bu arazi üzerinde muhtelif sanayinin tesisi komşu emlâk sahiplerinden yapılan tahkikat neticesinde ve tesisat hususundaki projelerinden müsaade istihsaline bağlıdır.

Madde 13- Serbest sahalar ve umumî parklar mıntıkları:

Bu raporun dördüncü faslında tarif edilen park ve serbest sahalar emlâki âmmenin bir parçası olduklarından bu kısımların civarında bulunan ikametgâhlar sahipleri belediyenin muvafakatile âmmenin bu emlâki üzerine kapı ve pencere açabilirler.

Yaya olanların geçmeleri için de emlâki hassa üzerinde geniş bir müsaade verilecektir. Parkın etrafındaki hususî olan bu yollar 3 metre olacak, bundan 1 metresi de kaldırırma tahsis edilecektir. 1 metre 20cm. irtifaında münhani bir duvar ve bu duvar üzerinde de demirden parmaklık vaz'ile duvarın heyeti umumiyesinin irtifayı 2,5 metreye ulaşarak parkı tahdit edecektir.

Madde 14- Umumî park ve mahalle bahçelerinin her birisi lâakal bir çocuk bahçesine malik olmalıdır. Bunlar küçükler için kum plâjını, daha büyüklerin eğlenmeleri için lâzım vüs'atta ve hafif sığınaklara malik olmalıdır.

Bundan maada parklar salıncaklar, portik ve tobogana oyun sahalarını ihtiva etmelidir.

Madde 15- *Güreş, at yarış meydanları, at veya araba yarışlarına mahsus yollar:* Spor meydanları bu meydanlıkların takarrüp ve boşaltılmasını kolaylaştırmak için 20 metre genişliğinde umuma mahsus bir yol ile bunların birleşmesi zarurîdir. Meydanlıklardan müstakil olmak üzere 20 metrenin asgarî 12 metresi bir şosaya tahsis edilir. İntizamı muhafazaya memurlar ve sporcular için iki konforlu istasyon, iki kapılı olan turizm için açık basamaklar için 6 ve sıhhiye dairesi için asgarî 2 metre mevcut olmalıdır. Civarında ve 200 metre mesafede kolaylıkla yaklaşılabilir serbest bir arzda, üzerinde programın çerçevesi dahilinde bulunacaktır.

Madde 16- Meyvelikler mıntıkası raporun Fransızca metninin yirmibirinci sahifesinde tarif edilmiş olan bu mıntikalarda yalnız küçük ve hafif inşaata müsaade edilecektir. Bu inşaat bir kattan ibaret olup hafif mevattan yapılarak daimi ikametgâhlara benzemez.

İki meskeni ihtiva eden bu binalardan her birisi alât ve edevatın muhafazasına mahsus bir odayı ihtiva etmelidir. Ufak gayri muntazam pis hanelerin inşasında içtinap için bütün inşaata belediye tarafından müsaade verilmeli ve bu gibi inşaat ise yalnız bir hektar vüs'atında olup meyli %15'i tecavüz etmeyen bir arz üzerine yapılmalıdır. Damların saç ve zifte batırılmış kartonla kapatılması, çöplerin ve müstamel suların dereye akıtılması memnudur.

Dördüncü Kısım: İnşaata ait ahkâmı hususiye

Madde 17- Caddenin kaldırımın yüksek noktası üzerinde 4 metre yükseklikte yapılmış balkon zaviyesinden engin tarikiâm üzerinden balkon ve çıkıntı yapılmasına müsaade edilmeyecektir.

Eşik merdiven ayağı vaz'ına tarikiâm üzerinde çıkıntı olarak müsaade edilir. Yalnız o merdiven ayağı ile caddenin arasında 80cm. bir mesafe bulunması elzemdir. 4 metre seviyenin üzerinde bütün binaları, çıkıntılarını, vindows ve avankur gibi kabili sükna evlerin çıkıntılarını tarikiâmın genişliğinin %5'ine vasıl olup hiçbir halde en büyük genişlikteki caddeler üzerindeki 1 metre 20cm.'i tecavüz etmeyeceklerdir. **Devlete ait müesseselerin kapılarının üzerinde yağmurdan muhafaza için oyma saçakla üstü kapalı balkonlara belediyece müsaade edilmesi zarurîdir.** Sıvalar ve cephedeki boyaların kesafeti belediyece tasvip edilmelidir.

Beşinci Kısım: Vergiler

Madde 18- Tarihi boyunca inşa edilmiş binalar dolayısıyla belediye yol vergisi tarhına mezundur. Bundan maada sebkat eden maddede izah edilen balkon ve çıkıntılar müstesna olmakla daimi bir surette müsaade edilen binanın temeli hükmünde olan alt taraf çıkıntısı eşik, merdiven ayağı, kornişi ve çatı olukları gibi inşaat dolayısıyla belediye vergi alabilir. Aynı zamanda haricî sergiye dükkân saçakları, dükkân, mağaza ve mahallenin kapıları üzerindeki levhalar, depohaneler –bu depohanelerin tarihi boy üzerinde yerleştirilmelerine muvakkaten müsaade edilebilir, dolayısıyla de vergi alınır. Kanalizasyon dayak depohaneler ve birbiri yanına sıralanmış kazık sedleri dülger ve nakkaş iskelesi tarihi boyun işgali dolayısıyla de belediye vergi alır. Bu gibi işgaller daima muvakkat olup bununla beraber belediye bu işgalleri asayiş, mürur ve ubur, nezafet ve umumum güzel manzarasının muhafazası, menafi uğrunda her zaman için fesh etmek hakkını muhafaza eder.

Madde 19- Yeni yollar kenarında arazi bulunan emlak sahipleri bu yolların inşasına iştirake davet edilebilirler. 12 metreye kadar olan yollar için emlaklerinin önündeki şoselerin tevhit ettikleri masrafların %50'sine iştirak ettirirler. Bundan fazlası için iştirakleri caddenin kenarından 6 metre uzaktan geçen bir hatla sokağın istikameti arasında bulunan mülklerin sathı üzerine istinat edecektir.

Madde 20- Bu kaldırımlarının inşa ve muhafazaları yol kenarında malları bulunan eshabı emlak tevdii edilir. Bunların parasızlıkları anlaşıldıkta bu işleri belediye bizzat yapar ve bu işler için sarfedilen masrafın dörtte üçü bir vergi tarhile emlak sahiplerinden alınır.

Madde 21- Ağaçların dikilme ve muhafazası belediyeye aittir.

Madde 22- 12 metre vüs'atindeki yollar için cadde, şose ve kaldırımların süpürülmesi belediyeye daha fazla vüsatte olan yolların kenarındaki emlak sahiplerinin uhdelere teettüp eder. Bunların paraları olmadığı takdirde bu hususta belediye vergisi vazolunur.

Madde 23- Yukarıdaki ahkâma mugayir bütün hareketler zabıt varakasını mucip olmakla beraber kanunen tecziye olunur.

VII

Planın tenfiz programı şehircilik yazıhanesi

Hususii program planının tenfizi:

1/2000 plânında hat ve boyalarla gösterilmiş ve fasıllı bir programlar tasnif edilmiş teklif edilen iş ve yolların müstaceliyetlerine göre mevkiî tatbiki konulmaları berveçiziridir.

1-Kalın siyah hatlarla çizilmiş ve koyu portakal boyasile boyanmış olanlar: Fevkalade müstacel işler. Plânın mevkiî file konulduğu aylardan itibaren bu işler yeni Trabzon'a model çehresini vermeğe şehrin muhtelif sahalarına yaklaşmayı 1939'dan itibaren plânın tatbiki esnasında ve şehrin ani boşaltılmasını mucip liman işlerinin ve bazı mahallerince de ticaretin tevessüünü temine tahsis edilmiştir.

2-Açık portakal rengine boyanmış devamlı çizgilerle çizilmiş kısım birinci derecede istimal edilmesi lâzım işler:

Bu işler plânın tatbikinin ilk birinci senelerinde yukarıda gösterilen işlerin ihmal ile onlara bütün randımanları verecektir.

3-Koyu sarı rengine boyanmış devamlı hatlarla çizilmiş kısım:

İkinci derecede istimal edilmesi lâzım işler: Mahallelerin mahallî tesisatına temas eden bu işler mürura mahsus başlıca yollara sırf bunların şebekesinin ikmali için temas eder. Bu işler yolların açılmasına, manzaraların tesisine ve merkez mahallelerinde lâzım olan havanın teddidine badi olur. Lâkin büyük yol, şehir ve şehir arasındaki yolların nizamnamesine zarurî olan karakterleri ihtiva etmez.

4-Siyah işaretlerle çizilmiş ve açık sarıya boyanmış kısım:

Sonradan yapılacak işler:

Bunlar kat'î surette mahallî işlerdir. Arazi ve sahaların parça parça mesaha ve ifrazları denilir ki bunlar birçok hallerde ihtiyarîdir. Bu işler plân üzerinde eski mahallerde görülmekte olup bu mahallerin yeniden ıslahı tedricen olacak ve şehrin ihyasını ikinci derecede alakadar edecek ve etmektedir. Bununla beraber yeni caddesi ameliyatı, şehrin heyeti umumiyesini alâkadar eder. Yukarıdaki bu dört ameliyattan üçü 12 senelik bir müddet içinde mevkiî fiile konulmuş olacaktır. Dördüncü seri olan mahallî tesisata gelince bu kısım uzun bir müddete muhtaç olup şimdiden takdiri mümkün değildir. Bunun mevkiî fiile konulması şehrin heyeti umumiyesinin vaziyetine bağlıdır. Binaenaleyh plânın iyi tatbikine tasvip edildiği zamandan itibaren ve inşaatın kontrolünün temini için Trabzon'da bir şehircilik yazıhanesini açılmasını tasavvur etmek pek ehemmiyetlidir.

Şehircilik yazıhanesi

Bu yazıhanenin vazifesi yalnız plânın işlerinin tatbiki değil, şeklinin hükümet tarafından kat'î surette tasvibile şehircilik nizamnamesi ahkâmının tatbikine nezaret etmek, belediyenin tasvibine arzedilen inşaat dosyalarını tetkik etmek, inşaat ve taksimata ruhsat vermekle beraber vilâyetin diğer şehirlerinin tanzimini tetkik etmek ve hükümet tarafından badettasvip tatbikini teminden ibarettir. Bu yazıhane nafîa vekâleti tarafından tayin edilmiş bir Türk şehircisi tarafından idare edilecek iki veya üç fen adamlarile birtakım mühendis muavinleri yardımcı olacaktır. Bu yazıhane plânın müellifi olan şehircile alâkadar bulunur ve bu şehirci, yazıhanenin dosyalarını alacaktır.

J. H. Lambert'in şahsi programı

Plânın müellifi şehirci, üçüncü umumî müfettişlikle olan anlaşmalarında isteği üzerine plânın vekâlete tevdiinden itibaren iki sene Trabzon halkile temasta bulunmalıdır. Bu müddet zarfında Üçüncü umumî müfettişliğe ait şehirlere mahallinde lâakal bir ay tahsis etmeli böylece Trabzon plânının müstesar şehirci vazifesini ifa edebilmelidir.

Trabzon şehrinin bu şehircilik plânının dosyasını teşkil eden plânlar vesaik doküman ve musavver şekillerden maada B. J. H. Lambert plânın berayı tasvip vekâlete tevdiî takip eden iki sene zarfında plânın ikmali için hükümet tarafından kabul edildikleri halde zirdeki tetkikata başlayacağını arzeder.

Trabzon için şahsi teklifler

Trabzon'un kat'î plânının dosyasında takdim kılınan musavvar şekil ve vesaikten maada urbanist plânın tasvibinden ve salâhiyettar makamlarla anlaştıktan sonra âtideki tetkikata mübaşeret edecektir.

- A-Şehirci unvanile yeni hükûmet merkezinin projesi (Bu proje derdest müfettişi umumî ile birinci teşrin 1938 anlaşması) bu projeye dahil müsteşar arşitek unvanile tarihî binaların teferruat kabilinden projesi bunların ihzarına bir Türk ararsitesi iştirak edecektir. Hükümet konağının birinci tetkikleri 1939'da arşitek Necmi Ateş tarafından yapıldı.
- B-Memleket merkezinin projesi: Meydanlık, âbideler, çeşme, yeni belediye, tiyatro, sinema, umuma mahsus park, otobüslerin yol istasyonu.
- C-Uzer parkının projesi ve hamamı.
- D-Güzelhisar parkının projesi: Âbideler bahçeler zabıtana mahsus gazino, otel, ganita plâjının hamamı.
- E-İncirlik grubunun projeleri.
Otel, lokanta, kahve, gazino, spor kulübü, park, otomobiller için meydanlık.
- F-Ayasofya parkının tanzimi Trabzon B. Hamamının tanzimi.
- G-Yol istasyonu ve transit yolunun tanzimi.
- H-Müsteşar arşitek unvanile Kindinar'da valinin yeni konağının projesi: Necmi Ateş tarafından ilk tetkikat (Derdest)
- İ-Yeni Trabzon şark yeni mahallelerinin inşa ve taksimat projesi.
- J-Muhtelif balkonların kültür halk merkezlerinin, mekteplerin, şehrin hususî bazı noktalarının, nitekim yangın yardım merkezlerinin projeleri.
- K-Mütehasıs hususî fen memurlarının iştirakile kabili şürp suların tevziat şebekelerinin tevsii, lâğım şebekelerinin tesisi, umum nakliyat servislerinin tevsii hususunda tetkikat ve projeler.
- L- İkametleri esnasında bir ay 1940'da, bir ay da 1941'de Trabzon plânının tadilinin temini için ve bunun mevkii tatbika konulması için Trabzon hükûmetile bilittifak san'atına taalluk eden bilumum mesailin tetkiki hususunda şehirci Trabzon hükûmetinin emrinde bulunacaktır. Trabzon fuarının teşkilini tetkik edecek olmakla bu derginin en büyük kısmı parat parkta teessüs edecektir.

Ek-4: Mimar Sedat Çetintaş Raporu, (Düzenli, 2008: 98-105).

Trabzonun San'at Eserleri

Sedat Çetintaş

[Ayrı sayfa, sayfa numarası yok]

TRABZONUN SAN'AT ESERLERİ¹⁵

[Ayrı sayfa, sayfa numarası yok]

12 / I. Teşrin / 1937

Trabzon İlbaylığına

28.7.37 tarih ve 2873 sayılı yazıya karşılıktır:
Trabzonda tetkikatta bulunan Bakanlığımız Anıtları Koruma Komisyonu üyesinden Mimar Sedat Çetintaş'ın raporları suretleri eklidir.

Kültür Bakanı

* * *

Trabzonda bir müze deposu ihdası hakkında rapor

Bütün Trabzon kalelerinin ve ayrıca (64) abidenin ayrı ayrı yerlerinde tetkiki ayrıca ehemmiyetli olan şu noksanın dikkat nazarımı çekmesine vesile olmuştur.

Şehir içindeki mektep bahçelerinde cami avlularında birçok müzelik, menhut taşlar kitabeler yatmakta, çeşme harabelerinde kıymetli kitabeler bulunmaktadır.

Eğer şehrin yalnız içindeki bu gibi tarihî vesikalar toplanacak olsa bile az zamanda burada zengin bir müze deposu elde edilecektir. Bu noktayı da yüksek Bakanlığımın nazarına arz ettiğimi lüzum ve faydalı gördüm. 18/8/1937

Mimar
S. Çetintaş

* * *

¹⁵ Rapor, daktilo nüshadan bilgisayar ortamına aktarılırken metnin akışına, diline (kullanılan kelime ve kavramlara) dokunulmamıştır. Noktalama işaretlerinin düzeltilmesi ve kelimeler üzerinde yeni yazım kurallarına göre düzeltmeler yapılmamıştır. Daktilo nüsha olabildiğince ham haliyle okuyucuya sunulmuştur. Raporu bahsedilen şehir haritası ve satın alınan Trabzon fotoğraflarına ulaşılabilmiştir. Raporun bu nüshasının Sedat Çetintaş tarafından mı yoksa başkası tarafından mı yazıldığı, ne zaman yazıldığı kesin değildir. Ayrıca, daktilo nüshanın sayfa numaraları [] şeklinde verilmiş, tam olarak okunamayan bazı kelimelerin sonuna (?) işareti konulmuştur.

Yüce Kültür Bakanlığına

4034/1229 sayı ve 15/6/937 tarihli emir üzerine Kayseri, Sivas, Amasya, Trabzon tetkikatımdan, Trabzonda kalelerini kâmilen ve şehir dahilinde mevcut olup, kıymetli kıymetsiz yekünü (64) nihayet bulan bütün abideleri, 1. 2. 3/Ağustos 937 günlerinde yerlerinde tetkik ve tescil ederek raporlarını sunuyorum.

İlişik olarak sunduğum bu raporlar üç kısımdır:

a- Trabzon'un kalelerine aittir.

b- Şehir dahilindeki abidelere aittir.

c- Şehir dahilindeki arkeolojik malzemeye ve müze deposu ihdasına dairdir.

Fotoğraf makinem Sivas'ta iken tozdan işlemez bir hale gelmiş ve oralarda söküp temizleyecek mütehassıs bulunmadığından, istediğim resimleri elde edemeyerek mahallen satın almak suretiyle tedariki mümkün olanlarını raporlara yapıştırdım.

Hörmetlerimin kabulünü rica ederim. 18/8/937

Abideleri Koruma Heyeti
Üyesi Mimar
S. Çetintaş

[1]

2 ve 3 Ağustos 937 tarihinde Trabzon kaleleri üzerinde yaptığım tetkikatın verimi olan rapordur.

Trabzon Kültür Direktörlüğünde ele geçirdiğim bir şehir haritasından taslak halinde kopye ederek iliştiirdiğim krokinin mütalaasından da anlaşılacağı veçhile Trabzon kaleleri başlıca (3) kısımdan ibarettir.

Birinci Kısım

Bu kısım Trabzon-lularca (İçkale) denilen İçkale dirki burası meselâ Diyarbekir, Ankara kaleleri gibi her eski kalede olduğu gibi: Kalenin en yüksek yerinde mevzi almış, kumandanlık, kale muhafızlığı, saray ve dairelerini ve kalenin kıymetli eşya ve mühimmatını ihtiva üzere birinci derecede ehemmiyetli ve en eski yeridir.

Kronolojisi Romalılara kadar uzandığı izlerinden belli olan bu kısımda son yıllarda cebhanelik olarak kullanılmış olduğu için (cebhanelik) diye anılan daire daire Hıristiyanlık eseri olduğu halde sonradan Türkler tarafından tadil ve tamir ameliyyesine maruz kalmıştır. Başlıbaşına bir bina halinde mevcut olup civarında bir de hamam vardır. Bu küçük hamam vazıh bir karaktere sahip olmadığı için Bizans veya Türk eseri olduğunun kat'i teşhisini sonraki derin etütlerimize bırakmak lâzımdır.

Kalenin bu kısmı tahribden en çok masun kalabilmiş kısmıdır. Şark cebhesinde (Resim:m), takriben altı metre murabbai bir yeri bir bedende zemin seviyyesinden bililtizam oyulup yıkılarak bedeninin durumu tehlikeye sokulmuştur. Buranın aslında olduğu gibi harç ve moloz taşı ile tekrar örülerek tehlikenin izalesi mümkündür ki bu imkân mahallî belediye reisliğine şifahen söylenmiştir.

İçkule denilen bu kısım, arkeolojik bir sahidir. Atiyen kazı ve temizleme ameliyatına değer.

İkinci Kısım

Bu kısım krokide (2) rakamı ile işaret edilmiş olan Ortakale dir.

Ortakale ise iç kale'nin şimal cebhesinde her iki yandan surların imtidadı şeklinde başlayarak şimale doğru uzayıp sahile muvazi dilile yekdiğerine kavuşan surlardır. Bunlar da Roma ve müteakiben Hıristiyanlık devri eseri olup sonradan Türkler tarafından tamirler gördüğü anlaşılmaktadır.

Türk eseri olmadığını kabul ettiğimiz birinci ve ikinci kısım kalelerin temele yakın aksamını gözden geçirdiğimiz vakit birçok yerlerde bu bedenleri cesim bloklar halinde kesme taşlarla işlenmiş olduğu görülmektedir ki, bu inşa tarzı Roma Usulü olup hıristiyanlıkta ve bilhassa Bizanslılarca tatbik edilmemiştir. Binaenaleyh biz bu bakımdan, vaktiyle Romalılar tarafından tesis edilmiş olduğunu ve Bizanslılar eli ile bu kalelerin birçok istihaleler geçirmiş bulunduğunu kabule tereddüt etmeyiz. Bizans medeniyetini gösteren kısımlar kâmilten küçük kesme ve moloz taşları ile işlenmiş olan kısımlardır.

[3] Üçüncü Kısım

Millî kültürümüz bakımından dikkate değer olan bu kısım ilişik krokide (3) rakamı ile işaret edilmiştir. İkinci kısım surlardan (A) işareti ile ve Zağnos köprüsü ile başlayarak garbe doğru yürüyerek (B) işaretli ve (Zağnos kalesi) adı verilen mühim bir köşe burcu ile kaim bir zaviye üstünde şimale dönüp sahile doğru yürüyen ve sahilde tekrar kaimleşip sahile muvazileşen bu surlar Trabzon alındıktan sonra Türkler tarafından yapılmış kalelerdir.

(Zağnos Paşa)nın Fatih Mehmet'in vezirlerinden olduğuna göre buradaki Zağnos izafesini taşıyan köprü ve burcun kronolojisini tesbit kolaydır.

Zağnos köprüsü köprüden ziyade bir sur hissini vermektedir. Esaslı bir su olmayıp yağmur sularını ihtiva eden ve ikinci kısım surlar haricinde kalmış olan bir vadiye bir set veya bir sur gibi yapılmış olan bu köprü'nün gözleri yoktur. Göz yerine zeminde bir kapı vardır ki, bu kapının susuz mevsimlerde kapalı tutularak sel geldiği mevsimlerde muhafaza altında bulundurulduğu ve geçmişte bu suretle kullanılmış olduğu hatıra gelmektedir. Bugün ise üst kaidesi zemin seviyesinde bir köprü ve şehrin mühim bir caddesi halinde kullanılmaktadır.

Zağnos köprüsünden sonra gelen zağnos kalesi haricen düz ve sade cebheleri ihtiva ettiği halde dahilen klasik Türk mimarisine göre birtakım kemerler, tozlarla teşekkül etmiş katları ihtiva etmekte imiş, şimdi bu katlar herhangi bir hareketi arzdan çökmüş bir haldedir. Burası yakın zamanlara kadar Trabzona da hapishane olarak kullanılmakta imiş.

Zağnos burcundan sahile kadar uzayan bütün burçlar ve bedenler klasik Türk tarzında eserlerdir. Krokide (C) işareti ile gösterilen ve Trabzon (Moloz Tabya) diye anılan kısım ile onsekizinci asır Türk mimarisine göre yapılmış bir takım te'sisatı ve tamiratı göstermektedir. Burada klasik bir burç ki, cebheden kontrforlarla sonradan takviye edilmiş ve bazı kapular, burçlar yapılmıştır.

İlişik kroki umumi bir halde mutalaa edildiği vakit, bir taraftan üçüncü kısım Türk surlarının mütemmimi gibi görülen, fakat, diğer tarafta ikinci kısım eski Roma surlarının şark cephesinin şimale doğru imtidadı gibi görünen bir kısım daha vardır ki, bu kısmın esas inşası da Romalılara ait olup Türkler tarafından tamir edilmiştir. Bu kısmın Romalılara ait bulunması kalenin umumi bakımdan milletlere ve medeniyet bölgelerine ait kronolojik istihaleleri ve hususiyetleri daha kuvvetli ve daha aydınlatıcı etütlere ve araştırmalara muhtaç bulunduğunu hatırlatmaktadır. Fakat aşağıdaki bahiste izah edeceğim duruma göre,

bugün için kuvvetli bir temizleme yapılmadıkça etütlerimizi genişletme ve derinleştirme imkânı yoktur.

* * *

Trabzon Kalelerinin bu günkü durumu

Trabzon Kaleleri birtaraftan zamanın kemirip yalaması(?) diğer taraftan geçmişte cahil halkın ve saltanat idaresi elemanlarının tahribatı ile epeyce zayıf olmuş olmasına rağmen, yine bünyesi ayakta duran tarihi bir varlıktır. Bu günkü müracaatlara rağmen kalelerin maili inhidam aksamı yoktur. Bunların yıktırılmasını haklı, makul ve müzdar gösterebilecek hiçbir sebep mevcut değildir.

Şimdiye kadar kaleler, baştanbaşa halkın tecavüz ve tahribatına maruz bırakılmış ve bırakılmakta bulunmuştur. Yani: burçlara ve bedenlere halk gelişigüzel serbestçe tasarruf ederek üzerine evler ve teraslar yapılmış, bu yüzden ... **(okunamayan satır veya satırlar var)**

[4] Hele iç taraflarından surlara binme ve yaslama suretiyle hem tahribat yapılmış hem de kaleler tamamı ile kapatılmış olduğu için her türlü tetkik ve tettebbu imkânı seledilmiş bir halde bulunduğu görülmüştür.

* * *

Trabzon kaleleri hakkında bugünden itibaren tetkikine lüzum görülen korunma tedbirleri:

Halk tarafından gelişigüzel tahribe, tecavüze ve tasarrufa terkedilmiş olan Trabzon kaleleri hem millî kültürümüzü hem de milletlerarası medeniyet tarihini alâkalandırdığı için birinci derecede ehemmiyetle ve esaslı tedbirlerle bunları kurtarmamız lâzımdır.

Bu tedbirlerden olmak üzere ilk yapılacak iş müstaceliyetine binaen Trabzonda ilbaylığa yazıp bir suretini yüce Bakanlığımıza sunduğum tezkerede bildirdiğim veçhile halk tecavüzünün evvelâ önüne geçmek lâzımdır. Yani surlara içten ve dıştan (15) er metreden fazla yaklaşan sahada ve surlar üstünde yapılacak herhangi bir inşa ve tamir ameliyyesine Trabzon belediyesince bugünden itibaren katiyen ruhsat verilmemesi lâzımdır. Zira: herhangi bir müstakbel şehir projesinde bu surların iç ve dış cebhelerinde asgarî onbeş, azamî yirmi metre açıklığında bir alle bırakılması şehircilikte arkeoloji ve tarih bakımından kati lüzum taşıyan bir keyfiyettir.

Şehrin müstakbel projesi tanzim edileceği vakit, yollar ve caddeler için, surların ancak düz bedenlerinden arklar açılması mümkün olup burçlara hiçbir surette ilişilmemesi ve surların içi ve dış cephede bütün hususî orijinalitesinin meydana, göz önüne çıkarılması lâzımdır.

Uzun yıllardır devam ederek bugün umumî bir şekil almış olan surlar üzerindeki halk tasarruf ve tecavüzünün kanunî ve hukukî cihetini tahlil edemiyorum. Fakat umumî bir mütalaa ile hatıra gelmektedir ki bu kaleler vaktile bir imaret, bir medrese gibi evkaf veya eşhas malı değildi. Binaenaleyh hiçbir alım satım, ferağ intikal muamelesine maruz kalmadan gelişigüzel eşhasın malı imiş gibi fakat sahte ve zahiri bir vaziyet hadis olmuştur. Bu kötü vaziyeti mahalli belediyesinin kanunî ve hukukî bakımdan ıslâh etmesi gayrikabil bir keyfiyet olmasa gerektir. Binaenaleyh gerek müstaceliyete ve gerekse esasa taalluk eden bütün hususata bu kıymetli kaleleri korumak ve kurtarmak için Trabzon belediyesinin umumî bir sahada harekete geçmekte geç kalmaması lâzımdır. İlişik krokide (D) işaretli yerde iç taraftan surlara bitişik bazı mimarî te'sisat görülmektedir ki, bunlar meyanında birde Bizans hamamı vardır.

Bu hamamın üzerine sonradan tecavüz etmiş bir ilk okul binamız vardır surlara esasen çok yaklaşmış olan bu okulun sur cephesindeki bir köşesinin mesafesi takriben (6) diğer köşesinin (10) metre kadar sokulmuş bir haldedir, hal böyle iken mahallî hususi idaresinin (17) bin lira harcıyarak bu okul binasını tamir ve tevsi edeceği haber alınması üzerine ayrıca mahallinde tetkikat yaparak şu neticeye vardım.

Mevzi itibarı ile daracık bir yerde ve bir takım paladgormlar üstünde olan mevzi esasen mektep mimarisi bakımından dar ve uygunsuzdur. Bununla beraber arkeoloji bakımından da mektep binasının surlardan asgarî (14) metre geri çekilmesi lâzımdır. Binaenaleyh bu cihetlerinde Trabzon Kültür Direktörlüğüne ehemmiyetle tebliğini rica ederim.

Mektebin adı: (Gazi) Okuludur.

Abideleri Koruma Heyeti
Üyesi Mimar
S. Çetintaş

[5] Trabzon Abideleri üzerindeki tetkiklerimin verimi olan rapor:

Trabzon abideleri üzerindeki tetkiklerim 4 ve 5 Ağustos 937 günlerinde vaki olmuştur.

Trabzondaki abideleri arasında en eski izler ilk hıristiyanlık devrine kadar gidebilmektedir. Sonradan hıristiyanlık dini inkişaf ederek Trabzonda bazı kiliseler bırakmıştır.

Trabzon Türkler tarafından alındıktan sonra bir çok kiliseler camiye çevrilmiş ve bazıları da kilise olarak hıristiyanlara terkedilmiştir.

Camiye çevrilen kiliseler halkın ihtiyacına kafi gelmiş olmalıdır ki Türkler tarafından ehemmiyetli camiler çoğaltılmayarak bir çok küçük mescitlerle iktifa edilmiştir. Şehir dahilinde kervansaray yoktur. Güzel bir bedestan ve bazı hanlar vücuda getirilmiştir.

Trabzon şehrinde ne bizans, ne de Türk eseri olmak üzere şaheser denecek kıymette bir abide görülmemiş olup mevcudları da san'at değeri bakımından (4) derece üzerine tasnif edilmiştir. Bu dört dereceden birinci ve ikinci derecede olanlar kayd ve şartsız muhafazasına mecbur bulunduğumuz bir kıymeti haiz olanlardır... Üçüncü dereceyi ihraz etmiş olanlar: beledi zaruretler karşısında da belediyenin başkanlığımıza müracaatı üzerine lüzum ve zaruretin ehemmiyetine göre hedmine müsade edebileceğimiz binalardır. Dördüncü dereceye ayırdığım binalar ise sorgusuz mahallî belediyenin yıkması caiz hatta lâzım olan binalardır. Bunlar arasında öyleleri vardır ki snai ve beledi hiçbir kıymeti olmadığı halde cahil bir takım halka hala tapınak olmakta devam ettiği ağaçların ve parmaklıklarına bağlanmış iplikler ve paçavralardan anlaşılmaktadır. Bu bakımdan bunlar arasında yıktırılması lâzım olanlar da görülmüştür.

* * *

Hıristiyanlıktan kalma (I) ve (2) inci derecede abideler:

1- Küçük Ayvasıl Kilisesi:

Bu güzel planına göre alelade bir kilisedir. Fakat iki sütun ve başlık Roma stilinin iyonik nizamının en temiz ve mütekâmil bir desenine göre yapılmıştır. Binanın başka mimarî tezyinatı olmasa da iki sütun gövde, babuç ve başlık aksamı ile bu eserin ilk Hıristiyanlık devrine ait bulunduğu belgedir.

Trabzon'un en eski binası olduğu bilhassa dış cephelerinden bellidir. Türkler burayı camiye çevirmeyip kilise olarak Hıristiyanlara terk etmiştir. Şimdi belediye anbarı ittihaz

edilmiştir. Bu hal caiz değildir. Belediye anbar ve eşyasının başka bir yere naklederek burayı daima temiz ve bakımlı tutmalıdır. Kıymet derecesi (1) birinci derecededir.

2- Fatih Camii:

Bu cami temiz ve mükemmel bir Bizans mimari sitiline göre yapılmış şehrin en büyük ve en mühim kilisesidir. Türkler Trabzon'u aldıktan sonra camiye çevirmişlerdir. Sonradan kilisenin mihrap yerine ahşaptan bir mahfil yapılmıştır. Bu mahfil tahammül edilemeyecek derecede adi ve çirkin bir şey olduğundan derhal söktürülmelidir. Bu kısım duvarlarda badanalar altında beyaz kırmızı kıymetli taşlardan panolar ve renkli taşlardan mozaikler bulunduğu badanaları kazıyarak muayyene neticesinde anlaşılmıştır.

[6] Bu mabedin içinde İslâm ve Hıristiyan mihrapları arasına gelen köşede altı üstlü iki oda vardır ki alttaki oda bir Osmanlı paşası tarafından (H. 1258) yılında kütüphane ittihaz ettirilerek kapısına da bir kitabe koydurulmuştur.

Bu odanın üstü yine bir oda olup merdiveni yoktur kilisenin içinde yüksek ve karanlıkta kalmıştır. Duvarlarda resimler var fakat fresk midir nedir karanlıkta mahiyeti anlaşılmazdı.

Fatihten sonra Türk sanatkârları tarafından buraya yapılan mihrap çok zengin bir sanat eseridir. Beyaz ve kırmızı renkte yumuşak bir taştan zengin menhutatı haiz olan bu kıymetli mihrap cahil eller tarafından kalın bir yağlı boya tabakası altına alınmıştır.

Caminin minberi ahşaptır. Fevkalâde nefis bir sanat eseridir. Türkiye'de sayısı mahdut kıymette bir şaheser olduğu halde aynı cahil el bunu da kalın bir yağlı boya ile telvis etmiştir. Bazı kısımlarını çakı ile kazıyarak altında arosekli(?) ve gümüş telli yüksek işçiliği haiz buldum. Bu minber ile bu mihrabın kimyevi usullerle temizlenmesi lâzımdır.

Binanın bünyesi üzerinde Türklerin mühim tamirler yaptıkları fakat tadil ve tahrif yapmadıkları anlaşıyor.

Binanın şimal ve cami cephesinde ahşaptan bir daire ekli çirkin bir yama gibidir. Esasen adi bir şey olarak yapılmış olan bu tahta yama zamanla eskimiş olduğu için de bu kıymetli eserde çirkin bir yama olmuştur. Bugün Müftülük dairesi olarak kullanılmakta imiş. Bu ahşap kısmın derhal yıktırılarak kaldırılması lâzımdır.

Binanın kapısındaki Fatih'in kitabesi H. 897 tarihini gösteriyor. Bina heyeti umumiyesiyle (1) birinci derecede bir kıymettir.

3- Ayasofya Camisi:

Fatih camisinden daha küçük olup plânda benzerlik varsa da ortadaki dört ayak yerine dört mermer sütun vardır. Başlıkları ana hatlarda Bizans desenini taşımakta ise de tezyinatı temiz ve mükemmeldir. Bir devre ifade etmemektedir. Binanın iç cidarı duvar inşaatı temiz işlenmiş kesme taştır. Fakat tuğla hatıllı duvar inşa usulünü hatırlatacak bir şekilde bir sıra kalın bir sıra ince tabakalar teşkil eden kesme taşlarla işlenmiştir.

Binada fevkalade denecek bir mimarî tezyinat yoktur. Ancak merkezî saha zemininde ilk Hıristiyanlık devrine ait kıymetli ve renkli taşlarla işlenmiş mozayık bakiyeleri vardır.

Binanın kilise mihrabı cidarlarında bir takım resimler mevcut imiş bunlardan bir kısmını Ruslar istilâ zamanında kazıyarak meydana çıkarmışlardır.

Binanın her iki cephesinde Türk mimarisine göre yapılmış tadil ve tamir eserleri vardır bunların camiye çevrilirken yapılmış oldukları muhakkaktır.

Binanın cenup cephesinde yüksekte hayvan insan ve nebattan mürekkep resimleri ihtiva eden alçak kabartma bir friz vardır.

Caminin kilise kiblesi mihrabı üzerinde ve kilise cephesi asliyesinde binadan 20 metre kadar açıktaki bir çan kulesi vardır. Murabba bir planda yükselmiş olan bu kulenin ortasındaki silmeden yukarısı Türkler tarafından eklenecek klasik mimariye uygun olarak yapılmıştır.

Bu eserde şehrin (1) birinci derecede kıymetli eserlerdendir.

5- Büyük Ayavasil Kilisesi:

Çarşı mahallesindedir. Planı diğerlerinin benzeridir. Fakat bina yenidir. Bugünkü mevcudu ampir tarzındadır. Bu tarzın barok tarzından sonra memleketimize 150 sene evvel gelmiş olduğu malumdur.

Binanın mimarî kıymeti (2) ikinci derecede bir sanat eseridir.

6- Ayafilbo (Kudreteyn) Camisi:

Çömlekçi mahallesinde küçük bir kilisedir. Kilise mihrabını takip eden bir küçük kubbesi vardır. Bina bundan sonra bir tonozla tamamlanmıştır. Sonradan Türkler yandan bir cami kapısı açmışlar. [7] Mihrap adi ve tahta minberi de adidir. Kitabesi yoktur. Mimari kıymeti (2) ikinci derecededir.

7- Molla Siyah Camisi:

Küçük ve sevimli bir kilise binasıdır. Camiye tahvil edilmiştir sade kemer ve tonozlardan teşekkül etmiş ve tezyinatsızdır. İçeride sade dört mermer sütünü vardır. Bünyesi sağlam fakat tamire muhtaçtır. Mimari derecesi (2) ikinci derecededir.

Üçüncü Derecede Hıristiyanlık Devri Eserleri

1- Kindinar Camisi:

(okunmayan iki kelime var) Kindinar mahallesinde küçük bir kilisedir. Barok tarzında adi bir mihrab yapılmıştır. Bina çok basittir. Mimarî kıymeti (3) üçüncü derecededir.

2- Hacı Kasım Hamamı:

Muhiddin mahallesinde küçük bir Bizans hamamıdır.

Mimarî kıymeti (3) üçüncüdür. Trabzon şehri içinde yukarıkilerden başka Hıristiyanlık devrinden kalma eser görülmemiştir.

* * *

Trabzon Şehrinde Türk Medeniyet Eserleri

Trabzon'da Selçuk veya daha sonra gelen feodal teşekküllere bir esere tesadüf edilmez, ancak fetihten sonra meydana getirilen Osmanlı eserlerine tesadüf edilmektedir. Bunları da camilerden başlayarak 1 ve 2. ci dereceyi ihraz etmiş olanlardan mütalaya başlayacağız.

1- Hatuniye-Büyük İmaret Camisi:

Trabzon'un en büyük ve mühim Osmanlı eseridir. Dört duvar üstüne tek kubbe tipindedir. Bursa yani başlangıç devri teamülüne göre sağ ve solda birer açı odası vardır. Büyük kubbeyi taşıyan duvarlardaki büyük sağır kemerler İstanbul'da Sultan Selim, Edirne'de ikinci Bayazıd gibi muasır eserlerde olduğu gibi yuvarlak ve dairevidir. Bina büyüklüğüne rağmen sade ve tezyinattan aridir.

Minberi sade ve mermerdendir, mihrabı güzel Osmanlı istiklaktitleri ile süslü fakat dış tarafı çıplak ve sade bırakılmıştır. Cephede altı direk ve beş sütunlu bir son cemaat yeri vardır. Kapısı üstündeki güzel bir sülüs ile yazılı kitabesi (H. 1301) tarihli tamir kitabesidir. Kendi kitabesi yoktur. Fakat (Hatuniye) adı ile anılan bu camiin banisi, caminin yanındaki türbede yatan (Gülbahar sultan) olup bu kadın da Yavuz Selimin anası (II) inci Bayazıd'ın karısıdır. Türbedeki kitabede (H. 911) yazılı olduğu gibi cami binasında ikinci Bayazıd'ın devri eserlerinin her cihetten hususiyetlerini haizdir... Tek şerefeli istilaktitli kesme taştan güzel bir minaresi vardır. Cami mamur ve bakımlıdır.

Bu bina (1) inci derecede kıymetlidir ve muhafazası lâzım eserdendir.

Fakat camiin ön tarafında bazı ihdaslar vardır ki bu çirkin şeyler kendi çirkinliklerinden başka camiin güzellik ve ihtişamını seyretmek isteyenler için bir hail olmaktadır.

Bunlardan birisi şadırvanın üzerindeki adi ve kalın taşlardan direk şeklinde yontulmuş ayaklar üzerinde yükselmiş kurşun örtülü koca külah, diğeri ise yine camiin hariminde (1300 H.) tarihinde (Mehmet Asım ve Yusuf paşa) adlarında iki kişiye ait bir türbe vardır., hiçbir kıymeti olmayan bu kalabalıkların camiin selâmeti namına derhal kaldırılması lâzımdır.

[8] Camiin medhal cihetinde şadırvan avlusu hissini verecek bir şekilde çevrelenmiş bir medresesi vardır., bu medrese binanın müstemilatından bulunduğu halde bu medrese hususi idarenin eline geçince satılmıştır. Mahallinde yaptığım tahkikata göre (927) senelerinde Belediye su memuru Ali namında birisine (28) lira bedelle satılmış bu zatta kurşunlarını sökerek satmış dersanesi ile birlikte oda ve revaklarını yıktırması, bu gün ancak dokuz odasının duvar ve örtüleri kalmıştır. Benim tetkik ettiğim tarihte ameleler yıkılmış enkazın taşlarını ayırmakla meşgullerdi. Evveleminde bu hedmiyatın önüne geçilerek bu satılmış aksamın geri alınması lazımdır.

2- Gülbahar Sultan Türbesi:

Bu türbe Hatuniye camisi hariminde olup içinde camiye yaptıran Gülbahar Sultan yatmaktadır. Türbe sonradan tamir edilerek stili bozulmuş ise de kitabeleri mahfuzdur. Kapı üstündeki kitabesinde (H. 911) tarihi yazılıdır. Binayı tekrar orijinal haline getirmek mümkündür. (1) birinci derecede kıymeti haizdir.

3- Hatip Camisi:

Hoca Halil mahallesindedir, bugünkü cami binası (30) veya (40) senelik bir binadır, fakat taş minaresi istilaktitli, minaresinin güzellik ve hususiyetlerinden (16) ıncı asır eseri olduğu halde binanın yıkılıp mahvolarak yalnız minaresi baki kaldığı anlaşılmaktadır. Yalnız bu minare (1) inci derecede muhafazası lâzım olup cami binasının muhafazasında ısrar edecek bir ciheti yoktur.

4- Pazar Kapu Camisi:

Binanın namaz saflarına muvazi mustatil ve sade bir planı vardır, sağ tarafında barok tarzında tek şerefeli taştan bir minaresi vardır ki, minare kaidesindeki (H. 1166) tarihli kitabenin tamir kitabesi olduğuna ve planın Selçuk camilerinde olduğu gibi mustatil bir esas üzerinde bulunmasına göre bu caminin fetihten sonra yapılmış eserlerden bulunduğu halde sonradan müteaddit istihaleler geçirmiş olduğu anlaşılmaktadır. (2) inci derecede muhafazası lâzımdır.

5- Hacı Arif Hamamı:

Şimdi Hacı Arif ağa vereseleri elindedir, bina haçvari bir planda ve barok tarzında bir Osmanlı eseridir. Ömrü tahminen iki asra ancak varabilmekte olduğu halde bakımsızlık yüzünden ve ihmalden döşeme ve taşları ve sıcak hava kanalları tahrip edilerek yalnız duvarları kubbe ve tonozları kalmıştır. (2) inci derecede muhafazası lâzım eserlerden görülmüştür.

6- Tophane Hamamı:

Hacı Arif hamamının benzeri ve muasırdır, tahribat bahsinde da hemen tıpkısıdır. Buda (2) inci derece eserlerdendir.

7- Sekiz Direkli Hamamı:

Bu namla anılan bina vasat dereceden yüksek ve barok tarzında olup ortada sekiz direk üstünde yükselmiş bir kubbeyi muhtevi olup etraftaki beden duvarları merkezi kubbeye yaslanmış tonozlarla örtülüdür. Bu suretle başka hamamlarda görülmeyen bir tip meydana gelmiştir. Soyunma yeri ahşap olduğundan çökmüş harap olmuştur. Tezyinatı ve kitabesi yoktur. (1) inci derecede muhafazası lâzımdır.

8- İskenderpaşa Camisi:

Bu bina tetkik edildiği zaman bilhassa dışardan belli olmaktadır ki (16) ncı asır yapısı olduğu halde (18) inci asırdan sonra mühim tamirlere ve değişikliklere maruz kalmıştır. Bu tamir kitabelerinden sonuncusu da kapının üstündeki (H. 1300) tarihli kitabedir.

Bina esasında dört duvar üstüne tek kubbeli tiplerdendir. Halbuki sonraki ameliyatlardan birisinin ön cephe duvarı alınarak bunun yerine kalın iki sütun ve bunlar üzerine de kemerler çevrilerek kubbesinin sikleti bunlar üzerine bindirilmiş ve asıl cephe duvarı geride ihdas edilerek plan büyütülmüştür. Bunlardan sonra da ayrıca bir son cemaat yeri ilâve edilmiştir. [9] Minaresi gövdeden orijinal ise de şerefesi ile birlikte üst kısım çirkin ve uydurma bir şeydir, bina heyeti umumiyetle: (1) birinci derecede muhafazası lazım eserlerdendir.

9- Semerciler Camisi:

Binanın aslı (18) inci asır mahsulü olduğuna dair izleri mevcut olduğu halde inşa tarihi belli değildir. Mevcut bir tamir kitabesinde (H. 1236) tarihi yazılıdır bina dört duvar üzerine tek kubbeli iken tamirde kubbe yerine bir ahşap tavan yapılmıştır. Tavan düz sade ise de ortasında bir çukurluk bırakılarak klasik bir göbek yapılmıştır. Mimberi de klasik yapılmak istenmiş ve çok verilmiş ise de bütün bu klasik parçalar kendi sanat devri mahsulü olmadığı için garabet göstermektedir. Minaresi de adi bir şeydir. (2) ci derecede muhafazası lâzım eserlerdendir.

10- Alaca Hamamı:

Evkaf satmış eşhas malıdır. Kitabesi yoksa da barok tarzında olduğuna göre 18 inci asır mahsulüdür. Haçvari bir plan üzerine yapılmıştır. Teferruatından ziyat vermiş fakat civar ve kubbelerinden mürekkep bünyesi sağlam kalmıştır. (2) inci derecede muhafazası lâzım eserlerdendir.

11- Tekir Çayırı (Tekfur) yahut Erdoğdu Bey Mescidi:

Bu namlarla anılan mescit klasik Türk tarzındadır. Mihrabı (16) cı asır malıdır planı mustatil olup aslında kubbeyi hatırlatacak bir iz yoktur orijinal tavan yerine sonraki tamirlerde adi bir tavan yapılmıştır. Mimberi adi bir ahşaptır. Kapısı kanatları klasik ve orijinaldir. Şerefesi istilaktitsiz bir tuğla minaresi vardır. Başka tezyinatı ve kitabesi yoktur. (2) ci derecede muhafazası lâzımdır.

12- Bedesten:

Trabzon'un en eski ve klasik Türk eserlerindendir. Trabzon'da bu eserin Venediklilere ait olduğu hakkında bazı ecnebi müelliflerin iddiaları bulunduğu rivayet edilmekte ise de rivayetlerin ne dereceye kadar doğru olduğu şüphelidir. Ve bu bina bizlerce hiçbir kayıt aramağa hiçbir mütalaa dinlemeğe lüzum göstermeyecek bir açıklıkla tebarüz etmektedir ki bina toprak üstünden yukarıya kadar tamamen Türk yapısıdır.

Planlı murabba olup ortada dört filayağı vardır. Beton duvarlarının üst kaideleri tetkik edildiği vakit çökmüş bulunan kubbesinin 8 köşeli bir kaideye oturmuş olduğu görülmektedir. Şu halde fil ayaklarının mimarî rolü nedir. Sonradan mı yapılmıştır. Bu cihetleri kuvvetli etüd ister. Binanın dört cephesindeki kapılar klasik Türk tarzı olduğu halde sonradan bu geniş kapılar barok tarzında ayrıca daha küçük kemerlerle ilâve şeklinde küçültülmüştür.

Bu kıymetli binanın etrafı tahminen bir takım binalar ve dükkanlar ile kapatılmıştır. Etrafı istimlak edilerek açtırıldığı zaman şimdi gördüğümüz binanın bedestenin merkezi kısmı olduğu ve etrafında daha bazı müstemilatı bulunduğu halde bunların yıktırılarak mahvedilmiş olduğu teessürlerle görüleceği kanaatindeyim. Bina her bakımdan (1) birinci derecede kıymetli bir Osmanlı eseri olup muhafazası lâzımdır.

13- Taş Han:

Çarşı Camisi yakınında bulunan bu hanın İskender Paşa vakfından bulunduğu Evkaf memuru tarafından ifade edilmektedir. Halbuki binaya mimarî bakımdan İskenderpaşa

zamanının klasik bakımdan bir motif bulmak mümkün değildir. Bu Hana baştanbaşa 18 inci asır yapısı demeğe mecburuz. Şu halde bu tezadı halledecek bir ihtimal hatıra gelebilir ki o da mütevellileri tarafından 18 inci asırdan sonra bu bina baştanbaşa yeniden yaptırılış olabilir.

Bina planda da 18 inci asırda görülen varyasyonu girinti ve çıkıntıları muhtevidir. [10] Binanın etrafı birtakım binalarla çevrelenerek boğulmuştur. Bunların istimplaki ve abidenin ortaya çıkarılması lazımdır. Bina bakımlı ve mamur olmasına rağmen bugün metruk kalmıştır. İçerden murabba bir avluya bakan altlı üstlü üçer kemerli cepheli muhtevi ve bu kemerlerin teşkil ettiği revaklı koridorlara odalar dizilidir. Eser birinci derecede muhafazası lazım abidelerdendir.

14- Paşa Hamamı:

Kadınli erkekli iki taraflı küçük bir hamamdır. Kitabesi yoktur. Erkek tarafı Bizans hamamlarını hatırlatacak tarzda tonozlarla örtülü olduğu halde kadınlar tarafı iki kubbeyle örtülüdür. İkinci derecede muhafazası lâzım eserlerdendir.

15- Çarşı Camisi:

Trabzon valiliğinde bulunmuş olan Hazinedarzade Osman Paşa tarafından 1255 H. Tarihinde yaptırılmıştır. Kendi zamanın mimari tarihini kuvvetle yaşatan bir eser olup 19 uncu asrın Barok-ampir tarzlarını yaşatmaktadır.

Binanın şadırvan avlusu yoktur. Kompozisyonuna gelince merkezde 6 adet yuvarlak sütun üzerine çevrimli yuvarlak ve temel üzerine büyük kubbesi oturmuş köşelere gelen yerlerle methal ve mihrap üzerleri birer küçük kubbe ile örtülerek plan tam murabba bir şekilde tertip edilmiştir. Mimberi ve mihrabı mermerden itinalıca yapılmıştır. Trabzon'un büyük camilerindendir. Birinci derecede muhafazası lâzım eserlerdendir.

16- Bir Türbe:

Trabzon'un Kavakmeydanı denilen yerde tarihsiz kitabesiz bir türbe görülmüştür. Bu eksikliğine rağmen bina 16 ıncı asır Türk mimarisinin en temiz ve itina ve ehemmiyet verilerek yapılmış bir eseri olduğu görülmektedir. Binaenaleyh bu türbenin 16 ıncı asır Türk ulularından birisine ait bulunduğu muhakkaktır. Tarihi araştırmalar bu hakikati meydana koyacaktır.

Sanat bakımında da Trabzon'un en güzel türbesi olan bu bina o sahada yapılması tasavvur olunan istadyum için yıktırılması tasavvur edilmekte imiş bu rivayet doğru ise bu tasavvurdan vazgeçilmesi lâzımdır. Bina birinci derecede muhafazası lazım gelen abidelerimizdendir.

17- Emir Mehmet Türbesi:

Onun da kitabesi yok ve tarihi üzerindeki araştırma yapılmıştır. 8 köşeli ve 16 ıncı asır Türk eserlerindendir. İçindeki mezar taşı 19 uncu asır sonralarına ait olup bir Kadiri Şeyhi külahını taşıyan bir taş olup civarındaki bir tekkeden sonradan oraya herhangi uygunsuz bir maksatla nakledilmiştir. Türbenin kubbesi tamire muhtaçtır ve birinci derecede muhafazası lazım eserlerdendir.

18- Açık Türbe:

Küçük imaret camisi mezarlığındaki bu türbenin adı yoktur. Kapısız ve penceresiz olup kesme taşlardan yapılmış sütunlar üzerine çevrilmiş kemerler üzerine yapılmış bir kubbeden ibaret olduğu için tarafımdan (açık Türbe) diye bir isim verildi, Bina 16 ıncı asır eseri ve mimari Travay(?) itibariyle kavak meydanındaki türbe ile muasır ve münasebetlidir. Birinci derecede kıymetli ve muhafazası lazım olan bu eser tamire muhtaç olup kubbesi kurşunla örtülmelidir.

19- Kral Kızı Hamamı:

Şehrin üst başında Kindinar mescidi ve civarında bu namla anılmakta olan hamam bir ev hamamı kadar küçüktür. İsminden Hıristiyanlık devrinden kalma olduğu hatıra

geliyorsa da bina Türk eseridir. Civarında daha bazı bina harabeleri izleri görülmekte olmasına göre burada Trabzon tarihi alakalandırılacak mühim müesseselerin bulunduğu ve bu hamamın da müesseselere ait bulunduğu anlaşılmaktadır. Binaenaleyh bu hamamın da ikinci derecede muhafazası lazım eserlerden saymağa mecburuz.

[11] 20- Anadolu Hanı:

İskenderpaşa Camisi karşısındadır. Kitabesi yok. Ampir tarzında yeni zamanlara ait bir bina yani 60-70 sene evvel yapılmış mamur bakımlı bir bina olup planı klasik tarzındadır. 2 inci derecede muhafazası lâzımdır.

21- Kundup Oğulları Evi:

Barok tarzında olup gerek plân ve kompozisyonu gerekse tezyinatı itibariyle memleketimizde eşi çok az kalmış evlerden biridir. Barok tarzında alçı, tahta ve kalem işleri sanatlı ve kıymetlidir. Bina iki katlı ve sağlam yapıdır. Üst kattaki şahniş ve bütün tertibatı Türk sanat zevkini ve Türkün 18 inci asır aile yaşayışını kuvvetle yaşatmaktadır. Binanın üst katta bir odası tamire muhtaç olup zemin katta ve sokak kapısı yanındaki selâmlık odası yıkılmışsa da bir mütehassıs eliyle restore edilmesi kabildir.

Bu evi hususi idarenin sahibinden satın alınarak bir etnoğrafik müze yapması hakkında bir tasavvur mevcut olduğunu İlbay şifahen söylemiştir. Bu tasavvurun tahakkuk ettiği gün Trabzon hususi idaresi tebrike lâyük bir kültür hareket ve muvaffakiyeti göstermiş demek olacaktır. Çünkü bu ev en aşağı 200 yıllık bir ev olup mimari bakımından birinci derecede kıymet taşıyan bir eserdir.

22- Diğer Bir Ev:

Kundup Oğulları evi ile 200 metro açıklığında dar bir sokakla ayrılmaktadır. Bu ev gerçi birincisi kadar ehemmiyet ve sanatlı değilse de aynı ekol mahsulüdür. Bu evin bir odasında taş üzerine menhut bir kitabe (H. 1118) tarihli okunmaktadır. Birinci ev satın alındığı zaman bunun da birlikte alınması ve ikisinin birleştirilmesi çok uygun bir i olacaktır. Bu evin mimari derecesi 2 inci derecede görülmüştür.

23- Saraçzade Medresesi:

Bugün Vakıflar idaresi oturmaktadır. Medresede sanat bakımından bir kıymet görülmemişse de mescidinin yalnız mihrabı Barok tarzında süslü bir şeydir.

Mescit kısmının dışarıya gelen cephesi tetkik edildiği zaman Bizans tarzında bazı motifleri gösteren ve kil renginde kesme taştan işlenmiş duvarı burasının vaktiyle karşısındaki kiliseden çevrilme Fatih camisi binasının müştemilatından biri bulunduğu ifade etmektedir. Burası ileride vası bir kültür tetkikatı yapıldığı zamandan sonra muhafazası lâzım addedilmiştir.

24- Seyit Mehmet Çeşmesi:

Kavak Meydanı yolunda deniz cihetindedir; çeşmenin klasik fakat sade kirift bir yazı ile (H. 956) tarihinde ve Sultan Beyazıt 2 inci zamanında Seyit Mehmet tarafından yaptırılmış olduğu yazılıdır. Tarihi ve mimari değeri birinci derecededir.

25- İskenderpaşa Çeşmesi:

İskenderpaşa Camisi civarındadır. Kitabesinden başka kıymetli tarafı kalmamıştır. Bunun belediyece gösterilecek bir zaruret karşısında yıktırılmasına müsaade edilebilirse de kitabesi çok kıymetlidir. Kitabede sülüs bir yazı ile (Yavuz Selim zamanında Emirül-liva İskendarpaşa bini Mustafa'nın yaptırdığı) yazılıdır. Trabzon Belediyesi herhangi bir zaruretle bu çeşmeyi yıkmak istediği zaman esbabı mucibesini izhar ederek kültür Bakanlığından müsaade istemelidir. Kitabesi 1 inci derecede kıymetlidir.

26- Konak Camisi:

Uzun sokak caddesinde olup 4 duvar üzerine çatı ve tavanlıdır. Kapısı ve mihrabı barok tarzında ve süslücedir. Kesme taştan bir minaresi iki sütun üç kemerli bir son cemaat yeri

vardır. Kapısındaki kitabede (H. 1301) tarihi vardır ki bu tamir tarihi olsa gerektir. Kıymeti birinci derecede sevimli bir binadır.

[12] Trabzon'da Üçüncü Derecede Kıymette Görülen Eski Binalar:

1- Sarmaşıklı Camii:

Basit bir kiliseden çevirme olduğu bellidir. Tarzı kaba ve uydurma bir baroktur, kitabesi yoktur. Üçüncü derecede görülmüştür.

2- Hayrettin Paşa Çeşmesi:

Bozuk bir stil mahsulü olduğu halde yine haraptır. Fakat göğsündeki kitabe kıymetli olup Sultan Mehmet bini Murat (Fatih) zamanında (H. 871) tarihinde Hayrettin Paşanın yaptırdığı yazılıdır. Muhafaza edilmek üzere kitabesi alınmalıdır. İhtiyaç görüldüğü takdirde bu çeşme bu çeşme tamir edilip bu kıymetli kitabe yerinde muhafaza edilmelidir.

3- Miri Hanı:

Üç katlıdır, kitabesi ve bir tarihi kıyda bulunmadığı gibi klasik ve istilize bir parçası bulunamamıştır, heyeti umumiyesi uydurma bir haldedir.

4- Un Hanı ve Aktarlar Camisi:

Han üç katlıdır. Kargirdendir, mescit ise hanın birinci katında bir köşede vakidir. Yapısı adi ve mimari kıymeti zayıftır.

5- Hızırbey Camisi:

Halk dilinde (Sotha) adı da verilen bu cami dört duvar üstünde tek kubbelidir. Cicili bicili bir mihrabı vardır fakat sanatsız ve adidir. Bina stilize değildir.

6- Tavanlı Camii:

Bu mescit dört duvar üstüne bir tavan ve çatıdan ibarettir. Bu eser belki eski bir şeydi. Fakat birçok kötü tamirler sonunda bugün mimari bir değeri kalmamış bir haldedir.

7- Havva Hatun Camii:

Tekke mahallesinde olup bir mimarî kıymeti ifade edememektedir. Dört duvar bir tavandan ibarettir. Taştan bir de kısa minaresi vardır.

8- Müftü Camisi:

Bina dört duvar bir çatı ve tavandan ibarettir. Minaresi biraz itinalı işlenmiştir. Fakat stili bozuktur. Dikkate değer bir kıymeti yoktur.

9- Hacı Kasım Camisi:

Dört duvar yükseldikten sonra ve köşelere potrel konmak suretiyle dairevi bir kaide hazırlandıktan sonra bu kaide üzerine bir kubbe oturtulmuştur. Yarım asra gidemeyen bir zamanın yapısıdır. Stili ampiri hatırlatırsa da değildir.

10- Debbahane Camisi:

Debbahane mahallesinde bulunan bu camii kapısındaki kitabeler (H. 1060) tarihli okunuyorsa da bu tarihten yalnız bu kitabe ile minaresinin kaide ve şerefeden aşağı gövdesi kalmıştır. Bina dört duvar bir çatıdan ibarettir.

11- Şirin Hatun Camisi:

Şirin Hatun mahallesinde dört duvar bir hatıldan(?) ibarettir. Minaresi de yoktur.

12- Musa Paşa Mescidi:

Musa Paşa mahallesinde dört duvar üstüne bir çatı ile örtülüdür. Gerçi kapı kitabesi (H. 1079) dışı duvarların tetkikinde de bu tarihin malı olduğu da sezilmekte ise de bu eski kısımların bile işçiliği adi ve kıymetsizdir. Taştan aynı ayarda bir de minaresi vardır. Müteakip tamirler büsbütün binayı bozmuştur.

[13]

Trabzon şehrinde abideler arasında sayıldığı halde bir kıymeti olmayan hatta bir çoklarının yıktırılması lüzumlu bulunan bazı binalar vardır ki bunların da sıra numarasıyla yalnız isimleri aşağıya yazılmakla iktifa edilmiştir.

* * *

- 1- Tezveren Baba Türbesi
- 2- Hacı Salih Camisi (Kazancılardadır)
- 3- Sakız Meydan Camisi
- 4- Faroz Camisi
- 5- İncirlik Camisi
- 6- Küçük İmaret Camisi
- 7- Zağnos Mescidi
- 8- Göz Açan Camisi (Boztepe-i Balâ) mahallesindedir.
- 9- Ali Baba Türbesi (Tekke Mahallesi) arkasındadır.
- 10- Çömlekçi Balî Mescidi (Çömlekçi) mahallesindedir.
- 11- Bayrambey Mescidi (Bayrambey) mahallesindedir.
- 12- İçkale Camisi
- 13- Amasya Camisi (Amasya) mahallesindedir.
- 14- Zeytunluk Camisi
- 15- Zeytunluk Medresesi
- 16- Molla Miri Mescidi (Yeni Cuma) mahallesindedir.
- 17- İskenderpaşa Medresesi (İskenderpaşa camisi) civarındadır.

* * *

Yukarda yalnız isimleri yazılı olan binalar ise mimari ve sanat bakımından hiçbir değeri olmayan ve beyhude yere abideler yekununu şişiren kalabalıktan başka bir marifeti olmayan şeylerdir. Hele türbeler cahil halka tapınak olmaya devam ettiğini parmaklıklarına ve ağaçlarına bağlanmış iplik ve paçavralardan anladım.

Binaenaleyh bunların belediyece yıktırılması lazımdır.

8/8/1937
Abideleri K. H. Üyesi
Mimar
S. Çetintaş

ÖZGEÇMİŞ

1978 yılında Van'da doğdu. Sırasıyla Trabzon İskenderpaşa İlkokul ve Trabzon Kanuni Anadolu Lisesi'nden mezun oldu. 1996 tarihinde girdiği Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nden 2000 yılında mezun oldu. 2001 yılında KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı'nda başladığı Yüksek Lisans eğitimini, *Modern Kilise Yapılarında Varlık-Mekan Araştırması* konulu tezini teslim ederek 2004 yılında bitirdi. Aynı yıl başladığı doktora eğitimini sürdürmekte olup iyi derecede İngilizce bilmektedir.